Abdullah Öcalan

Sümer Rahip Devletinden DEMOKRATİK UYGARLIĞA

AİHM Savunmaları

Cilt I

Abdullah Öcalan

Sümer Rahip Devletinden DEMOKRATİK UYGARLIĞA

AİHM Savunmaları

Cilt I

Sümer Rahip Devletinden
DEMOKRATİK UYGARLIĞA
AİHM Savunmaları
Cilt I
Mezopotamya Yayınları

Birinci Baskı: Kasım 2001
ISBN: 3-931885-27-5
Basım: ERACGO
Tel.: 0032 89 51 11 51
Fax: 0032 89 51 11 52

Herausgeber:
Mezopotamıen Verlag und Vertrieb GmbH
Stolbergerstr. 200
50933 Köln/Deutschland

G- Köleci uygarlığa karşı direniş ve reform **89**
1- Tek tanrılı dinlerin doğuşu ve uygarlıktaki yeri **93**
2- Etnik yapıların direnişi ve köleci uygarlık **101**
3- Felsefi düşüncenin gelişimi ve uygarlık
(Zihniyet ve ruhsal gelişmenin kısa tarihi) **105**
I- Zerdüşt ve Zerdüştlük **113**
II- Budizm **115**
III- Konfüçyüs **116**
IV- Sokrates ve toplumsal felsefe çağı **117**

H- Köleci uygarlıkta doruk **129**
1- Grek uygarlığı **130**
a- Neolitik çağla beslenme **131**
b- Uygarlık çağıyla beslenme **132**
2- Köleci uygarlığın Roma dönemi **143**
3- Medya-Pers çıkışı ve Doğu-Batı yol ayrımı **155**

İ- Köleci uygarlığın çöküşü **175**
a- Doğuşu ve gelişmesi **205**
b- Olgunlaşma ve yayılma zamanı **206**
c- Uygarlığın klasik dönemi veya doruk ve çöküş çağı **208**
d- Köleci uygarlığın mirası **210**

İkinci Bölüm

FEODAL UYGARLIK ÇAĞI **217**

A- Feodal çağın ideolojik kimliği **223**
B- Feodal çağın devrimci gücü olarak İslamiyet **237**
C- Feodal uygarlığın kurumlaşması ve yayılması **279**
D- Feodal uygarlıkta doruk ve çöküş **291**
E- Sonuç yerine **313**

Üçüncü Bölüm

KAPİTALİST UYGARLIK ÇAĞI 325

A- Kapitalist uygarlığın doğuşu ve ideolojik kimliği 335
B- Kapitalist uygarlığın gelişimi ve kurumlaşması 353
C- Kapitalist uygarlığın yayılma ve doruk çağı 375
D- Uygarlığın genel bunalımı ve demokratik uygarlık çağı 389

Dördüncü Bölüm

YENİ UYGARLIKSAL GELİŞMENİN İDEOLOJİK KİMLİĞİ MEKAN, ZAMAN VE KOŞULLARI 429

Beşinci Bölüm

ORTADOĞU KÜLTÜR GELENEĞİ YENİ UYGARLIK SENTEZİ OLABİLECEK Mİ? 483

Bu çalışmayı, insanlığın doğuşuna beşiklik eden coğrafyamızın ve onun değerli halkının kurtuluşu için kahramanca can veren şehitlerimize adıyorum...

ÖNSÖZ

İmralı'daki yargılanmada; dönemin koşulları, komplo temelinde geliştirilen tutuklanmanın doğuracağı şiddetin önüne ivedilikle geçmek, komplocuların ve dayanaklarının temel beklentilerine fırsat vermemek, ayrıca doğru olanı yapmak; çok sınırlı da olsa onurlu bir barış ortamına gidişte katkı sunabilecek çabalara büyük ihtiyaç gösteriyordu. Buna en pratik yaklaşım, geliştirilen savunmaların ***barış ve demokratik birlik çözümü*** temelinde olmasıydı. Bu koşullarda ortama siyasi linç havasının egemen kılındığı asla unutulamaz. Öyle sanıyorum ki, Türkiye'nin sağduyulu ve yetkili çevreleri de, o koşullar altında komplonun gelişim mantığını kavramaktan uzaktı veya gelişmelerin bu yönlü akışına hazırlıklı değillerdi. Sağlıklı karar ortamı her düzeyde yoktu veya çok sınırlıydı. Komplo esasta histeri düzeyine varan şovenizme havadan bir paket sunarak, 20. yüzyılda, arenada aslanlara yedirme biçiminde bir Roma oyununu hazırlamıştı. Burada aslında PKK'nin tüm amaçlarını da aşan ve hatta bu amaçlara zıt olan, içinden çıkılmaz bir kör şiddetin derinliğine sahnelenişi söz konusuydu. Ne acı ve ne yazıktır ki, bütün karşıt konumda bulunanlar birbirlerine karşı en intiharvari saldırılar ve direnmeleri en meşru hakları olarak belleme ve buna inanma konumuna gelmiş veya getirilmişlerdi. İşin daha kötü olan yanı ise, tarafların bu oyunu kavramanın çok ötesinde bırakılmış olmalarıydı. Asrın en büyük ihanetlerinden biri, kendisini halen dost ve özgürlük yanlısı gibi gösterirken, en mazlum ve kahramanlığa layık tavrın sahipleri acımasızca yok edilecekler ve unutturulacaklardı. Meydan pusuda bekleyen ve sayısız defa böyle ortamlardan çıkan her tür hain ve işbirlikçiye bırakılacaktı.

Aslında her şey benim ölümüme göre ayarlanmıştı. Ağırlıklı olarak fiziki, bu olmazsa anlam itibariyle yok edilme hedefti. Çok düşünmeme rağmen, bunun dışında başka bir hedefin varolduğunu sanmıyorum. Komplo o kadar derin ve bilinmezlerle doluydu ki, bunu

yırtmak gerçekten mucize değerinde çok ileri bir insanlık çıkışını gerektiriyordu. Tüm dünyanın karşı taraf durumuna düşürüldüğü, en yakın dost ve yoldaşların bile hakim inanç ve moral değerlerine göre ***"şerefli bir ölüm"*** den başka bir şey beklemedikleri bir acımasızlık kaderine göre düzenlenmişti. Asrın mantığı buydu. Dostun da, düşmanın da mantığı buydu. Duygu ve inançların donduğu nokta da burasıydı. Her şey korkunç bir yalnızlığa mahkum ediyordu. Bir savaş kuralına göre ***"kurşuna dizilmek"*** çok uzak bir ceza demeyeceğim, bir hak olarak görülmesine rağmen, bu hak bana tanınmıyordu. Uygarlık başka türlü intikam almak istiyordu.

Ben hiçbir zaman kahramanlığa oynamadım. Öyle sanıldığı tür bir cesaretin sahibi de olmadım. Olduğum gibi tanınma isteğime rağmen, en yakın arkadaşlarımda bile buna tanık olmadığımı iyi biliyordum. Ama bir yanım vardı ki, ona ihanet etmeyecektim: ***Hayalleri ne ihanet etmeyen çocuk*** olmayı sürdürecektim. Uygarlığın tanrılarını tanımayacak, kurumlarında erimeyecek, karılarının aile erkeği olmayacaktım. Kişiliğimin diyalektiği böyle bir gelişmeyi başarmıştı. Mesele Türkiye'nin bir basit iç çelişkisi olmaktan çoktan çıkmıştı. Konumum neredeyse beni ***çağdaş bir Prometheusçuluğa*** mahkum ediyordu. İmralı kayalığına çivilenmem, efsanedeki Prometheus'un Kafkasya dağlarındaki çivilenmesinden farkı olmadığı gibi, ne acı ve hazin bir benzerliktir ki, bu da aynı Athena tanrısı Zeus'un torunlarınca gerçekleştirilmişti.

Uygarlığın seçkin merkezlerinden Moskova, yetersizlikleri de olsa milyonların sosyalizmine karşı oynadığı eşi görülmemiş alçakça oyunu, benim meselemde de hiç utanmadan bir iki ihale ve birkaç milyarlık IMF kredisi için daha da tanınmaz bir biçimde oynamaktan en ufak bir rahatsızlık duymayacaktı. Roma'da ise, klasik kölecilik arenasıyla modern kapitalizmin ince hesapları hiçbir moral ve hukuk değerini tanımayacak, inanılmaz bir psikolojik terörle beni büyük bir onur savaşına zorlayacak ve gerekeni yapmak durumunda kalacaktım. Athena ise, en değme fahişeliğin bile cesaret ve akıl edemeyeceği, dost adı verilen inancı en alçakça bir biçimde kullanarak, beni Kenya başkentine, yamyamlar diyarına paketleyecekti. 20. yüzyıl uygarlığının en sinsi, en işkenceci, en duygusuz ve çıkar mantığından başka hiçbir insani değere yer vermeyen yüzü her geçen dakika suretini daha da netleştirecek ve ben donakalacaktım. Reflekslerimin donduğu karşı gerçeklik buydu ve bu doğruydu. Farklı tutum

bekleyenler, gerçeği tüm yönleriyle kavrayıp iliklerine kadar hissetmeseler, gereken düşünsel ve moral sonuçları çıkaramazlar.

Kadere hiç inanmadım. Ama kader güçlerinin bana biçtiği 20. yüzyılın çağdaş çarmıhında tek başıma ve mezar sessizliğinde bekleyecektim. Yüreğimin en son atışı kadar, bilincimin en son kırıntısını da insanlıktan yana kullanmayı kendi öz erdemim ve anlamım olarak belleyecek ve artık olanı doğallığına bırakacaktım.

İmralı duruşumu anlamak isteyenlere bu çok kısa tanımı yaparken, gelişecek olan ne sıradan bir eleştiri ve özeleştiri, ne af, ne de şu veya bu tür yaşam beklentisidir. Bu yönlü gelişmeler, yaşadığımın erdemi ve anlamı olamazlar. Durum daha farklı ve bir orijinaliteyi ve özgünlüğü kavramayı gerektiriyor. Tereddütsüz, çok sınırlı da olsa bir barış ve kardeşlik tavrının en derinden bir öz niteliği olduğundan kuşku duymadığım için; ikinci sırada yer alan, alması gereken siyasi tavır meselesine öncelik vermeyecek veya uygarlığın sağı ve soluna göre tutarlı beklentilerine fazla cevap olmayacak, kendimi alet etmeyecektim. Yüceliği burada arayacak, çağdaş uygarlığın lanetine yenik düşmeyecektim. Eğer onurlu bir barış ve özgürlükten geçen bir kardeşçe yaşam ortaklığına yer verecekse, her siyasi yaklaşıma değer verecektim. Ayrı ayrı siyasi adacıkların değerine fazla inanmadığım gibi, bunların hayalciliği kadar, yoksunluk ve yoksulluk değerlerine daha açık olduklarını bilerek, her düzeyde özgür ifadeye dayalı ***"üniterliği"***, birlikleri tercih edecektim. Her zaman olduğu gibi, zoraki birlik kadar zoraki ayrılıkçılığa da düşmeyecek ölçüde anlamlı duruşumu sürdürecektim.

İmralı savunmalarımın özü budur. Umarım değeri her geçen gün daha iyi anlaşılıyordur. Eğer Türkiye üzerinde lanetli bir kör talihin ürünü olan gerçek terörü biraz durdurabildiysek ve acımasız rant sömürücülüğünün çıkarlarını yavaşlattıysak, siyasi mücadelenin demokratik yolunun daha anlamlı olmak kadar geçerli olduğunu ortaya koyduysak ve barış istemeyen güçlere karşı meşru bir silahlı savunmanın nasıl olması gerektiğine bir katkıda bulunduysak, herhalde gerçeğin, adaletin ve özlü duyguları olanların değer vereceği en tarihi tavrın sahibi olmuşuz demektir.

Bu temelde tarihi değer ifade edeceğine inandığım, Doğu'nun Batı'ya ve Ortadoğu kültürünün Avrupa uygarlığına karşı bir savunması anlamı başta olmak üzere, tarihin doğru aydınlatılmasına dayalı, artık evrenselleşen ve halklar adına da söylenmesi gereken sözlerin söyle-

neceği demokratik bir hukuk platformunu değerlendirmeyi görev bilerek, AİHM'e yönelik savunma hakkımı kullanmak durumundayım. Kapsamlı bir hal alan tüm toplumsal sorunların çözüm dilini yakalayan, ama yine de hakim gücün çıkarlarından kaynaklanan bu hakkı kullanarak, çok gecikmiş ve Türkiye'nin kuruluş esprisi ve mantığına da ters oligarşik kilitlenmeyi aşmayı, sınırlı da olsa barış ve demokrat birlik çözümüne dayalı bu platformun AB üyeliğine de katkıda bulunmasını yanlış bulmuyor ve komplekse düşmüyorum. Avrupa ileri konumdadır. Onu zenginleştiren yönleriyle özümsemeden, Doğu'nun ve Ortadoğu'nun özüne her zaman inandığım kültürlerinin aşama yapmasına da olanak yoktur. AB değerlerini toplumsal güçlerin adil çıkarlarına göre paylaşmayı bilmek ucuz ve bilinen anlamda işbirlikçilik olmadığı gibi, buna karşı duruşun da bir ilericilik olmadığı, köhne ve softa bir gericilikten başka anlamının olmayacağı açıktır.

Tutuklanınama yol açan koşullar ve bunu gerçekleştiren güçler çağdaş uygarlığın hakim güçleri olduğuna göre, savunmanın da bu nitelikte geliştirilmesi gerektiği açıktır. Çıkarılması gereken birçok dersi olan Avrupa serüvenimin açıklığa kavuşturulması öncelik taşımaktadır. Bu noktada salt Türkiye, hatta Ortadoğu gerçekliğine gömülürsek, gerçeğin tümünü görmemiz mümkün olmayacaktır. Sorunun kaynağı kadar çözümünü de Avrupa uygarlık gerçekliğinde aramak belirleyici önem taşımaktadır. Şimdiye kadar adına ulusal kurtuluş denen birçok hareket bu bütünselliği yakalamadığı için, ya daha üst düzeyde Avrupa uygarlığının çoktan aştığı ve ayak bağı haline gelen çözüm yollarının tutsağı haline geliyor, ya da daha kötü bir böl-yönet politikasının girdabında boğulmayı yaşıyor. Milliyetçilik, dincilik ve demokrasiden uzak kalmışlık, Avrupa'nın çoktan aştığı değerler olması kadar, uluslar üstü kurumlaşma, kültürel çoğulcu yaşam ve birey haklarına kadar derinleştirilen demokratik sistem kendini kanıtlayan evrensel çağdaş değerler haline geliyor.

Bu ana yaklaşım, bir uygarlık çözümlemesini gerekli kılıyor. Diğer önemli bir neden ise, şahsımda yaşanan trajedinin kişisel olmaktan öteye, pratiğin de gösterdiği gibi bir halkın, Kürt halkının yaşadığı gerçekliğin çıplak bir ifadesi olmasında yatıyor. Kürt gerçekliğini doğru tanımlamak, etkisi şimdiden Avrupa'nın gündemini de işgal eden bir sorunu doğru teşhis etmeye yol açacaktır. Bu teşhis esasta Türkiye'de demokrasinin kaderini belirleyen bir öneme sahiptir. Bu anlamda Türkiye'de bir demokratik çözüm tüm Ortadoğu,

Kafkasya, Orta Asya ve hatta Balkan sorunları üzerinde hayati çözümlerin geliştirilmesine katkıda bulanacaktır. Sorunun büyük uluslararası önemi bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır. Hatta şimdiye kadar yapıldığı gibi sorunu inkar eden veya bunun tersinden abartılı ve çözüm şansı olmayan yaklaşımlar, bu olumlu katkıda bulunma rolünden alıkoyacağı gibi, yaşanan krizin derinleşerek sürüp gitmesine yol açacaktır.

Kürt olgusu üzerinde önemli bir tartışma yapılırken, şüphesiz sorunun bu aşamaya gelmesinde önemli pay sahibi olarak, kapsamlı, bilimsel ve çözümleyici bir yaklaşımı savunmanın temeli haline getirmek büyük önem taşımaktadır.

Dolayısıyla derinliğine olmasa da, ana hatlarıyla uygarlığın tarihsel çözümlemesini yapacağız ve eldeki sorunun kaynağına inmenin yanı sıra, sorunun çözümünü de bu çözümlemenin yol göstermesine bağlayacağız. Şimdiye kadar yapılan ya inkar ya da bilimsellik değeri zayıf ve tepki içeren şoven duygusal yaklaşımlar yol aldırmadığı gibi, hiç kazandırmayan ve büyük kaybettiren olumsuzlukların da temel nedenidir. Sorunları çürümeye terk etmek, herhalde en kötü yöntem olsa gerekir. Belki yok etmenin bir mantığı vardır, ama çürütmenin mantığa değer bir yanı yoktur.

Temel toplumsal sorunları yaşayan tüm halkların sorunlarında olduğu gibi, Kürt halk gerçekliğini tanımlamak, hastalıklarının teşhisini yapmak ve sağlıklı tedavi yolunu bulmak, bu yaklaşım yöntemine sıkı sıkıya bağlıdır. PKK'nin çıkışı sırasında yeterince yapılamayan, reel sosyalizmin şematik yaklaşımlarının yanı sıra, Kürt ilkel milliyetçiliğinden duygusal etkilenmelerle daha sonraki çıkmazların, anlamsız kayıplar ve acıların temel nedeni olan ve hakkıyla yerine getirilemeyen bu çalışmayı yapmak; gecikmiş de olsa ve bu büyük acılar pahasına da gelse, herkesin gücü oranında yerine getirmesi gereken bir görevdir. Tabii ancak gücü ve sorumluluğu olanlar bu göreve hakkını vereceklerdir.

Kalın çizgileriyle uygarlık çözümlemesine girişmemin anlamı budur. Birçok halk veya toplum için bu netleşmiş olabilir. Onların çok kapsamlı tarihsel ve toplumsal çalışmaları bunu mümkün kılmıştır. Ama Kürt olgusu için bu gereklidir ve ***anlam kazandırmayı*** bekliyor. Bunu yaparken, yine tarihsellik esas alınmak durumundadır. Her ne kadar parlak ve kalın bir çizgide olmasa da, bir Kürt tarihi vardır. Bu tarihi aydınlatmadan, günümüzü görmek ve içinden çıkılmaz ha-

le gelen bu gerçekliği teşhis ve tedavi etmek mümkün olmayacaktır. Tarihsel metot başarıldığında, eşsiz bir çözüm gücü ortaya çıkar ve aynı oranda ince bir kolaylığa yol açar. Temel tarihsel perspektifleri ana aşamalar halinde tamamlamak, günümüzü kavramanın, körlüğü aydınlığa çevirmenin ve zengin çözüm perspektiflerinin olanaklı olduğunu gösterecektir. Hem dinsel, hem de aşırı milliyetçi yaklaşımların gözleri ne kadar kör ettiği, tek boyutlu ve hayali yaklaşımları abarttığı bilince çıkarıldığında, bu yaklaşımın büyük önemi kendini daha anlamlı kılmaktadır. Bir anlamda bu çok gecikmiş sayılmaz. Bir ***Filistin sorunu*** ve benzeri sorunlarla karşılaştırıldığında, büyük çıkmazının yanı sıra, dinsel kökeniyle birlikte asırlarca süren ve halen ağırlaşarak devam eden milliyetçi yöntemin yolunu terk etmek, erken bile sayılması kadar, bilimsel çağdaş demokratik yaklaşımın gereğidir. İlgili her kesim ve kurumun bu yöntem yeniliğini görmesi ve tutumunda gerekli düzeltmeyi yapması hayati öneme haizdir. Kapsamlı bir hal alan Türkiye'nin kriz yapısı bunu ertelenemez bir görev konumuna getirmiştir.

Şüphesiz Kürt gerçeğinin yaşadığı birçok tarihsel ve güncel ilişkiler boyutunun en belirleyici olanı ***Kürt-Türk ilişkileri*** boyutudur. Bu boyutu daha da derinliğine ve kapsamlı ele almak hayatidir. Arzulanan çözüm eğer üniter devlet yapısında ve demokratik birlik temelinde olacaksa, bu durum ilişkiler tarihinin bilimsel çözümlenmesini daha da önemli kılacaktır. Kürt sorununu tanımak istemeyenlere bile şunu hatırlatmak gerekir ki, çok sayıda Türki devlet ve toplulukla ortak devlet çatısı altında birleşmek bir yana, sınırlı bir dayanışma bile, bu dayanışmanın tarihsel oluşunu ve güncel gerçekliğinin doğru tanınmasını şart kılmaktadır. Duygusal yaklaşımların sonuçta tepkilere de yol açtığı günümüzde de çok iyi görülen bir gerçektir. Bu yanlış ve yetersiz bir yöntemdir. Dolayısıyla Kürt-Türk ilişkisinin kapsamlı bir demokratik reformdan geçirilmeyi acil bir görev olarak dayattığı günümüzde, bu ilişkilerin mahiyeti, çarpık yanları ve olumlu yönleri yeniden değerlendirilerek sağlam bir reforma ve yeniden düzenlenmeye tabi tutulacaktır. Şüphesiz reformlar iç dinamizmden kaynaklanır; ama bir parçası olunduğuna inanılan ve üyesi olunmaya çalışılan AB gerçekliğiyle bütünlük içinde bu çabaların yürütülmesi işin önemini iki kat daha artırmaktadır. İç ve dış konjonktür, reformu bir yük değil, büyük krizli yapıdan çıkış için şans haline getirmektedir.

Savunmanın PKK boyutu daha da önem taşımaktadır. PKK'yi bi-

limsel bir değerlendirmeye tabi tutmak, sadece mensupları için ve kitlesel tabanı açısından değil, ona karşıt konumda yer alanlar açısından da gereklidir. Salt ***"terör"*** nitelemesinin hiçbir çözümleyici yanı yoktur. Buna karşıt olarak 'yaptığımız her şey kutsaldır' demek de yalnızca büyük yanlışlara götürür. Günümüzde sadece Türkiye somutu açısından değil, Ortadoğu'nun ilgili coğrafyasında Kürt ve PKK olgusu son derece iç içe geçmiş bir mahiyet arz etmektedir. PKK çözümlemesini özenle yapmak, anlamlı bir özeleştiri kadar, olası çözüm yollarını açık hale getirir.

PKK deyince en çok gündemleştirilen iki temel konuya, ***"terör"*** ve ***"ayrılık"*** kavramlarına açıklık getirmek büyük önem taşımaktadır. Şüphesiz bu kavramların bağlı olduğu tarihsel ve toplumsal arka planı iyi görmek, yine çağdaş devrimlerin ideoloji ve pratiklerini gözden geçirmek gerekir. Daha da önemlisi, Kürt gerçekliğini tam bir cendere altında tutan, tarih boyunca sürekli geliştirilen, yaşatılan ve sürekli gündemde tutulan dayatıcı terörü de bilimsel çözümlemeye tabi tutmak şarttır. Sadece ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasal alanda özgür gelişmeyi yasaklamakla yetinmeyen, bunu anayasal dil yasağına kadar taşıran bir terör yaklaşımını da hem siyasi ve askeri açıdan, hem de hukuk ve demokrasi açısından değerlendirmek hayatiyet taşımaktadır. Dolayısıyla PKK'ye zemin ve dayanak teşkil eden, aynı zamanda karşıt bir konumdan da kaynaklanan bazı kavramsal ve kuramsal değerlendirmelere açıklık getirmek önemini korumaktadır. Bu temelde ***sosyalizm, bağımsızlık, özgürlük, demokrasi, milliyetçilik, zor, terör, üniter birlik, ulusallık, birlik*** ve ***ayrılıkçılık*** kavram ve kuramlarına hem siyasi hem hukuki yönleriyle açıklık getirmek, doğruları ve yanlışlarıyla ortaya koymak son derece önemlidir. Bu kavram ve kuramların sığ bir şekillenmesinden etkilenen PKK'nin, teorik ve pratik yönlerini ortaya koymak, sürecin olumlu çözümlere kavuşmasına katkıda bulunacaktır.

Ya aşırı suçlayıcı veya tersi savunmacı yaklaşımların çözüme hizmet etmediği ortaya çıkmış ve anlaşılmış bulunmaktadır. PKK'ye ister kendi içinden, ister dışından, ister karşıt, ister lehinde değerlendirmelerde bulunurken; Kürt sorununun özgünlüğünü, acılarla ve şiddet ortamında yoğunlaşmış halini, bilimden nasibini almamış, toplumsal gelişme ve hele hele siyasi açılımlara konu edilmemiş, sürekli yasaklanmış ve bastırılmış özelliklerini tamamen göz önüne getirmek gerekir. Aradaki etki tepki ilişkisini görmeden yapılacak de-

ğerlendirmeler oldukça sübjektif kalacak ve tehlikeli siyasi sonuçları beraberinde getirecektir. Bu da çözüme değil, çıkınaza götüren yaklaşımların özüdür. Bunu aşmayı önemli görüyorum. Bu konuda üzerime düşeni yapmayı büyük bir sorumluluk kadar, tarihi bir görev biliyorum. Çünkü bu, başkalarının yerine getirmesi çok zor olan bir görevdir. PKK'ye ilişkin bu değerlendirmeler, anlamlı ve çözüme katkıda bulunacak, sağlıklı (gerçekçi) ve oldukça gerekli bir özeleştiriye de imkan tanıyacaktır. Salt mahkum etme yaklaşımları ve suçlamaları olası bir dönüşüm şansını azaltacağı gibi, katı ve eskide ısrar eden anlayışlar ve tutumlara güç katacaktır. Türkiye'de sol ya da sağ ve dini eğilimlere karşı demokratik siyaset kapısını kapatan yaklaşımların bir kısır döngüye ve tarafların çok değer yitirmelerine yol açan pratiği göz önüne getirildiğinde, bu yaklaşımın önemi daha da çarpıcı olmaktadır. Bu noktada Avrupa'nın üstünlüğü, uzun deneyimlerden sonra vardığı demokratik siyasete ve her tür özgürlüksel ifadeye kapıyı alabildiğine açık tutmasıdır. Bu yöntemin doğruluğuna inanmak ve şans vermek, sorunu çözmenin gerçekçi ve çağdaş yoludur.

Kürt sorununun çözümünde şiddetin yöntem olmaktan çıkması, inkar ve baskı politikalarının sınırlı da olsa aşılması, demokrasi seçeneğinin özüne uygun biçimde açık tutulmasına bağlıdır. Dil ve kültür üzerindeki eğitim ve yayın yasağı terörün en aşırı biçimi olduğu gibi, karşı şiddete de sürekli davetiye çıkarmaktadır. PKK'de şiddetin oldukça kontrolsüz ve meşru savunma anlayışını aşan kullanımı olmuştur. Günümüzün birçok hareketinde de daha aşırı biçimlere başvurulduğu iyi bilinmektedir. Buna karşılık tek taraflı ateşkes ve ağırlıklı olarak sınırlar dışında meşru savunma pozisyonunda kalma, ***"terörizm"*** suçlamasını geçersiz kılmaktadır. Yapılması gereken, diyalog sürecine ve demokratik birliğe açık kapı bırakan yaklaşımları devreye sokup, tümüyle silahın bırakılmasını sağlamaktır. PKK'nin mevcut konumunun bu kapsamda değerlendirilmesi, ileride telafisi güç gelişmeleri önlemek açısından da önemli bir fırsat sunmakta ve değerlendirmeyi gerektirmektedir. PKK'nin Türkiye somutunda yasal demokratik dönüşümüne açık kapı bırakılması, tümüyle yasaklama ve tasfiye sürecine sokma yöntemine göre daha gerçekçi ve uygulama şansı olan politik çözümün doğru yoludur.

Savunmamda bu yaklaşım esnekliğini elden bırakmadan sürekli

göz önünde tutmayı, tercih edilmesi gereken temel yöntem belledim. Ortadoğu genelinde de Kürt sorununun yaşandığı her devlet sınırları içinde kısır bir ayrılıkçı-milliyetçi çatışma yöntemi yerine, özgürlüklerin tanınmasından geçen demokratik birlikteliği, halkların kardeşliğine, barışa ve yoksulluğa karşı daha gerçekçi bir politik yaklaşım olarak değerlendirdim. Çağdaş birçok deneyim, mikro milliyetçiliklerin yol açtığı çatışmaların, çözümsüzlüğe yol açmanın yanı sıra, çözümlenir gibi olan örneklerin çoğunda eskiden daha beter sorunları ortaya çıkardığına bolca tanıklık etmektedir. Çatışma potansiyeli hayli yüksek Kürt coğrafyasını ikinci bir Filistin-İsrail haline getirmemek büyük bir sorumluluk gerektirmektedir. ***Demokratik Ortadoğu*** seçeneği stratejik bir hedef olarak her zaman göz önünde bulundurulmak durumundadır.

AİHM süreci aynı zamanda hukukun çözüm olanaklarını da test etmemize imkan vermekte veya bir şans olarak değerlendirilmesini önemli kılmaktadır. Türkiye'nin de hukuken bağlı olduğu ***AİHS*** (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi), şahsımı ilgilendirmekten öteye genel bir konumu gözler önüne sermektedir. BM'nin de kabul ettiği üç temel kuşak hakları –bireysel haklar, medeni haklar, ekonomik ve sosyal haklar, halkların ve kültürlerin varlığını özgürce belirleme hakları– AİHS daha kapsamlı tanımlamakta ve gereklerinin tüm üyelerince sağlanmasını zorunlu kılmaktadır. AİHM'e bu içerikte taşınmış birçok dava artık sorunun köklü ele alınmasını, yani kişileri aşarak bir hukuk normuna kavuşmasını gerekli kılmaktadır. Binlerce dava için ayrı kararlar gerçekçi olmamakta veya artık gerekli yasal karşılığın ulusal parlamentodan geçirilmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye bu konuda başta yaşam hakkı maddesi olmak üzere üzerine düşeni yapmayan tek Avrupa Konseyi üyesi durumundadır. AB aday üyelik sürecinde bile AİHS'nin bir başka anlamda açılımı olan ***Kopenhag Kriterleri*** 'nin gereklerini yerine getirmemektedir.

Kişisel davamın hızlandırıcı bir etki yaratması arzulanmaktadır. Hatta eğer Türkiye arzu ederse, dostane çözüme de açık olduğumu belirtmek durumundayım. Savunmanın bu yönü de hukukun politik bir çözüme katkıda bulunma imkanını doğru değerlendirmektedir. Özce geçmişte çokça kullanılan askeri ve sert politik yöntemler yerine, demokratik hukuk devleti ölçülerinde bir çözüme şans tanımayı önemli görmekte; Türkiye'nin bu ihtiyacını sorumluca değerlendirerek dostane çözümün genişletilerek bir siyasi diyaloğa kapı aralan-

masını temenni etmektedir. Kişisel durumumu daha ayrıntılı ele almayı da tarihi bir sorumluluk olarak gördüm. Mahkemenin teknik ihtiyacının çok ötesinde bazı yaşanan durumları edebiyat yanı ağır da bassa işlemek, davanın altında yatan gerçekleri aydınlatmak açısından kaçınılmaz bir görevdir. Sadece uluslararası hukukun değil birçok moral değerin çiğnenmesi, savunmamın bu yönünü derinliğine ele almaya zorladı. Şahsımda sadece Kürt halkının güncel trajedisi değil, lanetli tarihinin yol açtığı muazzam yalnızlığı, sürekli komplolara alet edilmesi, görülmemiş ihanetleri yaşaması ancak kapsamlı açıklamalarla aydınlatılabilir. Bunda amaç, hiç olmazsa bundan sonra bu trajediye dur diyebilmek ve çağdaş gelişme yoluna koyulmaktır. Bu bölümü savunmamın bir özeti ve sonu olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bu önsöz temelinde geliştireceğim savunmanın birçok eksiklik içereceği beklenmelidir. Bunda önceliklere ilaveten, İmralı'da tek başına geçen üç yılın hafıza ve dil üzerinde yarattığı yıpranma önemli bir etkendir. Ama acımasız pratikten çıkardığım derslerin ve yaşadığım yoğunluğun ilgili çevrelere iyi bir hizmet teşkil edeceğine inandığımdan, uzun süredir ilk defa yazarak bu görevi de yerine getirmeye çalıştım.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÖLECİ TOPLUM VE UYGARLIKSAL GELİŞME

Davamın özünü oluşturan Kürt sorunu, kendi özgünlüğü içinde dağılma sürecini çok yönlü yaşayan bir toplumsal gerçekliğin doğuşundan gelişimine kadar uygarlık doğrultusundaki gelişmelerle, yaşadığı ilişki ve çelişkileriyle yakından bağlantılıdır. Çağdaş ölçülerle yapılan sınıfsal ve ulusal yapı değerlendirmeleri Kürt gerçekliğini tam kavrama imkanı vermemektedir. Bu yönlü değerlendirmeler yapılsa bile, bunların soyut ve bağrında birçok yanlışı içeren politik sonuçları doğurması kaçınılmazdır. Hatta sorunun Ortadoğu sınırlarını zorlayıp, başta Avrupa olmak üzere önde gelen çağdaş güçlerin gündemine girmesi, uygarlık tarihi kapsamında ele alınmayı zorunlu kılmaktadır. Sorunun dayandığı temel doğru tanımlanmadan, doğru hukuki sonuçlar doğurması da engellenmiş olur.

AİHS ve AİHM, Avrupa uygarlığının en son geliştirdiği demokratik hukuk kurumlarıdır. Günümüz uygarlığının yetkin ve hakim temsilciliğinin Avrupa değer ölçüleriyle belirlendiği tartışmasızdır. İronik bir biçimde bugün Avrupa kapılarında kendi sorunlarına yer ve çözüm arayan Kürtler, esasta bu uygarlığın doğuş kaynağıdır. Çok yaşlanmış bir ana, bin yıllarca kendi beşiğinde büyüttüğü ve neredeyse artık kendisini tanımaz hale gelen evlatlarından adalet beklemektedir. Bu uygarlık anasına hakkı tanınacak mıdır? Sorun biraz da böyle kilitlenmiş bulunmaktadır. Toplumsallığın gücüyle bireyselleştirmenin gücü karşı karşıyadır. Doğu ile Batı, Asya ile Avrupa, Anadolu ile Grek coğrafyaları, tam bir tiyatro görünümünde sergilenen İmralı tiyatrosunun arka cephesini oluşturmaktadır.

Dikkatlice bakmasını bilen sıradan biri bile, 'bu yargısal tiyatronun senaryosunu kimler yazdı, belli başlı roller nasıl paylaşıldı, aktörler ve figüranlar kimlerdi, seyirciye hangi mesajlar sunulmak istendi' sorularını sorup cevap aramak durumunda kaldığını inkar edemez. AİHM'in de dar ve bireysel boyutuyla incelemeye aldığı davamı bu nitelikte değerlendirmesi, birçok gerçeğin göz ardı edilmesinde tiyatronun son perdesi durumuna düşme sakıncası taşımaktadır. Bu duruma düşmemek için çok kanlı, işkenceli ve acılı bir tarihsel gelişmenin tepkisel ürünü olan demokratik hukuk kurumlarında adil bir karar ve yürütme tam gerçekleşmese bile, özgür bir değerlendirmeye imkan vereceği inancıyla, bu davamın arkasındaki kirli, kanlı ve çok talihsiz geçen tarihi aydınlatmayı temel görevim olarak görmekteyim. Ana bölümler halinde geliştirmek istediğim değerlendirmelerin, bir yandan savunma amaçlı olması, diğer yandan çok sınırlı ve yıllarca tek kişilik bir hücrede yaşamanın yarattığı hafıza zayıflığı nedeniyle çok eksiklik taşıyacağını yine belirtmeliyim. Tarihsel davalar tarihsel değerlendirmeleri gerekli kılar. Acısı ve kaybı büyük olan bu davanın herkes için gerekli ve kazandırıcı dersleri vermesi için de, sorumluların açıklama görevlerini başarıyla yerine getirmeleri gerekir. Tarihsel davalara layık ve gerekli olan da budur. Bu görev ne kadar anlamlı yerine getirilirse, davanın kendisi de tarihsellik sıfatına o kadar layık olur.

A- SÜMER:
DİCLE-FIRAT KIYILARINDA DOĞAN UYGARLIK

Arkeoloji, etnoloji ve teoloji başta olmak üzere toplumsal bilimin temel kollarının özellikle geçen yüzyılda kapsamlı araştırmalarla vardığı sonuç, ilk devletli toplumun, yazılı tarihin ve uygarlığın sahibinin Sümerler olduğunu göstermektedir. Tarihin kendisinin uzun süre devletli toplumun alt ve üstyapısında gerçekleşen kurumlarla özdeş tutulduğu göz önüne getirildiğinde, bu gelişmeye tarihin en büyük gelişmesi demek mübalağa sayılamaz. Devletleşme, olumlu ve olumsuz yönleriyle insanlık tarihinde büyük bir sıçrama anlamına gelmektedir. Devlet, bir toplumsal araç ve en kapsayıcı kurum olarak, günümüzde de varlığını doğuşundaki ana çizgileriyle sürdürmektedir. Devletler, değişen insan emeğinin ürünleri üzerine kurulan hakimiyet biçimleridir. Bu nedenle Sümerleri tanımak, kendimizi ve günümüzü tanımaktır. Sümerler keşfedilmeselerdi, bu en eski ve ana uygarlık kaynağını unutmakla aslında kendimizi de unutacak, tarihi doğru başlatmayacaktık. Bu gerekçeyle Sümerler dünümüzdür ve bize dün gibi çok yakındır. O halde Sümer nasıl gerçekleşti ve kapsamında hangi temel uygarlık kurumlarını barındırmaktadır? Bu tarihsel soruların yanıtını da tarihsel araştırmalar her geçen gün doğruya yakın bir biçimde vermektedir.

Şüphesiz devletleşmeden önceki toplumsal varlıktaki gelişmeler devletli toplum için önkoşuldur. Evrim kuramının antropolojiye uygulanmasıyla ilkel primatların –insanların ilk maymunsu ataları– 60 milyon yıl önce oluştukları, 20 milyon yıl önce de iklimsel koşullar sonucu Doğu Afrika'da ilkel araçlarla iki ayağı üstüne yürüyen türün

gelişme gösterdiği kanıtlanmaktadır. Yaklaşık 3 milyon yıl öncesinden Doğu Afrika, Kızıldeniz ve Akdeniz'in çöküntülerini takiben ciddi bir yayılmanın gerçekleştiği de kanıtlanmaktadır. Bir milyon yıla yakın bir süreden beri Doğu Akdeniz ve Toros-Zagros kavisinde –tarihçilerin deyişiyle ***Altın Hilal***– gittikçe artan bir yoğunlaşma gözlenmektedir. Bunda iklim, bitki ve hayvan kültürlerinin sunduğu elverişlilik temel rol oynamaktadır. Artan nüfus bu coğrafya parçasından dünyanın dört tarafına yayılmaktadır. Günümüzün Asya ve Avrupa insanının kökeninde bu olgu genetik olarak da kanıtlanabilmektedir. ***Altın Hilal***, daha ağırlıklı olarak da ***Dicle-Fırat*** arası, yani diğer tarihsel adıyla ***Mezopotamya***, ilkel komünal toplumun oluşumunda da uzun ve başat bir ana kaynak rolüne sahiptir. Son buzul çağının günümüzden yaklaşık yirmi bin yıl önce ortadan kalkmaya başlaması, soğuk ve kurak iklimin yerini ılıman ve yağışlı iklim koşullarına bırakması, on iki bin-on beş bin yılları arasında mezolitik toplumun gelişmesine yol açmıştır. Mezolitik toplumun kanıtlarına bölgede bolca rastlanmaktadır.

Gelişmenin iklime çok yakından bağlı olduğu toplumsal gelişmede, yaklaşık on bin yıl önce yaşanan ani bir kuraklık, avcılık ve toplayıcılıktan ibaret olan gelişme biçimi yerine, tarihte ***neolitik*** –cilalı taş devri– ***devrim*** denilen aşamaya yol açmıştır. Neolitik toplumun kalıntılarına şimdiye kadar en eski tarihler olarak Dicle ve Fırat'ın yukarı kısımlarında rastlanmaktadır. Neolitik devrimin, özünde tarımı başlatmaya ve hayvanları evcilleştirmeye dayalı bir köy devrimi olarak tanımlanması da mümkündür. ***Diyarbakır-Ergani, Çayönü-Çeme Kote Ber, Batman-Çeme Xallan, Urfa-Siverek-Nevala Çore***'de yapılan kazılar, toplu yerleşmelerin tarihini M.Ö 10000 yılına kadar götürmektedir. Dicle ile Fırat arasında çok sayıdaki topraktan oluşan tepelerin altında ilk neolitik devrimin köyleri -***Gond***- yatmaktadır. Kürtçe gond, köy demektir. Anadolu'nun en eski halkı olan ***Luwiler*** –onlar da Ari dil grubuna girerler– dilinde ***'yüksek yerler memleketi'*** anlamına gelmektedir. Gondwana, daha sonra Kurdian, ortaçağda da İran Selçukluların lehçesinde ***Kürdistan*** olarak deyimlenecektir. Bu konu Kürt tarihi bölümünde daha kapsamlı incelenebilir. Gerçekten günümüzde bile çok sık görülen bu toprak tepeler buralarda neolitik devrimin derinliğine ve kapsamlı olarak yaşandığını açıkça göstermektedir. Dünyanın hiçbir yerinde bu eskilikte bir yerleşme grubuna şimdiye kadar rastlanmamıştır.

Mezolitik toplum gibi neolitik toplumun da dünyanın dört yanına bu topraklardan yayıldığı, bilimsel bir görüş olarak genel kabul görmektedir. Bu, ana yayılmanın tarih öncesi en önemli çağı olduğu gibi, toplumsal kapsamı itibariyle de uygarlığı hazırlayan tüm koşulları bağrında besleme özelliğine sahiptir. Neolitik toplum M.Ö 6000-4000 yılları arasında Orta Dicle ve Fırat boylarında gelişmiş; ***Khalaflaşma kültürü*** denen aşamaya uğrarken, M.Ö 6000 yıllarında ***Kuzey Afrika -Mısır-, Aşağı Fırat, Basra Körfezi ve Orta Anadolu'ya, Çatalhöyük'e,*** yaklaşık M.Ö 5000'de ***Kafkasya, Kuzey Karadeniz, Balkanlar, Kuzeydoğu İran, Hindistan, Pencap ve İndus*** kıyılarına, 4000'de ***Çin'e, tüm Avrupa'ya,*** 3000'de ***Amerika kıtasına*** ulaşmıştır. Bilimsel tarih görüşü, bu tarz yayılmayı bulgular temelinde en doğruya yakın tezler olarak doğrulamaktadır. ***Tel Khalaf kültürü*** , uygarlaşma için tüm gerekli araçları icat etmiş konumdadır. Çömlek, balta, saban, yün eğirme, dokuma, tane öğütme, toplu köy mimarisi, tekerlek, bakır taşından yarı madeni aletler, yıldızları işaretleri olarak kabul etme, bir tanrıça anlayışına dayalı ideoloji, tekerlek vb. gibi uygarlığı hazırlayan tüm araçlar, bu tarihin şafak vaktinin büyük insan ürünleridir. Tarihi gelişmedeki rolleri kıyaslandığında, bunlar ancak 16-20. yüzyılla mukayese edilebilirler. Bu kültürün tarihteki yeri bu anlama sahiptir.

Dicle ve Fırat'ın Basra Körfezi'ne yakın çok verimli bir alüvyonlu alana dağılması, Tel Khalaf kültürünü temsil eden toplulukların çabalarıyla o güne dek görülmemiş bir ürün bolluğuna yol açtı. Bunda, M.Ö 4. ve 3. binde kendini gösteren bir kuraklığa karşı sulama kanallarıyla sulu tarıma geçme belirleyici rol oynamıştır. Bol hurma ağaçları ve balıklar da ürünlere eklenince, insanlığın dimağına köklü bir cennet anlayışı olarak yerleşme ve tarihi bir dönem olarak başlatma şansına kavuşmuş oluyor. Artık ***"Tarih Sümer'de başlar"*** dönemine girilmiştir. M.Ö 3000'den itibaren geliştirilen çivi yazısıyla birlikte, yazılı tarih sürecine de girilmiş bulunmaktadır.

Uygarlığı tanımlayabilecek birçok özellik olmasına rağmen, belirleyici olan özelliği, kendi tüketiminin çok üstünde verimliliğe yol açan insan emeğinin artı ürüne, köleci ilişkiye, yani mülkiyete konu edilmesidir. Sümerlerin gerçekleştirdikleri biçim, rahiplerin ***Ziggurat*** denilen ve hem tapınak, hem kolektif iş, hem de toplumsal yönetim merkezi rolünü oynayacak birimlere kavuşmasıdır. Toplumun kimliği olan, gökyüzü düzeninin yeryüzü temsilcisi gibi kutsal bir

anlama bürünen bu merkezler, daha sonraki tüm uygarlık boyunca geliştirilecek olan büyük tapınakların, meclislerin, iş merkezleri ve askeri karargahların, eğitim ve kültür merkezlerinin prototipidir, devlet kurumlaşmasının ana rahmidir. Devlet denilen icat, yani Zigguratlar, o dönemin ideologları olan rahipler üzerinde yol açtığı görülmemiş verimlilikle daha başlangıcında kutsal ilan edilecekler; hem de gökyüzünün yeryüzündeki temsilcisi kutsal düzen olarak insan zihnine egemen kılınacaklar ve en gelişkin otorite kaynağı durumuna yükseltileceklerdi.

Bu, bir yandan bir üretim aracı olarak köle emeğinin görülmemiş maddi verimliliği ve buna dayanarak üretim dışı kalan çok sayıda insanın din, zanaat ve yönetim işleri için boş vakit ve refah imkanına kavuşmasıdır, diğer yandan manevi bir yönetim merkezi olarak Sümer teolojisinin tanrılar düzeninin yaratılmasıyla beyin, düşünce ve ruhsal yapılar üzerinde büyük bir egemenlik kazanması sürecidir. Maddi ve manevi gelişme birbirini karşılıklı beslemiş; kutsal mülkiyet, aile ve dini kurumlaşma ailenin temel dayanağı olarak yeniden şekillenmiş; kan ve soy birliğine dayalı toplum böylesine sınıflı, tabakalı ve yeni kurumlarla temsil edilen bir yapı kazanmıştır.

Gerçekten devlet Sümerlerin bir icadı olmuştur. Bu sürecin öncüleri başlangıçta büyük ideolog olmak kadar, üretimin pratik düzenlenmesinde de rolü olan yöneticiler olarak işlev gören kimselerden oluşmuş bir sınıfın rüşeym hali durumundaydı. Rahiplerden rahip krallar dönemine geçiş artık işten bile değildi. Maddi ve manevi zemin mükemmel gelişmişti. Eldeki metinlerden Sümer mitolojisi incelendiğinde, Sümerlerin yaptıkları her şeye ***tanrı düzeni*** demelerinin nedenini bilimsel olarak şimdi daha iyi anlamaktayız. Ama o dönemin insanları bunu bir insan düzeni olarak bilmek yerine, buna rahiplerin oluşturduğu semavi düzenin yeryüzündeki ilahi düzeni olarak inanmak durumundaydılar. Düşüncenin temel biçimi bilmeye değil, inanmaya dayalıydı. Her şey tanrıların düzeniydi. Buna içten ve tümüyle kuşkulanmaksızın inanıyorlardı.

Hiçbir ideoloji, Sümer mitolojisi kadar insan üzerinde bu kadar etkili olma şansına kavuşmamıştır. Sümerlerin bu mitolojileri nasıl oluşturup teoloji haline getirdiklerine, buna bağlı olarak bir devlet ve ideoloji olarak düzenleyip nasıl daha sonraki tüm dinsel ve felsefi akımların, dolayısıyla bilimlerin dayanağı ve başlangıç kaynağı yaptıklarına, yine edebiyat ve sanatın da saf, ilkel biçimleri olarak

nasıl anlam bulduklarına şaşırmamak işten bile değildir. Sümeroloji, tarihin en önemli bilim dalı olarak, her geçen gün önemini ortaya koyduğunda buna şaşırmamak gerekir. Kaynak çok önemlidir. Bu kaynak çözümlenmedikçe, tüm tarihler eksik kalmaya ve yanlış yazılmaya mahkumdur. Sümer bu nedenle çok önemlidir ve ne yazık ki bu önem yeni yeni anlaşılmakta ve çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Sümerlerin tarihsel gelişmeye temel katkılarını ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz:

a- Yazının icadı
b- Matematik ve takvim
c- İlk kapsamlı mitoloji ve teoloji
d- Devlet kurumu ve siyaset, sınıflaşma
e- Yasalar ve yazılı hukuk
f- Şehircilik, tapınak, zanaat, ticaretin merkezileşmesi
g- Özel ve kolektif mülkiyet
h- Kutsal aile ve hanedanlık
i- Yazılı edebiyat ve destanlar, müzik
j- İlk kolonileşme ve emperyalizm

Çok sayıda kavram, kurum ve sistem daha bu öğelere ilave edilebilir. Ama bu kısa tablo bile, uygarlığın ana gövdesi ve kaynağının esasta oluştuğunu çarpıcı olarak ortaya koymaktadır. Daha sonra ilave edilenler sınırlı ve niceliksel boyutludur, ayrıntılı bölmeler ve geliştirme faaliyetleridir. Sümerlerin kullandıkları ve çok sevdikleri bir deyimleri vardır. Buna ***"me"***, yani yasa, uygarlık özellikleri demek de mümkündür. Yani gerçekleştirdikleri icatlarının farkındadırlar ve kutsal ***"me"***ler, yasalar olarak adlandırılınakta ve kavramlaştırılmaktadır. Şimdiye kadar bunlardan 104 tanesi sayılınıştır. Bu sayı daha da artacağa benzemektedir. Doksan dokuz tanrı sıfatı, bu Sümer kavramlarından ileri gelmektedir.

Sümerler bahsinde ele alınması gereken diğer bir temel konu da, ağırlıklı olarak anaerkilliğe dayanan düzenle, ataerkilliğe dayanan düzen arasındaki çatışmanın mitolojik ifadesidir. Önceleri ***Ninhur sag***, dağ kraliçesi olarak kavramlaştırabileceğimiz Kuzey ve Doğu dağlık alanlarının düzen tanrıçasının –ki yıldızla temsil edilınektedir–, Kürtçe ***"Sterk"*** olarak adlandırılan bu tanrıçanın Sümer erkek hakimiyetli devlet düzeninde ikinci plana düşürülmesi, köleleşmeyle birlikte cinsin de kadın aleyhinde güç kaybetmesi büyük bir çatış-

ma alanıdır. Sümer'de kadın büyük bir saygı görmekte olup, henüz her şeyini kaybetmemiştir; tanrılar düzeninde yarı yarıya yer kaplamaktadır. ***Ninhursag*** , erkek tanrısı kurnaz ve bilge ***Enki*** ile dişe diş bir hesaplaşma içindedir ve bu çatışma genellikle uzlaşmayla sonuçlanmaktadır. Daha sonra ***İnanna*** olarak karşımıza çıktığında, neolitiğin yaratıcı tanrıçası olarak ***"me"***lerini, yani kendi öz icatlarını ***Enki***'den tekrar devraldığında, ***Enki***'nin kenti ***Eridu***'dan kendi kenti ***Uruk***'a dönüş yaptığında, şahane bir başarının sahibidir. Sümer mitolojisinde aynı zamanda kesin inanç konusu olduğu için dinsel olmuştur. Yürütülen tüm kavgalar aslında Sümer devletleşmesinin, sınıf mücadelesinin ve hanedanlık kent savaşlarının çarpıcı ve anlaşılır bir yansımasıdır. İnsanlar asla birbirleriyle çatışmazlar. Tanrılar düzeninde bu düşünülemez. Çünkü kullar ancak gölge olabilirler. Tek irade sahibi tanrılardır. İnsanlar adına ancak onlar kavga edebilir ve uzlaşabilirler. Bu çok çarpıcı bir ideolojik egemenliktir ve daha sonraki tüm dini, hukuki ve siyasi düzeni kendi merkezileşmesinde temsil eden devlet kavram ve kuramlarının özünü teşkil etmiştir. Bu egemenlik halen çarpıcı olarak varlığını dönüşüme uğratsa da sürdürmektedir.

B- SÜMER UYGARLIĞININ TARİHSEL ROLÜ VE KURUMLAŞMASI

Uygarlık sürecini görkemli bir biçimde başlatmasına rağmen, bilimsel tarihteki yerini layıkıyla alamamasının temel nedeni, geç keşfedilme ve Avrupa benmerkezci düşünce yapısının hakimiyetinden ileri gelmektedir. ***Greko-Romen*** uygarlığının bencilliği bunda önemli rol oynamaktadır. Aslında her uygarlık adımı gelişmeyi kendisiyle sınırlama ve kendisinden başlatma gibi bencil bir doğaya sahiptir. Sümerler de her şeylerini bağlı oldukları neolitik çağın değerlerine karşı benzer bir bencillik ve kendilerine mal etme tutumu içindeydiler. Hatta her şeyin yaratılışını kendilerini de yaratan tanrılar sistemine bağlamışlardı. Böylesine çok çarpıcı ve neredeyse günümüze kadar tam kavrayış ve kurumlaşmaların altında bu Sümer mitolojik-teolojik düzeni yatmaktadır. Bu etkilemeyi ana bölümler halinde şöyle sıralayabiliriz:

a- *Sınıflı toplumun oluşturulması.* Toplumsallaşma sürecinin kendi başına gezegenimizin insan eliyle gerçekleşen en temel olgusu olduğu bilimce kabul görmektedir. Genelde insan dışı tüm canlı varlıklarda süren doğal evrim süreci, insan toplumunda kendi kavrama ve iradesiyle bilinçlice sürdürülmektedir. İnsan türünün ***Homo Sapiens*** türünde günümüzün dil yapısına yol açan kavrama sürecindeki sıçrama, iradeli toplum oluşumlarına sıçratma imkanı vermiştir. Yabanıl topluluk aşamasında insan grupları bir nevi gelişkin hayvan topluluklarının düzeyini yaşıyordu. Beyindeki büyüme ve yaşam araçlarını ve tekniklerini kullanma, Homo Sapiens türünde niteliksel bir sıçramaya ulaştığında, aslında toplumsal devrimin en temel ve birin-

ci aşaması gerçekleşmiş oluyordu. Bu toplumsal devrimin en temel özelliği, topluluk halinde yaşamanın üstünlüğünün kavranmasıdır. Maddede ilk elementlerin oluşumu gibi, toplumsallıkta da dayanıklı birimlerin kalıcı ve giderek ilerleyen bir çizgide gelişimi söz konusudur. Uygarlık tarihinden önce, binlerce yıl süren böyle bir toplumsal tarih vardır.

Neolitik köy devrimi, bu süreçte ikinci büyük aşamadır. Yaklaşık on iki bin yıl önce gelişen bu devrim, toplumsallaşmanın en büyük adımıdır. Bu adımın insanlık gelişmesi üzerindeki etkisi maddi ve manevi kurumları ile zihniyet yapısında sürüp gitmektedir. Bugün bile çok arzulanan doğal özgür yaşam zihniyeti, doğayla canlı dostluk, korkutucu tanrısal güçlerin hüküm sürmediği ve etkilemediği ruhsal yapı, güçlü analık duyguları, kadın-erkek eşitliği arzusu, tarım ve evcilleşen hayvancılığın bugün de Avrupa uygarlığını besleyen ürünleri ve araçları, bu ürün ve araçlara dayalı ideoloji, düşünce ve dil yapıları ve kavramları, madenlerin keşfi ve kullanıma açılması başta olmak üzere uygarlığı sürekli ve halen besleyen ana unsurları yaratan şey, neolitik köy devrimi ve buna dayalı olarak gelişen yerleşik kırsal toplum yapısıdır.

Fırat ve Dicle'yi besleyen, doğa ve ovalarına dayalı bu uygarlığı doğuran araçlar ve ona dayalı büyük toplumsal düzen olmasaydı, ne Sümer sınıflı toplumu, devleti ve üstyapı kurumları, ne de daha sonraki uygarlığın gelişme çizgisi ortaya çıkardı. Denilebilir ki, tarih durmazdı, kesinlikle bir yerlerden fışkırıp gelişirdi. Bu bir varsayımdır. Gerçekleşen tarih ciddiye alınacak, dolayısıyla bilimsel tarihin tek geçerli yaklaşımıdır. Tarihin doğru yazımı, dolayısıyla bilinci için bu yaklaşımımızın hayati önemi vardır.

Genelde Avrupa dışı, özelde Doğu toplumlarının kendi tarihsel rollerini doğru kavramaları, günümüzde özgüven geliştirme ve kendi doğru yollarına koyulma imkanını ortaya çıkaracaktır. Batı uygarlığının emperyalist yanının en tehlikeli yönü, ideolojik egemenlik yönüdür. Bu egemenlik kırılmadan, siyasal ve ekonomik gelişme yoluna özgürce girmek ve sağlıklı, hakça bir dünya düzeninden pay sahibi olmak mümkün olmayacaktır. Bu hususları ilgili bölümlerde derinleştirerek ele alınayı önemli ve uygun buluyorum. Ek gibi gözükse de, bir konuya değinilmezse ciddi bir eksiklik doğacağı kanısındayım. İlerideki bölümlerde daha iyi ortaya konulacaktır ki, Avrupa uygarlığının temel bir dayanağı olan, bireysel insan hakları kavram

ve hukukuna da resmiyet kazandıran bireycilik oluşmadan önce, yüz binlerce yıl süren primatlardan çıkan, maymunsulaşan bir grubuna çok yakın insanı toplumsallaştırmak için çok büyük çabalar harcanmıştır. Tüm ilkel fetişizm, animizm, totemizm, çok ve tek tanrılı dinsel yapılar esasta insan türünü düzene ve topluma bağlama savaşını yürütmüşler, bu konuda çabalarını eksik etmemişlerdir. ***Anaerkillik***, ***ataerkillik***, ***büyücülük***, ***Şamanizm***, ***rahiplik*** ve ***peygamberlik*** kurumları hep insanı hayvani güdülere tabi olmaktan çıkarıp, toplumsal kurallara ve düzene tabi kılmak içindir. Bunun için seçilen yöntemler çok acılı, acayip ve anlaşılınaz gibi gelebilir; başta insanın kurban edilmesi olmak üzere çeşitli sunular ve törenler ilkel eğitim sürecinin bir parçası olarak görülüp, hep türün toplumsal gücünü ortaya çıkarmak içindir. Vahşi toplum deyip geçmemek gerekir. Uygarlığı doğuran hayvanlıktan çıkmak ve doğayı hizmetine uygun hale getirmek için insan soyunun büyük soylu çabaları olarak görülmelidir. Bu çabalar olmasaydı biz olmazdık. Bilinçsizliğin her an cehenneme dönüştürebileceği doğa koşullarından bir cennet dünyasına yol almak, bu çok acılı ve zahmetli toplumsallaşma yolundan geçmektedir. İtici zorlukları anlatan cehennem kavramı, insan zihnine ilk temel kavramlardan biri olarak yerleşirken, cennet kavramı hep umuda, geleceğe ve gerçekleşen insanca dediğimiz yaşama çağrı kavramıdır.

Gülünç bulduğumuz mitolojiler ve dinler yaratılırken, bu insanın nasıl insan olduğu hikayesini hiçbir zaman unutmamak gerekir. Fizikten bir kanunla karşılaştırırsak, güneş enerjisini oluşturan hidrojen atomlarının birleşip helyum atomuna dönüşmesi gibi, toplumsal enerji ve patlamanın ortaya çıkarılması için bu toplumsallaştırma olgusuna ihtiyaç vardır. ***Ana***, ***ata***, ***totem***, ***tanrı***, ***büyücü***, ***rahip*** ve ***peygamber*** kişilikleri bu sürecin yaratıcı kurumları olarak anlaşılırsa, toplumsallığı daha doğru kavramış olacağız. Batı veya Avrupa uygarlığının temel bir özelliği olarak, yaklaşık ve ağırlıklı olarak geliştirdiği bazı yönleriyle bu ters süreç, yani kendi çıkarına uygun görmediği toplum yapılarını dağıtıp bireyi özgürlük adı altında şahlandıran deneyimidir. Tarihin tüm kralları ve zenginlerinden daha otoriter ve zengin kapitalist kişi ve kurumlar bu ters felsefenin ürünüdür. Bunlar milyonlarca yıllık insan emeğine dayalı toplumsal madenleri, dayandıkları coğrafyayı, alt ve üstyapılarını, maddi ve manevi yanlarını, çıkarlarına uygun ve kısaca karlı bulmadıkları tüm yönle-

rini parçalarken; kara uygun yanlarını da mülkleştirmiştir. Bunun ne kadar uygarlaşmaya, ne kadar uygarlık dışına, hatta toplum dışına, yani hayvanlaşmaya doğru olduğu, günümüz filozoflarınca üzerinde en çok durulan temel konulardandır. Buna "***sosyalizm***" biçimindeki tepkinin de ne kadar amacına uygun olduğu ilgili bölümde genişçe ele alınmayı gerektirir.

Sümerlerin icadı olan sınıflaşmayı, sınıflı devlet toplumunu tanımlamaya çalışırken, toplumun önceki tarihsel gelişmesini ortaya koymadan değerlendirmek çok eksiklik taşıyacaktır. Soyut köleci toplum teorileri fazla açıklayıcı olmamıştır. Özellikle Sümer somutu çözümlenemediği için, oluştuğu gibi ortaya konulamamıştır. Roma ve Atina köleliğine bakılarak genel bazı sonuçlara varılmıştır. Belki köleliğin olgunlaşma ve çürüme aşamasında bu örneklere değinmek yararlı olabilecektir. Ama uygarlık tarihini ve sınıflı toplumu oluşumunun ana kaynağında inceleyemezsek, dolayısıyla çok büyük farklılıklar içeren özelliklerini olduğu gibi somutun ana hatları içinde gerçekçi ve doğru gözlemleyemezsek, doğru bir tarih bilincine ulaşmak mümkün olmayacak veya ulaşılsa bile birçok hayati eksiklik ve yanlışlık içerecektir. Sümer toplumunun üzerinde önemle durmamızın nedeni, tarihin kendisinde başladığı gelişim çizgisini somutta olduğu gibi kavramak içindir. Mevcut tarih ve toplum bilimleri buna ulaşmadığı gibi, bana göre büyük eksiklikleri ve yanlışlıkları, yok sayma ve abartmaları bağrında taşımaktadır. Savunmamın bir nedeni de tarih ve toplumun doğru tanınmasına, adalet ölçüleriyle yaklaşılmasına dair bir çağrıya duyduğum ihtiyaçtır.

Soy birimlerine dayalı toplumdan siyasal topluma geçiş, kölelik kurumunun gelişimine bağlıdır. Bu da derinliğine dönüşümlere maddi zemin oluşturmaktadır. Köle emeğinin tüketimin çok üstünde bir verimliliğe yol açması, tüccar ve zanaatçı kesimden oluşan ve yeni gelişen bir sınıf orijiniyle kabile konfederasyonlarını aşan, soya dayanmayan bir yöneten seçkinler sınıfının üstte oluşmasına olanak sağlamıştır. Böylece toplumun günümüze kadar süren üçlü temel yapısı orijinal şekillenmesine başlamış olmaktadır. Fakat kesin çizgilerle ayrışım olmadığı gibi, tümüyle soy bağlarından kopmuş da değildir. Bunlar birbirinin bağrında doğan gelişmelerdir. Bu toplumsal oluşumun açık bir düşünsel ifadesi yoktur. Ama mükemmel bir mitolojik ifadeyle izahı, Sümerli yazar ve şairlerinin en temel işlerinden biri sayılmıştır. Köleleşmeyi Sümerler kadar çarpıcı bir mitolo-

jik ifadeyle, hem de hiç şikayet ettirmeden, tüm topluma kutsal bir tanrılar düzeni biçiminde sunan bir uygarlık yok gibidir. Daha doğrusu sonraki tüm sınıflı toplum ideologları ve yöneticileri temel gıdalarını Sümer mitolojisinden alıp kendi koşullarına uygun bir terminolojiye kavuşturma rolünü oynamışlardır. Yani oluşturulan ve yeni sayılan mitoloji ve teolojiler Sümer versiyonlarıdır, onun uyarlanmış taklitleridir. Sümer söylencesi, yani mitolojisi öyle bir ideolojik egemenlik kurmuştur ki, rahip-krallar bile bunun gereklerini bir tanrı yasası olarak yerine getiren en üst düzey temsilciler olmuşlardır. Yaratılan, aslında kendi çıkarlarını ebedileştiren ideolojik egemenlikleridir. Ama bunu gökteki tanrı düzeninin yeryüzündeki yansıması olarak mükemmel bir biçimde, inanarak ve inandırarak sunmaları, büyük ve çarpıcı bir toplumsal yaratım sanatıdır.

M.Ö 4000'den yaklaşık 2000 yıllarına kadar köle tam bir gölge ve kul durumundadır. Tapınakta yürütülen bu düzende rahip-kraldan tarla emekçisine kadar herkesin bir yasa gibi belirlenen konumuna göre hareket etmesi gerekir. Nasıl ki gökyüzünde yıldız hareketleri değişmez bir düzene sahipse, yeryüzündeki de öyle olmak zorundadır. Başka türlüsü düşünülemez bile. Bu düzen anlayışında tüm duygular tanrı nasıl istiyorsa öyle bir anlama sahiptir. Kişiye göre, onun istediği gibi duygu olamaz. Yine tanrıların düşünce dünyasından farklı bir düşünce de olamaz. Nasıl buyrulmuşsa öyle olan, öncesi ve sonu olmayan bir düzen söz konusudur. Köle emeğine dayalı egemen sömürücü sınıfın bu ilk ideolojik eseri gerçekten muhteşem gözüküyor. Tanrı-kral öldüğünde, kendileri ölümsüz tanrılarla eş tutulduğundan, bütün maiyetiyle öte dünyada da yaşamaları için birlikte mezara gömülmüşlerdir. Bir kral mezarında çoğu hizmetçi kadın ve eş olmak üzere yedi yüz ceset sayılmıştır. Bunlar kralla birlikte canlı mezara giren ve aniden üzerleri toprakla doldurulan kölelerdir. Bu eylemi görev bilmektedirler. Acılarını ve korkularını dile getirmeleri bile düşünülemez. Benzer uygulamalara Mısır firavun mezarlarında da bolca rastlanmıştır.

Sümerlerin çeşitli derecelerde insanı kurban etme ibadetleri ve inanışları, köleliğin ideolojik gücüyle yakından bağlantılıdır. Egemen sömürücü sınıflaşmanın tüm uygarlık tarihi boyunca uyanan insan aklı ve iradesi karşısında sürekli gerekli olan yenilenmeyi, revizyonu yaparak sürdürdüğü bu ideolojik egemenliktir. Zincir bir an bile koparılmamış, sürekli yenilenerek güçlendirilmiştir. Sümer devlet

aygıtı bunun en saf ve inanılan aracı iken, daha sonrakilerin kendileri için inanınayıp alt tabakalar için inandırıcı kılınan sayısız ideolojik egemenlik biçimleriyle düzenin sürekli yetkinleştirilmesi söz konusudur. İnsanlık günümüze kadar düşünce ve irade beyan etme özgürlüğü için çok büyük çabalar harcamışsa da, köleliğin bu biçiminin egemenliği kırılmaktan çok uzaktır. Tersine daha inandırıcı ve pekiştiren eğitsel kurumlarla genelleştirme, kalıcı kılına çabalarıyla yetkinleştirilmiştir. Modern teknolojiyle genlere kadar hükmetme gücünü yakalaması söz konusudur. Bu Sümer somutunda daha çok kolektif tapmak köleliği biçiminde gelişim gösterirken, Roma ve Atina'da daha çok özel kölelik egemendir.

b- *Sümer toplumunda gelişen ilklerden diğer önemli bir gelişme, cinsiyet farkının ulaştığı seviyedir.* Sümer'in doğduğu ve yanı başındaki neolitik çağın hakim üretim gücü kadındır. Tarım ve evcilleştirme ağırlıklı olarak kadın icadıdır. Yine yerleşik yaşam düzeni, yani köy devrimi, kadın doğasına daha iyi cevap vermesi nedeniyle kadının damgasını taşır. Çömlekçilik, dokuma, tane öğütme hep kadın öncülüklü işlerdir. Aile kadın etrafında yoğunlaşmakta ve soy belirleme kadına göre olmaktadır. Anaerkil düzen hakimdir. Bu, ideolojik ifadesini yıldızlarda ve ayla temsil edilen tanrıça ağırlıklı dinsel inançlarda bulınaktadır. Sümer toplumundaki sınıfsal farklılıkla at başı gelişen cinsler arası farklılık, ideolojik ifadesini mitolojide yoğunca yaşamaktadır. Statü farklılaşmasının buradaki yansıması çarpıcı olmaktadır. Tanrıçaların konumu başlangıçta ağırlıklıyken giderek zayıflar; Babil döneminde başlangıçta ***Tiamat*** şahsında ölümcül darbeyi yer. Küçük oğul ***Marduk*** , tek tanrılığa hızla koşan egemen erkek kültürü temsil etmektedir. Daha sonra bu kültürü esas alacak olan ***Hz. İbrahim*** , tek tanrıcılığın en önemli peygamber atası rolünü oynayacaktır. Kadın önceleri tapınaklarda erkek rahipler kadar etkiliyken, evde ikinci plana düşer. İlk genelev de ***Musakatdim*** adı altında bir Sümer icadıdır. Kadının statüsü uygarlığın ikinci dalgasındaki kadar düşmüş değildir. Uzlaşmaya yakın bir statü tüm Sümer mitolojilerinde kendini yansıtmaktadır.

c- *Şehir devrimi ve devleti de Sümerlerin gerçekleştirdikleri temel ilklerden biridir.* Neolitik çağ bir tarım ve köy devrimine dayanırken, uygar toplum esasta bir şehirleşme ve ona dayalı devlet olarak tanımlanır. Hem ekonomik altyapı kurumlaşması, hem devlet merkezli üstyapı kurumlaşmaları, o döneme kadar toplum tarihinde görül-

memiş büyüklükte insan topluluklarının yeniden örgütlenmesine yol açar. Büyümüş ve karmaşık hale gelmiş toplum yapısı, yeni zihniyet ve kurumlaşmaları beraberinde getirir. Yazı, edebiyat, hesap, takvim, sağlık, eğitim kurumlaşarak yeni meslekler haline gelir. Bütün bu ve benzer meslekler Sümerlerin yol açtıkları ilkleri ortaya çıkarırlar. Yeniden kurumlaşmalarda soy bağları yanında ve yerinde, mesleğin özelliklerine dayalı yeni sosyal yapı şekillenir. Sümerlerin yol açtığı sosyal kurumlaşmalar ve ilişki tarzları günümüze kadar gelmekte, ancak kapsam ve ayrıntıda zenginleşerek varlığını sürdürmektedir. Zincirin ilk halkaları olmadan son halkanın da fazla anlamı yoktur.

d- *Sümer ekonomik kurumlaşmaları da uygarlığın en temel olu şumları olma şansına sahiptirler* Kolektif ve özel mülkiyet ilişkileri gelişme gösterip kurumlaşmışlardır. Toprak üzerinde her iki mülkiyet biçimi tanınmaktadır. Zanaatların topraktan koparak bağımsız icra edilen meslekler haline gelmeleri sağlanmıştır. Başta ticaret, marangozluk, madencilik, dokumacılık ve çömlekçilik olmak üzere, ekonomide artık vazgeçilmez hale gelen meslekler Sümer toplumunun esaslı dayanaklarındandır. Sümer üstünlüğü ve yeniliği önemli oranda bu mesleklerin gücüne dayanmaktadır. Bilgelik ve peygamberlik kurumları bu mesleklerle yakından bağlantılıdır.

e- *Sümer toplumunun üstyapı kurumları daha da zengin ve o güne dek örneği görülmeyen bir yaratıcılığı temsil etmektedir.* Devlet kurumlaşmasının krallık, meclis, askerlik, vezirlik gibi bürokratik bölümleri ilk örnekleri oluşturup kendilerinden sonraki bu yönlü gelişmelerin esin kaynağı olmuşlardır. Kavram ve kurum olarak oluşturulan değerler yetkinleşerek günümüze kadar ulaşma gücündedir. Bu konuda da kaynağın oluşumunu görüp değerlendirmeden, tarihin ve günümüzün çözümlenmesi önemli eksiklikler ve yanlışlıklar içerecektir.

f- *İdeolojik yaratım ve kurumlaşmalar, insanoğlunun zihniyet yapısının değişiminde ve gelişiminde en önemli yere sahiptir.* Sümerlerin mitolojik yaratımları, ibadet biçimleri toplumun alt ve üstyapı kurumlarının işleyişinde benzin ve yağlama rolünü oynamaktadırlar. Sümer yönetici eliti, özellikle rahipler sınıfı, döneminin çarklarını döndürecek ideolojik tasarıları ve topluma benimsetme biçimlerini yaratmadan, oluşturulan sınıflı toplumu ve devleti yönetip sürekliliğini sağlayamayacağının tam bilincindedir. Neolitik toplumun, basit tarım ve hayvancılığa dayalı köy toplumunun soy örgütlenmesi ve

yönetimi de basit olup, karmaşık düşünce ve yönetim kurum ve kurallarına pek ihtiyaç göstermez. Zengin bir mitoloji kaynağına gereksinim fazla gelişmemiştir. Ana ve ata kültüne dayalı, daha çok totemle ve sınırlı olarak göksel varlıklarla kavramlaştırılmaya çalışılan bu çağın Sümer toplumu için aşılıp yetkinleştirilme gereği kendini dayattıkça, rahiplik kurumu önemli gelişme gösterir ve temel kurum düzeyine yükselir.

Sümer ideolojik tasarımları bugün bile hayranlık ve şaşkınlık uyandırmaktadır. Tanrı bilimi (*teoloji*) ve edebiyatın temelini oluşturan mitolojik yapılarının uygarlık tarihinin ideolojik yapısını en çok etkileyen tasarımlar olduğu, araştırmalar geliştikçe daha iyi anlaşılmakta ve teslim edilmektedir. Tüm dogmaların temelinde de Sümer düşünce yapısı önemli bir yer işgal etmektedir. Bu anlamda Sümeroloji, önemi artan bir tarih dalı durumundadır. Düşünce biçiminin dogmatik yapısı, diyalektik dönüşüme oldukça açık ve zengin bir yaratım kaynağıdır.

Temel düşünce normlarının belli başlı öğelerini sıralamak mümkündür:

1) İlkel bir diyalektik yapı arz etmektedir. Göğün karşıtı yer, aynı zamanda eril ve dişil ilkeyi temsil etmektedir. Göğe ***"En"*** , yere ***"Ki"*** denilmektedir. ***Enki*** bu birliğin eril, erkek ağırlıklı biçimi olup, tanrıçayla uzlaştığının tamamen farkındadır. Baba kavramının atası konumundadır. Tüm tanrıçalarla evlenmekte ve bolca özellikleri olan doğumlara yol açmaktadır. En son doğan –bu konuda Babil Yaratılış Destanı ***Enuma Eliş*** 'e bakılabilir– ve çok öğretici olan Babil tanrısı ***Marduk*** 'la, ölümcül darbe vurularak ana tanrıça ***Tiamat***, tanrılar ***Pantheon*** 'undan –kurul– saf dışı edilmektedir. M.Ö 2000'den itibaren tanrıça kültü ve onu ifade eden mitolojik söylem büyük bir gerileme ve dışlamaya uğramaktadır. Bu gelişme kadının toplumsal statüdeki düşüşüyle yakından bağlantılıdır. Erillik –erkek egemenlik– ilkesi toplum ve devlet yapısında hakimiyetini pekiştirmektedir. Krallık otoritesinin en üst devlet kurumundan en alt birimlerine kadar erkekleşen ve tekleşen tanrılar dini biçiminde, mitolojinin gittikçe kesin inanç biçimini kazanmasıyla, toplum büyük bir ideolojik ve ahlaki dönüşümü yaşar. Krallar ya bizzat tanrı, ya da doğrudan tanrının temsilcileri durumundadır. Efendi-köle ilişkisi tanrı-kul ilişkisine şahane bir biçimde dönüştürülmüştür. Mitolojik düşüncenin temel inanç, yani din ve yasa, yani hukuk haline dönüşümü, çok önem-

li sonuçlar doğuracak olan tarihsel ve toplumsal bir gelişimdir. Sümer tapınakları ve ***Edduba***, yani kültür akademileri, rahip-kralların otorite gelişimi ve bunun sürdürülmesi için üzerinde en çok kafa patlatılan düşünce kurumlarıdır. Mitoloji oluşturmada bir yandan teoloji halinde din, diğer yandan edebiyat destanları halindeki tasarımlar, rahiplerin, edebiyatçıların ve düşünürlerin temel misyonlarıdır. Kutsal ***Nippur***, daha sonraki Babil, bu işlerin bin yıllar süren kültür, din ve edebiyat merkezleridir.

2) Düşünce sistemi gök düzenine dayanmaktadır. Nasıl yıldız, ay ve güneşin değişmez hareket rotaları varsa, yeryüzünün yasaları da onu temsil etmek durumundadır. Devlet ve rahip-kral bu düzeni tanrı adına temsil etmektedir. İradeleri kutsal, sözleri yasadır. Yeryüzünün tüm kuvvetlerinin birer tanrısı vardır. Aynı şey toplum güçleri için de geçerlidir. Tanrısız hiçbir özellik, eşya ve varlık düşünülemez. Buna "tanrısal", teolojik düşünce tarzı demek gerekir. Bu düşünce tarzı daha sonra büyük evrim gösterecek, Yunan'da felsefe, çağdaş Avrupa'da bilimsel düşünce tarzı olarak gelişmenin başlangıcını oluşturacaktır. Düşünce biçimlerinin bu temel kalıpları arasında birbirini yadsıma biçiminde bir çelişki varsa da, birbirlerinden doğdukları için de sıkı bir bağla birbirlerini doğurmuşlardır. Aralarındaki bağı ortaya koymadan, ne dinler tarihi, ne felsefe, ne de bilimsel düşünce tarihi doğru izah edilebilir. Dönemine göre Sümer düşünce biçimi büyük bir ilerlemeyi teşkil etmektedir. Tanrı yasaları daha sonra karşımıza bilimsel yasalar olarak çıkmışlardır.

3- İlk insan, cennet ve cehennem, cennetten kovulma, tufan gibi temel mitolojik kavramlar Sümer düşüncesinde önemli yer tutar. Doğada ve toplumda ortaya çıkan zorluklar ve çelişkili durumları şiir diliyle destan havasında söylemek Sümer geleneğidir. Kendilerine göre kavramlaştırıp bir teori haline getirdikleri tüm doğal ve toplumsal olgular tam bir sistem halinde ifade edilir. Teolojilerini her olay ve ilişkiye uygulayıp birer sonuç çıkarırlar. Bu yaklaşım bir düşünce patlamasına yol açar. Kurulan sistemin yaklaşım ve yargılamasından hiçbir şey kurtulamaz, hiçbir şey başıboş değildir. Her şey birbirine bağlıdır. Sanki diyalektiğin birinci ilkesinin ilkel biçimiyle karşı karşıyayız. İlk ütopya ve destanlar Sümer kaynaklıdır. ***Cennet*** ütopyası, ***Adem ile Havva***'nın yaşamı ve cennetten kovulması, ilk ***Habil-Kabil*** kardeş kavgası ve ***Gılgameş***'in yarı tanrı-insan kişilikli destanı yazılı olarak günümüze kadar ulaşmışlardır. Bu ütopya ve destanlar-

da dile gelen şey, özünde neolitik toplumun eşitlik günlerine özlemle toplumsal çelişkilerden doğan zorlukların yol açtıkları mücadelelerin kendisidir. Anlatım, düşünce böyledir. Bilimsel izah için zaman çok erkendir. İnsan usu bilimsel çağdan çok uzaktır. Unutmamak gerekir ki, ***Greko-Romen*** uygarlığında bile bilimsellik çok sınırlı olduğu gibi, felsefe tümüyle mitoloji ve teolojiden kurtulınuş olmaktan uzaktır.

g- *İlk emperyalizm ve kolonicilik uygulamalarını sistemleştiren de Sümer uygarlığıdır.* ***Akad Hanedanlığı***'nı kurup tüm Sümer şehir devletlerini fethedip birleştiren ***Sargon***, ilk imparator olma unvanına sahiptir. Sargon sömürgeci devlet aşamasını başlatır. Ondan önceki Sümer şehir devletleri, kendilerini savunma ve ticaret amaçlı bazı karakollar dışında, fetih ve kolonileştirmeye yönelmezler. Sargon ise, karakollar yerine geniş koloniler ve şehirler içinde bir başşehir kurup, sistemi ileri ve yayılınacı bir aşamaya şiddet temelinde ulaştırmanın yaratıcısıdır. Ondan sonra tüm emperyalist ve kolonyalistlerin yaptıkları, bunu yetkinleştirip uygulamaktan ibarettir. Planlı şiddetle insan öldürmek, ellerindeki her şeyi alınak, onları köleleştirmek, yararlarına buldukları yerleri kolonileştirmek ve kendilerine bağlı yönetim gücü halinde tutmak, tarihsel gelişmenin en önemli aşamalarındandı. Bir nevi dönemin evrensel imparatorluğunu mükemmel bir biçimde kurmuş sayılınalıdırlar. Bu anlamda Sümerler sadece sınıflı devlet toplumu olmanın da ötesinde, çok etnik yapılı emperyalist bir uygarlıktır.

h- *İlk yazılı hukuk normlarının şerefi de Sümerlere hastır.* Sümerler hukuk kurallarını kayalara kazıp dikerek, toplumun temel yönetim yasalarını herkesin anlayıp uygulamasına özen göstermişlerdir. ***Urnanu, Hammurabi yasaları*** ünlerini günümüze kadar duyurmuşlardır. Temel uygarlık değerlerinden müzik, şiir temaları günümüzdeki uygulamalarının temelini oluşturmaktadır. Bu hususları kanıtlamak zor değildir. Ezgiler, şarkılar, türküler makam ve araçlarına kavuştukları gibi, daha sonraki süreçleri bin yıllardır etkilemektedir.

i- *Önemi itibariyle açıklığa kavuşturulması gereken diğer bir hu sus ise, Sümerlerin orijinidir.* Hangi etnik özelliklere sahiptirler, etnik varlıklar karşısında tutumları nasıldır? Bu kadar tarihe damgasını vurmuş bir uygarlığın etnik temelinden geriye ne kaldı? Şüphesiz bu sorular önemlidir ve araştırmaların derinleştirilınesini gerektirir. Sümer bölgesi tarihte büyük rol oynayan iki temel bölgenin kesişme

alanıdır. ***Arabistan*** çölüyle ***Zagros-Toros*** dağ silsilesinin en verimli ovalarında yer alan Sümer memleketinin, uygarlığını geliştirdikçe sürekli saldırılar ve işgallere uğrayacağı açıktır. Bir dönemlerin ***Grek ve Roma İmparatorlukları*** gibi, Sümer uygarlığı da yarattığı zenginlikle göz kamaştırıcı ve iştah açıcıydı. Kaldı ki, kendisi de sürekli yayılmacıydı. Etki-tepki ilkesinin olanca ağırlığıyla hayata geçmesi, diyalektiğin hükmünü tarihsel gelişme biçiminde yürütmesi kaçınılmazdı. Güneyden ve batıdan ***Semitik***, kuzeyden ve doğudan ***Aryen***, diğer bir Sümer deyişiyle ***Horrit*** kökenli kavim ve toplulukların saldırıları, uygarlığı özümsedikçe dalga dalga yüklenmekten geri durmayacaklardı.

Bu yaklaşım Sümerlerin sonunu izah edebilir, ama kaynağını izah etmede sınırlı bir açıklama imkanını vermektedir. Kazılar sonucu ortaya çıkan belgeler ve çömlekler, kuzey ve batıdan bir yayılma olduğunu göstermektedir. Güney ve doğudan gelen ***Amoritler*** ise çobanlığı temsil ettiklerinden, belge bırakma durumunda değildirler. Muhtemelen bu iki alandan gelen küçük komünal topluluklar ilk yerleşme birimlerini M.Ö 6000 yıllarında kurmuşlardır. Alanın farklı ve verimli üretim olanakları, uzun zaman sürecinde gereken dönüşüme yol açıp Sümer orijininin farklılığını yaratmıştır. Sümer dil yapısındaki hem Horrit, hem de Amorit kökenli birçok kelimenin varlığı bu yaklaşımı doğrulamaktadır. Ama bu, Sümerlerin orijinal bir kavim durumunda olmadığını göstermez. Tersine çok alanda yaşandığı gibi farklı kültürel birimlerin iç içe geçip bir üst sentezde buluşarak yeni kültürel varlığı ortaya çıkarması gibi, burada da bu tarzın çok parlak bir örneği, orijinali oluşmuş bulunmaktadır.

C- SÜMER UYGARLIĞINDA KALICI SONUÇLAR

Sonuç itibariyle ve tarihteki kalıcı yeri anlamında, her kültürde olduğu gibi, Sümer uygarlığı da çarpıcı dönüşümlere uğrayarak, böylelikle kendini başka ve bizzat oluşumuna en temel katkıyı yaptığı kültür varlıklarında sürdürerek, tarih içinde değeri gittikçe daha iyi anlaşılan belirli bir yere oturmuştur. Semitik yanı ağır basan Sargon'un ***Akad Hanedanlığı*** , tarihte tespit edilen ilk önemli değişim örneğidir. Resmi dil ve kültürel hakimiyet tamamen Sümer karakterlidir. Yaklaşık M.Ö 2350-2250 yıllarında hüküm süren bu hanedanlık altında, Semitik dil yapısında yoğunlaşma gözükmektedir. Biraz da buna tepki olarak Aryen-Horrit kökenli ***Gutilerin*** karşı bir hamlesinin, belki de bir Sümer hanedanlığıyla ittifak –öyle olduğu kanıtlanıyor– kurarak, bir yeni denge ve dönüşüme uğrama durumu vardır. ***İran-Elam*** kültürü ağırlık kazanıyor. M.Ö 2000'lerde güney ve doğudan çok yoğun Semitik-Amorit grupların istilası gerçekleşiyor. Artık üçüncü ***Ur Hanedanlığı*** 'nın yıkılışıyla Amorit ağırlıklı beylikler ve şehir devletleri dönemi açılıyor. M.Ö 1800'lerde meşhur Amorit ***Hammurabi*** hanedanlığıyla Sümerler siyasi güçlerini tamamen yitiriyorlar. Sümer dili artık resmiyette kullanılmıyor. Resmi dil bugünkü ***Asuri*** ve ***Keldanilerin*** kullandığı dilin kökeni olan ***Babil Akadçası***'dır. Tüm Ortadoğu'nun kültür dili artık ***Babilce***'dir, Arami dilidir. Bu sefer kuzeyden Aryen-Horrit kökenli Kassit, Mitani ve Hitit saldırılarıyla, iki kültür arasında M.Ö 1600'lerde tekrar bir denge kuruluyor. Ama yine de yönetimin beyni ve dili Babil ve Babilce'dir. Tüm Sümer kültürü artık Babil süzgecinden geçer ve Babil tarzı teoloji ve edebiyat dönemi tarihteki büyük yerini alır. Babil ma-

tematiği ve astronomisi hamle yapar. Babil'in kuzeyinde Ninova'daki ***Asur-Amorit Hanedanlığı*** bu süreci bir adım daha ileri sıçratır. Babil'in ideolojik ve kültürel önderliğiyle Asur'un politik-askeri önderliği, tüm Ortadoğu'yu kasıp kavurur.

Sümer uygarlığında Babil ve Asur dönemleri, Akadça'ya dönüşümün tamamlanması ve doğrudan tüm Ortadoğu'ya, dolaylı olarak dünyanın geri kalan yörelerine yayılmasıdır. Bu daha çok emperyalist şiddet yöntemleriyle olur. İdeolojik ve kültürel katkıları sınırlıdır. Sümerce eski kutsal dil olarak öğrenilir ve sürekli çevirilerle dünyaya taşırılır. Yerel kültürlerin karşılıklı özümsenmesiyle giderek başkalaşıma uğrar. Ama kadim ilk örneğin Sümer olduğu kesindir. Sümerce'nin dil olarak varlığı miladi yılların başlangıcında tamamen ortadan kalkar.

Sümer uygarlığının tarih içindeki yerine baktığımızda, hiçbir uygarlığın insanlığı bu kadar uzun süre ve derinliğine etkilemediği kabul görecektir. M.Ö 4000'den 2000'e kadar doğrudan, 2000'den 0'a kadar dolaylı izleyicileri tarafından insanlığı hem emmesi, hem de beslemesi söz konusudur. Toplumun alt ve üstyapı kurumlarının köleci sistemi hazırlayıp sürekli kılması ve adeta edebi dogmalarıyla kutsallaştırması başka hiçbir ideolojinin başaramayacağı görkemliliktedir. Bunun anlamı üzerinde durmakta sayısız yarar vardır. Uygarlığın çözümlenebilmesi için, bu anlamının ortaya çıkarılması gerekir. Çok kalın çizgilerle bir somut değerlendirmesi yapıldığında, şu tespitleri yapmak mümkündür:

1) *Sümer köleci uygarlığı, halkların **Verimli Hilal**'de yaklaşık on bin yıllık süre içinde geliştirdiği neolitik toplumun değerleri üzerinde yükselmiştir.* Bazen ticaret, bazen şiddetle ve çoğunlukla kendi verimli sistemini geliştirerek neolitik teknolojiyi ve bilimi tümüyle kendisine mal ettiği gibi, zanaat ve meslek kolları halinde kurumlaştırarak kendi varlığı için olağanüstü bir zenginliğe ve verime dönüştürmüştür. Çağımızın ABD emperyalizminin halklara karşı tutumunda olduğu gibi, neolitik toplumu oluşturan halklar ve etnik gruplar da Sümer köleci uygarlığının bu yükselişi karşısında çakılıp kalmışlardır. Sümer emperyalizmi, özellikle Asur döneminde halkları öyle altüst etmiş ve yerlerinden atmıştır ki, Ortadoğu ve tüm dünyada etkisi halen yaşanmaktadır. Bir yandan yere çakma, kazığa çakılma, diğer yandan dağıtma bir terör ve soykırım yöntemi haline getirilip insanlığın belleğinde silinmez izler bırakmıştır. Sınıflı toplumda sö-

mürü ve hakimiyetin insan türü üstünde bu ilk planlı ve sistemli yürütülmesi, günümüze kadar yetkinleşerek sürüp gelmiştir. Eğer çağımızda da planlı ve sistemli insan kırımı teknik gelişmeyle orantılı olarak daha da büyüyerek yürütülüyorsa, bu durum toplumun hafızasında bir gen olarak yerleşik bu ilk uygarlık pratiğine derinliğine bağlı olmasından ileri gelmektedir. Canlı türün –insanın– genleri nasıl oluşup benzer örneklere yol açıyorsa, toplumsal hafızanın da oluşan genleri vardır ve daha sonraki toplumlara yerleşerek benzer etkilere yol açarlar. Toplumun hakim ve sömürücü kesimi sürekli şişip bir fazlalığa yol açarken, sömürülen ve yönetilen kesimler zayıflayarak hep bir eksikliği yaşarlar. İnsan türündeki zalimliğin ve sömürünün diyalektiği bir kurulmaya görsün, bu çarkın durdurulması henüz mümkün olamamaktadır. İnsanlık atomu parçalıyor, ama bu çarkı parçalamaktan hala uzaktır. Toplum için hem fazlalık hem eksiklik aslında gereksizdir. İkisi olmadan toplum daha dengeli ve mutlu olabilecektir.

İşte bu durum ilk ve hayvandan farklı bilince dayanan insan acısına, onurun doğuşuna ve başka bir tarih çizgisine, direniş ve özgürlük eğiliminin doğuşuna yol açar. Ortadoğu coğrafyasında peygamberlik kurumu tamı tamına bu anlama gelir. Bu ilk muhteşem örneğinde görülüyor ki, uygarlık, insanlık hafızasındaki yansıması cennet hayali olan neolitik eşitlikçi ve savaşsız toplumun büyük bir hırsızlıkla çalınmasıyla, geri kalanlarının sürekli tarih dışına itilmesiyle ve tarihsiz kılınmasıyla başlıyor. Kendine mal edilen değerlerle, devlet kurumlaşmasının icadıyla, donanımsız tüm birey ve etnik toplulukları yutarak tam bir canavar kesiliyor.

2) *Devletin sınıflı toplumun özeti ve kimliği olarak Sümer'de doğuşu gerçekten olağanüstü ve muhteşemdir.* Bu öyle bir araçtır ki, gerçekleştirmediği bir hayal yok gibidir ve halen devletin ağır basan yanı böyle görülür. *"Ya devlet başa, ya kuzgun leşe"* deyişi çarpıcıdır; devletli adam, devletli ulus, kendini Allah'tan her hakkın doğal sahibi gibi görür ki, anlamı bu kadar derindedir.

Devletin bu gücü nereden aldığını ortaya koyan Sümer örneği, ilk ve taze olduğu için uygarlığın çözümlenmesinin en uygun aracını vermektedir. Bir defa hem bireye ve çoğunlukla birlikte anıldığı etnik gruba, hem de devlet dışı kalmış tüm toplum kesimlerine karşı olağanüstü, kıyaslanamaz bir güçlenme söz konusudur. Bu güç sürekli yetkinleştirilecektir. Sümer rahiplerinin devlet oluşumundaki

hem çok kurnazca hem de ustaca ideolojik buluşları, toplumun zihniyetini oluşturup, bu zihniyetle devlete göksel düzenin yerdeki şekillenmesi olarak bakmaları harikadır. Zaten söylence (mitoloji) ve tanrı bilimlerinin ana amacı, kutsal ve ebedi bir sınıflı toplumun doğmasını doğanın düzeni diye egemen kılmaktır. Tanrı otoriteleri, aslında yeni yükselen krallık hanedanlığıdır. Ama bunu doğrudan söylemeleri, topluma açıktan sunmaları inandırıcılığını sağlayamadığı gibi, kuruluş ve sürdürülmesini de mümkün kılmaz. Devlet önce ideolojide kurulmak ve kazanılmak durumundadır. İdeolojik kazandırmayla neolitik toplumun teknolojisi artı-ürün sınırında birleştirildiğinde devlet doğuyor. Birincisinin sağlanmasıyla ikincisi elde ediliyor; ikisi birleştirildiğinde o döneme kadar görülmemiş verime yol açıyor.

Sümer tapınağının devletin ana rahmini teşkil ettiği çok açıktır. Yani daha sonra iddia edildiği gibi devlet usun, insan aklının bilimsel ifadesi değil, teolojik, dogmatik ifadesidir. Yeni ve yalın bir tanım sunuyorum: *Uygarlık ve onun özü olarak devlet, sınıflaşmanın ilkel aşamasında bilimsel düşüncenin oluşmadığı dogmatik kavrayışın teolojik ifadesidir.* Temelinde bilim değil, inanç dogması yatmaktadır. Belki de bu anlamda en çağdışı araç devletin kendisidir; onun özellikle halklaşamayan klasik biçimleridir. İlerideki bölümlerde göreceğiz ki, Avrupa'nın sınırlı da olsa bu konuda attığı en önemli ve ileri adım, devletin karakterine demokrasiyi kazımasıdır. Tabii bu da ancak halkların, sınıfların, ulusların ve bireylerin eşi görülmemiş direniş ve özgürlük mücadeleleriyle mümkün olmuştur.

Devletle tanrı, merkeziyetçiliği aşırı gelişmiş devletle tek tanrı düşüncesi ve inancı arasında çok sıkı bir ilişki vardır. Tanrıyı ne kadar güçlü, tüm sıfatların –ki bunlar uygarlığın temel özellikleridir– sahibi, ulaşılmaz ve anlaşılmaz kılarsanız, devleti ve içine gizlendiği uygarlık maskelerini o denli güçlü, korkutucu, anlaşılamaz ve ulaşılamaz kılmış olursunuz. Bu hususlar aynı zamanda kralların özellikleridir. Kral eğitiminin özü, bu özellikleri kazandırmaktır. Tanrının temsilcisine bu yaraşır, bu gerekir. Sınıflı toplumdan önce totem, temsil ettiği topluluğun özet kimliğiydi; bir nevi soyadıydı. Toplumun sömürücü karakteri olmadığı için, bunların öyle ürkütücü yanları yoktu. Tanrı da değillerdi. Kabile şeflerinin sömürücü karakterleri geliştiği oranda, totemin de yavaş yavaş tanrısal yüceliğe tırmandığı görülür; yeryüzünden gökyüzüne yer değiştirir. Ya-

kın, dokunulur, korkulmaz sıfatlarından soyulur; uzak, ulaşılmaz, ürkütücü sıfatlar kazanır. Toplumda sınıflaşmanın ihaneti de özüne karşı böyle başlar.

Tabii devleti tümüyle dolaylı bir hırsızlık ve yalana dayalı araç olarak çözmek büyük eksiklik taşır. Ortaya çıkması salt bu özellikleriyle izah edilemez. Sınıflı toplumun karmaşık niteliği, kesin artan işbölümü ihtiyacı, ortak güvenlik sorunları mutlak bir koordinasyona ihtiyaç gösterir ki, egemen sömürücü sınıfın devleti olumlaması kadar, kendini vazgeçilmez kılması da bu ihtiyaçların ortaya çıkmasıyla oldukça bağlantılıdır. Devletin bir türlü doğru çözümlenememesi de, bu iki karakter özelliğinden ötürüdür. Bu, iki yönlü dogmatik yorumların çıkmasına yol açmıştır. Devlet sınıflarının tümüyle tanrısal ve kutsal bey yorumuyla, karşıtların şeytani, lanetli ve kara yorumları karşı karşıyadır. Devlet bu durumda çıkarları çelişkili, eksikli ve fazlalıklı toplum yanlarının uç verdiği çözümlenemez toplumsal kimliğin ifadesidir. Doğuşundan günümüze kadar devletin düşünce ve uygulamada bu kadar uğraştırılması boşuna değildir. Çünkü kaynağı tanrısaldır. Bilim-doğa ilişkilerinde tanrıyı şimdilik dışlamıştır. Ama toplumda bunu başarmaktan uzaktır. Çünkü devlet vardır. Devletin olduğu yerde her zaman tanrı vardır.

3) *Sümer uygarlığını incelediğimizde, bir olgu daha çözümlenmesini vazgeçilmez kılıyor* Mitoloji ve ondan kaynaklanan tanrıbilim –Grekçe teoloji, Arapça ilahiyat– en az ***Karl Marks***'ın devlet ve para tahlilleri kadar önemlidir. Marks'ın teorisi bilimselliğe değerli katkılarda bulunmuştur. Ama bana öyle geliyor ki, devletin kökenindeki ideolojik gücü basit bir yansıma olarak değerlendirmesi, teorisinin en ciddi eksik ve o denli de tehlikeli yanıdır. Çok sıradan ve basitmiş gibi dine *"toplumun afyonudur"* deyip geçmesi, bir türlü başarıya gidememesinin de temel nedenlerinden biridir. Bana göre en az ***"para"*** ve ***"devlet"*** tahlili kadar, bir ***"ilahiyat"*** tahliline ihtiyaç vardır. Sümer gerçeği bunu çok çarpıcı göstermektedir. Sümer uygarlığını çözmek için mutlaka onun ilahiyatını çözümleyeceksiniz. *Tanrıbilim, Sümerlerin sınıf mücadelelerinin bilimidir.* Kavram ve kuramlarıyla tanrıbilimin toplumsal izdüşümlerini tahlil etmeden, Sümer ideolojisini, dolayısıyla ona dayanan tüm antik dünyayı çözemezsiniz. Tek tanrılı dinleri çözemezseniz, klasik ve Ortaçağların, hatta günümüz toplumlarının zihniyet ve edebiyat yapılarını çözemezsiniz. Tüm toplumların zihniyetlerinde ilahiyatın imzası vardır.

Bu imzayı deşifre edip kazımadan, bilimsel temellerde pozitif toplumu kuramazsınız. Daha sonra kapsamlı incelemeyi düşündüğüm ***"reel sosyalizm"*** in en büyük eksiği ve hatası, toplumun tarihsel ve ideolojik alanının yanından bile geçememesi ve devlet tahlillerindeki tek yanlılıktır. Sadece para ve sermaye çözümlemesiyle toplumsal gerçeklik tam izah edilemeyeceği gibi, tersine bu çokça eleştirdiği idealizmin değişik bir biçiminin kucağına düşmesine yol açar. Tıpkı reel sosyalizmin sermayenin kucağına kendiliğinden teslim olması gibi. Eksikli marksist düşüncenin buraya götürmesinin, izah etmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı kaçınılmaz olduğu görülüyor.

İdeolojinin, ilahiyat biçiminin gücü paradan daha az olmadığı gibi, devlet gücünden de az değildir. Kaldı ki, üçü de iç içedir, birbirinin içine sızmıştır. Belki de tarihte hiçbir üçlü bu kadar iç içe sızıp en büyük gücü teşkil etme imkanına sahip değildir. Bu biraz da ***"ba ba, kutsal ruh ve oğul"*** ilişkisine benziyor. Benziyor değil, oluşum tarzları aynıdır. Birisi giderek maddileşirken, diğeri manevileşiyor. İşte bu üçlü Sümer'de birbirine yapışıktır. Bir üçlüden birinden dünya gücü, diğerinden ahiret gücü doğuyor. Çok ilkeldir dediğimiz Sümerler bu safsataya inanmıyorlar; onları yarattıklarını çok iyi biliyor ve nasıl işe yaradıklarını da çok iyi anlıyorlar. Tuhaftır, ama en yobazı ve softası günümüzün bilimi ve bilim adamları oluyor. Nasıl Sümer insanı günümüz biliminden uzaksa, günümüz bilimli insanı da Sümer ilahiyatından o kadar uzaktır. Burada softalık izafidir. Gerçeklik her iki taraftadır. Arayıp bulmaktan ve yerli yerine oturtmaktan başka çıkış yolu gözükmüyor. Oğul anasız nasıl tanımlanamazsa, bilim de ilahiyatsız tanımlanamaz.

Burada ilahiyata bir çağrı yoktur. Dogmatik düzenlerin milyonlarca kurbanlarını önleyememekten sorumlu olan bilim, ilahiyat çözümlemesini, dolayısıyla devlet ve uygarlık çözümlemesini birlikte yapmadığı için, kendi büyüsünün kurbanı olan büyücünün durumuna düşmüştür. Bilime dayalı olduğunu iddia eden çağdaş toplum ideologları, ancak ilahiyat-devlet-para üçlüsünün iç içe geçmiş tüm etkileyici yanlarını dengeli ve özünde yattığı gibi tahlil edip buna göre toplum projelerini oluştururlarsa, belki amaçlarına ulaşır ve kendilerini büyülerinin yıkıcı etkilerinden kurtarırlar. İlerdeki bölümlerde açmayı arzuladığım bu konular bana çok önemli gelmektedir.

4) *Sümer sınıflı toplumu ve yol açtığı uygarlık tarihi kaynağında değerlendirilirken, diğer çok önemli bir konu, bilim ve felsefeyle mi*

toloji ve din arasındaki ilişki üzerindeki etkisidir. Bir iddia 'uygarlıkla birlikte bilim ve felsefe gelişti' derken, diğer görüş karşıtını iddia etmektedir. Genel kabul gören görüş ise; M.Ö 6. ve 4. bin yılları arasındaki buluşlar –neolitik toplumun Tel Khalaf kültürü–, ancak M.S 16. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan buluş ve teknolojilerle kıyaslanabilir. Sınıflı toplumu bilimsel bulgu ve tekniğin kaynağı olarak değerlendirmek doğru görülmemektedir. Tersine en büyük bilgi ve teknik artışın sınıflı toplumdan önce sağlandığı, devletin ideolojik hegemonyasının tutucu bir rol oynadığı Sümer örneğinde kanıtlanmaktadır. Sümer'in ilave bilgi ve teknik buluşları sınırlıdır. Daha çok gerçekleştirdiği, tarımı, toplumunun bilgi ve teknik zenginliklerini tekelleştirmek ve üstüne ideolojik bir hegemonya kurmaktır. Bilgi tekniğin, insan emeğinin ve pratiğinin ürünü olarak değil, tanrıların özellikleri ve hizmetkarları olan insana birer lütuf –***kayra***– olarak idealize edilmektedir. Tarihin en büyük çarpıtmalarından biri budur. Sümer rahiplerinin belki de sınıflı toplum tarihinde gerçekleştirdikleri ideolojik yanılsama gücü, devletin gerçekleştirilmesinde ve uygarlığın sınıflı karakterinin hakim olmasında en büyük paya sahiptir. Belki de bu çarpıtma Sümer mitolojisi ve dini vasıtasıyla bu denli yanılsamaya ve ideolojik hegemonyaya dönüştürülmeseydi, bilim, teknik ve felsefe insanın özgür üretim pratiğiyle çok daha erken ve hızlı gelişme imkanına sahip olabilirdi.

Tarihi Sümer uygarlığının ilk örneği –***arketip***– şu açıdan büyük önem taşımaktadır: Toplum ilişkilerindeki özgürlük düzeyi bilgi, teknik ve felsefi yaratıcılığa daha elverişli iken; baskı ve ideolojik yanıltma geliştikçe, bilim ve felsefe, yani doğa hakkında doğru bilgilenme ve genel yorumlama düzeyinde ciddi düşüş meydana gelmektedir. Sınıflı toplumda bir kesimin tümüyle üretimden kopması, diğer geniş kesimin insandan öteye sanki bir makine parçasıymış gibi köleleştirilmesi, tüm ideolojik dogmaların kaynağını oluşturmaktadır. Rahip sınıfın tüm uygarlık tarihi boyunca hakim rolü budur. Acı içine sokulan insana sahte bir cennet ve cehennem aracını ve cezalandıran tanrı anlayışını sunup yetkinleştirir ve sürekli kılarken, kendileri ve bağlantıları olan yönetimin maddi çıkar güçlerini, bu dünyada görülmemiş biçimde çalışmadan döneme göre her tür bolluğa kavuşturmayı sağlamaktadır. Bunun için en çok başvurulan araç, egemen düzen lehine sürekli hegemonik zihni araçları, tasarımları, yani mitolojiyi ve dini geliştirmektir. Üretim

merkezleri başlangıçta tapınaklar iken, daha sonra bu rol aydın-yazar kesimiyle birlikte gelişen akademilere düşmektedir. Özellikle Greko-Romen uygarlığında filozofların akademi düzeni öne çıkar. Sümer'de ilk defa kültür merkezi Nippur'da, ***Edduba*** edebiyat akademisinin prototip olarak doğuşunu görmekteyiz. Bu gelişme aynı zamanda insanlık tarihinde ilk üniversite olarak yer etme şansına sahiptir.

Bu değerlendirmeden din eşittir egemen sınıf veya devlet olarak görmemek gerekir. Şüphesiz o dönem toplumuna egemen olan doğa anlayışında birçok ilkel din anlayışları egemendir. Özellikle kabile totem anlayışları, ana ve ataerkil din anlayışlarını esas almaktadır. Genel bir ruhçuluk inanışı her tür büyücülüğe gereken toplumsal zemini sunmakta, bilimsel doğa anlayışının çok uzağında yaşanmaktadır. Ama sınıflı toplum gelişip çıkar çatışmaları artınca, din ve mitolojideki bölünme de egemen ve sömürücü düzen lehine artar; yeni rahip sınıfı eski din anlayışlarını, özellikle büyücülüğü lanetler, günah ilan eder. Kendi eylemini ise sevap ve kutsallık olarak müjdeler. Şeytan ve Allah çatışmasının temelinde aslında böyle bir toplumsal bölünme temel rol oynamaktadır. Sümer mitolojileri bunu çok açık ortaya koymaktadırlar. Yanılsatma o dönem için kesindir, ama günümüzden baktığımızda, sınıf karakterli olduğu tartışmasızdır. Özellikle ***Adem ile Havva***'nın cennetten kovulması, sınıf ayrımının başlangıcının en temel mitolojik ifadesidir ve mitoloji anlatımı çarpıcı ve şiirseldir. Buraya alıntılamayı gerekli bulmuyorum. ***Habil-Kabil*** çatışması, tarım ve çobanlıkla uğraşanların kavgalarını yansıtmaktadır.

Kadının statü zayıflığı, tanrılar topluluğunda –***pantheon*** – tanrıçanın giderek yerini ve önemini kaybetmesi biçiminde, yine tam bir şiirsel mitolojik anlatımla verilmektedir. Bir adım ötesi olan tek tanrılı dinde, hem ideolojik ifade ve yanılsatma olarak, hem de toplumda kadın köleliğe yatırılmış cins konumundadır. Her bakımdan içe kapanma ve ağzını dilini kapatması söz konusudur. Tanrıçalar çağından eser bile kalmamıştır. Geçmişinde de Adem'e ilk günahı işletme nedeniyle suçlu ve günahkar kılınan temel tip, sorumlu durumundadır. Burada erkek cinsi lehine çarpıcı üstünlük, mitoloji ve ondan kaynaklı din vasıtasıyla meşrulaştırılıp egemen kılınmaktadır. Erkek egemenlik çağı da her düzeyde yüceltilmekte, dinin kutsal temsilcisi kılınmaktadır. Cins köleliğinin sinsice geliştirilme tarihi söz konu-

sudur. Sümer mitolojisine baktığımızda, Enki bunun büyük ve kurnaz bilgesi olarak uzlaşma mantığıyla geliştirirken, Babil'in öne çıkmasıyla Babil tanrısı Marduk, Tiamat şahsında ana tanrıçaya ölümcül her tür darbeyi indirmektedir. Babil Yaratılış Destanı ***Enuma Eliş*** iki yönlü büyük bir öneme sahiptir. Kraliyetin mutlak karakteri belirginlik kazanmıştır ve bu, ***Hammurabi Yasaları***'yla tarihsel önemde ve yazılıdır. Diğer yandan Sümer mitolojisinde kesin karşı çıkılamaz din yasaları, kendi kurallarını ortaya çıkarmıştır. Bu, sınıf ve cins köleliğinde çok büyük aşamayı temsil etmekte ve en büyük kurumlaşmasına yol açmaktadır. Mutlak otoritenin önü tanrıyla eş biçimde ardına kadar açılmıştır. Kadının kalıcı biçimde özel ve genelev köleliğine kapatılması da tam bir derinlik ve kurumlaşmaya, yasallaşmaya uğramıştır.

Çok tanrılı ve tanrıçalı dinler dönemi büyük bir gerilemeye uğrarken, Ortadoğu coğrafya ve kültüründe Hz. İbrahim Halil'in atalığıyla sembolize edilen tek tanrılı büyük dinler tarihinin yolu da ardına kadar açılmıştır.

Bu değerlendirme temelinde Sümerlerin rolünün tümüyle olumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Doğa olaylarının gelişiminin yasalı karakterinin bilimsel olmasa da sembolik ifadesinin yansıtılmasıdır. Tanrı fikrini basit totemik putlaştırma olarak görmek istemediğim ve öyle değerlendirmediğim gibi, yüceleşen, gökleşen ve giderek tekleşen tanrı fikrinin evrensel düzenin, günümüzde özel ve genel izafiyet teorisinin sembolik ve bilimsel olmayan ilkel bir ön aşaması olarak yorumlanmasının daha doğru olacağı kanısındayım. Ama esasta hakim rolün sınıf ilişkilerini ifade ettiğini önemle belirtmek gerekir. Toplumla bir parçası olduğu doğal güçler dünyasının bilimsel ifadesi sürekli bir gelişme halindedir. Sümer uygarlığı bunu egemen sınıf çıkarlı geliştirdiği mitoloji ve ondan da tutucu olan kesin hükümlü din kurallarıyla resmi devlet çizgisinde yürütürken, her ne kadar "şeytan", "büyücü", "simyacı" gibi çeşitli adlarla resmi makamlarca suçlansalar da, daha çok dışlanan ve karşıt çıkarlı konumda olan kesimlerin felsefe ve bilimsel bilgilerin geliştirilmesindeki toplumsal konumları önemli bir role sahiptir. Özce, her iki toplumsal kesimin mitolojik, dinsel, felsefi ve bilimsel gelişmesini ilerici ve tutucu yanlarıyla, çatışmalı karakteriyle kesinlikle göz önüne getirerek değerlendirmek doğru bir uygarlık çözümlemesi için vazgeçilmez önemdedir.

D- TARİHSEL GELİŞME VE YAYILMADA YÖNTEM SORUNU

Konumuzla yakın ilişkisi nedeniyle tarihe yaklaşım yöntemleri arasında tanımlama düzeyinde bir değerlendirmeyi önemli bulmaktayım. Ele almakta olduğumuz yöntemler tarihi, materyalizm ve idealizm karşıtlığı değildir. Bu yöntem çatışması gelişmenin özünü olduğu gibi yansıtmaktan uzaktır. Ayrıca tarihin sınıfsal-kahraman birey çatışması temelinde izahları da çok aydınlatıcı olmamaktadır. Bu sorunla çok daha yakından bağlantılı bir diğer sorun, toplumsal gelişme ve tarih ilişkisidir. Daha doğrusu zamanı aradan çekip yapılan tarihsiz bir toplum, bir uygarlık çözümlemesi ne kadar doğrudur? Sosyolojinin birçok bölümü tarihsizdir. Sanki gelişme aniden olmuş gibi varsayılmakta, ekonomik, hukuki, siyasi, askeri tüm diğer değerlendirmeler bunun üzerine inşa edilmektedir. Hem de en yalın bilimsellik adına bu yapılmaktadır. Diğer yandan toplumsal gelişme tarihsel dönem ve bölünmelere ayrıldığında, aynı soyutluk ve donmuş ilişki yaklaşımı devam etmekte; sanki dönemden bağımsızmış ve aralarında belirleyici bir ilişki yokmuş gibi ele alınmaktadır. Her dönem bir öncekini ya inkar etmekte, ya da çarpıtarak kendi sübjektif yaklaşımları için malzeme olarak kullanmaktadır.

Sonuçta tarih esas itibariyle kendisinin belirleyiciliğine hizmet oranında bir dar anlam düzeyine düşürülmektedir. Her dönemin diğerinden ne alıp verdiğini ve bir diğeri olmaksızın varolup olamayacağını abartmadan ve küçümsemeden, gerçekte olduğu gibi değerlendirme sorunu günümüzde de canlılığını korumaktadır. Bu anlamda bilimsel tarih anlayışı henüz emekleme aşamasındadır denildiğin-

de, belki de doğrusu söylenmektedir. Kendi yaklaşımını bu eleştirel açıdan değerlendirmeyi açıklayıcı bulmaktayım. Özellikle sığ bilgilenme döneminde kitabi-şematik yaklaşımlar son derece sakıncalı, gerçekten uzaklaştıran sonuçlar doğurmuştur. Eldeki hazır reçeteleri tarih ve toplum analizleri olarak ortaya koyma, en bilimsel geçinen sosyal bilimcileri bile büyük sorumluluklarla karşı karşıya bırakmıştır. En bilimsel olduğu savıyla ortaya çıkan reel sosyalist yaklaşımların dogmatik idealist yaklaşımlarla benzer sonuçları doğurması son derece öğreticidir. Bunun temelinde yatan, Sümer'den beri devam eden benmerkezci anlayışın kendisidir. Mevcut politik kuruluşun kesin onayından geçen her anlayış, en bilimsel geçineninde bile sistemi meşru göstermenin temel aracıdır. Yapılan, Sümer rahibinin yaptığından farklı değildir. Belki de bol bol bilimsel bilgi kullanıldığı için bu çok daha tehlikelidir. Bilimsel çağda bilim adına rötuşlama, abartma ve küçümsetmenin mitolojik ve dinsel yaklaşıma göre topluma verdiği tahribat çok daha fazladır. Mitoloji ve din bir afyon ise, çarpıtmalı bilim toplumun özüne bir hançerdir. Afyonun uyuşturucu etkisini aşmak ne kadar kolaysa, hançerin koparıcı ve öldürücü etkisini onarmak o kadar zordur.

Günümüzün bilim ve tekniğine dayalı sömürü ve baskı düzenlerinin devasa boyutlara ulaşmasının en temel nedeni, şüphesiz işkenceli yöntemden ziyade, esasta bilimin yapılış ve kullanılış tarzıyla bağlantılıdır. Bilim ve bilimin temsilcileri bu durumdan kesinlikle sorumludur. Bunların Sümer rahiplerinin Sümer devleti ve uygarlığından sorumlu olmaktan daha fazla sorumlu tutulmaları büyük önem taşınaktadır. Çağımızda başta iki dünya savaşı olmak üzere tüm savaşlarda, yoksulluk, çevre kirliliği, cinsler arası eşitsizlik, nükleer dehşet dengesi, nüfus fazlalığı, teknoloji çıldırması gibi konular esas olmak üzere ortaya çıkan ağır sorunlarda bilim yapma tarzı ve temsilciliğinin sorumluluğu politikacı ve askeri komutanlardan daha az değil, daha fazladır. Bu gidişata bilim rahipleri geçit vermişlerdir. Günümüze doğru üniversiteler, Sümer ve ortaçağların tapınaklarından daha az olmayan, tutucu ve bencil anlamda çağa karşı büyük sorumsuzluk içine düşmüşlerdir. Bol bol ilkçağları ve ortaçağları suçlayıp kendini vaftiz etmek, hem de bunu "bilimsel yöntem" suyuyla gerçekleştirmek, herhalde fazla temizleyici ve arındırıcı bir değere sahip değildir. Bu bir abartma değildir. 20. yüzyılın insanda gerçekleştirdiği imha, işkence, açlık ve hastalıklar, diğer tüm yüzyılların

toplamından fazladır. Bununla şu kanıtlanıyor: Eğer gerçekten tarih ve toplum karşısında sorumluluk duyuluyorsa, çağımızın temel paradigmaları, dayandıkları yöntemler, ortaya serdikleri eserler, bilim tarzını ve özellikle uygulanmasını köklü bir özeleştiriden geçirmek gerekiyor. Bu görev başarıyla yerine getirilmedikçe, hiçbir rahip veya büyücü sınıfın kötülüklerinden daha az bir kötülüğe yol açmadıkları suçlama ve yargılamasından kurtulamayacaklardır.

Bunun için en başta yapılması gereken şey, tarih ve toplumsal yaklaşımın doğrultulması ve temel derslerine, etik, ahlaki sonuçlarına mutlaka bağlı kalınmasıdır. Aksi halde kontrolden çıkan bir büyü ve sapkın tarikat, bir ***Çernobil***'den ve ***Hiroşima***'dan daha yıkıcı ve acı veren durumda olmadığı gibi, bir büyücü ve din adamı da bir bilim adamından daha tehlikeli değildir.

Şunu demek istiyorum: Tahribata yol açan ve acı veren her gelişmenin arkasında, moral değerden çoktan kopmuş, neye ve kime hizmet ettiğini sorgulamaksızın kabul eden bilim adamının masasında gerçekleşen bir plan ve program vardır. Bunun da arkasında büyük yanlışlıklar, ölçüsüzlükler ve adaletsizlikler yatan sakat bir tarih ve toplum anlayışı bulunmaktadır. Bilim bu büyük sorunları çözmeden, bu ağır suçlamadan ve eleştiriden kurtulamayacaktır. Çünkü varolan gerçeklik haklı eleştirinin ta kendisidir.

Uygarlıksal gelişmeyi Sümer'e ve Sümerleri de neolitik toplum kaynağına dayandırmanın tarihi önemi, bu eleştirinin ışığında daha iyi anlaşılmaktadır. Çünkü uygarlık tarihi Sümer'le başlar. Sümer de Dicle ve Fırat'ın doğduğu dağların ve geçtiği ovaların doğa vergisine dayalı verimli ortamında, insan türünün yarattığı birinci büyük toplumsal dalgaya, tarım-köy devrimine dayanır. En azından kesintisiz M.Ö 10. binden itibaren başta Sümer uygarlığı olmak üzere tüm dünya uygarlığını kendisini kurutma pahasına da olsa beslemesine dayanır. Uygarlığın doğuran anasıdır. Tarihin başladığı –yazılı anlamda–, diyalektik ilkenin işlemeye başladığı toprak ve insanlarıdır. Bu hususu duygusallıkla ve yurtseverlik nedeniyle belirtmiyorum. Böyle anlaşılırsa çok yanlış olur. Tarihin diyalektik bağının yer ve zaman itibariyle doğru kurulması için bunu çok önemli görüyorum. Günümüzde geliştirilen ve genellikle kabul gören kısaca değindiğim eleştirinin gereklerini karşılamak için yapıyorum. Uygarlık çözümlemesine doğru başlangıç yapmanın hayati gereğinden ötürü üzerinde tekrar tekrar duruyorum. Çünkü iyi

bilinmektedir ki, başlangıcı doğru konulmayan bir tarih ve toplumsal varlık asla doğru tanımlanamayacaktır. Doğru tanımlanamayan bir tarih ve toplum da sürekli bir tehlike ve bunalım kaynağı olmaktan kurtulamayacaktır.

Eğer tarihin kaynağı doğru konulmuşsa, aydınlatılması gereken bağlantılı diğer bir sorun olarak, 'başka kaynaklar da yok mudur veya varsa aralarındaki ilişki nasıldır' sorusu önem taşır. Bu konuda da yapılan vahim bir hata, toplumsal biçimlerin sanki bir kadermiş gibi zorunlu bir şematik gelişme ifadesiyle ortaya konulmasıdır. Bu anlamda Marks'ın diyalektik materyalizmiyle Hegel'in diyalektik idealizmi arasında fazla bir fark yoktur. Şüphesiz tarihin doğru yorumlanmasında Marks ve Hegel'in yöntem anlayışları büyük önem taşır. Bunlar geçerliliklerini yitirmiş olmaktan hala uzaktır. Tam da bu nedenle tarih ve toplumun somutuna ilişkin gerçeklerin ortaya çıkarılmasında en başta sorumlu tutulmaları gereken bu iki yöntemdir. Yönteme göre somut, büyük oranda ikinci plana bırakılmıştır veya yönteme hizmet ettiği oranda somut değer görmüştür. Özellikle 20. yüzyıla doğru gelindiğinde, tersine somutun en ince ayrıntılarını bile "bilimsel dal" haline getirip ana doğrultuyu gözden yitirmeleri veya "bilimin konusu değildir" deyip ikinci plana düşürmeleri, bilim adamlarını tipik "bilim softaları" durumuna düşürmüştür. Şüphesiz bu da üniversitenin ve bilim adamının tapınak ve rahip rolünden kesinlikle çıkmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Şunu hiçbir zaman göz ardı etmemek gerektiğini vurguluyorum: Çağımızın benmerkezciliği bireysel düzeyde aşılsa bile, kurumsal düzeyde kesinlikle ilk ve ortaçağlardan daha ileri olmayıp, birçok bakımdan daha geri ve toplum ahlakı açısından da daha tehlikelidir.

Kendini emeğin savunucusu ve eşitliğin temsilcisi, dolayısıyla adaletli ve bilimsel yaklaşımın esas sahibi gibi gösteren ***bilimsel sosyalizm***, bu sıfatına sahip olmaktan henüz çok uzaktır. Kanıt, reel sosyalizmin içine düştüğü ve yol açtığı en büyük ahlaki bunalım ve adaletsizliktir. Şüphesiz bu da tarihe ve topluma doğru ve adil yaklaşamamanın karşı intikamıdır. Şu görüşü kabul ediyorum: Tarih ve toplum canlı organizmalardır. Onları yanlış yorumlayanlara ve inkar edenlere er veya geç ama mutlaka karşılığını verecek ve hak ettiği tokadı vuracaktır. Toplumsal proje ve programları soyut şemalara ve yanlış tarih görüşlerine dayandırmak, en acı sonuçla-

rını reel sosyalizm, reel faşizm vb. birçok toplumsal hareket ve devlet kurumlaşmasında göstermiştir. Temeli yanlış örülen, gereken düzeltmeyi yerinde ve zamanında yapmazsa, içeriğine göre bir yıkılışı yaşayacaktır. Hiçbir çağ, çağımız kadar bu kuralın doğruluğunu yaşamamıştır.

Tarihi besleyen başka kaynaklar çeşitlidir. Farklı güç ağırlıkları vardır. Burada esas sorun akışın ana kaynağıdır, sürükleme ve besleme gücüdür. Kendi başlarına küçük akarsular ve göletler fazla yararlı olamazlar. Ancak bir ana kanalda birikip baraja dönüştürüldüklerinde kullanılabilir bir enerjiye dönüşmüş olurlar. Tarihin de böyle bir ana nehir olma sorunu vardır. Tarihsel gelişme kendi başına akarsu ve göletlerden ibaret değildir. Böyle tarihler de vardır. Ama temel çizgi anlamında diğer kaynakları ya zorlayıp kendine katan ve besleyen, ya da yalnızlaştırmaktan ötürü kurutan ana kaynak olma gerçeği de vardır. Tarihsel akışın ana nehri birçok koldan beslenerek günümüze kadar gelmiştir. Geçen zamanla bazı girdaplarda çevrelense ve durağanlaşsa da, giderek büyüyen ve hızlanan bir nehir akışındadır. Bu akışta hangi toplum biriminin nerede, ne zamanda ve nasıl bir katkıda bulunduğunu tespit etmek tarihçiliğin temel görevidir. Tarih dışında kalmanın da bu yöntemle tespiti kolay olmaktadır. Gelişmenin düz bir çizgi gibi mi veya helezoni halkalar halinde mi olduğu tartışmaları önemli olmakla birlikte, yöntem için ikinci plandadır.

Bu yaklaşımımızın derin bir hümanizmle bağlantılı olduğu açıktır. Elimizde en milliyetçi geçinen toplumun bile tarihten en çok beslenen toplum olduğunu çok iyi bilmek gerekir. Bunun tipik örneği, ***Yahudi*** toplumudur. Tarih boyunca en milliyetçi ve kendini üstün, farklı konumda tutan bu toplum, tarihin ana kaynaklarından en çok beslenen toplum konumundadır. Büyük Sümer, Mısır, Fenike, Grek, Roma, Avrupa ve güçlü temsilcisi ABD'den en çok beslenen toplum Yahudiler olduğu gibi, bunlara en çok bilinçle katılım gösterip beslemenin gereğini yapan toplum da yine Yahudilerdir. Bu anlamda Yahudi tarihi, özelle genelin iç içe özelliğini en çarpıcı yansıtan tarih olma şansına da sahiptir. Yahudi kökenli aydınların dünya çapında rol sahibi olmaları da yine bu tarihsel katılım ve bilinçle derinden bağlantılıdır. Yahudi toplumunun gücü de kaynağını bu gerçeklerden alır.

Yaklaşımının bir diğer sonucu, gerçekliği oranında, hak ettiği oranda değer vermeyi gerekli kıldığıdır. Tarih bir bütün olduğu gibi,

bu bütün içinde her parçanın yeri ve değeri vardır. En küçük bir topluluğun ve en sıradan bir bireyin bile değeri yadsınamaz. Nasıl ki tarih bir toplumda, bir toplum da tarihte yansırsa, bir toplum bireyde, birey de bir toplumda yansır. Diyalektik yöntemin tarihe uygulanmasının bir ifadesi olarak, tarihsel materyalizmin varacağı en temel sonucun bu formülde yattığını bilimsel bir inanç değerinde görüyorum.

Bu yöntemsel sorunları ilgili bölümlerde ele alacağımız konulara ilişkin olarak daha da açımlamanın gerekli ve önemli olduğu kanısındayım.

E- KÖLECİ UYGARLIĞIN YAYILMA VE OLGUNLAŞMA DÖNEMİ

Sümer toplumu ekonomik üretimdeki olağanüstü verimini kanıtlayınca, üstün toplum durumuna geçmenin temel kanıtını da elde etmiş bulunuyordu. Üretimdeki verim üstünlüğü daha sonraki tüm uygarlıkların güç göstergesi ölçüsü olmayı sürdürecektir. Verimli toplumlar, güçlü toplumlardır, dolayısıyla çekim ve yayılmanın med-cezir olayı, merkezi konumunu teşkil ederler. Sümer'deki bu üstünlüğün arpa ve buğday gibi bitkilerde bire seksen kadar bir verimliliğe ulaştığı hesaplanabilmektedir. Bu olgu bile dönemine göre nasıl bir etkileme ve yayılma gücüyle karşı karşıya bulunduğunu çarpıcı olarak ortaya koymaktadır. Elde edilen tüketim fazlasıyla çok sayıda zanaat ve ticaret biriminin istihdam edilmesi, beraberinde üretim merkezi durumunda olan tapınak etrafında hızlı bir şehirleşme ve şehir devrimine yol açma anlamına gelmektedir. Aşağı Mezopotamya ovasında başlayan bu süreç yüksek tempolu bir toplumsal gelişmeye, hem sınıflı, şehirli, hem de kolektif, siyasi hakim kimlik olarak devlet tarzı örgütlenmenin yaratılmasına yol açmıştır. Bu bir siyasi devrim demektir. Biriken değerler öncelikle güvenlik sorunlarına yol açarken, savunma ve saldırı araçlarının önemi kendini dayatmış, bu döneme göre savaş tekniklerinin öne çıkmasını zorunluluk haline getirmiştir. Daha önce tarımsal verimliliğe belirleyici katkıda bulunan tunç kazma, saban ve balta teknolojisi, artık silah teknolojisine dönüşmüştür. Tunç silah, günümüzdeki atom silahındaki üstünlük gibi bir güçlenmeyi beraberinde getirmiştir. Öyle ki, artık silahlı güç anlamında da döneme göre Sümer toplumunun karşısında uzun süre dayanacak güç yok gibidir.

Bu ikinci üstünlük biçimine devlet organizasyonu gibi en gelişkin örgütlülükle birlikte sistemin enerjisini ve yağını oluşturan son derece güçlü tapınak gücünü eklediğimizde, tarihi başlatacak gücü ana hatlarıyla bir kez daha tanımlamış oluyoruz. Sadece kendini üretmek ve korumakla kalmayan, gücünü olağanüstü yayılma gücüyle kanıtlayabilen bir sistemle karşı karşıyayız. Akad Hanedanlığı'nın kurucusu Sargon'un şahsında bunun tarihte ilk defa nasıl planlı ve amaçlı bir emperyalizme dönüştüğünü gördüğümüzde daha iyi anlamış oluyoruz. Köleci toplum sistemine dayalı emperyalizm çağı başlamaktadır. Buna tarihin, uygarlığın ilk med-ceziri, yani yayılma ve karşı koyma aşaması demek mümkündür. Sargon'un tarihteki rolü, ilk defa olarak Sümer'in küçük ve birbirleriyle çatışmalı hale gelmiş şehir devletlerini birleştirme ve güçlerini dışarıya yayma olarak değerlendirilebilir. Bu örneği daha sonraki tüm yayılmacı güçler yetkinleştirerek taklit etmişlerdir. Demek ki, uygarlığın sadece doğuşu ve kurumlaşmasının değil, yayılma biçiminin de çarpıcı sistemini Sümerlere borçluyuz. Yaklaşık M.Ö 4000-2500 yıllarını doğuş ve kurumlaşma süreci olarak kabul edersek, 2500'den sonra da halen özenle araştırılan ve gittikçe doğrulanan bir Sümer emperyalizm ve kolonyalizm süreciyle karşılıyoruz. Bu sürecin mantığını ana şıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

a- *Yayılma, üretimdeki fazlaya dayanmaktadır.* Fazlanın hem hammadde hem imalat maddeleri giderek büyüyen bir pazara ihtiyaç göstermektedir. Pazardaki alım satım ilk defa kurumlaşarak gelişme sürecine giriyor. Buna dayalı tüccar sınıfı yayılmanın motor sınıfı olarak doğuyor ve tarihteki tahrik edici motor rolünü oynama durumuna geçiyor.

b- *Tunca dayalı silah tekniğinin hem gelişimi hem de bol sayıda ki üretimi profesyonel bir askeri gücün doğmasına, kurumlaşmasına ve sistemle birlikte yayılma sürecine girmesine yol açıyor.* Ganimet dönemi kapsamlı, planlı olarak açılıyor. İnsan soyu ilk defa planlı, ganimet ve köleleştirme amaçlı kendi türünden insanları imha etmeyi mümkün kılıyor. Bu husus şundan dolayı çok önemlidir: Tüm hayvanlar sisteminde hayvanların hiçbirinde kendi türünü yok etme biçiminde bir eyleme tanık olmuyoruz. Hele planlı ve örgütlü imha hiç yoktur. Bunu ilk önce insan türü uyguluyor. Bu kesinlikle sınıflı toplumla birlikte gelişiyor. Sınıflaşmanın gelişmediği neolitik ve daha önceki çağda böyle bir uygulamayı görmüyoruz. Yamyamlık denilen

örneklerin bile, çok sınırlı ve kutsal bir amacın gereği olarak gerçekleşen bir ***ritüel***, bir ibadet biçimi olduğu kanıtlanmış bulunmaktadır. Bu uygulamanın en çarpıcı bir biçimi de "kralın öldürülmesi" kuralıdır. Mevsimlik doğuş ve ölüşün tanrısal temsilinin bu gerçekleştirilme biçimi, daha sonra kendi çocuklarına benzer yakınlarını kurban etme biçiminde devam etmiştir. Planlı ve talan amaçlı saldırı ve yok etme kesinlikle sömürücü-egemen sınıfın bir uygulaması olarak gelişiyor, sistemleşiyor ve sanki normal bir tarih eylemiymiş gibi meşrulaştırılıyor. Daha sonra egemen dinin ve törenin kutsallaştırmasıyla kahramanlık eylemi, bir hak durumunda anlam kazanıyor, destanlaştırılıyor. Toplumun bir sınıfı veya sınıflaşması bunu temel bir amacı haline getiriyor. Bir meslek mertebesine yükseltiliyor. Böylece *"insan insanın kurdudur"* çağı başlatılıyor. Lanetlenmenin kaynağını da bu gelişmede görmek gerekir. Çünkü Sümerlerin en önemli destanı ***"Agade'nin Lanetlenmesi"*** , kutsal kent Nippur'un Akadlarca yerle bir edilmesiyle bağlantılıdır. Agade, tarihte ilk defa bu nedenle "lanetlenme" unvanına sahiptir.

c- *Küçük şehir devletlerinin iç çatışmaları bu sürece yol açarken, büyüyen ihtiyaçlar emperyalistleşmeyi gerekli kılmaktadır.* Daha önceki komünal toplulukların da çok yöne doğru yayılmaları vardır, ama bu yayılma böyle talan amaçlı değildir ve hükmetmeye dayanmamaktadır. Bu, doğal ihtiyaçlara dayalı ve yan yana yaşama kuralına oldukça bağlı gelişen ve yoğunca yaşanan bir durumdur; köleci emperyalizmin talan ve kolonileştirme uygulamalarından tamamıyla farklıdır. Kısaca içte sıkışan egemen sömürücü sınıf, hem bu baskıdan kurtulmak hem de kazançlı çıkmak için en temel politika olan iç baskıları dışa yöneltme sürecini başlatmıştır.

d- *Bu üç temel neden, sınıflı uygarlığın en temel kuralı olan "ya yılmayla kendini büyüterek yaşatma" gerçeğine dönüşüyor.* Bu tarz, uygarlığın doğasındaki bir özelliktir. Yayılmanın amaçlarına bağlı olarak çok çeşitli biçimleri vardır. Bir anlık talan amaçlı olmanın yanında, demir ve bakır gibi döneme göre son derece stratejik hammadde kaynakları üzerinde sürekli kontrol kurmaya dayanan, öte yandan ticaret kolonileri kurmaya ve bu temelde yeni şehir oluşturmaya kadar varan yayılma biçimleri vardır. Yine hammadde temini ve mamul madde satımına dayalı ticari yayılmanın yanı sıra, kendi tapınaklarının benzerlerini kurmaya öncelik veren dini ve ideolojik yayılma örnekleri de yoğundur. Yayılan alanın özelliklerine uygun

olarak ya geçici, ya da kalıcı olarak yerleşme de çok görülen biçimlerdir. Kalıcı biçimler uygun bir süre sonra karşılıklı yaşanan özümsemeyle birlikte yeni uygarlık alanlarına dönüşürler. Tarihin temelinde böyle bir oluşum mantığı büyük rol oynar.

Uygarlık kaynaklarına ilişkin yapılan araştırmaların dayandığı tüm tezler, merkezi yayılma alanı ve zamanı olarak Sümerleri göstermektedir. Önde gelen merkezlerin oluşumunda, Verimli Hilal neolitiğiyle Sümer Mezopotamyası'nın belirleyici bir etkiye yol açtığı bilimsel kanıtlarla doğrulanmaktadır.

1- Mısır uygarlığı

Sümerlerden hemen sonra ortaya çıkan ilk köleci toplumlardan biri de ***Mısır-Nil*** uygarlığıdır. Mısır uygarlığını değerlendirirken, bunun dayandığı bir Kuzey Afrika neolitiği pek kanıtlanamamakta, orijinalitesi ve yaygınlığı gözlemlenememektedir. En yüksek olasılık, Verimli Hilal'de olgunlaşan tarım devriminin, her tarafa yayıldığı gibi, M.Ö 6000 yıllarında bu yöreye de ulaştığı yönündedir. Kronolojik açıdan bu değerlendirme yayılma mantığına da uygun düşmektedir. Nil'in çok verimli alüvyonları benzeri bir şehir devrimine imkan vermektedir. Yine de orijinalinde Sümer şehir devriminin izleri görülmektedir. Fakat yüksek verimlilik oranı, Mısır'da en erkenden bir özümseme süreciyle kendi özgün yapısını ortaya çıkarmaya yol açmaktadır. Gerek daha erkenden neolitik kültüre dayanması, gerekse hızlı özümseme yeteneği, Mısır'ın bir koloni olarak değil, özgün bir uygarlık, bir sınıf toplumu olarak şekillenmesine olanak sağlamaktadır. Ama bu özgünlüğüne rağmen, Verimli Hilal'deki tarım devrimiyle Sümer şehir devrimi olmadan, Mısır uygarlığının kendi başına ortaya çıkamayacağı bir tarihsel gerçektir. Nasıl ki Nil olmadan Mısır uygarlığı düşünülemezse, Verimli Hilal ve Sümer'deki kent ve köy devrimi düşünülmeden de, Nil verimi ve Mısır uygarlığı düşünülemez. Bunun en önemli kanıtı, Nil'i çevreleyen coğrafya ve iklim koşullarının, daha da önemlisi kendi başına bir bitki ve hayvan kültürünün neolitik tarım devrimine imkan vermemesidir. Mısır'da özgün tarım devriminin koşulları bulunmamaktadır. Bu olsaydı, değişmeyen koşullarından ötürü, Nil vadisi çok önceden bir tarım ve kent devrimine beşiklik eder, Mezopotamya tarım ve kent devriminden sonra değil, önce gelişme gösterirdi. Nil'in asıl rolü, sulama ile çok müsait ve çok verimli toprak özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ge-

rekli olan tarım teknolojisine ulaşınca, bilinen hem özgün hem hızlı uygarlık sürecini yaşamıştır.

Mısır uygarlığı yaklaşık M.Ö 3000'den itibaren başlamış, Milat başlarına kadar fazla değişmeden varlığını sürdürmüştür. Geometri, mimari, değişik yazı türü alanlarında Sümer'den daha farklı gelişim göstermiştir. Özellikle mimaride ancak Roma'yla kıyaslanabilecek bir üstünlüğe sahiptir. Yelkenli gemi taşımacılığı da oldukça gelişkindir. Yıldızlara dayalı yıl ve mevsim hesapları daha düzgündür. Devlet kurumlaşması daha merkezi olmakla birlikte, çok fazla sayıda şehir devletine imkan vermemektedir. Daha çok eyalet türü bir idari bölünme vardır. O da Sümerler gibi erken, orta ve geç dönemler biçiminde otuzu aşkın hanedan tarafından yönetilmiştir. Önce rahip ağırlıklı iken, daha sonra kral rahipliğe göre üstünlüğü sağlamıştır. Tanrı-krallık anlayışı egemendir. Mitolojik yapı Sümerlere göre daha fakir ve sınırlı bir yansıma şeklinde gelişme göstermiştir. Burada baba-ana-oğul üçlüsüne yakın bir tanrısal odak söz konusudur. Gök düzeninin katı bir yeryüzü yansıması olarak kendini idealize etmektedir. Bu temelde çok güçlü bir ideolojik hegemonya yapısı kuruyor. Mısır rahip geleneği bu kaynaktan ötürü günümüze kadar çok güçlü yaşıyor. Emperyal kolonileştirme çabası çok sınırlı kalıyor. Ticari amaçlı bir Girit-Fenike ilişkisi, buralarda alt uygarlığın gelişmesine etkide bulunuyor. Uygarlık ana nehrinin beslenmesinde ancak güçlü bir kol olma rolündedir. Sümerlerin ana kaynağı yanında, Mısır'ın besleyen bir kol olmanın ötesinde rol sahibi olarak değerlendirilmesinde abartma payı güçlüdür. Ama yine de köleci uygarlığın ana çizgi halinde M.Ö 3000'den Milad'a kadar gelişiminde ana pay sahiplerinden biridir. Grek uygarlığını, daha az ve dolaylı olarak Roma uygarlığını beslemedeki rolü göz ardı edilemez. Afrika'yı uygarlığa açamadığı gibi, içlerine doğru ticareti geliştirebilmiştir. Yelkenliyle ticaret, Nil, Kızıldeniz ve Akdeniz'de gelişiminin başlangıcı itibariyle Mısır uygarlığına çok şey borçludur.

Mısır, mitoloji tasarımında Sümer'e göre fakir olmakla birlikte, tek tanrılı dinlerin gelişmesinde önemli bir konuma sahiptir. Tek tanrılı din denemesine girişmekle birlikte sınırlı kalmıştır. Mısır rahip sınıfı, çok güçlü eğitici rolleriyle Grek mitoloji ve dininde kadroların yetiştiği merkez konumundadır. M.Ö 5. yüzyıla kadar Grek rahip ve filozof öncüleri gıdalarını önemli ölçüde Mısır ve Babil'deki eğitimlerden almışlardır.

Mısır uygarlığı köleci uygarlığın gelişiminde Sümerlerden sonra gerek erken ve özgün bir temelde gelişimi, gerekse büyüklüğü itibariyle ikinci sırada bir ağırlığa sahiptir. Sistemin beslenmesinde üretken ve süreklidir. Köleliğin derinliğine işlenmesinde o kadar ileri gitmiştir ki, özellikle piramitler için harcanan köle emeğinin korkunçluğu o kadar çarpıcıdır ki, ondan cesaret alan başta Roma olmak üzere birçok imparatorluğun kalıtımında temel pay sahibidir. Ortadoğu despotizminin halen çok güçlü olmasında Mısır sisteminin ektiği toplumsal genlerin payı kesinlikle göz ardı edilemez. Köleliği çok derinden bir işlevselliğe kavuşturduğu gibi, siyasi ve dini otoriteyi de o denli kudretli bir işlevsellikle yetkin kılmıştır. Tarihte köleci sistemin doğup gelişmesinde Sümerlerin rolü ne kadar belirleyiciyse, olgunlaşma ve sürekli kılınmasında Mısır'ın rolü de o denli önemlidir.

2- Hindistan Pencap ve İndus Vadisi'nde Harapa ve Mohenjadaro uygarlığı

M.Ö 2500'lerde yerden mantar bitercesine biten görkemli bir uygarlık koluyla karşı karşıyayız. Bu, Mısır'ın biraz daha tecrit edilmiş bir biçimine benzemektedir. Mimaride ve yazıda sınırlı bir gelişmesi kanıtlanmıştır. Sümerlerle Hint Okyanusu yoluyla bağlantısı tahmin edilmektedir. Bölgenin İran üzerinden M.Ö 5000'li yıllarda neolitik biçimlerle tanışmaya başlaması, ama buradan kaynaklanan bir tarım devriminin ürünü olmaktan ziyade, Sümerlerle bağlantılı bir ticaret kolonisi tarzında gelişmiş olması olasılık dahilindedir. Uygarlığın bu kolunun M.Ö 2000'lere geldiğimizde genelde yaşanan kuraklıkla birlikte, her uygarlık bölgesinde görülen bir bunalıma dayanamayarak tarih dışında kalıp söndüğü ve henüz bilmediğimiz bir kopukluğu yaşadığı varsayılmaktadır. Bir Mısır kolu kadar özgünlük ve süreklilik kazanamadığı görülmektedir.

Hindistan uygarlığı bu sürekliliği ve özgünleşmeyi güçlü Aryen grupların yerleşikliğine bağlılığın sonucu olarak M.Ö 1000'li yıllardan itibaren yaşamaya başlayacaktır.

3- Çin uygarlığı

Asya'nın doğu sınırındaki Çin, Verimli Hilal'e dayalı neolitik çağla M.Ö 4000'lerde tanışmıştır. Tarımsal devrimde bir içsel gelişmenin izi görülmemektedir. Sarı Irmak, verimliliği ve sulamaya uygun

düzenliliğiyle Mısır Nil'inin oynadığı rolü oynamaktadır. Coğrafya ve iklim, suni sulamanın da dışında, bitki kültürlerinin tarımına elverişlidir. Çin'de M.Ö 1500'lerde sınıflı toplumun gelişimine dayalı güçlü bir köleci imparatorluk doğuyor ve Mısır hanedanları kadar sert merkezci bir konumda gelişiyor. Hindistan örneğinde görüldüğü gibi bir kesintiye uğramıyor. Birçok parçalanma ve merkezileşme evresini geçirerek kendini günümüze kadar taşırıyor. Uygarlığa çok özgün bir katkısı tespit edilmemekle birlikte, kendi kendine beslenen bir iç özgünlüğü de sürekli kılabiliyor. Uygarlık ana kanalına Milad'ın başlangıcında Roma döneminde giderek artan bir akışkanlıkla katılabiliyor. Asya ve Avrupa'nın uygarlık çizgisinde birleşmesiyle irili ufaklı birçok toplumsal uygarlık kolunun ana nehre katılması hız kazanıyor. Ana nehir büyüyor, hızlanıyor. Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a doğru uygarlık alanlarından geçen çizgiye kuzeyden ve güneyden sürekli akan toplumsal güçler, çizginin temel özelliklerini sürekli alt ve üst kurumlaşmalarına taşırarak ve kendi özlerinden bazı renkler de katarak, tarih dediğimiz zenginliğe katkıda bulunuyorlar. Tarihi ***İpek Yolu*** gerçekliğinin efsanevi anlamı da, bu zenginleşmede oynadığı rolden ileri gelmektedir.

Uygarlığın kıtasal ayrılmasında Amerika'nın payına düşen, M.Ö 3000'lerde neolitikle tanışma ve M.Ö 5. yüzyılda kent devrimine geçiştir. Kendi içinde sınırlı bir gelişmeyi yaşayan kıta, dünya çapındaki rolünü ancak Avrupa kapitalizminin kolonileştirmesine dayalı olarak çok geç ve en son 20. yüzyılda ABD öncülüğünde oynamaya başlayacaktır.

4- Sümer uygarlığının yayılınasında ve karşı konulmasında asıl gelişmeler komşu alanlarında yaşanmaktadır. Doğuda ve kuzeyde Aryen kökenli ***Horritler***, batı ve güneyden Semitik kökenli ***Amorit*** adlı gruplar, ortalarında yükselen Sümer zenginliği ve gücü karşısında büyük bir hareketlilik içine sokulmuşlardır. Tarımsal yerleşik köy düzeniyle çobansı göçebe düzeninin eski kendiliğinden sakin yaşamları büyük bir sarsıntı içindedir. Aryen topluluklar derinliğine yaşadıkları tarımsal ve hayvancılık düzenini aşacak durumda değildir. Bu üstünlüğü Sümerler çoktan ele geçirmiştir. Amorit çoban kabileler, hem tarımın hem de kent yaşamının çok daha uzağında, çölün zorlu koşullarında kuraklığın zaman zaman artmasıyla çetin bir yaşam savaşı vermektedir. Yanı başlarında bir cennet yükseliyor. Ya hizmetçi köleler ya da işgalci fatihler olarak kaderlerini oynamakla yüz yüze-

ler. Daha batıda Mısır uygarlığı da benzer gelişmelerle karşı karşıyadır. Uygarlık sınavı ya barbarlık karşısında kazanıp yayılacak, ya da boğulup sönecektir. Tarih belirleyici bir diyalektik sürecin kritik anlarıyla karşı karşıyadır. Aslında Sümer'i başlatan süreç de bu kabilelerin hareketiyle bağlantılıdır. Fakat kendisi üstünlük kazanınca, farklılık çelişki doğuruyor.

M.Ö 2500'lerde şehirleşmenin doğal sınırlarına varıp aralarındaki rekabet ve mülkiyet savaşı kızışınca, aradan sıyrılan Semitik kökenli Sargon Hanedanlığı, çelişkileri zorla bastırıp dışa seferber etmeyi temel politikası haline getirmiştir. Sargon'un farkı, daha önce zaman zaman bir kahramanlık eylemi gibi yaşanan dışa açılmaları –Gılgameş Destanı bu gelişmelerin ürünüdür– tekil olaylar olmaktan çıkarıp, sistemli ve planlı bir yayılma ve kolonileştirme sürecine sokmasıdır. Dört tarafa hem kara, hem deniz, hem de nehir yoluyla ticaretle iç içe bir hakimiyet dönemi açılmıştır. Yazıtlarda bu süreç büyük bir gururla anlatılmaktadır. Ticaret kolonileri M.Ö 2500-2000 yılları arasında Doğu Akdeniz'den Karadeniz'e, İran içlerinden Basra Körfezi ada ve kıyılarına kadar çığ gibi yayılmıştır. Doğu Akdeniz'de ***Fenikeliler***, İç Anadolu'da ***Hititler***, Yukarı ve Orta Mezopotamya'da ***Mitaniler***, İran'da Doğu Zagroslarda ***Elamlılar*** ilk kolonileştirme uygulamalarından sonra özgünleşerek, belki de içyüzlerini bilemediğimiz, ama kanlı geçtiği dikilen yazıtlardan anlaşılan uzun direnmeler sonucunda siyasi güce ulaşıp devletleşmişlerdir. Tıpkı kapitalist sömürgeleştirme sürecinde tepki olarak doğan direnme savaşları sonrasında oluşan ve devlete benzeyen yerel devletler ve federasyonların oluşması gibi. Sümer emperyalist koloniciliğinin ve bundan etkilenerek özgünleşen yerel yapıların güçlenmesiyle birlikte, oluşan yeni tarih süreci önemli gelişmelere yol açmaktadır. Hem özümseme, özgünleşerek sınıflı topluma ulaşma, hem de artan rekabet sonucu çatışma ve yerel küçük devletler olarak tarih sahnesine çıkma, bu dönemin tipik özelliğidir.

Sümer'e dayalı kolonileştirme, yaklaşık M.Ö 2500-2000 yıllarında hakim eğilim iken, M.Ö 2000 sonrası yılları ağırlıklı olarak kolonilerin etrafında gelişen siyasi oluşumların ağırlık kazandığı yeni bir dönemin giderek güç kazandığı görülmektedir. M.Ö 2000'lerden M.Ö 5. yüzyıla kadar ağırlıklı olarak yaşanan bu dönem, Ortadoğu tarihinde büyük bir anlama sahiptir. İnsanlık tarihinde de en azından klasik Sümer ve Mısır katkıları kadar birçok gelişmeye yol açma-

ları, yerel zenginlikleri katmaları söz konusudur. Bu, köleci sistemin tam bir kadermişçesine insanlığın başına çöreklenmesi ve en olgun dönemini yaşaması anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla köleci uygarlığın bu yeni sürecini çok yönlü çözümlemek büyük önem taşımaktadır.

F- ORTADOĞU KÖLECİ KENT DEVLETÇİKLERİ ÇAĞI

Sümer ve Mısır köleci sistemlerinin iyice kurumlaşıp kalıcılıklarını kanıtladıktan sonra her üstün toplumsal sistemde olduğu gibi yayılma sürecine girmeleri doğaları gereğidir. İlişki ve etki altına aldıkları tarım ve çobanlıkla geçinen kabile toplumları, eski özgür yaşamlarında gittikçe artan bir kısıtlamayla karşılaşırlar. Çağ değişmektedir. M.Ö 10000'lerden beri oluşan tarım ve çoban kabileler, bu etkiye karşı ağırlıklı olarak iki seçenekle tepki geliştirirler. Artan ve yoksullaşan kesim, her iki uygarlığın bir nevi ilkel işgücü kaynağı olarak, Sümer ve Mısır'ın kent çevrelerine yerleşir. Gerçekten böyle bir sürecin yaşandığı belgelerden de anlaşılmaktadır. Mısır'da ***Semitik İbrani*** ve Sümer'de ***Aryen Kassit*** gruplarının böyle yoksul bir işgücü olarak yarı özgür koşullarda yaşadıkları ***Tevrat*** ve birçok Babil yazılarında rahatlıkla anlaşılınaktadır. Tıpkı günümüzün büyük metropollere akan yoksul ve yarı özgür köylü kökenli işgücü gibi. Geriye kalan ve ağırlıklı olarak kabilelerin üst ayrıcalıklı kesimi ise, iki merkezi gücün ana halkaları olarak, yerel egemenlik alanlarında yoğunlaşmaya ve kentleşerek cevap vermeye çalışırlar. Başlangıçta köleci emperyalizmin merkezlerine bağlı komprador tüccarlar gibi rol oynarken, giderek merkezi modeli takip edip küçük kent devletçikleri konumuna geçerler.

Bu sürecin Ortadoğu coğrafyasında M.Ö 2000'lerden itibaren giderek artan bir tempoyla yaşandığı kesindir. Öncülüklerini Doğu Akdeniz kıyılarında ***Biblos*** ve ***Ugarit***, Kuzey Suriye veya Orta Mezopotamya'da ***Karkamış, Samsat, Ebla, Urfa, Harran, Mari,*** İç Anadolu'da ***Hattuşaş, Kaneş,*** Doğu Zagroslarda ***Elam*** ilk yerleşim sahaları, sistemin birinci büyük yayılına dalgasında ortaya çıkan yerleşim alanlarıdır.

Neolitik çağda yerleşim bölgeleri ağırlıklı olarak tarım amaçlı oldukları için köy olmayı aşamıyorlardı. Bu yeni model yerleşim bölgeleri ise, stratejik geçit bölgelerinde ağırlıklı olarak ticaret ve kısmen imalat alanları olarak iş gördüklerinden, hızla kasaba ve giderek hükmedilen bir alan olan kent merkezlerine dönüşümü ifade ederler. Ticaretin en ağırlıklı ve çokça aranan maddesi, Lübnan ve Toros dağlarındaki sedir keresteleri ile maden cevheridir. Bunun yanında, başta dokuma ve çömlekçilik olmak üzere çok sayıda zanaat ürünü, dış ticaret amacıyla üretilmektedir. Pazar ve değişim aracı olarak para devreye girmekte, ticari mektuplara kadar varan bir yazı sistemi özellikle Fenike kentlerinde basit ve kullanışlı bir karakter kazanmaktadır. Uygarlığın pazar, para ve yazı gücü artmaktadır. Görkemli tüccar sınıfı çağı gelişmektedir. Bir anlamda tarihte orta sınıf, sınıflı toplumun gövdesi olarak oluşum halindedir.

Tapınak ve yönetim merkezlerindeki rahip, kral ve bürokrasiyle birlikte, bağımlıları olan kabile üst kesimini yüksek baş sınıf olarak değerlendirdiğimizde, zayıf da olsa giderek bağımsızlaşan tüccar ve zanaatkar kesimi (orta, gövde sınıf) ile, daha geniş olan ve kabile bağlarını da yitirmeye başlayan bir köle sınıfı da bu dönemin sınıflı toplum yapısını karakterize etmektedir. Şüphesiz bu yeni sınıflaşma çok net ve ayrışmış değildir. Fakat tarihi eylemliliklerin oluşumunda sınıf çıkarlarını yansıtacak bir maddi toplumsal zeminin doğduğu da kesindir.

Bu aşamada özenle çözümlenmesi gereken diğer temel bir tarih sorunu, yukarı barbarlık, diğer bir deyişle kent devletinin ön aşaması olarak da değerlendirebileceğimiz ***kabile konfederasyonu*** olgusudur. Bu aşamanın, uygarlaşma öncesinde her gelişkin akraba kabile topluluklarında ortaya çıktığı görülmektedir. Bunda iki önemli nedenin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bir yandan tıpkı kent devletçiklerinin iç anlaşmazlıkları gibi kabileler arası çatışma ve ihtilafları gidermek, daha ağırlıklı olarak da saldıran uygarlık güçlerine karşı kendilerini savunmak ve daha dengeli, çıkarlarına uygun kazanımlar elde etmek için birleşmek ihtiyacından doğmaktadır. Buna devletleşmenin pro, ön aşaması da demek mümkündür. Bu geçici bir formasyondur. Henüz bir şehir merkezinde yoğunlaşmış ordu yoktur, tapınak ve bürokrasisini kurmuş değildir. Orta sınıfı yaratamamıştır. İç ve dış tehdit karşısında her an dağılabilir. Tarihin bu aşamasının diğer bir adı da kahramanlık çağıdır. Bu çağın köleci merkezi devletin oluşumundan az önce, Sümer ve Mısırlılarda M.Ö 3000'lerde, köleci sis-

temin olgunlaşma aşamasında Aryen kökenli ***Hurriler*** ve ***Hititlerde*** M.Ö 2500-2000'lerde, Semitik kökenli ***Amorit*** ve ***Kenanilerde*** M.Ö 2000-1000'lerde yaşandığı anlaşılmaktadır. Greko-Romen ve Hindistan'la Çin köleci sisteminin ön aşaması olarak, M.Ö 1500-100 yıllarında güçlü ve etkileyici biçimler altında yaşanınışlardır.

Kabile federasyonları dönemi derinliğine kavranmayı gerektirmektedir. Bu coğrafyada (Ortadoğu) halen güçlü olan kabilecilik ve aşiretçilik, gücünü bu tarihten almaktadır. Yüzyıllar değil bin yıllar bu formasyonlar altında geçmiş, büyük kahramanlıklar gösterilmiştir. Aslında bu süreç bir nevi aşiretler, diğer bir deyişle "etnik yapılar" tarihidir.

Kavim; hanedan, din ve sınıf tarihinden çok önce gelmektedir. Doğru bir tarih anlayışına ulaşmak açısından, etnik yapılı tarih sorunu çözüme kavuşturulmak durumundadır. Gerek ilkçağ, gerekse orta ve yakın çağlar kendilerini hep hanedan, din ve kavim çağları olarak meşrulaştırmışlardır. İlkçağın hanedan ağırlıklı, ortaçağın din motifli ve yakın çağın da milliyet temelinde resmileştirilen tarih anlayışları, daha karmaşık olan toplum tarihini somut olarak yansıtmaktan uzaktır. Bu anlamda tarih o kadar çarpıtılmıştır ki, gerçekten hanedan, din ve kavimsel ağırlıkları da yerli yerine oturtmak zor olmaktadır. Adeta tarihin tarihini yeniden yazmakta büyük bir zorunluluk vardır. Tüm abartma, yok sayma, küçük ve eksik görme, bile bile yanlış yazım ve anlatımlara kadar yaklaşım tahrifatlarını ayrıştırmanın anlamı (logosu, hikmeti) ne ise, öyle bir tarih gün yüzüne çıkarılmadan gerçeklerin hakkını vermek mümkün görünmemektedir.

Her ne kadar yazılı bir temeline fazla tanık olunmasa da, "etnik tarih" din, hanedan ve kavim tarihlerinden daha gerçekçi ve uzun süreli bir role sahip gibi bir anlam vermektedir. Etnik (aşiret ve kabile düzenleri) yapıların objektif ve sübjektif yapılanmaları en büyük gelişmelerini tarım ve çoban ağırlıklı neolitik çağda yaşamışlardır. Yabanıl (vahşet) toplum döneminin esas birimi ana merkezli ***"klan"*** olup, hiçbir zaman yüzlerle ifade edilebilecek sayıları aşmamıştır. Mağara yaşamı ve gezgincilik hakimdir. Uygun iklim ve mevsimlerde canlanan hayvan avcılığı ve bitki toplayıcılığıyla geçinirler. Yaklaşık son buzul çağının sonlarına kadar (M.Ö 20000) yaşayan bu klan yapılı toplumlar hep birbirine benzeyip, sınırlı bir ses düzeni, işaret yanı ağır basan ilkel bir dil aşamasındadır. ***Animist*** (ruhçuluk)

bir ***totemci*** (klan kimliği) din ve zihniyet anlayışına sahipler. İnsanlık tarihinin yüzde doksan sekiz evresi bu toplum biçimi altında geçmiştir. Hiçbir din, hanedan, kavim özelliği, dolayısıyla tarihi henüz oluşmamıştır. Yaklaşık M.Ö 20000 ile 10000 arası bir geçiş (mezolitik dönem) aşamasından sonra neolitik (barbar kabileler) çağa geçilmektedir. Tarım ve hayvancılık temel geçim kaynağı olup, yerleşik köy düzeni esastır. Göçerlik sınırlanmıştır. Anaerkil bir akraba kabileler topluluğu halinde yaşanmaktadır. Sayı bazen binleri bulmaktadır. Ama beş binleri aştığı pek görülmemektedir.

Kabile özgürlüğü çok güçlü bir duygudur. Ana tanrıça ağırlıklı dini tapınmalar gelişmektedir. Bu dönemin tüm yerleşim alanlarında bol miktarda ana tanrıçalar da diyebileceğimiz küçük heykelcikler mevcuttur. Kadının yıldız ve ayla temsiline ağırlık verilmekte, ama daha çok yerel doğal güçlerin doğal anası olarak büyük bir ağırlığa sahip olmaktadır. Bunun anlaşılması zor değildir. Tarımı ve evcilleştirmeyi yaratan kadın emeği, çocukların da doğuran anası olarak kadın, tarihte en büyük kutsanmaya uğramaktadır. Bir anlamda yaşamın yaratıcı gücüdür. Doğa, toprak anadır. Doğa, bitki ve ağaçların ürün keşfeden gücü olarak tanrıça temsili, doğal karakterli olarak anlam derinliğine yol açmaktadır. Olağanüstü artan kadın-ana önemi, erkek karşısında bariz bir üstünlüğe yol açmaktadır.

Erkeğin rolü, avcılık hakim geçim aracı olduğunda ne kadar güçlüyse, arka plana düşen avcılık nedeniyle, bu sefer erkek oldukça zayıflamış görünmektedir. Kadın tarihi demek buğdaygillerin, küçük boylu sığırların, meyve ağaçlarının, köy hanelerinin, dokumanın, kazmanın, küçük el değirmeninin tarihi demektir; saygının temelinin emek, üretim olduğu düzen demektir; emekle yaratılan ürünlerin ve büyütülen çocukların, kurulan ev düzenlerinin tarihi demektir. Yine ilkel işaretlerden zengin bir dile, anlamlı üretim araçlarına dayalı kavramlara, dolayısıyla insanlığın zihniyet oluşumuna geçiş tarihi demektir. Etnik tarihin doğuş ve olgunlaşmasını bu biçimde kavramlaştırmak gerçekçi ve önemlidir. M.Ö 4000'lerde tarlada saban döneminin ve sürü çobanlığının önem kazanmasıyla birlikte, kadının üretim sürecindeki yeri daralır. Giderek eve kapatılır ve bu derinleşerek günümüze kadar gelir. Bu anlamda tarihin kavramlaştırma ve yazımının kadını hak ettiği yerin çok gerisinde bıraktığı tartışmasız ve kesindir. Erkek egemenliğinin uygarlık süreciyle birlikte yetkinleşmesi, kadının sınıflı toplumun alt ve üstyapı kurumlarından giderek dışlanması, "kadınsız

tarih" kitapları yazmanın da temelidir. Büyük bir çarpıtma da cinsler arası eşitsizliğin bir sonucu olarak tarihi diye sunulmaktadır.

Etnik yapıya ilişkin bu kısa genel değerlendirmeyle birlikte, şu sorunun cevabını aramaya çalışıyoruz: Aşiret konfederasyonları ne zaman ve nerelerde uygarlıksal gelişmelere karşı oluşmuş ve evrim geçirmişlerdir? Ortadoğu tarihi büyük oranda bu cevabın gerçekçi verilmesine bağlıdır. Bu yan, yani cevap, fazlasıyla karanlıkta gömülü bulunmaktadır. Yine de Ortadoğu'nun kabile sistemlerinde temel dönemleri üçe ayırmak mümkündür.

1- Tarım ve çobanlığın geliştiği dönem: Arabistan ve Kuzey Afrika'da Semitik dil ve kültür grubu olarak M.Ö 9000-6000 yılları arasında neolitik toplum etkisinin yayılmasıyla birlikte ortaya çıktıkları ve geliştikleri genel olarak kabul görmektedir. Toros ve Zagros dağ sistemine dayalı vadi ve ovalarda, merkezi olarak Verimli Hilal denilen coğrafi alanda, M.Ö 10000-6000 arasında neolitik tarım ve evcilleştirmenin yaratıcı grupları olarak, ***"Aryen kökenli halklar"*** adı altında anlam kazandıkları bilinmektedir. Etimolojik incelemeler arkeolojiyle birleştiğinde, bu halk grubunun tarım ve evcilleştirmenin yaratıcı grubu olduğu kesinlik kazanmaktadır. Her iki topluluğun adlandırılmasını da Sümerlere borçluyuz.

2- Kurumlaşma ve aşiret düzenine geçiş: Neolitik toplumun Verimli Hilal'de "Tel Khalaf" kültürü altında kalıcı bir kurumlaşmaya yol açtığı dönem, aşiret gruplarının şekillendiği bir aşama anlamına da gelmektedir. M.Ö 6000-4000 yılları arasında yaklaşık olarak iki bin yıllık bir süreyi yaşayan bu dönem, uygarlığı hazırlayan "temel icatlar" süreci gibi çok önemli bir rol oynamaktadır.

Sümer'i hazırlayan esasta bu dönemdir. Aryen ve Semitik gruplar aralarında ekonomik bir bütünlük oluşturan alanlarda farklılaşarak, birbirine benzeyen kabilelerden farklı aşiret birimlerine geçiş halindedirler. Henüz güçlü bir aşiret bilinci ve zihniyeti oluşmamışsa da, objektif varlıklarıyla etnik karakterli toplumlar haline gelebilmişlerdir. Sınıflaşmanın ve çok sonraları uluslaşmanın maddi ve ekonomik koşulları nasıl belirleyici bir rol oynamışsa, bu dönemin maddi ekonomik ve sosyal koşulları da etnik toplumu, aşiret yapılarını belirlemiş, ortaya çıkarmıştır.

3- Uygarlığın şekillenmesinden, birkaç temel sınıf biçiminden günümüze kadarki dönem: Aşiretlerin direniş ve uygarlaşma dönemi de diyebileceğimiz bu aşama, aşiret bilincinin kuvvetle geliştiği,

herkesin kendini aşiretten saymasının yaşamın vazgeçilmez bir şartı olduğu ***"destansı, şiirsel çağ"*** olarak da değerlendirilebilir. Kendi aralarında önem kazanan toprak ve yaylalar için giriştikleri kavga ile gelişen uygarlık güçlerinin saldırılarına karşı direnme ve karşı saldırıya geçme biçiminde nitelenebilecek savaşla dolu geçen bir dönem söz konusudur. Yaşamak için aşiretiniz güçlü olmalıdır. Aşiret içinde de kabile ve aileniz güçlü olmalıdır. İşte yeni zihniyeti doğuran maddi gerçeklik budur. Halen birçok toplumda güçlü olan "destan ve öykü" anlatımının şiir dili esasta bu dönemi dile getirmektedir. Bitmez tükenmez aşiret kavgaları ve dıştan saldırılara karşı kahramanlık, direniş ve karşı saldırılar, her halkın tarihinde en önemli yere sahiptir. Bu tarih, her etnik yapılı toplum gruplarının koşullarına bağlı olarak, öneminden hiçbir şey yitirmeden, orta ve yakın çağlara –kavimler ve uluslar çağına– kadar toplumsal tüm süreçlere ağırlıklı olarak damgasını vurmuştur. M.Ö 4000'den beri gelişen bir aşiret bilinciyle hem yakın akraba ve komşu aşiretlerin, hem de çeşitli devlet güçlerinin bitmek bilmeyen saldırıları, Ortadoğu etnik yapısının gücünü ortaya koymaktadır. Bu yapıların Ortadoğu coğrafyasında bu kadar güçlü olmaları ve halen ayakta kalmalarının altındaki temel tarihsel gerçeklik bu hususlardır. Adeta her aşiret grubu bir ulus, bir hanedan, hatta zihniyet itibariyle bir din ve lehçesi itibariyle bir dil sahibi gibidir. Ulus şovenizminin zayıflığı yanında aşiret şovenizminin –duygusallığının, zihniyetinin– güçlülüğü de kaynağını bu gerçeklikten alır.

Bu gerekli ön bilgilenme ve yöntemsel yaklaşım açısından bakıldığında, köleci toplumun olgunlaşma ve bir dünya sistemine doğru gitmesinde, Ortadoğu M.Ö 2000'lerden M.Ö 5. yüzyıla kadar belirleyici konumu yaşamakta ve yaşatmaktadır. Rol sadece Sümer ve Mısır uygarlığındaki kuruluş ve kurumlaşmada önderlik değildir. Olgunlaşma sürecinde de önderlik kesin Ortadoğu coğrafyasındadır. Bu hususu değerlendirmeden önce, birinci yayılma dalgası döneminde ortaya çıkan belli başlı uygarlıksal gelişmelere bakalım.

I-Hititler

Küçük Asya'da, Anadolu'nun iç bölgelerinde gelişen Sümer kolonileşme hareketlerinin bir sonucu olarak, M.Ö 1900-1200 yıllarında hüküm süren bir uygarlıktır. Sümer modelini esas almaktadır. Önemli bir ticaret merkezi olmak kadar, alandaki bol maden yataklarının sağladığı avantaja dayanmaktadır. Hem Babil ve Asurlulara,

hem de Mısırlılara kafa tutmaktadır. M.Ö 1595'te Babil işgal edilmiş, 1243'de Mısırlılarla ***Kadeş Antlaşması*** imzalanmıştır. Başlangıçta aşiret konfederasyonu biçimindeyken, giderek köleci merkezi bir yapıya kavuşmuştur. Anadolu'nun uygarlaşması büyük oranda Hitit düzeninin eseridir. Bağrında topladığı etnik gruplar kuzeydoğuda ***Khalidler*** (Ermenilerin ataları), güneydoğuda ***Hurriler*** (Kürtlerin ataları), Güney ve Batı Anadolu'da ise ***Luwiler***dir. Üç etnik grup da Aryen kültürüne ve dil yapısına sahiptirler. Maden yatakları üzerinde tekelleşme, gücünün özünü teşkil etmektedir. Savunma anlayışları, maden yataklarını korumayı ön plana almaktadır. Maden cevherine şiddetle ihtiyaç duyan Babil, Mısır ve hatta yeni gelişen ***Helen***, ***İyon*** ve ***Mitani*** konfederasyonlarıyla sürekli çatışma halindedirler. Özellikle Ermeni kökenini teşkil eden etnik grupların denetiminde gelişen bakır ve demir madeninin işlenmesindeki gelişmeler, uygarlığa yapılan en önemli katkılardır. Sümer mitolojisiyle Aryen etnik grupların mitolojilerine dayanan, esasta gök, yer ve toprak güçlerini temsil eden üçlü bir tanrı yapısı esastır. Daha önceleri çok sayıda tanrıya dayanan mitolojik yapı, merkezi krallık geliştikçe azalmakta ve Sümer örneğindeki gibi bir uzlaşmayı da ifade eden üçlü yapıya kadar inmektedir. Tek tanrı anlayışına henüz ulaşılamamıştır. Tanrılar savaşı daha uzun süre devam edecektir. Uzlaşmada tanrıça konumu halen güçlüdür. Ama birinciliği çoktan yitirmiştir ve giderek önemini kaybetmektedir. Buna ***Tanrıça Kibele*** *(Kupapa)* kültürü de denilmektedir.

Roma'nın kuruluşunda kendisine ihtiyaç duyulduğu gibi, Arabistan'da halen ***"kıble"*** denilen namazda yön anlayışı da bu tanrıçaya bağlılığın bir izini teşkil etmektedir. Nasıl ki Sümer uygarlığı Anadolu Hitit uygarlığını belirlemişse, Hitit uygarlığı da bir adım ötesini, Grek uygarlığını Batı Ege'de ***İyonya***, esas olarak da Çanakkale boğazına hakim ***Troya*** kentleri aracılığıyla etkileyecektir. Bu anlamda öncelikle Troya'ya dayanan bir "kahramanlık çağı" büyük rol oynayacaktır. Aslında M.Ö 1000 yıllarına kadar Hititlerin bir ileri karakolu, genelde de Ortadoğu uygarlığının en önemli yayılma kapısı ve merkezi durumunda olan Troya'nın önemi bu tarihi rolünden ileri gelmektedir. Nasıl ***Kaneş*** Mezopotamya uygarlığını Anadolu'ya taşımanın kapısıysa, Troya da Balkanlara ve Grek yarımadasına, giderek Avrupa'ya taşımanın en önemli kapısı ve merkezini temsil etmektedir. ***Homeros***'un "***İlyada***"sının bu kadar

ün yapmasının nedeni, merkezine Troya savaşlarının bir bölümünü yerleştirip işlemesinden, Avrupa'ya uygarlık ve tarih taşıran konumundan ileri gelmektedir. Troya'nın düşüşü yeni bir tarihi başlangıç teşkil edecektir.

II- Hurriler, Gutiler, Mitaniler, Urartu ve Medler

Anadolu Hitit İmparatorluğu ile Sümer ardılı Babil-Asur İmparatorluğu arasındaki Yukarı ve Orta Mezopotamya'nın (Luwice Gondwana, Sümerce Hurrit=yüksek memleket) zengin maden yatakları ve doğu-batı geçiş noktasında yer alması, ayrıca tarım ve hayvancılığın en verimli sahalarına ve doğal sulama gibi bir iklime sahip olması, onun adeta tarihin "doğuran anası", büyüten beşiği rolünü kaçınılmaz kılınıştır. Bu özelliği aynı zamanda dört taraftan ve sürekli istila ve talan alanına dönmesine yol açmıştır. Uygarlık doğuran temel alan olmasına rağmen, merkezi yapılar ve kurumlara kalıcı olarak sahip olamaması da bu özellikleriyle yakından bağlantılıdır. Tampon bir geçiş bölgesi olmaktan kurtulamamaktadır. Halbuki günümüze kadar buradan beslenmeyen uygarlık yok gibidir. Bu özelliği, onun günümüzde dilini bile hayvan sesi kadar özgürce kullanamamasının nedenini de izah etmektedir.

Bu alandaki etnik yapılar M.Ö 6000'den beri bilinmektedir. Tarım devriminin merkezleri, Dicle ve Fırat'ın kollarıyla birlikte çıktığı dağların ova kesimleriyle birleştiği noktalarda ortaya çıkmışlardır. Yüzlerce tümsekte yapılan kazılar bunu kesinlikle doğrulamaktadır. Hint-Avrupa dil grubunun temellerinin de bu tarım devriminin merkezlerinde oluştuğu hem etimolojik hem de arkeolojik kazılarla doğrulanmaktadır. Gelişim merkezleri olması alanın temel özellikleriyle birleşince, bu durum kabile ve aşiret düzenlerinin çok güçlü yapılar olarak şekillenmelerini beraberinde getirmiştir. Bu etnik yapısal özellikler etraftaki merkezileşmiş uygarlık güçlerinin istila ve işgal hareketleriyle birleştiğinde, bir uygarlık alanı olarak merkezileşmeye kolay kolay fırsat tanımamaktadır.

Bu genel yaklaşımın ışığında ***Hurri*** adlı benzer ve akraba bağları olan aşiretlerin M.Ö 2000-1500 yılları arasında bir konfederasyon teşkil ettiği, ama merkezileşerek Hititler kadar bir gelişmeyi sağlayamadıkları anlaşılmaktadır. Hurriler, Hititlerle ve toplumsal temellerini oluşturan Luwi ve Khaldi etnik gruplarıyla sürekli ilişki halinde olmuştur. Ticaret yoluyla Sümer, Babil ve Asur etkilerinin kuzey

ve doğuya taşınmasında ilk halka rolünü oynamaktadır. Sümer uygarlığıyla komşulukları ve neolitiğin sahibi olmaları nedeniyle çok yakın akrabalıkları mevcuttur. Dil yapılarında ve birçok kelimede ortaklık söz konusudur. Bunun çok erken dönemde, daha sonra Sümerler kuruluş aşamasındayken geliştiği de kabul gören bir görüştür. Bir anlamda Sümer şehir alanlarıyla Hurri tarımsal alanları doğal bir ittifak durumunu yaşamaktadır. Tanrıça İnanna mitolojisinde ve Gılgameş Destanı'nda bu gerçeğin izlerine güçlü bir biçimde rastlanmaktadır. Yani Hurrilerin merkezi uygarlığı bir nevi Sümer'dir. Ayrı bir merkez kurma ihtiyacını güçlü bir biçimde duymamaktadır. Çünkü yanı başında bu ihtiyacı gören merkez dururken, yeni bir tane kurmanın gereği yoktur anlayışı oldukça güçlüdür. Günümüze kadar bu anlayışın izlerini güçlü bir biçimde yaşamaktayız. Oynanan rol, yanı başındaki merkezileşmiş siyasi güçlerin eyaleti, otonomisi, federesi olma biçimindedir. Bugün bu alanda yaşanan bu gerçekliğin daha tarihin başlangıç yıllarında bir temele dayandığı anlaşılmak durumundadır.

Gutiler daha çok da Sümerlerin doğusunda Zagros eteklerinde yaşayan diğer Aryen kökenli bir etnik gruptur. Sümer şehir devletlerinin iki başlı oldukları dönemde bir tarafın müttefiki olarak hareket etmektedirler. Semitik Akad Hanedanlığı'nın yıkılmasında bir kısım Sümer şehir devleti yöneticileriyle yapılan işbirliği sonucunda kurulan bu ittifak temel rol oynamıştır. Burada tarih günümüze kadar bu tip ittifaklara sürekli tanık olacaktır. Guti'nin kelime manası da (Gud=öküz, sığır) bugünkü Kürtçe'de yer alan "öküz, sığır sahibi halk" anlamına gelmektedir. Sümerlerin sürekli bu tarz bir kavramlaştırma dil yapıları mevcuttur.

Guti Hanedanı yaklaşık M.Ö 2250-2150 yılları arasında yüz yıllık bir hanedanlık kurmuştur. Bu hanedan Sümer toprağında hüküm sürmüştür. Daha sonra yine bu sefer Semitik kökenli Amorit (Sümerce bu kelime 'Batılılar' demektir) gruplarla ittifak kuran bir kısım Sümer şehir yöneticileri bu hanedanlığı yıkmış ve sürmüşlerdir.

Kassitler, daha çok kuzey ve doğu dağlık alanlarından gelen bir nevi yoksul kır emekçileri olarak Sümer kentlerinde yaşayan bir kesimdir. Zaman zaman güçlerini birleştirerek hanedan değişikliğinde önemli rol oynamışlardır. M.Ö 1595'te Mitaniler ve Hititlerin Babil'i istilalarında Kassitlerin rolünden de bahsetmek mümkündür. Bürokrasi ve kültür alanlarında kendilerine göre bir ekol yaratmış-

lardır. Bunun izlerine İran kökenli vezirler olarak Abbasi İmparatorluğu'nda ***Barmekiler***, Selçuklu İmparatorluğu'nda ***Nizam-ül Mülk***'ün vezirliğinde tanık olmaktayız. Bu tip bürokrasi Kassitlere kadar gitmektedir.

Mittaniler, Hurri konfederasyon denemesinden sonra kurulan daha güçlü bir federasyon konumundadır. Habur çayının doğduğu yerde ***Wajukani*** adlı bir kent merkezine sahip olduğu, buradan çıkan tabletlerden anlaşılmaktadır. Hurri dil grubu konuşulmakta, ağırlıklı olarak orta Mezopotamya'da, bugünkü ***Urfa***, ***Mardin*** ve ***Şırnak*** bölgelerinde hüküm sürmektedir. M.Ö 1500-1250 yılları arasında yaşamıştır. Demiri kendi tekelinde tutmuştur. At yetiştiriciliğinde meşhurdur. Asur ve Hititlerle sürekli ve şiddetli bir çatışma ortamını yaşamıştır. En son Asur İmparatoru ***Salmanassar*** tarafından varlığına geçici olarak son verilmiştir.

Urartu (Sümerce, yüksek yerler memleketi) Van kıyısında merkezileşen önemli bir uygarlık parçasıdır. Khaldi ve Hurri etnik gruplarına dayanmaktadır. Khaldilerin giderek ağırlık kazandıkları anlaşılmaktadır ve Ermenilerin ataları olmaları yüksek bir ihtimaldir. Devletin daha çok kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar. Yüzlerce Hurrit kökenli aşiretlere dayandıkları, başlangıçtaki gevşek federasyonlaşmayı giderek merkezi bir devlete dönüştürdükleri görülmektedir. M.Ö 1000-700 yılları arasında yaşamışlardır. Maden yataklarına, at yetiştirme merkezlerine ve orman kerestesine sahip olduklarından, Asurluların korkunç saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu dönemde savaş teknolojisi güçlü Asur kralları hiçbir halka aman vermedikleri gibi, karşılarında direnen tek güç olmaları nedeniyle Khaldilerin böylesine boy hedefi olmaları anlaşılır bir hususdur. Tarihte ilk defa en uzun sulama kanalı (56 km uzunluğu) ve barajları kurma ustalığını göstermişlerdir. Elit tabakanın dili karışıktır. Sümer kutsal metinlerini okul sisteminde okutmaktadırlar. Asurca devlet dili arasında yer almaktadır. Her tarafta olduğu gibi Sümer uygarlığının ağır dil ve kültür yapısı etkinliğini sürdürmektedir. Aşiretlerin dili farklıdır ve yazıya konu olmamaktadır. Bu husus da günümüze kadar varlığını sürdüren bir bölge gerçekliğidir. Egemen ve işbirlikçi yöneticiler hakim dil ve kültürün taşıyıcıları iken, aşiretler daha çok yerel halk dil ve kültürünün taşıyıcıları konumundadırlar.

Urartulardan az sonra, bu sefer daha doğuda Gutilerin bir devamı gibi Babillilerle ittifak halinde hareket eden Aryen kökenli

Med aşiretler federasyonu, M.Ö 625'lerde Asur İmparatorluğu'nu yıkar. Babil bir kez daha ve son olarak üstünlük kazanır. Medlerin gevşek federasyonu, yükselen Aryen-Pers kökenli ***Akhamenit Hanedanlığı*** için bir geçiş rolünü oynar. Med kralı ***Astiyag***'ın yeğeni ***Kiros***'un saray darbesiyle, siyasal otorite ilk defa Güneybatı İran'da yoğunlaşan Pers aristokrasisinin eline geçer ve kısa bir süre sonra M.Ö 550 yıllarında güçlü ve merkezi Pers İmparatorluğu'nun kuruluşuyla sonuçlanır.

III- Doğu Akdeniz'de uygarlaşma; Sümer ve Mısır sistemlerinin birleşik etkisini en erkenden yaşayan bölge Doğu Akdeniz

Burada mezolitik ve neolitik temel güçlüdür. Verimli Hilal'in batı ucunda yer almaktadır. Semitik kabilelerin M.Ö 4000'den beri giderek artan yoğunlaşmaları görülmektedir. Lübnan sedir ormanları hem Mısır hem de Sümerler için en çok ihtiyaç duyulan zenginlik kaynağıdır. Mısır, Anadolu ve Girit üçgeninde deniz ulaşımı yapılabilmektedir. Verimli tarım topraklarına sahiptir. Yine Anadolu, Mezopotamya ve Mısır üçgeninde yer alıp, bu yönüyle de konumu hem deniz, hem de kara ticaretine uygundur. Fenike, tüccar sınıfı uygarlığı olarak gelişmeye adaydır. Tarihi Fenike uygarlığını ortaya çıkaran belli başlı koşullar bunlardır. Genel adı "Kenan memleketi"dir.

Fenike uygarlığı, Anadolu'daki ***Kaneş*** kolonisi gibi başta ***Biblos, Tyr*** ve daha kuzeyde ***Ugarit*** kentlerinde gerçekleşen kolonileşmeye dayanmaktadır. Buralarda karmaşık etnik gruplardan kolonilerin oluştuğu görülmektedir. Günümüz Lübnan'ında olduğu gibi başlangıcından beri bir kozmopolit kültür egemendir. Ama Fenike somutunda bir özgünleşme de yaşanmaktadır. Genelde ticarette, özelde Akdeniz ticaretinde bir deniz kavmi olarak korkusuz ve girişkendirler. M.Ö 2000 başlarında kendi kent devletçiklerine sahiptirler. Etrafı surlarla çevrili bu şehir devletleri ağırlıklı olarak ticarette, ikinci sırada zanaatlarda, özellikle marangozculukta ileri gitmişlerdir. Fenike gemiciliği meşhurdur. Daha kuruluş aşamasında Akdeniz'in birçok kıyı alanında kendilerine bağlı koloniler oluşturmuşlardır. Tarihe en önemli katkıları ***"Fenike alfabesi"*** dir. Günümüzde kullanılan birçok alfabenin temelinde bu alfabe örnek teşkil etmiştir. Sümer mitolojisi esas etkileyici olmakla birlikte, dikkate değer bir özgünleşmeleri vardır. En yüce tanrıları ***El***'dir (Allah buradan ileri gelmekte-

dir). Onun altında güç tanrısı ***Babil*** ile ölüm tanrısı ***Mod***'dur. İştar, ***Astarte*** unvanıyla yaşamaktadır. Yoğun olarak çocukların kurban edilmesi görülmektedir. Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban etmesi efsanesi bu gelenekle bağlantılıdır.

Fenike kültürü Mısır ve Sümerlerden sonra Grek, Roma, Bizans ve İslam kültürüyle sürekli özümsemeye dayalı bir özgünleşmeyle günümüze kadar etkisini duyurmuştur. Lübnan'ın laik kültürünün temelinde Fenike uygarlığının özellikleri yatmaktadır. Tarihte ***Kartaca*** ve ***Girit*** uygarlığının oluşumunda önemli pay sahibi olduğu kadar, Grek kültürünü en çok besleyen de Fenikelilerdir. Ortadoğu mitolojisinin ve alfabenin Greklere taşınmasında belirleyici rolü yine Fenikeliler oynamıştır.

Doğu Akdeniz'in daha iç bölgelerinde, başta ***Kudüs***, ***Şam*** ve ***Halep*** gibi kentler olmak üzere, ikinci sırada bir kentleşme kuşağı daha oluşmaktadır. Ticarete dayalı bu kentleşmeler Mezopotamya ile Akdeniz, Anadolu ile Arabistan yarımadası arasında ticaretin merkezleri olarak yükselmekte olup, yakın çevreleri tarıma da oldukça elverişlidir. Bu uygarlık kuşağı birçok tarihi yolculuğa tanık olmuştur. Kültürlerin taşınma ve özümsenme merkezleri olarak da belirgin bir konuma sahiptirler. Ağırlıklı olarak Batı Semitik kabilelerin dil yapısı egemendir. Çok kültürlü bir yapıyı tanıması bu elverişli koşullar sayesindedir. M.Ö 1500'lerde Ortadoğu'nun genelinde olduğu gibi bu kuşakta da uygarlaşma hareketleri kent devletçikleri biçiminde doruk aşamasındadır. Coğrafi koşulları nedeniyle ne Babil ve Asurluların, ne Hititlerin, ne de Mısırlıların egemenliğini tam tanımışlardır. Biraz da diplomasi sayesinde üçlü merkez arasında oynayarak bağımsızlıklarını sürdürebilmişlerdir. Sıkışan her kabile, bu özelliğinden dolayı başı tarafından buralara taşınmaktadır. Belli ölçülerde özgünlüklerini ve özgürlüklerini koruyabilmişlerdir.

İşte tarihte önemli rol oynayacak kabilelerden biri de bu nitelikte bir güç sonucu buraya ***Hz. İbrahim*** tarafından taşınan ***İbrani*** kabilesidir. Araştırmalar İbranilerin kökeninin Sümer kolonileri olarak kullanılan bugünkü ***Urfa*** (Ur=tepe) ve ***Harran*** (Sümerce, Dörtyolağzı) yöresinden geldiğini göstermektedir. Bu kolonilerde Horrit ve Amorit etkiler birlikte gözlenmektedir. İbrani kültüründe bu özelliklerin izi bulunmaktadır. Tahminen M.Ö 1800'lerde Babil kralı Hammurabi çağında yaşanan bu serüven, yaygın bir kral unvanı olan ***Nemrut*** adlı şehir kralıyla çıkarları bozuşan bir kabilenin hareketine benze-

mektedir. Sıkı baskılı bu kent merkezlerinde barınma imkanları sınırlanınca, bir de tarihi bir ticaret hattında yer alınca, bu tip kabile hareketlerini sıkça görmek mümkündür. Döneme ilişkin ***Ugarit*** belgelerinde Hz. İbrahim'in kuzeyden güneye hicretinde olduğu gibi birçok tüccar kabile hareketi söz konusudur. Yarı çoban tacirler olan bu kabileler konar-göçer biçiminde yoğun bir hareketlenmeyi yaşamaktadırlar. Hz. İbrahim'in Sümer Ur şehir kültüründen etkilendiği, onların çok tanrılı yapısını tanıdığı, ama ataerkil bir kabilenin başkanı olarak kendi totemini esas alıp dönemin egemen din ve tanrı kültüründen aldıklarıyla birleştirerek tek bir kabile tanrısı kavramına ulaştığı çok güçlü bir ihtimaldir.

Kendi kabile totemini tanrı katına yükseltmesi ve tek tanrıya dönüştürmede kabilesinin özgürlüğünü bir toplumsal zemin olarak kullanması, aslında Hz. İbrahim'in din alanındaki en büyük devrimciliği olduğu gibi, bu dönüşümün özünü de yansıtmaktadır. Sümer sisteminden tepki sonucu kopmuştur. Zaten birçok Amorit kabilesi bu tür tepkiyi sürekli yaşamakta, bununla birlikte eskinin ilkel kabile totemi dönemin din ihtiyacına cevap verememektedir. Bu, aşılması gereken bir modeldir. Bu ikili tarihi koşul, İbrahim dininin temelini oluşturmaktadır. Küçük, önemsiz gibi görünen bir adımdır, ama tarihi açıdan en büyük "ideolojik devrim" rolünü oynamıştır. Kutsal kitapların her üçünde de (*Tevrat, İncil, Kuran*) kabul edilen tek tanrılı dinin kurucu atası, peygamberi unvanı boşuna değildir; oynadığı bu stratejik rolden ötürüdür. Çok tanrılı dinler, olgunlaşan uygarlık aşamasına göre artık geri tasarımlar, kimliklerdir. Putlaştırılamayan, göze görünmeyen, insanın gelişen zihniyet yapısına, mantığına daha iyi hitap eden, siyasi birliğe de daha iyi hizmet eden bu ideolojik devrim, tarihi döneme zamanında ve en iyi ilerletici cevap durumundadır.

Hz. İbrahim geleneğinde görülen oğlu İsmail'i kurban etmekten vazgeçmesi de devrimci nitelikte bir uygulamadır. Fenike inançlarında kendi çocuklarını ***Tanrı Baal*** 'e kurban etmek oldukça yaygın bir dinsel ibadettir. Büyük kötülükler ve olumsuzlukların önüne ancak böyle geçilmektedir. Hem çok vahşi hem de zorunlu ve yaygın olan bu adete karşı çıkmak, o dönemin koşullarında bir dinsel devrim niteliğindedir. Çocuk kurbanlığını önlemek, sıradan tekil bir olay olmayıp köklü ve yaygın, ama ilkel dinsel fanatizmin en uç örneğine karşı insan vicdanının uyanması eylemi olarak büyük değer ifade etmektedir. Bu, ilkelliğe karşı çok büyük anlamı olan bir eylem niteli-

ğindedir. Öyle anlaşılıyor ki, Hz. İbrahim sadece bu iki önemli devrimi geliştirmekle, yani dönemin iyice tutuculaşan ilkel puta tapıcılık ve çocuk kurban törenlerine karşı çıkınakla yetinmez. Kenan'ın El'ini (bu El ve İl kelimeleri de kaynağını İlah El'den alsalar gerek), gök tanrısı El'i kabul eder. Ama bunu kendi kabile önderliği gerçekliğiyle uyumlu hale getirerek yapar.

El'in giderek tüm Arabistan yarımadasının "***Allah***"ı haline gelmesi, çöl çoban kabilelerinin totem (puta tapıcılık) geleneğini kırıp tüm kabilelerin tek tanrı sürecine girmesi, tek tanrılı din devriminin en önemli aşamasıdır. Bu öyle kolay olmayacak, uzun bir süreci kapsayacaktır. ***Musa*** da bu El'i tek ilah olarak esas alacaktır, ama o öncelikle İbrani kabilelerin tanrısıdır. ***Kitab-ı Mukaddes***'te bu husus şöyle geçer: *"Sizi kendimle evlendirdim ve tüm insanlardan üstün tut tum."* Bu çok önemli bir hükümdür ve günümüze kadar Yahudi toplumunun özgünlüğünü ortaya çıkaran geleneğin oluşumunda temel rol oynar. Zaten ismini de değiştirirler. Bunu Musa sağlar. Önce ***Elohim*** olan ad, sonra özel kavim tanrısı haline getirilmesi sonucu ***Yehova*** (Yahudi ismi buradan gelir) adını alır. İsrail'in kelime manası da "El ile güreşen"dir; yani Tanrı El ile neredeyse eş kuvvette olan İbrani kabilesi, o kadar senli benlidir ki, tanrısıyla güreşebiliyor.

Hz. İbrahim'in Kenan illerinde yaşadığı bu dönüşümler Kutsal Kitap'ta kendine özgü bir üslupla tanrı kelamı gibi konulmaktadır. Kabilenin giderek büyüdüğü ve –Mısır'dan çıkış sürecinde 72 kabile sayıldığına göre– önem kazandığı ortaya çıkmaktadır. Sayıları artınca bir emirlik konumuna geçerler. Yerel kabile birliklerinin ve küçük şehir devletçiklerinin kendi aralarındaki çelişkilerden yararlanırlar. Bazen çelişirler. Tıpkı bugünkü İsrail-Arap çatışması gibi bir durumu daha başlangıçta yaşarlar. Bu anlaşmazlık ve çatışma aynı karakterde halen devam ediyor. Hem de aynı yerde, Kudüs çevresinde.

Hz. İbrahim dönemindeki İbrani kabilelerinin durumuyla Mısır'dan çıkış süreci arasındaki ilişkiyi ve oluşumu özenle değerlendirmek büyük önem taşır. Daha İbrahim döneminde göçün durmadığını, Mısır'a kadar gittiğini din kitaplarının Tanrı sözü biçiminde anlatması ilginç ve çok öğreticidir. Tıpkı Aryen yoksul kabileleri zengin Sümer uygarlık alanına, şehirlerine aynı zaman diliminde Kassitler adı (Sümer dilinde Kas su=Fakir, Kassit=Fakir halk anlamına gelmektedir) altında nasıl yerleşiyorlarsa, Mısır içine doğru da benzer bir gelişme yaşanmaktadır. Birçok yoksul çöl kabilesi Mısır'a ak-

maktadır. Tıpkı zamanımızın ABD ve Avrupa'sına her taraftan akın eden göçler gibi. Mısırlılar, bu göçlere ***Abiru*** (kelime manası, tozlu çöl insanı) demektedirler. İbrani sözcüğü de bu kelimeden türemiştir. Kabile Urfa'dan, Harran'dan çıkarken böyle bir adı, özelliği yoktur. Mısır'da yoksul, ama yarı özgür kabileler olarak yaşam sürdürüyorlar. İçlerinde ***Yusuf*** örneğinde görüldüğü gibi, çok sınırlı olarak bürokrasi içinde yer bulan çıkıyor. Yusuf öyküsü, Mısır bürokrasisi içinde yükselişin kutsal tanrı kelamı haline getirilmiş biçimidir. Benzeri bir gelişmeyi Amorit kabilesi Akadlı Sargon'un öyküsünde daha özgün bir mitolojik anlatım biçiminde görmekteyiz. Öyle anlaşılıyor ki, adı sanı pek duyulmayan bir kabileden yeni bir hanedan yaratan ya da devlet adamı olan çok kişi için böyle öykülerin geliştirilmesi çok uzun bir tarihi geçmişe dayanmaktadır.

İbraniler için Mısır süreci yaklaşık üç yüz yıl sürmektedir. Ağırlıklı ihtimal Mısır içindeki bir isyanda taraf durumuna gelmeleri ve ***Musa*** (Mısırca Mos=oğul) adlı bürokraside Yusuf gibi yer bulan birisinin bu anlaşmazlıkta yer alması, konumunun tehlikeye girmesi, ayrıca İbranilerle akrabalık bağının bulunması, yeni göçün çıkış ipuçlarını vermektedir. Çöl kabilelerinin halen güçlü olan serbest yaşama alışkanlıkları bunda rol oynayacaktır. Hem Mısır firavunu (İbrahim için Nemrut unvanı neyse, Musa için Firavun unvanı aynıdır, kralın unvanı anlamına gelmektedir) için güvenilirliklerini yitirmeleri, hem de eski kabile yaşamlarına duydukları özlem bu çıkışın maddi koşullarıdır. Tahminen M.Ö 1300'lerde başlayan bu göç çıkışında sayı yaklaşık olarak 25 bin civarındadır. 72 kabile (72 millet sözü buradan gelse gerek) halinde bölünmüşlerdir. İbrahim'in kabilesi büyük ihtimalle birkaç yüzü geçmemektedir. Kabileden büyük bir aşiret veya kavim oluşmuş durumdadır. Tevrat'ın ana konusu olan ***Hicret***'in (dini geleneğe göre bu tür çıkışlara huruc, hicret denilmektedir) tarih içinde çok güçlü izler bıraktığı bilinmektedir. Yaklaşık kırk yıl sürdüğü iddia edilen bu tarihe geçen ilk "uzun özgürlük yürüyüşü" çok çetin geçmektedir. Sina çölünden geçiyorlar ve daha sonra karşılarına çıkan yerleşik ve göçebe birçok kabileyle hem çatışıyorlar, hem ilişki kuruyorlar.

Musa Mısır'dayken, ilk defa tek güneş tanrısı ***Aton*** inancını zorla resmileştiren dönemden kalma bir rahipten oldukça etkileniyor. Yolda Kızıldeniz'in doğu ucunda ***Midyan*** bölgesinde –inanış şekli, türleri, ticaretle birlikte değişim yeri– etkili bir rahip olan ***Yetro***'dan da et-

kileniyor. Yaşadığı çok yoğun yönetim sorunlarıyla bu inançların birleşik etkisi, Hz. İbrahim'in dini anlayışında ikinci büyük köklü sıçrayışa, "mucizesel" gelişmeye yol açıyor. Mucizeler zaten bu süreçlerin çıkış çareleri olarak anlam bulmaktadır. Önceki yol ve yöntemlere ve ardındaki anlayışlara göre sorunlara çözüm yolu bulunamaması, yeni anlayış ve uygulamalara yönelmeyi gerekli kılar. Mucize deyimi bu yeni anlayış ve uygulamalara verilen addır. Yeni dönemin çarpıcı ve özümsenmesi kolay kolay kabul edilemeyen büyük zihniyet değişimi mucize kelimesiyle karşılanmaya çalışılmaktadır. Tarihte bu nitelikte birçok sürecin yaşandığı, peygambersel çıkışlara bu kavramlarla anlam verilmek istendiği çok iyi bilinen bir gelenektir.

Musa'nın çıkış sürecindeki sorun çok çetin ve belirsizliklerle doludur. Eskinin dar birkaç kabileden ibaret yönetim anlayışı ve zihniyet yapısıyla kavimsel bir aşamaya gelen ve tam bir isyan halinde olan 72 kabile kalabalığını yönetmesi zordur. Sadece maddi sorunları nedeniyle her gün ailelerin isyan edercesine tepkileriyle karşılaşmaktadır. Kabilelerin üstünlük kurma çabaları hiç eksik olmamaktadır. Göç koşulları, kendi mülkleri olmayan araziden geçmeleri sık sık yerlilerle kanlı biten çatışmalara yol açmaktadır. Puta tapıcılık yörede çok canlıdır ve kendi kabileleri de bu tip törenlere katılmaktadır. Meşhur ***"altın buzağı tapıcıları"*** yüzünden, Musa kendilerini ölümle cezalandırmak zorunda kalır. Sıradan bir aşiret konfederasyonuyla sürecin altından çıkmak mümkün görünmemektedir. Derinliğine bir ideolojik, moral ve yönetim değişimine veya devrimine ihtiyaç vardır. Her geçen gün ve adım bu ihtiyacı gittikçe dayatmaktadır.

Bu sorunlar altında bunalan Musa, her peygambersel çıkışta görüldüğü gibi doğa ve mağaraya çekilip inzivaya geçmekte, yoğunlaşmaktadır. Toplumsallaşmada ***Şamanizm*** geleneği genel bir toplumsal aşamadır. İlkel klan ve kabile dönemlerinde büyüyle karışık bir uygulama olarak topluluğu, özellikle gençlerini inanç ve geleneklere uygun olarak bütünleştirmek ve özümsetmek amacıyla rahip ve şeyh öncesi manevi önderleri, bilgeleri temsil etmektedir. Arabistan'daki şeyh geleneği bir nevi alana uyarlanmış Şamanizm'dir. Fakat peygamberlik kurumu şeyh kurumundan daha üstündür. Şeyh geleneği hakim töreyi özümsetmek, egemen kılmak ve böylece kabile düzenini sürdürmekle yükümlüdür. Gelenek yürütücüsüdür. Rolü Şamanizm'e hayli yakındır. Sadece dini geleneği değil, tüm töreyi, özellikle maddi yaşam koşullarını ustaca elde etme yöntemlerini de

öğretmekte, yönetmektedir. Peygamberlik bunlardan çok farklıdır. Peygamberlik bir yeni çıkış, bir gelecek ütopyasıdır. Geçmişi daha çok ret ve aşma amacında olup, geleceği de yeni kavram ve planlarla yeniden kurmak esini ve emriyle yükümlüdür. Peygamber rahip de olamaz. Rahipler daha çok yerleşmiş bir dini geleneği temsille sorumludurlar. Peygamber ise, bu dini geleneği aşma ve yenisini kurmayla görevlidir.

Tanrı kavramının kapsamlı bir değerlendirmesini ilerideki bölümde yapmaya çalışırken, çok kısaca belirtelim ki, tanrı kimliği de önemli dönüşümler geçirmektedir. İbrahim'in "Allah" kavramı birçok farklılık ve yenilik taşımaktadır. Dönemin bu somut koşulları karşısında Musa ne bir Mısırlı emir gibi kalabilir, ne de bir şeyh veya bir rahip olabilir. Her şey onu peygambersel çıkışa zorlamaktadır. İbrahimi geleneğin kabilelerde sınırlı da olsa yaşayan etkisi, şüphesiz Musa'yı tek tanrılı dinler tarihinde en büyük çıkışa, ***Musevi*** dininin temellerini atmaya zorlamıştır.

Allah daha özgün ad olarak "Yehova" (anlamı O'dur) oluyor. Sert yönetim ihtiyacı Yehova'nın ağzından, *"Sizi kendimle evlendirdim, başka tanrıya varamayacaksınız"* biçiminde kıskançça dile getirilmektedir. Buradaki özgünleşmeye, Yahudi gerçekliğinde dinin millileşmesi demek de mümkündür. Erimemek ve büyük tehlikelerle sürekli yüz yüze olmak, bu kavimsel Yahudi din anlayışının temelidir. Dağdan aldığı meşhur vahiyle, "***On Emir***"le birlikte, yeni dini süreç göçün son aşamasında biraz daha şekillenmeye kavuşur. Bu süreçte Musa birçok hukuki, mali ve örgütsel tedbir geliştirir. Yeni dinin temsilini, ideolojik ve mali önderliği kardeşi ***Harun*** 'a verir. Bir hukuk işleri kurulu oluşturur. Meşhur ***Yeşu***'yu askeri komutan olarak atar. Kabile başkanlarından bir danışma meclisi varlığını korur. Bazı karşı çıkışları çok sert cezalandırır, öldürür. Çatışa çatışa Kudüs yakınlarına kadar ulaşır. Tahminen bu çıkışın 40 yıl sürdüğü söylenmektedir. Yehova'nın vaat ettiği kutsal, bol meyveli ve taneli gıdalar yetiştiren topraklar yerleşiktir; yeni misafirleri gönül rızasıyla kabul etmekten uzaktır. Eskiden kalma bazı İbrani kökenli akrabalar fazla işe yaramamaktadır. Sonucu, zor kullanımı belirleyecektir. Tıpkı günümüzde olduğu gibi. Kutsallıkla lanetlilik ne kadar da iç içedir! Bu tanrı emri yerine getirilemeden, yani kutsal topraklara yerleşilemeden, çok yıpranan Musa ***Nebo*** dağında tek bir kişiyi yanına alarak ölüme yatar. Tevrat bu öyküyü kendi üslubuyla çarpıcı anlatırken,

aslında tek tanrılı dinlerin terminolojisi ve tarzının da temelini atar. Muhtemelen gerçekler farklı gelişmiştir. Ama çıkışın tarihi önemi ve sonuçları çarpıcıdır; birçok gelişmeyi bağrında taşımaktadır.

İbrani yürüyüşünün bundan sonraki safhaları da efsaneyle karışık anlatılmıştır. M.Ö 1000 yıllarına kadar ***Hakimler*** (önder) ***Dönemi*** denen bir süreç yaşanıyor. ***Saul*** ile birlikte rahiplikten krallığa bir sıçrama gerçekleştiriliyor. Yani dinsel bir uzun kuluçka döneminden sonra, siyasal kurumlaşmaya geçiliyor. ***Davut*** ve ***Süleyman***'la kahramanlık dönemi yaşanıyor. Asurların saldırıları karşısında Kudüs krallığı fazla yaşama şansına sahip olamıyor. M.Ö 7. yüzyılda Asurluların, M.Ö 585'te de Babillerin Kudüs'ü yakıp yıkmalarıyla siyasal varlıklarına son veriliyor. Büyük bir kısmı Babil'e göç ettiriliyor. Babil sürecinde Sümer mitolojisini oldukça özümsüyorlar. Yeni bir yazar aydın kesimi ortaya çıkıyor. Peygamberlerle birlikte artık yazarların eğitim ve yönetimi ağırlık kazanıyor. Pers İmparatoru ***Kiros***'un 538'de Babil'i ele geçirmesiyle özgürlüğe kavuşuyorlar. Tekrar Kudüs'e dönülüyor. Kudüs yeniden inşa ediliyor. ***İskender***'le birlikte Helen dönemi başlıyor. İskenderiye'de Yahudi varlığı Grekçe'yle temas ediyor, bir de Grekçe kuşak yetişiyor. Bu iki kaynaktan, yani hem Babilce hem Grekçe kaynağından iyice beslendikten sonra –buna Pers Zerdüşt etkisini de eklemek gerekir– günümüzde bilinen şekliyle ***Eski Ahit*** biçimlendiriliyor.

Helen işgali sürecinde birkaç mezhebe bölünüyorlar: Muhafazakar ve işbirlikçi ***Sadukiler*** (Dost), ***Ferisiler*** (Fars etkisi var), radikal ***Makabiler*** (İsyancı). Roma'nın M.Ö 63'te işgaliyle birlikte, bu mezhep çatışmaları ve isyanlar bitmiyor, Roma işbirlikçisi kahinler sürecin kontrol dışına taşmasına engel olamıyorlar. Yoksul ***Esseniler Hareketi***, ***Vaizci ve Vaftizci Yahya*** yeni dönemin temsilcisidirler. Genelleşen Roma köleliğine karşı genel bir insanlık dininin maddi koşulları hızla olgunlaşmaktadır. Kahinlerin milliyetçi, Yahudi resmi dini ortama cevap olamıyor. Yahya'nın propagandası ***İsa***'nın (Mesih=Beklenen kurtarıcı) önünü açarken, kellesine de mal oluyor. İsa'nın çarmıha gerilmesi ve M.S 70'te Roma'nın Kudüs'ü tekrar yıkıp Yahudileri dünyanın dört tarafına savurması, yeni bir tarih döneminin de başlamasına yol açacaktır.

İbrani öyküsünün uzun tutulmasının nedeni, tek tanrılı dinlerin doğuş gerçeğine ve köleci uygarlık sisteminde ifa edeceği rol konusunda bir tanımlamaya, anlam biçmeye giriş yapmak içindir. Bundan

sonraki bölümde görülecektir ki, bir yandan büyük klasikler, felsefeyle başlayan "reform", diğer yandan peygamberler önderliğinde gelişen dini başkaldırı ve reform hareketi, köleliği önce ideolojik, giderek siyasi kurumlaşmada dönüşüme zorlayacaktır.

IV- Girit uygarlığı

M.Ö 2000'lerde Girit adasında da uygarlığın hızla özgünleşen bir biçiminin şekillendiği görülmektedir. Mısır ve Fenike'yle yakın ilişkileri vardır. Uygarlığın en batı ucunu teşkil etmektedir. Yunan yarımadasını besleyen üçüncü kaynak durumundadır. Çömlekte çok ileri olup her tarafa ihraç etmektedir. Görkemli bir saray düzeni kurmuştur. Mitolojide başlangıç halindedir. ***Zeus*** ve ***Demeter*** doğmak üzeredir. Fenike yazısına benzeyen ilkel bir yazıya sahiptir. Mısır'a daha çok bağlıdır. M.Ö 1500'lerden itibaren Yunan ***Miken*** uygarlığının işgaline uğrayarak, birkaç yüzyıl içinde bağımsızlığını yitirecektir. Ortadoğu uygarlığı açısından Girit, o dönemde dünyanın son noktası, batı ucu demektir. Sıra Grek uygarlığının yaratılmasındadır. Bu işe dört koldan sarılan Fenike, Mısır, Anadolu (Troya, Hitit, Frigya, Lidya) ve Girit, bir anlamda Avrupa uygarlığının da çekirdeği olan bu doğumu gerçekleştirecektir. Grek mitolojisinde tanrısal doğumlar, özellikle Zeus'un doğurtmalarının o kadar çeşitli ve karmaşık olması, bu kadar karmaşık gerçeklikle yakından bağlantılıdır. Yedi Kocalı Hürmüz gibi bir doğuşla karşı karşıyayız. Bütün özgünleştirme çabalarına karşın, Zeus'un alnından, baldırından, her yerinden birer farklılığı temsil eden tanrı yaratımlarına rağmen, büyük Ortadoğu uygarlığının dört koldan buraya taşındığı çok açıktır. *"Avrupa nasıl doğdu, kime borçlu?"* meselesini aydınlatırken, ilgili bölümde Grek uygarlığı üzerinde kapsamlıca durmayı gerektirmektedir.

V- Sümer ve Mısır uygarlıkları

M.Ö 2000'lerde önemli bir dönüşüm geçirmektedirler. Görkemli doğuş ve kurumlaşma dönemi geride kalınıştır. Sümerler M.Ö 2050-1950 yıllarında son ***Ur Hanedanlığı*** 'yla kısa bir restorasyon döneminden sonra tarih sahnesinden giderek uzaklaşacaktır. Sümerli yazarların, derinden fark ettikleri bu gerçekliğe ilişkin birçok ağıt, ezgi ve destan yazdıkları görülmektedir. Tarih doğuran uygarlığın bu tarz anlatımı çarpıcıdır. Bütün kutsal kitapların, dramların, tragedya ve komedyanın ana kaynağının bu Sümer yazıları olduğu kanıt-

lanmış gibidir. Yine tek tanrılı dinlerin, yeniden oluşturulan mitolojilerin ana kaynağının da Sümerlerde yattığı kanıtlanmıştır. Tüm siyasi kurumların ilk örnekleri de tam bir orijinalite halinde Sümer'de uç vermiş ve dalga dalga dünyanın her tarafına taşınmıştır. Sümer, altyapı araçları ve onlara ilişkin bilginin de en önemli kaynağıdır; yüzyıllar boyu bu kaynaktan her tarafa taşınmaya çalışılmıştır.

Babil ve Asurluların tarihi rolü daha çok bu aktarmayla sınırlıdır. Semitik Amorit kökenli bu iki hanedan, M.Ö 1900'lerden Milad'ın başlarına kadar Sümer mirasını yeniden düzenleyip yemek ve etrafa taşırmakla uğraşmışlardır. Özgün katkıları sınırlıdır.

Babilliler Sümer mirasını yazıya geçirmede büyük çaba harcamışlardır. Sümerler onlar için de kutsal bir anlam içermektedir. Görkemli bir Babil dönemi bu miras üzerinde yükselmiştir. Babil uzun süre, M.Ö 1800'lerden Perslerce ele geçirildiği 550 yıllarına kadar dünyanın başkenti konumundadır. Babil kulesi dönemin kozmopolitizminin temsil edilmesinde çarpıcı bir ifadeye, insanlığın dini ve ebedi zihninin oluşumunda en büyük paya sahiptir. Babil köleci sisteminin olgunlaşması ve temellerinin yazı diline çevrilerek dünyaya tanıtılması ve taşırılmasında da belirleyici olmuştur. İki bin yıllık Sümer orijinalitesini, iki bin yıllık Babil tercüme, yazma, dönüştürme ve aktarma süreci takip etmektedir. Dört bin yıllık bu süre, insan uygarlığının oluşumunun kurumlaşma ve olgunlaşmasının başta gelen sahibi ve sorumlusuyken, bu katkılarının olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi tam yapılmaktan uzaktır. Tarihin bu anlamda alması gereken çok mesafe vardır.

Asurlular bu yayılma işlerini daha çok acımasız askeri seferler ve ticaretle yürütmüşlerdir. Asıl Asur çağları M.Ö 1300-650 yılları arasıdır. Etnik varlıkların yerlerini altüst etmede tarihte en büyük rolü oynamışlar, etnik hareketlerin kurutulmasını baş amaç bellemişlerdir. Bu nedenle Asurlularla birlikte tarihte toplumsal hareketler, dinsel ve mezhepsel inanç rengine bürünür. Ortadoğu, tarihi etnik yürüyüşlerin tarihi yerine, dinler ve mezheplerin ortaya çıkış ve yürüyüş tarihi haline gelir. Asur tam bir askeri emperyalizmdir. Asurlular, dönemlerinde askeri üstünlüklerini her tarafa ezici bir biçimde kabul ettirmişlerdir. Buna Mısır, Anadolu, Doğu Akdeniz, Yukarı Mezopotamya ve İran dahildir. Tarihteki yeri Babil'den daha geridir. Sümerli mirasa dayanmaktadır. Yazım ve yayın işini sürdürmüşlerdir. Mimaride bir gelişkinlikleri vardır. Sümerlerin son doğrudan taşıyıcı ve

yayıcı gücüdür.

Köleliğin insan zihninde ve davranışlarında hakim olmasında Asurlu kralların rolü küçümsenemez. Ticaretin gelişim ve kurumlaşmasında da rolleri belirleyicidir. Babil ile birlikte yaklaşık bin yıllık bir köleci uygarlık yürüyüşünde önderlikleri söz konusudur. Bu önderliğe karşı merkezi Yukarı Mezopotamya olan ve Anadolu'da Hititler, Kuzeybatı İran'da ***Medya*** ve kısmen Doğu Akdeniz'deki güçlerle kurulan ittifak halindeki başkaldırılar da bu tarihin diğer yüzünü, direniş cephesini oluşturmaktadır. En büyük çabayı Aryen kökenli Mitaniler ve Urartular göstermişler, fakat sonunda dağılmaktan kurtulamamışlardır. ***Demirci Kawa Efsanesi*** de kaynağını bu uzun direniş sürecinden almaktadır. Nihayet M.Ö 625'te Medyalı ve Babilli güçlerin ittifakıyla Asur Başkenti ***Ninova***'nın yakılıp yıkılmasıyla Asur İmparatorluğu sona ermiş, bir daha belini doğrultamamıştır. Fakat Asurlu rahiplerin ve yazarlarının faaliyeti devam etmiştir. Ninova'nın en büyük kütüphanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Asur Aramice dili, Grekçe ve Latince gibi bir uygarlık dili olarak Ortadoğu'da iki bin beş yüz yıllık temel bir iletişim rolünü de oynamıştır. İsa'dan sonra ilk Hıristiyan halklardan biri olan Asur halkı, bu dinin özellikle doğudan yayılmasında, dolayısıyla köleci uygarlığa karşı mücadelelerde küçümsenemez bir rolün de sahibidir.

Mısır uygarlığı M.Ö 2000'lerde orta hanedanlıklar döneminde gelişmesini sürdürmüştür. M.Ö 1800'lerden itibaren kuzeyden gelen ***Hiksosların*** (Ön İbraniler, kısmen Aryen) işgaline uğramışlardır. Birkaç hanedanın varlığından sonra özümseyip kalanları sürmüşlerdir. M.Ö 1500'lerde başlayan yeni hanedanlar döneminde Asurluların, Perslerin, Greklilerin ve en son M.Ö 30 yıllarında Roma'nın egemenliğine girmeleriyle orijinalitelerini kaybetmişlerdir. ***Kleopatra*** dönemi, bu öykünün, tarihin en son hüzünlü yüzünü yansıtır. Kleopatra hem direnişin, hem teslim oluşun, dolayısıyla intiharın kadınca ifadesi iken, bu uygarlığın kolayca unutulamayacağının ve görkeminin de son büyük ifadesidir.

G- KÖLECİ UYGARLIĞA KARŞI DİRENİŞ VE REFORM

Uygarlığa geçişi değerlendirirken, en çok iki konuda değerlendirme ve çözümleme yapmaya çalıştık. Bunlardan ilki; birikmiş üretim araçları, özellikle verimli toprakların sulamaya açılması, tunçtan tekniğin kişi başına yol açtığı verim karşısında zanaatın gelişmesi ve zincirleme bir nüfus büyümesiyle şehir tipi yerleşme biçiminin ortaya çıkmasıydı. Fiziki anlamı dışında, bu tüm toplum yapısında bir devrim anlamına gelmektedir. Küçük birimlerden oluşan kabile ve soy yönetimi, şehir için geçerliliğini uzun süre ayakta tutamazdı. Üretim tarzı buna elverişli değildi. İş sürecinin farklılaşması, soy örgütlenmesinin dağılmasını beraberinde getirdi. Tarım ve çobanlığa denk gelen kabile tipi örgütlenme, zanaat ve tarımın işbölümü karşısında aşılmak durumundaydı. Şehir devriminin maddi gerçekliği özünde budur.

İkinci önemli husus; bu maddi üretim biçimindeki değişikliğe zihnen hazırlık sorunudur. Kırsal alanın serbestliğe oldukça elveren üretim tarzı, şehir koşullarında sürdürülemezdi. Tapınağın aynı zamanda bir üretim merkezi rolüne sahip olması nedeniyle, çalışan üzerinde yönetim gücünü de oluşturmak zorundadır. Bir nevi emekçisini yaratmak, onun tüm zamanını planlamak, yapacağı iş için eğitmek durumundadır. Bu konum tam bir zihniyet devrimini gerektirmektedir. Kabile tarzı yaşamdan koparılan kişi şehir ortamında tam bir boşluğa düştüğü gibi, fiziki varlığını sürdürmesi için ikna edilmesi gerekir. Yalnız başına çıplak zor, bir hayvanı bile uzun süre ağılda tutamaz. Kabile özgürlüğünü tüm benliğinde yaşayan birinin şehir ortamında yaşamaya ikna edilmesi ve neredeyse fiziki zorunluluklar dışında tüm zamanını üretime koşturması, çok çarpıcı bir ikna olayı-

na, ideolojik değişime ve zihniyet devrimine ihtiyaç duyar. Tapınak rahibinin neden hem üretim yönetimini, hem de yeni ideolojiyi iç içe birlikte yaratmak ve yürütmek zorunda olduğunu somut çalışma ve yaşama koşulları belirlemektedir. Sümer ve Mısır ilk uygarlıklarının biçimlenmesi bu gerçeklikle yakından bağlantılıdır. Bu gerçeklik bize rahibin varlığını şart kıldığı gibi, ideoloji üretmek ve eğitmek konusunda büyük çaba harcamak zorunda olduğunu, siyasal olgu kurumlaşmadan ve krallık ortaya çıkmadan önce onun varlığına öncelik tanıdığını iyice açıklamaktadır. Öyle bir inanç sistemi oluşturulmalı ki, sonsuz inandırsın, itiraz payı bırakmasın. Yeni üretim sistemi böyle güçlü bir inanç sistemi olmadan yürütülemez; sadece zor ancak ölümü getirir. Sümer mitolojisi ve dininin büyüklüğü, ilk defa "köleleştirilen" insanı ikna etme gücünde yatar. Rahiplerin yarattığı ideolojik veya diğer deyişle mitolojik ve dini sistem o kadar güçlüdür ki, tüm uygarlık çağlarını günümüze kadar taşırmayı mümkün kılmakta en büyük payın sahibidir. Sümer teolojisi (tanrılar bilimi) olmadan, ne tek tanrılı dinler, ne Hint, ne Grek-Roma mitoloji ve dinleri mevcut biçimde ortaya çıkabilirlerdi. Çünkü tarih bu alanda da Sümer'le başlar ve sonrasını koşullandırır.

Genelde zihniyet ve ruh gelişimini, özelde mitoloji ve din yapılarını incelemek henüz gelişmemiş bir bilimdir. Din, bir dinin mensubu olmak veya reddetmekle sınırlandırıldığı için günümüzde verimsizdir. Bunun yerine okutulan kuru sosyoloji, gerçeğin sofistike (nötr bilgiçlik) edilmesinden öteye bir anlama sahip değildir. Gırtlağına kadar metafiziğe batmakla ters konuma, salt maddi koşul tahlillerine girişmek, gerçekliği çarpıtmada aynı sorumsuzluğa götürür. Günümüzde zihniyet, felsefe, hatta bilim eğitimi bu hastalığı derinliğine yaşamaktadır. Bu saptamayı şunun için yapıyorum: Sümer tapınağında olup biteni anlamadan, günümüzü anlamak mümkün değildir. Camiyi, kiliseyi, havrayı, tüm sanat merkezlerini, hatta üniversiteyi tanımak da mümkün değildir. Ziggurat bize çok eskiden, günümüz ölçülerine göre komik bir düzen gibi gelebilir. Ama hiç unutmamak gerekir ki, binlerce uygarlık kurumunun döl yatağıdır, zihniyetin gen yapıcı merkezidir, "Allah'ın kulu"nun yaratıldığı ilk ibadet yeridir, ilk konservatuar ve konser merkezidir, ilk üniversitedir, ilk tanrı ve tanrıça evidir, ilk özel ve genelevdir. Kısaca uygarlığın gözde temel kurumlarının yapım, yaratım, kimlik, ad verme merkezidir. Mısır'dakiler dahil, daha sonraki tüm tapınaklar, okullar ve salonlar bu modelin geliştirilmiş bi-

çimleridir. Bu gerekçelerle Sümer tapınağında olup bitenler, gerçekleştirilenler, tarih ve toplum bilimi eğitiminde derinliğine ele alınmadıkça, gerçek bir tarih ve toplum bilincine ulaşılamaz.

Bu kısa değerlendirme bir Sümeroloji tanımı olmadığı gibi, hele onun kapsamlı anlatımı hiç değildir; sadece bir gereksinimi hatırlatmak içindir. ABD üniversitelerinde son dönemde gittikçe ilgi konusu olması, bu gereksinimin farkına varmalarından ötürüdür.

Sümer mitolojisinin tanrılar düzeninin "kul"u yaratması, en büyük icatlarından biridir. Çünkü en temel üretim aracı bu köledir. Bir tekerin, bir baltanın ne kadar zor, belki de binlerce yıllık insan deneyimimin sonucu yaratıldığı göz önüne getirildiğinde, "köle" aracının yaratım öyküsünün daha da incelemeye değer bir husus olduğu kabul edilecektir. Daha sonra köylü serfin ve fabrika işçisinin ne anlama geldiğini, adına neler yapıldığını bilince çıkarttığımızda, tarihin en uzun süreli, acılı ve zahmetli bu "kul düzeni"nin anlamını daha iyi çıkarırız. Bir tek piramidin veya antik kentin kuruluşunu göz önüne getirdiğimizde, gerçekleştirilen işin büyüklüğü ve dehşeti daha iyi hissedilecektir. Tarih ve toplum biliminin asıl görevi, bu gerçekliği *"bilince çıkarmak, ruha hissettirmek"* tir.

Kul zihniyetinin yaratımı ve sürdürülmesi sınıflı toplumla birlikte daha da önem kazandığı gibi, bu iş günümüzde daha ince bir mühendisliğe varırcasına pekiştirilerek yürütülmektedir. Burada zihniyet, ruh, bilinç analizleri yapmayacağım. Ama toplumların bu yanlarını ortaya koymadan da, tarih süreçlerini doğru ortaya koymak kolay ve doğru olmayacaktır. Bundan önceki bu hususlara ilişkin anlatımlarım, bu ihtiyacı en azından "tanımlama" düzeyinde gidermeyi amaçlamaktadır.

Her tarihsel ve toplumsal biçimlenmede olduğu gibi, köleci sınıf toplumunun da bizzat insan pratiğiyle oluşum, kurumlaşma ve çok çeşitli koşullarda uyarlanmalardan sonra değişim ve dönüşüme zorlanması doğası gereğidir. Tarihsel maddecilik hiçbir biçimin kalıcı olmadığını, "zamanın keskin bıçağıyla maddesini doğrayarak" yeniyi yaratma işinin asıl olduğunu bize öğretmektedir. Bilimin alana ilişkin görevlerini henüz tam yapmak şurada kalsın, büyük çarpıtmaları bile aşamadığı, ancak ortaya bilgi malzemesini yığdığı, konumuza ilişkin bizim yapabileceklerimizin bir tanımlama denemesini aşamayacağı açıktır. Ama yine de önemli bir görevim olduğundan her zaman ilgilendim; yanlış veya doğru, dile geleni önemli buldum ve söyledim.

Köleci uygarlık sisteminin M.Ö 2000'lerde ***3. Ur Hanedanı*** ve ***Orta Hanedan*** 'la yaşadıkları, bir restorasyon denemesidir. Sistemin çelişkileri iç ve dış karakterli olarak sürekli büyümektedir. Sargon'un acımasız ve zor deneyimleri, sistemi dışarıya taşırma çabaları, sülalesinin yüz yıldan daha fazla sürmesine imkan vermemiş, aynı zorbalıkla tasfiye olmaktan kurtulamamıştır. Orta Hanedan'ın ömrü de çok kısadır. Sistem eski tarz sürdürülememekte, restorasyon ise öze ilişkin olmadığından uzun ömürlü olamamaktadır. Tanrı-krallar dönemi eski kutsallığına ve inandırıcılığına sahip olmakta zorlanmaktadır. Zorlanmanın kaynağı hem içte hem de dıştadır. İçte eyalet veya şehir yöneticileri kral modeline göre büyüdüklerinden sık sık bağımsızlığa çabalamakta, bunun için dışarıda sayısı oldukça fazlalaşmış ittifak unsurlarını bulmaktadır. Uzun deneyimle tanrı-kral düzeninin bir insan düzeni olduğunun farkına varılmaktadır. Zihniyet değişikliği adım adım gelişmektedir. Rahip-kral çelişkisi baştan beri vardır. Birçok hanedan değişikliği rahip tapınaklarında gerçekleşmektedir.

Önem kazanan eyaletler ve şehirler sürekli güç artırımı ve istemi peşinde koşmaktadır. Yalnız başına yapılan dev mezarlar ve kralların ölümüyle birlikte maiyetinin tümüyle diri diri mezara konulmaları en büyük inanç ve zihniyet devriminin de zeminini hazırlamakta ve bunun birikimine yol açmaktadır. Gelişen ve bol ürüne yol açan teknik, bizzat köle varlığı nedeniyle kullanılamamakta, bir kenara bırakılmaktadır. Zaten neolitiğin yarattığı tüm üretim araçları üzerinde hakimiyet ilişkisinin kurulmasıyla bir tutuculuk sürecine girilmiş, zanaatkarın özgürlüğü büyük oranda kısıtlanmıştır. Kendi koşullarında o da ya sarayın ya tapınağın mülkü konumundadır. Eski özgürlük günlerinin bile çok uzağında kalmıştır. Kendisi için çalışamamaktadır. Üretimle ilişkisi olmayanların sayısı giderek artarken, üretenler ürünün sonuçlarından mahrum bırakılmaktadır. Zihniyet devrimi ve isyanların sınıf temelinde bir genişlik, açılım görülmektedir. İçine sokulan cendere her geçen önemli süreçte daha da zorlanmakta, inanç malzemesine kuşku artmaktadır. Tanrıların bu kadar vicdansız olmamaları gerektiği artan tempoda zihinde ve ruhlarda yankı bulmaktadır. "Yalvarma ve isyan" duyguları, derin *"acı"* mırıldanmaları giderek tahammülsüz bir hal almaktadır. Sistemin *"Eyüpler"* i çoğalmaktadır. Acı ve sabrın peygamberi Eyüp, ruh ve zihniyet yapısındaki tarihi değişikliğin peygamberidir. Bu süreci temsil etmektedir.

Dışarıdan başkaldırı ve karşı saldırı olanakları daha da çoğalmıştır. Arabistan çölünün Semitik kabileleri iki koldan, Kenaniler ve Amoritler olarak doğudan ve batıdan, daha Sümer ve Mısır'da uygarlık tam şekillenmeden buralara sürekli akın halindeydiler. Aryenler, tüm kuzeyin dağlık ve verimli ovalarına ve ormanlarına sürekli saldıran *"emperyalizme"* karşı, onlardan iyice öğrendikleri ve bolca kendi maden yataklarından elde ettikleri silahlarla artık savunma ve saldırı yapabilecek koşullara sahip bulunmakta; iç müttefiklerle sık sık hanedan değişikliğinde rol almakta, bizzat kendilerinden hanedan kurmaktadırlar. Gutiler, Akadlar, Kassitler, Hiksoslar bu gelişmenin tarihe iz bırakan örnekleridir. Genelde bir *"kabileler federasyonu"* cephesi her tarafta kurulmakta, köleci emperyalizme karşı artan bir direnişi yaşama geçmektedir. Bu direniş süreci birçok yeni devletçik oluşumuna yol açmaktadır. Bu durum sistemin daha da zayıflamasına yol açarken, kendini koruması için daha da saldırganlaştırmaktadır. Babil ve özellikle Asurlular dönemi Sargon'u aratmayan Hammurabi'yle başlayan ve Assurbanipal ile sona eren (M.Ö 1900-625) 1300 yıllık saldırı konumlarıyla Ortadoğu'nun tüm etnik yapılarını dehşete boğmuşlardır. Altüst edilmeyen etnik yapı neredeyse kalmamıştır. Her taraf dehşet içinde ve acıyla inlemektedir. Tarihin en büyük inanç çağıyla zihniyet çağının toplumsal zemini alabildiğine genişlemiş olarak açılırken, büyük inanç sistemlerinin ve ruh isyancılarının öncüleri olan büyük peygamberler ve tek tanrılı dinler dönemi de artık kendini giderek dayatmaktadır. Mesih (Kurtarıcı) fikri her geçen gün artan bir beklenti olarak zihinlere yerleşmektedir. Sadece inanç değişikliği değil, artık tanrı-kralları iyice tanıyan ve kendileri gibi insan olduklarını anlayan, mitoloji ve teolojiyle yetinemeyen, onlardan kopan zihnin, felsefi düşüncenin de kendini dayattığı tarihi döneme girilmektedir.

1- Tek tanrılı dinlerin doğuşu ve uygarlıktaki yeri

Tek tanrılı dinlerin doğuşu, insanlığın zihniyet ve ahlak-moral yapısında devrim anlamına sahiptir. Konunun "Tanrı var mı, yok mu?" tartışmasına indirgenmesi tam bir saptırmadır. Sorunun bu konuluş tarzı onun özünü örtbas etmekte ve çok önemli rolünü karanlıkta bırakmaktadır. Halen tek tanrılı din bilimcileri ve mensuplarının yaptıkları, kendilerini kuru bir savunmadan öteye gitmemektedir. Bu

dinsel doğuşların derin sosyal analizi kadar, ondan da daha önemli olan insanın zihinsel gelişmesi, mantık yapısı, hatta felsefi düşünceyle bilimlerin ortaya çıkışındaki rolü yeterince ortaya konulmaktan çok uzaktır. Toplumsal gelişmenin en önemli bunalım süreçlerinde ortaya çıkınaları devrimci karakterlerini yansıtırken, neyin aşılması gerektiği ve yeni olan hangi zihniyet ve kurumlaşmalara imkan hazırladığı, cevaplandırılması gereken en temel hususlardır.

Sınıflaşma ve siyasallaşmadaki özgünlükleri daha da önem kazanmaktadır. Konuya bundan önceki kısımlarda yer yer değinmiştik. Sonraki bölümlerde yeri geldiğinde daha derinlikli yaklaşılmaya çalışılacaktır. Bu kısımda köleci sınıflı toplum ve uygarlıksal gelişmedeki rolünün tanımlanması yapılacaktır.

a- *Uygarlık kurumlarının en temel olanlarının Sümer uygarlığından kaynaklandıkları, son dönem bilim saptamalarının ortak noktasıdır.* İlk peygamber olarak düşünülen ***Adem*** (boşluktan veya ilk ortaya çıkan) meselesini Sümer mitolojisi çarpıcı bir biçimde aydınlatmaktadır. Hatta ***Havva***'nın kaburga kemiğinden yaratılması, Sümerlerdeki her özelliğin bir tanrısı olduğundan, hastalananın, yaratıcı tanrı Enki'den bir iyileştirici olarak nasıl doğurtulduğu belgesel olarak aydınlatılmış bulunmaktadır. Daha da önemli olan *"cennetten kovulma"* söylencesi de Sümer mitolojisinde çarpıcı bir şiirsel anlatıma sahiptir.

Kavram olarak cennet çok yönlü bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Ama bunun özce halk için zor ve şiddet olaylarının pek olmadığı, insanın doğanın bir dostu ve parçası olarak yaşadığı, ilişkilerde genel bir eşitliğin hüküm sürdüğü neolitik çağlardaki dönemlerin zihinsel izdüşümü ve özlemiyle bağlantılı geliştirildiği inkar edilemez. Yeni yükselen efendi sınıf için ise cennetin, zorunlu çalışmadan kurtuldukları, emirlerinde çok sayıda insanı hizmetçi olarak kullandıkları bir dünya, bir toplumsal farklılık anlamına geldiği de çok açıktır. Cennet, Sümer sınıflı toplumu yükselirken, altta kalanın hayal ettiğini, üste çıkanın ise çarpıcı olarak yaşadığını birleştiren bir kavram olarak doğuyor. İlk toplumsal sınıf farklılaşmasının rolü mitolojik doğumda çok canlı ve şiirsel olarak anlatılmaktadır. Basra Körfezi'ndeki adalarla, Fırat ve Dicle'nin kıyılarında kurulan saraylar ve tapınakların bunda esin kaynağı oldukları kesindir. Dört yaratıcı tanrının (*An, Enlil, Ninhursag, Enki*) rol oynadığı ve çoğu çözülmüş olan tabletlerden okunan birçok hususun tek tanrılı dinsel gelişmele-

rin kaynağını oluşturdukları rahatlıkla anlaşılmaktadır. ***Dilmun*** olarak adlandırılan cennete ilişkin anlatımlar, daha sonraki cennet tasvirlerinin en temel kavramlarını şiirsel bir dille anlatmaktadır. Enki'nin Eridu kentindeki ***Abzu*** adlı sarayı (havuz kelimesinin kaynağı ve havuzlu sarayın ilk örneği) bu hayalin somutlaşmış biçimini ifade etmektedir. Daha sonraki ***Babil Asma Bahçeleri*** ve tüm gelişkin saray ve park kültürleri bu ilkel modelden esinleneceklerdir.

Sümer mitolojik anlatımında Ninhursag ve daha sonra İnanna rolünü en başta oynayan tanrıçalar uygarlık tarihi boyunca önemlerini yitirecekler, İsa'nın ***Meryem Ana***'sına kadar indirgeneceklerdir. Havva'nın şahsında bu yitim bir hayli gelişmiştir. Enki'nin hasta kaburga kemiğinden yaratılması, olduğu gibi ***"Adem-Havva"*** efsanesine dönüştürülmüştür. Halbuki Ninhursag, Zagros dağ bölgesinin tanrıçasıyken, Enki'nin üstünde bir konuma sahiptir (Sümerce Nin=Tanrıça ünvanı, Hur=dağ-tepe, Sag=parça anlamına gelmektedir). Bu mitolojik anlatım, tarım devrimi döneminde kadının başta gelen rolünü ve henüz Fırat-Dicle ovalarına inmeden önceki Aryen dil yapısında adı ***"Star"*** (sonradan Akadça İştar) olan tanrıça temsilinin Sümer mitolojisinin kaynağındaki tarihi gerçekliğini çarpıcı olarak ortaya koymaktadır. Tanrıça kültürünün neolitik tarım devriminin ürünü olarak gücünü ve Sümerce nasıl dönüşüme uğratıldığını netçe dile getirmektedir.

Sümer tanrılar kurulunun (Grekçe ***Phanteon*** olarak anlam dönüşümüne uğramıştır) insanları çamurdan yaratma süreçleri de çok çarpıcıdır. Tanrıların nasıl çalışmaktan yoruldukları ve artık hizmetçilere ihtiyaçları olduğu, ilgili mitoloji bölümlerinde yine tam bir şiirsel ve kutsal dille anlatılmaktadır. Tanrılar hizmetçilerinin özelliklerini bile kararlaştırmaktadır. Dört dörtlük *"tanrısal bir kul düzeni"*ni planlayıp yarattıkları çok açıktır. Şu husus da çok nettir: Bu süreç Sümer rahip, siyaset, askeri ve bürokratik üst kesiminin oluşumunu dile getirmektedir. Rahipler ve diğer aydın kesimler ideoloji üretip yayarken, elbette insanlara "gelin, sizi hizmetçi yapacağız" diyerek bu işi başaramayacaklarını çok iyi bilmektedirler. Zorla birlik yerine, esas olarak insanlığın o zamanki zihniyet ve ruh yapıları üzerinde kuracakları kesin egemenlikle bu işin üstesinden geleceklerini de çok iyi bilmektedirler. Mitolojik ve dini tasarım onların en temel işidir. Bunu başarmaları, herhalde günümüz Avrupa ve ABD üniversitelerinde yapılan hakimiyet kurma savaşından az önemli değildir.

Tersine döneme göre daha kalıcı, bilimsel ve başarılıdır. Bir egemen sınıf, tabaka veya elit yükselmek isterken, ilk yapacağı iş olarak ilgilileri inandırmak ve bilinçlendirmek zorundadır. Bu başarılmadan, sadece zorbalık ve yalanlarla yürütülmek istenirse, gelişme sağlanamayacağı sayısız denemelerden bilinmektedir. Önce inanç ve bilinç savaşı yaratılarak verilmelidir.

Burada varolan ideolojik inanç ve hazır bilimi kastetmiyoruz. Bu basit bir eğitim sorunudur. Sümer örneği gibi, uygarlığı, yani yeni sınıflı toplumun tüm alt ve üstyapısını kurma gereği, zorunlu bir ihtiyaç olarak kendini dayatan, o döneme göre yaratıcı büyük bir mitolojik doğumdur. Sümerli rahipler bu tarihi büyük işle uğraşmaktadır ve tüm uygarlık tarihini etkileyecek denli başarılıdır. Başarıyı sadece önlerinde yükselen egemen sömürücü sınıf için sağlamıyorlar. Tüm sınıflı toplumu, diğer bir deyişle uygarlığı temsil eden güçler adına doğurmaktalar. Önemleri buradadır. Benim burada bu işi nasıl yaptıklarını belgelere dayandırarak anlatmam zor olmaz. Ama yeri burası değildir. Fakat özellikle Ortadoğu tarihini dogmaların etkisinden arındırarak anlatmak açısından çok önemli ve ilginç bir konuyu oluşturdukları da yadsınamaz.

Adem'in çamurdan yaratılması bütün kutsal din kitaplarında vardır. Fakat bu anlatımın da ana kaynağı Sümer mitolojisidir. Hem de bu çamuru hangi uçurumun kenarında ve hangi tanrının doğurduğunu şiirsel anlatımlarında vermektedir. Tabii insanı hizmetçi olarak düşündüklerinden, bir nevi dışkılarından yaratıyorlarmış gibi bir aşağılama ifadesi de anlatımdan rahatlıkla çıkarılmaktadır.

Tek tük bazı gözde hizmetçilerini zaman zaman kendi birliklerine dahil ettiklerine de tanık olmaktayız. Bu hususun sınıf değiştirmenin ilk tanrısal yazılı anlatımı olduğuna dikkat etmeliyiz. Kendileri gökten, aydan, güneşten, ateşten, havadan yaratılırken, insan kendilerinin dışkı çamurundan yaratılmaktadır. Egemen sömürücü sınıf kendi farkını ancak bu kadar akıldane ve çarpıcı ortaya koyabilir.

Yine tüm kutsal kitaplarda yer alan *"cennetten kovulma"* kavramı da rahatlıkla çözümlenebilir. Sümer sınıflı toplumundaki ayrışmalarla yakından bağlantılıdır. Bu bir yandan ayrışan üst sınıfın kendini eskiden soy birliği halindeki akranlarından koparışını, diğer yandan hizmetçi kullar durumuna düşen kesimin üst sınıf etkinliğinden kalın perdelerle düşürülüşünü ifade etmektedir. *"Günah meyvesi"* kavramı, saraylarındaki sofrada kendilerine artık yer olamayacağı gerçe-

ğine karşı suçlayıcı bir iddia olarak, bir başka ideolojik saldırıyla bağlantılıdır. Yani kendileri gibi ve kendilerinin yaşadıkları cennet gibi yerlerde hizmetçi insana yer olamaz. Bu kavram, üst sınıfın kendi sınıf farkının gerekçesini tüm uygarlık tarihi boyunca kırmızı bir çizgi, kalın bir perde ve yıkılmaz bir duvar gibi örmesini yansıtmakta ve temsil etmektedir.

Nuh peygamber efsanesi, yani ***Tufan*** olayı da tüm kutsal kitaplarda yer aldığı gibi, başta Gılgameş Destanı olmak üzere birçok Sümer destanında işlenmiştir. M.Ö 3000'lerde okyanus yüzeyinde yükselmeler olduğu bilimsel olarak tespit edilmektedir. Sümer döneminde Basra denizinin toprak düzlemine yakın seviyede oluşu bu yıllarda birçok taşmaya yol açmış, yerleşim yerlerini su basmıştır. Efsanenin böyle bir maddi zeminle ve zamanlamayla çakışması vardır. Bu durum, Sümer yerleşim yerlerinin giderek kuzeye taşınmalarının da bir nedenidir. Bu taşmanın nedenlerinin tanrıların insanları lanetlemelerine bağlanması kadar, artan nüfusa bir tepki olarak mitolojiye taşımaları da olasıdır. Bir cezalandırma eylemi olarak ideolojik kılıf giydirilmiş olmaktadır.

Tufandan kurtulmak için her cinsten bir çiftin bindiği geminin konduğu dağ ***Cudi***'dir. Zaten Cudi'nin Aşağı Mezopotamya'ya en yakın ve yüksekten bakan dağ konumunda olması da bunu doğrular. Halen yörede Nuh efsanesinin yeri olarak anlatılmaktadır. Nuh ve Cudi kelimeleri bugünkü Kürtçe'de *"yeni"* ve *"yer gördü"* anlamına gelmektedir (Nuh=yeni, cu=yer, di=gördü). Etimolojik kökleri çok eski olan bu üç kelime, Hint-Avrupa dillerinin tümünün kök kelimesidir. ***New***, ***geo*** ve ***deus*** kökleri bunu açıkça kanıtlamaktadır. Bu kökler aynı zamanda M.Ö 10000 yıllarında oluştuğu talının edilen neolitik tarım dili Aryen dilinin bu yöreden gerçekleşen devrimle bağlantılı olma gerçeğinin de ciddi bir kanıtıdır. Hint'ten Avrupa'ya kadar birçok kök kelime kavramının Verimli Hilal kaynaklı olması bu savı genel olarak doğrulamaktadır. Aryen kök üzerinde yüzlerce dilli halk grubunun gelişim göstermesi, neolitik çağın büyüklüğünün, zaman bakımından uzaklığının, dolayısıyla gücünün de kanıtıdır.

Eyüp peygamber efsanesi de Sümer toplumundaki büyük acıların ve umutsuzluğun boy verdiği bunalım dönemlerinin ürünüdür. Büyük bir acılı ve umutsuz yaşam gerçeğiyle yüz yüze gelen insanlığın yalvarmalarına tanrıların, yani egemen sınıfın yanıt veremediği bu bunalım yılları, M.Ö 2000 yıllarına doğru artış göstermektedir. Ur-

fa'da halen türbesi bulunan Eyüp peygamberin Sümer kökenliliği açıktır (Ur'lu tüm kelimeler Sümerce'dir, "tepelik yere kurulan yerleşim yeri" anlamına gelmektedir; Ur, Uruk gibi). Peygamberler şehri olarak onurlanan Urfa ve yöresi, M.Ö 2000 yıllarına yakın Sümer kolonilerinin yaygın kurulduğu bir yerdir. Aynı zamanda iki tarihi kültürün, Semitik kökenli göçebe çoban Amorit gruplarla (sürekli Arabistan çöllerinden kuzeye, Mezopotamya'ya akın etmektedirler) Aryen kökenli kuzeyli tarımcı Hurrilerin karşı karşıya geldikleri, çatıştıkları ve daha çok da Sümer kolonilerinde ticarete alıştıkları tarihin kaynak bir yöresi oluyor. Sümer sistemine karşı muhalefetin çok kolay gelişmesi bu maddi gerçeğiyle bağlantılıdır. Çok kültür, çok zihniyet demektir. Uç noktalarından olduğu için, denetim çok güçlü olamaz. En önemlisi, yerleşik zihniyetlerin tapınmaları da varlıklarını inatla sürdürmek durumundadır. Urfa Nemrut'una (Nemrut=Sümerce kral unvanı) karşı genel bunalım dönemlerinde başkaldırının artacağı Hz. İbrahim efsanesinden de belli olmaktadır. Urfa'da daha birçok peygamber yeri ve efsanesi mevcuttur. Öyle anlaşılıyor ki, hem dıştan emperyalist Sümer koloniciliği ve onu temsil eden Nemrut hikayeleri, hem de ilk muhalifler olan peygamberlere ilişkin efsaneler, Urfa'nın uzun süren bir mücadele alanı olarak rol oynamak durumunda kaldığına işaret etmektedir. Urfa'nın coğrafyası, toprağının verimliliği, iklimi, kültürel kimliği ve tarihsel gelişimi bu olasılığı güçlendirmektedir. Buna birazdan değineceğiz.

Kudüs bölgesi benzer bir rol oynayacaktır. Urfa daha çok Sümer emperyalizmine karşı bu rolü oynarken, Kudüs daha çok Mısır köleci emperyalizmine karşı rol oynayacaktır. Her iki yer de peygamber yatağıdır. Bunlar bir nevi muhalefet merkezleridir. M.Ö 2000'li yıllardan itibaren bu kent ve yörelerin tarih sahnesinde tek tanrılı dinlerin merkezi olarak öne çıkmaları da bu konumlarından ileri gelmektedir. Hz. İbrahim'in Kudüs'e doğru hicretinden tutalım, İsa'nın başkaldırısına kadar bu böyledir.

b- *(O dönemde Urfa'da egemen olan* ***Abgarların*** *İsa'yı Urfa'ya davet ettikleri rivayet edilmektedir.)* Geçen iki bin yılda birçok gidiş gelişin bu iki yer arasında gerçekleşmesi de bu tarihsel konumlarından ileri gelmektedir. Tek tanrılı dinlerin mayalandıkları bu iki merkez, o dönemin kutsallık derecesinde özgürlük umutlarının yeşerdikleri kültür ortamını da temsil ediyorlar. Çok katı köleciliğe karşı bu konumları, bu iki kentin bugün bile kutsal olarak tanınmasının altın-

daki temel etkendir. Rol çok büyük olduğu için insanlık hafızasındaki yerleri de büyük ve unutulmaz oluyor.

Peygamberlik konumunu ağır din örtüsünden çektiğimizde ve arkaik –en eski– köleci uygarlıkla ilişki ve çelişkilerini kurmaya çalıştığımızda, daha doğruya yakın tanınlamak mümkündür. Tez halinde temel özelliklerini aşağıdaki gibi değerlendirebiliriz:

I- Ağırlıklı olarak iki köklü arkaik köleci sistemin bağrında gelişmekte; hem toplumsal ayrışmanın doğurduğu ideolojik kurumlardan, hem de sistemin ağır bunalım sürecinde ortaya çıkan kargaşa döneminden etkilenmektedir. Sistemin insanlığın zihni yapısı ve ulusal şekillenmesi üzerindeki korkunç baskısına karşı mahşeri bir vicdan isyanı biçiminde ortaya çıkmaktadır.

II- Bağımsız bir ideolojik şekillenmeden ziyade, hakim mitolojiyi veya dinsel (vicdan) anlayışı gerçeklikle çıplak bir biçimde çelişen yanları konusunda yeniden şekillendirmeye çalışmaktadır. Resmi anlayış ve kurumları aşma gücünde değildir. Devrimci yanları olsa da, hakim özellikleri hep reform niteliğindedir. Sistemi yenilenmeye ve daha katlanır kılmaya yönelik sonuçlar doğurmaktadır.

III- Sosyal temeli ayrışan toplumsal sınıfların yoksul kesimleriyle çözülen etnik yapının hakim kesimi dışında kalan bölümlerini esas almaktadır. Sistemle tümüyle çelişen kabilelerin önderliğine geçtikleri toplumsal kurumlardan kopan ve yalnızlaşan bireyleri de erken çeken karakterleri sıkça gözlenmektedir.

IV- Maddi, siyasi bir güç gibi hareket etmekten ziyade manevi, moral yanı ağır basan bir ideolojik önder biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Daha da geliştirebileceğimiz bu hususlar kurumlaşmanın niteliğini yeterince açıklamaktadır. Üç büyük peygamberin özellikleriyle kıyaslandığında, biraz da anlamı yakalarız. Bu özellikler temelinde Ortadoğu coğrafyasında somut peygamber hareketlerine baktığımızda, yol açtıkları gelişmeleri de şöyle sıralayabiliriz:

1- Din anlayışlarında İbrahim, tevhid (birlik) adı altında tek tanrıya dayanan bir sistemin temelini atmıştır. Hz. İbrahim'in tanrısı önemli özellikler göstermektedir. Bir kere Sümer ve Mısır tanrılar birliğinden kopmuştur. Bir anlamda tanrısal bağımsızlık kazanılmıştır. Bu, insanın genelde özgürlük, özelde etnik yapının, çoğunlukla kabilenin özgür kalmasıyla bağlantılı olup bunu *"simge"* lemektedir. Yeni tanrısal kimlik, her iki arkaik sistemin mitolojik ve dinsel yapısına göre kesinlikle özgürleşmede bir adım anlamına gelmektedir.

2- Tanrısal kimlik tümüyle insandan farklı, ölümsüz ve putlaştırılamaz niteliktedir. Üst düzeyde bir soyutlama söz konusudur. Hem kabilenin totemik din anlayışı, hem de kölelik sisteminin krallık yansıması olan sınıfsal din anlayışı aşılıyor. Bağrında tüm insanlara hitap eden ve zihnin daha gelişmiş bir aşamasını esas alan dinsel gelişme söz konusudur.

3- Bu haliyle insan zihniyetinde ileri bir mantık aşamasını temsil etmektedir. Çok tanrılı ve totemli bir kavramlaştırma daha çocukça ve mantık açısından geridir. İleride düşüncesi ve vicdanı uyanan herkesi bağrında toplaması bu özelliğiyle bağlantılıdır.

4- Daha çok sistemle bütünleşemeyen, çelişkileri olan ve özgür hareket alışkanlıklarını terk etmeyen Aryen ve Semitik kökenli kabile, zanaat ve ender de çıksalar mecnun ve derviş diye tabir edebileceğimiz kişiliklerin ortamında başarılı olmaktadırlar. Özellikle M.Ö 2000'lerden sonraki köleci sistemin derinleşen bunalımı, peygambersel dalganın giderek peş peşe yükselmesine yol açmakta ve toplumsal hareketin en önemli bir yönünü teşkil etmektedir.

5- Mısır ve Sümer merkezi devleti dışında ortaya çıkan çok sayıda küçük kent devletçiği, bu peygambersel hareketlerle yakından bağlantılıdır. En çarpıcı örnek İbrani Krallığı'dır.

6- Hem sistemin (egemen köleci sistem) karakteri, hem de ataerkil kabile yapısından ötürü, kadın ve tanrıça kültü tamamen silinmiş durumdadır. Özellikle Amorit grupların Sümerleri siyasetten silmelerinden ve Babil imparatorluk sürecinin doğmasından sonra bu husus kesinleşmiştir. Babil Yaratılış Destanı (Enuma Eliş) bunun çarpıcı ifadesidir. Hz. İbrahim'le birlikte tüm peygamberler erkektir ve sistemlerinde kadına yer yoktur. Kadının yeri şeytana yakınlaştırılmıştır. Hz. İbrahim üzerindeki Babil etkisiyle Musa üzerinde Mısır etkisi kadının dışlanmasında çok etkili olmuştur. Toplumsal gelişmede, daha doğrusu uygarlık sürecinde, kadın M.Ö 2000'lerden sonra statüsünü sürekli kaybeder durumdadır. Genel sınıfsallaşmayla cins ayrımı at başı gitmektedir.

7- Tek tanrı fikri, daha sonraları kral otoritesinin pekişmesinde en çok kullanılacak olan ideolojik motif olacaktır. Tek tanrı=Tek kral adeta bir yönetim formülü halinde kullanılacaktır. Halbuki bu fikir başlangıç aşamasında özgürlükçü gelişmede önemli bir adım rolünü oynadığı gibi, soyut mantığı da besleyen nitelikteydi. Bir yerde egemen sınıf, yeni dinin olumlu tanrısını da özümseyip kendine uyarlamış olmaktadır.

Peygamberlik kurumunun tarihsel rolünün, arkaik köleci sistemin yumuşatılmasında belirleyici olduğuna kuşku yoktur. İnsanlığın zihni ve ruhu üzerine doğa kanunlarını uygulayan tanrı-krallar döneminin aşılmasında, kralların da hesap vermekte sorumlu oldukları bir büyük ve tek tanrı olduğuna dair gelişen yeni dini akımlar Ortadoğu'da yaratılan ikinci büyük uygarlık hareketidir. Hem insanın mantık yapısında, hem de devlet yönetiminde tek tanrı yasaları yozlaştırılsa da, bir ilerlemeyi ifade ettikleri açıktır. Özellikle din kurallarının politik yapıyı da bağlaması, sınırsız güç uygulamasını durdurmuştur. Düşünce yapısında köklü bir değişme, mantığın gelişiminde önemli bir aşamaya denk gelmektedir. Ünlü Alman şairi ve filozofu Goethe'nin ruh çağlarına ilişkin ileri sürdüğü *"şiir, ilahiyat, felsefe ve nesir"* biçimindeki ayrımına denk gelen ilahiyat aşaması, ağırlıklı olarak peygamberlik kurumunun yükselttiği tek tanrılı dinlerin egemenlik çağına denk gelmektedir. Tarihin tanığı en büyük ve uzun süreli üç imparatorluğun (Sümer-Asur, Mısır ve Roma) aşılmasında da tek tanrılı dinler adına yürütülen mücadele temel rol oynamıştır.

2- Etnik yapıların direnişi ve köleci uygarlık

Doğuşundan çöküşüne kadar köleci sistemin sürekli boğuşmak zorunda kaldığı bir tarihi hareket türü de, bilinç kazanmış etnik (kabile, aşiret) birliktir. Neolitik çağda kendiliğinden bir yapıya sahip olan etnik varlıklar, kendiliğinden işçi sınıfı gibi bir anlamı ifade ederler. Varlıklarını sürdürmek için bir direniş bilincine gereksinimleri yoktur. Çünkü saldıran düşman yoktur, etnik bilince yol açacak çelişkiler oluşmuş değildir. Etnik birlik ve direniş hedef gerektirir. Bu hedefin hem dış kökenli olması, hem de etnik yapıyı aşan bir sınıflı toplum tarafından yöneltilmesi, bilince yol açacak çelişkinin doğası gereğidir. Yanı başlarında ve bağırlarında gelişen yeni sınıflı siyasal toplum bu çelişkiyi doğurur. Etnik yapının üst kesimi yeni sınıflı topluma katılırken, alt kesimi kendini çok yönlü bir tehditle karşı karşıya bulur. Başlangıçta sınıflı toplum birimleri neolitik dünyanın okyanus genişliğinde birer ada durumundadır. Tehdit zayıftır. Uygarlık adaları dört taraftan gelişince, bu sefer kendileri adacık durumuna düşerler. Tümüyle yutulmamak için, gözlerini dört açmaktan ve direnmekten başka seçenekleri yoktur. Halen Ortadoğu ve benzer yörelerde çok güçlü olan etnik bilincin altında bu tarihi gelişme ya-

tar. Köleci uygarlığın emperyalizm aşamasına gelmesiyle birlikte, etnik varlıklar açısından *"bilinçli etnik gruplar olma"* dönemi gelmiş demektir. Tarihsel gelişim açısından bu süreci şöyle izlemek mümkündür.

a- M.Ö 3000 yıllarında kent uygarlığına dayalı kolonileştirme hareketleri, etnik yapıların kendi bölgelerindeki hammadde kaynaklarına ve ticari çıkarlarına sahip çıkma bilincine yol açmıştır. Koloni yönetimleri zorla imkanlarına el atınca, bilinçlilik, direnişi ve çok kanlı bir dönemin açılışını da beraberinde getirmiştir.

b- İşin içine önemli maddi çıkarlar girince, hem kendi içinde hem de dışa karşı etnik yapının yeniden örgütlenmesi, özellikle savunma ve saldırı gücüne kavuşması yeni bir aşamadır. Kolonilerde ve emperyalist savaş sürecinde öğrendikleri silah teknolojisiyle bir askeri komutanlık oluşturmaları kaçınılmaz olmuştur. Ayakta kalmaları ve çıkarlarını savunmaları artık askeri güçlerine bağlıdır.

c- Güç dengesine ulaşmak için, benzer çelişkilerle karşı karşıya olanlarla bir ittifak kaçınılmaz olmuştur. Bu ittifak tarihte karşımıza *"kabileler federasyonu"* biçiminde çıkmaktadır. Bu durumun sistem içindeki çelişkilerle birleşmesi ve yönetimlerde birçok hanedan değişikliğine yol açılması bu süreçle yakından ilişkilidir. Bu süreç aynı zamanda aşiretlerin *"kahramanlık çağı"* dediğimiz dönemlerine denk gelmektedir.

d- Kurulan federasyonları iki sonuç beklemektedir: Ya başarılı olup daha fazla merkezileşmeye ve kent merkezine sahip bir devlete dönüşecekler, ya başarısızlık karşısında dağılıp dağlara ve çöllere sığınarak kendilerini korumaya çalışacaklar veya hakim sınıflı toplumun yeni esirleri olarak eriyip gideceklerdir. Tarihin çarkı bu gerçeklik karşısında hep böyle dönmektedir. Bu, günümüze kadar sürüp gelmiştir.

e- Bu tarz aşiret bilinci sınırlı ve ilkel bir kavim (millet değil, milliyet) bilincini bağrında taşımaktadır. Kavim bilinci aşiret bilincinden sonra gelir ve onun aşılmasıyla gelişir. Aşiret bilincinin çok köklü olduğu yapılarda kavim bilinci kolay gelişemez. Aşiret yapısının yetmediği, hatta engel teşkil ettiği aşamalarda veya sorunlar karşısında, milliyet bilinci ve yapılanması bir adım daha atar. Bu adımlar çoğunlukla siyasi ve askeri niteliklidir. Ortadoğu tarihinde ve coğrafyasında bu çözümlemenin ışığında da somut olarak şu gelişmeleri görüyoruz:

I- Semitik kabile dalgaları üç büyük aşamada önemli rol oynamışlardır. Mısır ve Sümer uygarlıklarının oluşumunda katılımları belirgindir. İkinci aşamada daha çok direniş göstermişlerdir. Ağırlıklı olarak peygambersel önderliklidir. Doğuda Sümerlere karşı çıkıp saldıran Amoritler, batıda Mısır'a direnen ve zaman zaman saldıran Kenaniler ve İbraniler bu ikinci aşamayı teşkil ederler. Son aşama feodal İslam çağının Semitik Arap yayılması çağıdır. Halen yayılmayı Araplar sürdürmektedir.

II- İkinci büyük grup, Aryen kökenli olanlardır. M.Ö 3000'lerde etnik bilinci yükselen Aryenler, Sümerler tarafından çeşitli adlarla adlandırılmaktadır. *"Yüksek memleketliler"* anlamına gelen *"Horrit"* kelimesiyle bu dalgalanmaya genel bir ad verilmektedir. Horritlerin kolları durumunda olan Gutiler, Kassitler, Mitaniler, Urartular ve en son Medler birinci kuşağı oluşturmaktadır. Bölgede çok güçlü olan aşiret bilinci, kaynağını bu yıllardaki uzun süreli amansız takipler karşısında yaşanan direnişlerden almaktadır. Aşiretçilik adeta ayakta kalmanın ve varlığını en ücra dağ köşelerinde sürdürmenin temel aracı haline gelmiştir.

III- Aryenlerin Hint ve Avrupa'ya dağılan kolları (dağılım fiziki değil, daha çok kültüreldir) daha çok paleolitik (eski taş devri, yabanıl dönem) yapıları yıkarak, tarımsal devrimi ve neolitik kurumları geliştiriyorlar. Hedef sınıflı toplum değil, daha geri ilkel toplumsal yapılardır. M.Ö 2000-1000 yılları arasında Büyük Okyanus'tan Atlas Okyanusu'na kadar Aryen kültürü temelinde Çin, Hint, Türk, Kelt soy gruplarına dayalı uygarlık oluşumları, Sümer ve Mısır'ın etkilemesiyle birlikte ortaya çıkmaya ve biçimlenmeye başlarlar. Yayılmanın ikinci büyük dalgası dönemi söz konusudur. Asya ve Avrupa uygarlıklarının oluşumunda, esas olarak tarım devrimi ve kültürünü temsil eden Aryen soy gruplarının etnik yapılarının büyük hareketliliği belirleyici rol oynar.

IV- Bu dönemin dünya çapında en büyük gücü, Aşağı Mezopotamya'dan kuzeye yayılarak oluşan ve daha çok Sümer kültürünü özümseyip Akadça'yı daha da geliştirerek resmileştiren Amorit kabilelerinin hakim tabakalarının temsil ettiği Babil-Asur İmparatorluğu'dur. M.Ö yaklaşık 2000'lerden başlayan bu süreçte, Pers İmparatorluğu'nun kuruluşuyla M.Ö 550 yıllarında siyasi varlığını yitirmiştir. Bu dönem, özellikle Asur İmparatorluğu'nun tarihte ilk defa en kanlı bir biçimde hakimiyetini tüm Ortadoğu'ya egemen kılmasıyla

tanınmaktadır. Etnik yapıların temizlenmesinde ilk soykırım denemeleri Asur belgelerinde iftiharla anlatılmaktadır. Gerek Hz. İbrahim'in atalığında kabul gören tek tanrılı dini biçimler altında gelişen ve ağırlıklı olarak Semitik kabile gruplarına dayalı peygamber önderlikli özgürlük hareketleri, gerek doğrudan aşiret bilincine ve önderliklerine dayalı Aryen kökenli kabile federasyonlarının direnişleri tarihsel gelişmede önemli bir role sahiptir.

Sonuç olarak; köleci emperyalizme karşı gelişen ve iç içe bir durumu yaşayan tek tanrılı dini şekillenme altında ideolojik ve kabile federasyonları biçimindeki politik gelişme, klasik kölecilik merkezlerini yıkıp, feodal uygarlık sistemine ulaşmayı başaramamışsa da, sarsılmasında ve yeni biçimler kazanmasında belirleyici rol oynamıştır. Sistemin yumuşaması ve reformasyonunda bu direnişlerin varlığı kesindir. İnsanların zihniyet ve ruh yapısında kurtuluş ve özgürlük normlarının gelişmesinde de bu büyük hareketliliklerin önemi küçümsenemez. Adeta bir eşya, bir gölge haline getirilmiş, ezilen ve yönetilen tüm grupların acılarını dile getirme, isyan etme ve kurtarıcı arama süreci başlamıştır. Bu, büyük bir arayış dönemidir. Ortadoğu coğrafyasında etnik yapılar yanında mistik (gizemli) yapıların ortaya çıkış aşamasıdır. Bu yeni tür bir sosyal oluşumdur; etnik yapısına bakmadan, birbirlerini gizli tarikatlar temelinde kardeş kabul eden bir toplumsal dönüşümdür. Dolayısıyla hem köleci sınıflı toplumdan, hem de etnik toplumdan ayrı üçüncü bir toplumsal şekillenme türü insanlık yürüyüşüne katılmıştır. Tarih önemli oranda bu tür toplumsal grupların hareketiyle adeta bir *"din ve mezhepler tarihi"* şekline bürünmüştür. Daha sonra temel anlatım halini alacak olan dinler tarihi söylemi bu gelişmenin ürünüdür. Artık Ortadoğu tarihi boydan boya bir din ve mezhep savaşları tarihidir ki, ortaçağda bu doruk noktasına varacaktır. Bu grupların geçirdiği dönüşümler felsefi nitelikli grupların da prototipidir. Arayışlar din alanından yavaş yavaş felsefe alanına kaymaktadır. Dini, özellikle tek tanrılı dini gelişmeler nasıl mitolojinin bağrında gelişim gösterdilerse, felsefi yaklaşımlar da uygarlığın maddi zeminindeki ve gizemli grupların bilinçli hareketliliğindeki gelişmelerden etkilenerek ortaya çıkmaya başlayacaklardır. Köleci sistemin reform ihtiyacı ve insanlığın zihni ve ruhi yapısındaki gelişim, düşünce biçiminde felsefe çağına geçişe zorlamaktadır.

3- Felsefi düşüncenin gelişimi ve uygarlık (Zihniyet ve ruhsal gelişmenin kısa tarihi)

İnsanın zihniyet yapısındaki gelişmeler toplumsal düzeyle ilişkilidir. Şüphesiz tür olarak insanda beyinsel gelişme için, gırtlak yapısının belli bir fizyolojik düzeye gelmesi önkoşuldur. Ama düşünce ve ses organları ne kadar gelişse de, toplumsal varlık haline gelmedikçe atıl kaldıkları ve gelişmiş bir primat olmaktan öteye gidemedikleri deneyle doğrulanmaktadır. Düşünce ve sesten dile geçiş, kesinlikle toplum halinde yaşamayla ilerlemekte ve niteliksel sıçramalara uğramaktadır. En dar ve ilkel toplum biçimi olan klan düzeyine denk gelen, sınırlı birkaç düşünce imgesi ile dile getiriş tarzı olarak da bazı jestler, işaretlerdir. Dilin ilk biçimi işaretleşmelere dayanmaktadır. Jestler ve mimikler henüz kelime halindeki ses düzenine geçmekten çok uzaktır. Toplumsal yaşamın ortaya çıkardığı güç ve vazgeçilmezlik kendini kanıtladıkça ve pratikleşme beyne yansıdıkça, düşünceden dile doğru bir gelişmenin de hızlandığı çok iyi bilinmektedir. İnsanlık tarihinde bu gelişmeye ilk ve en büyük devrim de denilmektedir. Toplumsal gelişmenin ürünü olan, her şey olarak tanımlayabileceğimiz *"kültürel varlık"* fizik, bitki ve hayvanlar dünyası olgusundan sonra dördüncü bir olgu olarak kesinlik kazandıkça, düşünce ve dilin maddi zemini olarak gereken temelin doğduğu biçiminde anlam kazanacaktır.

Bu oluşumda düşünce ve dilin gelişmesi pasif bir yansıma değildir. Çok sıkı bir diyalektik bağ halinde toplumsal yaşamın sürdürülmesi bu ilk devrime dayanacaktır. Toplumsal diyalektik onun kültürel varlığıyla düşünce gücü arasındaki iletişim tarafından belirlenecek, gelişme kanunları olarak hüküm ifade edecek ve pratikleşmeyle yenilenip sürecektir. Bu gücü gösterdi mi, hükmün ve yasanın işlediği en yakın toplumsal güç içinde eriyip dağılacaktır. Bu, tüm toplumlar için genel bir gelişme yasası olup, tarihi diyalektik maddecilik (özdekçilik) olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede insandaki zihniyet gelişmelerinin birkaç önemli gelişme aşamasından geçtiği görülmektedir:

a- *En uzun süren zihniyet yapısına dayalı düşünce tarzı, insanların her şeyi kendileri gibi canlı düşünen varlıklar olarak imgeledikleri dönemdir.* Fiziki, bitkisel ve hayvansal doğadaki her nesnenin canlı ve düşünen bir varlık olduğuna inanılmakta, öyle sanılmakta-

dır. Bu inançlar konusu cansız eşya olunca *"fetişizme"* ve ilk aşamasında tüm varlıkları kapsayan ruhçuluğa, *"animizme"* kadar genel bir yaygınlık göstermektedir. Tüm ilkel topluluklarda bu düşünce tarzına rastlanmakta, özce doğa canlı düşünülmektedir. Aslında bu ilk insanlığın düşünce tarzı yanlış da değildir, fakat kendiliğinden her şeye genellenince, büyük bir yanlışa düşülmektedir. Canlılık, şüphesiz doğal gelişmenin, belki koşullar altındaki maddenin karmaşık organizasyonunun bir sonucudur. İnsan bu anlamda düşünen maddedir. Ama organizasyon kazanması; enerjili en küçük madde parçacıklarından kuasarların, kuasarlardan galaksilerin, galaksilerden yıldızların, yıldızlardan gezegenlerin, gezegenlerden uygun atmosfer, su ve kara parçalarının oluşumuna, oradan tek hücreli canlıya ve bitki ve hayvanlar dünyasına, büyük bir evrim tarihinden sonra toplum olgusunun oluşumuna kadar, milyarlarca yıllık bir gelişmenin en son ürünü olan düşünen varlık olarak ***"insan"***a kadar çok uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu anlamda insan, canlılık ve düşünce gücüne ulaşmış madde demektir. İnsan yalnız maddedir denilmez, düşünceli maddedir denilir. Demek ki, ilk insan esasta yanlış düşünmüyor; kendisi canlı olduğuna ve düşündüğüne göre, ilkesi her şeyin öyle olması gerektiğidir. Bu ilke aslında kılık değiştirerek sürmektedir. *"Benmerkezcilik"* ilkesi de diyebileceğimiz bu ilke *"klancılık", "kabilecilik", "şeflik", "hanedancılık", "devletçilik", "özel mülki yetçilik", "dincilik", "bireyciliğin her türü"* kategorileri biçiminde sürüp gitmektedir.

Bu düşünce tarzı Şamanizm'i, büyücülüğü doğurmaktadır. Şamanizm'in ve büyücülüğün özü, etkilemek istedikleri olgular ve olayları maketlerine dayalı ritüel (bir nevi ibadet, tören) düzenlerle istedikleri duruma getirme denemeleridir. Bir nevi bilimin, eşyanın yasalarına uygun olarak gerçekleştirdiği değişimi, şaman veya büyücüler çocukça bir saflıkla geliştirdikleri oyun düzenleriyle gerçekleştirmek istemektedir. Bu düşünce tarzının uygulama biçimleri çok saçma gibi gelebilir. Ama değişim iradesini ortaya koyması açısından, büyük ve ileri bir gelişme aşamasıdır. Bir defa olgular arasındaki ilişkiyi düşünmekte, müdahale etmekte ve sonuç alacağına inanmaktadır. Bir de şaman ve büyücünün bulunduğu dönemin ve toplulukların en yoğunlaşmış düşünce ve ruh gelişimine sahip, pratikte de özellikle avcılık ve toplayıcılıkta kendini kanıtlayan kişilerden çıktığını göz önüne getirdiğimizde, ne kadar zor ve önemli bir misyonla

karşı karşıya olduklarını anlarız. Kendimize göre değil, dönemin amansız yaşam koşullarında bir umut olmanın bile kendi başına toplumu ayakta tutmakta ne kadar önemli bir işlev gördüğünü kıyaslayarak bunlara anlam verebilmeliyiz. Bunlar bir anlamda ilk bilgin ve pratisyenler rolünü oynamaktadır.

Bu düşünce tarzının diğer bir özelliği, tanrı ve dolayısıyla din aşamasına henüz ulaşamamasıdır. Daha doğrusu bu tarz, insanlığın günümüze kadarki ömrünün yüzde doksan sekizini işgal eden ilkel klan ve kabile düzenlerinin düşünce veya inanç yapısını, dolayısıyla ilk dinini teşkil etmektedir. Bu anlamda düşünsel gelişmenin ilk örgütlü ve kurumlaşmış ifadesini Şamanizm veya büyücülük olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kurumların yenilenip sürdürülmesinde öncülük gibi bir rol oynamaktadır. Şamanlar, temsil ettikleri topluluğun önde gelen ailesi olarak giderek önem kazanmışlardır; bu rol ata veya anaerkil kabile düzenlerine geçişte de önde gelen bir etkendir. Toplumun eşitlik düzeyi ve üretim koşulları, kadın-erkek arasında bir üstünlüğe fazla imkan tanınamaktadır. Yaşamlarında en çok ilişkide bulundukları eşya, bitki veya hayvanı simgeleştirmektedirler. Bir nevi klanın soyadı, kimliği olarak yapılan bu adlandırmaya ***totem*** denilmektedir. Ona gösterilen saygı ve inanç, aslında kendi varlıklarına ve atalarına bağlılıklarının sembol ifadesidir; kimliklerinin ve güçlerinin farkına varmadır. Bu uzun dönemin inanç yapısında öz olarak her şeyde genel canlılığa inanılmakta, pratikleriyle ilgilendikleri nesne, eşya, bitki ve hayvanlarla kurulan ilişkiye kutsallık atfedilmekte, buna ***mana*** denilmektedir. Mana, bir bakına uğraştıkları nesnelere emekleriyle geçen değer oluyor. Buna totemle simgeleştirerek sahip çıkılmakta, tapınılmaktadır. Totemden sonra çok tanrıcılık dinlerine geçilecektir.

b- *Tarım ve evcilleştirme devrimi düşünce biçiminde de sıçrama ya yol açmaktadır* Öne çıkan varlıklar; toprak, ekilen bitkiler, meyve veren ağaçlar ve çok yönlü yararlanılan evcil hayvanlardır. İnsanın dikkati, kendilerine en çok yaşam olanakları sunan bu varlıklara yönelecektir. Tanımak isteyecekler, emek verecekler, kutsayacaklar, onlarda olağanüstü özelliklerin varlığına inanacaklardır. Bu arada tarım yapmak ve hayvanları beslemek için mevsimler, güneş, yağmur gibi olgular vazgeçilmez varlıklar olarak anlaşıldığından, bunlara daha çok bağlanacaklar ve kutsayacaklardır. Kendi toplumsal varlıklarına anlam veren ve zenginlik katan, bu olgulardır. Hayati önemle-

rinden ötürü bu olgular diğer tüm varlıklara göre özel isimler kazanacaklar ve giderek tanrılaştırılacaklardır. Totemden tanrıya geçiş, neolitik çağla derinden bağlantılı, düşünce ve inanç yapısında büyük bir aşamadır. İnsan zihniyetinde doğanın doğruya daha yakın tanınmasında, özelliklerinin kavranmasında, kısaca bilgilenmede en verimli bir dönemdir.

Tarihin günümüze kalan büyük dil grupları bu aşamanın ürünüdür. Arabistan ve Kuzey Afrika'da Semitik dil grubu, Hindistan'dan, Avrupa ve Amerika'ya kadar Aryen kökenli Hint-Avrupa grubu, bu hattın daha kuzeyinde ***Fin-Uygur*** veya ***Ural-Altay*** grubu, ***Kafkas-Bask-Akdeniz*** grubu ağırlıklı olarak bu dönemde oluşmuştur. Aryen kültür, tarım devrimini gerçekleştirdiği için en geniş etkiye de sahip olan gruptur. Temel düşünce kavramları köken olarak toprağa dayalı yaşama ne kadar bağlıysa, bu dil grubunda ad kazanmıştır.

Tarım ve hayvancılık döneminin başat gücü kadın olduğundan, düşünce ve dilin gelişiminde kadınca bir tarz damgasını vuracaktır. Halen birçok dilde bu ön veya arka ek kullanılmaktadır. Bitki yetiştirilmesi ve hayvanların evcilleştirilmesi, ağırlıklı olarak bir anlamda kadının düşünce ve pratiklerine bağlı olduğu için, hepsini doğuran ***Ana Tanrıça*** olarak önem kazanmasına yol açacaktır. Kadının çok yaygın ve hakim tanrıça olarak önem kazandığı, bu dönemden kalma, adeta her neolitik yerleşim yerinde bulunan kadın heykellerinden netçe anlaşılmaktadır. O, bereketli toprakların benzeri olan, doğuran ana tanrıçadır. Kadın büyük bir kutsallık kazanıyor, eski totem dinini ikinci plana düşürüyor, kendi kültünü egemen kılıyor; *"Güneş, Ay, Yıldız"* gibi göksel değer atfediliyor. Aryen dilinde *"Stark"* hem tanrı, hem kutsal büyüklük, hem de yıldız anlamına gelmektedir. Tek başına *"star"* kavramlaşması bile bu dönemin din gerçekliğini tanıtmaya önemli bir açıklık getirmektedir. Hayvanlardan boğa, inek, keçi, domuz önem kazandıklarından, tanrısallaştırmada bunların figürleri kullanılmaktadır. Tanrıçaların olduğu yerde onlar da vardır, onlarla ortaktır. Boğa, Apis olarak en önemli Mısır tanrılarındandır. Horoz, keçi yine kutsal varlıklardır. İnek halen Hindistan'da dokunulmazdır.

Buğday ve darı gibi bitkiler, meşe ve asma gibi ağaçlar da tanrısal kaynaklı kutsallığı taşıyan varlıklar arasında önde gelen nimetler olarak anılmaktadır. Daha önceki dinlerde yaygın olan mana gücü, daha az sayıda, ama önemleri başta gelen varlıklara taşırılmakta, çok

sayıda totem sayılarla oldukça sınırlandırılmış tanrıya indirgenmekte, en büyük varlık ise doğuran gücün sembolü tanrıça ana olmaktadır. Bölgesel düzeyde tanrıça isimleri de ortaya çıkmaktadır. Erkeğe ilişkin tek bir heykele rastlanmamaktadır. Erkek daha çok ana tanrıçanın kucağında bir oğul-eş düzeyinde anlam kazanmaktadır. Mitolojideki ***İştar-Dumuzi, İsis-Osiris, Afrodit-Adonis, Kibele-Attis*** ikilisi, neolitik çağ kaynaklı ana tanrıça kültürünü temsil edip, tüm insanlık kültürünün temelinde bir anlama da sahiptir. Burada anlaşılması gereken en önemli husus; kadının kutsallığı ve önderliğiyle, erkeğin bir çocuk uysallığında kadına bağlılığının uzun bir tarih öncesi döneminin yaşandığı gerçeğidir.

c- Şehir devrimi toplum yapısında olduğu gibi düşünce yapısına da yansıyan köklü değişimlere yol açmıştır. En büyük yenilik, doğal süreçlerdeki yasalarla toplumsal güçler arasında direkt bir etkinin olmadığının anlaşılmasıdır. Bireysel eylemliliklerle doğal süreçlerin etkilenmeyeceğine ilişkin bir zihinsel seviye kazanılmıştır. Artık büyücülük ve Şamanizm eski önemini yitirmiştir. Yeni dinsel öğe, şehrin etrafında inşa edildiği tapınak ve rahibidir. Belki de büyücülük ve Şamanist etkiler rahipte toplanmıştır. Karmaşıklaşan topluma yeni ve disiplinli bir düzen gerekmektedir. Her zaman kutsal bir önem verilmiş olan düzen için yeni bir kutsallık kaynağı gerekmektedir. Sümer rahibi bu düzeni Mezopotamya'nın duru ve düzgün hareketli göğünde bulmuştur. Gökte harika bir düzen sürmektedir. En kutsal düzen gök düzeni olduğuna göre, yeryüzünde esas alınması gereken düzen de odur. Gök cisimlerinin düzenli hareketi toplumda insan hareketleri için de esas olmak zorundadır. Buna hiç karşı gelinemez. Bu düşünülemez bile. Buna ciddi olarak ve çok güçlü bir inanç da söz konusudur. Yani tanrılar sayıları biraz daha azalarak, gök ve onu teşkil eden varlıkları yansıtacaklardır.

Aslında insan zihninde buna denk bir kavramlaştırma dönemi de doğmaktadır. İnsan düşüncesi güç kazanmıştır. Yeni üretim tarzı önemli oranda artı-ürüne yol açmıştır. Zamanını sadece zihni tasarımlarla uğraşarak geçirecek kişiler için, bu fazladan rahatlıkla pay ayrılabilecektir. Bu devrimde öncü rol oynayan rahipler için, bu fazlayı tapınakta ambara doldurmak büyük bir güvenceyi beraberinde getirmektedir. Ürün fazlalığı rahip etrafında oluşan yeni sınıf için de bir güvencedir. Bu, yöneten ve giderek mülkün sahibi olacak olan sınıftır. İdeolojik yansıması, gök tanrısal güçlerinin yeryüzü temsilci-

liğidir. Zigguratlar, tanrılar birliğiyle temsilcilerini birleştiren karargah gibidir. En üst katta rahip sürekli tanrısal işlerle uğraşır ve yeni kehanetleri buradan gök cisimlerine bakıp çıkarırken, alt katta da kulları için mutlak uyulması gereken tanrısal hükümleri açıklamakta, ibadet etmelerini sağlamaktadır. Yeni dinsel devrim, karargahında şahane bir biçimde başarılmıştır. Doğal güçleri temsil etmek kadar, toplumun adlarına yönetildiği bir tanrılar dünyası mükemmel bir biçimde kurulmuştur.

Egemen sınıftan önce veya onunla birlikte senaryosu yazılıp, tiyatrosu tüm zihinlere ve ruhlara kutsal bir ibadet biçiminde nakşedildikten sonra, artık hakim sınıf bütün görkemiyle tanrısal bir çehreye bürünmüş olarak kullaştırılmış hizmetçilerine görünebilir. Büyük bir ikiyüzlülükle olduğu kadar, büyük bir inanmış-inandırılmışlıkla tüm zihinleri ve ruhları işleten ve teslim alan yeni düşünce ve din mekanizması, mevsimsel kalıplar halinde tekrarlanıp değişe dönüşe günümüze kadar gelecektir. Ortadoğu insanlarının genlerine çok güçlü kazınan ve belki de halen gücümüz kadar güçsüzlüğümüzün de temelinde yatan, bu düzen inancı ve toplumsal töre gerçeğidir. Adına hangi dini, hangi düşünceyi koyarsanız koyun, temeli böyle sağlam atılmış ve eski değirmen taşları gibi halen zihinlerimizi ve ruhlarımızı öğüten de bu düzen düşüncesi ve inancı çarkıdır.

Sümer düşünce ve inanç tarzı, farkında olunmasa da, insanlığın zihni ve ruhsal yapısı üzerinde dolaylı da olsa etkisi halen güçlü, global değeri olan bir sistemdir. Sümerler birçok din ve düşünce biçimini değişimden geçirip kendi koşullarına uyarlayarak farklılaştırmışlardır. Yine dönem itibariyle felsefi düşünceden bilimsel düşünceye kadar temel diyalektik bağının işleyişiyle bu yönlü dönüşümleri başlatan temel kaynaktır. İnsan düşünce ve ahlak yapısına çok güçlü bir düzen normu yerleştirmiştir. Daha önceki düzenlere göre uygarlığı mümkün kılan güçte bir düzen kalıbıdır. Yazıyla ve edipleriyle kurumlaşmasını güçlü yürüttüğü için, ezici bir üstünlük kurabilmiştir. Sanatla, özellikle müzikle tam bir ahenk birliği kurularak, bu alanda da günümüze kadar yaşamla müzik arasındaki uyumu en güçlü ifade eden bir tarzın sahibidir. Din müziğinin de ana kaynağıdır.

Bu düşünce ve inanç tarzının en tehlikeli yönü ise, çok güçlü dogmatik özelliğidir. İnsan zihniyeti üzerinde kurulan bu dogmatizın, çeşitli dönüşümler geçirerek günümüze kadar gelen tüm dogmatik düşünce ve inançların temelinde yer almaktadır. Köleliğin oturmasında

ve kurumlaşmasında, bu düşünce ve inanç tarzının, diğer bir deyişle dini anlayış ve uygulamanın etkisi altında, bilgiden bilime ve felsefeye yükselmek çok zordur. Uygarlık tarihinde şöyle genel bir kural vardır: Bir toplumsal tarzı en çok geliştiren kültür, değişime en çok direnen kültürü teşkil edip, öz kültürünü kolay kolay bırakmayacaktır. Ortadoğu, bu kuralın acısını çekmektedir. Avrupa'nın kapitalizm uygarlığının çarpıcı serpilmesine yol açmasının Ortadoğu tarzı uygarlığı yaşamamasıyla bağlantılı bir sonucunun bulunması ne kadar doğruysa, bunun tersi de bir o kadar doğrudur. Yani köleci uygarlığın ruh ve zihniyet üzerindeki derin etkisi, kapitalizmin zihniyet ve ruhunun özde olduğu gibi kolay özümsenip kurumlaşmasını zorlaştırmaktadır. Tıpkı anakökün yeni filizlere yol açması olası iken, tersinin, yani yeni bir filizlenmenin anakök üzerinde tutunup kök salamaması gibi. Tarım devrimini doğuran Verimli Hilal bölgesindeki kültür için, bu daha derin etkiler bırakan bir husustur. Bu bölge halen neolitik kültürün güçlü etkileri, alışkanlıkları ve gelenekleri altında yaşamaktadır.

Fakat şu da kesindir ki, nasıl tarım-köy devrimi olmadan şehir devrimi ve köleci uygarlık mümkün olmazsa, köleci uygarlığın başta şehir ve sınıflı toplum yapısı ile ideolojik öğelerinin varlığı olmadan da felsefi düşünce tarzına ulaşılamaz. Diyalektik işleyiş açısından, felsefi tarzın savaşımıyla doğacak düşünce tarzı köleci tarzdır. Burada felsefenin çelişkisi neolitik kültürüyle değil, sınıflı toplum kültürüyledir. Yine felsefe sınıflı toplumun yol açtığı fazla ürüne dayalı refah ve boş zaman ihtiyacını da köleci sistem içinde bulabilecektir. Zıt kutbunu ve çelişik gücünü köleci sistemin değer ve yasalarıyla çarpıştırarak geliştirecektir.

d- *Felsefi düşünce, mitoloji ve din dogmalarına dayanmadan, doğa ve toplum gerçeklerini açıklama çabası olarak tanımlanabilir.* İnsan zihninin bu seviyeye gelebilmesi, toplumsal gelişmenin ürünüdür. Birey zihninin felsefi düşünceye cesaret etmesi çok büyük bir özgürlük adımıdır. İnsan ilk defa kendi varlığı hakkında kendine dayanarak açıklama yapmaktadır. Yaklaşımın kendisi yerleşik dogmaları parçalama girişimidir. Tek ilahlı din nasıl totemik putları ve tanrılar kurulunu aşarak zihniyet yapısında köklü değişimlere yol açtıysa, felsefi düşünce de tanrısız veya tanrıyı işe karıştırmadan da bunun yaşanabileceğini kanıtlayarak, düşünce tarihinin en büyük devrimini yapmaktadır. Mitoloji ve dini dogmaya dayalı toplumsal zihniyet, tam köleleşmeye veya ancak kendini mutlaka birilerine dayayarak ve adaya-

rak yaşanabileceğine duyulan inançtır. Bu zihniyet yapısında dogmadan, inanç ve ibadet tarzından uzaklaşmak veya dışlanmak ölümle, bitimle özdeştir. Bu, en büyük cezadır. Dogmatik ideolojinin gücü de, güçsüzlüğü de bu özelliğinde yatmaktadır. Bireyi toplumun sorgusuz sualsiz mutlak bir tabisi olarak bağlıyor. Böylesine bir ideolojik yapılanmada toplum, inandığı simgeler ve değerlere atfettiği güçler vasıtasıyla kendini güçlü hissedebilir. Ama bir bunalım sürecinde alternatif üretecek bağımsız bir zihni yapı olmadığından, o toplum ya çökecek, ya çok daha geri toplum biçimlerine savrulacak, ya da hakim ve ilerde bir güç tarafından asimilasyona alınacaktır.

Ortadoğu toplumlarındaki güçlü dogmatik zihniyet yapısı tüm bu sonuçları gözler önüne sermiştir. Örneğin Sümer toplumu o olağanüstü yapısına rağmen, bunalım sürecinde basit çöl ve dağ kabilelerine yenilmekten kurtulamamıştır. Mısır aynı akıbete uğramıştır. Grek ve Roma da, belli bir felsefi temele sahip olmalarına rağmen, esasta köleci toplum zihniyetinin genelde yol açtığı tutsaklık sonucu çözülmüş, yıkılmış ve dağılmışlardır. Şüphesiz bunun altında üretim tarzı üzerinde köleci mülkiyet ilişkileri esasta belirleyicidir. Ama tüm toplum yapısına egemen olan ideolojik yapı, direnerek aşama kaydetme temelinde çıkış yapmasını engellemiştir. İdeolojik yapıda çıkışsızlık, çözümsüzlük ve dağılmadır. İşte düşünceye hakim olan dogmatik yapı bu nedenle toplumlar için en çözümsüz ideolojik engeller olarak rol oynar. İlkçağ köleliğinin o kadar uzun sürmesi de, toplumun ideolojik yapısı üzerinde kurduğu dogmatik düşünce hakimiyetiyle yakından bağlantılıdır. Yine bu nedenle özellikle peygambersel çıkışların büyük değer kazanmasının ve bir tanesinin bir devrimci hamleyle özdeş kılınmasının nedeni de, karşı çıktığı dogmaların yapısında açtığı deliklerdir. Hz. İbrahim devriminin bir put kırmayla bağlantılı olması, Hz. Muhammed'in ilk hedef olarak Kabe putlarına yönelmesi, hatta Musa'nın en büyük öfkesini *"altın buzağı tapıcıları"* na göstermesi, bu nedenle ve kendi dönemleri için belirleyici bir öneme sahiptir. Doğayı hedeflemek, parçalamak, bu devirler için bir devrim demektir.

Köleci uygarlığın doğuş merkezlerindeki bunalım ve çözümsüzlük, görüldüğü gibi bir yandan daha yumuşatılmış ve etnik bilinci güçlendirilmiş çevre devletçiklerine yol açarken, diğer yandan ideolojik planda tek tanrılı dinlerle mistik arayışlarda çıkış bulmaya çabalamaktadır. Felsefe özellikle mistik grupların arttığı ortamda geliş-

meye daha elverişli olmaktadır. Resmi köleci ideolojiye gizli başkaldıran grup deneyimleri de diyebileceğimiz bu gruplarda serbest düşünme imkanı daha fazladır. Belirgin dogmalara sahip olmaktan ziyade, yeni bağlanılacak, zihin ve ruhlarını tatmin edecek ve korkularını aştıracak bir değerler sisteminin arayışı içindedirler. Bir nevi ilkçağ tarikatlarıdır.

Felsefi düşünceye yol açan diğer önemli bir etmen, üretim araçlarındaki gelişmelerdir. İlk köleci uygarlıklar esasta tunç çağının üzerinde yükselmişlerdir. Tunç üzerinde kurulan mülkiyet, bu madenden yapılan tarım, zanaat ve askeri araçlar, köleci sınıfın eline muazzam bir güçlenme imkanı vermiştir. Merkezin dışında çok sınırlı bulunan bu araçların kıtlığı, etnik yapıları güçsüz bırakıyordu; elde ettikleri oranda da direnmelerinde başarılı oluyorlardı. Fakat M.Ö 1000'lerden itibaren yaygınlaşan demir tekniği büyük bir demokratik etkiye, nüfuzun yoksullara dek geniş bir kesimin eline geçecek kadar bir yaygınlaşmasına yol açtı. Demir tekniğiyle üretim ve savunma en ileri boyutlara vardı. Bu hem bolluk hem güvenlik anlamına geliyordu. Güvenlik ve bolluk hem refaha hem de boş vaktin artmasına yol açıyordu. Felsefe de zaten böyle bir toplum zeminini ön şart kılar. Felsefi düşüncenin büyük klasiklerinin M.Ö 5. ve 6. yüzyıllarda ortaya çıkmaları kendiliğinden olmayıp, ilkçağ köleci toplumunun ideolojik yapısındaki parçalanmalar ve temel üretim araçları (demir, tunç araçlar) üzerindeki tekellerin kırılmasıyla bağlantılıdır. İlkçağın son dönemi de (M.Ö 5 ve M.S 5 arası) diyebileceğimiz köleci sistemin "*klasik çağı*" aynı zamanda büyük filozofların ortaya çıktığı, öğretilerini geliştirip kurumlaştırdıkları "*felsefe çağı*" anlamına da gelmektedir.

Bu dönemin çığır açan filozoflarından adlarına okul bırakmış olanları yakından tanıdığımızda, insanlık için yeni zihniyet ve ruh aşamasının ne anlama geldiğini de daha iyi anlayacağız.

I- Zerdüşt ve Zerdüştlük

Zerdüşt her ne kadar peygamber olarak değerlendirilmekteyse de, duruşu filozofa daha yakındır. M.Ö 1000 yılları ile 6. yüzyıl arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. Tarım devriminin güçlü yaşandığı Kuzeybatı İran'da doğduğu kabul edilmektedir. Tarım ekonomisine aşk derecesinde bağlıdır. Bir anlamda neolitik kültürün doğurduğu etkilerle varlığı ve kişiliği arasında bir bağ kurulabilir. Emeği, üreti-

mi, helal kazancı esas almaktadır. Yeşile kutsallık atfetmekte, hayvanları korumayı esas almaktadır. Hayvanları kurban etmeyi men etmiş, güçlerini çiftçilikte değerlendirmeyi, süt ve yağlarından yararlanmayı yeterli bulmuştur.

Zerdüşt ilkel Aryen inanç sistemini esaslı bir reformdan geçirmiştir. Üçlü tanrı sisteminden tek tanrılı sisteme doğru bir süreci başlattığı oranda peygamberdir. Çünkü o da Hz. İbrahim gibi çok tanrılı dinden tek tanrılı din arayışındadır. Hz. İbrahim daha çok Semitik kabileler içinde bunu geliştirirken, Zerdüşt Aryen kabileler içinde geliştirmektedir. Dönemin temel Arya tanrıçaları olan ***İndra***, ***Mitra*** ve ***Varuna*** 'dan ***Ahura Mazda*** adında (Hz. Allah) bir tanrıya geçiş yapmış, bir anlamda İran, Medya ve Anadolu tek tanrıcılığına doğru bir aşama yaptırmıştır. Cennet, cehennem, sırat, melekler, gök katları, mahşer, büyük mahkeme, iyilik-kötülük terazisi gibi birçok kavramın oluşumunda rol sahibi sayılmaktadır. Kadına ise üstün değer biçmektedir. Temizlik yine çok önem verdiği bir konudur. O bir anlamda tarımın, helal kazancın, iffetli ailenin, iyi düzenlenmiş evin, öz savunma dışında şiddete karşı olmanın peygamberidir.

Filozof yanının temelinde ise, büyük ahlakçılığıyla karanlık ile aydınlığın, iyi ile kötünün sürekli mücadelesi biçiminde, zıtların birliği ve karşıtlığı şeklindeki diyalektik ilke yatmaktadır. İlk defa insan iradesinin özgürlüğünü tanımıştır. İnsan iradesine özgürlük tanımak, o döneme kadar hep tanrıya özgü düşünülen yaratıcılığa insanın da sahip olması demektir. Batı düşüncesinin özü olan bireysel yaratıcılık, Zerdüşt'ün en önemli felsefi yanıdır. Özgür iradeyi esas almak felsefenin başlangıcı ve kul anlayışının reddidir. Öğretisi tam da bu noktada dinle felsefe arasında bir geçiş durumundadır. Dinle felsefe arasında yol ayrımını temsil etmektedir ki, bu çok büyük bir gelişme anlamına gelmektedir. Yapılan araştırmalar hem Doğu (Hint, Çin) hem Batı felsefesinin oluşumunda, iki çatallı gelişmenin başlangıcında ve başlatıcısı olarak rol oynadığını göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki, bu yönlü kaynak rolün daha derininde, Sümer kültürüyle Arya kültürünün üst düzeyde bir sentezi yatmaktadır. Medya, yani Zagros ve Toros sistemlerinin verimli vadilerle birleştiği bu ülke, hem Sümer şehir devriminin, hem de neolitik tarım-köy devriminin birleşme noktasıdır. Zerdüşt bu mirasın bir sentezcisi olduğu kadar, onu üst düzeyde bir dönüşüme, büyük bir reforma uğratarak, hem ilkçağ köleciliğini yumuşatıp mantığa daha uygun kla-

sik çağ dönemini başlatma, hem de tarım toplumunun kullaştırılmamış iradesini özgürleştirip felsefeye açık bir yolu açma misyonunu temsil etmektedir.

Tek tanrılı din peygamberliğiyle özgür iradeye dayalı filozofluğun iç içe geçmişliğini böylesine bir uygun coğrafyada bütünleşmiş tarihin en derin iki kültür varlığında aramak en gerçekçi yaklaşımdır. Zerdüşt üzerinde araştırma ve yoğunlaşmaların büyük önemini en iyi kavrayan kişinin büyük Alman filozofu ***Nietzsche*** olması tesadüf değildir. Ortadoğu'nun, Mezopotamya'nın yitik irade ve moral değerlerinin kaynağını ararken Zerdüşt'e yönelmek, salt bir bilim merakından öteye, özgür bir toplum felsefesine ve en temel bir yanını oluşturan diriltici ahlak anlayışına ulaşmanın kaynağına erişmek, benliğini tarihte adeta yeniden keşfedip güncelleştirmek ve yaşamsallaştırmak anlamına da gelmektedir.

II- Budizm

Hint rahip (*Brahman*) devletinde en büyük reformcu rolü ***Budha*** oynamıştır. Kendisi bu sistemin bir prensi konumundadır. Muhtemelen yaşadığı ağır yenilgi veya kaybetmelerden sonra, büyük acılar içinde geçen bir yaşam tarzına tanık olmuştur. Adeta cennetten cehenneme bir düşüş gibi yaşanılan durum, onu büyük bir yoğunlaşmaya götürmüştür. Bu tecrübe ona Brahman köleciliğinin acımasız yanlarını ve çok katı sınıf farklılaşmasının sonuçlarını çarpıcı olarak göstermiştir. Hint kast sistemi o kadar acımasız ve katıdır ki, insan kurban etmeyi geçen yüzyıla kadar sürdüren ve halen kastlar arası kültür farkını koruyan birçok özelliği devam ettirmektedir. Sınıflı toplumun katı ve çok özgün bir biçimini yüzyıllarca olduğu gibi yaşamıştır.

Budha'yı anlamak açısından, sınıflı toplumun bu örneğinin insanın zihniyet ve ruh yapısındaki yansımalarını değerlendirmek önemlidir. Bir yandan görülmemiş bir ihtişam ve sefahat, diğer yandan insandan sayılmayan ve hayvanlar gibi kurbanlık olarak yetiştirilen, alınıp satılan en aşağı tabakadan insanlar. Böyle bir sistemin büyük bir trajedinin ve acıların kaynağını teşkil edeceği açıktır. Budha bu sistemin ürünüdür. Felsefesinde tanrıya yer olmadığı gibi doğayı da esas almaz. Yaratıcı ve yaratılanla pek ilgilenmez. Çözüm aradığı esas sorun acılı dünya gerçeğidir, toplumun acılı yaşam özellikleridir. Daha sonra Budizm adı altında günümüze kadar Güneydoğu Asya'da önemli bir topluluğun yaşam felsefe-

si olarak varlığını sürdüren bu öğreti, temel toplumsal özellikleri açısından bir ahlak felsefesidir, bir ahlak reformudur. Temel formülasyonu şöyle ortaya konulmaktadır:

a- Dünya, toplum acılarla doludur.

b- Acıların kaynağında şiddetli arzular, korkular ve cehalet yatmaktadır.

c- Acılardan kurtulmak mümkündür. Bu çabada en yüce mertebe ***Nirvana***'ya (bir nevi tanrı, cennet, mutluluk anı) ulaşmaktır.

d- Bunun yolu ***Yoghi***'dir (bilgiyle aydınlanmak, iç yoğunlaşma ve bunun için gerekli birçok yol, yöntem).

Açık ki, köleci Brahman kast sisteminin diğer ilk örneklerde de gördüğümüz –Mısır, Sümer– gibi insan zihni ve ruhsal yapısı üzerinde kurduğu kaskatı egemenliği yumuşatılmak istenmektedir. Budha'nın kendisinin Brahmanlarla çatışmalı olması bununla ilgilidir. M.Ö 5. ve 6. yüzyıllarda Greklerden Çin'e kadar yaşanan toplumsal reform sürecinin bir halkası konumundadır. Zerdüşt geleneğinden etkilendiği gibi, her iki tarafı, Doğu ve Batı'yı etkilemiştir. ***Misti sizm***'le (tasavvuf) yakın bağları vardır. Çilecilik, arzulardan kesilme, yalnız yaşam gibi yöntemler egemen-sömürücü sınıfın sınır tanımaz bencilliğini kavrama ve onu sınırlandırma gereğini ortaya koymaktadır. Böylesine yaşam deneyimleri nefsi terbiye ettiği gibi, beraberinde içgörü, ariflerin bakış açısı, fazlalıkların kör ettiği vicdana geliş, doğal dengeyi gerçekçi gözleme gibi bir esinlenme yöntemiyle öğrenmeye yol açmakta, vicdan rahatlığını doğurmaktadır.

Budha öğretisi Güneydoğu Asya köleci uygarlığında Brahmanların tanrısal egemenliğini kırdığı gibi, daha mantıklı bir sistemin oluşmasında rol oynamıştır. Dogmaların payını sınırlandırırken, aklın ve vicdanın payını sisteme taşırmıştır. İnsanlık tarihinde büyük bir ahlak reformcusu olarak rol oynamıştır.

III- Konfüçyüs

Çin'de Budha'nın rolünü oynamıştır. Aynı dönemde, M.Ö 5-6. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir. Çin monarşisinin dağılmasıyla bu yüzyıllarda büyük bir kargaşa yaşanmaktadır. Eski görkemli dönemin anıları (M.Ö 1500-700 arası), dağılma ve bozulmanın nedenleri üzerine düşündürmektedir. Doğal yolun (***Tao***) tekrar nasıl kurulması gerektiği sorgulanmaktadır. Bu arada şunu belirtelim ki, bu dönemde en çok kullanılan bir kavram (yasa, yol, şeriat anlamında)

olan Çin'de ***"Tao"***, Hint'te "***Dharma***", Sümer'de "***Me***", Mısır'da "***Maat***", Grekçe "***Moira***" sözcükleri esasta uygarlığın temel özellikleri anlamına gelmektedir. Yaşam mutlaka bu temel özelliklere göre olınalıdır. Böyle olmadı mı, sistemin ve düzenin bozulınası kaçınılmazdır. Bu yüzyıllarda böyle bir durum yaşanmaktadır. Düzenin temel yasalarıyla uyuşmayan, diğer bir deyişle artık ilk örneklerin (paradigma) aşıldığı, yenilerin daha yerine konulamadığı bu dönemin reforma uğratılması kaçınılmaz olmaktadır. Rahip devletin dogmaları ile sistem yürütülememektedir. Verilen yanıt; küçük devletler (adeta köleci beylikler diyebileceğimiz parçalanma dönemi), mistik gruplar ve büyük felsefi öğretiler biçiminde olrnuştur.

Çin uygarlığının payına düşen belirgin isim ***Konfüçyüs*** oluyor. Beş temel ilkesi şunlardır:

a- Yönetici yöneticiliğinin tam gereklerini yapmalıdır.

b- Kadın eşliğinin tam gereklerine göre yaşamalıdır.

c- Oğul babaya tam bağlılığın gereklerini yerine getirmelidir.

d- Küçük kardeş büyük kardeşe tam uyum göstermelidir.

e- Herkes arkadaşlığın gereklerine uymasını bilmelidir.

Reformasyondan ziyade restorasyona (yeniden eskiyi kurma) benzemektedir. Konfüçyüs'te din hiç yoktur. Sadece toplum ve siyasi düzen sorunu vardır. Bozulan siyasi ve toplumsal düzen nasıl yeniden kurulacaktır? Burada da en çok üzerinde durulan husus, kurumlar arası ilişkilerin yeniden kurulmasından çok, sadece bireylerle uğraşmaktır. Yani Konfüçyüsçülükte da temel sorun ahlakidir. Ahlaki düzen tam kurularak düzen oturtulınaya çalışılınaktadır. Bireyler arası yaşam kurallarının nasıl olması gerektiği aşırı biçimde en ince hususlara kadar belirlenmeye çalışılmakta, adeta kıl kırk yarılmaktadır. Bu zihniyetin halen Çin toplumu üzerinde büyük bir etkisi olup, Çin karakterinin ve çalışkanlığının da özünde yatmaktadır. Mistik karakterde bir öğreti olup, uygarlığın genel gelişim seyrindeki rolü inkar edilemez.

IV- Sokrates ve toplumsal felsefe çağı

Mezopotamya ve Mısır merkez ilkçağ köleliği, uygarlık sınırlarını Asya'nın doğusundan batı ucuna kadar yaymıştı. Grek ve Roma köleci sistemi bu zengin miras üzerinde yükselme sürecindeydi. Demir temel üretim tekniği olarak refaha geniş katkıda bulunuyor, orta sınıfın genişlemesine yol açıyor, iletişim ve okur yazarlık artıyordu.

İnsanlar kendilerini daha güvenli hissedecek koşullara sahiplerdi. Batı Anadolu'da ***Sard*** kentinden İran İmparatorluğu'nun başkenti ***Persepolis***'e kadar rahatlıkla yolculuklar yapılıyordu. Mısır ve Babil rahiplerinden ilkçağın kültürel ve ideolojik birikimlerini alabilirlerdi. Doğu'nun günümüzde Batı merkezlerinde bilim ve kültürü öğrenmek için yaşadığı sürecin tersi geçerliydi. Yüksek bilim ve kültür merkezleri Babil ve Mısır'daydı. Grek ve Roma'ya ideoloji taşıyanlar, bu merkezlerde sıkı eğitimden geçen rahip adayları ve mistiklerdi. Doğu üretim tarzı kadar ideolojik ürünlerini de bu M.Ö 1000 yılında yoğunca yaşıyor, bilimsel tecrübelerini aktarıyor, alfabe sistemini öğretiyordu. Kısacası Avrupa'nın iki Asya'ya yakın yarımadası, Grek ve İtalya, değerleri taşıma köprüsü rolündeydiler. Uygarlığa bakirce açılan taze alan durumundaydılar.

İdeolojik düzeyde Sümer ve Mısır mitolojisi ve din uygulamaları bu taşınmadan ayrı tutulamayacağı gibi, öncü rollerini sürdüreceklerdi. Grek teolojisi, Sümer mitolojisinin bozulmuş bir türevi olarak gelişir. Mısır ve Fenike'yle Girit versiyonundan da sürekli etkilendiği için, tam bir eklektizmi yaşamaktan kurtulamaz. Fakat içselleştirmek için yoğun bir asimilasyondan geçirir. Zeus adeta Babil'in tanrısı Marduk'un kopyası iken, Enki'yi ***Kronos*** taklit eder. Zaten temel noktadan aktarma başlayınca, gerisi çorap söküğü gibi gelir. Bütün neolitik ve köleci sınıflı toplumun mitolojik ve dini kavramları, gerekli ad ve kavram değişikliğiyle birlikte yerelleştirilir. M.Ö 1500 yıllarına kadar tek bir adı bile anılmayan Grek mitolojisinde, bundan en zengin bir mitoloji geliştirilir. Maddi değerlerden daha önemli olan manevi değerlerin zaptı çok önemlidir ve bu başarılır. Neredeyse dünyada en görkemli ve yaratıcı mitoloji olarak kabul edilmeye çalışılan Grek mitolojisi, her geçen gün daha iyi anlaşılıyor ki, Sümer mitolojisinin ikinci, üçüncü elden bir kopyası durumundadır. Son yıllarda kanıtlanması için yapılan araştırmaların vardıkları sonuçlar budur. Zaten tarih eğer bir nehir akışıysa, bu yıllarda bir kolunu buraya uzatınış; bu toprakları coşkun akışıyla beslediği gibi, oradaki küçük ırmak ve gölleri de ana akışına bağlamıştı. Grek mitolojisi gibi ondan yola çıkan felsefi gelişmesi de, bu uygarlık nehrinin taşıdığı bilim birikiminden de yararlanarak kendi çağını başlatacaktı.

Grek filozofları felsefe çağını başlattığında, en azından Mezopotamya'da M.Ö 10000 yılından beri derinleşen ve dalga dalga yayılan neolitik çağ kültürüyle sınıflı toplumun büyük birikiminin kaynakla-

rına dayanıyorlardı. Batı düşünce sistemi bu gerçeği son derece basit ve önemsiz gösterir. Batı uygarlığının emperyalist yüzü kendisine sarsılmaz bir meşru temel yaratmak için, her şeyde ileri sürdüğü *"benmerkezciliği"* esas almaktadır. Diğer halk kültürlerinin ve uygarlık değerlerinin büyüklüğü ortaya çıkarıldığında, iddialarının geçersizliği kadar, kendilerinin büyük uygarlık nehrinin son beş yüz yıllık bir öncü katılım gücü olduğunu da kabul etmek zorunda kalacaklardı. Grekler bu şoven anlayışı daha klasik çağın başlarında gösteriyorlardı. Yarımadadaki uygarlık alanı dışındaki tüm halklar ancak barbarlığı temsil edebilirlerdi. Halbuki kendileri tarihin açıkça gösterdiği gibi, o dönemin yeni yetme *"açgözlü çocuğu"* durumundaydı. Mısır'dan mimariyi ve tapınak kültürünü, Fenike'den alfabeyi ve gemiciliği, Frigyalılardan demirciliği, Altın Hilal'den tarım devriminin tüm teknik araçlarını, Sümerlerden mitoloji ve teolojiyi aldığında, ilkel yarı göçebe, daha taştan kulübeler bile kuramamış bir dönemde yaşıyorlardı. Avrupa tümüyle vahşet toplumu aşamasındaydı. Tarihin çarpıtılması, bütün yanlış görüş ve tutumların altındaki temel nedendir ve büyük haksızlıklara yol açar. Doğru tarih anlayışı, geliştirilecek adaletli bir uluslararası düzen için de vazgeçilmez esastır. Eğer Avrupa hukukuna ve adaletine güven duyacaksak, her şeyden önce bunun doğru ve adaletle hakkı verilen bir tarih anlayışına dayandırılması gerekir.

Bu uygarlık gerçekliğine rağmen, Greklerde bir özgünlüğün ve yaratıcılığın geliştiği de kesindir. Grek yarımadası ve yakın komşuları, Batı Anadolu ve Güney İtalya ile kuzeyde Makedonya, tarihin Mezopotamya'dan sonraki en büyük uygarlık denemesine girerken, daha önceki biçimlerden esinlendikleri mitolojik, teolojik ve ideolojik yaklaşımlarla yetinemezlerdi. Bunda coğrafya ve iklim farklılığından daha önemli rol oynayan bir olgu olarak, Sümer ideolojisi, hem Medya'da Zerdüşt geleneği hem de Hint Budha geleneğiyle aşılıp felsefeye yakın biçimler kazanmıştı. Yarımadanın ilk filozofları olan ***Thales*** ve ***Phytagoras*** , uzun yıllarını Mısır ve Mezopotamya'da geçirerek, M.Ö 6. yüzyılda birçok yeniliği taşırma ve seslendirme olgunluğuna gelmişlerdi. Adeta günümüzde az gelişmiş ülke gençlerinin Avrupa uygarlık görüşlerini ülkelerine yaymaları gibi, bu ilk filozof adayları da gençliklerini özellikle dönemin kültür merkezi Babil'de geçirerek ve uzun pratik deneyimlerden geçerek, dünyanın o dönem için en gelişkin (matematik ve tıp başta olmak

üzere) bilgilerini, mitolojik ve teolojik esaslarını mükemmel bir biçimde öğrenip dönüyorlar, tarihi bir klasik çağ Grek hamlesinin düşünce temellerini atıyorlardı.

O dönemin düşünce diyalektiği böyle bir yayılma özelliğine sahiptir. Sıfırdan başlatılması şurada kalsın, bu bilgiler oldukça olgun bir aşamada ve reformlardan geçmiş olarak taşınıp özgünleştiriliyor, moda deyimle ülkenin somut koşullarına aktarılıp yaratıcı bir biçimde uyarlanmaya ve uygulanmaya çalışılıyordu.

Grek aydınlanmasında rol oynayan düşünce aşamalarını peş peşe ele aldığımızda şunları belirtebiliriz:

a- Homeros *ve* ***Hesiodos****'la başladığı kabul edilen ilk süreç, Grek mitolojisi ve teolojisinin anlatım dönemidir.* Homeros, klasik çağın büyük ozanıdır. Bir anlamda M.Ö 1000 yıllarındaki şiir dönemini temsil ediyor, görkemli şiiri yansıtıyor. Bu tarihi dönemde Hindistan'da "***Vedalar***", İran'da "***Avesta***", Mezopotamya'da Babil Yaratılış Destanı "***Enuma Eliş***", Kenan'da "***Yehova, Elohim***" (diğer deyişle Tevrat) anlatımlarının yazılı ve sözlü damgasını vurduğu yıllardır. Hepsindeki dil şiir dilidir. Bunlar kabile ve aşiret konfederasyonlarıyla hanedanların kuruluş destanlarını teşkil etmektedirler. Bunlara kahramanlık destanları demek de mümkündür. Kendini yarı tanrı gibi gösteren yükselen sınıf ve kişilerin arzu ve iradelerini yansıtmaktadırlar.

Homeros'un anlattıkları, kendinden çok önceleri Ortadoğu coğrafyasında gelenekleştirilen bir anlatımın Grek kahramanlık aşamasının parlak bir uygulamasıdır; M.Ö 1800'lerden 1200'lere kadar süren ve tarihi ***Troya*** şehrinin düşmesiyle sonuçlanıp, Anadolu'nun kapısını bu sefer tersine Akalara ve Dorlara açan barbar akınların destansı bir dille anlatılmasıdır. Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasındaki Troya şehrinin tarihi önemi büyüktür. En azından M.Ö 4000 yıllarından beri Mezopotamya ve Anadolu kültür ve uygarlık değerlerinin burası üzerinden Grek yarımadası ve Balkanlara taşınmasında temel bir kapı rolünü oynamaktadır. Grek ve Balkanları beslemekte ve hakim olmakta, bununla Troya'nın göz kamaştırıcı altın çağı yaşanmaktadır. Troya'nın düşmesi bu nedenle büyük ve uzun süreli bir tarihin tersine çevrilmesidir. Gılgameş Destanı'ndan sonra ikinci derecede önem kazanan Homeros'un ***"İlyada"***sı, bu büyük tarihin on yıllık dönemini, M.Ö 1200'lerin bitişinden sonraki bir savaşını destanlaştırmaktadır. Savaş o dönemde benzer birçok halk direnişinde ve saldırısında gerçekleşen biçimiyle destanlaştırıldığından,

İlyada bu nedenle evrensel bir anlatın değerine sahip olmuştur. Barbarlık aşamasında, diğer bir deyişle henüz devletleşemeyen, etnik soy birimlerinin geçici ve zorlukla yürütülen federasyon tarzı birliklerinde, kabile şeflerinin olağanüstü rolleri abartılarak anlatılmaktadır. Buna ihtiyaç vardır. Çünkü bu güç yoğunlaşması olmadan, bir sonraki aşamadaki sınıflı toplum ve devletleşme gerçekleştirilemeyecektir. Halen her halkın zihninde güçlü olarak yaşatılan bu destansı anlatımlar uygar bir güce kavuşmanın önem ve zorluklarını yansıtmakta, tarihin çağ dönüşümünü ifade etmektedir.

İlyada'nın yazılı bir halde günümüze ulaşmasının böylesine büyük bir tarihi değeri vardır. Greklerin ilk *"Helen"* birlik rüyasını dillendirirken, gerçekleştirilenin büyük değerinin farkındadır. Bilindiği üzere Troya'nın düşüşünden sonra, Batı Anadolu'dan başlamak üzere M.Ö 1200'lerden itibaren *"deniz kavimleri"* denilen bir karşı yayılma dönemi başlar. Batı Anadolu İyonlaşırken, bu dalga Mezopotamya, Doğu Akdeniz, Güney Akdeniz, Güney İtalya, bugünkü Makedonya ve Karadeniz boylarına kadar dalga dalga yayılacaktır.

Homeros'un ikinci büyük destanı ***"Odysseia"***, bu yayılışların deniz yoluyla gerçekleştirileninin diğer parlak bir anlatımıdır; deniz maceracılığının, fethinin destanlaştırılmasıdır. Tarihte ilk defa deniz yoluyla bir yayılmayı yazılı olarak günümüze kadar taşıdığı için, hem belgesel niteliği, hem de dönemin mitolojik edebi dilini yansıtması açısından büyük önem taşımaktadır. Burada Gılgameş'in *"ölümsüzlük otu"*nu aramak için yeraltı sularında yaptığı geziye benzer bir anlatıma sahip olduğu için, gelenekle ilişkisi açısından da değerli bulunmaktadır.

Hesiodos'un ***"Theologia"***sı da M.Ö 800'lü yıllarda ozan diliyle yazılan, dönemin koşullara uyarlanan mitolojisinden esinlenmektedir. Sümer mitolojisinin özellikle Hititler versiyonu temelinde Anadolu üzerinden alınarak, Grek kahramanlık dönemini tanrılaştırmada kullanılmaktadır. Bu tarihi dönemin tüm kahramanlık eylemleri ve ardı sıra gelişen hanedanlık temelinde yükselen devletleşme çabaları, Sümer ve Mısır mitolojisinden esinlenerek, birer küçük tanrılar birliği *"Pantheon"* ideolojisine dönüştürülerek din, yani uyulması zorunlu inanç kalıpları haline getirilmektedir. Hititler ve Hurrilerde "***Teşşup***", Fenikelilerde "***Baal***", İbranilerde "***Yehova, Elohim***", Hintlilerde "***Brahma***", İran'da "***Ahura Mazda***" biçiminde yükseltilen en büyük tanrı anlayışına dayalı dinselleştirme çabaları, gecik-

meli olarak Greklerde ***"Olimpia tanrıları"*** da denilen Zeus önderliğindeki tanrılar birliği *"Pantheon"* olarak şekillenmektedir. Bunun altında da kahramanlık döneminden geçen toplumun etnik yapı ve soy birliğinden siyasal birliğe, devletleşmeye doğru geçişinin ideolojik üstyapısının kurulması yatmaktadır. Yani siyasal birliğin gereği ve zorla yaratılması ideolojik bir gerekçeye dayandırılmaktadır. İdeoloji yaratma her yeni siyasi organizasyon için zorunludur.

Tarihin her döneminde ve gelişen her toplumunda bu süreci gözlemek mümkündür. Hepsinin de temelinde Sümer kahramanlık döneminde, yaklaşık M.Ö 4000-3000 yılları arasında gelişen toplumsal dönüşümü, sınıflara ayrışma ve devletleşmeyi idealize etme çabası yatmaktadır. Bu çaba sonucu, Sümer rahiplerinin harika yaratılışı olan gök tanrı ***An***, hava tanrısı ***Enlil***, dağ tanrıçası ***Ninhursag*** (sonradan İnanna, İştar), su ve yer tanrısı olarak gelişen ***Enki*** tasarımı, kimlikleşmesi biçimindeki geleneği esas alınmaktadır. Günümüze kadar tüm ***"Theologia"***lara temellik eden ve biçim kazanmasında başrolü oynayan bu Sümer deneyimleridir. Tabii her yerel alan kendi kültürel geleneklerini katıştırarak, gerekli gördüğü dönüşümü ve asimilasyonu gerçekleştirerek kendine uyarlamıştır. Hesiodos bunu Grek yarımadası için yapmaktadır. Bu alanda yürütülen araştırmalar *"Enki=Kronos"*, *"En=Uranus"* *"Marduk=Zeus"* ilişkisini bilimsel olarak kurgulayabilmişlerdir. Hesiodos'un Theologia'sı özgün, sistematik olduğu ve günümüze kadar yazılı ulaştığı için önem kazanmaktadır. İnsanlık kültürel geleneğinin önemli bir parçasını bu temelde hazırlamak küçümsenemez. Ama kaynağı ortaya koymadan da doğru sonuçlara varılamaz. Özellikle tek tanrılı dinlerin doğuşunu değerlendirirken, bu geleneksel kültürel akışı kesinlikle göz önüne getirerek çözümlemek büyük önem taşımaktadır.

b- *Kahramanlık destanları ve Theologia anlatımları, M.Ö 6. yüz yıldan itibaren yetersizliklerini iyice ortaya koymaktadır.* İlkel köleci dönemin bu ideolojik kalıpları bunalım geçiren köleci uygarlığı sürdürmeye yetmemekte, çıkış bulamamaktadır. Bu aşamada yeni bir ideolojik patlamaya, zihinsel ve ruhsal çıkışa kesin ihtiyaç bulunmaktadır. Hem olguları doğada ve toplumda yeni izahlara kavuşturmak, hem de toplumsal kargaşaya çözüm bulmak gittikçe kendini dayatmaktadır. Zerdüşt ve Budha'nın özellikle ahlaki alanda yol açtıkları reformu daha da genelleştirip, tüm doğaya ve toplumsal ilişkilere yansıtmak gerekmektedir. Grek, Güney İtalya ve Batı Anado-

lu'nun yeni kurulan şehir ortamları bu iş için ideal bir ortam sunmaktadır. Sümer ve Mısır'ın merkezi devletlerinin ezici baskı ve dinsel kültürü, buralarda güçlü bir temele oturmuş olmaktan uzaktır. Yeni Grek köleciliği, hizmetinde ideologlara ihtiyaç gösterdiği gibi, baskı kuracak bir darlığa da düşecek durumda değildir. Çok verimli bir kent yükseliş süreci yaşanmaktadır. Yüceltici ideolojik çabalar engel değil, daha çok katkı sunmaktadır. Grek aydınlanmasının temelinde bu maddi gerçeklik yatmaktadır.

Felsefenin ilkin geliştiği Batı Anadolu'daki ***İyonya*** ile Güney İtalya'daki ***Elea*** bölgeleri, merkezi Grek'ten uzak bulundukları için, daha fazla bir özgür ortama da imkan vermektedir. Tarihte ilk filozof olarak adlandırılan ***Miletli Thales***'in felsefeye katkısı, tanrıyı işe karıştırmadan, doğayı kendi öz ilişkileriyle izaha kalkışması çabasında görülmektedir. *"Evren sudan yaratılmıştır"* derken, belki günümüz ölçülerinde fazla bir şey söylemediği dile getirilecektir. Fakat insan düşüncesinin tanrı gölgesi düşmeden bunu bağımsızca söylemesi, insanlık düşünce tarihinde devrimci bir değere sahiptir. Unutmamak gerekir ki, bu düşüncenin altında da Sümer tanrısının önce suyu yarattığı veya sudan tanrının yaratıldığı görüşü yatmaktadır. Thales'in hem Mısır, hem de Babil'de eğitim gördüğü bilinmektedir. Yine *"her taraf tanrıyla doludur"* düşüncesi de Thales'e mal edilmektedir. Burada da din felsefesine bir yönelim söz konusudur. Doğa ile tanrı kopuşu tam gerçekleştirilememiştir. Daha çok iki varlığın iç içe oluşu varsayılmakta, ***vahdet-i vücutçuluğun*** ilk biçimlenmesi anlayışına yol açmaktadır.

İkinci önemli adımı ***Herakletios*** atmakta; tanrıdan hiç bahsetmeden, doğanın temelinin kendi kendine hareket etmekten ibaret olduğunu söylemektedir. Doğanın ***"logos"*** anlam yasası olarak da değerlendirebileceğimiz kendi iç yasalarının düzeniyle hareket ettiğini, dıştan hiçbir tanrısal etkiye ihtiyaç duymadan sürekli değiştiğini söylemekte; düşüncesini *"bir nehirden geçen sudan ikinci kez yıkanılamayacağı"* biçiminde formülleştirmektedir. İlk defa açık bir biçimde maddeyi (özdek) esas alan bir düşünce tarzı temellendirilmektedir. Felsefe tarihindeki maddecilik, daha sonra geliştirilen *"tarihsel maddecilik"* görüşü, ana kaynağını bu düşünce tarzından almaktadır.

Diğer uçta Güney İtalya'da ***Phytagoras***, idealist felsefenin temellerini atmaktaydı. O da Thales gibi gençliğinde uzun bir süre Mısır ve Babil rahip okullarında eğitim almış, uygarlığın o günkü durumunu

gezerek de görmüştür. M.Ö 6. ve 5. yüzyıllarda yaşayan filozofun asıl önemi, doğa ilişkilerine matematiği uygulamasıdır. Sayılara kutsallık atfetmekte, sayıların özellikleriyle her şeyin açıklanabileceğine inanmaktadır. Evrendeki uyum dilinin müzikle duyurulabileceğini öne sürerek, ***armonia*** düzenliliğini savunmaktadır. Her şeyin temelinde ruhsal varlıkları öngörmekte, maddi ve bedensel gerçeği kafes rolünde görmektedir. Öğretisini mistik (gizemli) tarzda yürütmekte, çok sıkı bir eğitimi esas almaktadır. Grek ve İtalya'da doğan sınıflı toplumun ***Eflatun*** öncesi filozofça yönetimini hazırlamaktadır. Aslında yaptıklarının Sümer ve Mısır yönetimlerine esas teşkil eden ilkelerin güncelleştirilmesi ve yerel koşullara uyarlanması olduğu, bu merkezlerden yoğun bir biçimde etkilendiği açıktır. Fakat doğadaki her şekillenmenin, formun bir sayısal oran ilişkisine dayandığını, şeylerdeki bu oranın bulunmasının esas olduğunu öngörmesi önemli bir katkıdır. Tıbbın, mimari ve müziğin geliştirilmesinde, bu oransallığın yakalanmasının büyük önemi vardır. İlişkilere sayı, ölçü ve sınırı yerleştirmesi de önemli bir ilerlemedir. İnsanın zihniyet ve ruhsal yapısında mantığa ulaşılmasında ileri bir role sahiptir.

Grek merkez alanında ise, M.Ö 6-5. yüzyıllar arasında yaşayan en önemli filozof ***Parmenides*** 'tir. Büyük önemi her şeyin temelinde mantığı, anlama, us yeteneğini öngörmesidir. Duygular yoluyla öğrenmeye güvenilemeyeceğini, duygulardan gelen bilgilenmenin aldatıcılığını öne sürerken, usla bilgilenmenin esas olduğuna, bu tarz bilgilenmeyle gerçekliğe ulaşılabileceğine inanmaktadır. Aslında Parmenides'in önemi, uyanan insan aklına, usuna büyük değer vermesinde yatmaktadır. Belki aşırıya kaçmış, somut bilgilenme kaynaklarından uzaklaşarak, büyük bir yöntem yanlışlığına bin yıl sürecek bir kapı aralamıştır. Ama mantıklı düşüncenin temelini atmak ve önemini ortaya koymakla evrensel bir rol de oynamıştır.

Atina devletinin Persler karşısında uğradığı zor durumlar, verdiği kayıplar, ***Isparta***'yla rekabet, artan sınıfsal farklılıklar, M.Ö 5. yüzyılın sonlarından itibaren giderek derinleşen bir buhran dönemine yol açar. Toplumsal sorunlar gittikçe kendini dayatır. Ortam tam da ***Sofistler*** (bilgiç geçinen, bilgi satan öğretmenler) için olgunlaşmıştır. Bu durum iki yönlü bir etkiye yol açmıştır. Bir yandan dini dogmalar inandırıcılığını yitiriyor, tanrılara inanç zayıflıyor, diğer yandan birbirine zıt felsefe okulları sürekli kafa karıştırıyordu. Bundan yararlanan sofistler, *"herkesin kendine göre bir fikri vardır"*

sloganı altında birey özgürlüğüne yakın bir pozisyona yol açıyor; fakat temel düşünce kalıplarından düşüldüğü için bir sığlığa, bilgi ve düşüncenin ayağa düşmesine sebep oluyorlardı. Bir yozlaşma, istismar durumu söz konusuydu. Ne dinde ne felsefede ölçü diye bir şey kalmamıştı. Herkesin kendine göre ölçüleri demek, tekrar orman kanunlarının hükümranlığına, toplumda da tiranlığa, demagogların egemenliğine götürecekti. Tüm toplumsal değerlerde kalitesizliğe, aşınmaya, giderek sahtekarlığa yol açacaktı. Bu gidişe dur denilmesi kaçınılmazdı.

c- Sokrates *böylesi bir gidişatın ortalığı tozu dumana kattığı bir dönemin ürünü olarak ortaya çıkar* Ağırlaşan toplumsal sorunlar izah ve çözüm ararken, bunun yöntem ve içeriğinin nasıl olması gerektiği temel sorun olmaktaydı. Sofistler kargaşayı körüklemekten öteye bir rol oynamıyorlardı. Düzeni laçkalaştırıyor, sarsıyor, ama alternatifini ortaya koyma sorumluluğundan kaçınıyorlardı. Sorumsuz bir gençlik kuşağına yol açılıyordu. Bu gençlik kendini hiçbir değer ve inançla yükümlü saymayacaktı. Tehlikenin büyüklüğü buradan ileri geliyordu. Sokrates (M.Ö 470-399) bu durum karşısında çok köklü bir ahlaki öğretinin temelini atmakla tarihi bir rol oynar. Sokrates'in esasen cevaplandırmak istediği soru; her şeyin, özellikle her işin bir erdemi (mükemmeliyet ölçüleri, yasası, geleneği) olduğudur. Biraz daha açıldığında, bir konu, bir iş hakkında konuşmak için ilk yapılması gereken şey, o işin, o konunun esaslarını bilmektir. Bu konudaki parola meşhur *"kendini bil"* ilkesidir. Konu ve iş hakkında yeterli, hatta mükemmeliyet derecesinde bilgisi olmayanlar konuşmamalı, o işe soyunmamalıdır. Bilgisizlik, cehalet tüm kargaşanın, yanlışlıkların, dolayısıyla kötülüklerin anasıdır. İyiliğin yolunu açmak isteyen, onun bilgisini de kazanmalıdır.

Bu bilginin de genel ölçüleri vardır. Herkesin kendine göre ölçüleri olamaz. Her mesleğin, kurumun kendi ölçüleri ve yasaları vardır ve bunlar tüm meslek ve kurumların eş düzeydeki kolları için de geçerlidir. Askerlik, siyaset, çiftçilik, zanaatlar, dindarlık gibi tüm toplumsal kurumların bilgiye dayanan tam ölçüleri vardır. Bu ölçülerle hareket edildiğinde, o kurum, o meslek rolünü hakkıyla oynayacaktır. Bunun için en çok gerekli olan; işin, mesleğin konusu olan her çabanın bilgiye dayanması gerektiğidir. Bilgisi olmayanın yaptığı iş, eninde sonunda çıkmaz bir yola sapacaktır. Bir anlamda *"sağlam pratik, sağlam teoriye dayanır"* ilkesinin temelini seslendirmektedir.

Dikkat edilirse bu tavır, Budha, Konfüçyüs ve Zerdüşt'ün de peşinde koştuğu bir tutumdu.

Sokrates'in özgül bir konunun içeriğine dair kapsamlı bir görüşü veya kitabı yoktur. O daha çok yöntemle, *"nasıl yaşamalı"* sorusuyla uğraşmaktadır. Yöntem olmayınca, biriktirilecek bütün bilgiler eşeğin sırtına vurulacak kitaplar gibidir; belki de ondan daha tehlikelidir. Çünkü insanın elinde yanlış bir yöntemle kullanılacak bir bilgi, eşeğin sessizliği yanında bin kat daha tehlikeli ve yanlış bir duruma yol açabilir. Sokrates, bu temel sorunda haklı olarak çok radikal bir tavrın sahibi olarak karşımıza çıkıyor. Zaten derdi çok bilgi edinmek değil, bilgiyi niçin ve nasıl elde ettiğidir. Nedeni ve nasılı olmayan bilginin değeri olduğuna hiç inanmaz. Aynı zamanda *"niçin bilgi"* sorusuna cevap doğru verilince, o bilgi ve ona dayalı işte doğru da ortaya çıkar. Sokrates'te doğru düşünmek iyi yapmaya götürür. İyi yapılan iş de güzel olan iştir. *"Doğru düşün, iyi (mükemmel) yap, güzel ol"* ilkesi Sokrates ahlakının özüdür. Zerdüşt'te bu ilke *"doğru düşünme, doğru söz, doğru eylem"* biçiminde formülleştirilmiştir. Aslında birbirine benzeyen bu öğretilerin ortak yanı, bozulan sistemi reformdan geçirmektir. İlk kurucuların yaptıkları bunun gereğini hakim kılmaktır.

Tabii bunalım toplumundan çıkarı olanlar, bu ilkeli ve katı tutumu hoşnutlukla karşılamayacaklardır. Her dönemde görüldüğü gibi bunalımın rantından geçinenler, kanundan, adaletten kopuk tiranlar ve diktatörler durumundadır. En büyük silahları, demagoji (sözle aldatmaca sanatı) ve zorbalıktır. Sokrates'in gençliğin ahlakını köklü bir reformdan, doğru ilkelere dayalı bir dönüşümden geçirmesi, yargılanmasının esasıdır. Ama gerekçesi *"Atina'nın yüce birlik ve bütünlük ilkelerini ve koruyucu tanrılarını inkar ediyor"* adı altında düzenlendiğinde, Sokrates'in verdiği cevap ve aldığı tutum eşsiz ve unutulmazdır. Yasalara uymayı *"erdem"* olarak kabul etmekte, erdem ilkesine göre yaşamaktadır. Öğrencileri kaçmayı teklif ettiklerinde, bunu erdemsizlik sayar ve reddeder. Büyük bir rahatlık içinde baldıran zehri dolu kadehi başına dikerek şerefle şehit olmanın ölümsüzleri arasındaki birincilik yerini alır.

d- Eflatun *ve* ***Aristo*** *ile klasik felsefe çağı doruk noktasına varır.* Toplum felsefesinde ikisi de Sokrates'in öğrencisi sayılır. ***Eflatun***, hocasının anısına bağlılığın gereği olarak doğru, iyi, güzel kavramlarını Atina devletinin kurtarılmasında ve filozofça yönetilmesinde bir model haline getirmek için ***"Devlet"*** adlı kitabı yazar. Eflatun'un

dünyasında *"idea"* esastır. Maddi dünya, idealar dünyasının zayıf hatırlanan anılarından ibarettir. Önce öz, yani idea vardır. Sonra yoğunlaşarak maddi türlerin varlığına yol açarlar. Kendi başına madde düşünülemez. Bu, Parmenides'in us anlayışının daha geliştirilmiş bir biçimidir. İdealizmin en büyük filozofu sayılmaktadır. Peygamberliğe yakın bir konumu vardır. Bu haliyle biraz da Zerdüşt'e benzemektedir. Sokrates'le Eflatun'un toplamını, Zerdüşt öğretisine yakın bir cevap olarak da düşünmek mümkündür. Bilgeler yönetimi, sanatkarane görünüm, atletik bir fizik, Eflatun felsefesinin temel özellikleridir. Seçkinler böyle yetiştirildiğinde, devlet sağlam yönetilir. O da Sokrates gibi diyalog yöntemini esas alır. Tarihte ilk defa derslerini Atina yakınlarında ***Akademia*** adlı yerde verdiği için bu adla birlikte anılır. Akademia geleneği ve kurumlaşması, yöntemiyle bağlantılıdır. Sınıflı toplumun filozofudur. Tüm insanların eşitliğini düşünmemektedir. Köleci uygarlık doğal ve sürekli bir düzen olarak düşünülmektedir. Atina devleti bu doğal düzenin en güçlü ideası olarak ***"Devlet"*** adlı diyaloğunda tasarlanmaktadır.

Greklerin kendileri dışındaki herkesi küçük görmeleri de bu düşünce tarzıyla bağlantılıdır. Kendisinden sonra birçok idealist düşünür Eflatun'u çeşitli biçimlerde geliştirmeye, dönemlerin öğretilerini onunla izah etmeye çalışır. ***Neo Eflatunculuk*** ; genelde dini düşünceyle felsefi düşünce, özelde de bunun Hıristiyanlık somutunda gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. İslam dini ve felsefesi üzerinde de derin etkisi vardır. Tüm yakın çağ idealist anlayışlarda da bu etki esaslı rol oynar.

Aristo (M.Ö 386-320) klasik çağın son büyük felsefi düşünce yaratıcısıdır. İskender'in hocasıdır. Atinalılar kendisini pek sevmez. Grek kalıbına biraz sığmaz konumdadır. Kendi dönemine kadar olan tüm dini ve felsefi düşünceyi bir ansiklopedik kafa gibi incelemiş, öğrenmiştir. Doğa üzerinde derin bir gözlemcidir. Hem usa, hem duygulara eşit yer verir. Usla duygu ve algıları arasındaki bağı sağlam kurmaya çalışır. Dönemin tüm bilgilerini öğrenmeye çok meraklı olduğundan, doğa ve toplum ayrımını yapmaksızın toplamaya çalışır. Bu çaba onu genellemeci, tümdengelim metoduna götürür. *"Aristo mantığı"* denilen de budur. Aslında o döneme kadar biriken bilgi ve düşüncelerden genel mantık esaslarını inşa etme çabasıdır. Aristo bu anlamda o dönem için insan zihniyetinin bir toplamı, genel gücü olarak da tanımlanabilir. Sistematik bilgi ve düşüncenin hep doruktaki sembolü olarak

adlandırılması, bu özelliğinin bir sonucudur. Somut ifadesi ve uygulaması, Büyük İskender'in en büyük cihan imparatorluğunu gerçekleştirmesidir. Bu büyük düşüncenin büyük uygulanması, evrensel düşüncenin evrensel iktidarı anlamına da gelmektedir.

Tanrıyı yadsımaz. İlk neden olarak düşünüp daha sonraki süreçleri doğanın kendi kendine gelişimi olarak inisiyatifli sayar. Her şeyin sonuçta ilk nedenle, yani tanrıyla birleşeceğini söylemekle amaçlı evren anlayışını ortaya koyar. *"Her şeyin bir nedeni ve bir amacı vardır"* düsturu Aristosal bir formüldür. Dolayısıyla tanrısaldır. Bu yönüyle tek tanrılı dinler üzerinde büyük etkisi olduğu gibi, ortaçağın İslam ve Hıristiyanlık felsefesi üzerinde etkisi de büyüktür. Daha doğrusu İslam ve Hıristiyanlık felsefesi Eflatun ve Aristo düşüncesi kullanılarak geliştirilmiştir.

Günümüze kadar vasat, ortalama insanın mantık yapısına da Aristocu görüş egemendir. Diyalektik mantık henüz insan zihniyetine hakim olmaktan uzaktır. Bu özelliği nedeniyle mantıkta halen güçlü bir biçimde yaşayan da Aristo'dur. Müminin inanç felsefesinde yaşayan da odur. Dolayısıyla küçümsenemez. Ama aşılmadan da, çağımızın doğru düşünce tarzını ve bilimini öğrenmek mümkün değildir. Aristo'nun felsefi düşünce tarzında büyük bir aşama olarak değerlendirilmesi, ama bilgilenme düzeyinin çoktan aşılması, fizik, kimya, biyoloji ve toplumsal bilimlerdeki büyük ilerleme nedeniyle de artık tutuculuğun inanç ve mantığındaki durak olarak görülmesi önemlidir. Bu durakta durmak günümüz için gericiliktir. Aristo'yu bu temelde aşmak günümüz için büyük bir önem taşıyıp, ilerleme ve dönüşmenin kaçınılmaz bir gereğidir.

Grek düşünce yapısında daha sonrasında bu büyük filozofların çeşitli yorumlarına dayanan birçok farklı okul geliştirilmiştir. Yakınçağa, ***Renaissance*** 'a kadar başta İslam ve Hıristiyanlık olmak üzere bir yandan çok çeşitli dinsel felsefeler, diğer yandan din dışı birçok felsefi okulun gelişiminde dolaylı veya doğrudan kaynak rolünü oynamışlardır.

Uygarlık tarihinin düşünce akışı da bir nehir gibidir. Ana kaynağı Verimli Hilal'in dağ etekleri iken, oradan aldığı kollarla Sümer'de bir anadalga akışı olur. Mısır'dan, Anadolu'dan, Hint'ten, Çin'den, İran'dan aldığı kollarla Grek darboğazında bir felsefe barajı olarak enerji kaynağı haline gelir. Tekrar akış gücü kazanır. Ortaçağın kurutucu engellemelerine rağmen, yakınçağda Avrupa'da tekrar büyük bir güce kavuşup günümüzün önünde durulması zor bir sel akışı haline gelir.

H- KÖLECİ UYGARLIKTA DORUK

Uygarlığa ilişkin çözümlemelerimi geliştirirken, konular arasındaki bağıntıların varlığına dikkat etmeye çalıştım. Bu yaklaşımın altında yatan, günümüzde tam bir felaket halini alınış olan, bilim ve ahlak arasında kopmuş bulunan bağlantının yeniden ve güçlü bir biçimde kurulmasına ilişkin umut ve niyetlerimdir. Sığlık ve tekrar, bu kaygımdan dolayıdır. Daha sıkça tekrar ve vurgu kaçınılmazdır.

Köleci uygarlığı çözümlemekle şu amacımı hiç göz ardı etmiyorum: Kapitalizmi kendi başına çözmek, o sistemin lehinde veya aleyhinde sonuçlar çıkarmak, yöntem olarak büyük bir yetmezliği içermektedir. Kapitalizmde, hatta gerçekleştiği oranda reel sosyalizmde yaşanan ve içerilmiş bulunan, özünde köleci toplumsal yapının hem alt hem de üstyapıda gerçekleştirdiği yaratımların, *"uygarlık özellik lerinin"* daha da genelleştirilmiş ve açımlandırılmış biçimleridir, onun altındaki özleridir. Belki ölçüler ve biçimlerde artma ve yetkinlik temelinde gelişme çarpıcıdır. Hatta kıyaslama tanımaz düzeydedir de denilebilir. Ama yine de uygarlığın ilk biçimlenmesi ve bunun altındaki öz esasta belirleyicidir.

Bilimin sıkça uyguladığı bir yöntemi toplumbilimin de uygulayamaması, ancak çok güçlü sınıf hakimiyeti kavramıyla izah edilebilir. Çokça tekrarlanan objektiflik, belirleyicilik kavramları, toplumbilime bir türlü uygulanamıyor. Bunun temel nedeni, özellikle objektif ve sübjektif anlamda kaskatı kılınmak kadar, çok şaşırtıcı reklamsal ideolojik görüntülerle ortama mutlak egemen olma iradesidir. Bahsetmek istediğim, bilimdeki *"belirleyicilik"*, yani genel kurala, yasaya ulaşma anlarının gözden yitimi; aşırı ve kopuk niceliksellik, hiçbir şeyin anlatılamaması, hatta anlamını yitirtme yöntemine dönüştürülmesidir. Av-

rupa'nın, özellikle ABD'nin toplumsal bilimler anlayışında bu büyük çarpıtmanın gerçekleştirilmesi, sınıfsal hakimiyet ve onun dünya çapında daha da aşırılık kazanan emperyalist tahakküm ihtiyacıyla yakından bağlantılıdır. Niyetim, eğer *"bilimsel sosyalizm"* adı altında kavranmak istenen bir öz varsa, hiç olmazsa bunun doğru yöntemine ulaşmadır. Belki bazı keskin *"solcular"* bunu fazla anlamlı bulamayacaklar. Ama iddia ediyorum ki, eğer eleştirisi doğru yapılıp düzeltilemezse, ***marksizm*** Sümer rahip ideolojisinin bile ahlaken daha gerisinde ve kapitalizmin en masrafsız bir oyuncak aletinden başka bir sonuçla karşılaşamayacağı gibi, *"proleter diktatörlük"* teori ve uygulaması da Sümer'in bir kaba Sargon emperyalizmi, tahakkümü modelinden, kapitalizmce kullanılan bir başka aletten öteye gidemeyecektir. Reel sosyalizmin hiçbir teorik modelle izah edilemeyen bu çöküşünün altında bu vahim gerçeklik yatmakta ve ne demek istediğime ilişkin bir örnek olmaktadır. *"Hata, yanlışlık ve ihanet nerede? Ne zaman, kimler tarafından ve nasıl yapıldı?"* sorusu kadar; *"doğrusunun nerede, ne zaman, kimler tarafından ve nasıl gerçekleştirilmesi gerektiği"* de bu sorunun çözümlenmesiyle bağlantılıdır. Yeri geldikçe bu hususları açımlamanın, savunmanın özellikle *"20. yüzyıl ikiyüzlülüğü"*ne karşı en önemli yanını teşkil edeceğini belirtmekle yetiniyorum.

1- Grek uygarlığı

Köleci uygarlığın Greko-Romen biçimlenmesinin doğru tanımlanması, tarih biliminin en önemli sorunudur. Bunun doğru ortaya konulamaması, tarihe ve toplum bilimine ilişkin yapılan hataların, yanlışlık ve çarpıtmaların temelini teşkil etmektedir. En temel çarpıtma da, oldukça abartarak, uygarlıksal çıkışın temeli olarak öne sürülmesidir. Bu husus daha çok Avrupa merkezli anlayışların ana özelliği olarak karşımıza çıkarılmakta ve dayatılmaktadır. Bunun zıddı diğer temel anlayış ise, Doğucu, özellikle İslamcı bakış açısına dayalı küçümseyici, küfür niteliğinde değerlendirici ve fazla bilimsel değeri olmayan propaganda ağırlıklı yaklaşımdır. Her iki anlayışın temelinde de bir yandan Grek mitolojik ve felsefi düşünce tarzıyla, diğer yandan Ortadoğucu dinsel düşüncenin fanatizme varan dışlayıcı, benmerkezci doğal yaklaşımcılığı yatmaktadır.

Mevcut bilimsel verilerin ışığında değerlendirildiğinde, Greko-Romen uygarlığının iki ana kaynaktan ve tarihi dönemden beslendiği rahatlıkla gözlemlenebilecektir:

a- Neolitik çağla beslenme: Altın (Verimli) Hilal kaynaklı neolitik tarımsal devrim dalgasının M.Ö 5000 yıllarında Balkanlar ve Güney Rusya stepleri üzerinden Avrupa'ya ulaştığı kanıtlanabilmektedir. M.Ö 4000 yıllarından itibaren de tüm Avrupa'nın tarım devrimiyle tanıştığı görülmektedir. Tarihte buna Aryen kaynaklı ***Hint-Avrupa*** dalgası denilmektedir.

Bir yanlış anlamayı şimdiden önlemek açısından *"Aryen"* kelimesini açıklığa kavuşturmak önem kazanmaktadır. Diğer birçok Ortadoğu kökenli kavramın adlandırılmasında Sümerlerin oynadığı rol, bu kavramda da esas olmaktadır. *"Ar"* ve *"Ard"*, Sümerce saban ve sürülen yer, tarla anlamına gelmektedir. Zagros-Toros etekleri tarım devriminin doğuş kaynakları olduğundan, ilk tarla haline gelen toprağa Sümerliler *"Ard"* yer demektedirler. Onlar da bu kelimeyi büyük ihtimalle toprak sahibi olan ve genelde Horrit denilen bu alandaki kabile topluluklarından almış olabilirler. Horrit kelimesinin de *"yüksek memleketliler"* anlamında Sümerlerce kullanıldığı tarihçe bilinmektedir. *"Ar"* kelimesinin ise, *"Ard"* la yakın bağlantılı olarak saban anlamını vermesi terminolojinin gereğidir. Daha sonra Araplar *"Arz"* olarak kullanırken, bugünkü Kürtçe'de de *"ard"*, yer, tarla olarak kullanılmaktadır. Bu durumda *"Aryen"* kelimesi yeri, toprağı, tarlayı süren halk, topluluk anlamına gelmektedir. Dolayısıyla tarım, tarla devriminden geçen tüm halk topluluklarına *"Aryen"* denilmesi anlaşılır olmaktadır. Daha sonraki Ari=yüce, Ar=ateş yaklaşımları biraz zoraki yakıştırmalar olup fazla gerçekçi gözükmemektedir. Ama yine de dönemine göre en ilerde olan topluluklar olarak yücelikle, Arilikle değerlendirilmesinden ırkçı sonuçlar çıkarmak doğru değildir. Alman faşizminin bu kavram çarpıtması bilimsel değil, ideolojik ve propaganda amaçlıdır. Bundan sonra bu kavramı kullandığımızda, bu içerikle anlaşılması gereğini önemle belirtme gereğini duyuyorum.

Avrupa'nın tarım devrimiyle beslenmesi süresince hep Ortadoğu kaynaklı yaratımlardan, araç ve kavramlarından yararlandığı, tarihin çok iyi tespit ettiği bir hususdur. ***Gordon Childe***'ın yaklaşımları bilimsel kanıtlı ve yol gösterici niteliktedir. Bu dönemde özü tarım devriminin yayılmasına dayanan, onun kültürünü esas alan, fiziki ve güç olgusuyla bire bir yakınlığı olmayan genel bir halklaşma ve kavimleşmeye doğru gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Ortadoğu topluluklarında da daha M.Ö 6. binlerde yaşanmaya başlanan bu özgünleşme-

ye dayalı etnik gruplarm oluşması, bin-iki bin yıllık gecikmeyle Avrupa'da bir nevi tekrarlanmakta veya uyarlanmaktadır. Benzer gelişmeyi Kuzey Afrika, Hindistan ve Çin de aynı tarihlere yakın dönemlerde yaşamışlardır. Tarihin her döneminde karşınıza çıkan ana kaynak kültürden dalgalar halinde beslenme olayının en temel olanıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Hint-Avrupa yayılmasının bu içerikle anlaşılması, tarihin doğru anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

M.Ö 1000'li yıllara doğru geldiğimizde, demirle de beslenen bu halk veya etnik gruplaşmalar temel bazı adlandırmalar kazanmışlardır. Bugünkü Rusya ve bitişiklerinde ***Slaw***, en Kuzey Avrupa'da ***Norman***, ***Töton***, Almanya'ya doğru ***Germen***, ***Got***, daha güneye doğru ***Kelt*** ve ***Latinler*** olarak ad kazanmışlardır. İkinci merhalede bu etnik gruplaşmalardan daha dar bir coğrafyada ve özgünleşmiş halk grupları, kavimler veya milliyetler dediğimiz oluşumlar ortaya çıkacak ve şekilleneceklerdir. Grek yarımadasında ***Helen***, İtalya'da ise ***Latin*** halklaşma süreci bu dönemin bir ürünüdür. Neolitik çağın sonlarında bu genel adlar altında yoğunlaştıkları görülmektedir.

b- Uygarlık çağıyla beslenme: Grek uygarlık biçimlenmesinin temelindeki daha yakın bir etkileme kaynağı, Sümer, Mısır ve ikinci uygarlık halinde etkiledikleri tüm Ortadoğu köleci uygarlığıdır. Grek uygarlığının bu kaynaktan doğrudan beslenmesi, dört temel kol üzerinden ve özellikle M.Ö 2000'lerden itibaren yoğunlaşır. Anadolu üzerinden Troya'dan, Doğu Akdeniz'den, Fenikelilerden, Mısır'dan ve Girit'ten olmak üzere bu kaynaklardan aldığı uygarlık güçlerini, daha önce almış ve özümsemiş bulunduğu neolitik değerlerle katıştırarak zengin bir senteze gidebilmiştir. Gerek neolitikten, gerek uygarlıktan önce Grek yarımadasında çok ilkel Akdeniz vahşi klan topluluklarının varolduğu düşünülmekte, fakat neolitik dalgayla özümsendikleri tahmin edilmektedir. Grekçe'nin Aryen özellikler taşıyan bir dil olması bunun kanıtıdır. Halbuki neolitik çağdan önce Kafkasya'dan Bask'a kadar ilkel komünal klanlar döneminde, tahminen M.Ö yirmi-yirmi beş bin yıl önce oluşan Akdeniz (***Kafkas-Bask***) dil grubu farklı bir yapıdadır. İtalya yarımadasında da buna benzer bir gelişim geçerlidir.

Grek coğrafyasının özellikleri şüphesiz uygarlık biçimlenmesinde kendine has etkilere yol açmıştır. Bu kural her alan için geçerlidir. Grek özgünlüğü açısından belirleyici bir rol oynamaz. Bu özgünlüğün çok zengin gelişmesi, beslendiği kaynaklarla yakından bağlantı-

lıdır. Tüm neolitik çağın kazanımlarını uygarlığın en çok geliştiği dört koldan aldığı kazanımlarla birleştirilmesi, coğrafyasının Asya, Afrika ve Avrupa'nın kesişme noktasında bunu sentezleyip özgün kılması, zenginliğinin ve yeniliğinin gerçekçi izahıdır. Bir zenginliğin oluşması nasıl beslendiği değerlerle ölçülüyorsa, Grek uygarlık oluşması da, bünyesinde birleştirdiği kaynaklarla beslenip biçimlenmekte ve tarihte çok önemli bir üst aşama olarak rol alabilecek duruma gelmektedir. Zengin bir bireşim ortaya çıkarmaktadır. Katkısı, sentezi başarılı yapabilmesindedir. Hani malzemesi bol olduğunda aşurenin iyi yapılması gibi. Bu rolü küçümsenemez, ama yepyeni, yaratıcı öz kaynaktan bir doğurma rolü olarak da değerlendirilemez. Bu sürece kısmen değinilmişti. Tekrardan kaçınırsak, ana hatlarıyla şunlar söylenebilir:

I- Mitolojisi esasında Sümer ve sınırlı olarak da Mısır'dan aşırmadır. Sümer kaynağını Anadolu ve Fenike üzerinden alırken, Mısır kaynağını Girit üzerinden almıştır. Buna ikinci elden aktarma demek daha gerçekçidir. Çünkü Sümer Anadolu'da ve Fenike'de belli bir yerelliğe uyarlandıktan sonra yarımadaya taşınır. Mısır'da, Girit'te önemli bir özümsenmeden sonra aynı durumu yaşar. Bir ön, proto uygarlık gücü olarak Mikenlerin yarımadada uygarlığın mitolojisine ilişkin bir doğurma gücünde olmadığı, Zeus'un Girit doğumlu olmasından da rahatlıkla anlaşılmaktadır. Yaklaşık M.Ö 1500'lerde rastlanılan Zeus mitolojik kültü, yarımadaya nasıl taşındığına ilişkin çarpıcı bir örnektir. Etimolojik (dil yapısı açısından) olarak Zeus kelimesi Aryen kökenli "*div*"den üremiştir. Div, o dönemde tüm Aryen gruplarda "*dev*", en büyük anlamında kullanılmaktadır. En büyüğe *"tanrısal varlık"* denildiği bilinmektedir. Dev, Sümerlere taşınırken de bu rolü oynamıştır. Ortadoğu tanrı kavramının öncülüğü en primitif, ilkel haliyle bu Aryen neolitik toplulukların bir kavramlaştırması, kimlik kazanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli aşamalardan geçerek en büyük tanrı, ilah, Allah kavramına ulaşılmıştır.

Anadolu'daki en eski tanrıça kültür olarak Kibele kültürü tanrıça ***Artemis*** olarak en önemli bir kaynak rolü oynarken, şarap ve meyve tanrısı ***Tarhuzza***, ***Dionysos*** olarak özümsenmiştir. Bilindiği üzere Anadolu Helenleşmeden önce, en eski bilinen halk grubu olarak Luwilerin heykellerinde de rastlanan bu meyve, özellikle üzüm ve şarap tanrısı Tarhuzza çok belirgindir. Dionysos biçiminde özgünleştirilmesi, kaynaktan beslenmenin diğer çarpıcı bir örneğidir. ***Afro***

dit'in Kıbrıs kıyılarındaki köpüklerden doğması da mitolojik bağımlılığın nasıl geliştiğini, yani yol uğrağını iyi göstermektedir. ***Apollon*** da giderek kadın tanrıçaya karşı üstünlük kazanan, özellikle bunu Hitit ve Hurrilerde ***Telepinu*** ve ***Teşup*** olarak gerçekleştiren erkek egemen tanrı şekillenmesi olarak Batı Anadolu'dan Greklere taşınır. Mısır tanrısı ***İsis***'in, ***İo*** ve ***Osiris***'in benzer etkilemesi, ***Demeter*** ve kızı ***Persephone*** örneğinde etkilemeye sahip oldukları çözümlenmiş hususlardır.

Mitolojik taşınmayı daha fazla detaylandırma fazla anlamlı olmaz. Fakat Hesiodos'un, özellikle Babil Yaratılış Destanı (Enuma Eliş) başta olmak üzere, dönemin birçok mitolojik kaynağından beslenerek Theologia'sını yazdığı rahatlıkla belirtilebilir. O dönemin bir kültür grubu, benzer Theologialara (tanrı bilimler) sahiptir. Özü Sümerlere dayanan bu bakış açıları ve bilinç biçimleri, şüphesiz neolitik çağın kavram düzeyine göre ilerici bir ideolojik düzeyi yansıtmaktadır. Köleliğin temel ideolojik örtüsü olarak, bu teoloji daha sonraki tüm tanrıbilimlerin temelinde yatmaktadır. Unutmamak gerekir ki, bu olmadan felsefi ve bilimsel bakış açılarına da ulaşmak münıkün değildir. Çünkü aralarındaki tarihsel diyalektik bağ kesin ve nettir.

II- Bugün de tüm Avrupa'da kullanılan alfabeyi Fenikelilerin Sümerlerden alıp geliştirdikleri ve M.Ö 1000-700 yılları arasında Greklere taşıdıkları da bilinen diğer önemli bir husustur. Grek uygarlığı bu alfabeyle tarihe mal olmuştur. Benzer bir biçimde matematik ve geometri Mısır ve Sümerlerden alınmıştır. Edebiyat tarzı hem ağız hem içerik olarak bura kültürlerini esas almıştır. Greklerde oluşan zihniyet ve ruh yapısı, dönemin genelinde olduğu gibi şekillenmesini bu kaynaklara borçluyken, kendi katkılarını ustaca yapmayı da bilmiştir. Esas önemi de buradadır. Bu bir kopyacı tarzda alım ve taşırım olmayıp, sindirme, özümseme ve daha zengin ruh ve zihniyet yapısına ulaşma biçiminde olmuştur. Bu yönüyle de uygarlık tarihine önemli bir katkı rolünü oynamıştır. Yanlış olan, bu katkı rolünü kaynak, doğurtma şeklinde sunarak saptırmadır. Grek ve daha sonra Avrupa uygarlığı bu saptırmayı fanatizme varırcasına bir şovenizmle yapmıştır. Greklerde kendi dışında herkesi barbar olarak gösterme bir gelenek halini almıştır. Halbuki kendileri bir uygarlık gücü haline gelmeden, çok ilkel kabile düzenleri halinde yaşarken, uygarlık orijinal kaynaklarında çoktan yaratılmıştı.

III- *"Helenler"* olarak kendilerini adlandırdıklarında, temel bir uygarlaştırma aracı olan demir de Yukarı Mezopotamya'da gerçekleşen bir buluş olup ***Frigler*** yoluyla adaya taşınmıştır. Troya üzerinden de tunç kökenli araçlar taşınmıştır. Demir ve tunçtan silahlar M.Ö 1000'lerden itibaren yaygın olarak Helen boyların elinde yoğunlaştıktan sonra ancak karşı bir hamle gücü haline geliyorlar. M.Ö 1200'lerde Troya düştükten sonra Anadolu kapısı açılıyor. Önce Batı Anadolu İyonlaşır, sonra tüm Anadolu'da, ta Fırat'a kadar bir Helen özümsenmesi yaşanır. Luwiler silinir. Yine ***Frigya***, ***Lidya*** benzer bir akıbeti yaşar. Ancak *"Komagenes Krallıkları"* denilen, bugünkü Kürtlerin ve Ermenilerin ataları sayılan etnik gruplar varlıklarını korurlar. Helen kültürünün bu karşı yayılışı, M.Ö 1000 yıllarından başlayıp gel-git dalgaları halinde İskender'le doruk noktasına varır ve M.S 20. yüzyıl başlarında Anadolu'dan Türkler tarafından tümüyle atılmalarıyla trajik bir biçimde sona erer.

Yayılma Batı'da da devam eder. M.Ö 1500'lerden itibaren Girit bağımsızlığını yitirir. Kıbrıs benzer bir süreci yaşar. Makedonya'ya açılım sağlanır. Bu arada güçlü bir kolonizasyon süreci yaşanır. Karadeniz kıyılarında Pontus ve Akdeniz'in hemen her tarafında güçlü Helen kolonileri kurulur. İtalya yarımadası daha yoğun bir yerleşime açılır. Güneyi adeta Helenleşir.

IV- M.Ö 7. ve 6. yüzyıllarda Grek yarımadasında etnik yapılı federasyondan sınıf temeline dayalı merkezi bir köleci devlet yapısı doğar. Bu köleci devlet şekillenmesinin en özgün yanı, rahip karakterinin ikinci planda kalıp siyasi yönünün başat olmasıdır. Daha da önemlisi, kısa bir krallık döneminden sonra, belki de yaşanmadan, köleci cumhuriyet diyebileceğimiz bir biçimlenmeyi gerçekleştirmesidir. Sümer, Mısır ve hatta tüm Ortadoğu köleci devlet yapılanmalarında rahip sınıfının rolüyle daha sonra hanedanlık kuruluşları esaslı bir rol oynarken, Grek ve İtalya örneğinde cumhuriyetçi yan ön plana çıkar. Şüphesiz bu durum ideolojide rasyonalitenin, tarımın yanında da ticaretin önem kazanmasıyla bağlantılıdır. Özellikle ticaret burjuva sınıfına yakın bir sosyal gelişmeyi beraberinde getirir. Esasta bir orta sınıf olarak laikliğe daha yakın ve çıkarları gereği rahip ve hanedan yönetim tarzına daha uzak duruşu ifade eder.

Denizlerde karayollarına göre oldukça elverişlilik kazanan ticaret, Grek üstünlüğünün de temel maddi koşulunu oluşturur. Ticaretin getirdiği zenginlik ve refah, felsefi düşünce tarzının da maddi zemini-

ni oluşturacaktır. Ekonomide farklı bir gelişmeden ziyade ticarete dayalı bir işbölümünü gerçekleştirmesi büyük önem arz eder. Bu işbölümü o günün koşullarında uygarlık dünyasının doğusu-batısı, kuzeyi-güneyi arasında ticaretin önemli kıldığı bir uzmanlaşmayı da beraberinde getirir. Böylelikle zanaatçılıkta da yeni bir yayılma dönemi ve gelişmesi yaşanır. Denebilir ki, Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar bir mal ticareti dolaşım imkanı kazanır. İlk önemli küreselleşme bir anlamda böyle gerçekleşir.

Tabii ortak fikir ve inançlar da ticaret yollarında benzer bir alışverişi yaşayacaklardır. Ekonomik, sosyal ve ideolojik gelişmelerin bu tarzına uygun yapının "***cumhuriyet***", daha sonra da onun en gelişmiş ifadesi olarak "***demokrasi***" ohnasına şaşırmamak gerekir. Zengin ve karmaşık maddi koşullara dayanan sınıfsal gelişme, siyasi planda kendine en uygun yapıyı zorlayacak ve bulacaktır. "***Atina demokrasisi***"nin tarihsel değeri kadar uygarlığa katkısı da bu konudadır. Şüphesiz bu demokrasi bir köleci sınıf demokrasisidir, ama yine de önemli bir yeniliktir. Katı rahip ve hanedan tekelinden uzak ohnası, batı uygarlığına beşiklik etmede önemli bir rol oynayacaktır.

V- Şüphesiz Grek uygarlığının en önemli yeniliği ve tarihe katkısı "*felsefi düşünce*" tarzını geliştirmesidir. Bilgiyi sevme adına felsefeyi tümüyle bir Grek yarımada doğurtması olarak değerlendirmek, bir abartma ve önemli eksiklikler içeren bir yaklaşım olacaktır. Felsefi düşünce tarzını belgeli olarak başlatan kişiler olarak adlandırılan Miletli Thales ile yine adalardan Pythagoras'ın, temel eğitimlerini gençlikleri boyunca Mısır ve Babil'de uzun süre kalarak gerçekleştirdikleri bilinmektedir. Felsefi düşünce tarzı ortaya çıkmadan önce, hemen hemen tüm maneviyat öncüleri eğitimlerini Mısır ve Babil rahip okullarında gerçekleştirirlerdi. Yarımadada bu yıllarda özgün bir okulun olmadığı, ancak Homeros, Hesiodos, Orpheos kişilikleri biçiminde bir gezginci ozanlar dalgasının M.Ö 8-7. yüzyıllarda yaşandığı tahmin edilmektedir. Bu yıllarda Mısır, Babil seviyesinde tapınakları bir yana bırakalım, yerli tapınak kültürüne bile güçlü bir zemin sağlanılamamıştır. İdeoloji yoğun bir biçimde doğudan ithal edilmektedir. Homeros bile bir Batı Anadolu ozanıdır.

Fakat bu gerçeklik felsefi düşüncenin öne çıkmasının büyük önemini ortadan kaldırmadığı gibi, uygarlığın ortak malı olarak düşünülmesi gerektiğini ortaya koyar. Diyalektik olarak felsefi düşünce,

ancak Doğu'dan kaynaklı mitolojik izahların artık yetmezliğe düştüğü, insan zihnini doyuramadığı, hatta gülünç kaçtığı bir ortamın ürünüdür. Mitoloji ve ona dayalı dini yaklaşımların artık bir ideolojik örtü ve yağlama gücü olarak içine düştükleri yetersizlik, toplumun ruh ve zihniyet yapısını yeni arayışlara itecektir. Grek toplumunda dinsel inancın bir Mısır ve Babil toplumuna göre çok zayıf olması, olanın da katı olmaması, siyasi rejimin cumhuriyet ve demokrasiye yatkınlığı, maddi zeminin refah ve bol boş vakte imkan vermesi, yeni düşünce ortamının ana özelliklerini elverişli kılmaktadır. Maddi zenginlik ve siyasal rejimin tartışmalara ihtiyaç göstermesi, güvenlik ve özgürlük olanaklarını beraberinde getirmektedir. Tanrılardan korkma çağı geçtiği gibi, karmaşık kent devleti daha rasyonel, akla dayalı düşüncelere ihtiyaç göstermektedir. Hepsinin altında yatan temel etken, köleci uygarlık neredeyse üç bin yıllık bir dönemi geride bırakırken, doğal gelişme ve olgunlaşmasının ardından bir ciddi yıpranmayı yaşamasının da kaçınılmaz olmasıdır. Sistem artık sonuna doğru yaklaşmaktadır. Doruk ve çöküş yakındır. Esas olarak Greko-Romen uygarlığı bu gerçekliğin itirafıdır.

Tüm bu koşullar mitolojik inanç çağlarının geçtiğini, akılla düşünme vaktinin de geldiğini gösterir. İnsanlığın uzun çağlarının birikimi olan bilgi dağarcığı da oldukça büyümüştür. Eşya hakkında pratiğin, emeğin ürünü olan bilgilenme, doğa, bitki ve hayvanlar aleminin özellikleri hakkında aydınlatıcı rol oynamaktadır. Neden-sonuç ilişkisi, ruhlar ve tanrılar olmaksızın da kendini göstermektedir. İnsan ve tanrı iradesinden bağımsız bir doğa işleyişi olduğu, kendini gittikçe daha fazla zihin dünyasına kabul ettirmektedir. Saf inançlar dünyasında gittikçe daha fazla kuşkular beslenmektedir. Çocukça hayaller dünyasından gerçekler dünyasına geçiş yapılmaya cesaret edilmektedir. Bu olguların altında yatan, Grek ticaret dünyasının her kapıya koşulan, sırları keşfetmekten hoşlanan ve çıkar bulan gerçekliğidir. Sümer bezirgancılığının sınırlı gerçekleştirdiği işi, Grek tüccarlığı sonuna kadar vardırmakta kararlıdır. Tıpkı sanayi burjuvazisinin kar için sınır tanımaması gibi. Tanrıların yasaları dar gelmekte, ticaretin değişen dünyasına ancak kendisi için hızlı düşünmek zorunda olan öz akıl gücü, bireyin gücü gerekmektedir. Tarımın mevsimlik durgun yapısı için yeterli olan mitoloji, kentlerin ticaret ve zanaat dünyası için kesinlikle yetmemekte, gülünç kalmaktadır. Toplumun hakim sınıfı, kendi hakim düşüncesini doğurmaya zorlanmakta-

dır. Yine köleci ilişkilerin varlığı temelinde, sınıf yapısında değişiklik, kendi üstyapısında değişimi yaratacaktır.

Düşüncede felsefi devrimin objektif ve sübjektif koşulları üzerinde daha fazla durulabilir. Ama bir doğru tanımlama için bu belirlemeler yeterlidir. Özü de şudur ki, uygarlığın gelişmesi altyapısında nasıl zincirleme ve diyalektik bir bağ halinde ise, üstyapısının temel bir kurumu olan ideolojik tasarım ve aktarım araçlarında da zincirleme bir bağ ve diyalektik bütünlük içindedir. Kendiliğinden, birikime dayanmadan, bazı şahısların keyfi dehasından ortaya çıkmaz. Bunun böyle olması, felsefi düşünürlerin rolünü küçümsemeyi içermez. Tersine, hangi koşulların ürünü ve ne tür büyük bir uygarlık yaratıcıları olduklarının doğru bir izahı anlamına gelir. Onları hakkıyla değerlendirme ve doğru sonuçlar çıkarmayı olanaklı kılar.

Filozoflar çağında mitolojik kopuştan sonra iki temel üzerinde çelişkili bir düşünce sürecine girildiği gözlenmektedir.

a- *Duyumları esas alma yöntemi pratik ağırlıklıdır.* Doğanın objektif varlığını tanır. Olaylar arasındaki neden ve sonuçları kavrar; insanın eylem ve isteminden bağımsız yasalara sahip olduklarını bilir. Bilgilenmede deney ve gözleme dayanmanın ilk biçimlenişidir. Mitolojik ve dini dogmalara dayanmadan, bir doğa izah tarzına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Bilime götürecek yolun taşları sağlam döşenmektedir.

b- *Uyanan ve büyüleyici bir etkiye yol açması kaçınılmaz olan ussal düşünme yöntemi, geçmiş dogmaların daha fazla etkisi altındadır.* Us bağımsızlığını ilan etmekten hayli uzaktır. Ama yine de tanrıların gölgesinden uzak, bakir bir ormanda yürümeye cesaret etmekte, yani sınırlı da olsa bağımsız düşünmeye adım atmaktadır. Varolan her şey düşüncede gerçekleşmektedir. Nesnel dünya bir görüntü, bir aldatmacadır. Akıldan kaynaklanan düşünce en değerlisidir. Bunda şüphesiz düşüncenin özgücüye ilk defa ayağa kalkmasının da büyük etkisi vardır. O kadar büyülemektedir ki, dışında gerçeğin varolup olmadığı o kadar önem arz etmez. İlklerin etkileri nasıl çarpıcı oluyorsa, tarihin bu büyük gelişmesi de elbette aşırılığa kaçmadan gerçekleşmeyecektir.

Felsefi düşünce gelişiminin bu iki ana kolunun temsilcilerine ilişkin kısa bir sunuş yapıldığından tekrarlamayacağız. Ama her iki kolun da en az Sümer mitolojisi kadar etkisini günümüze kadar taşırdıkları önemle belirtilmelidir. Nasıl ki inanç dünyamızın temelinde Sümer mitolojisi rol oynuyorsa, felsefi ve bilimsel düşüncemizin temelinde de bu iki ana koldan akıp gelen düşünceler rol oynamaktadır.

Bir nevi felsefenin peygamberleri konumundadırlar. Thales, Phytagoras, Parmenides, Herakleitos, Sokrates, Platon ve Aristo başta olmak üzere, kendileri ve adlarına zincirleme ekol oluşturulan zincirin tüm önemli halkaları, düşünce gücümüzün oluşumunda en az inanç dünyamızın peygamberleri kadar pay sahipleridir. Bireyin gücünü ortaya çıkarmada vazgeçilmez bir kaynak kişilik konumundadırlar. Mitoloji ve dinler daha çok toplumsal kutsallığı, statükoyu muştularken, felsefe uyanan ve özgürlüğüne koşan bireyi müjdelemektedir.

Aslında ikisi, yani din ve felsefe, uygarlıksal gelişmede vazgeçilmez kurum niteliğinde iseler ve yine aralarında bir ortak mitolojik kökene uzanma varsa da; birbirlerinden gittikçe ayrıldıkları, çeliştikleri, çatıştıkları ve zaman zaman üst bir sentezde birleştikleri de doğrudur. Düşünce ve inanç dünyaları arasında bu nitelikte karşıtların varlığı ve birlikteliği yasası geçerlidir. Bu yasa işleyecek ve ilerleme doğacaktır. Felsefenin iki kolu arasındaki yasaya da daha sonra dönüşecek olan bu yasa, felsefi düşüncenin günümüze kadar çelişkili, çatışmalı ve senteze varma biçiminde ilerlemesini sürdürecektir. Bilimi geliştirirken kendisi de bilimden beslenecektir.

6- Uygarlık üzerinde Grek katkısının sanat ve moral yapısı üzerindeki etkisi de büyük ve kalıcı olmuştur. Müzik alanında Sümer etkisi olmakla birlikte, bir özgünleşmeyi de yaşayabilmiştir. Duyguların eğitiminde ilerleme sağlanmıştır. Hem tapınak hem bireysel şarkı türünde gelişme görülmektedir. Müzik, Phytagoras'da bir nevi evrenin dili olarak yorumlanmaktadır ki, Sümerlerde de aynı yaklaşım geçerlidir. Yaşamın sadece mitolojik, edebi ve filozof diliyle, izahıyla yetinilmiyor, müzik diliyle izahın vazgeçilmezliği iyice oturuyor. Mimarlıkta Mısır etkisi belirgindir. Belki de Mısır'dan sonra mimarlıkta ikinci önemli adım atmayı başarabilmişlerdir. Helen kültürünün, yayıldığı her alanda mimari izler bıraktığı görülmektedir. Heykeldeki katkısı çok daha belirgin ve ekol niteliğindedir. Adeta doğadaki güzellikle bir yarış halinde canlı tasvire gidilebilmektedir. Bir bütün olarak Grek sanatındaki yerelleşmenin hızla evrenselleşme yeteneği kendini göstermektedir. Katkı üstün nitelikte bir sentezin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aynı tür gelişme, moral (ahlak) alanında da gözlenmektedir. Özellikle Sokrates'le birlikte gelişen *"erdem"* anlayışı, *"bireyin toplumsal sorumluluğu"* na açıklık getirmektedir. Tüm bireyler için genel bir entelektüel (bilgi düzeyi) gelişmenin sağlanması öngörülmekte-

dir. Bunun parolası *"kendini bil"* dir. Erdemi, uğraşılan her alana ilişkin olarak mükemmeliyete ulaşma olarak değerlendirirsek, bireyin payına düşen, yaptığı iş konusunda gerekli bilgiye mutlaka ulaşmak ve böylelikle erdemli yaşamayı gerçekleştirmektir. Birey için sorumlu davranış böylece iyi ahlakın ölçüsü olmaktadır. Temelleri kısmen Zerdüştlükte de atılan böylesine bir ahlaki davranış anlayışı önemlidir. Sınırlı da olsa bir özgürleşmeyi öngörmektedir. Bireyin kendi kaderini belirleyebileceği, böylesi bir ahlak anlayışında geçerli olabilmektedir. Halbuki daha önceki töre anlayışlarında, çok önceleri kutsal değerlerce tayin edilen kurallar neyse öyle hareket edilecektir. Başka tür bir gelişme akla bile getirilemez. Zaten inanç sisteminde her şeyi mutlak düzeyde belirleyen tanrılardır. Birey gölge düzeyinde bir varlığa bile sahip olamaz. Kul, köle felsefesinin özü de burada yatmaktadır. Bunun bireyi ve şahsında toplumu nasıl tutsak ettiği çarpıcıdır. Mitolojik ve dinsel inançtan beslenen ahlaki davranış, çok eskiden kalma töresel özelliklerle bireyin davranışlarına mutlak hakimiyete dönüşmüş bulunmaktadır.

Neolitik çağların bireyinde, kolektif de olsa yaşanan özgür davranış düzeyinin çok gerisinde ve tersine, tüm zihin ve ruhsal bağlantılarında adına *"kader"* denilen bir bağla zincirlenme ve bunun sonsuza kadar böyle süreceğine dair bir ideolojiyle bağlanma söz konusudur. Köleci uygarlığın rahip eliyle topluma içerdiği bu ahlak anlayışı, sistemin sürmesinde temel bir rol oynar. Zerdüşt, Budha ve Sokrates öğretilerinde esas olarak kısmen saldırılan ve parçalanan, bu ahlak anlayışıdır. Bunların büyük irade reformcuları olarak adlandırılmalarının nedeni de burada yatmaktadır. Belki açıktan tanrıya, yani simgeleşen köleci uygarlığa karşı çıkılmıyor, ama özünde denedikleri yol bu düzenin özgürlük lehine parçalanması, gedik vermesidir. Bunu hangi ideolojik ve pragmatik usullerle yürüttükleri ikinci planda kalan bir husustur. M.Ö 5. yüzyıla doğru gerçekleşen bu özgürlüğe yönelik adımlar giderek güçlenerek, günümüzün en güçlü davranış ve ahlak anlayışına yol açacaktır.

Yeri geldiğinde önümüzdeki bölümlerde, özellikle çağımızın eleştirisinde en temel bir konu olarak görülmesi gereken bu sorun büyük önem arz etmektedir. Bir dönem oldukça uzun süren ve etkileri günümüze kadar yaşayan *"kul, köle"* sistemindeki ahlak anlayışına karşıtlık temelinde gelişen *"bireyci, özgür ahlak"* anlayışı da, tersinden bireyi kendi esareti altına alma tehlikesini somut olarak ifade etmektedir.

Özellikle Avrupa uygarlığında zirveye çıkan bu ahlak anlayışı, çok yönlü değerlendirmeyi ve alternatif geliştirmeyi hayati kılmaktadır. Bilim ve teknik tarafından da sınırsız bir biçimde beslenen bu *"bireyci ahlak"* anlayışı çözümlenemezse, en büyük felaketlere, özellikle 20. yüzyıldaki çılgın savaş türlerine yol açmakla, çevreyi yaşanamaz duruma getirmekle yetinmeyecek; insanlığa karşı ilkel vahşet düzeninin çok masum kaldığı bir vahşet düzenini veya kaosunu yaşatabilecek tehlikeleri bağrında taşımakta ve sürdürmekte gözü kara davranacaktır.

Grek uygarlığının bu moral çatlayıştaki rolü, şüphesiz bireysel ahlakın geliştirilmesi yönündedir. Roma'yla bu daha da gelişecek ve Avrupa uygarlığında zirveye ulaşacaktır. Çatlağın diğer yönünü ise *"Doğu davranış kültürü"* veya ahlakı belirleyecektir. Greklerde tanrı giderek insanlaşıp birey gücüne dönüşüm sürecine girerken, Doğu düşünce ve ahlak yapısında bireyin kendisini tanrılaştırması ve kurduğu düzeni de tanrı düzeniyle kutsallaştırması biçiminde bir gelişim sürecini yaşaması söz konusu olacaktır. Sümerlerde ortak bir kökene sahip bu iki anlayış ve irade eğilimi Zerdüşt'le çatlattırılırken, tarihi Doğu-Batı ayrımı da, kalın birer uygarlık çizgisi olarak günümüze kadar önemini yitirmeksizin çelişkili, çatışmalı ve üst sentezlere vararak sürdürülecektir. Uygarlığın bu çelişkili yapısı önümüzdeki dönemin açımlanabilmesi için kapsamlı değerlendirmeleri öngörmektedir. Şimdiye kadar geliştirilen kapitalizmin liberal söylemi ile, sosyalizmin marksizm söyleminin sınırlı bir çözümleyiciliğe olanak verdiği, yüzeysel kaldıkları genelde kabul gören bir değerlendirmedir. Ne liberalizmin ne reel sosyalizmin vaat ettikleri cennet gerçekleştirilememektedir. Belki de yanlışlık cennet anlayışının kendisindedir. Buna ilişkin değerlendirmeyi sona bırakırken, aslında tarihsel yaklaşımımızın temelinde bu soruna bir çözüm gücü olmasa da, en azından bir aydınlık getirmeyi amaçladığımız açıktır ve önemlidir.

Grek uygarlığı temelinde derinleştirilen çatlakta beliren Batı yolu, şüphesiz insanı esas alması, onun yeteneklerini kullanarak doğayı ve toplumu çözümlemeye çalışması, birey yararını ön plana alarak yeni ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi düzeyi geliştirmesi öne geçmesinin temelini atmıştır. Aristo ile ideolojik doruğa ulaşırken, Büyük İskender'le Doğu'ya yapılan büyük yayılma hamlesi, bu üstünlüğünü hem de çok kısa bir sürede Hindistan'a kadar tüm uygarlık alanları üzerinde kanıtlamıştır. Yeni düşüncenin iyi eğitilmiş öğrencisi, görevinde görkemli bir başarıyı yakalamıştır.

Doğu düşünce tarzı ise, özellikle Babil'de içine gömüldüğü rahip tartışmalarıyla eski yaratıcı gücünü bile yitirmiş, ancak eski metinlerin kopyaları ile ilgilenen sığ bir düzeyin içinde boğulmuş gibidir. Mısır'da durum daha da geridir. Hint Brahmanizmi, eski Mısır ve Sümer rahip ve krallar düzenini tekrarlamakla uğraşmaktadır. Zerdüşt'ün irade kükreyişi bu alçalmayı durdurmaya yetmemektedir. Bir yandan tek tanrılı dinlerin gelişmesi sınırlı bir ilerlemeye yol açarken, temeli çok güçlü döşenmiş bulunan rahip devlet anlayışı aşılamamaktadır. Tapınak etrafında örülen toplumun yeni kimlik düzeni, devletleşmeyi evrendeki değişmez düzenin yeryüzündeki ifadesi olarak esas almaktadır. Tüm ideoloji ve ahlak bu esasa göre yenilenmekte, döşenmekte ve ebedileştirilmektedir. Birey esamesi okunmamak üzere yitirilmektedir. Gölgesine bile olanak tanımayan bir kast, tanrısal düzen egemen kılınmaktadır. Sadece söyleneni yapan bir anlayış ve ahlakın egemenliğidir. Artık kralı, efendisi, hocası için ölmeyi en yüce erdem belleyen kökleşmiş *"Doğu yolu"* yla karşı karşıya bulunuyoruz. Zerdüşt'ün özgür irade hamlesine dayanan ters çıkışı her ne kadar Atina kapılarına kadar dayandıysa da, aynı Doğu anlayışının içine gömülmesi nedeniyle 25 yaşındaki bir öğrenci olan İskender'e yenilmekten kurtulamayarak üstünlüğü Batı'ya kaptıracaktır. Halbuki Doğu'nun maddi gücü çok büyük, askeri o denli fazladır. Ama her şeyi tanrıya havale eden, krallarını da tanrı yerine koyan bu anlayış, Aristo'nun doruğa çıkardığı rasyonalizme, akıl çağına karşı hiçbir üretici değere sahip değildir ve yenilmekten kurtulamayacaktır. Savaşın kaybından *"Doğu yolu"* sorumludur.

Aynı yolu izleyen Çin'de ve Hint'te de sonuç aynıdır. Ortaçağın başlangıcında İslami doğuşla canlandırılan reform denemesi, tüm görkemliliğine ve uzun süreliliğine rağmen, aynı *"Doğu yolu"* na çakılıp kalacak ve *"Batı'nın yolu"* karşısında yenilmekten kurtulamayacaktır. Dikkat edilirse ve ilerideki bölümlerde daha kapsamlı konulduğunda görülecektir ki, yükseliş ve çöküşleri belirleyen, sistemlerin temelindeki mantık yapısı ve ahlaki davranış kalıplardır; bunlara yön veren düşünce tarzı ve irade gücüdür. Uygarlıkların doğuş, yükseliş, değişim ve çöküşlerinde rol oynayan belirleyici etkenin, dayandığı zihniyet ve moral değerler olduğu, maddi değerlerin ancak buna bağımlı olarak önem kazandığı, geliştiği ve kaybettiği, Grek örneğiyle çarpıcı olarak kanıtlanmaktadır.

2- Köleci uygarlığın Roma dönemi

Roma'nın yükselişini hazırlayan koşullarda, kuzeyde 12 bölgeye dayalı ***Etrüsk Konfederasyonu*** gelişmesini sürdürmektedir. Daha derinlerde neolitik kültürün sızması ve Latin kökenli halkın M.Ö 1000'lerden başlayarak demir işleme tekniğine dayalı olarak daha fazla güçlenip yayılması ve yarımadanın etnik yapısına damgasını vurması söz konusudur. Etrüskler Anadolu üzerinden Mezopotamya uygarlık değerlerini getirdiler ve Roma'nın yükselişine kadar öncülük rolü oynadılar. Roma'yı besleyen en önemli kaynak Etrüsklerdir. Güneyde Helen kolonileşmesi neredeyse ikinci bir Batı Anadolu durumunu yaratmakta, birçok küçük kent devletçikleri oluşturmaktadır. Ticari, kültürel ve ideolojik hakimiyeti sürekli gelişme halindedir. Daha güneyde ***Sirakuza Krallığı*** ve Kuzey Afrika'da Fenike kökenli ***Kartaca*** uygarlığı parlak bir dönemi yaşamaktadır. Ortadoğu uygarlık etkileri, tüm bu kanallar üzerinden Roma'nın temeline döşenmektedir. M.Ö 750 yıllarında Roma'nın bir kent krallık devleti olarak varlık kazandığı görülmektedir. Etrüsklerin derin etkisi olmakla birlikte, Latin kökenli etnik gruplar sürece giderek damgasını vuracaklardır. M.Ö 500'lere doğru Roma, Latin kökenli bir cumhuriyet olarak yükselişe geçmektedir. Özellikle etnik yapının ayrışmasına dayanan soylularla (patrici) alt kesimi teşkil eden yoksullar (plebler) arasındaki sert sınıf mücadelesi, uzlaşmaya dayalı cumhuriyet kurumlaşmalarına yol açarak düzenlenmeye çalışılmaktadır. Senato ve halk meclisleri Atina'daki örneklerinden daha güçlü oluşmuş bulunmaktadır. Yürütme (magistra) ve yargılama (preator) kurumlara ayrışmaktadır. İhtiyaçlar dayattıkça benzer kurumlaşmalar ortaya çıkacaklardır.

Roma vatandaşlığı ayrı bir önem kazanmaktadır. Önce Roma kent halkına tanınan vatandaşlık hakkı tüm yarımadayı kapsadığında, cumhuriyetin sorunları artış göstermektedir. Kartaca tehlikesi (M.Ö 264-146) atlatıldıktan sonra, Helen dünyası üzerine yavaş yavaş hakimiyet süreci tesis edilecektir. M.Ö son yüzyıla girildiğinde, özellikle ***Sezar***'ın seferleriyle; Galya (Fransa), Güney Almanya, Britanya adasının güneyi, İspanya ve doğu Akdeniz'le Anadolu'nun fethi tamamlanmak üzeredir. Mısır düşmekte ve bağımlı bir eyalet olmaktadır. Uygarlığın temel kaleleri kadar, birçok bakir toprak parçası da artık Roma'nın hükümranlığı altındadır. Şair ***Vergilius*** 'un altın çağı gelmiş bulunmaktadır. Cumhuriyet rejimi yerine imparatorluk günle-

ri (principa), imparatorların, kudretlilerin, birinci dereceden yurttaşların dönemi gelip çatmıştır.

Roma köleci uyarlığının bu yükselişi ve yayılışının o döneme kadar oluşturulan en büyük gücü temsil ettiğine dair tarihin hükmü kesindir. Fakat bunun temelinde yatan etkenler, objektif kriterler esas alınarak izah edilmekten uzaktır. Tıpkı Grek doğuşundaki mitolojik, abartılı ve fanatik yaklaşım Roma örneği için de geçerlidir. Uygarlıkların günümüze kadar *"benmerkezli"* ele alınış biçimi, burada da iddiasını sonuna kadar sürdürmek durumundadır. Bilimsel tarihe düşen ise, ölçüleri yerli yerine koyarak izahatı doğru kılmaktır. Büyük şair Vergilius'un, ***Aieneas Destanı***'nda Roma'nın kuruluşunu, Troya direnişinde bulunup daha sonra İtalya'ya gelen ***Aieneas***'a dayandırması tesadüf değildir. Böylece o, Roma'yı doğuran kültürel kökene gönderme yapmaktadır. Roma'nın Grek kültüründen en yakından ve şiddetle etkilendiği, hatta onun devamını teşkil ettiği inkar edilemez bir hakikattir. Bu durumda doğrudan Anadolu, Fenike ve Mısır'dan etkilenmesi ikinci plandadır. Bu kanaldan beslenen Grek uygarlığı vasıtasıyla, dolaylı beslenmesi söz konusudur. Böyle de olsa, Etrüsklerdeki Sümer etkisine baktığımızda, Batı'daki uygarlığın Ortadoğu kaynağından yayılan son büyük halkasını oluşturduğu da bir o kadar doğrudur. Nasıl ki Doğu'daki en büyük halka Büyük Okyanus'a dayanan Çin İmparatorluğu ise, Batı'da da Atlas Okyanusu'na dayanan en son halka Roma İmparatorluğu'dur. Böylece bir anlamda Roma, uygarlık doğuran Altın Hilal'den yayılmanın üçüncü ve son büyük halkasını teşkil etmektedir. Uygarlıkların gelişme ve yayılma dili biraz da böyledir.

Roma uygarlığını çözümlemeye çalışırken, onu Sümerlerle kıyaslamak hayli öğretici olacaktır. Sümerler köleci toplumsal yapının orijinali iken, Roma onun en yetkin tamamlayıcı gücü konumundadır. Sümerler, sistemlerinin tüm alt ve üstyapısını, gökyüzü düzeninin yeryüzünde temsili temelinde mitolojik bir düşünceyle ve rahiplerin kutsal tapınak kültürüyle donatırken; Roma, arkasına Grek kültürünü de alarak, daha rasyonel ve laik bir cumhuriyet yapılanması biçiminde somutlaştırmaktadır. Tanrı-krallar yerini imparator-tanrılara bırakmıştır. İmparator Sargon tüm imparatorların ilk modeli olduğu gibi, Roma imparatorlarının da esin kaynağı ve temel karakteridir. Sümer mitolojisi orijinal iken, Roma'nınki onun üçüncü elden bir kopyası durumundadır. Gılgameş Destanı Aieneas Destanı'na dönüşmüştür. Kıyaslamayı daha birçok benzer konuda geliştirmek

mümkündür. Aralarındaki bağlar kesin ve benzerdir. Farklılıklar özde değil, zaman ve mekanın doğal olarak yol açtığı biçime özgüdür. Kaba bir benzetmede bulunursak; Zagros-Toros eteklerinden yuvarlanan ve tanrıça İştar'ın (İnanna) *"benim me'lerim, yasalarım"* dediği uygarlık değerlerinin küçük kartopunun, Mezopotamya düzlüklerinden Nil vadisine, oradan daha da büyüyerek Anadolu'ya ve tüm Ortadoğu'ya, giderek Grek yarımadasına ve hayli yüklenip İtalya yarımadasına, Kuzey Alpler üzerinden, tanıdık ve kendi öncellerine ait olan izler üzerinden Roma tepelerine kadar ulaştığında dev bir kartopuna dönüşmesini andırır. Bu anlamda uygarlık bir kartopuna, düştüğü her yerden yeni değerler alıp büyüyen ve önünde durulamayan bir çığa benzer. Bu tür bir değerlendirmeyle, Roma'nın büyüklüğünü ve özgün yönlerini küçümseme durumuna düştüğümüzü düşünmüyoruz. Tersine, onu besleyen kaynakları doğru ve ölçülü olarak tesbit ederek, gerçek değerini tanımlamak istiyoruz. Bir şeyi doğru tanımlamadan, hakkında doğru karar vermek ve değerlendirmede bulunmak mümkün değildir.

Şüphesiz Roma'nın, özgünleştirip karakterize ettiği temel öneme haiz uygarlık değerleri vardır. Ana hatlarıyla izlemeye çalışırsak;

a- *Mitolojik yapıda fazla özgünlük yoktur* Babil tanrısı Marduk ve Grek baştanrısı Zeus'un yerini ***Jüpiter*** almıştır. Dionysos'un yerini ***Liberte*** alırken, Afrodit ***Veniis***'e dönüşmüştür. Anadolu tanrıçası Kibele, tapınağıyla birlikte olduğu gibi Roma'ya taşınmıştır. Sıralama böyle önemini yitirerek devam eder. Burada söylenmesi gereken en temel husus; Sümerlerin ana yaratılış mitolojisinin asalet ve orijinalitesi, zaman ve mekanda sürekli yaşanan özgünleştirme ve asimilasyondan sonra Roma'ya vardığında, hayli sönükleşmiş ve inandırıcılıktan oldukça uzaklaşmıştır. Aldığı yeni biçimler artık birer sembol değerinde olup, sadece saygı gösterilmektedir. Bir anlamda Roma dini eklektik olup, sunidir; günümüz ABD'si gibidir. Esas din siyasette yoğunlaşmıştır. Siyasetin kendisi din kadar kutsallık kazanmıştır. Yüceltilen kurum klasik anlamda din değil, siyasettir. Roma'nın ideolojisi dini örtüye fazla ihtiyaç duymamakta, açık siyasal değerleriyle kendisini ortaya koymaktan daha çok hoşlanmaktadır. ***Hieratik*** (kutsal) devletten ***laik*** (dindışı) devlete doğru temel bir adım atılmakta, zemin kazılmaktadır.

b- *Daha anlamlı olan, Roma'da siyaset kurumunun gelişmesinin uygarlığa katkısıdır* Sınıf demokrasisinde Atina ne kadar özgün bir

konuma sahipse, onun daha konumlanmış, daha etkin yasa değeri kazanmış biçimi olarak cumhuriyetin bir yönetim biçimi olarak başköşeye oturmasında Roma'nın payı o kadar belirgindir. Kaldı ki her demokrasi cumhuriyetçi, her cumhuriyet de demokratik olmak durumunda değildir. İkisi arasında eşitlik de kurulamaz. Kaldı ki, ilk meclis örneklerine, bir anlamda sınıf demokrasilerinin en önemli kurumuna Sümerlerde rastlandığı kanıtlanmıştır. Ama sınırlı bir sınıfsal içeriğe dayalı ve seçimi tanıyan bir yönetim biçimi olan, en uzun süreli, gelişmiş kurum ve yasalara sahip bir rejim olarak Roma düzeni bir uygarlık katkısıdır. Sınıf egemenliğinin en gelişmiş biçimidir. Atina demokrasisi töresel demokrasinin biraz daha gelişmiş ve kısa sürmüş bir biçimi olarak da değerlendirilebilir. Roma Cumhuriyeti'nin laik karakteri de önemli bir özgünlüktür. Yönetenler dinsel örtüye sığınma gereğini fazla duymadıkları gibi, her dine mesafelidirler ve çıkarlarını tehdit etmedikçe, uzlaşarak ve hatta benimseyerek çok dinli bir rejim olmayı da başarmışlardır. Bir Sümer, Mısır veya Atina dininden bahsetmek mümkündür. Ama Roma dininden bahsetmek kolay değildir. Bu konuda da Roma, günümüzdeki ABD ve AB gibi gelişmiş uygarlık bölgelerindeki çoğulculuğa ulaşmış gibi görünmektedir. Ama iki örnek Roma siyasi dönemi ve din anlayışı bakımından çarpıcıdır. Askeri sınıfın gelişmesinde katkısı görülen ve kökeni Hint-Aryenlere dayanan ***Mitra*** dini, Hıristiyanlık'tan önce neredeyse resmi din haline gelecekti. O nedenle ta Avrupa içlerine kadar Mitra mabetlerine izin verilmiş ve kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Hıristiyanlık ise, özellikle askeri yapıyı zayıflattığı için hedef alınmış, en vahşi işkencelere uğratılmaktan geri kalınmamıştır. Çözülüş sürecinde ise, birleştirici bir çimento rolü oynayabileceği görüldüğünde, resmi din olarak ilan etmekten geri kalınmamıştır. Kaldı ki, din ve devlet ilişkilerinde yararcılık, her zaman ilkesel öz bir yana bırakılarak esas alınmıştır.

c- *Roma'nın uygarlıksal gelişmede en önemli kurumsal katkısı hukuk alanındadır.* O döneme kadar daha çok geçerli olan töre hukukunun yanı sıra, kendilerini tanrı iradesinin ya kendisi veya temsilcisi olarak kabul eden yönetici kişi ve kurumların söylemleri hukuk alanında etkilidir. Ne bir hukuk bilimi ne de bir yasal kurumun hukuk üretmesi fazla söz konusu değildir. Sınıf iradesinin çarpıcı, yazılı ve resmi bir kural düzeni olarak ilanı ve uygulanması, Roma Cumhuriyeti'nde temel bir işlevdir. Bunun için patrici ve pleb kesimlerin yüz-

yılları bulan bir mücadelesi gerekmiştir. Bir anlamda gelişen ve karmaşık bir hal alan toplumsal kargaşa, hukuk düzenini zorunlu kılmıştır. Bu biraz da Roma'nın kaderidir. Önce Roma şehri bu düzenlemeyi zorunlu kılarken, daha sonraları tüm imparatorluk için bir düzenlemeye gidilmesi, yani hukuk kurallarının resmen geçerli olduğu bir aşamaya geçilmesi kaçınılmaz olmuştur. Tarihte meşhur ***"Pax-Romana"*** Roma barışı, dar anlamda Roma hukukuna dayalı resmi düzenin egemenliği demektir.

Modern hukukun da en temel kaynaklarından biri Roma hukukudur. İlkeleri günümüzde de önemli ölçüde geçerliliğini korumaktadır. Bu, onun çok önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmesinden ötürüdür. Hukuku geliştiren toplumların uygarlık değeri hep yüksek ve kalıcı olmuştur. Toplum geliştikçe, salt din ve töre kurallarıyla yönetilemez hale gelir. Siyasal yönetimin emir düzeni de, özü gereği, düzeni kurmaya ve korumaya yetmez. Siyaset günlük kural ve denetim gerektiren bir iş iken, hukuk soğuk, uzun erimli ve herkesi (tüm vatandaşları ve kurumları) kapsamına almak durumunda olan bir kurumdur. Kalıcılaşmış, üzerinde temel uzlaşma sağlanmış, herkes için gerekli müeyyidesi (uygulama gücü) olan, yoğunlaşmış temel bir siyaset olarak da ifade edilebilir. Bu anlamda Roma Cumhuriyeti'nin hukuksal değeri yüksek ve uygarlıksaldır.

d- *Roma'nın askeri alanda dönemin en büyük gücü olduğu kuşku suzdur.* Fakat Babil, Asur, Pers ve Mısır'ın askeri alanda gerçekleştirdikleri ilerlemeyi özde aşmaktan ziyade, belli bir özerkliğe ulaşmış bir güç olarak özgünlüğünü ifade etmek daha gerçekçi olacaktır. Siyasetçiler sınıfı karşısında, özellikle Sezar'la başlayan özerk bir askeri kanadın siyaset üzerine ağırlık kurmaya çalıştığı görülmektedir. Şüphesiz daha konfederasyonlar aşamasında askeri gücü ve maddi otoritesi önde olanlar; genelde şef, başkan, kral veya imparator olarak, kendi şahıslarında siyasi, askeri, hukuki, hatta dini sıfatları birleştirmişlerdir. Uygarlık tarihi, bir anlamda bu kurumların gelişme, ayrışma ve özerkliğe kavuşmasının da tarihidir. Roma Cumhuriyeti'nde (daha sonra İmparatorluğu'nda) gerçekleşen en temel ayrışma, askeri ve siyasi ağırlık merkezlerinin ayrışmasıdır. Sümer ve Mısır'da ise, temel ayrışma rahiplik ve krallık kurumu arasındadır. Her iki ayrışma da çok uzun bir süre içinde ve sert geçen mücadeleler boyunca gerçekleşip, önem ve güçlerine göre kurumlaşmışlardır. Kurulan her devlet, bu tür bir ayrışmayı veya birleşmeyi

esas almıştır. Aslında, gerçekleşeni pratik sisteme kavuşturmuştur. Yani yaratmamıştır. Yaratma, bir anlamda özgün olanı, tarihi dönemi ve toplumsal ihtiyacı karşılamada temel olanı gerçekleştirme eylemidir. Onun ardında çok yönlü bir zihniyet, ruhsal, sınıfsal mücadele yatmaktadır.

Roma'nın askeri teknik ve taktikten ziyade, ordu örgütlenmesinde merkezi ve bölgesel lejyonları esas alması önem taşımaktadır. Askerlik kalıcı ve asil bir meslektir. Bu özelliğiyle günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Tüm toplumsal ve siyasal güçler karşısında askeri kurumun üstünlük kazanması, Roma'nın bu alandaki zihniyet, ruh yapısı ve kurumsal geleneğiyle yakından bağlantılıdır. Bir anlamda her asker veya general sivrilmek istediğinde, siyasete ağırlık koymaya çalıştığında, aslında Roma geleneğini sürdürmektedir.

Bunun ilk örneğini Akadlı Sargon oluştururken, son görkemli örneğini de ***Napolyon Bonapart*** temsil etmektedir. Fakat günümüzde de siyaset üzerinde potansiyel bir eğilim olarak etkisini sürdürmekte, özellikle bunalım süreçlerinde işlevsel roller üstlenebilmektedir. Bu köken siyasi eğilimlere genel olarak ***Sezaryanizm*** veya ***Bonapartizm*** denilmektedir.

e- *Toplumsal sınıfların statüsünü belirlemede de Roma'nın katkısı önemlidir.* Özellikle her sınıfı hukuk kapsamına alıp işlevsel kılması, vatandaşlık ve sınıfsallık arasındaki bağları netleştirmesi, hak ve görevlere kadar ayrıntılı düzenlemelere tabi kılınası, onun özgünlük arz eden yanları olmaktadır. Sınıfsallık kavramına kesin bir resmiyet kazandırmıştır. Hatta imparatorluğun son döneminde her meslek ve tabakanın konumu bile ayrıntılı hukuki düzenlemelere tabi kılınmıştır. Vatandaşlık haklarından bahsedilmekle birlikte, temel insan haklarını tanıdığından, bunu resmileştirdiğinden bahsetmek güçtür. Latince yükselen bir dil olarak egemenlik alanında öne çıkmakta ve Grekçe'yi ikinci planda bırakmaktadır. Eğitim ve sağlık alanında ciddi bir özgünlüğü gözlemlenememektedir. Felsefi düşünce alanında, siyasi düşünce ve hitabet sanatında bir ilerlemeye sahip olmakla birlikte, esasta Grek filozofisine bağlı olarak, daha çok ***Stoa*** ve ***Epikürcülük*** kurumsallaşmış eğilimler olarak gelişme sağlamış ve etkili olmuşlardır. Ama Grek filozofisindeki yaratıcılık ve ekol oluşturmayla karşılaştırıldığında, Roma'nın yaratıcılıktan son derece uzak kaldığı görülmektedir. Daha doğrusu Grek rolünü oynadığından, bu alanda Roma'nın payına düşen öğrencilik rolüdür. Helen kültürü ağırlığını ko-

rumakta ve sistemi besleyen kaynak olarak rolünü oynamaktadır. Roma'nın siyasi ve askeri üstünlüğü yanında, Helenizmin düşünce ve kültür üstünlüğüyle karşılıklı bir dengeleme ve uzlaşma ihtiyacı tüm imparatorluk tarihi boyunca için için işlemiş ve uygulanmıştır. Bu nedenle ***Greko-Romen*** sistemi denilmekte ve bu daha gerçekçi bir tanımlama olmaktadır. İki uygarlık gücü arasında sayısız ilişki biçimi, kurum ve düşünce ortak rol oynamakta, sistemi geliştirmekte, güç konumlarına göre paylaşmakta, zaman zaman da tasfiye etmektedir. İki temel sistem, adeta rol paylaşımına dayalı olarak şekillenmekte ve daha çok birbirini besleme esas olmaktadır.

f- *Ekonomik alan derinliğine ve genişliğine bir büyüklük kazanmıştır.* Avrupa'nın önemli bir kısmını köleci tarz bir ekonomiye kazandırmış, bu anlamda uygarlaştırmıştır. Demiri yaygın olarak tarımda kullanmıştır. Tarım, asillerin temel mesleği olarak en sağlıklı ekonomik faaliyet alanıdır. Çiftlik sistemi (latifundia) geçerlidir, sulama kemer ve kanalları gelişmiştir. Ticaret ve zanaat ikinci planda işler olarak görülmekte ve asaletten yoksun sayılmaktadır. İtibarı yüksek değildir. Çok gelişmiş bir yol sistemi vardır. *"Tüm yollar Roma'ya gider"* özdeyişinden de anlaşıldığı gibi, gelişmiş bir ulaşım ağı –askerlikle bağlantılı olmakla birlikte– ticaretin gelişmesinde de büyük rol oynamıştır. Akdeniz bir Roma gölü olarak ticaretteki önemini de geliştirerek sürdürmüştür. Gemicilik gelişmiş bir zanaattır. Fakat Sümer ve Mısır'la kıyaslandığında, Roma'nın uygarlık katkısı ekonomide çok sınırlıdır. Gerçekleştirilenin kurumlaştırılması ve düzenlenmesinden ileri gitmemiştir. Ekonomik araç rolünde, bir tarımcı (latifundia) köle sınıfını büyük bir kapsama ulaştırmıştır. Köle emeği doruğa çıkarılmıştır. Şehirlerde ilk defa adına ***proletarya*** denilen işçi sınıfına benzer bir sosyal katman oluşmuştur. Aslında Atina ve Roma şehirleri, kapitalist sistem temelinde oluşan çağdaş şehirleşmenin de prototipleridir. Pazarı, çarşısı, tiyatro ve arenasıyla, akademi, tapınak ve meclis saraylarıyla, kurumlaşmalarını Mısır ve Sümer düzenlerine göre ilerletmişlerdir. Sağlam bir mimariye dayanan bu şehirler, bugün bile harabeleriyle büyüleyici bir etkiye sahiptir. Şehir devleti ilk önce nasıl bir Sümer ana kurumuysa, şehrin kendisi de esas olarak bir Grek ve Roma'ya özgü kurumsal yerleşme düzenidir. Mısır ve Sümer ilk örnekleriyse, daha çok tapınak ve kral sarayları etrafında sıkı bir işbölümüne dayalı karargah, yönetim ve tapınma merkezleri rolünü oynamaktadır. İhtiyaçları kadar zanaatçı

köleyi de barındıran bu merkezlerin nüfusunun on binleri aşması, çok az gözlemlenen bir husustur. Tabii bu durum orta sınıfın gelişmeyişi ve bağımsızlaşmamasıyla bağlantılıdır. Şehir, esasta tüccar ve zanaatkarın yerleşim düzeni olarak gelişim gösterir.

Şehir, M.Ö 3000-2000 yılları arasında doğar, 2000-1000 yılları arasında yaygınlaşır. Greko-Romen tarzı şehir bu döneme rastlar; M.Ö 1000 ve sonrasında da büyüme ve kurumlaşma aşamasında önem kazanır. Temel tarımsal yerleşim düzeni olan köye karşı daha belirleyici bir konum kazanması da Greko-Romen döneminde gerçekleşir. M.Ö 2000'lere kadar dünya, bir köyler ve komlar denizinde birkaç adacıktan ibaret bir şehirleşme düzeninde yaşamaktadır. Şehirlerin üstünlük dönemi M.Ö 500'lerden başlar ve günümüzde ezici bir hakimiyet kazanır. Her ne kadar uygarlaşmanın diğer bir adı medeniyet (Arapça şehir düzeni) ise de, yol açtığı temel sorunlar açısından şehir ve şehircilik, uygarlığı en çok tehdit eden düzen yaşamının, ama aynı zamanda toplumun da temel kaynağı durumundadır. Uygarlığın adı ve sembolü olduğu kadar, temelini çürüten kaynağıdır da. Salt büyümüş bir yerleşim alanı olmaktan öte, derinliğine çözümlenmesi gereken bir toplumsal sorundur. Güçlü bir hastalık kaynağı haline gelmiş bulunması yüksek bir ihtimaldir. Sadece çevre kirlenmesi olarak değil, tüm doğal akışa ters yaşam biçimleri, şehirleşmeyle bağlantılı ele alınmalıdır. Genellikle yapılan değerlendirmelerde şehir hep ilerleme ölçütü olarak ele alınmıştır. İlgili bölümde daha geniş ele almak üzere, uygarlıkla birlikte bir şehircilik çözümlemesinin büyük önem taşıdığını bu vesileyle belirtmekle yetineceğim.

g- *Sanat ve bilimde Roma'nın uygarlık katkısı birkaç alanla sınırlıdır.* Özellikle mimarlık sanatında Mısır'dan sonra en büyük ilerlemeye tanık olunmuştur. Bir mimarlık ve mühendislik sanatından bahsetmek mümkündür. Kaldı ki, bu alanda Mısır ve Grek tarzı esas alınarak bir görkemliliğe ulaşıldığını söylemek daha doğrudur. Gerçekleşmesini sınırsız köleci egemenliğine borçludur. Köle emeği düşünülmeden, ne Mısır piramitleri, ne mimari değeri yüksek Greko-Romen eserleri asla gerçekleşemezdi. Bir kısmı tarafından insanlık soyu üzerinde en acımasız bir uygulama, daha çok bu mimarlık şaheserlerinin gerçekleştirilmesinde kendini göstermiştir.

Şehir mimarisinin merkezinde yer alan tiyatro, arena, agora, tapınak ve önemli yöneticilerin sarayları ve diğer binalarının, yaşanılan tarihin canlı kanıtları olarak, adeta ulaşılamaz birer varlık gibi hisle-

rimizi etki altına almalarını bu dönemin mimarlık sanatına borçluyuz. Herhangi bir şeyin kölelik döneminden kalma mimarlık şaheserleri kadar bir etkiye sahip olacağına inanmak zordur. Bu sihirli gerçeğin altında, sanıyorum köle emeğinin toplu ve sınırsız olduğu kadar, acımasız kullanılmasının payı belirleyicidir. İhtişamı ve ürpertiyi veren, emek ve onun kullanılış tarzıdır. Aynı görkemliliği köprü, kemer, mezarlık, kale, sur yapımlarında da görmek mümkündür. Roma uygarlığı, kölelik döneminde gerçekleşen ne kadar mimari örnek varsa hepsini incelemeye dayanan ve güçlü bir senteze ulaşan kendi özgün mimarisini yaratırken, gerçekten doruk aşamasındadır. Köleliğe hakkını (köleliğe hak olmaz, ama onların diliyle) en layıkıyla veren ne varsa, Roma onun gereğini yapmıştır. Her kurumlaşmada olduğu gibi, mimarlıkta da bu husus en çarpıcı bir ifadeye sahiptir.

Heykel de Greklerin bir uzantısı gibidir. Farklı bir orijinaliteden bahsetmek güçtür. Müzikte, özellikle askeri alanda marşlar ve zafer şarkıları özgünleştirilmiştir. Roma'ya has bir giyim modelinden bahsetmek mümkündür. Roma asaleti kendini giyim kuşamda da belli eder, fakat tüm bu alanlarda Doğu'dan devşirme yaptığı çok açıktır. Edebiyat sanatında Helenizmin etkisi belirgindir. Vergilius biraz da Homeros'un İlyada'sına özenerek, Roma kuruluş destanı olan ***Aeneas***'ı ***Büyük Augustus***'un anısına yazmıştır. Ama yine de değerli bir edebi klasiktir. Tiyatro sanatı gelişmiştir. Hitabet olağanüstü önem kazanmış ve kurumsallaşmıştır. İtalya dilinin günümüzdeki çarpıcı, hakim ifade ediş tarzının da bu dönemin hitap gücüyle bağlantılı olduğu kanısındayım. Tabii bu hitabın da altında dünyaya hakim bir gücün iradesi yatmaktadır. En güçlü egemenler, en güçlü ve belagatli dile ulaşırken; kölelerin payına düşen, "***Ezop***"un lanetli, anlaşılamaz dili olmuştur. Güç ve özgürlükle dil hakimiyeti ve güzel konuşma arasında sıkı bir ilişki olduğunu düşünürken, aklıma hep Roma egemenlerinin hatipçe konuşmaları gelir. Araplar, İspanyollar, İranlılar bu sanatı ikinci derecede geliştiren kavimlerin başında gelir. Vergilius, hem karakter ve hem dil olarak bu görkemliliğin ve asaletin ifadesi olarak anlaşılmalıdır. Bilimsel alanda Roma uygarlığına ilişkin ciddi bir buluşa tanık olunmamakla birlikte, bilinenlerin azami bir uygulanmasına önem verildiği görülmektedir.

Tanımlanma düzeyinde bu değerlendirmelerden çıkarılabilecek en temel sonuç, köleci uygarlık tarihinde klasik Roma'nın yerinin

çöküş öncesi doruk olduğudur . Roma, köleci sistemin içindeki tüm özlü değerleri önemlerine göre iyi inceliyor, derliyor ve onları azami bir devlet kurumlaşmasına dönüştürüyor. Şunun çok iyi farkındadır: Daha dünün neolitik toplulukları zor bela karınlarını doyururken, yanı başlarında en az üç bin yıllık bir kölecilik mirasının beslenmesine dayanan uygarlık değerleri filizlenmektedir. Latin etnik toplulukları için bu, *"altın çağ"*ın rüyası demektir. Sümer'den Mısır'a, Perslerden Greklere irili ufaklı birçok uygarlaştırma gücü ve kültürü, Roma uygarlığı adı altında bir senteze doğru gitmekte, en üst düzeyde bir özgünleşme ve kurumlaşmayla yüz yüze bulunmaktadır. Bu aynı zamanda Roma'nın büyük şansıdır.

Tarihte böylesine fırsat anları doğar. Değerlendirilmesi bilinirse, kendileri de tarih olabilecek gelişmelere yol açar. Sümerlerin şansı, Fırat-Dicle kaynaklarında gelişen köy devrimiydi. Kendilerinin katkısı, şehir devrimi ve uygarlık sisteminin yaratılmasıdır. Aynı şansı Mısırlılar Nil vadisinde yakaladılar. Sarı Irmak vadilerinde Çin, İndus ve Pencap vadilerinde Hint uygarlıkları bu şans zincirinin diğer büyük halkalarıdır. Aslında yeri olsa da anlatılsa! Bu bazıları için şans haline gelen gelişmenin altında hangi muazzam insan emeği ve adsız kahramanların büyüleyici çabası yatmaktadır? Bir anlaşılabilse! Bu emekler üzerine o görkemli mitolojiler ve yeryüzü cennetleri nasıl kuruldu? Bir hakkı teslim edilse! Büyük umut dünyaları kadar, cehennem kavramını doğuran acılar da anlatılsa, belki biraz adalet yerini bulacak, gerçek doğru dillendirilecektir.

Grekler, dört koldan yakaladıkları uygarlık şansının en erken farkına varan Batılı kavimdir. Büyük bir iştahla Doğu'dan geleni yediler, özümsediler ve bir üst evrede uygarlık gücü olarak doğuşlarını gerçekleştirdiler. Bunu Zeus baştanrısı etrafında geliştirilen tanrılar diyaloğunda büyük bir heyecanla takip etmek mümkündür. Bu mitolojide anlatılmak istenen, aslında Grek etnik gruplarından ayrışan soyluların egemen sınıf haline gelişlerinin ve Ortadoğu kaynaklı uygarlık değerlerini özümseyişlerinin hikayesidir. Bu hikaye şiir diliyle söylenmiş, destan olmuştur. ***İlyada***, ***Odysseia*** olmuştur. Tanrı bilimi ***Theologia*** olmuştur. Akıl güçlerini bu temele dayatıp harekete geçirerek felsefeye ulaşmışlardır.

Grekler Batı uygarlığı için özgün beşik olma rollerini iyi oynamışlardır. Bebeği sağlıklı büyütmüşlerdir. Nereden bakılırsa bakılsın, Doğu'yla yapılan evlilik hayli verimli olmuş ve bu evlilikten doğan

çocuk İskender haline geldiğinde, kendini boşuna Babil'de ***Semiramis***'le bir evlilikle tekrar karşı karşıya bulmamıştır. Hem sembolik hem gerçek olarak İskender-Semiramis evliliği, bir uygarlık evliliğidir ve doğan çocuğa ***Helenizm*** adı verilmiştir. Bu ilk Doğu-Batı karışımıdır. Söylenir ki, İskender 20 bin askerini Mezopotamya boylarında yerli kadınlarla evlendirmiştir. Kültürler böyle karışıyor ve kendi sentezini doğuruyor. Aynı mitolojik evlilikleri Sümer'in kurnaz tanrısı, yani yükselen soylular sınıfının sembolik temsilcisi Enki dağ tanrıçası Ninhursag'la yaparken, doğurulan çocuğun Sümer uygarlığı olduğunu iyi biliyoruz. İnanna şahsında dağ kraliçesi, *"benim kutsal me'lerimi geri ver"* dediğinde, burada neolitik tarım devriminin yaratıcısı olan kadının inkar edilen yaratım değerleri, uygarlık araçları ve hakkının istendiğini de biliyoruz. Mitolojinin dilini doğru çözümlediğimizde tarihi doğru yazabileceğimiz gibi, çok büyüleyici ve şiirsel bir öze sahip olduğunu da iyi hissederek, acısı ve sevinci içinde öğrenebileceğiz. Bin yıllardan beri üzeri karartılan tarih böylesine yeşillendiğinde, yanı başımızda meyvesini vermeye devam eden sağlam köklere sahip bir ağaç olduğunu da göreceğiz.

Roma bu şansı yakaladığında, uygarlık ağacı en verimli çağında ve adeta devşirtilmeyi bekler gibiydi. Roma bütün hışmıyla öyle yüklendi ve vurarak devşirdi ki, ağacımız gövdesinden yarılarak çöktü ve bir daha kendine gelemedi.

Roma uygarlığının büyük başarısı kadar, beklenmedik biçimde çöküşünün altındaki temel gerçeklik karşısında da –eğer sistemi bu kaba kıyaslamalarla anlaşılır kılmak istediğimiz gibi çözümleyebilirsek– fazla şaşırmamak gerekecektir. Doğada olduğu gibi toplumdaki bir varlık da, diyalektik kural gereği kendini tam yaşanılır kılmak için tüm potansiyelini kullanacaktır. Zıtların birlikteliği olarak da formüle edilen bu ilkeye göre, çelişik yanlar mücadeleyle üst bir sentezle sonuçlanıncaya kadar bu süreç devam edecektir. Roma'nın çözdüğü, sisteme göre gerilik arz eden her önemli toplumu kapsamına almak ve dönüştürmektir. Köleciliğin geri toplumsal yanlarla kurduğu hakimiyet ilişkisi, bu geri yanların sistem içinde tasfiye edilip, yeni fikir ve ruh kalıplarına göre kurumlaştırılarak yaşamlarına yeni biçimler altında devam edilmesidir. Roma bu anlamda muazzam bir öğütme makinasına benzetilebilir. Ulaşabildiği tüm insan topluluklarını bu makinadan geçirerek kendine benzetecektir. Tıpkı günümüzdeki küreselleşme olgusu ve bunda ABD'nin başı çekmesi gibi.

Bilinmektedir ki, doğada hiçbir şey yok olmaz. Gerçekleşen değişim ve dönüşümdür. Metafizik yaklaşım bu süreci ya imkansız görür ya da yok olma biçiminde anlar. Bu mantık yapısı son derece tehlikelidir. Uygarlıkları değerlendirirken, bu değişim ve dönüşüm yasasını her an göz önünde tutmak gerekir. Roma'nın dönüştürme eylemi, sadece sisteme ilk defa dahil edilen Avrupa'nın neolitik yapıları üzerinde yürümüyor. Bu eylemini, daha önce uygarlık kapsamında olup da tüm potansiyelini kullanamayan eski yapılar üzerinde de sürdürüyor. Kapsayıcılığı ve büyüklüğü bu anlamdadır. Sümer, Mısır, Hitit, Grek ve daha alt düzeyde birçok uygarlık, kendi alanlarında doğuş ve gelişmelerini sağladılar. Sınırlı da olsa, bir yayılma dalgasıyla kendilerini taşırdılar. Katkıları hem alan olarak dar, hem de derinlik anlamında doğuş ve gelişme çağlarıyla sınırlıdır. Çöküş için vakit erkendir, ileri yaşlara daha birçok yeni gelişme sığdırılacaktır.

Şüphesiz uygarlığın ilk kentlerinden tutalım, en kozmopolit birliklerine kadar hepsinde bir evrenselleşme yanı iddia düzeyinde vardır. Ama gerçekleştirme anlamındaki katkıları sınırlıdır. Sargon kendini tüm evrenin ilahı sayabilir. Ama gerçekte attığı sınırlı birkaç adımdır. Babil, Asur daha büyük adımlar attılar, ama yine de Ortadoğu coğrafyasının tümüne bile hakim olamadılar. İçsel olarak da hiçbir zaman Sümer özgünlüğünü aşamadılar. Diğer birçok devletçik sistemin uç beyliği olmaktan öteye fonksiyon sahibi değildir. İskender'in Doğu-Batı sentezi daha ciddi bir cihan deneyimidir. Katkısı daha derin ve kalıcı olmuştur. Roma uygarlık sistemi ise, tüm bu kendini önceleyen uygarlık adımlarının özümsenmesi üzerine yükselirken, Avrupa'nın bakir topraklarını da kapsamına alarak, döneminde cihan imparatorluğuna en yakın model olmayı başarmıştır. Nasıl bugün her tarafta ABD yaşam kültürünün etkilerinden bahsediliyorsa, Roma döneminde yüzyıllarca bu etkiye ulaşma ve temsil etme bir tutku halindedir. Köleci sistemin tüm egemen güçleri Roma tarzına göre yaşamayı asaletin ve uygarlığın gereği sayarlar. Çin ve Hint gibi kendi içinde kapalı ve halen de öyle olmaktan kurtulamamış bir iki ada dışında, Pax-Romana bir dünya düzenidir. Bin yıllık ömründe, bir sosyal ve siyasal sistemin kendi mantık çerçevesi ve zemin bulduğu değerler çerçevesinde ne kadar kurumlaşabiliyorsa o kadar kurumlaşmış, ne kadar fethetmek gerekiyorsa o kadar fethetmiş ve özüne göre ne kadar yaşamak gerekiyorsa o kadar yaşamış, eşine bir daha rastlanmayan bir tarih gerçekliğidir.

Fakat bu gerçekliğin adı Roma olarak kalmıştır. Hele son dönemlerinde her etnik topluluktan yetişen imparatorlarıyla, bölgelerin üstünlük kazanmalarıyla, en çok bütünleştiği sanılan dönemde için için parçalanma denemeleriyle, bağrındaki çelişkileri üst düzeye sıçratmanın da bütün işaretlerini vermektedir. Zaten Roma'nın görkemi ve uzun ömürlü olmasının altındaki en temel neden de, ileri düzeyde yaşama sanatını benimsetme gücüdür. Şovenist değil, kozmopolittir. Her soylu ve üst tabakada yaşamak isteyen güç, bunun Roma düzeninde ideal düzeyde yaşandığını bilerek ilgi göstermekte, böylece gücüne ve ömrüne katkıda bulunmaktadır. Zorun rolü sanıldığının aksine belirleyici olmaktan uzaktır. Asur ve Persler de zoru sistemli uygulamışlardır. Ama aynı kalıcılığı ve etkileyiciliği gösterememişler, yerel kalmayı fazla aşamamışlardır. Sistemlerindeki kurumlaşmanın belkemiğini hanedanlar oluşturup daha başından bu yönleriyle darlığa mahkum olmuşlardır. Halbuki Roma'nın kurumları hanedan, din ve etnik farklılıklara göre değil, sistem içindeki katkı gücüne göredir. Bu da rasyonalite, yaratıcı çaba, karakter ve güçle beslenen kurumlar anlamına gelmektedir. Kişiye ve kurumlara tam hakkını verdiniz mi, sistem güçlenip ömrü uzuyor. Bu niteliklerini yitirdi mi, doğal olarak bir mozaik gibi olan zemininde ve kurumları arasındaki denge bozulup parçalanıyor ve dağılma sürecine giriliyor.

Sonuç olarak, Roma uygarlığının büyüklüğü ve uzun ömürlülüğü, kurumlarının çağdaşlığı, her tür gelişmeye açık niteliği, kendinden önceki tüm toplumsal varlıklara kendisiyle bütünleştiği oranda en geniş özerkliği veren bir felsefeye sahip olması, bu zihniyet ve kurumlaşmayı kesin yasal ifadeye kavuşturması ve sistemde rol alma ve yükselmeyi kaliteli çabanın ve savaşımın başarı gücüne bağlaması, onun asıl sırlarını teşkil etmektedir. Roma sisteminin çözülüşü ve aşılmasının nedenlerine bakarken, sistemin diğer ucundaki Pers İmparatorluğu'nun rolünü de tanımlayıp toplu olarak değerlendirmek daha öğretici olacaktır.

3- Medya-Pers çıkışı ve Doğu-Batı yol ayrımı

Uygarlığın doğuşuna yol açan Zagros-Toros sisteminin birleştiği kavis (Verimli Hilal'in merkezi), üretkenliğini bu sefer uygarlık merkezini Mezopotamya dışına taşırmada gösterecektir. Art arda gelişen Sümer-Babil-Asur dönemlerinde uygarlık merkezi hep Dicle-Fırat arasıdır. Neolitik devrimin olgunlaşma, kurumlaşma aşamasını da

eklediğimizde, M.Ö 6000'den Asur'un yıkılışına, M.Ö 600'ün sonlarına kadar uygarlığa yön veren değerler bu yöreden çıkmaktadır.

Boşuna insanlığın doğuş beşiği denilmiyor. İnsanlık tarihinde üç büyük aşamadan bahsedilir: Tarım-köy aşaması (M.Ö 10000-3000), uygarlık-şehir dönemi (M.Ö 3000-M.S 1950'ler) ve günümüzde yaşanmaya çalışılan ve tam bir adlandırması yapılamayan aşama. Kimi atom, elektronik, internet çağı diyor; kimi de bilgi-iletişim çağı veya postmodern, uygarlık ötesi dönem diyor.

Bu kaba bölümlemede Mezopotamya'nın payına düşen, yaklaşık on bin yıllık yaratılışa önderlik rolüdür. Tarihin bir nehir halindeki akışı beş altı bölgede cereyan etmiştir. Tarih oluşumuna yön veren fikir, inanç ve icatlar ile bilgi birikiminin ana hazinesinin bu sürede ve bu bölgede gerçekleştiğine dair genel bir bilimsel kanı vardır ve bu kanıtlanabilir.

Bölge kültürünün bu muazzam rolü günümüzdeki tanınmazlığını da ifade etmektedir. Bir sistem ne kadar derinliğine kök salar ve uzun yaşarsa, genel olarak kendine zıt sistemin oluşumunu bu kökler üzerinde gerçekleştiremez ve yeni sistem en bakir topraklarda gerçekleşir. Bu kuralın tarihte birçok kanıtı vardır. Greko-Romen uygarlığı oluştuğunda, coğrafya ve kültür en bakir dönemini yaşamaktaydı. Kapitalist uygarlık, o güne kadar neredeyse uygarlığın elinin en az değdiği Atlas kıyıları ve Orta Avrupa merkezlerinde gerçekleşecektir. ***Postmodernizm*** bile Avrupa'da değil, yeni dünya ABD'de gelişmektedir. Uygarlıksal gelişmede böyle bir ana kural vardır. Daha derinliğine çözümlenmeye değer bir konudur. En eski merkezler Verimli Hilal, Sümer ve Mısır bugün dünyanın en acılı bölgeleridir ve tarihi kökleriyle bağdaşmayan, kördüğüm olmuş çelişkilerin girdabında boğuşmaktadırlar. Çağdaş tarih bir türlü ana köke aşılanamıyor. Tarihin yaratıcıları günümüzün en kısır, güçsüz, göçten başka umutları olmayan, kendi kendilerinin baş belaları haline getirilmiştir. Çok temel bir uygarlık çözümlemesi konusu da bu olsa gerekir.

Uygarlık merkezlerinin Mezopotamya dışına kaymış olması, günümüzde de acil çözüm isteyen sorunları doğru ele almaya katkıda bulunacak bir yaklaşımı önemli kılmaktadır. Merkez-çevre sorunu, dünya çapında da giderek eylemsel bir sorun halini almaktadır. Küreselleşme ve karşıtları meselesi basit ekonomik konulara indirgenemez. Mevcut küresel sistem tarihsel ve kültürel akış zeminine oturtulamazsa, reel sosyalizmin beklenmedik akıbetinden kurtulamaya-

cağı gibi, neredeyse iki yüz yıllık bir birikime dayanan bilimsel sosyalizmin pratik çözümsüzlüğünün temel nedenlerine de gerçekçi yaklaşımlar üretilemeyecek, bu alandaki sığlık aşılamayacaktır.

Sümer uygarlığının çevre ilişkileri, karşı ürünlerini M.Ö 2000 yıllarından itibaren vermeye başlayacaktır. Birer kolonileşme düzenine çok benzeyen Mısır, elverişli çevre coğrafyasının bir sonucu olarak erkenden kökleşip kendi yolunda ilerlerken, doğuda İndus-Pencap vadilerindeki ***Harapa*** ve ***Mohanjadaro*** uygarlığı kuruyacaktır. Bunların Mısır'la aynı sürekliliği gösterme gücünde olmadığı görülmektedir. Sümer için, gerek merkezleri ve gerekse kolonileri için asıl tehlikenin, batıda Arabistan çöllerinin Amorit kabileleriyle, kuzey ve doğudan *"yüksek memleketliler"* anlamında Horritler olduğu belirtilmişti. Horritlerin tarımcı, çiftçi özelliklerine karşılık, Amoritlerin çoban ve göçebe yanlarının ağır bastığı bilinmektedir. Sümerlerin, bir yandan bu kabilelerin saldırı ve tehditlerine karşı kent savunma sistemlerini geliştirirken, diğer yandan ekonomik altyapı çalışmalarında ucuz işgücünü ve köleleri kullanmayı bir politika olarak benimsedikleri görülmektedir. Ayrıca kolonileşmenin gelişmesiyle birlikte, yoğun bir ticaretin gelişme sağladığı da önemli bir husustur. Başlangıçta ilişkilerde ticaretin önemli rol oynadığı, karşılıklı artan ihtiyaçların güç ve şiddete artan oranda başvurmayı beraberinde getirdiği de bilinen diğer önemli bir husustur. M.Ö 2000'lere doğru gelindiğinde, güçlenen çevrenin saldırıları gittikçe yoğunlaşmaktadır. Buna karşın özellikle Akadlı Sargon'la başlayan sistemli bir emperyalist politikaya geçiş söz konusudur. İlk defa bir uygarlık, talan ve işgal anlamında planlı, sistemli bir şiddet politikasını devletin vazgeçilmez aracı haline getirmektedir. Bu emperyalizmin kullandığı teknik üstünlük hasımlarının eline geçince, karşı bir savunma ve saldırıyla yeni bir dönem açılmaktadır. Emperyalizmin kullandığı silahların kendine karşı yönelmesinin tarihsel temelinin böyle atıldığı kesindir. Bu, aynı zamanda insanlık tarihinde olmaması gereken çok acılı, kanlı, soykırımlı, talanlı, işgalci bir sürecin başlangıcıdır.

Merkez-çevrenin bu niteliği kazanması, merkezi toplumun iç yapısında sertlik ve şiddetin giderek tırmanmasına yol açan sınıflaşma, dış etnik yapıların bastırılması ve karşıt temelde etnik bilincin gelişmesiyle sonuçlanır. İçteki planlı baskı ve şiddet sınıf mücadelesini başlatırken, dışta emperyalizme ve koloniciliğe karşı etnik toplumun

özgürlük mücadelesi, uygarlaşmanın vazgeçilmez çelişkili bir özgünlüğü olarak tarihteki yerini alır. Bu anlamda diyalektik ve tarihsel materyalizmin yasaları, toplumun ilerleme yasaları haline gelir. Marksizm daha çok bu yasaları kapitalist uygarlaşma sürecine uygulayarak çözümlemelere gitmiştir. Bana göre eksik olduğu kadar, vahim yanılgılara yol açabilecek bir yöntem hatasıdır. Gerçeği doğduğu zeminde ve dönemde, karakteristik özellikleriyle çözümlemediği için, hem teorik-ideolojik hem pratik-politik yönden tarih boyunca çok güçlü oluşmuş bulunan egemen ideolojik ve pratik gerçekliğin izdüşümünde yol alması güçlü bir ihtimaldir. Uygarlık çözümlemeleri, en son gerçekleşen toplumdan ziyade, ilk önce gerçekleşen toplum baz alınarak geliştirilse ve test olarak da karşılıklı mukayese edilerek sonuçlar gözlemlenseydi, daha gerçekçi yaklaşılmış olacaktı. Şüphesiz bilimsel sosyalizmin doğuş sürecinde bilgi ve felsefe birikiminin sınırlılığına dayanan dönem marksizminin; hem bilgi ve felsefi birikimin, hem sosyal ve politik uygulamanın zengin sonuçlarına dayanılarak yetkin bir düzenlemeye tabi tutulması vazgeçilmez bir sorumluluk gereğidir. Hele reel sosyalizm gerçeğinin içinde bulunduğu durum ve kapitalizmin derinliğine kökleşen küresel bunalımı ise, bu yönlü yaklaşımların özeleştirilerine dayalı eleştirisel tutumlarına değer biçmekte ve çözümleyicilikte gerçekçi olmalarına önemli fırsatlar sunmaktadır.

M.Ö 2000 sonlarından itibaren Sümer ve Mısır uygarlık merkezlerine, gittikçe daha sık aralarla çevrenin yüklenmesi gözlenmektedir. M.S 20. yüzyıl ve 2000 yıllarında da, kapitalist uygarlık merkezleri çevresinde, ister ulusal kurtuluş savaşları, ister göçler yoluyla, aynı öze sahip olguların yaşandığına tanık olmaktayız.

Semitik kökenli etnik gruplar, tek tanrılı dinler bayrağı altında, merkezi yoğun bir dönüşümden geçirerek tarihi rollerini oynarken, Aryen kökenli etnik gruplar, daha çok Doğu-Batı ayırımına yol açan uygarlığın çatallı gelişmesine yol açtılar. Horrit adı altında toplanan gruplar, hem merkezin içine ve hem dışına doğru tarihi bir yayılma hareketliliği kazanmakta, buna dayalı daha geniş neolitik Aryen gruplar ise Hint-Avrupa uygarlaşması diyebileceğimiz tarihin en derinlikli ve geniş hareketlenmesine yol açmaktadır.

Bu hareketlenmelerin yoğunlaştığı ve çatallaşmanın gerçekleştiği köken coğrafyası, yine Zagros-Toros sistemidir. Fakat yayılmanın yönünde ve içeriğinde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Sümerlerle

yoğun ilişkiler bir yandan emperyalist-kolonyalist bir zor mantığına yol açarken, diğer yandan bu olguya karşı direnme, ancak uygarlık silahlarını özümseme ve kullanma temelinde bir dönüşüme zorlamaktadır. Uygarlaşma yaşanmadan, eskinin etnik yapılarıyla bu tarihi dönemin başarıyla yaşanması mümkün olmadığı gibi, toptan silinme tehlikesinden de korunamaz. Horritlerin ve daha genel olarak tüm Aryen grupların hem tarihi şansı kullanmaları hem de varlıklarını korumaları; uygarlaşmaya, yani etnik bağları çözerek sınıflı toplum olgusuna verecekleri yanıtlara bağlıdır.

Semitik Amoritlerin verdiği yanıtlar, Sümer merkezlerinde gerçekleştirdikleri tarihi Akad, Babil ve Asur imparatorluklarıdır. Daha batıda başka bir Semitik lehçeye dayalı İbrani ve Kenani grupların verdiği yanıtlar ise, Fenike, İbrani ve Ugarit krallıkları gibi küçük kent devletleşmeleridir.

Anadolu'nun içlerindeki Aryen gruplardan verilen yanıt ise, yine M.Ö 2000'lerden itibaren giderek önemli bir gelişme gösteren Hitit İmparatorluğu'dur. En batıdaki ucu Troya bir kent devletçiği olup, hamlenin Avrupa'ya taşınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Grek yarımadasında Helenleşme ve İtalyan yarımadasında Etrüsklere dayalı (etnik olarak değil, uygarlığı taşıma etkilerine dayalı) Latinleşmenin diğer bir anlamı, toplumun etnik yapıdan çıkıp sınıflı toplum yapısına geçişi ve Greko-Romen uygarlığına dönüşümüdür. Bu dönüşmenin niteliklerini daha iyi kavramak, Zagros-Toros sistemindeki çatallaşmayı anlamakla bağlantılıdır. Yalnız çok hakim görünen bir tarihsel yaklaşım yöntemini düzeltmeden bu konuda ilerlemek zor görünmektedir. O da şudur: *"Avrupa'dan ve Rusya'nın güney steplerinden kalkan mavi gözlü ve sarışın Aryenler, M.Ö 2000'lerde Kuzey İran platolarına, oradan da Hint'e, Medya'ya, Anadolu'ya akın etmişlerdir."* Bu yaklaşım kökünden yanlış ve Alman faşizminin yayılma emellerine alet olmak amacıyla hazırlanan ırkçı bir görüştür. Doğrusu tersine ve farklıdır. Her şeyden önce tarihte böylesine kapsamlı bir fiziki göç yoktur. Varsa da sonuç doğuracak kadar değildir. Diğer büyük olduğu söylenen göçler için de aynı hususlar geçerlidir. Daha doğru olan, yayılmaların fiziki göç olgusundan ziyade, güçlü kültürel birikim olgusuna dayalı olarak gerçekleştiğidir. Bünyesinde çevre kültürlerine göre daha üstün ve zengin içerikli olan kültürel olgular, sürekli yayılma özelliği gösterirler. İçerik olarak zayıf kültür yapılı toplumsal gruplar, gelişkin merkezlere saldı-

rabilirler, belki bazı fiziki başarılar da sağlayabilirler. Ama sonuçta özümsenmekten ve yenilmekten kurtulamazlar.

Aryenlerin göç hikayesinde doğru olana kısmen değinmiştik. Öncelikle bilinmesi gereken; Aryen kavramı bir ırk veya etnik olgudan ziyade, tarım devrimine dayalı, çiftçiliği ve hayvancılığı esas alan kültürü ilk geliştiren etnik gruplara verilen genel bir adlandırmadır. Bu grupların da ilk defa Zagros-Toros sisteminin iç kavislerinde Dicle ile Fırat'ın doğup büyüdüğü eteklerde ortaya çıktığı bilimsel bir hakikattir. Adlandırma Sümer sistemine dayalıdır. Ve sabancı (Ar=saban) grup veya hayvanlı (Gud=öküz) grup, bazen ülke halkı (Ur=tepe) anlamında Horritler, Gutiler, Aryenler demektedir. Öyle ki, hepsinin de özü aşağı yukarı aynı coğrafya ve kültürü ifade etmektedir. Şüphesiz ilkin şu veya bu etnik grup gerçekleştirmiştir denilemez. Bilinmesi de imkansızdır. Ama bu kültürün tarihi, coğrafyası ve yayılma periyotları belli ekstremler altında bilinmektedir. Dolayısıyla illa bir yayılmadan bahsedilecekse, ağırlıklı ihtimal, kültür içerikli ve gerçekleştiren merkezden her elverişli yöne doğru olanıdır. Tarihsel kanıtlarla da desteklenen görüş, dolayısıyla doğru olan yöntem de bu yaklaşımda temellenir.

Verimli Hilal'in iç eteklerinde ve aşağı ovalarında gerçekleşen Sümer uygarlığı ne kadar önemliyse, onunla yakın diyalektik bağ içinde ve daha çok Zagros-Toros sisteminin yüksek platoları ve dış kavislerinde gerçekleşen uygarlık çatallaşması, yani ilk Doğu-Batı ayrımı da o denli önemli bir tarihsel gerçekleşmedir. ***Medya-Pers*** uygarlık çizgisini bu açıdan çözümlemek büyük önem taşır.

Tarihte kendini Med-Pers gelişimi olarak adlandıran adımların kökeni şüphesiz eskiye uzanır. Fakat açıklamaya çalıştığımız gibi içsel bir olgudur ve Sümer oluşumuyla yakın diyalektik bağ içindedir. Farklı dönemlerdeki adlandırmalar bizi şaşırtmamalıdır. Her iki kesimdeki oluşumlar başlangıçtan beri karşılıklıdır ve ilişki sürekli gelişme halindedir. Günümüzde de hızından bir şey kaybetmemiştir. Şu hususu, tarihi doğru çözümlemenin bir yöntemi olarak daima göz önünde bulundurmak gerekir: Bir ilişki tarihsel kökeninde nasıl kurulmuşsa, esas olarak öyle yürür ve güncelleşir. Güncelden tarihe, tarihten güncelliğe bu bakış açısıyla bakıldığında, doğruya yakın birçok sonuca ulaşmak mümkündür.

İlk dönemde Sümerlerle ilişki ve çelişkiler, Elam ve Guti adı altında Zagros'ta yaşayan etnik gruplarla olur ve Sümer siyasetinde

bazen müttefik, bazen düşman olarak sürekli kullanılır. Sargon'un Elam katliamı vahşicedir, ama Gutilerle Sümerlerin ittifakı Sargon Hanedanı'nı yıkabilmiştir. Gutiler uzun süre yönetici bir güç olmuşlardır. Kassitlerin benzer bir ilişkisi Babillilerle olmuştur. M.Ö 2000'lerde Hurriler üzeri Hitit uygarlığı gelişme sağlayabilmiştir. Merkezden çevreye yayılmanın önemli örneğidir. Fakat ara halka olarak Hurriler süzgecinden geçmiş olmaları kanıtlıdır. Anadolu'yla Mezopotamya arasında, günümüze kadar süren ve diyalektik özü güçlü olan bir ilişki ve çelişki süreci başlamıştır. Batı'yı, yani Greko-Roma'yı doğuracak ilk kol, ilk önemli adım böyle atılmıştır. Bu adım daha çok Toros kültürel halkasına dayalı olarak gerçekleşenidir. Zagros hattında ise daha önceki Elam, Guti ve Kassitlerin uygarlık birikimine dayalı olarak, bugünkü Kuzeybatı İran veya Van Gölü, Urmiye ve Zap bölgelerinde, büyük ihtimalle Asurların verdiği bir adlandırma ile Medya dediğimiz ülkede M.Ö 1000'lerin başlangıcında ilk defa güçlü ve merkezileşmeyi başaran Urartu uygarlığı gelişir. Urartular, daha önce aynı kültür ve coğrafyada ileri düzeyde aşiret konfederasyonları biçiminde devletleşme taslağı da diyebileceğimiz bir uygarlaşma evresini yaşayan (M.Ö 2000-1250) Hurri ve Mittani kültürlerine dayanmaktadır. Uygarlık, kazanımlarını Kuzeybatı İran'a, yani Medya'ya doğru taşırmaktadır. Büyük ihtimalle bu yörelerden de uygarlık açısından daha zengin bölgelere, Dicle-Fırat arasına Med adlı etnik gruplar gelip yerleşmişlerdir.

Urartular aynı coğrafi ve etnik kültürel yapılara dayanmakla birlikte, uzun bir direniş döneminin mirasına da sahiptirler. Sümer uygarlaşmasını Asurlular şahsında oldukça özümsedikleri ve üst tabaka dili olarak yazılı iletişimde Asur dilini kullandıkları; halk gruplarının ise iletişimde kendi dil ve kültürleriyle daha farklı bir yaşam içinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde de bu gerçekliğin birçok örneği vardır. Hint yönetim sınıfları İngilizce'yi kullanırken, halk grupları kendi dillerini kullanmakta ve yeni yeni ulusal dil seviyesine yükseltebilmektedirler. Cezayir'in yönetim dili sömürgeci Fransa'nın dili iken, halkın kültür dili Arapça, Berberice ve çeşitli lehçelerdir. Osmanlıca karma bir dil iken, tabiyetindeki halklar kendi etnik lehçelerini kullanmakta ve giderek ulusal dil mertebesine yükseltmektedirler.

Aynı sürecin ilk ve ortaçağlarda da yaşandığına ilişkin çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Urartu, kelime olarak da bir etnik grubu açıkla-

mamakta, Sümerce *"yüksek yer"* anlamında coğrafi bir tanımlama yapmaktadır. Hurri ve Mittani dönemlerinden sonra farklı olan gelişme, aşiret konfederasyonlaşmasının aşılarak merkezi köleci bir sınıf haline gelinebilmesidir. At yetiştirmeleri, kereste ve maden yataklarına sahip olmaları, Hitit, Sümer-Akad, Babil ve Asurların temel hedefi haline gelmelerine yol açmaktadır. Urartu şahsında yaşanan, aynı uygarlık aracıyla, yani merkezi devlet gücüyle direnmeye süreklilik kazandırmak ve mümkünse bir uzlaşı dengesinde eşitçe yaşayabilmektir. Asurluların, ileri düzeyde talan, işgal ve soykırımdan arta kalanların göç ettirilmesine dayanan politikaları buna fırsat vermemektedir. Roma'nın yaptığı gibi, egemenliğine aldığı halklara yaşam şansı bırakarak imparatorluk sürdürülmüyor. Yasası olmayan, sınırsız ve keyfi bir otorite uygulaması esastır. Zaten beklenmedik biçimde son bulması bu politikasıyla bağlantılıdır. Salt zora dayanan tüm politik sistemlerin sonu benzer olmaktadır. Bu emperyalist politikanın Sargon'dan miras alınıp Babilli Hammurabi'yle yetkinleşmesi ve en acımasız uygulamasının Asurlularca yürütülmesi, tüm Ortadoğu halkları ve köleci beylik düzenleri için bir cehennem anlamına gelmektedir.

Ortadoğu halkları ve kültürünün, hiçbir döneminde tanık olmadığı bir baskı ve yerinden koparılma politikasına maruz bırakılması, derin bir bunalıma yol açması kadar, insanlığın ruh ve zihniyet yapısında da derin izler bırakmıştır. Asur egemenliğinin sonlarına doğru, kurtuluş özlemi ve sistem arayışlarının genel bir ruh hali biçimini aldığı gözlenmektedir. Bu yönlü çabalar, bir yandan tek tanrılı şefaat ve kurtuluş vaat eden dinlere ve mistik guruplara yol açarken, diğer yandan uygarlık yaklaşımlarında Doğu-Batı ayrımına götürmektedir.

Büyük ihtimalle Urartu mirası temelinde güç kazanan ve Asurluların güç getirmekte en çok zorlandıkları Medya diyarında, bu cehennemden kurtulma yol ve yöntemleri geliştirilmektedir. Bu anlamda Med gruplarını Hazar ötesi-Kuzeydoğu İran'dan gelen bir kavim olarak değerlendirmek büyük yanlışlıklar içermektedir. Tersine Medler, Verimli Hilal'in çekirdek kültürüne sahip Aryen gruplardan olup, Asur döneminde hem yeni bir ad, hem de uzun süreli direnişin getirdiği daha iradeli bir ideolojik öz kazanarak, tarih sahnesine çıkmışlardır. Asur zulmüne yanıt temelinde yeniden doğuş M.Ö 1000'lerden itibaren yaygınlık kazanmaktadır. İbrani kabileleri ilk defa birleşerek Saul-Davut-Süleyman dönemlerinde bir krallığa

ulaşmış bulunmaktadır. Helenler Troya'yı yenip Athena şehir devleti biçiminde yeni bir uygarlığın temelini atmaktadır. Etnik beylikler temelindeki direnişlerin acımasız ezilmeleri, başıboş kalan insanların etnik özellikler dışında gizli inanç ve adetler geliştirmeleriyle, esasta bir tarikatlaşma sürecine girilmektedir. Herkeste ve her gurupta başının çaresine bakma anlayışı, bu tip mistik eğilimlerin sosyal dokusunu oluşturmaktadır.

Medya'da ***Mag*** adı verilen rahiplerin arayışı da, bu genel eğilimin bir parçasıdır. Mag rahipleri bir kurtuluş ideolojisi ve gruplaşmasını temsil etmektedirler. Magların yeni olan yanları, Aryenlerin dinsel anlayışlarıyla Sümer mitolojisini sentezleyip, daha kurtuluşçu ve insana yakın bir tutuma yaklaşmış olmalarıdır. Mitolojik doğuş her ciddi uygarlık gelişmesi için çok gerekli ve önceldir. Sistemin hakim mitolojisi ve dini anlayışı aşılmadan, yeni uygarlıksal çıkış olanak dahiline girmez. Uzun süreli ve mitolojik yanı ağır basan bir kuluçka döneminden sonra, yeni siyasal ve toplumsal hareket gelişecektir. Adeta gerekli benzin ve yağ rolünü oynamaktadır. Medya'nın büyüleyici coğrafyası ve uzun süreli direniş kültürü, muhtemelen Mag rahiplerinin ideolojik esin kaynağıdır. Sümer'den ve Aryenlerin doğal din anlayışlarından etkilenmekle birlikte, ciddi bir özümsemeyle bunlara yanıt vererek, yeniyi yerele uyarlamayı sağladıkları gözlemlenmektedir. ***Demirci Kawa*** direnişini de, bu eğilimin daha çok destansı pratik yanı olarak değerlendirmek mümkündür. Tıpkı aynı tarihi süreçte Demirci Davut'un İbranilerde ve Akhilleus'un Helenlerde oynadığı kahramanlık rolü gibi. Son derece çarpıcı bir benzerlik söz konusudur. Ama bu dönemde daha güçlü olan kesim ideolojik cephe olup, bunu da rahipler temsil etmektedir. Yine aynı dönemde Hindistan'da bu eğilimi çok güçlü bir biçimde Brahman rahipleri temsil etmektedir. Medyalı Mag rahipleri M.Ö 1000'lerden itibaren, en stratejik alanda bu tarihi eğilimin temsilini yapmaktadır. Etnik yapıda ***Kavi-Mir*** denilen prenslik düzeyine yakın bir otorite gücüne ulaşılmakla birlikte, sınıflı toplum ve devlet oluşumu gözlenememekte, aşiretler varlıklarını koruduğu müddetçe beylik tarzını aşacak bir siyasallaşma mümkün görünmemektedir. En çok aşiretler arası konfederasyonlara gidilebilmektedir. Gerek Medya'da Med, gerek Orta ve Güneybatı İran'da Pers kabilelerinin M.Ö 1000'lerde içinde bulundukları siyasi ve sosyal konumları, ağırlıklı olarak birçok benzerleri gibi böyledir. Mitolojik ve dini yapılarında, en üstte üçlü bir tanrı sis-

temi gözlenmektedir. Genelde bu üçlü sistemler baba, anne ve en güçlü evlat kültürünün bir ataerkil dini olarak yüceltilmesine dayanmaktadır. Temsil ve sembolleri ne kadar farklı da olsa, bu dönemin uygarlığa dahil olan yakın alanlardaki topluluklarında, aynı yönde bir dinsel gelişme görülmektedir. M.Ö 1500'lerde henüz ayrışmamış olan Hint-Aryen gruplarda bu üçlü sistem, ***İndra-Mitra-Varuna*** olarak adlandırılmaktadır. Mitanni ve Hitit devletlerinin imzaladıkları tabletlerde bu tanrılar adına ant içilmektedir.

Ortak kültür yerel alanlarda dönüşüme uğradıkça mitolojik farklılık da artmakta ve bu husus kendini en çok tanrı adlandırmalarında göstermektedir. Medya'da bu ideolojik reform işinde en büyük katkıyı Zerdüşt yapacaktır. Büyük ihtimalle M.Ö 600 yıllarında yaşayan bir kişilik olan Zerdüşt'ün en büyük önemi; Çin'de Konfüçyüs, Hint'te Budha ve Greklerde Sokrat'ın oynadığı büyük ahlaki reformculuğu, hepsinden önce ve çok güçlü bir biçimde gerçekleştirmiş olmasıdır. Sümer ve Mısır mitolojisinde ve onlara dayalı dini anlayışlarında temsil ettikleri mutlak kul, köle anlayışı nedeniyle, her şeye hükmeden tanrı karşısında, çaresiz ve iradesiz, kul insan esastır. İnsanların kendine has gölgeleri bile olamaz, her şey tanrıdan gelir. Yani yükselen efendi sınıfın iradesi mutlak ve kutsaldır. İzinsiz gölgeye bile sahip olunamaz. Dönemin ruh ve zihniyet yapısına bu ideoloji egemendir. Bunun siyasal sonucu, tanrı-krallar ve sınırsız emir düzenidir. Kralın her sözcüğü yasa değerindedir.

İşte Zerdüşt'ün bütün reformculardan en önce çatlattığı, bu egemen ideolojik kalıplardır. Zerdüşt *"Gatha"* larında (Zerdüşt'ün sözleri; 'Gotin' Kürtçe'de 'söz' demektir) tanrıyı adeta sorgulayan bir yakarış üslubu hakimdir. Aslında dönem ideolojisini sorgulamaktadır. Bunu isyankar bir iradeyle, açıkça ve hiç örneği görülmemiş bir cesaretle yapmaktadır. Tek yanlı tanrı buyrukları yoktur. Sorgulayan ve cevap almadan bırakmayan iradeli bir karakterle karşı karşıyayız. O döneme kadar, krallar da dahil hiçbir insanoğlu tanrıyı sorgulayamamıştır. Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği *"ilk"* budur. Aslında bu *"ilk"*i hem ilkel doğa dinine, hem mutlak hakim tanrılı Sümer din geleneğine karşı gerçekleştirmektedir. Büyük Alman filozofu Nietszche bu tarihi çıkışın anlamını en derinden kavrayan kişi olup ünlü eserine boşuna ***"Böyle Buyurdu Zerdüşt"*** demiyor. Uygarlık akışında egemen olan ve sistemi tümüyle saran ideolojiyi delerek yükselen insan iradesine yol açmak, en büyük ideolojik devrimlerden biridir. O dö-

neme kadar gölgesine bile sahip çıkamayan insanlığın zihniyet ve iradesinde, böyle *"ben varım, sana söylüyorum ve cevap ver"* diyerek tanrıya çıkışmak, büyük yol ayrımına adım atmaktır. Siyasal ve sosyal sistemde birey özgürlüğünü ilk defa seslendirmektir. Mutlak egemen tanrılar çağını ve temsil ettikleri sınırlandırılmamış köle düzenini sarsmak ve reformasyondan geçmeye zorlamaktır.

Zerdüşt'ün yaşadığı ülke Medya'da uygarlık iki kola ayrılmaktadır. Hint'te, Çin'de, Mısır'da ve pek çok devletçikte kendini tanrılaştıran, tanrıları kendileştiren mutlak otorite düzeniyle birlikte, Greko-Romen sistemde, cumhuriyet ve akılla kısmen sınırlandırılan bir tanrılar ve siyasal düzen ayrımı gelişmektedir. İşte uygarlığın büyük çatallaşması veya Doğu-Batı ayrımı dediğimiz bu gelişmenin altında, ilk defa en büyük rolü Zerdüşt'ün oynadığı reformcu çıkış yatmaktadır. En az uygarlığı doğurmak kadar, onu çatallı bir değişime zorlamak da, Medya ülkesinde gerçekleşen ikinci büyük tarihi adım oluyor. Tam bu noktada Zerdüşt, ideolojisindeki aydınlık-karanlık, iyilik-kötülük, cennet-cehennem, güzellik-çirkinlik, doğruluk-yanlışlık gibi temel kavramların anlamını yerli yerine oturtuyor. Her şeyden önce temel bir felsefi ilke yakalanmıştır: Gelişmenin ancak zıtların varlığıyla mümkün olduğu ilkesi. Günümüzde bilimin de tamamen doğruladığı bu ilke, doğada ve toplumda tüm gelişmeleri harekete geçiren yasayı ifade etmektedir. Değişim dediğimiz olay da budur.

Bu değişimi, tekli, yaratamayan, hareket edemeyen, mutlakıyetçi zihniyete sahip, her zaman tek taraflı davranan tanrılar dünyasının etkisindeki bir toplumdan çıkarmak kolay değildir. Neolitik dönemin sürüngenlere has doğa yasalarıyla, köleci uygarlığın insanına kendi gölgesine bile sahip çıkamayacağı tarzda dayatılan tanrı yasalarına dayalı geçen üç bin yıllık zihniyete sahip ruh yapılarına, *"ayağa kalk, iradene ve zihnine sahip çık ve saygılı ol"* demek, çok zor bir ahlak ve zihniyet devrimidir. İşte Zerdüşt'te en çok gerçekleşen ve gittikçe önemi daha iyi anlaşılan uygarlık katkısı budur.

Zerdüşt inancındaki iyi tanrı ***Ahura Mazda*** ve kötü tanrı ***Ehriman*** kavramları da bu gerçekliğin dini ifadeye kavuşturulması anlamına gelir. Ancak bunlar işin esas önemli noktası değildir. Dönemin ideolojik söylemi böylesi kalıplar gerektirdiği için Zerdüşt aynı terminolojiyi kullanmaktadır. Özde gerçekleştirdiği bir felsefi devrimdir. Toplumda da gerçekleşen büyük bir ahlak devrimidir. Bunun pratik bazı sonuçlarını biliyoruz. İlkel doğa dininden kalma yoğun kurban

sunmaya son vermek istiyor. Büyük bir hayvan sevgisi var. Yaşamda bize bu kadar faydası dokunan bu varlıkları kurban etmeyelim, diyor. O aynı zamanda tarımın peygamberidir. Çiftçiliğe çok önem veriyor. Bir ziraat tutkunudur. Mükemmel bir eşle birlikte yaşamın en güçlü ahlaki ifadesine sahiptir. Eşit ölçülerde özgür iradeli bir eşle ortak yaşamayı en önemli mutluluk saymaktadır. Hiçbir düzende böylesine değerli bir eş anlayışına rastlanmamaktadır. Emekle bağı sağlamdır. Belki de alınterine dayalı mutluluk anlayışının en güçlü temsilcisidir. Aydınlığa, ışığa tutkuludur. Kadın güzelliğinin farkındadır. Karanlığa ve soğukluğa karşı olmayı felsefesinin temel özelliği haline getirmiştir.

Şüphesiz Zerdüşt'ün "*gatha*"larını ve kendisine mal edilen dini inançlarını çözümlemek bir uzmanlık işidir; ama ana hatlarıyla böyle olduğuna kuşku duyulamaz. Düşünce ve ahlaki yaklaşımlarının tamamlanamamış olduğu da bilinmektedir. Tamamen gerçekleşip toplumsal bir düzen haline gelemediği göz önüne getirildiğinde, zıtların çatışmasından senteze ulaşmayı ve çağımızın özgür birey ahlakına hakkıyla sahip olmayı esas alan Zerdüşt düşüncesinin ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. İçinde yaşadığı ve etkilediği toplumlarda hala etkisinin çok güçlü yaşandığını da özenle belirtmek gerekir.

Zerdüşt'ün ve onun ardıllarının temsil ettiği Zerdüştçülüğün siyasi sonuçları da doğmakta gecikmeyecekti.

Med-Pers çıkışının dayandığı kültürel ve siyasi koşulları değerlendirirken, bazı yanlış yöntem anlayışlarını da aşmak kadar, en genel hatlarıyla gerekli doğru bilgileruneyi esas almak önemlidir. Aksi halde Ortadoğu'da, Doğu-Batı ayrımında kilit bir konum arz eden bu çıkışın çözümleyici değeri doğru anlaşılamayacaktır. Bu çıkış yeni bir dönemi açarken, Batı'da Greko-Romen uygarlığının gelişimini hızlandırmış; Doğu'da ise Çin ve Hint'te köleci uygarlığının daha önceki *"Harapa"* örneğinde görüldüğü gibi boğulmaması ve tersine kalıcı bir olgunluk sürecine girmesinde temel bir rol oynamıştır. Bu halka olmadan, Doğu ve Batı'dan yükselen uygarlaşmanın gerçekleşemeyeceği veya bambaşka bir seyir izleyeceği, genellikle kabul gören bir görüştür. Bu özellik sadece coğrafi konumdan ileri gelmiyor. Daha yakından özle bağlantılıdır. Zerdüşt geleneği olarak tanımlamaya çalıştığımız bu ideolojik ve ahlaki reform, sanıldığından daha fazla, Doğu-Batı ayrımına yön vermeye ve onu gerçekleştirmeye yö-

neliktir. Sümer ve Mısır köleci sistemleri ile, bunları esas alan ve dışına pek çıkamayan uygarlık adımları, üç bin yıl boyunca insanlığın ruh ve zihin yapısına mutlak köleliği aşılayarak devletleşmeyi ve ona dayalı her tür tahakkümü yürütmüşlerdir. Özgürlük açısından, neolitik çağların çok gerisinde bir insanlık durumu yaratılmıştır. Bu durumu yaratanlar, hile ve zorbalığın, o güne dek toplumsal ilişkilerin hiç tanıdık olmadığı bin bir biçimini müthiş bir ideolojik maskeyle maskeleyerek, *"gök düzeni ve onun yöneticisi tanrılar dünyası"* adına bir *"kader"* ideolojisi haline getirebilmişlerdir. Bu, insanlığın özgürlük düzeyinde çok büyük bir düşüş pahasına gerçekleşebilmiştir. Bir yanda ağzından çıkan her sözcüğün mutlak tanrı iradesi olarak anlaşılması ve uyulması gereken köleci düzen sahipleri, diğer yandan gölgesine bile sahip çıkamayan, bir üretim aracı olmaktan başka değeri düşünülemeyen kul-köle insanlar düzeni.

Şüphesiz bu sisteme karşı sürekli direnilmiştir. Öyle kutsal kitapların yazdığı gibi, bu sistem yüce ilahların iradesiyle yürümemiştir. Büyük zulmün, yalanın ve sömürünün geliştiği her adımda direniş, doğruluk ve hak mücadelesi adımlarıyla karşı çıkma da vardır. Gelişmenin zıtların birliği kuralı burada da acımasız işlemiştir. Ama belki de ilk defa tarihe çığır açma anlamında, Med-Pers çıkışının zaferi söz konusudur. Sonuçta bu çıkış da, hakim sistemin mantık ve uygulamalarına düşmek durumunda kalmıştır. Hakim toplumsal ve siyasal sistem yıkılıp yerine yenisi kurulamamıştır. Bunda üretim tarzının belirleyiciliği esas rolü oynamıştır. Fakat yine de Asurluların şahsında en gaddar ve kökünden kopartılan uygulamalarla, Ortadoğu'yu, dolayısıyla insanlığı dehşet içinde bırakan üç bin yıllık kölecilik düzenini yıkıp insanlığa biraz nefes aldıran reformcu uygulamalarla, daha yumuşak bir köleci sisteme geçiş yaptıran bir tarihi hamle olduğundan kuşku duyulamaz. Tarihin büyük yol ayrımına yol açarak, zıtların birliği yasasını uygarlığın daha üst bir aşamasında harekete geçirerek yeni bir dönemi kesinleştirdiğinden de kuşku duyulamaz. Med-Pers çıkışının tarihteki rolünü böyle tanımlamanın en gerçekçi ifade olduğu kanısındayım.

Somut tarihsel bir gelişme olarak Med organizasyonunun bir aşiretler konfederasyonu aşamasını teşkil ettiği kabul gören genel bir görüştür. Bu organizasyonun ***Ekbatan***'da merkezileşmeye çalıştığı görülmektedir. Asıl tarih sahnesine çıkmaları, daha önceleri defalarca Gutilerin, Kassitlerin başarıyla denedikleri ittifaklar sayesinde

gerçekleşmiştir. Asurlularla sürekli çekişme ve rekabet içinde olan Babil-Med ittifakı, M.Ö 612'de başkent Ninova'nın yakılıp yıkılmasıyla sonuçlanmıştır. Bir yandan Sümer merkezi anlayışına dayalı olarak Babil'in önü açılırken, öte yandan Zagrosların doğusundaki uygarlıksal yükseliş, en önemli gelişme ve tarihte yeni bir dönem oluşturma şansını vermiştir. Bu yükselişin, ta Sümer uygarlıksal gelişiminden beri Elamlar, Gutiler, Kassitler, Hurriler, Mitaniler ve Urartuların tarih sahnesine çıkışları kadar; bir efsane olarak sürekli hafızalarda yer alan *"Demirci Kawa"* gibi halk direniş gelenekleriyle de beslendiği ve Zerdüştçülüğün irade-ahlak devrimiyle sentezlediği bir tarih zeminine dayandığı açıktır. Gerisi daha ayrıntılı ve belgelere dayalı bir tarih araştırmasının işidir.

Bu gerçekliğin diğer önemli bir boyutu, ilk defa farklılaşan ve tarihe kendi adıyla çıkan Pers olgusudur. Perslerin Medlerle akrabalığı bilinmektedir. Yine Medlerin ve öncellerinin, en genel tanımıyla Aryen kökenli Hurrilerin, bugünkü Kürtlerin ataları konumunda oldukları da, halen yaşanmakta olan Kürt olgusuyla rahatlıkla kanıtlanabilmektedir. Aradaki diğer halkların Guti, Kassit, Mittani, Urartu tanımlamalarının da, tarihin değişik aşamalarında aynı dil ve kültür gruplarına verilen isimler olduğu genel kabul gören bir görüştür. Med organizasyonuna kadar kendini ismen kanıtlamayan Perslerin bu tarihte öne geçmeleri, uygarlığın yayılma kuralıyla daha anlaşılır kılınabilir. Dil ve kültürleri arasında çok yakın bir akrabalık durumu, bugün bile aynı komşu coğrafyada İran'ın Fars ve Kürdistan eyaletlerinde rahatlıkla görülmektedir. Belli ki, tarihin daha önceki dönemlerinde fazla ayrışmamışlardı ve ortaklaşa bir düzen içindeydiler. Bunlara daha sonra Hindistan'a ve diğer doğu yörelerine taşınan Aryen gruplar da dahildir. Esaslı ayrışmanın M.Ö 1500'lerde geliştiği gözlenmektedir. Bu gruplaşmalardan Kuzeybatı İran'dakilere ***Madlar***, Kuzeydoğudakilere ***Paidler*** ve Orta-Güneybatıdakilere ***Parslar***, Güneydoğudakilere ***Beluciler*** denildiği tarih olarak sabittir. Aryenlerin Afganistan ve Hindistan'a yayılınaları da, bu ana gruplaşmaların bir devamı niteliğindedir. Bu ayrışmada hem neolitik, hem Sümer uygarlık merkezlerine en yakın düşen kesimler Madlar oluyor. Dolayısıyla derinliğine güçlenme ve Sümer ve Akad-Babil-Asur yayılınacılığına hep karşı koyma durumunda kalanlar da coğrafi konumlarından ötürü Mad boyları ve aşiretleridir. Asur İmparatorluğu'nun yıkılışı da, Mad gerçekliğinin sıradan olmadığını, kapsamlı ve uzun

süreli bir tarihsel oluşumla bağlantılı olduğunu göstermiştir. Bütün tarihsel kanıtlar buna işaret etmektedir.

Perslerin bu uzun tarihi süreçte yıpranmadıkları, sürekli Medya kanalıyla güçlendikleri anlaşılır bir husustur. Daha da önemlisi, Medlerin aşiret konfederasyonları aşamasını geçip merkezi bir uygarlık kurmaları aralarındaki dengeyi bozacaktır. Perslerin de dahil olduğu ***Med Konfederasyonu*** merkezi bir devlet olmaya doğru yöneldiğinde Pers aşiretlerinin karşı darbesiyle karşılaştığı tarihsel bir tespittir. Nitekim son Med-Pers Konfederasyon şefi ***Astiyag***, yeğeni ***Kiros*** (Kuraş) tarafından bir saray darbesiyle devrilince, egemenlik Pers ***Ahamenişler*** sülalesinin eline geçer. Çoğu tarihçi bu süreci, Medlerin yenilgisi ve Perslerin zaferi gibi sunsalar da, bu yaklaşımın yöntem itibariyle pek gerçekçi olmadığı rahatlıkla belirtilebilir. Gerçekleşen, yeni yükselen devlet oluşumundaki bir hanedan değişikliğidir. Bu değişikliği bir etnik topluluğun yenilgisi biçiminde sunmak ağır bir hata, yanlış bir görüştür. Daha sonraki sistemde, Medler ve Persler aynı düzeyde ilk sırada yer alırlar. Devlet içindeki düzenlenişin bu niteliğini, o dönemde yaşayan ***Herodot*** bile çok açık belirtmektedir. 22 satraplıktan (eyalet valiliği) oluşan Pers İmparatorluğu'nda Medlerin yerinin Perslerle birlikte derecelenmesi, ortak bir etnik yapının ağır bastığını göstermektedir. Çelişki, bazı Med şefleriyle Medli Mag rahipleri arasındadır. Bu durum da sık sık isyanlara ve katliamlara yol açar. Özcesi, Med-Pers ilişki diyalektiğine böyle bakmak daha doğru sonuçlara götürecektir.

Pers ***Ahameniş Hanedanlığı*** 'nın egemenlik tarihi, M.Ö 550 yıllarında Kiros'la başlar. Kısa sürede büyük açılım gösterir. 539'da Babil bağlı kılınarak, uygarlık merkezi ilk defa Mezopotamya'nın dışına, Persepolis'e taşınır. Yüzyılın sonuna doğru Mısır ve en batıda tüm Anadolu alınıp Atina kapılarına kadar dayanılmış, ilk defa Kafkasya'da Ermeni Satraplığı oluşturulup Karadeniz ve Hazar'a ulaşılmış, en doğuda Partya, Afganistan ve Hindistan'a girilmiş, böylece o tarihe kadarki en büyük siyasal organizasyon gerçekleştirilmiştir. Bu kadar hızlı ve büyük tarihsel gelişmenin altında, dayandığı güçlü tarihsel ve kültürel zemin kadar, Asur İmparatorluğu'na göre çok daha yumuşak ve akıllı bir yönetimin payı belirleyicidir. Asurluların yönetim tarzında yerel, etnik yapılara nefes bırakmak şurada kalsın, bunlar yurtlarından edilip yerlerine başkaları, kendi bendekul ilişkilerini kabul edenler yerleştiriliyordu. Persler ise tersine, on-

ları yurtlarında tutmakla yetinmeyip, emirlik düzeyinde bir muhtariyet payı bırakıyordu. Her etnik grup veya kavim kendi adıyla satraplık oluşturup, belli bir vergi ve askeri yükümlülük dışında tamamen serbest bırakılıyordu.

Şüphesiz imparatorluk başka özgünlüklere de sahiptir. İyi bir ulaşım ve haber ağına dayalı denetim hayli etkilidir. Ege kıyılarından, tarihte meşhur Sard şehrinden başlayıp Persepolis'e kadar yol ağı mükemmel kurulmuştur. Günlük hazır olan atlı gruplar, birbirlerinden aldıkları haberi doksan gün içinde Sard'tan Persepolis'e ulaştırabiliyordu. Dönemine göre bu büyük bir hızdır. Bürokrasi teşkilatı daha gelişmiştir. En önemli yenilik olarak Sümer mitolojisi aşılmış ve Zerdüşt geleneğine dayalı en büyük tanrı ***Mazda*** inancı yerleşmiştir. Babil'deki sürgünlüklerine son verdiklerinden ötürü Perslere saygı duyan İbranilerin tek tanrılı din kültürünün gelişimi, önemli oranda Mazda inancından etkilenmiştir. Hatta Pers yanlısı çok güçlü bir İbrani ***Ferisiler Partisi*** bile oluşmuş olup, günümüze kadar İsrailliler içinde bir kök olarak varlığını sürdürmüştür.

Aslında İbrani kültürünün ilk kurucularından sayılan Hz. İbrahim'in de salt bir İbrani kabile şefi olmadığı, döneminde Urfa'nın hakim etnik grupları olan Hurrilerle yakın bağ içinde olduğu, bu kültürün de İbranileri İbrahim geleneği biçiminde etkilediği daha doğru bir yaklaşım olup, bazı etimolojik kanıtlar bu hususu açıkça göstermektedir. Özce, tek tanrılı dinin gelişiminde Hurri ve Pers kültürlerinin yeri çok önemlidir ve araştırmayı gerekli kılmaktadır. Pers imparatorluk süreci tüm Ortadoğu etnik ve siyasal topluluklarına geniş bir nefes aldırmıştır. ***Newroz Bayramı***'nın özgürlük bayramı olarak kutlanmasında bu süreç önemli rol oynamıştır. Tüm kültürlerde kendilerini yaşama ve geliştirmede ilerleme sağlanmıştır. Siyasal kültürde prensliklere meşruiyet tanınmıştır. Mirlik, emir düzeni, bu süreçlerde daha da belirginlik kazanmıştır. Köleci sistem tümüyle aşılmamıştır, ama yumuşatılıp birçok yenilikler temelinde reformdan geçirildiği açıktır. Sistem de esas gücünü bu politika değişikliğinden almaktadır. Böyle bir yönetime fazla itiraz olmadığı gibi, zorda olan birçok yeni oluşum da onun desteğini aramıştır. Bunun örnekleri çok sayıda ve belgelidir. Medlerin hanedan çekişmesi dışında fazla iç isyanlarla karşılaşmaması, bu hususu doğrulamaktadır.

Perslerin asıl çekişmesi Grek yarımadasındadır. Doğuda Çin ve Hindistan'a doğru ilerici bir rolün sahibi olarak sürekli ilerlemektedir.

Ayrıu ilerleyişi eski Sümer ve Mısır merkezlerinde de sürdürmektedir. Yine ileri konumdadır. Birçok yerel, etnik kültür, sosyal ve siyasal değişime uğramakta, önemli ilerlemeler sağlamaktadır. Bu ilerletici niteliği, imparatorluğun muazzam gücüne yol açarken, aynı zamanda dengesini bozmak, kemikleştirmek ve giderek tutucu kılmak anlamında da kendi karşıtını doğurmaktadır. Sistem Asur'a göre ilericidir, ama Batı Anadolu ve Grek yarımadasındakine göre geri kalmaktadır. Nasıl ki Medli Mag rahipleri ve Zerdüşt reformculuğu Med-Pers yükselişinin ideolojik hamuru ise, Batı Anadolu'da Miletli Thales'le başlayan felsefi ideolojik arayış da, Grek uygarlık yükselişinin hamuru işlevini görecektir. Perslere göre daha rasyonel bir düşünce tarzı olarak felsefe büyük gelişme kaydetmektedir. Aslında bu gelişmede hem Babil'in mitolojik eserlerinden hem de Zerdüşt'ün ahlaki reformundan yararlanma büyük rol oynar. Tüm Helen filozoflar bu merkezlerde uzun süre kalmış, eğitimden geçmiş kişilerdir. Yaptıkları, bu geniş birikime dayalı üst düzeyde bir düşünce sıçramasıdır. İnsan davranışında, yani ahlak ve iradesinde özgürlük hamlesidir. Hem etkilenmenin hem tepkinin çok yoğun yaşandığı, Grek edebiyatında çok çarpıcı görülmektedir. Birçok eser, konusunu ve adını bu ilişki ve çelişkilerden almaktadır. Pers saldırılarına karşı giderek büyük bir ideolojik hamle yürütülmektedir. Bizzat Heredot'un tarih kitabı, karşıt kutupta yer almasına rağmen bu hususu kapsamlı ve ağırlığına denk olarak yansıtmaktadır. Perslerin askeri ve siyasi üstünlüğü kesindir. Atina'nın kendisi, düşmekten kıl payı kurtulmuştur. Fakat yaşanan bu aşırı tehlikeli durum, o döneme kadar düşünülemeyen ve gerçekleştirilemeyen birçok gelişmeyi sağlayacak, bu arada Isparta-Atina birliği, kral ***Filippus*** 'la birlikte kuzeyde Makedonya'ya kadar bir yayılma biçiminde kendini gösterecektir. Bunun şüphesiz tehlikenin büyüklüğü temel zorlayıcı etkendir. Ama ideolojik yükselişin payı da o denli büyüktür. Pers-Grek çekişmesi uzun sürelidir; esasta da uygarlığın çatallaşması gerçeğiyle yakından bağlantılıdır.

Persler ilk başlardaki Batı yolunu açan, özgür iradeli birey çizgisine atılım yaptıran öze yabancılaştıklarında ve kendilerini mutlak irade olarak tanrılaştırdıklarında, kaybetmenin ideolojik nedenlerine de yol açmış oluyorlardı. Tıpkı Sümer ve Mısır monarklarına benzer bir despotlaşma, Greklerde, Atina'da gerçekleşen demokrasiye karşı kazanamazdı. Çatışma bir anlamda Persepolis despotizmiyle Athena demokrasisi arasındadır. Daha geniş bir açıdan bakıldığında, yeni

açılan Doğu-Batı yollarının ilk ciddi çatışmasıdır. Başlangıçta siyasi ve askeri güç olarak sayısal anlamda çok zayıf olmasına karşılık, ideolojik öncülük ile askeri ve siyasi taktiklerdeki üstünlük kısa sürede etkisini gösterecek ve Büyük İskender'le birlikte Helen kültürü Hindistan'a kadar yıldırım hızıyla bir zafer yürüyüşüne geçecektir. İskender çok gençtir, ama arkasında tüm akıl gücünün deposu olan Aristo durmaktadır. Napolyon'un da çok iyi belirttiği gibi, sonucu belirleyen, yeni akıl ve irade gücü ve buna dayalı plan ve taktiklerdir. Bu tür bir hızlı gelişimi burjuva devrimlerinin yayılma sürecinde Napolyon'un kendisi de göstermiştir.

Pers imparatorluk yapıları çok büyük kurumlar olmalarına karşın, hantal ve tutucudurlar. Grek tarzında bir yenilik yapacak durumda değildirler. Böyle bir özveri de yoktur. Başlangıçtaki özün yitimi bu şansı çoktan kaybettirmiştir. Fakat bu kısa anlatım bile, Grek uygarlık sisteminin, hem etkilenme hem tepkilenme yöntemleriyle, gelişmesini büyük oranda Pers gerçekliğiyle bağlantılı kıldığı açıktır. Yenenler ve yenilenler arasında sürekli bir diyalektik ilişki tarzı vardır. Bu ilişki olmadan, yengi ve yenilginin de anlamı olamaz. Hiçbir zaman, yengi veya yenilgiye yol açan nedenler tek bir taraftan kaynaklanmaz. Pers-Grek, Doğu-Batı biçimindeki tarihin büyük yürüyüşünde de karşımıza çıkan, bu yasanın hükmüdür.

Her ne kadar abartılı olarak anlatılsa da, Büyük İskender'in yürüyüşünde hakim yan askeri ve siyasi olmaktan ziyade kültüreldir. Askeri ve siyasi araçlar basit köprü rolündedirler. Ön koşuldurlar; ama belirleyici ve kalıcı etkiye sahip olan ve daha çok yön veren öğe kültürdür. Helen kültürü, felsefi düşünce tarzıyla çok ileri bir konumdadır. Mısır ve Sümer'den kalma kurumların bu gelişmeye yanıt şansı yok denecek kadar azdır. Sınırlı Med-Pers reformculuğu da bu gelişmeyi karşılamaktan uzaktır. M.Ö 300'lerden M.S 300'lere kadar, Grek ve Roma dönemlerinde Ortadoğu'da İskender'le başlayan Helen kültür çağı yeni bir aşamadır. İlk büyük Doğu-Batı sentezidir. Bu kültürün kalıcı iz bırakan merkezleri olarak ***Mısır-İskenderiye*** , ***Anadolu-Bergama*** , ***Dicle-Ktesiton*** ve irili ufaklı birçok başka şehir birimleri tarihi yeniliklere yol açmışlardır. Aktüel bir konu haline gelen ***Fırat-Zeugma*** şehri de, bu dönemden kalmadır. Denilebilir ki Ortadoğu, hamamı, tiyatrosu, pazarı, okulu olan şehir anlayışıyla bu dönemde tanışmıştır. Roma'dan Hindistan ve Çin'e kadar hareket halinde bir pazar oluşmuştur. Tüccar sınıfında bağımsızlaşma ve bü-

yüme gelişmiştir. Zanaatın birçok kolu bağımsızlığına kavuşmuştur. En başta köle pazarları olmak üzere büyük mal pazarları oluşmuştur. İdeolojik dünya dogmatizmden kurtulup fikirler ve mezhepler çığ gibi gelişmiştir. Etnik yapı ve dogmatizme dayalı eski sosyal, moral düzen aşılıp, inanç ve düşünce yapısını esas alan yeni tür bir sosyal yapı ve mistik akımlar dönemi için için işlemektedir.

Eski öğrenilirken, birçok yenilik de doğmaktadır. Doğu-Batı sentezinin ortaya çıkardığı yeni dünya budur. Şüphesiz bunda, Perslerin özellikle ilk dönem etkileriyle birlikte, Helen kültürünün yerel kültüre nüfuz edip yenileşmeye yol açması esastır. Daha sonraki Roma döneminde, Doğu'da ***Partya***'daki (M.Ö 250-216) yeni İran yükselişi, bu kültürel gelişmenin önünde duracak konumda değildir. Tersine hizmet etmek durumundadır. Büyük bir altüst oluşun yaşandığı kesindir. Köleciliğin Pers-Grek-Roma yürüyüşündeki doruk noktasına gelinip dayanılmıştır. İnsanlık tarihinde hiçbir dönem bu kadar derinliğine ve uzun ömürlü olmamıştır. Reformcu yenilenme, Roma uygarlığı somutunda M.S 300'lerden itibaren hızını tamamen yitirmiş ve kaskatı bir tutuculuğa düşmüş durumdadır. İsa Mesih'in dini, bu sürecin karşıt inanç ve sosyal dokusunu oluştururken, Hz. Muhammed'in dini de çok gecikmeden, ağır siyasi ve askeri darbelerle bu süreci tarihin diplerine gömmeye çalışacaktır.

İ- KÖLECİ UYGARLIĞIN ÇÖKÜŞÜ

Genelde toplumu, özelde sınıflı toplumu, kendi içinde sistemli bütünlük içeren dönemlere ayrıştırmak, özü gereği doğru ve gerekli olmakla birlikte, olgulara yaklaşım yöntemlerine bağlı olarak önemli sakıncaları beraberinde getirmektedir. Ayrımların hangi temel ölçülere göre yapılması gerektiği tartışmalıdır. Birçok farklı öğe esas alınarak çeşitli, hatta çelişkili ayrıştırmalar yapmak mümkündür. Ama yine de doğada her şeyin bağlı olduğu tez-antitez-sentez biçimindeki diyalektik yasayı, toplum sistemini –özgünlüğünü çok duyarlı biçimde göz önüne getirerek– uygulamak, vazgeçilmez bir çözümleme yöntemidir.

Köleci uygarlığın doğuşuna ilişkin yaklaşımlar hayli tartışmalıdır ve öyle olmak durumundadır da. Toplumsal gelişmenin ne kadar zorunlu bir aşaması olduğu, gerekip gerekmediği kadar, nasıl biçimlendiğine dair görüşler oldukça farklıdır.

Neolitik dönemin insanları, nasıl oldu da gelişme vaat eden, oldukça yaratıcı ve esasta toplumsal eşitlik ve özgürlük düzeyinin geçerli olduğu, kendini kanıtlamış bir düzeni köleci çarklara terk ettiler? Bu temel soru, toplumbilimin önemli birikimlerine rağmen tam cevabını bulmaktan uzaktır. Sömürüyü temel alan kaba sınıfsal yaklaşımın *"Egemenler zor ve hile ile köleci ilişkileri yarattılar"* biçimindeki hakim görüşü, *"Peki, egemenler nasıl ortaya çıktı?"* sorusu karşısında zorlanmaktadır. Diğer hakim sömürücü sınıfın yaklaşımı olan, *"Uygarlığın gelişmesi için sınıflaşma şarttır"* biçimindeki genellemesi de, *"Uygarlığa götürecek bir sistem neden aleyhine ezici sonuçlar verecek bu tür gelişmeye yol açsın?"* sorusu karşısında zorlanmaktadır.

İki tür ana yaklaşıma dayalı olarak geliştirilen tüm görüşlerin ve hatta bilimsel tezlerin iflas ettiği söylenemezse de, önemli bir çıkmazı yaşadığı kesindir. Özellikle bilimsellik iddiaları hayli güçlü, bireysel liberalizm temelindeki kapitalizme özgü sistemlerle, toplumu esas alan sosyalizme özgü sistemleştirmelerin çözümleyici değerlerinin, toplum gerçekliğinde ağırlaşan sorunlar karşısında ciddi bir yetersizliği yaşadıkları kesindir. Her ne kadar *"Bilimsel gelişmeler de çelişik ve problemli olmak durumundadır"* denilse de, varolan bunalımın içerdiği tehlike ve hastalıklar, ancak insanı en tehlikeli *"canavar"* olarak izah etmekle mümkündür ki, bu da kendimizi, insanlığı inkar anlamına gelmektedir.

Bu tehlikeli eğilimin kökenleri için, belki toplumun oluşum dönemlerine, hatta tüm doğa ilişkilerine kadar uzanarak izahlar bulmak mümkündür. Özellikle sınıfsallığın derinleşmesine dayalı uygarlıksal gelişme yaklaşımları ister çocuksu mitolojik, ister çok ciddi dinsel, ister felsefi ve hatta bilimsellik adına izahlar getirsinler, bunlar asla insanlığın yaşadığı ağır çelişkiselliği kabul ettirecek düzeyde olamazlar. Akla, vicdana sahip olduğu iddiasındaki insanlık, bu çelişkiselliği normal, yaşanması zorunlu maddi süreçler olarak göremez. Bu yönlü değerlendirmelerin kendisi, toplumun bilinç ve özgürlük düzeyinin tamamen inkarı anlamına gelir ki, insanlığın mevcut hali buna imkan vermemektedir. İnsanlığın, hiçbir döneminde, ister yüce kutsallık, ister tam bilimsellik iddialarıyla sunulsun, bu biçimdeki görüş, inanç ve teorilerdeki ideolojik dogmatizme teslim olmadığı, belki de gerçekliğin tek doğru ifadesi olduğu içindir ki, ancak bu temelde genel bir kabul, doğruya en yakın ifade tarzı olacaktır.

Sonuç olarak şunu vurgulamaya çalışıyorum: İnsanlık ve onun toplumsallığı gerçeklik, adalet ve sevgi boyutunda genel kabul gören bir tanıma ulaşmaktan henüz uzaktır. Bu boyutlarda bir tanım da her zaman gerekli olduğu gibi, bu gereklilik günümüzde de öneminden bir şey yitirmeksizin çözümlenmeyi beklemektedir. Bu çözümleme, vazgeçilmez bir bilimsel görevdir ve takınılması zorunlu olan bir ahlaki tutumu içermelidir. Bu çözümlemeye ilişkin yaklaşımımı bu ikili tarzı, yani bilimsellik değeri ile kesin birliktelik içinde olan, olması gereken ahlaki tutumu sorgulayarak sürdürmeye çalışacağım. Benim için bu husus vazgeçilmezdir ve değeri ilkesel olduğu kadar, pratik önem içeren temel bir yöntemdir.

I- Uygarlığın köleci tarzı bir zorunluluk mu? İnsanlığın gerek kendine, gerek doğaya karşı en temel çelişkisi, özgürlük ve zorunluluk arasındaki ilişkidir. *"Özgürlük nedir ve nereye kadar?" "Özgürlük ile zorunluluk nedir ve nasıl uyulmalı?"* arasındaki çelişkinin, yaşam varlığını sürdürdükçe devam edeceği kuşkusuzdur. İnsanlığın doğasında sürekli özgürlük mümkün olmadığı gibi, çaresizliğin ve kaderin malıkumu olma da sürekli olamaz. Sürekli özgürlük durumu, iş-emek sürecinden kopmuş aylak sınıf ve kişilerin sahte cennet ütopyası olduğu kadar, sürekli esaret de mücadeleden kopmuş, yenilgiyi hazıneden kölelerin lanetli *"cehennem azabı"* dünyasıdır. İkisi arasında sıkı bir ilişki olmakla birlikte, insanlık tarihi ve yaşamın kendisi daha girift bir temel karaktere, mantığa sahiptir. İki uç noktası birçok dogmatik yaklaşıma yol açmakla birlikte, yaşamın kendisi daha çok bilgi ve bilimselliğe bağlı görüşlere yol veren bir gerçekliğe sahiptir.

Anlaşılıyor ki, sınıflaşmayla gelişen uygarlığın bünyesi, çelişkileri yoğunlaştıran bir özle yaşamsallığını sürdürmektedir. Sınıfsallaşma, içerdiği çelişkilerin yol açtığı mücadeleyle kararlılık kazanmaya çalışır. Savaş, şiddet düzeyine varmış bir mücadele durumu yeni bir karar düzeyini gerekli kıldığı gibi, sakin ve barışa yakışır bir durum ise dengeye oturmuş bir karar düzeyini ifade eder. Sürekli sakinlik veya tersi, yani sürekli savaş, ya toplumun tümüyle çatışmayla tükenmesi ve bambaşka olgulara dönüşmesi, ya da derin bir atalet içinde çürüyüp gitmesi anlamına gelir.

Köleci sisteme yöneltilecek en temel eleştiri, *"Doğuş sürecinde neler pahasına gerçekleşti; gerçekleşmekle insanlığa ne kazandırdı, ne kaybettirdi?"* sorularına verilecek cevaplarla anlamlı olabilir. Köleci ilişki ve yaşam tarzının devam edegelen özelliklerini hiçbir zaman göz ardı etmeden geliştirilecek yetkin eleştiri ve o denli gerçekçi yanıtlar, sistemi doğru anlayabilmemize önemli katkılar sunacaktır. İstenmediği halde şu tehlikeli yanılgılara sürekli düşülmesi, aslında bilimsel yaklaşımın da gerekliliğini ve sonuçlarının özünü vermektedir. Toplumun sınıfsal uçları ve uç boyutlardaki diğer diyalektik karşıtları, kendilerini sürekli idealize etme, vazgeçilmez dogmalar haline getirme saplantılarına düşmüşlerdir. Bu gerçekleşmede yalnız egemen ve aylaklığa yakın sömürücü kesimi sorumlu tutmak, tek yanlılığa yol açar. En az bunlar kadar, alttaki, daha çok sömürülen mahkum kesimlerin de dogmatizme yakın karakteri göz ardı edi-

lemez. Bu, iki nedenle böyledir: Birincisi; doğal olarak ideolojik hakimiyet üst kesimde olduğundan, onların dogmatik etkisi sürekli alttakinin hayal dünyasını bilinçli olarak saptırarak besler. İkincisi; alttakinin nefes aldırmayan iş ve yaşam zorlukları, öz çıkarlarına dayalı bir ideoloji ve tavra kolay izin vermez.

Bu yöntemsel yaklaşımın ışığında, *"Hangi somut koşullar köleci tarzda toplumsal ilişkilere yol açtı?"* biçimindeki temel bir soruya daha gerçekçi cevaplar geliştirilebilir.

Neolitik tarım toplumu, uzun süren olgunlaşma sürecinde, özellikle M.Ö 6000-4000 yıllarında, kendisinden daha verimli bir üretim tarzı için gerekli çok zengin bir üretime ve teknik birikime yol açtı. Tunç ve ona dayalı teknikler; saban, çömlekçi çarkları, dokumacılık aletleri, havyan enerjisinden yararlanma, çok sayıda bitki ve hayvan kültürü, tekerlek, ev mimarisi, mühür, çok tanrılığa dayanan mitoloji gibi uygarlığa geçişi mümkün kılacak kültürler olgunlaşmış durumdaydılar. Bu kültürler verimli nehir boylarında kabile yapılanmasını aşacak toplumsal organizasyonla önemli bir artı-ürüne yol açabilirlerdi. Tanımlamaya çalıştığımız Sümer ve Mısır yeni toplumu, bu organizasyonu tapınaklar etrafında başarmışa benziyor. Tapınak söz konusu olunca, inancın önemi ortaya çıkar. Büyücülükten, Şamanlıktan rahipliğe sıçrayışın önemi burada yatar. Rahibin geliştirdiği düzen aslında iki boyutludur. Ataerkilliğe veya anaerkilliğe dayanan belli totemlerle temsil edilen dinsel düşünceler, bu geleneği aşan ve daha temel ve akla uygun bir din anlayışı ile yer değiştirirken, aslında gerçekleşen ideolojik bir devrimdir. Etnik yapıların akrabalığa dayanan darlığının yol açtığı üretim azlığı da, tapınak etrafında yoğunlaşan kolektif toplu emek gücüyle aşılmaktadır. Kolektif çalışma olağanüstü bir verimliliğe yol açmaktadır. Biriken artı-ürün daha büyük kolektif çiftlikleri doğurmaktadır. Sonuç, üretim patlamasıdır. Bunun için gerekli zanaatçılar da tapınak mülkiyetinde birleşince, yeni toplum hem alt hem de üstyapısıyla bir çekirdek oluşuma kavuşmaktadır.

Yeni toplumun kalbi tapınaktır. Daha doğrusu ana rahmi tapınağın bağrındadır. Köleci üretim biçimini, yeni işbölümüne ve ideolojik üstyapısına dayandırarak doğurmaktadır. Daha sonraki süreç, modelin azami büyümesi ve kendini tekrarlamasıdır. Dikkat edilirse, temelde kaba zorla gerçekleşen bir toplum biçimi değildir. Daha inandırıcı bir mitoloji ve kendini verimlilikle kanıtlayan bir üretim tarzı

söz konusudur. Zor daha sonra devreye yoğun olarak girecektir. İnsanlık başlangıçta içine girdiği yeni toplumun, hiç de daha sonra altından zor kalkılacak amansız bir kölecilik tarzına dayalı toplum olduğuna inanarak girmiyor. Rahiplerin de tümüyle bu bilinç ve kurnazlıkla hareket ettiklerini söylemek zordur. Onlar eski toplumun ilerisinde bir gelişmeyi pratikleriyle kanıtlıyor ve inandırabiliyorlardı. Sürecin başlangıç özünün bu biçimde geliştiği yüksek bir ihtimalle kanıtlanabilmektedir. Zaten daha üstün bir toplum biçimi salt zor ve hileyle kurulmaz. Üstünlüğünü kanıtlamadan, hiçbir toplumsal biçimleniş ne zorla kurulabilir ne de gelişmesini sürdürebilir. Daha da önemlisi zor, ancak işlevini yitirmiş biçimler için, eskinin yıkılışı ve yeninin doğuşu için rol oynayabilir.

Ama süreç büyüdükçe ve kendini yaydıkça, başlangıçta gözükmeyen çelişkili karakter kendini açığa vurur. Sümer örneğini göz önüne getirdiğimizde, büyüyen üst yönetim ve denetim tabakası ayrışma yaşar. Rahipler grubu önemini yitirirken, önce politik ve daha sonra da askeri komutanlık önem kazanır. Rahip-krallar döneminden sonra, politik krallar dönemi ağır basar. Bunun sert çatışma izleri görülmekte, dil ve edebiyat yapısına kadar kendini yansıtmaktadır. Önceleri tüm üst tabakanın mitolojik ifadesi olarak muazzam bir ideolojik işlev gören tanrılar kurulu (Pantheon), aralarındaki çelişkilerin artmasıyla, olduğu gibi tanrılar arasında da farklılaşma ve çatışmaya götürür. Rahipler ve politikacılar arasındaki denge altüst olmadıkça, tanrılar birliği varlığını sürdürecektir. Başlangıçta kadının toplumsal etkinliği halen Pantheon'da yerinin varlığıyla da belli olmaktadır. Politik elitin toplum üzerindeki ağırlığı arttıkça, tanrıların işbölümünde ve önem yerlerinde çarpıcı değişiklikler göze çarpar.

İlk toplumsal biçimlenişte güçlü bir ize sahip kadın, bunu ilk merkezlerden olan Uruk Sitesi'nin Tanrıçası İnanna'nın kimliğinde gösterir. İnanna, Sümer toplumundaki çok güçlü olan konumunu, neolitik toplumdaki başat rolünü inatla sürdürmekten alınaktadır. Köleci toplum geliştikçe bu rol önemini yitirecektir. Rahip kimliğini daha çok bir eğitim ve edebiyat merkezi olan Nippur'un koruyucu tanrısı ve başlangıçta çok güçlü olan Enlil temsil edecektir. Giderek etkinliği artan ve en yaratıcı ve iş düzenleyici tanrı olarak sivrilen Enki kimliği, aslında yönetici politik sınıfı temsil etmektedir. Daha sonraki birçok tanrı oluşumunun akıl hocalığını hep Enki yapacaktır. Bu, toplumun politik gücünün artan öneminin yaygınlaşmasının çarpıcı

bir yansımasıdır. Fazla şiddete bulaşmaması da politik özelliğiyle yakından bağlantılıdır. Enlil'e bile akıl ve yol göstermeye cesaret etmesi, politik sınıfın rahipler grubu karşısındaki yükselen konumunun diğer bir ifadesidir. Babil'in tanrısı Marduk, babası Enki'nin yerine geçer. Marduk'un anası Tiamat'a (ki, ana tanrıçadır) çok şiddetle yönelmesi, onu oğlu ve kocası rolündekilerle beraber alaşağı etmesi, babası Enki'yi ise daha kibarca yerine oturtması; askeri komutanlığın öne geçmesini ve monark, despot, imparator gelişimi biçiminde tek kişi diktatörlüğüne geçişi simgelemektedir. Babil'deki yönetim tarzı, şiddete ve rolü çok artan krala dayalı dinsel kurumlaşmasını yeniden düzenlemektedir. Köleciliğin kendine artan güveni ve kurumlaşması göksel düzene olduğu gibi yansımakta ve ufukta *"tek tanrının silueti"* gözükmektedir. Az sonra, İbrahim'in geleneksel rahip tarzının güçten düşmüşlük ve eskimişlikten kaynaklanan zayıflığını *"peygamber"* kurumlaşması biçiminde sisteme bir eleştiri olarak geliştirecek, böylece sistemin reformasyonuna ilişkin en önemli kapının aralanmasına yol açacaktır.

II- Sümer örneği, zordan ziyade ideolojik yeniden kuruluşun başrolü oynadığını kanıtlamaktadır. Mısır'da da bu husus geçerlidir. Şu gerçeği tespit etmiş oluyoruz: Sınıflı toplumun başlangıçtaki rolü ilericidir. Bunu ideolojik üstünlük ve artı-ürünün kıyaslanma kabul etmez fazlalığında göstermektedir. O halde insanlık, *"Neden kölecili ği kabul ettin?"* diye suçlanamaz. Bu olsa olsa edebi değer taşıyan bir eleştiri olabilir. Daha sonraki bir ur gibi büyüyen yönetici sınıfın varlığı da bir gerçek olup, *"azmanlaşma"* nın, azgınlaşmanın gelişmesinin temel toplumsal nedenidir. Urlaşma, sınıflaşmanın gereksiz kısmıdır. Aylaklaştıkça işlevsizleşen kesim, sistemin artan sömürü ve zorbalığının kaynağı durumuna gelmekte gecikmeyecektir. Bu durum önceleri işbölümünde gerekli bir yeri olan yönetici sınıfın büyümesiyle paralel olarak ya dışa, emperyalizme yönelerek talan ve işgal politikasını geliştirecek, veya birlikte iç sömürü olanaklarını sonuna kadar zorlayarak, köleci sistemin tutuculaşmasına ve giderek tümüyle gereksizleşmesi sürecine yol açacaktır.

Burada insan doğasını, özellikle psikolojik temel özellikleriyle toplumun mitolojik çağda yaşamasının doğurduğu ruhsal ve zihinsel yapının kral şahsında kendini nasıl *"tanrılaştırmaya"* götürdüğünü, politik kimliğin bu dinsel yansımasını incelemek başlı başına ayrı ve önemli bir konudur. Fakat tanrının başlangıçta gözükmeyen *"ceza*

landıran" sıfatı, kesinlikle köleci sistemin tutuculaşmasını ve artan tepkilere karşı yönetici sınıfın zor sistemine artık kurumsal bir işlev kazandırmasını yansıtmaktadır. Tanrılar sistemiyle politik ve toplumsal sistem arasındaki dili çözmek, sosyolojinin en temel bir çözümleme görevidir; bu dili sessizce veya silikçe, daha az önem vererek ele almak ise, ancak hakim sınıf anlayışının etkisiyle izah edilebilir. Halbuki toplumları çözümleyebilmek, en az maddi değerleri –örneğin para–, manevi değerleri –örneğin din ve tanrı– incelemek kadar önemlidir. İlerdeki bölümlerde bu konuya daha derinliğine yaklaşmaya çalışacağımı belirtmekle yetiniyorum. Fakat bu yönlü çözümlemelerin arketip (ilk örnek) olarak Sümer toplumunda incelenmesinin çok çarpıcı ve verimli sonuçlar verdiği de açıktır. Bu anlamda uygarlık tarihi aslında Sümer toplumunun büyümüş, dallanmış ve giderek farklılaşarak çeşitlenen devamı niteliğindedir.

M.Ö 2000'lere gelindiğinde Babil'in yükselmesinde somutlaşan durum, köleci sistemin artan zorbalığı ve rahip saptırmacılığında gelişen bilinçli hileliktir. Hammurabi'nin şahsında yaşanan, sistemin zorba karakterle ancak yürüyebileceğidir. Dolayısıyla bu aşama genel bir anlama sahip olup, ya çöküş ya reform gibi bir ikilemi de tarihin gündemine sokmuş bulunmaktadır. Daha sonraki gelişmeler, çöküşlerin zorla durdurulması kadar, ardı arkası kesilmeyen peygambersel çıkışlarla yumuşatılması ve daha yaşanılır kılınması biçiminde kendini gösterecektir.

III- Daha önceki kısımlarda da değinildiği gibi, dinler tarihinde önemli bir aşamanın başlangıcında, peygamberlerin atası olarak gösterilen Hz. İbrahim ortaya çıkmaktadır. Onun kişiliği, yaşadığı dönem ve temsil ettiği eğilim; Babil'de Sümerlerin politik gücünün yıkılması ve Amorit kökenli süreci şahsında en iyi temsil eden Hammurabi –Nemrutlar– çağının başlamasıyla yakından bağlantılıdır. Bu süreç kölelikte zorun çok şiddetli ve sistemli uygulanma dönemidir. Daha sonra Asurlu hanedanlar bunu doruk noktasına vardıracaklardır. Mısır'da da benzer bir durum yaşanmaktadır. Verilen yanıtlar, içerde hanedan savaşları ve dışta emperyalizme karşı etnik kökenli özgürlük hareketleridir. Semitiklerde daha çok hanedan değişiklikleri ve peygamberlik gibi gelişmeler önem kazanırken, Aryen kökenlilerde etnik yanı ağır basan, sınıfsal özellikleri fazla gelişmemiş beylik ve konfederasyon tarzı siyasi gelişmeler öne çıkar. Aynı zamanda birinci yayılma halkaları olarak işlev gören bu yeni

gelişmeler, köleci sistemin ömrünü uzatmasına da katkıda bulunmaktadır. Bakir toprakların büyüklüğü, sistemin yayılarak ömrünü uzatacağını göstermektedir.

Köleci gölcükler iki okyanus arasına yayılma olanaklarına da sahiptir. Temel merkezlerde rahip yozlaşmasına dayalı derinleşme, birinci yayılma halkaları olarak Ortadoğu'nun tümünde yumuşayarak yayılan sistem; Hint, Çin ve Avrupa'ya ikinci büyük dalga halinde ulaşıp, M.Ö 1000'lerden sonra doruğa ulaşacaktır. Demirin devreye bolca girmesiyle, adeta sistemin demokratlaşması diyebileceğimiz bu son aşama, birçok yeniliği ve reformu bağrında taşınasına rağmen, bütün çözülüş belirtilerini de göstermekten kendini kurtaramayacaktır. M.Ö 1000'lerden M.S 500'lere kadar Hint, Çin ve Kuzey Avrupa'da görkemli bir süreç yaşandıktan sonra, çöküş her sahada gündemdedir. Bu dönemin en önemli gelişmeleri olarak İran platolarında gerçekleşen Med-Pers siyasal gücü, köklü bir Doğu-Batı ayrımına yol açmaktadır. Adeta tanrıyı sorgularcasına bir irade, ahlak devrimi olarak kendini gösteren Zerdüşt geleneği bu yol ayrımının, çatallaşmasının ideolojik zemini olurken; Pers İmparatorluğu, köleliği bir yandan Hint ve Çin'e kadar Doğu hattı çizgisinde taşırmakta, diğer yandan Batı yolunda Grek-Romen çizgisinin doğuşunu hızlandırarak, büyük bir tarihsel rol oynamaktadır. Med-Pers İmparatorluğu'nun bu rolü, köleci sistemin, kendi mantığı içinde daha adil, yumuşak bir biçime bürünerek, ömrünü yaklaşık bin yıl uzatmasına yol açmıştır.

Doğu çizgisinde Hint ve Çin'in yaşadıkları, aslında Sümer ve Mısır'ın gecikmiş bir tekrarıdır. Hem de yaklaşık iki bin yıl sonra. Batı çizgisinde gelişen ve doruğa ulaşan Greko-Romen uygarlığı ise, mitolojik ve dinsel düşünce tarzını aşıp felsefi düşünceye yol açmakla, günümüzde üstünlüğe ulaşan Batı uygarlığının ilk hamurunu iyi yoğurma rolünü başarıyla oynamıştır. Bu konulara kısmen değindiğimiz için tekrardan kaçınacağız. Bize daha çok gerekli olan, sistemin neresinde ve ne zaman çözülüş ve çöküş belirtilerini gösterdiğidir. Buna yol açan nedenleri ve kimlerin rol oynadığını daha yakından görmek için, özellikle sistemi çözen ideolojik ve pratik gelişmeler büyük önem taşımaktadır.

a- *Uygarlığın kölelik aşamasında sistemin çözülüşünün teorik ve pratik yönlerden izahı mümkündür.* Teorik olarak bir toplum sisteminin çözülüşü, bağrındaki gücü ortaya tam olarak çıkarmasını gerektirir. Sistem eğer somut koşullara göre bir yaşam gücüne sahipse, bu-

nu kanıtlaması gerekir. Belki bu yıkım süreci, daha eski biçim tarafından engellenerek geciktirilebilir, zorla bastırılabilir; ama koşullar elverdikçe kendini göstermesi kaçınılmazlaşır. Belirleyici olan, yeni sistemin yaşam gücüdür. Bunun bilinci ve iradesi geliştikçe, pratikleşmesini hiçbir zor gücü, hilebazlık düzeni önleyemez.

Bu genel kuralın ışığında köleci sınıf, toplumun temel ilişki mantığı ölçüsünde, en derinliğine ve genişliğine uzun ömürlü bir sistem olmayı başarmıştır. Bunun sırrı, insan üzerine kurulan mülkiyet düzeniyle bağlantılıdır. Daha önceki toplumda üretim araçları üzerinde toplumun kolektif mülkiyeti esas biçimdi. Daha çok tüketim değerleri üzerinde ancak sınırlı bir mülkiyet geçerliydi. İnsan-tanrı anlayışı geçerliydi. Bir soyutlama kimliği olarak tapınma varlıkları, tanrılar, insanla ve onun içinde yer aldığı toplulukla yan yana, iç içe, akraba durumundaydılar. Tanrıların insanı yaratması ve onun sahibi olması söz konusu olmayıp, daha çok tersi geçerliydi. İnsan ve topluluğun sahip olduğu tanrılar vardı. Bu tasarı, özünde insanın toplum gücü olarak kendini kutsaması, kimliğe kavuşturması, kendi farkına varması anlamını taşımaktadır. Daha sonraki, toplumsal dönüşümün yansımasıdır. İnsanların kendileri mülkiyet konusu olunca, tanrıya kulluk köleci toplumun en önemli yansıması olarak kimlik kazanmaktadır. İnsanın bir soyadı, bir kimliği olan tanrıdan, insanı kul yapan bir tanrı anlayışına varılmıştır. Dolayısıyla köklü bir dini dönüşüme uğrama, köklü bir toplumsal dönüşüm anlamına gelir ve bu süreçte yaşanan yoğun bir mücadele sonucudur.

Özce, tanrıya kulluk ve hizmetkarlık, dinler tarihinde keskin bir sınıf oluşumuna dayanır. Maddi sınıf oluşumu, ideolojik bir yansıma olarak dini gelişim üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Sümer toplumunda bu süreç çok çarpıcı ve öğreticidir. Orijinali yansıttığı için üzerinde önemle durmayı gerektirir. Özellikle Ninhursag, İnanna, İştar, En, Enlil, Enki ve Marduk olarak şekillendirilen ve insan biçimli tanrılar olarak kimliklendirilen bu tasarımlar, Sümer toplumundaki dönüşümün belgeleri niteliğindedir. Efsane olarak yazıldıkları için belge değerleri yüksek olan bu tanrı mitlerinin doğru çözümü, köleci toplum ilişkilerinin gelişimini daha iyi anlamamıza yol açacak verimliliktedir. O dönemde insanlığın zihniyet ve ruh yapısında bilim dili değil, efsanelerin, yani mitlerin şiirsel dili geçerlidir ve esas olarak bu dil ideolojik güçlenme aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle mitolojik dili çözümlemek bilimin vazgeçilmez bir görevidir.

Köleci ilişkilerin doğuşu hakkındaki bu kısa değerlendirme bile, insanın temel üretim aracı haline getirilişinin bu toplumun temel özelliği olduğunu anlamaya yeterlidir. Başta tunç ve diğer üretim teknikleri, üretim aracı olarak köleden sonra ikinci planda rol oynar duruma getirilirler. Tüm dikkatler köleci ilişkiye, insanın mülkleştirilmesine yoğunlaştırılır. Rahipler büyük bir inandırıcılık ve korkutuculukla, yani psikolojik olarak, politikacılar denetim ve örgütlenmeyle, yargıçlar yasalarla köle üzerine öyle bir sistem kurarlar ki, buna ancak büyük tanrılar sistemi denilebilir ve öyle olmuştur. Dinlerin bu yönlü yüceltilmesi, karşı çıkılması düşünülemeyecek kadar kutsal ve korkutucu bir güç olarak insanın karşısına dikilmesi, köleci sınıflı toplumunun belirleyici karakteristikleridir. Köleci ilişkinin temel stratejik özelliği, onun yaşamda mutlaklığın yasalarına bağlı kılınmış olmasıdır. Mutlakıyet, sistemin temelidir.

İnsanın mülkleştirilerek üretime sürülmesi büyük bir artı-ürüne yol açmıştır. Sadece toprak işlerinde değil, tüm ticaret ve zanaat işlerinde köle emeği artan oranlarda kullanılmaktadır. Yönetici sınıfın tüm özel hizmetlerinde de köle emeği esastır. Hatta vezirler bile köleci statüsünde çalıştırılacak kadar hizmetlerde yaygın kullanım gözlemlenmektedir. Cins ayrımı, kadında köleliğin daha da derinleştirilmesine yol açmaktadır. Toplumsal köleleştirme ve kadının ikinci plandaki bir cins olarak köleleşmesi iç içe geliştirilmektedir.

Köleci sistemin aşılması, ancak köle olarak insanın ve onun bu ilişki biçiminin verimsiz bir hale gelmesiyle olanaklıdır. Köleci ilişkinin verimliliği sürdükçe, bu sistemin kendi kendine veya zor gücüyle çözülmesi adeta olanaksız hale getirilmiştir. İdeolojik cephede tüm insanların ruh ve zihniyet yapısı üzerinde, insanın tanrılar tarafından ya korkutulması ve cezalandırılması, ya da iyi hizmetin karşılığı olarak sevgili kul olarak karşılanması temelinde, parçalanamaz bir ağ halinde egemenlik kurulmuştur. Pratik cezalandırmalar korkunç boyutlardadır. Çarmıha gerilme, gücünün doruğuna giden Roma uygarlığının bir icadıdır. Kazığa çakılma, derisi yüzülme birer Asur icadıdır. Kralın ve önde gelenlerin ölümü halinde, maiyet ve hizmetkarlarıyla tüm kadınlarının diri diri mezara gömülmeleri, Sümer, Mısır, Hint ve Çin kral mezarlarında, özellikle sürecin ilk zamanlarında bolca tespit edilmiştir. Kölenin canı olduğu düşünülmemektedir. O, kralın, efendinin bir uzvu, bir parçasıdır. Sahip öldüğünde parçalarının da onunla mezara gitmesi çok

doğal görülmektedir. Daha vahimi, köle ve hizmetçilerin kendileri de böyle olduğuna inanmakta, isyanı düşünmeyecek kadar bağımlı bir uzuv, bir ek parça haline getirilmiş bulunmaktadır. Mısır piramitleri, Sümer, Hint, Çin, Aztek mezar ve tapınakları, Roma'nın tüm mimari eserleri, aynı zamanda korkutucu ve kutsallıkları kum tanesi gibi kaynaştırılan köle emeğinin sonucudur. Kölecilik dışında hiçbir sistem, insanı bir araç olarak kullanma gücüne sahip olmamıştır ve olamaz.

Bu ilişkinin verimsizleşmesi ve giderek astarı yüzünden pahalı bir külfet haline gelmesi çözülüşün temelidir. Bunda M.Ö 1000'lerden itibaren demirin tarım, zanaat ve askerlikte yaygın kullanılmasının önemli bir etkisi vardır. Demir hem toprağın yaygın ve verimli hale getirilmesinde, hem de zanaatçıların sınıf olarak bağımsızlaşmasında belirleyici bir rol oynamış ve çok sayıda grubun eline bir silah olarak ulaşmıştır. Tunç sınırlı bir madendir ve daha çok efendilerin, yönetici sınıfın sıkı mülkiyetinde bulunmaktadır. Demirin bolluğu bu kıtlığı ve tekeli kırmıştır. Bu gerçeklik, demir madeninin toplum bilincinde efsanevi bir anlama bürünmesinin özünü de vermektedir.

Diğer yandan her sistemde uzun süreli kullanımdan ileri gelen aşınma burada da karşımıza çıkmaktadır. Sistem başlangıçtaki kutsallığını ve verimliliğini yitirirken, adiliğini, korkunçluğunu giderek insan bilincinde de göstermekte ve daha verimli alternatiflerin bulunabileceğine dair umutlar artmaktadır. Yeni üretim araçları, özellikle demir etrafındaki ilişkiler bunda başrolü oynamaktadır. Mitolojik tanrıların yapaylığını Grek felsefesi açığa vururken, Medya Zerdüştçülüğü de insan iradesini tanrıya karşı savunmakta ve kutsamaktadır. Bilinç ve ruhun, düşünce ve ahlakın yapısında köklü bir dönüşüm, sistemin doruk aşamasında bile iyice açığa çıkmaktadır. Yasaların tanrı sözü değil, kral ve yönetici emirleri olduğu iyice anlaşılmaktadır. Tanrılar tekleştirilip göğün ötelerine gönderilir ve görünmez kılınırken, insanın artan önemi peygamberleşmede ve filozoflukta kendini daha cesaretli, iradeli ve görünür kılmaktadır. Yaratıcılığın aslında yeni ve çok güçlü uyanan insan aklının işi olduğuna gittikçe daha çok güvenilmektedir. Köleci ilişkilerin bağrında yeni insan, üretim ve sosyal temeliyle birlikte düşünce ve irade gücü halinde doğmakta, sistemin dayandığı kul olmaktan çıkmakta, çözen güç haline çarpıcı, heyecanlı ve oldukça akıllı olarak gelmektedir.

***b-** Köleci sistemin pratik çözülüşü toplumun tüm alt ve üstyapı kurumlarında gözlemlenebilmektedir.*

1- Her sistemin çözülme ve aşılmasında kendini gösteren öncelikler iç içe olmakla birlikte, maddi yapıdaki gelişmelerin sonucun belirlenmesinde temel bir etkiye sahip olduğu bilinen bir husustur. Başlangıçta sistemin sahip olduğu tüm üretim araçlarında, başta köleler olmak üzere büyük bir yığılma olmakla birlikte, köleci mülkiyet ilişkileri buna denk bir kullanıma fırsat vermemekte, bunu kendi çıkarına uygun bulmamaktadır. Mülkiyet ilişkisi, özellikle kölelik konumu tam bir ayak bağı durumuna gelmiştir. Artan askeri seferler piyasayı kölelerle doldurmuştur. Yine özgür köylülük alanlarına sürekli el koymalar, köle ve proleter sınıfa artan sayıda katkıda bulunmaktadır. Köle ve işsiz nüfusun sistemin özümseyebileceğinin çok üstünde artması sistemi nefessiz bırakırken, diğer yandan artan üretim araçlarının, başta demir olmak üzere rahatlıkla edinilebilmesi, kırsal alanda serf (feodal) ilişkisi temelinde bir üretime kapı aralamaktadır. Köylülük yeni bir gelişim olanağına kavuşmakta ve buna dayalı düzenlemeyi beklemektedir.

Köleliğin sürekli aleyhine geliştiği köylülük, demirin demokratikleştirme gücüne dayanarak ayağa kalkacak, diğer yetkinleşen üretim araçlarıyla ortaçağların temel sınıfına dönüşecek aşamadadır. Köylü artık ya özgürdür, ya da yeni efendisine köleci bir mülk ilişkisini aşan, daha çok toprak mülkiyetine dayalı ortaklık biçimleri temelinde bir ilişki düzenine bağlanmaktadır. Bu ilişki düzeni, üretim araçlarına daha fazla değer vermeye, üretimle yakından ilgilenmeye ve yaşama sarılmaya yol açmaktadır. Bir ev düzenine sahip olma hakkı tanınmaktadır. Bu durum köleliğin üretim araçları karşısındaki ilgisizliğine, kendisine ancak fiziki varlığına yetecek değerin verilmesine göre çok ileri bir düzeydir. Köleliğin kırsal alandaki çözülmesinin temelinde, bu verimlilik sağlayıcı, yeni uç veren gelişmeler belirleyici olmaktadır. Sistemi ekonomik ve sosyal alanda bir çözülüşe ve yeni ekonomik ve sosyal düzenin kuruluşuna götürecek koşullar, artan bir tempoda etkisini her alanda hissettirmektedir. Maddi alanda bu gerçekliğin ortaya çıkması, alternatif olabileceğinin kanıtlaması, çözülüş ve çöküşün en temel nedenidir.

Bu yönlü gelişmeler genel olmakla birlikte, sistemin eski ve merkez alanlarında daha belirleyici konumdadır. Avrupa'nın çok geniş, tarıma elverişli bakir toprakları, yeni sistemin oluşumunda en uygun koşulla-

ra sahiptir. Köleci ilişkilerin derinliğine yaşanmaması, adeta yeni bir tarım devrimine yol açabilecek özellikleri bağrında taşımaktadır. Avrupa, feodal düzenin yeni, güçlü ve üretken merkezi durumundadır. Ortadoğu'nun neolitikten beri kullanılan toprakları da yeniden serf ilişkileri temelinde düzenlenecektir. Zaten oldukça güçlü olan tarımsal temel, feodal ilişkiyle daha da canlanacak ve o da adeta ikinci tarım devrimi gibi bir rolü yeniden oynar duruma gelebilecektir. Feodal devrimin derinliğine yaşanması kaçınılmaz olup, koşulları da son derece elverişlidir. Köleliğin çok derin ve uzun süreli etkileri, feodal ilişki ve üretim tarzına ikinci bir kutsallık değeri vermekte, bölgenin öncülük rolünü kolay terk etmeyeceğini göstermektedir.

Köleci ekonomi ve sosyal yapının şehirlerdeki bunalım ve çözülüşü de derinleşmektedir. M.Ö 1000'lerden sonra demirin ikinci büyük etkisi, şehrin zanaat sınıfı üzerinde görülmektedir. Daha önceleri madenin pahalılığı ve çoğunlulukla siyasal yönetici kesimin mülkiyetinde olması, köleci ilişki tarzında bir nevi bağımlılığa yol açıyordu. Ucuzlaşan ve bollaşan demir başta olmak üzere madenler zanaatkarın mülkiyetine geçince, onun sisteme karşıt yeni bir sınıf durumuna dönüşmesi kaçınılmazdır. Şehirler de artık köleliğin merkezleri olmaktan çıkıp, daha çok ona karşıt bir rol oynayabilecek sosyal yapılara dönüşmektedir. Bu gelişmeler, başta tüccarlar olmak üzere, diğer kesimleri de etkilemektedir. Dokumacılar, camcılar, çömlekçiler, değirmenciler, yazıcılar vb. birçok meslek bağımsızlaşmakta, köleci ilişki tarzının karşısına geçmektedir. Kent devrimine yol açan köleci mülkiyet tarzına karşı, şimdi kent tarafından bir mezar kazıcı rolü oynanmaktadır. Kırsal alan gibi, kentlerde de yoğunlaşan bunalım ve köleci mülkiyet ilişkilerinin çözülüşü, öncelikle kent nüfusunda büyük azalışa yol açarken, yeni kentleşmenin de temelini döşemektedir.

Gerçekten M.S 5. yüzyıla geldiğimizde, köleci sistemin egemen olduğu kentler neredeyse bir enkaz durumundadır. Büyük bir gerileme söz konusudur. Sistem doruk noktasındayken, özellikle Grek-Romen stildeki harikulade kentleşmenin çöküşü, büyük bir kayıp olarak da etkisini göstermektedir. Hala hayranlık uyandıran bu mimariye bir daha ulaşılamayacaktır. Esasta ikinci bir tarım devrimi olarak tarih sahnesinde güçlü yerini alacak olan feodal sistemde kentlerin rolü ikinci plandadır. Hiçbir zaman köleci sistemin kent gücüne, mimarisine ve zenginliğine ulaşılamayacaktır. Daha çok

yeni yönetim karargahları olarak küçülmüş kentler ve büyümüş köyler gibi bir konumda yaşayacaklardır. Merkezlerindeki azalma ve küçülmeye karşılık, köylerin sayısında ve nüfuslarında artma önem kazanacaktır.

Ekonomik ve sosyal koşullarda köleci ilişki tarzı, bir bütün olarak büyüyen insanın üretim, düşünce ve moral yapısına dar geldiği için çözülmüştür. İnsanın üretim gücünün nicel ve nitel büyümesi, üretim araçlarındaki benzer büyüme ile, köleci mülkiyet, zihniyet ve yaşam tarzıyla gittikçe artan zıtlaşmanın, çözülüşün asıl nedeni olduğu açıkça görülmektedir. Kuruluştaki daha verimli düzenleniş, üstün düşünce ve moral yapısı nasıl belirleyici olmuş, zor ve hile buna bağlı olarak ikinci planda rol oynamışsa, çöküşte de aynı nedenler –üretim araçlarını verimli düzenleyememe, atıl bırakma, düşüncede gerilik ve moralde yaşanan yıkım– temel rol oynamıştır. Ekonomik ve sosyal alandaki gelişmeler bu gerçekliği oldukça doğrulamaktadır. Yeni ideoloji ve zorun rolü ikinci plandadır.

2- Roma emperyalizmiyle doruk noktasına varacak biçimde, köleci uygarlığın siyasi ve askeri unsurları da azami gelişmelerini sağlamışlardır. Siyasette monarşi, oligarşi ve demokrasi, birer yönetim biçimi olarak denenmişlerdir. Seçkin bir oligarşik cumhuriyet olan Roma, daha sonra güçlü bir imparatorluk düzenine geçmekle, zor sistemini içte ve dışta en çok geliştiren ve uzun süre kullanan bir rejim durumundaydı. Ama en beklenmedik çözülmeyi de Roma İmparatorluğu'nda görüyoruz. Bu gelişme, siyasi ve askeri zorun temel toplumsal sistem dönüşümlerinde belirleyici olmadığına dair önemli bir kanıttır. M.S 300 yıllarından itibaren, sistemin kalesi her taraftan delik deşik edilmektedir. Kuzeyden inen barbar boyların bu denli etkili olmaları, sistemin içten çürümesiyle bağlantılıdır. Bu tür akınlar kuruluşundan beri varolmalarına rağmen etkili olmadıkları halde, bu dönemde etkili olmaları, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Devlet tümüyle korporatif bir biçime dönüştürülmesine rağmen, çözülüş durdurulamamaktadır. Bir nevi köleci faşizm uygulanmaktadır. Her şey talimnamelere bağlanarak, sistem en otoriter ve totaliter bir yapıya dönüştürülmesine rağmen çözülüşün durmayışı, ancak sistemin ömrünü doldurmasıyla izah edilebilir.

Bu örnek de, kendi başına en gelişkin siyasi ve askeri kurumların, kuruluşta olduğu gibi çözülüşte de belirleyici olamayacaklarını göstermekte, bunda esas rolün ekonomik ve sosyal gelişmeyle bağlantılı

olduğu açığa çıkmaktadır. Şüphesiz bu dönemlerde baskı ve zulüm görülmemiş boyutlarda tırmandırılır. Kitleler üzerine terör estirilir. Arenalarda dehşet sahneleri düzenlenir. Muhalifler aslanlara parçalattırılır. Her tür işkence uygulanır. Entrika ve yolsuzluklar diz boyu artar. Sık sık darbeler yaşanır. Ama tüm bunlar içine girilen süreci tersine çeviremez. Belki geciktirir, bazen de hızlandırır. Artık irade tutmamakta, yeni düzen kendini dayatmaktadır.

Daha Doğu'da bu yüzyılda M.S 216'da kurulan ***Pers-Sasani İmparatorluğu*** da Roma ile benzer bir konumunu yaşamaktadır. Tarihe yapabileceği bir katkı bulunmamaktadır. Eski Ahamenişlerin bir kopyası olarak kurumlaşmaya çalışmaktadır. Yeni ideolojik ve moral değerlere sahip olmadığı gibi, imparatorluk kurumunun hanedan özelliği, siyasi darlığı da beraberinde getirmektedir. Yakın gelecekte karşılaşacağı İslam-Arap saldırıları karşısındaki hantallığı da, tıpkı İskender karşısında dağılmaktan kurtulamayan Ahamenişlerin akıbetini anımsatmaktadır. Burada da karşımıza çıkan, içten çözülmüş sistemin zorla ayakta tutulmasıdır. Büyük bir askeri gücü olmasına rağmen, hakim ideoloji ve moral, yeni ideoloji ve morale karşı üstünlük sağlamaktan uzaktır. Helen kültüründeki ilerletici öğelerin rolünü İslam kültürü oynamaktadır. Birincisindeki güçlü zor, ikincisinin daha sınırlı zoru karşısında tutunamamaktadır. Kanıtlanan, yine yeninin üstün ideolojik ve moral gücüdür. Gerisi, aslında birkaç yenilgi de yaşansa, çıkarılacak dersler temelindeki yeni siyasi ve askeri örgütlenmenin zaferi olacaktır. Tarih bu yönlü sayısız gelişmeye tanıktır. Sümerlerin Akad, Babil ve Asurlular karşısında yaşadıkları, Mısır'ın Pers, Grek ve Roma karşısında yaşadıkları da bu gerçekliğin diğer bir kanıtıdır. Sistem hantallaşıp tıknefes olunca, ya içten ya dıştan, yeni güç bir eski gücü tüm kuvvet eşitsizliğine rağmen er veya geç yenecek veya aşabilecektir. Hint ve Çin bu durumu daha gecikmeli, ama benzer dağılmalar ve iç çürümeler biçiminde yaşarken, zor, çok kısır ve kargaşayı körükleyen bir rol oynamaktadır.

Köleci sistemin siyasi ve askeri kurumlarının uyguladıkları zorun yakından çözümlenmesi hayli öğreticidir. Tarihte ilk defa kendi soyunu planlı ve şiddet temelinde ezmeye cesaret eden ve bu kararı eşi görülmemiş yöntemlerle hayata geçiren sistem, tarihin kanla yazılma geleneğinden de sorumludur. Hiçbir hayvan soyu hemcinsine karşı bu yönlü bir şiddet eğilimini göstermemektedir. Dolayısıyla sınıf, cins, etnik ve kültürel farklılıklara dayalı siyasi ve askeri zor, söylen-

diği gibi insanlık dışı, hayvanca bir uygulama değil, tersine hayvanlık dışı, insanca, en lanetli bir sınıflı toplum gerçekliği olarak hayat bulmaktadır. Köleci zorun ilk olmasının böyle bir özelliği, üzerinde özenle çözümleme yapmayı gerektirir. Zorun büyüleyici gücüne sığınan üstyapı ve yöneticilerinin yol açtıkları en önemli ve ahlaki açıdan en tehlikeli gelişme, kendilerini tanrılaştırma çılgınlaşmasıdır. Yönetim ilahi karakterli olduğunu ilan edince ve bunun yoğun propagandasına girişince, geriliğin çılgın kapısı ardına kadar açılmış bulunmaktadır. Tarih dehşetli örneklerle, en tehlikeli rejimlerin ilahlar adına kutsananlar olduğuna tanıktır. Aslında kuru bir sınıf tahliliyle çözümlenemeyecek kadar karmaşık olan köle devletin ideolojik hamuruyla yoğrulmuş, zorla doldurulmuş karakteri, günümüze kadar tüm devletlerin esas karakteridir. Buna reel sosyalizmin devleti de dahildir. Laiklik ilkesinin savunuculuğunu yapan sınıf karakteri de bu gerçekliği tam çözümleyemediği gibi, bir nevi kendi ilahçılığını siyasi olguya içermekten de geri kalmamıştır. ***Fransız Burjuva Devrimi***'ne dayalı devletin laik karakteri yüzeyseldir. Sorunun özüne dokunamadığı gibi, reformist yaklaşımı tehlikeyi daha da katmerli kılmaktan öteye rol oynayamamıştır.

III- Köleci uygarlığın gerek oluşum, gerek çözülüş süreçlerindeki ideolojik yansımalar çok daha önem taşımaktadır. Tarihin çözümlenmesi, ideolojinin dili çözümlendikçe tam anlamını bulmaktadır. Ancak sınıflı toplumun bağrındaki temel mitolojik, dini ve felsefi gelişmeleri maddi unsurlarıyla bağlantılı değerlendirmekle doğru bir tarih anlayışına ulaşılabilir. Kopuk ve soyutlanmış mitoloji, dinler ve felsefe tarihleri yazmak büyük sakıncalar içerir. Bu yaklaşım, gerçeğin yarım bilgisine götürür ki, bu tam bilgisizlikten daha tehlikelidir. İnsanlığın kutsal kitabı olması gereken tarih alanındaki büyük çarpıtma ve yanlışlıklar kadar, boşluklarla dolu bırakılması, kutsal kitaptan yoksun bir yaşama mahkum ediyor. İnsan için tarihsizlik en büyük körlüktür. Yanlış tarih, körlükten öte yanlış görmektir. Bu gerçekliğin temelinde ise, köleci uygarlığın ideolojik süreçlerinin temel zihin ve ruh kalıplarının çözümlenememesi yatmaktadır. Köleciliği tanımlamaya ilişkin bu değerlendirmemizde, çok zayıf renklerle de olsa, tarihe kutsal bakabilme ihtiyacı esas kaynağımızdır. Tarihten kaynaklananı kadar hiçbir körlüğün, beyni ve yüreği çoraklaştırıcı bir etkiye sahip olamayacağının bilincine vararak bunu belirtiyorum.

Muhteşem bir mitolojiyle temellendirilen köleci sistemin ideolo-

jik yapılarının üç önemli cepheden kırılmasıyla, kurtuluşa ve özgürlüğe götüren yolların geliştirilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir.

***a-** İlk önemli yol denemesi İbrani çıkışlıdır.* Üç büyük tek tanrılı dinin tarihi, kendilerini biricik doğru yol gibi gösterseler de, aslında aynı geleneğin aşamalı kollarıdır. Kaldı ki, birçok başka kolu etkileme ve etkilenme durumu da tarih bilincinin gelişmesiyle aydınlığa kavuşmaktadır. Bunda objektif koşulların varlığı temeldir. Bunlar, kendi iç gelişmeleriyle ortaya çıkan, ilahi kaynaklı çıkışlar değildir.

Sümer ve Mısır uygarlık merkezleri oluştuklarında, iki merkez arasında Semitik kökenli Sümerlerin Amorit, Mısırlıların Abiru (Amorit=Batılı Çöl Kabileleri, Abiru=Doğulu Tozlu Kabileler) dedikleri kabileler sürekli hareket halindedir. Sisteme ya taze işgücü olarak katılmakta, ya da zaman zaman saldırarak talan etmektedirler. M.Ö 3000'lerden beri uygarlığın oluşumuyla başlıyor bu süreç; Arap yarımadasının kuzeyinde önemli bir tarihsel çelişki kaynağı olarak vücut buluyor. Sistemle rekabet edecek güçleri olmadığı gibi, çölün derinliklerinde iyi savunma olanaklarına sahiptirler. Kabile şefliği olarak şeyhlik kurumu, şaman ve büyücü rolünü aşıp, en yaşlı bilge kişi konumunda şeyh tarafından temsil edilmektedir. Kabile katı ataerkil törelerle yönetilmektedir. Şeyh, sistemin temsilcisi ve geliştiren gücüdür. İki merkezden de etkilenme kesindir. Mal ve fikir değişimi tarihin en eski geleneği olarak sürüp gitmektedir. Kabileler erkenden ticaretin öneminin farkına varmakta ve ticarileşmektedir. Adeta Mısır ve Mezopotamya'nın tamamlayıcı halkası konumundadırlar. Bu kabilelerin yakın bağlarına dayalı olarak Sargon'la Akad Hanedanlığı'nın (M.Ö 2350) kurulması, artan güçlerini kanıtlamaktadır. İbrahim kabilesinin M.Ö 1700'lerde Mısır'da yerleşmeye çalıştığı gözlenmektedir. Urfa Harran'dan Mısır'a gidip yerleşme, ticaret ve hareketlenmenin gelişim düzeyini yansıtmaktadır. Fakat merkez içinde sınırlı bazı memurlukları kazanmalarına rağmen, İbrahim kabilesinin yarı köle kalmaktan kurtulamadıkları ve bu yönlü bir çelişkiyi sürekli yaşadıkları, kutsal din kitaplarından rahatlıkla anlaşılmaktadır. Mısır ve Sümer'in ideolojik kurguları ve mitolojik düşünce yapılarıyla tanıştıklarını ve yoğun bir etkilemeyi yaşadıklarını yorumlamak zor değildir. Fakat ataerkil dinlerini kabile varlıkları nedeniyle kolayca terk etmeyecekleri de anlaşılır bir husustur. Yoğun ilişki ve çelişkilerin, kabile yapılarına dayalı çıkışlara sık sık yol açacağı beklenebilir.

Peygamberlik kurumu habercilik anlamına gelmektedir. Bir kaynaktan esinlenme, eğer anlamı çarpıcı bir gelişmeye yol açmışsa, peygamber çıkışı olarak nitelenmesi anlaşılırdır. Bir nevi yaratıcı şeyh anlamına gelmektedir. Kabilelerin yoğun hareketi, sistemden beslenmeleri ve kalıcı etkiye yol açan çıkışlarına önderlik eden kişilere önem atfetmeleri de belirginleşecek bir husustur. Yeni gelişmelere yol açan fikir ve hareketlere yol açmışsa, kabile veya topluluk önderine peygamber denmesi de yeni kurumun özünü ifade etmektedir. Bu durumda peygamberlik; Sümer, Mısır ve daha sonraları başka merkezlerden esinlendiği fikirlerle kabilenin ataerkil töre ve din anlayışını birleştirerek, yeni bir mitolojik veya dinsel yapıya yol açan kişi ve kurum olarak tanımlanabilir. Buna kabilenin özgürlüğünü tümüyle yitirmeme çabasını da eklediğimizde, peygamberlik çıkışları yeni bir dini örtü altında kabilelerin eski sisteme karşı bir özgürlük hareketi olmaktadır. Ama sistemi aşacak yetenekte olmadığı için, ancak sistemi reformlara zorlayacak kadar bir etkiye sahip olınaları beklenen sonuçtur. Daha da önemlisi, iki merkezin dışında üçüncü bir yol olarak geniş bir coğrafyada giderek etkili olınaları da beklenen bir gelişme olacaktır. Tarihte büyük sonuçlara yol açacak Hz. İbrahim önderlikli büyük dinlerin çıkışı, bu kabile hareketlerinin somut ifadesidir. Gerek köleliğin yayılmasında, gerekse aşılınasında en temel rolü oynayacak bu geleneğin başlangıçtaki sistemi yumuşatma ve reforme etme eğilimi, Hz. İsa ile birlikte, köleci sistemin çözülüş sürecine girmesinde en başta gelen bir ideolojik ve sosyal hareket rolünü oynayacaktır.

Daha somut olarak İbraniler çizgisi diyebileceğimiz bu gelişme, Sümer ve Mısır mitolojisinin katılaşarak tek tanrılı dinlere dönüşüm öyküsü olarak da yorumlanabilir. Bu öyküyü, tarihe yansıdığı kadarıyla, Hz. İbrahim'in Babil ve Asurlu hanedanların egemenliğine geçen Urfa ve yörelerindeki koloni merkezlerinden çıkışıyla başlatmak münkündür. İbrahim'in put kırma efsanesi, onun eski geleneklere ve arkasındaki mitolojiye inançsızlığı ve başkaldırısı anlamına gelir. O dönemde birçok kabilenin bu tür özgür hareket istemi ve bundan kaynaklı çatışmalı bir yaşam süreci yaygındır. Site devleti, resmi ideoloji ve tapım kültürleriyle bir taraf durumundadır. Sınıflı toplumu yayma olgusu, kabile eşitliğini tehdit etmektedir. Urfa yöresi neolitik toplumun belki de en eski ve temel bölgesi olduğundan, uygarlık sürecine alınması bu dönemde (M.Ö 2000 sonları) yaygın bir sosyal

hareketliliğe merkezlik etmiş olabilir. Bölgede halen çok anlatılan, güçlü görünen peygamber inanç ve ziyaretgahları bu olguyu doğrulamaktadır. Bir nevi Babil-Asur kökenli sınıflı toplum geçişlerine muhalefet merkezi konumundadır. Puta karşı çıkma ve put kırıcılık, bu sürecin sembolik ve ideolojik ifadesidir. Hz. İbrahim'i buranın ideolojik atası ve bu memleketin sembolü ve olarak görmek yerindedir. Onun Babil ve Asur egemenliğini, dolayısıyla ideolojik araçlarını ve kimliklerini tanıması doğaldır.

Diğer yandan kabile şefliği, ataerkil töreyi korumaya yöneltmektedir. Tarihin o dönemine kadar bu iki kültürden bir üst sentezin doğması en önemli bir gelişme potansiyeli taşımaktadır. Tarihi süreç bu sentezin ideolojik sembol olarak, çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa yönelen bir süreçte gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. İki kültürü de aşan bir karakterde somutluk kazandığı için, ilerici bir kaldıraç rolü oynaması mümkündür. Bu durumda göğe yükseltiliniş, put olmaktan çıkarılınış ilah kavramı yenilikler içermektedir. Sümer geleneğindeki çok tanrıcılık ve put temsilinin hedeflenmesi, yerleşik düzene, yani köleciliğe karşı tavır alma anlamına gelmektedir. Diğer yandan çözülen kabile dininin kalıntısı olarak, totemin de put niteliği itibariyle aşılması gerekecektir. Bu husus dar kabilecilikten sıyrılma ve daha geniş bir kabileler birliğine sıçrama sonucuna zorlayacaktır. Tek tanrılı kavrayış, iki amaç için de son derece çözümleyici bir inanç biçimi olarak kendini göstermektedir. Gücü büyütülmüş, putun somut güçsüzlüğünden kurtarılmış, gökte buyruk veren düzeye geçmiş bir ilah anlayışı, somut toplumsal gerçeklikte hem direniş ve özgürlük, hem de bunun için gerekli birlik ihtiyacına mükemmel bir cevap olmaktadır. Dönemin çok geniş, farklı ekonomik ve sosyal biçim değişikliklerine bu tür bir yanıt aramanın tarihi bir anlama bürüneceği açıktır. Özgürlük ve birlik yanıtı olağanüstü çekici, güçlendirici ve yenileyici karakterdedir. Sümer ve Mısır'ın çözülüş işaretlerini çoktan veren alt ve üst toplum kurumları karşısında kendini savunma ve sınırlı da olsa özgünleştirme, yeni bir yaşam biçimi olarak nefes alma, tarihi anlamın çarpıcı ifadesidir. Tek tanrılı dinlerin halen çok güçlü olan etkisi, bu tarihi ihtiyacı karşılamadaki büyük öneminden ileri gelmektedir.

Özünü böyle ifade edebileceğimiz İbrahimi hareketin, bölgede iç içe olan Aryen-Hurri ve Semitik-Amorit kültürlerinin sentezine de yakın olduğu, dolayısıyla dönemin evrensel yanıtı olma potansiyeli

de diğer önemli bir yönüdür. Dayandığı kültür zemini, karşısına aldığı kölecilik sistemi, hedeflediği özgürlük ve birlik amaçları, tek tanrılı din ideolojisinin alabildiğine yüceltilmesine çok yüksek değer biçmektedir. Sümer ve Mısır rahiplerininkiyle eş düzeyde bir mitoloji üretme misyonu söz konusudur. Bu misyon, peygamberlik-elçi kavramıyla somutlaştırılmakla, tanrı-insan farkını kesinlikle ortaya koymaktadır. İnsanın asla tanrılaşamayacağı gerçeğini temel ilkesi haline getirmekle, din anlayışında en büyük reforma yol açmaktadır. İnsanın tanrı olamayacağının kavranışı, büyük bir devrimdir. Daha önceki tüm inançlarda, insan biçimli tanrılar düzeni egemendir. Bu inançtan yola çıkarak kendini tanrı ilan etme, tanrı gücünde gösterme mümkündür. Nitekim Sümer ve Mısır'ın tanrı-kralları, bunun en aşırı ve dehşet verici biçimleri olarak tarihi rol oynamışlardır. İnsanın tanrısallaşamaması, bu tarz köleciliğe büyük darbe indirmektedir. Böylesi bir ideolojik ve sosyal hareketlilik, antiköleci sistemi çözecek en güçlü eylem ve çıkış niteliğindedir. Tarihte özellikle de Ortadoğu'da olup bitenler, önemli oranda bu gerçekliğin öyküsel ifadesidir. Efsane veya din tarihi biçiminde anlatımıdır.

Hz. İbrahim'in Kenan ve oradan Mısır'a doğru göç öyküsü, bizzat kendisinden ziyade geleneğin hareket yönünü göstermektedir. Dicle-Fırat havzasıyla Nil havzası arasındaki uygarlıklar arasında, giderek gelişen tarihi mal ve fikir alışverişini dile getirmektedir. Ortam bu yönlü hareketliliğe büyük imkanlar sunmaktadır. Bölgenin kervanlarla uygarlık kervanına katılımını yansıtmaktadır. Birçok kabile ve birçok İbrahim söz konusudur. Gelenek, bunu tek akım olarak belirginleştirmekle yolu, yeni şeriatı (yasayı) dillendirmektedir. Tahminen M.Ö 1700-1300 arasındaki bu akış, Musa'nın Mısır çıkışıyla yeni bir aşama kaydedecektir. Fakat arada İbrahim döneminde Kudüs çevresinde bir yoğunlaşma ve dönüşüm yaşanmaktadır. Deniz kenarında Fenike uygarlaşmasının iç kesimlere yönelik bu yönü giderek gelişmektedir. Kudüs, Urfa gibi ikinci önemli değişim ve dönüşüm merkezidir. İbrahim'in şahsında bu süreçte etkilenme gözlemlenmektedir. İlahın nitelik değişimi, aileden ziyade tüm kabilelerin ilahı haline gelmesi, aynı zamanda bölgede etkili olmayı, yerleşmeyi, bir emirlik halinde güçlenmeyi ve tanınmayı ifade etmektedir.

İbrani kabilelerinin daha önceki yerellere karşı kimlik savaşımı, yarı askeri ve siyasi bir güç haline gelmelerine yol açmaktadır. Bu

arada İsmail'in kurbanlık olmaktan kurtarılması, bölgede çok yaygın uygulanan, Baal'e (büyük bölgesel tanrı) çocuk kurban sunulmasına karşı çıkmayı ifade etmektedir. Burada da daha geri, insan biçimli çok tanrılı geleneğe uymama, reddetme tutumuyla dinsel farklılık yaratılıyor. Bu, dönüşümün diğer bir halkasıdır. Kabileler bu farklılık temelinde, yerel içinde kendilerini erimekten koruyorlar. Hacer öyküsü ise, kısmen erimeyi dile getiriyor. Yusuf ve babası Yakub'un Mısır seferi, kabilenin hareketliliğini yansıtmaktadır. Aynı zamanda cariyelerin de ticaretin konusu olduğu, Sara öyküsünden anlaşılmaktadır. Mısır'da sarayda bazı küçük hizmet memurlukları elde etmekle birlikte, yarı köle konumunu aşamıyorlar. Muhtemelen hanedanlar arası çatışmada yenik tarafta yer almalarından ötürü, aşırı cezalandırılmaktan korkarak ve kabilelerin halen güçlü olan bağımsız yaşam özlemlerine yanıt olarak, Musa önderlikli çıkış gerçekleştirilmektedir. Tahminen 25 bin kişilik 12 kabileden oluştuğu sanılan bu çıkış da, İbrahim'in Urfa çıkışı kadar anlam yüklüdür. Bu sayıda insanın çölden geçirilişi ve yönetimi, muazzam bir ideolojik ikna ve pratik örgütçülük gerektirir. Musa'yı yaratan bu çöl yürüyüşüdür. Büyük anlayışsızlıklar karşısında *"On Emir"* düzeniyle yanıtlanan ilahi çıkış sürdürülmektedir. Daha önce Kenan illerinin genel tanrılarından biri olan *"El"* , İbrahim'le *"Elohim"*e dönüştürülürken, Musa ile *"Y ehova"* (Tanrı O'dur) adıyla millileştiriliyor. Adeta evlendirilircesine İsrail (İsrail =Tanrıyla güreşen) kavminin (kabilelerin birliği kavmi oluşturmaktadır) tanrısı olarak yeniden kimlik kazanmaktadır. Dağda tanrıyla konuşma, eski bir şaman geleneğinin kalıntısı olup yaygın yaşanmaktadır. Birçok peygambersel çıkış, bu geleneği kullanacaktır. On Emir düzeni, yeni sosyal ve ideolojik düzenlemeyi ve Musa'nın önderliğini, yasa-şeriat haline getirmeyi amaçlamaktadır. Siyasi ve kavmi niteliği gelişmiş İbrani kabileleri bundan sonra tarih sahnesinde, ellerinde ve sandukalarında On Emir'le başlayan Tevrat ("töre" Tevrat'tan gelmektedir), şeriat-yasa sahibi bir kavim olarak tanınacaklardır.

Tahminen M.Ö 1250'lerde yaşanan Musa yürüyüşünden sonra, daha alt düzeyde bir önder kadrolar (Hakimler) dönemi geçiriliyor. Bunu ilk başlatan da Musa'nın ünlü komutanı ***Yeşu***'dur. Yeşu, kavmin bugünkü Filistin'e yerleşmesini sağlıyor. Kahin misyonlu rahipler, burada da krallaşmaya gidişin öncüleri konumundadırlar. Küçük bir Sümer-Mısır modeli yaratılmaya çalışılıyor. Kısmi bir yerelleş-

meye dönüşme olsa da, kahin geleneği kesinlikle Mısır ve Sümer yansımasıdır. ***Samuel*** adlı rahip M.Ö 1000'lere doğru rahip-devletçiği gerçekleştirmeye çalışırken, politik kesimin temsilcisi ***Saul***'le çekişme halindedir. Ortadan sivrilen ve oldukça kişisel yetenek ve tecrübe sahibi çoban ve demirci kökenli ***Davut***, ilk İsrail Krallığını M.Ö 1010'da gerçekleştiriyor. Böylelikle krallık dönemi açılıyor. ***Süleyman***'la doruğa çıkarken, daha sonra geriliyor. M.Ö 700'lerde Asur hakimiyetine giriyorlar. Birçok rahip ve peygamber, Babil hükümdarı Nabukadnasar döneminde tümüyle Kudüs'ten alınıp Babil'e sürülüyorlar (M.Ö 585). Babil bu dönemden kısa bir süre sonra Pers egemenliğine geçecektir. Perslerin bilinen her kültüre saygı ve öz yerlerinde çalışma politikalarından yararlanıyorlar ve tekrar Kudüs dönemi başlıyor. Babil saraylarında öğrenilen okur yazarlık ve memurluk oldukça etkiliyor. Yazarlar dönemi diye başlayan bu yeni aşamada, ***Ezra*** adlı, Babil'de kendini iyi yetiştirmiş bir yazarın öncülüğü önemli rol oynamaktadır. ***Kitab-ı Mukaddes*** (kutsal kitap) ilk defa yazıya geçiriliyor. ***Hagadol*** adlı bir ilk siyasi meclisle, bu aşama yeni bir kimlik kazanıyor. Perslerden, özellikle Zerdüşt geleneğinden oldukça etkilenme söz konusudur. ***Ferisiler*** adlı Pers yanlısı bir parti oluşuyor. Bu ilk önemli siyasi bölünme oluyor; sınıfsal bölünme gelişiyor.

İskender'den sonra Grek hakimiyetiyle karşılaşıyorlar. ***Antioklar*** denilen bu dönemde, bu sefer Grek etkisine kapılıyorlar. Grek yanlısı ve daha çok aristokrat nitelikte olan ***Sadukiler*** adlı yeni bir işbirlikçi parti-mezhep şekilleniyor. Dini inançları Grek sistemine bağlı olan daha zayıf bir kesim oluyor. Grekçe ikinci bir Kitab-ı Mukaddes (Septuaganint) dönemi başlatılıyor. 72 kabileden seçilen bir kesim, İskenderiye'deki Grek krallığının yanında yerleşip orada güç ediniyorlar. Orada ***Makabiler*** denilen bir kesim, M.Ö 200'lerde bir direniş dönemi başlatıyor. Çok şiddetli geçen bu dönemde bir milli kimlik kazanma ve bağımsızlaşma sağlanıyor. Daha sonraki Roma'nın (M.Ö 63) üstünlük döneminde, Roma yanlısı bir Yahudi Krallığı halinde işbirlikçi bir Roma eyaleti olarak düzenleniyorlar. Üst tabaka sıkı Roma işbirlikçisiyken, yoksulların ***Esseniler*** adlı hareketi gelişme sağlıyor. Bu hareketin ***Yahya*** adlı önemli bir vaizinin öldürülmesiyle, ***İsa***'nın isyan dönemi baş gösteriyor. Tarihin bir sıfır noktası olarak başlangıç anlamı verdiği bu çıkış, oldukça ilginçtir ve bilimsel yaklaşmayı çok önemli kılmaktadır.

Kişi olarak varlığıyla kıyaslandığında, İsa adına düzenlenen hareketin tarihte gittikçe büyüyen bir etkiye yol açması; genelde İbrani kültürel ortamı, özgünlüğünde ise herkese açık kolektif bir yoksullar hareketi olarak gelişmesiyle bağlantılıdır. Aslında İsa ismi altında tarihsel bir eğilim kanal bulmuş olmaktadır. İsa'nın Roma Valisi ***Pilatus***'a karşıt özel bir tavrı yoktur. Hatta dünyevi iktidarın *"Sezar'ın hakkı"* olduğundan bahsetmektedir. Şiddetle karşısında olduğu, resmi Yahudi kahinlik kurumudur. İsa, kahinliğin olumlu özünü çoktan yitirdiğinden emindir. Maddi çıkar bağları ve yoksullar dünyasıyla çelişkisini iyi görmekte ve tavır koymaktadır. Daha da önemlisi, tek tanrılı inancı katı bir şovenizmle yalnız Yahudilere özgü sayması, etrafta kaynayan yeni insanlık dünyasıyla açık bir çelişkiye işaret etmektedir. Kabile ve kavim üstünlük anlayışı, yeni sosyal gelişmelerin etnik kökeni dışına taşmasını engellemektedir. Daha çok öne çıkan aynı etnik kökene mensup olma değil, aynı maddi koşulların ortaya çıkardığı sosyal gruplara mensup olma olgusudur. Esinlendiği Esseniler böyle bir gruptur. Yahudi toplumunun sınıf temelinde daha derin bir parçalanmasıyla, Yahudi ideolojisi de parçalanacaktır.

Hz. İbrahim ve Musa daha çok kabilelerin kavimsel birliğine büyük önem verir ve buna göre ideoloji ve eylem şekillendirirken, İsa geleneği kavimsel birliği ikinci planda tutarak, hatta karşısında yer alarak bir ilki gerçekleştirmektedir. O, kendi tanrısını evrenselleştirmektedir. Yahudi söylemi yoktur. Esas olan, acı içindeki insanların kurtuluşudur. Bu yönüyle Budha'ya oldukça yaklaşmaktadır. Bununla birlikte İbranilerin yoksul kesimine iktidar yolunu açmak istediği objektif bir gerçekliktir. Hareketini siyasal ve askeri olarak değil; inanç, ahlak temeline dayalı bir sosyal hareket olarak yaymaktadır. Yakalandığında, Petrus'un kılıcı kullanmasına bizzat karşı çıkmıştır. Kahinlerin peygamber geleneğine ihanet ettikleri ve kendisinin beklenen ***Mesih*** (Kurtarıcı) olduğunu kabul ettirmek onun en önemli iddialarıdır. Halbuki Kudüs'te sırtını Roma Valisi'ne dayamış, oldukça güçlü ve zengin bir kahinlik kurumu vardır. Yani kahinlik çoktan beri dünyevi, maddi, siyasi bir güçtür. Kahinler eski saf dinin görevlileri olmaktan çıkınışlardır.

Dini anlayış olarak Sümer'in etkisi daha görülmektedir. Baba, oğul ve Ruh-ül Kudüs, aslında üçlü tanrı anlayışının bir kalıntısıdır. Kökeni Enki-Tiamat-Marduk geleneğine kadar eskiye uzatılabilir. Anne Meryem tanrıça, Tiamat (daha önce İştar) kültünün çok zayıf-

lamış bir yansımasıdır. Ancak ruhuna üflenerek Tanrı'nın Oğlu'nu doğurmaktadır. (Sümerlerde baba tanrı, tanrıça ana ve oğul tanrı kavramları daha gerilerinde tanrıça-oğul-eş kültürüne dayanmaktadır.) Açık ki, İsa adına eski mitoloji ile Yehova inancının bir karması söz konusudur. Daha da önemlisi, kendinden önceki dinsel akımlardan farklı olarak insan acılarına ağırlık vermesidir. Bunda Roma köleciliğinin doruk noktasına vardırdığı maddi koşulların rolü esastır. Roma'da M.Ö '70'lerde ***Spartaküs*** 'ün isyanı, acıların isyana dönüşebileceğini kanıtlamıştır. Yahudi eyaleti, kültür birikimi ve isyan geleneği açısından da böylesi bir sürece önderlik edebilecek tüm koşullara sahiptir.

İsa'nın çok planlı ve örgütçü olduğu söylenemez; daha çok inançlı ve sağlam bir ahlaka sahip bir insan görünümündedir. İnançlarında samimidir ve pratik yaşamını tümüyle buna adamış bir kişidir. İnsanlığı saran lanete karşı sonuna kadar adanması, tanrının *"sözü"* olmasının ayrılınaz bir gereğidir. Siyaset ve taktik düşünecek, yapacak konumda değildir. Aslında en zayıf gözüken bu yönü, tarihe en güçlü geçmesine yol açacak yanıdır.

Bu özelliğiyle İsa gerçekten dönemin o olmadan da yaratmak zorunda kalacağı önderliği temsil etmektedir. Bu nedenle de İsa kendini yetiştirmiş bir önderlikten, bir peygamberden ziyade, oluşturulmuş ve yakıştırılmış bir önder-peygamberdir. Bütün acı ve yoksulluk çekenlerin özlemleriyle, lanetlilerin öfkesini sırtlamış bir kurtarıcı haline getiriliyor. Beklenen Mesih (Kurtarıcı) oluyor. Tarihin maddi koşulları, birikimleri olmadan, hiçbir kişilik özel marifetleriyle önderlik yükünülenemez. Aynı yakıştırmalar belli başlı tüm önderlikler için geçerlidir. Büyük ihtimalle doğru olan şudur: Çarmıha gerilme gerçek İsa'yı yaratıyor. Çarmıh olmasaydı, ***İsevilik*** muhtemelen o dönemin çok yaygın olan mistik tarikatlarından birisi olup sönecekti.

Şu halde ortamın özgün kültür yapısı, yoksulların mistik tarikatlar dönemi, hepsinin altında Roma köleciliğinin olgunlaştırdığı maddi sosyal gerçekler dünyası, kendi büyük peygamberini İsa'nın şahsında yaratmış oluyor. Küçük bir gruptan (zorbela bir araya gelebilen 12 havari, birisi hain) büyük bir insanlık hareketi doğuyor. Şüphesiz bunda İbrani kültürünü de derinden etkilemiş Grek kültürünün derin ve birleşik bir etkisi vardır. Diğer yandan katkı kültürleri de ön açmışlardır. Zerdüşt'ün yeni ahlakıyla Stoacıların doğal inanç ve yaşamları, İbrani kültürünün sağlam peygambersel özüyle birleşerek

İseviliğe yol açmıştır. Bu anlamda sınıfsal, ahlaki ve inanç yönüyle bir sentez olarak, köleci sisteme karşı en büyük hareket sayılmalıdır. Hızla her kavim arasında yayılması, bu evrensel özellikleriyle yakından bağlantılıdır. Çok zengin ve güçlü inanç, ahlaki öz, çok güçlü bir sosyal harekete yol açıyor. Hıristiyanlık dinini böyle tanımlamak gerçeğe daha yakın düşmektedir.

Hareketin yaklaşık üç yüz yıllık gizli direniş öyküsü, aynı zamanda Roma uygarlık çınarının da çözülüş öyküsüdür. Sayısız aziz ve azizeyi kurban vermiştir. Ama köleci sistemin en büyük temsilini çözmeyi de başarmıştır. İnsan acılarına sahip çıkması, barışçıl çalışma tarzı, kolektif manastır yaşam düzeni, insanlığın en güçlü ve köklü bir ahlaki yapıya kavuşmasında pay sahibidir. Hıristiyanlık teolojisi başlangıçta ikinci plandaydı. Sonradan ve skolastik dönemde siyasal ve maddi bir güç haline gelindikten sonra, papalık dünyası tarafından ön plana çıkarılmıştır. İsa'da esas olan inanç değil ahlaki tutumdur. Maddi değil manevi güçtür.

Daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu'yla başlayan resmileştirme dönemi, yozlaşmanın da başlangıcıdır. İktidar savaşımında ideolojik bir araç olarak kullanılması, çok büyük bir bölünmeyi yaşamasına yol açmıştır. Batı Roma yıkıldıktan sonra, Hıristiyanlığın kendisi bir imparatorluk (papalar) gücü haline gelmiştir. Ortaçağın en büyük kurucu ve koruyucu gücü olarak, bu dönemdeki gelişiminin de üzerinde önemle durmak gerekir.

Görüldüğü gibi Hıristiyanlığın doğuş ve gelişmesi, köleci sistemin çürüme ve çözülüşünün hem sonucu, hem hızlandırıcısı konumundadır. İbrani gelenek, Esseniler ve İsa'ya yol açmakla ortaçağa güçlü bir etkide bulunmuş oluyor. Milliyetçi Yahudilik ise M.S '70'lerde bir defa daha dünyaya savrulacak ve her tarafta Yahudi grupları sistem çökertme ve yenisini kurma işinde çok özel bir yetenek kazanarak günümüze kadar etkili olmayı bileceklerdir. Başlangıçta ticaretle büyüyen Yahudi kabileciliği, daha sonra kavimleşerek bu geleneği güçlendirmiştir. Ticaret yalnız mal alışverişinin değil, fikir alışverişinin de temel aracı olarak, Yahudi kavminde büyük temsilini geliştirerek sürdürecektir. Bu işte uzmanlaşan Yahudi kültürü, kendi kavmini büyük zorluklara uğratırken, kazandığı deneyimlerle adeta tüm uygarlıkların ajan gücü olma ustalığını kazanmıştır. Sümer, Babil ve Asur'u anlamış, Hz. İbrahim'e ve onun dinine yol açmıştır. Mısır'ı çözmüş, Musa'nın özgür hamlesine ve

kavim dinine sahip olmuştur. Dinin anlam ve önemini bu tecrübesiyle en iyi bilen kavim durumuna gelmeyi bilmiştir. Bildiği oranda Sümer ve Mısır kölelik sistemlerinden ticari olarak yararlandığı gibi, fikir ve inançlarını kendine mal ederek özgünleşmesini başarabilmiştir. Babil ve Perslerden okuma yazmayı öğrenerek, ilk yazılı Kitab-ı Mukaddes'e sahip olabilmiştir. Grek ve Roma'dan daha önce Fenikelilerden öğrenerek, kültür yükselmesini en üst seviyeye çıkarabilmiştir.

Tabii bu kadar ticaret ve fikir aktarma, büyük çelişkileri toplama ve dağıtma anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla en büyük felaketleri de bizzat kendi başına kendisi davet etmiştir. İsa'ya yol açmakla Roma'nın çözülüşünü hazırlarken, kendisi dünyanın dört bir tarafına savrulmuştur. Her tarafta dünyaya öğretmeye çalışırken, üstün kavim şovenizmiyle sürekli kendi katliamına yol açmıştır. Arabistan'da Hz. Muhammed ve İslam'ın doğuşunda temel kültür rolündeyken, en büyük darbeyi İslam'dan yemiştir. Ortaçağın yaratıcı en temel güçlerinden iken, kendini ortaçağın katliamlarına en çok uğrayan kavim durumuna düşürmüştür. Kapitalizm çağını hazırlayan temel sermaye gücü ve fikir hareketlerinde başı çeken sınıf ve aydın güçlerinin başında yer alırken, kapitalizmin ve daha sonra pay sahibi olduğu marksizmin en çok darbe ve katliamlarına da uğramaktan kurtulamayan güç, kavim ve kültür kökenidir İbranilik.

b- *Köleci sistemin çözülüşünde Zagros-Toros sisteminin dış kavi sinde, Medya-Persya platolarında, M.Ö 1000'lerden itibaren önem kazanan Medya'nın Mag rahiplerinin geleneği de göz ardı edilemez.* Sümer mitoloji geleneği dışında, daha çok tarım toplumunun ahlaki yetkinleşmesi olarak kendini gösteren bu eğilimin, boğulan insan iradesinin yeniden ayağa kaldırılmasında payı büyüktür. Aryen grupların ahlaki yanı ağır basan ve tanrılaştırılması ikinci planda kalan bu eğiliminin İsa, Budha ve Sokrates'ten çok önceleri Zerdüşt'te reformdan geçirilerek Med ve Pers yükselişinin temeli haline getirilişi, köleciliğin en ağır biçimini uygulayan Babil ve Asur İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir. Antik köleciliğe karşı üstün bir inanç ve moral yapısını ören Zerdüşt geleneği; Budha, Sokrates ve daha sonra İsa'yı etkilemede temel zemindir. Gölgesine bile sahip çıkamayan insanla, kendini en güçlü tanrı konumuna getiren insan ayrımına dayalı sistemin parçalanmasında Zerdüşt iradeciliği belirleyicidir. Bunu, pek anlayamadığı tanrısı Ahura Mazda'yı adeta sorgulayarak ser-

gilemesi, değerini daha da yükseltmektedir. Antik köleciliğin bu temelde çökertilmesi, Greko-Roma yükselişine hem maddi hem ideolojik yönden ve doğrudan etkide bulunmuştur. Perslerin çözülüşüne rağmen, önce Partların, daha sonra devamı niteliğinde Sasanilerin (M.Ö 250-M.S 650) Roma'yı vergiye bağlayacak kadar güçlenmeleri, yine ideolojik ve moral zeminini Zerdüşt geleneğinde yaratmıştır. İdeolojik etkinin Roma'nın merkezlerinde önemli taraftar kazandığı bilinmektedir. Yine Zerdüştlükle Hıristiyanlığın özgün bir sentezi olan ***Maniciliğin*** (kurucusu Mani, M.S 215-275), Sasani gerici rahiplerinin katliamları olmasaydı, İsevilik kadar yayılma potansiyeline sahip olduğunda görüş birliği vardır. Avrupa'ya kadar tarikatlar biçiminde yayıldığı ve ortaçağı etkilediği bilinmektedir. Doğuda Uygur Türklerinin resmi dini seviyesine de yükselebilmiştir.

Ortadoğu coğrafyasında bu dönemlerde özgün bir inanç ve sosyal grup türü olarak, mistik tarikatlar büyük bir gelişme göstermektedir. Bunların önemi, bireyin bağımsız düşünce ve irade gelişiminde çok önemli bir aşamayı teşkil etmelerinden ileri gelmektedir. Bu küçük gruplar kendi başlarına resmi inanç ve ahlak yapısından koparak, köleci sosyal ve ahlaki dokunun çözülmesinde önemli rol oynamaktadır. Başlangıçta İsa'nın da mensubu olduğu Esseniler ve hatta Hz. Muhammed'in etkilendiği ***Hanifiler***, bu tür mistik, gizli inanç gruplarındandır. Bu grupların bu kadar gelişmesinde köleci toplumun ve onun siyasal kurumlarının katı yapılanmasının insanlığı soluksuz bırakması kadar, özgürlük eğilimine imkan veren uygun biçimlenişlerin olması da önemli rol oynamaktadır. Özce, gerek Batı'da Roma, gerekse Doğu'da Sasanilerin giderek gericileşmeleri ile birlikte, bunların aralarında yüzlerce yıl süren çatışma ortamlarından kaçan insanlar, Grek felsefe okullarında ve çok daha eskinin yerel dini (neolitik dönemin insan-tanrı yakınlığı) geleneğinden etkilenerek, günümüze kadar varlığını sürdüren bir tarikatlaşma sürecine girmişlerdir. Günümüzün sağ-sol grupları gibi, Asur sonrası dönemde klasik köleci sistem zorbalığına karşı çok çeşitli mezhepler ve tarikatlar biçiminde örgütlenerek, sistemin çözülüşünde çok önemli roller oynamışlardır. Onlar bir nevi tarihin isimsiz kahraman yapıcılarıdır. Tıpkı Antik dönem köleci sistemine karşı kabile ve aşiret düzenlerinin ad bırakmamış sayısız direniş kahramanlığı gibi. Belki de tarih daha çok bu kahramanlıkların yazılmamış tarihidir dersek, gerçeği daha doğru dile getirmiş olacağız.

***c-** İdeolojik özünü mitolojiye dayandıran Antik çağ kölecilik sistemine üçüncü önemli kırılma noktası, tanrı iradesine dayanmayan doğanın ilk açıklanma çabaları olarak felsefi gelişmelerdir* Uygarlık, doğuş ve gelişmesini hep mitolojilere dayandırdı. Binlerce yıl insan düşünce ve ruh yapısını tümüyle kuşatan mitolojik görüşün propagandasına verdi. Her şeyi tanrılar önceden kararlaştırdıklarına göre, ne düşünmeye ne hareket etmeye gerek vardı. Kaderde ne varsa o yaşanacaktı. Sistem en büyük gücünü bu kör kader inancından alıyordu. Bir de buna tanrı-krallar gücü eklenince, köleleşmenin sınırsız uygulanma yolu ardına kadar açılmış oluyordu.

Hz. İbrahim'in tek tanrılı dini, insanın tanrılaşamayacağını temel inanç konusu yapınca, sistem önemli bir ideolojik darbe almış oluyordu. Zerdüşt geleneğinde tanrılara bağlı olmadan iradeli davranışın, özgür ahlakın mümkün olduğunun işlenmesi ve bunun siyasallaşmasıyla, Sümer ve Mısır tarzı Antik çağ köleciliğinin ayakta duramayacağı görüldü. Dikkat edilirse, biri inanç devrimine yol açarken, diğeri ahlak ve irade devrimine yol açmaktadır.

Klasik Grek ve Roma köleciliğinin bağrında gelişen felsefe devrimi ise, sonuncu ideolojik darbeyi vuracaktır. Köleci kurum ve yaşam tarzı objektif olarak akıl gücüyle, onun tanrı ve dinin dogmalarından ayrı bağımsız düşünmeye başlamasıyla yeni bir senteze gidecektir. Felsefi düşünce özellikle Eflatun ve Aristo'yla, Atina site devletini kurtarmaya ve mükemmelleştirmeye çalışıyordu. Filozofların babası olarak kabul edilen Sokrates'in tüm çabası, bilgili yurttaşın mümkün olduğunu göstermek, böylelikle Atina devletinin böylesi bilinçli bir yurttaş anlayışıyla kurtarılabileceğini kanıtlamaktı. Bu amaçla her işi, öncelikle o iş konusunda tam bilgiye dayandırmak istiyordu. Felsefesinin özü buydu. Eflatun bu anlayışı, daha doğrusu ahlaki tutumu devlet haline getirmeyi temel amaç edinmişti. Devletin filozofça yönetimi en ideal olanıydı. Aristo ise bunun en iyi ve pratik yolunun aristokratik yönetimden geçtiğini, dolayısıyla bu sınıfın eğitilmesini esas alıyordu. Buna rağmen tersine sonuç verdi; Atina devleti ve demokrasisi çöktü. Felsefi düşünce tarzı objektif olarak yıkıma yol açtı. Çünkü köleci sistemin doğasında insan aklı ve iradesi yoktur. Orada köle insan hiçbir hakka sahip olmayan üretim aracı konumundayken, köle sahipleri tanrılaştırılıyordu. Felsefi düşüncenin kendisi, daha ilk sofistler döneminde çelişkiyi ve bağdaşmazlığı görmüştü. Sofistler, yasaların tanrı yapısı

değil insan yapısı olduğunu açıkça söylüyorlardı. Herkesin kendi akıl ve düşüncesine göre davranması hakkından bahsediyorlardı. Aklın ilk eleştiri dönemini başlatmışlardı bile. M.Ö 500'lerin sonlarında bu sürece girilmişti. Grek uygarlığının hem büyüklüğü, hem çözülüşü bu gerçeklikle bağlantılıdır. Aklın özgür çalışmaya başladığı yerde, hiçbir dogmanın uzun ömürlü olması düşünülemezdi. Dogmaya dayalı köleciliğin de bu akıl gücü karşısında çözülmesi kaçınılmazdı. Atina devleti bunu bildiği için, kendini kurtarmak isteyen Sokrat'ı zehirlemiş, Eflatun'u kaçırtmış, Aristo'yu ise gönüllü sürgüne yollamıştır. Birçok filozofun acı sonu öldürülmek biçiminde olmuştur. Tıpkı ilk dönem Hıristiyanlığı gibi tüm felsefi okullar, yarı yarıya gizli gruplara bölünmüşlerdi. Bir nevi felsefenin yeraltı dönemi başlamıştı. M.S 500 yılına kadar felsefe takip altında tutulacak, en son okulu ise bu yıllarda kapatılacaktı. Akıl devrimine, ortaçağın girişinde bir karşı-devrimle cevap verilecekti.

Roma'nın Stoacılığı resmi görüş biçiminde kabul etmesi, daha çok evrenselleşen imparatorluğun bu nitelikte herkese hitap eden bir ideolojiye duyduğu ihtiyaçtan ötürüdür. Stoacılar imparatorluğu bir kader gibi görüyorlardı. Doğal görüş anlayışlarına göre en doğru hareket tarzı, doğadaki uyum gibi düzenle uyum içinde yaşamaktı. Bir nevi felsefeyi imparatorluk dini haline getirmişlerdi. Bir müddet sonra nasıl Hıristiyanlık resmi din halinde ilan edilecekse, felsefi tüm ekollerden eklemli bir yapı oluşturularak, devletin resmi görüşü halinde işlev görecekti. Bunu da en iyi Stoacılar temsil ediyordu. Buna rağmen Roma sistemi de, temelindeki hiçbir hakka sahip olmayan köleyle, sınırsız güç sahibi imparator biçimindeki bölünmeyle; aklın uyandığı ve insanın ancak tanrının sevgili kulu olabileceği biçimindeki inanç gelişimi karşısında daha fazla dayanamayacaktı.

Roma İmparatorluğu'nu, dolayısıyla en güçlü köleci sistemi çözen ve çökerten güç, kuzeyden yüzyıllardır sürekli saldıran barbarlar değil, onun son birkaç yüzyıl içinde inanç ve akıl gücüyle ideolojik yapısını parçalayan fikir ve sosyal hareketleridir. Çapı itibariyle küçük, ama etkisi itibariyle belirleyici bir gelişmedir bu. Urfa'da halen anlatılan öykü, Nemrut'u (Asur kralı veya temsilcisi) öldürenin kılıç değil, beynine giren bir sivrisinek olduğu biçimindedir. Sivrisineğin yeni inanç ve düşünceler olduğu açıktır. Daha da açık olanı, tüm dogmatik sistemlerin çözülüşünde görüldüğü gibi köleci sistemi de, beynine giren sivrisinek, yani sistemin inanç ve moral yapısına yö-

nelen yeni inanç ve düşünce biçimleri çözmüştür. İster dıştan ister içten kaba zorun başardığı ise, bu çözülme işini birkaç kaba şiddet darbesiyle tamamlamak olmuştur. Efsanevi Roma İmparatorluğu bunu doğrulayan en çarpıcı örneklerden biridir.

IV- Köleci sistemin zaman ve mekan bağlantısı: Tanımlanması gereken bir başka konu, sistemin tarih zamanları ve coğrafya koşullarıyla bağlantısıdır. Her toplum sisteminin, zamanın ruhu diyebileceğimiz, yaşanılan çağın ve dönemin temel zihniyet ve ruh kalıplarıyla ilişkisini kavramak, doğru bilgilenme açısından önem taşımaktadır. Çağımızın zihniyet ve ruhsal oluşumuna köleci ilişkileri dayatmak çok zordur. Bu ancak büyük bir bilinç tahribi ve saptırmasıyla, insanların kişilik ve aidiyetini taşıdıkları toplum yapısının başkalaşıma uğratılmasıyla mümkündür. Buna karşılık özgürlük bilinci ve iradesinin direniş düzeyi ve çağın genel eğilimi, bu yaklaşım ve uygulamalara tahammül edilecek boyutların çok üstündedir. Çağın karakterine ters bir uygulamanın yürüme şansı, ancak çok özel durumlarda (savaşlar, isyanlar) mümkün olabilir ki, mevcut iletişim, evrensel hukuk ve siyasal birlik düzeyleri, bu uygulamaların kalıcı olmalarına uzun süre fırsat tanımaz.

Köleci ilişki tarzı bu nedenle insan hukukunun henüz resmen tanınmadığı, iletişimin çok dar kaldığı, hesap verilecek iç ve dış siyasi ağırlıklı kurumun oluşmadığı dönemlerle yakın ilişki içindedir. Toplum üyelerine siyasi ve dini (siyaset ve din iç içedir) otoritenin mutlak egemenliği, sistemin temel özelliği olmaktadır. Yükselen köleci sınıfın her düzeydeki kurumlaşması, bireyi ancak kendi kamını doyurmasına dayanan bir ilişkiye bağlanmaya mecbur bırakmaktadır. Zihni, ruhu, tüm yaşamı bu ilişkiye göre oluşmak durumundadır. İlkçağ köleciliğinin zaman bağlantısı, insanla bu tarzda kurulmaktadır. Burada zamanla toplum şekillenmesi arasında tam bir diyalektik bağ kurulmuştur. Bu keyfi bir tercih değildir. Zaman, fizikçi Einstein'ı doğrularcasına bir bağlantılık (rölativite) boyutu olarak sistemi bağlamaktadır. Tam bir kuvvet durumundadır. Zamansız köleci sistem olamayacağı gibi, zamanla yaşamayan bir toplum şekillenmesi de söz konusu olamamaktadır. Zamanı sadece doğa bilimlerinde bir etken olarak ölçmek yetmez. Daha önemlisi zaman-toplum ölçüsünü yakalayabilmektir. Zaman, toplum bilimlerinde önemi kavranıp etkisi açığa çıkarılmamış bir boyut konumundadır. Doğru bir toplum bilimi, ancak zaman ölçüsünü doğru tayin ettiğinde ve tüm toplumsal

ilişki, çelişki, hareket ve oluşumlarında zaman boyutunu hesaba kattığında mümkündür. Bu anlamda köleci uygarlığın kronolojisi (zaman dizimi) yapıldığında, bazı ana dönemleri belirlemek mümkün görünmektedir.

a- Doğuşu ve gelişmesi: Tahminen M.Ö 3500-2500 yıllarına denk düşürülebilir. Devlet yaratılmıştır. Sistemin yaşanabilirliği kanıtlanmıştır. Yayılmaya, kolonileşmeye uygundur. İnsanın zihin ve ruhsal durumuna, tanrılar birliği (pantheon) biçiminde bir mitolojiye büründürülen rahip-krallar, siyasi bir hanedanın veya grubun mutlak hakimiyetiyle karakterize edilebilir. İdeolojik hakimiyet esas iken, politik yönetim yeni gelişmektedir ve ikinci plandadır. Egemenler, devlete bağladığı ilişkilere tümüyle kendi sınırsız mülkiyetleri gözüyle bakmaktadır. Bu döneme tanrı-krallar düzeni demek de mümkündür. Özü Sümerlerde temellendirilmiştir. En yakından etkilediklerı Mısır, İndus ve Pencap'taki Harapa ve Mohenjadaro uygarlıklarıdır. Mısır'dakinin M.Ö 3000-2350, diğerlerinin ise M.Ö 2500-2000 arasında bu dönemi yaşadıkları tahmin edilmektedir.

Bu zamanın temel düşünce biçimi mitolojidir. Dili şiirseldir. Başlangıç zamanların mitolojik düşünce biçimlerinde tümüyle şiirsel dil hakimdir. Yaşamda duruluğu, saflığı en iyi şiir dile getirmektedir. Şiir dili yaşamın matematiğidir. Şiirselliğin yırtıldığı ilişkilerde yabancılaşma, düşüş boyutlu bir bağlantılık söz konusu olmaktadır. Yaşamın şiirsel gösterisi, özüne daha doğru bir yanıt niteliğindedir. Şiirsizlik yaşamın yitirilişiyle yakından bağlantılıdır.

Bu konuda şu hataya düşmemek gerekir: Vezin ölçüleri, kıtalar düzeni, kısalık ve uzunluk gibi hususlar ayrıntıya ilişkindir ve şiir gerçekliğini belirlemez. Şiir dilinde ölçülü cümleler ve diğer biçim düzenleri değil, ihtiva ettiği öz esas ve belirleyicidir. Ayrıca bu dönem yazı kurumuyla da belirginleşir. Uygarlığın doğuşuyla yazı düzeni arasındaki ilişki kesindir. Yazı deyince sadece harf işaretleri ve sayılar kastedilmemektedir. Düşüncenin kendini yansıtma işaretleri olarak anlaşılmalıdır. Ancak bu düzeye gelen bir düşünce dönemi uygarlığı doğurabilir.

Diğer temel kurumlardan tapınak ve saray mimarisi ortaya çıkmıştır. Tapınağı ve sarayı olmayan bir kölecilik döneminden bahsedilemez. Tüm saray ve tapınakların temeli, kuruluş dönemlerinde bir ilk olarak gerçekleşmiş, daha sonraki dönemlerde bu iz üzerinde ge-

lişim sürmüştür. Mülkiyet düzeni, bu zaman döneminde tanrıların hakim oldukları dünyanın ilişkilerdeki temsili biçimindedir. Kolektif mülkiyet ağır basmaktadır. Toprağın, ilişkilerin sahibi, yöneten, topluluğun tümüdür. Yönetim tanrısal kaynaklı olup, kulların ancak hizmet etme görevleri vardır.

Temel yerleşme mekanı şehirdir. Şehir bu dönemin ruh ve zihniyetini belirleyen temel bir kurumdur. Uygarlığın başlatılmasının şehir devrimiyle bağı kesindir. Şehir sadece fiziki bir yerleşme biçimi değil, yeni ruh ve zihniyeti doğuran sosyal ve siyasal toplumun merkezidir. Zanaat yoğunlaşması gelişen bir kurumdur. Ama bağımsızlığı henüz yoktur. Tapınak ve sarayın bir parçası olarak köle ilişkileri hakimdir, insanın mülk konusu olması esastır. Gelişen ticaret de benzeri bir ilişki biçimine sahiptir. Orta sınıf ve kişileşmesinden bahsetmek zordur. Mutlak yöneten-yönetilen, her şeye sahip olan ve sahip olunan ilişki tarzı tüm konularda egemendir. Orta sınıfın herhangi bir kimlik ve iradesi ile özgürlüğünden bahsedilemez.

Üretim araçları ağırlıklı olarak neolitik toplumun yaratımları olup, yeni şehir yönetiminin kolektif mülkiyetine geçirilmeleriyle, yeni bir ilişki tarzı kurulmuştur. Kendine mahsus ciddi bir araç yaratımı gözükmüyor. Aynı toplulaştırma toprak için de geçerlidir. Yapay ve doğal sulama en çok bağlanılan olgulardır.

Etnik topluluk yerini sınıfsal topluma bırakmıştır. Hakim hanedanlık kültürü yükseltilmektedir. Bu zaman diliminin maddi kurumlaşmaları ve ruh-zihniyet yapılarıyla olduğu gibi çözümlenerek anlaşılabilmesi, tarih biliminin en temel sorunu ve görevidir.

b- Olgunlaşma ve yayılma zamanı: Bu dönem, her önemli merkez için farklı olmakla birlikte, yaklaşık olarak M.Ö 2500-500 dönemini kapsamaktadır. Bu zaman diliminin en belirgin özelliği, kendini kanıtlayan sistemin oturması ve yayılmasıdır. Sümer toplumu bu dönemde yerini (M.Ö 2000) Babil ve Asurlulara bırakır. Babil ve Asurluların egemenlik dönemi biraz iç içe geçmekle ve çelişkili yürümekle birlikte, bir bütünlük arz etmektedir. M.Ö 2000-1600 doğuş ve gelişme, M.Ö 1600-1000 orta olgunluk, M.Ö 1000-M.S 100 doruk ve çöküş biçiminde yaşanmıştır. Mısır'da M.Ö 3000-2350 doğuş ve gelişme, M.Ö 2000-1800 orta olgunluk, M.Ö 1500-0 doruk ve çöküş biçiminde dönümleştirilebilir. Harapa kendini sürdüremez; M.Ö 2000'lerde söner. Çin'de bu kronoloji, M.Ö 1500-1000 doğuş ve gelişme, M.Ö 1000-500 orta olgunluk ve M.Ö 500-M.S 500 doruk ve

çöküş olarak düzenlenebilir. Hintler için M.Ö 1000-500 doğuş ve gelişme, M.Ö 500-M.S 500 orta olgunluk, M.S 500-1000 doruk ve çöküş olarak dönemleştirilebilir. Greko-Romen uygarlığı daha çok genel olarak doruk ve çöküş döneminin ürünleridir. Daha alt düzeyde ana modele benzeyen Hitit, Mitani, Fenike, İbrani ve Girit bu dönemin uygarlıkları olup, bunların kendi içlerinde benzer dönemleri ya kısmen ya tamamen yaşamaya çalıştıkları gözlemlenmektedir.

Bu dönemin en belirgin özelliği büyüme ve yayılarak çoğalmadır. Daha önceki dönemin birçok kolonisi ve bağımlı kenti, kent devletçiği düzeyine yükselmekte ve yeni ana merkezler doğmaktadır. Kentler Ortadoğu coğrafyasında adeta bir yıldızlar haritası dağılımı göstermektedirler. Devlet yönetiminin rahip karakterleri ikinci plana düşmüştür. Daha çok ideolojik işlevi olan kurum niteliğindedir. Politik otoritenin kendini tanrıya yakın güçte hissetmesi ve uygulatması söz konusudur. Saray ve tapınaklar büyümüş ve çoğalınışlardır. Krallık kurumu daha da yetkinleşmiştir.

Sosyal gelişmede bu dönemin en temel özelliği, orta sınıfın doğması ve kişilik kazanmasıdır. Tüccarlar ve zanaatkarlar, kentlerin büyümesinin çekirdeği olup, kentler arası ve kent-kır ilişkilerinde ekonomik ve sosyal gelişmenin motor gücü konumundadır. Zanaatkar bağımsızlaşmakta, tüccar küçük bir kent devletçiği kadar etkili olmaktadır. Başlangıçta Asurlular, sonradan Fenike, Girit, Kartaca, İbraniler ve Anadolu kıyısında birçok devletçik, esasında tüccar ve zanaatkar karakterindedir. Bunlar, uygarlığın rahip ve kral kurumlarından sonraki en önemli sosyal sınıfları olarak rol oynayacak güçlerdir.

Ekonomide metalaşma gelişmiştir. Ticarete konu olan maddelerde sürekli artış vardır. Köle ticareti yoğunlaşmıştır. Fabrikaya yakın atölyeler doğmaktadır. Devletin denetimi dışında bir ekonomik işleyiş kendi yolunda gelişmektedir. Özellikle M.Ö 1500'de köleci uygarlığın bir *"küreselleşme"* süreci yaşanmaktadır. Buna tunç çağının küreselleşmesi de denebilir. Sistem olgunlaşmanın keyfini çıkarmaktadır. İlk defa bol hediyeli diplomasi kurumu devreye sokulmuştur. Ortadoğu uygarlığı, en sarsılmaz ve kendine güvenli çağını yaşamaktadır.

İlkçağ mitolojisi kırılmaya uğramıştır. İnsanların tanrı olamayacağı ve tanrının putlaştırılamayacağına dayalı tek tanrılı dini gelişme, bu kırılınada başı çekmektedir. Bütünleşen ekonomi ve ticaretin zihinsel ifadesi olan yeni tek ilah kavramı daha bütünleştiricidir ve tüm insanlara hitap edebilecek bir ideolojik yapılanmanın temel taşı

olarak döşenmektedir. Kabile ve kent koruyucu tanrıları dönemi aşılırken, tüm insanlığı kucaklayan tek tanrılı din geleneği olarak tarihsel gelişmede *"Allah"* en önemli rollerden birini oynamaya başlamıştır. En az maddi koşullar kadar manevi yansımaların da tarihsel rolünden bahsetmek gerçekçidir.

Bu dönemin diğer önemli bir kurumlaşması, at gücünün devreye girmesi ve savaş arabalarına koşturulmasıdır. İlk defa askeri kurum atlı arabalar sayesinde adeta şahlanmakta ve yeri göğü inletmektedir. Tarihin en önemli hızlandırıcı gücü devrededir. Üst tabakanın hakimiyetindeki bu teknik, tunç silahlarla birlikte askeri komutanlığın güçlü çağını haber vermektedir. Bu hakimiyet, Babil kralı Hammurabi'nin şahsında en çarpıcı ifadeye kavuşmaktadır.

c- Uygarlığın klasik dönemi veya doruk ve çöküş çağı: Bu dönem, M.Ö 500-M.S 500 zaman diliminde geçerliliğini sürdürmektedir. Mezopotamya merkezli uygarlık yerini Doğu'da Medya-Persya İmparatorluğu'na bırakırken, Batı'da Mısır ve Anadolu merkezli uygarlıklar yerini Greko-Romen uygarlığına bırakmıştır. Med-Pers imparatorluk dönemi Babil ve Asur'un aşırılıklarını aşıp daha adil ve barışçıl bir dönemi temsil ederken, sarsılınaz bir imaj bırakan Nemrut ve Firavunlar dönemini de geride bırakmaktadır. Köleliğin kader olmadığı, özgürlüğün, kurtuluşun mümkün olacağı zamanın haberi verilmektedir. İnsanlığı gırtlağına kadar sarmış kölelik zincirinin parçalanabileceği ifade edilmektedir.

Batı'da Grek ve Roma arkalarına akıl gücü ve felsefeyi de alarak sistemi doruğa tırmandırırken, düşüşün tüm unsurlarını da kendi içine ekmektedir. Köleci Roma cumhuriyeti ile Atina demokrasisi, felsefenin gücünü kanıtlarken, bu sistemle bağdaşmazlığını da itiraf ettirmektedirler. Köleci uygarlığın temel özelliği olan otoritenin tanrısallaştırmaya kadar abartılması, özgürleşen inanç, irade ve düşünceyle uzun süre bir arada olamaz. Bir sistemin doruğa tırmanması, çözülüş öncesi çelişkilerin varlığından ötürü olduğu kadar, düşüşü de aynı çelişkinin zıt kutbunun işleyişe geçmesinden ötürür. Çelişkinin bir ucu tırmandırırken, diğer ucu düşürmektedir. Zaman sistemin en hızlı sürecine girmiştir. Hızlanma, zamanın artan rolü demektir. Hız hem yıkıcı hem yapıcıdır. Bir yapıdaki hızlanma, çöküş ve yeniden kuruluş öğelerinin harekete, oluşa geçtiği bir dönemi ifade etmektedir. Bu anlamda tarih M.Ö 500'lerden itibaren hızlanma sürecine girmiştir. Uygarlığı Batı ucundan Doğu ucuna at sırtında en hızlı kat et-

me sürecine girilmiştir. Mal ve fikir ticareti bir uçtan diğerine aynı hızla dolaşıma girmektedir. Doğu-Batı ayrımı gelişirken, aynı zamanda aralarında her düzeyde bir hareketlilik sürüp gitmektedir. Daha önceki Pers-Grek çekişme ve çatışması, yerini Roma-Sasani çatışmasına bırakmıştır. Denge diplomasisi beraberinde birçok yeni oluşuma yol açmaktadır.

Hayvan enerjisi yanında, rüzgar ve su enerjisinden daha fazla yararlanma imkanı gelişim halindedir. Para dolaşıma girmiştir. Camcılık ve yazarlık gelişen zanaatlardır. Klasik kent mimarisi eşsiz bir dönemi yaşamaktadır. Laik hukuk kök salmaktadır. Orta sınıf nicel ve nitel gelişmesini sürdürmektedir. Evrensel insanlık dini olarak İsa Mesihçilik, en büyük inanç ve ahlaki hareket olarak, dönemin en güçlü sosyal partisi olma yolundadır. Manicilik başta olmak üzere çığ gibi mistik tarikatlar türemektedir. Başta Stoacılık olmak üzere, felsefi okullar giderek yaygınlaşmaktadır. Evrenselleşen Roma'yla uygarlık her sahada evrenselleşmeye sürüklenmektedir. Köleci uygarlığın hiçbir kurumu, anlayış ve uygulamalarında harekete geçen insanlığı durduracak güçte değildir. Zaman çatlama ve yeniyi doğurma zamanıdır. Sönen kölecilik zamanı uzun bir yavaşlamadan sonra tekrar hızlanacak, en güçlü ve hızlı uygarlık zamanını yaratmak üzere ortaçağı doğuracaktır.

Uygarlık ve coğrafya ilişkisi de mekanik olmaktan öteye, özle ilgili diyalektik bir anlam içermektedir. Verimli Hilal olmadan, asla Sümer ve Mısır olamazdı. Mısır ve Sümer olmadan Ortadoğu olamazdı. Ortadoğu olmadan Hint ve Çin Doğu'da, Grek ve Roma uygarlıkları Batı'da gelişmezlerdi. Grek ve Roma olmadan,Avrupa uygarlığı ve günümüz olamazdı. Tarih zincirlemesinin zaman boyutu kadar, böylesine birbiriyle kopmazcasına bağlantılı mekansal bir zincirlemesi de vardır. Coğrafya ve tarih arasındaki bağlantıyı, salt fiziki ve elverişli doğa parçaları olarak dar ele almamak gerekir. Coğrafyanın iklim, bitki ve hayvan örtüsüyle neolitik toplum şekillenmesi arasında kopmaz bir ilişki vardır. Tarih ve doğa bu şansı Verimli Hilal coğrafyasına vermiştir. Bu coğrafyayı neolitik topluma, büyük tarım devrimine ve çağına açanlar, aslında tarihi ana rahminde doğuranlar ve insanlığın beşiğini ilk sallayan gerçek kahramanlar durumundadır. Bunlar tarihin adsız ana tanrıçaları ve emek kahramanlarıdır. Tarih bu temelde başladı, ama yalan yazıldı. Çocuk burada büyüdü, ama başka isim kondu. Tüm uygarlığın dayanakları burada ya-

ratıldı, ama başkaları el koydu. Halen uygarlığı bunlar besliyor, ama başkaları yaşıyor. Verimli Hilal'in tarihe verdikleri itiraf edilmedikçe ve hakkı geri verilmedikçe, bu tarih köksüz ve yalanların tarihi olmaktan kurtulamayacaktır.

Mısır'ın Nil'in hediyesi olduğunu Heredot kendi çağında tespit etmiştir. İndus ve Pencap Hint uygarlığını doğururken, Sarı Irmak Çin'i doğurur. Anadolu'nun doğal sulama özelliği, beslediği tüm uygarlıkları doğurur. Uygarlık merkezleri oluştuğunda hızlanan ticaret, en elverişli coğrafi noktalarda art arda uygarlık adaları doğurur. Akdeniz coğrafyası hem kıyıları hem suyuyla en büyük ve en eski uygarlık denizi olma özelliğine sahiptir. Elverişli iklim ve toprak yapısı, tüm Avrupa'yı en büyük uygarlık merkezine dönüştürür.

Her coğrafyanın toplum ve tarih açısından incelenmesi önemini korumaktadır. Olumlu ve olumsuz yönleriyle coğrafya, uygarlığın, daha genel olarak da toplumun yapısı ve gelişmesi üzerinde sürekli ve temelli bir etkiye sahiptir. Eğer bugün çevre sorunları tam bir felakete götürmüşse; bu, çok bilimsel geçinen çağımızın, coğrafya ve toplum ilişkisindeki körlüğüyle ve buna yol açan doğaya ters uygarlık yönleriyle bağlantılıdır. Coğrafya, toplum gerçekliğinde beşik rolünü oynar. İnsanlığın, hiçbir zaman onsuz edemeyeceğini, yaşayamayacağını bilerek, kendi beşiğini tahrip etmemesi gerekir. Uygarlık çözümlemelerinde bulabileceğimiz en önemli sonuçlardan biri budur.

d- Köleci uygarlığın mirası: Sınıflı topluma geçiş, Neolitik toplumun çözüm bulamadığı çelişkilerinin sonucuydu. Biriken üretim araçları ve bilgi düzeyi üst boyutta örgütlendirilemediğinden, atıl kalıyordu. Diğer yandan önemli bir nüfus artışı gerçekleşmişti. Toprağın genişliğine bölüşümünün sonuna gelinmişti. Köylü toplumu yayılarak sorunlarını çözme imkanlarını tüketmişti.

M.Ö 4000'lere gelindiğinde, tarım toplumu Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar tüm elverişli Avrupa ve Asya topraklarını kaplamıştı. Akdeniz'in çevre bölgelerinde yoğunlaşma da ileri boyutluydu. Köy toplumu gelişmesinin azami sınırlarına vardığında, ya yeni bir sistemle çıkış arayacak, ya da son dönemlerinde yaygınlaşan toprak kavgaları nedeniyle kısır bir çatışma ortamında yozlaşacaktı. Teknik düzey ve artan nüfus, çözümü sistem değişikliğinde bulacaktı.

Köleci sınıf toplumunun çözüm tarzını yakından görmeye çalıştık. Bu bir kent devrimiydi. Özü, eldeki teknikle tüketebileceğinin çok üstünde üretebilen insan emeğinin toplu organizasyonuna dayanıyordu.

Dicle, Fırat ve Nil vadilerinde artan nüfusun sulu tarıma seferber edilmesi harikalar yaratıyordu. Günümüzün silikon vadisi gibi, bu yeni üretim merkezleri bir rüyanın, mucizenin gerçekleşmesi gibiydi. İnsanlık durumu bu gelişmeyi böyle algılıyordu. Tüm düşünce yapısına da böyle işlenecekti. Neolitik köy toplumunun binlerce yıl süren yeknesaklığına bu tür bir çıkış yaptırma şüphesiz büyük bir ilerlemeydi. Bağrındaki tasavvur bile edilemeyecek çelişkiler, hemen kendini göstermek durumunda değildi. Her şey bir hayal dünyası gibi şiirsel ve çekiciydi. Çalışan bile eskisine göre karnını daha iyi doyuruyor ve güvenlik içinde yaşıyordu. M.Ö 3500'lerde ilkin Sümer Uruk, Eridu gibi kent kuruluşlarında başlayan sistem, tam üç bin yıl özünü koruyarak ve zincirleme kurumlara yol açarak, kesintisiz büyüyerek ve yayılarak, tarım toplumunun oluştuğu tüm alanları adeta yeniden fethederek uygarlık alanına dönüştürmeyi başarmıştı.

Yaratılan uygarlığın bugün bile tüm yönleriyle çözümlenebildiğinden bahsetmek zordur. Günümüzün geçerli olan tüm temel ilişki ve kurumları kaynağını bu uygarlıktan almaktadır. Yarattıkları, toplumsal şifreler halinde hafızamızın derinliklerinde bizleri yönlendirmektedir. Şehirleşmenin tüm temel kurumları, sosyal sınıfları ve yaşam kültürünün kökenleri bu kaynaklara kadar uzanmaktadır. Tapınak, saray, tiyatro, pazar, meclis, caddeler, atölyeler, okullar, özel ve genelevler ilkin bu küçük kentlerde gerçekleşmişlerdi. Yöneten, yönetilen, mülkiye, memur, vezir, baş yürütücü, danışma organları, askeri komutanlık hep bu dönemden kalmadır. Yazı, mitoloji, resim, müzik, tiyatro, folklor, rituel (ibadet) tapınağın icatlarından sayılır.

Bu tip kurumların ne kadar önemli olduklarının derinliğine farkında olan Sümerler, bunlara en yüce yasalar olarak *"Me"* lerimiz diyecek ve hep saygılı davranacaklardı. Uygarlığın daha sonraki süreçleri, bu kurumların ve onlara yön veren zihniyetin gelişmesi ve yayılması anlamına gelecekti. Çelişkileri dayanılmaz boyutlara vardığında, yeni ilahlara ve baş temsilini yaptıkları dinlerine sığınacaklardı. Daha da zorlandıklarında iradelerine güçlü bir cesaret yükleyerek, özgürlüğün yeni dünyalarına açılacaklardı. Gerektiğinde ilahlara başvurmadan, kendi akıllarına başvurarak, her şeyin özünde yatan yasaların bilgisine ulaşmaya çalışacaklardı. Doğada önceleri toplayıp yedikleriyle, sonraları ekip biçtikleriyle yetinmeyecek, değiştirip biçimlendirerek de zenginleşmeyi öğreneceklerdi. Sadece toplumun değil, devletin de yasaları oluşturulacak, hukuk da yaratılacaktı. İn-

sanlık kendini, köy toplumunun çelişkilerini çözme aracı olarak gerçekleştirdiği şehir devriminin daha da büyüyen çelişkileriyle karşı karşıya bulacaktı. Her çözüm yeni bir çelişkiye kapı aralıyordu. Uygarlıkla hızlanan toplumsal zamana *"ilerleme"* denilecekti. İster kader diyelim ister özgürlük yürüyüşü, insan varolma tarzını böyle kararlaştıracak ve yürüyecekti.

Köleci uygarlığın bağrında gelişen çelişkiler, sistemin öz mekanizmalarıyla çözülecek cinsten değildi. Hepsinden öncelikle toplumun genel zihniyet ve ruhsal durumu, köleci yaşam tarzıyla toptan bir çelişki içine yuvarlanmıştı. Uyanan zihniyet ve özgürleşmeye başlayan irade, yeni yollar arıyordu. Şüphesiz bu gelişmelerin altında temelde maddi çelişkiler rol oynamaktadır. Başta kölenin olmak üzere, üretim araçları üzerine kurulan mülkiyet ilişkisi büyük bir atalet, işsizlik ve araçlarla ilgilenmeme sonucunu doğuruyordu. Birçok icat, örneğin suyla çalışan değirmen, su çarkı gibi ucuz köle emeği nedeniyle kullanıma yeterince sokulmuyordu. Tüm önemli üretim araçları, geçerli köleci mülkiyet ilişkileri ve zihniyet yapısı tarafından çürümeye ve kapasitelerinin çok altında bir verimliliğe terkedilmişti. Savaşlar nedeniyle köle ordusu daha da büyüyordu. Köleliğin kuruluş aşamasında büyük verimliliğe yol açan köleci çalışma düzeni, şimdi tam bir verimsizlik sistemine dönüşmüştü. Daha önceleri geri toplumların ve siyasi yapıların çözülmelerinde ileri bir rol oynayan askeri çeteler, son dönemlerinde tahribat, yıkım ve karşılığı bulanamayan masraflara yol açıyordu. Askeri çetelerin çekici bir yönü kalmamıştı. Kent orta sınıfının ticaret ve zanaatçılığı eski canlılığını yitirmişti. Yeni bilim ve felsefe çabaları görülmediği gibi, eskinin ezberciliğini bile unutan karanlık bir döneme giriliyordu. Toplumsal güvenceler, töre ve hukuk geçerliliğini yitirmiş durumdaydılar. Resmi ideolojiler ve tapınmalar en bağnaz ve anlamsız düzeye düşmüşlerdi. Tepede kanlı hanedan savaşlarıyla merkez dağılırken, bölgesel güç odakları peydahlanıyordu. Devletin vidaları sıkıştırıldıkça, daha çok parçalanmalara yol açıyordu.

Çin'den Roma'ya kadar M.S 300'lerden itibaren açıkça kendini yüzeye vuran gerçekler böyle bir gelişmeyi yaşıyordu.

Sistemi doğuran ve büyüten tüm ilişki, kurum ve temsil eden güçler artık sistemin içine sığınıyor ve dağılmaya zorluyordu. Ne çarmıha germeler, ne aslana yedirmeler, insanlığın vicdan ve zihin gücünün yeni uyanışını durduramıyordu. Uygarlıktan aldığı derslerle öz

akıl ve iradesinin yürüyüşünde, insanlık yeni bir sistem peşindeydi. Kutsallık bölgesi Ortadoğu, yeni kutsallık güçleriyle bir kez daha doğurganlık sürecindeydi. Babil'in ve Roma'nın Kudüs'teki en kirli işbirlikçileri kral ve kahinlerine karşı büyük vicdan devriminin isyancısı İsa, çoktan Ruh-ul Kudüs olarak göğün ve yerin manevi krallığına oturmuştu. İnançlı bir avuç havarisinin vicdan ve ahlak savaşı, görkemli Roma'yı içten çökertmişti. Hıristiyanlık partisinin üç yüz yıllık sosyal hareketi, imparatorluğu teslim almak üzereydi.

Daha Doğu'da, Medya platolarında bir şimşek gibi çakan ve aslan yürüyüşü halinde bir irade gücüne dönüşen Zerdüşt geleneği, ***Mani*** şahsında bir yeniden doğuş hareketine kavuşmak üzereydi. Eğer çoktan gericileşen Sasani rahipleri ***Kartirler*** olmasaydı ve Mani katledilmeseydi, Avrupa türü bir uygarlık Mezopotamya kökenleri üzerinde boy verebilirdi. Erkenden gericileşen Sasani İmparatorluğu, İskender karşısında birkaç muharebeyle yıkılan Ahamenişler, İslam güçleri karşısında yaşayacaklardı. Bunlar, Bizans kadar bir dönüşüm gücü gösteremediler. Sistemin kendini yenileme şansı olmadığı açıktı. Daha doğuda Çin ve Hint, büyük iç boğuşmalardan sonra M.S 300'de yeni ***Büyük Han*** ve ***Çandagupta*** Hanedanlığı'yla feodalleşme sürecine gireceklerdi.

Ortadoğu kutsallık tarihi, üçüncü büyük doğuşun gerçekleşme aşamasındadır. M.Ö 300 ve M.S 300 arası yıllarda bu topraklarda çok yaygın yaşanan kutsal birlikler hareketi, dönemin gizli ve yarı meşru partileşmeleridir. Oturmuş sınıflar olmadığından, düzenin meşruiyet sorgulaması ancak bu biçimler altında mümkün olabilirdi. İster ardına gnostik (biliciler), ister mistik gruplar densin; bu akımlar hem resmi din hem resmi felsefe akımlarından kopmakla, özünde düzeni sorgulamaktadırlar. Yakın aralarla Sokrat, İsa ve Mani'nin katledilmeleri, gnostik ve mistik temelde hareket etmeyi zorunlu kılıyordu. Önderlerin yaşamından çıkan dersler bunu gerekli kılmaktaydı. Köleci uygarlığa karşı kutsal coğrafyada altı yüzyıldan fazla bir ideolojik ve moral hareket söz konusudur. Maddi koşullardaki çözümsüzlük, ruh ve zihniyet dünyasına yansıyarak büyük mürşitler ve tarikatlar çağına yol açmaktadır. Tarihçiler arasında M.Ö 500-M.S 500 arası yıllara büyük klasikler çağı denilmesi boşuna değildir ve sistemin son sürecine girmesiyle yakından bağlantılıdır. Konfüçyüs'ün beş büyük kurala bağlılık ahlakı, Budha'nın acılardan kurtulma ahlakı, Zerdüşt'ün iradeli insan ahlakı, Sokrat'ın kendini bilme

ahlakı, büyük klasikler çağının başlangıçlarıdır. Hepsi M.Ö 500 civarında yaşamışlardır. Yol açtıkları zihniyet ve ahlak devrimleri, özünde köleci uygarlığa karşı olınak kadar, etnik yapıların dar töreciliğine karşı da bir yanıt niteliğindedir. Din ve felsefe adına geliştirilıniş tüm düşüncelerin yeni bir uygarlık yaratmak üzere büyük beyin ve vicdanların hareketiyle reformdan geçirilıneleri, bu on yüzyılın ortak zihniyet ve mahşeri vicdanına yol açmıştır.

Maddi koşullardaki çelişkiler, kendi başına uygarlığın sistem değişikliğine yol açamaz. Ancak kendi mecrasında büyük zihin ve vicdan oluşumları yeni sistemin önünü açabilir, yeni çağın düşünce ve ruh tarzını yaratabilir. Bu yüzyıllarda Ortadoğu'nun kutsal topraklarında çığ gibi bitiveren sosyal hareketlilik, yeni sistemin ana rahmine düşmesi ve şekillenmesi anlamına da gelınektedir.

Daha somut olarak, kent devrimine dayalı uygarlığın, kentten kaynaklanan çözümlenemez çelişkilerle boğuşunca çareyi kırsallıkta arayacağı beklenen gelişmedir. Kölelerin beslenmesinin bile güçleştiği bir sürece girildiğinde, bunlar kendiliğinden kırsala boşaltılacaklardı. Ya da yaygın kaçışlarla artık önüne geçilemez bir sürece girilmişti. Burada da karşımıza çıkan, tıpkı kuruluş aşamasında olduğu gibi çözülüş sürecinde de belirleyici olan zor değil, üretim koşullarıdır. Köle emeğine dayalı verim ve verimsizlik durumudur. Toplumun temel yasası işlemektedir: Üretim ilişkileri (mülkiyet tarzı ve üst yönetim) üretim güçleriyle çözümlenemez bir bağdaşmazlığa düşünce, bunların parçalanması ve yeni bir biçim altında işlerliğe kavuşması kaçınılmazdır.

Tarihçiler bu dönüşümü çeşitli adlar altında vermektedirler. Klasik çağın sonu ve ortaçağın başlangıcı, daha genelleştirici bir anlatımla, ***köleci uygarlıktan feodal uygarlığa geçiş*** de denilebilir. Hıristiyanlığın M.S 325'lerde resmi din olarak ilanı ve imparatorluğun Doğu ve Batı Roma olarak bölünmesi (M.S 395) ve en son Gotların Batı Roma'yı ele geçirip hanedanlık kurmaları (M.S 495), tarihin resmi kronolojisi olarak değerlendirilınektedir. Çin, Hint ve Ortadoğu'nun uygarlık merkezlerinde özde benzer, ama değişik biçim ve tarihlerde aynı durum yaşanacaktır. Tarih, insanlık çok yorgun düşmüş de olsa, neolitik çağın ana yurtlarında, ama ondan farklı ve üst düzeyde yeni bir zihniyet ve ruhla, daha da geliştirilmiş üretim araçlarıyla ikinci büyük uygarlık dönemine emin ve yavaş adımlarla girmekte ve ilerlemektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

FEODAL UYGARLIK ÇAĞI

Tanrı-Allah nidalarıyla gümbürdeyen ve genel uygarlıklar tarihinde ***ortaçağ*** veya ***feodal uygarlık dönemi*** olarak da kavramlaştırılan bu sistemi çözümleyebilmek; gönümüz için, özellikle de Ortadoğu toplumları açısından hayati önemini alabildiğine korumaktadır. Bu toplum tipini ve yükselttiği uygarlık gerçeklerini çözümlemeden, bugün de büyük çıkmazlarla, acı ve kan deryasına yol açan çatışmalarla, despotik yönetim biçimleriyle, yozlaşan cumhuriyetçilikle, ekonomik ve sosyal gerilikleriyle tam bir bunalım ve kördüğüm haline gelmiş dönemi aşmak mümkün olmayacaktır. Gelişmenin esasının para ve teknik aktarımı olmadığı ortaya çıkmıştır. Arapların elindeki para ve teknik herhangi bir Avrupa ülkesinden az olmadığı halde, çoğunun yozlaşmış bir ortaçağ düzenini sürdürmesi bu iddiayı kanıtlamaktadır. Benzer birçok bölgesel güç içinde de aynı durumun yaşanması, sorunun kaynağını başka yerde görmek gerektiğini ortaya koymaktadır. Kendi başına para, bilgi ve teknik aktarımı, Batı uygarlık sistemiyle aynı sonuçları doğurmamaktadır. O zaman sorunun, yani bunalım ve çıkınazın kaynağı ideolojiktir. Halen feodal zihniyet ve yaşam kalıplarının etkinliği bu tezi doğrulamaktadır. İdeolojik üstyapı çözümlenmedikçe ve yerine döneme cevap verecek olan ideolojik yeniden yapılanma kurulmadıkça, toplumun bunalımı ve düğümlenmeyi çözmesi –ilerleme, daha üst bir senteze sıçrama anlamında– gerçekleşmeyecektir.

Avrupa kapitalist uygarlık sistemi üstünlüğünü feodal sistemi çözmeye borçludur. Sanıldığının aksine, feodal sistem öncelikle bilim ve teknik tarafından çözümlenmedi. Bunların da temelinde ve geliş-

melerine yol açan asıl devrim ideolojik alanda önceliğe sahiptir. Kilise dogmatizmine karşı zafer kazanan özgür zihniyet devrimi, tüm gelişmelerin özüdür. Bunda şüphesiz gelişen bilgi, teknik ve maddi zenginliklerin payı vardır. Ama belirleyici değildirler. Bilgi, teknik ve maddi zenginlikler birçok bölgede, örneğin Çin'de, Avrupa'ya göre geri değil, daha ileridir. İslam ülkelerinde de benzeri durumlar yaşanmaktadır. 8. ve 12. yüzyıllarda İslam dünyasındaki bilgi, teknik ve maddi zenginlikler Avrupa'nın çok ilerisindedir. Birincisinin giderek gerilemesi, diğerinin büyük bir dönüşümü yaşaması, nedenin ideolojik olduğunu kanıtlamaktadır.

Feodal uygarlık çağını çözümlemede diğer önemli bir soru, onun nerede ve nasıl başladığına ilişkindir. Tüm hakim sistemlerin yaptığı gibi, tarih yazımına damgasını vuran Avrupa merkezli tarih yazımlarının, bu çağı Roma'nın çöküşüyle kendi alanlarında başlatmaları çok önemli bir çarpıtmadır. Bu, üstünlük kurma anlayışıyla yakından bağlantılıdır ve çok büyük yanlışlıklar içermektedir. Feodal uygarlık, neolitik ve kölelik çağlarının doğuş ve sonuna kadar olgunlaşma ve çözülme süreçlerini yaşadıkları gibi, Ortadoğu kültürel ortamının bir ürünü olarak doğmuş ve günümüze kadar en etkili olmuş bir uygarlık sistemidir.

Bu tespit, tarihin zincirleme bir mantığa sahip olduğunu anlamak ve bu mantığı yitirmemek için önem taşımaktadır. Uygarlıklar rasgele doğmaz. Çözülmeleri de kolay değildir. Tarih biliminde bu yönlü bir kargaşanın yaşandığı gözlenmektedir. Siyasal hakimiyet en çok da tarih biliminde benmerkezli bir anlatıma ihtiyaç göstermiştir. Bilimin birçok alanında objektif olunmakla birlikte, tarih alanında objektivitenin tam sağlandığını söylemek zordur.

Daha yakından bakıldığında, köleci ve feodal sistemler arasında çok yakın bağların olduğu görülecektir. Kapitalizmin feodalizmle zıtlığı serttir ve kopuşu da kapsamlı ve çatışmalıdır. Doğası gereği böyledir. Egemenlik tarzı tüm feodal bağların vahşice parçalanmasını gerektirmektedir. Devrimci özü de buradan kaynaklanmaktadır. Halbuki köleci sistemin çözülüşü, Roma örneğinde görüldüğü gibi feodalizmle sessiz bir uzlaşma içinde gerçekleşmiştir. Güçlü kopuş ve çatışmalardan ziyade, içten içe devretme, kendiliğinden düşme ve belli bir evrimsel mantıkla yükselme biçiminde bir trend çizmektedir. Batı Roma köleciliğinden Doğu Roma Bizans feodalizmine geçiş böyle olmuştur. Hint, Çin olayı da buna benzerdir. Tabii bunda

çelişkinin karakteri belirleyici olmaktadır. Kölelik biçimindeki ilişkilerin bağımlılık düzeyleriyle, feodal biçimdeki bağımlılık düzeyleri arasında fark, çok derinlikli bir çözümlemeyi gerektirmemektedir. Çözümlemenin sınırlı olması, sistemleri yakın kılmakta ve köklü kopuşları kısa süreli çatışma veya devrimci tarz biçiminde somutlaştırmaktadır. Evrimci yolla bir dönüşüm geçerli biçim olmaktadır.

Tarihin en önemli görevlerinden biri de, bu evrimsel dönüşümün yer ve zamanlamasını uygarlıklar bağlamında gerçekçi yapmasıdır. Eksik olan, tarih biliminin halen doğru bir yer ve zaman akışına dayalı sistematiği kuramamasıdır. Bunun da en temel nedeni, Batı uygarlığının Doğu uygarlığına, özellikle de Ortadoğu uygarlığına uzun süre sömürgeci oryantalist zihniyetle bakması ve onu kendisi için büyük bir tehlike olarak görmesidir. Daha yeni yeni bazı araştırmacılar çeşitli tezler halinde bu yanlışlığı ve haksızlığı aşmaya çalışmaktadırlar. Feodal uygarlığın Ortadoğu kaynaklı olması, birçok önemli hususun aydınlanmasına katkıda bulunacaktır. Bu veri, başta Doğu-Batı çelişkisini daha gerçekçi temelde aydınlatacaktır. İkincisi; tarihte tek tanrılı dinsel ideolojinin doğru çözümlenmesinin yolunu açacaktır. Dinsel ideolojinin çözümlenmesi halen en önemli entelektüel bir görev olarak ilgilenmeyi beklemektedir. Üçüncüsü; bu çözümleme Ortadoğu kültürünün doğru tanımlanmasına ve tarihsel rolüne ilişkin bilimsel yaklaşıma büyük hizmetlerde bulunacak, bu da tarih biliminin doğru yazımına en büyük katkıyı yapacaktır. Dördüncüsü; Ortadoğu'daki, dolayısıyla benzer tüm dünyadaki gerilik, bunalım ve çıkmazdaki toplumların sorunlarının doğru teşhis ve çözümlerine yol açacaktır.

Arap-İsrail çatışmasının neredeyse kapitalizm-sosyalizm çatışmasının bile çok üstünde dünyayı uğraştırması, halen vahşice sürüp gitmesi, tarihsel kökenlerle yakından bağlantılıdır. Bu çatışma, çağımızın çelişki boyutlarının Ortadoğu'nun güncelliğinde nasıl bir kördüğüme yol açtığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çelişkide tarih boğuşmakta, dinler biçimine bürünmüş toplumsal düzeyler çatışmaktadır. Uygarlık sistemleri karşı karşıya gelmektedir. Görünüşte bir kabile savaşı gibidir. Ama içerdiği özellikler itibariyle tarihteki süreklilik ve çağın genelleşen çelişkilerinin toplamı biçimindeki mevzilenmesiyle, diplomatik ve askeri yöntemleriyle adeta bir dünya savaşını andırmaktadır. Tüm dünyanın belli başlı güçlerinin ilgilenmek zorunda kalışları, bu tezi doğrula-

maktadır. Bunun da altında Ortadoğu uygarlık gerçeklerinin gücü yatmaktadır. Bütün dünya defalardır birleşiyor. BM ciltler dolusu kararlar aldı. Ama sorunun çözümünde arpa boyu yol alınamadıysa, bu, büyük yanlışlıkların yapıldığını göstermekte, kanıtlamaktadır. Soruna nereden ve nasıl yaklaşılması gerektiğinin ortaya konulmadığı ispatlanmaktadır. Bir İkinci Dünya Savaşı bile, tüm dehşetine rağmen artık bir anıdır. Ama Ortadoğu'da sadece İsrail-Arap çatışması bile, sürekli meşalesi tüten bir çatışma olarak sürüp gitmektedir. Birçok başka çatışma cephesinin de bundan geri kalmadığı bilinmektedir. Bu husus bile, Ortadoğu uygarlık gerçekliğinin, gücü doğru tanınmadıkça neye kadir (tanrıları gibi) olduğunu tuhaf ama inatçı bir biçimde göstermektedir.

Avrupa, feodal sistemi sınırlı yaşamasına ve temelinde uzun süreli bir kölelik çağı bulunmamasına rağmen, bu çağı ancak çok kapsamlı bir Renaissance dönemiyle aşabilmiştir. 15 ve 16. yüzyıllardaki Renaissance olmadan, bugünkü Avrupa'nın doğacağı iddia edilemez. Fakat sistemleri derinliğine ve uzunluğuna bir mekan ve zaman boyutunda yaşamasına rağmen, Ortadoğu'nun bir Renaissance yaşamaması, acaba bugünkü çıkmazının en temel nedeni değil midir? Soru yerinde ve çok kapsamlı cevaplandırmayı gerektirmektedir.

Ortadoğu uygarlıklarının en son güçlü biçimini İslami çıkış oluşturmaktadır. İslamiyet'in görkemli bir feodal devrim olduğunu söylemek mümkündür. İslam, Ortadoğu'nun son büyük atılımıdır. Avrupa feodalizminin İslamiyet şahsında Doğu feodalizmi karşısında bir üstünlüğü yoktur. ***Haçlı Seferleri*** 'nde görüldüğü gibi, gücünü sürekli Doğu'nun üstünlüğünden almak ihtiyacındadır. İslamiyet'in Osmanlı Türklerince temsili, Avrupa feodalizmini savunma durumuna itmiştir. Avrupa, ancak kapitalizmin doğuşuyla savunma durumundan kurtulmuştur. Bu aynı zamanda Batı uygarlığının Doğu uygarlık biçimlerine karşı kesintisiz ve giderek yoğunlaşan üstünlüğüne ve hakimiyetine yol açacaktır.

Doğu ve Ortadoğu, halen devam eden bir savunma, daralma, bunalım ve çözümsüzlüğe, bu üstünlük ve hakimiyet altında girdi. Bunu dar yaklaşımlı emperyalizm ve sömürgecilik tahlilleriyle açıklamak çok yetersiz kalmaktadır. Kaldı ki, bu tür tahliller Batı tarih anlayışının bir kolundan, daha çok reel sosyalizmden kaynaklanmaktadır. Reel sosyalizmin çözülüşünün kendisi henüz çözümlenememişken, yaptığı dar çözümlemelerinin yüksek ve tam bir anlam içerme-

si düşünülemez. Doğu ve Ortadoğu bu dönemde büyük bir zihniyet kaybına uğramıştır ve halen sersemliğini üstünden atmış değildir. Kendi Renaissance'ını aklına bile getirememektedir. Ama her şey Ortadoğu'nun olası bir Renaissance hamlesine bağlıdır. Sınırsız petrol, teknik aktarımı ve Batı merkezli aydınlanma çözümleyici olamamaktadır. Dev bir nüfus sorunu, işsizlik, kaynakların çarçur edilmesi, tarihe ihanet, taklitçilikte bile başarısızlık (Japonya kadar olamama) insan hakları ve demokrasinin farkında olamama, Sümerlerden bile daha geri despotik saplantılar, en tehlikeli bir körlük olarak dincilik, sıfırın altında moral değerler, çelişkilerin çözümünde ilkel klan toplumlarının bile gerisinde bir anlayışsızlık, bu zihniyet ve ruhsal bunalımın açık göstergeleridir.

Bunlar aşılmadan, sözde Kutsal Şehir Kudüs'te en lanetli ölümlerin gerçekleşmesinden kurtulunamaz. Daha da genişletirsek, bu zihniyet aşılmadan, kutsal Ortadoğu toprakları en büyük lanetliliği yaşamaktan kurtulamaz; tarihlerine karşı büyük suçluluktan kendilerini affettiremez. Bu ise, ancak bir ***Ortadoğu Renaissance*** 'ıyla gerçek kutsallığın yakalanacağı, ondan güç alan bir zihniyetle yeniden ruhsal doğuşun yaşanacağı, ancak bu temelde tarihle buluşma ve çağla kavuşma gerçekleştirilerek bir üst tarihsel hamle sürecine girilebileceği anlamına gelmektedir. Ortadoğu kaynaklı uygarlık sistemlerinin çözümlenmesi, bu zihniyet devriminin özüdür. En başta gerekli olanıdır. Ortadoğu toplumsal yapısındaki alabildiğine yaygın zihniyet parçalanması ve yitimi, ancak bu ideolojik devrimle aşılabilir. Feodal uygarlığı ne kadar doğru çözümler ve o temelde zihniyet devrimine ve ruhsal yaşamın yeniden şekillenmesine dönüştürürsek, o oranda çok köklü bunalım ve kördüğüm olmuş sorunlara cevap olabileceğiz.

A- FEODAL ÇAĞIN İDEOLOJİK KİMLİĞİ

En sınırlı toplumdan en gelişkinine kadar, toplumun zihinsel düzeyi ve tasarımlarının bir ifadesi olan ideolojik kimlik, vazgeçilmez bir olgudur. Ekonomik ağırlıklı toplum tanımlamaları bu anlamda büyük yetersizlikler içermektedir. Toplumbilimde ideolojik kimliğin rolü çözümlenmiş olmaktan uzaktır. Tarihin kapsamlı gözlemlenmesi, toplumsal birimlerin kuruluş ve çözülüş süreçlerinde yeni ideolojik kimlik oluşturmanın ve eski kimliğin dağılmasının belirleyici role sahip olduğunu göstermektedir. Hem toplumsal geçmişin hafızası hem de gelecek ütopyanın tasarımları olarak ideolojik kimlikler, toplumun beyni olarak rol oynamaktadır. Kaba bir benzetmeyle, el ve ayak nasıl ki ekonomiyle yakından bağlantılı ise, beynin esas işlevi de zihni tasarımdır. Her canlı varlıkta beyin yaşamın yönetim gücü iken, organlar daha çok yaşamın işçi gücüdürler. Değişik bir biçimde de olsa toplumsallık bir varlık olarak şekillenince, beyin sorunu ortaya çıkar. Bunun adına ideolojik varlık kazanma demek doğru bir tanımlamadır. Toplumsal oluşumda beynin oluşumunu bir üstyapı kurumlaşması olarak değerlendirirken, üretim araçlarının temel rol oynadığı ekonomik kurumlaşma, altyapı, el ve ayak olarak değerlendirilmektedir. Başat olanın, öncelik taşıyanın ideolojik üstyapı olması bu nedenledir. Bu değerlendirme şüphesiz genel doğal düzenin toplumlar için de geçerli olduğuna dayanan felsefi anlayıştan kaynaklanmaktadır. Toplumbilimin gelişen çözümleme düzeyi, bu anlayışın doğruluğuna ilişkin güçlü kanıtlar vermektedir.

Bu temel yöntemsel anlayış doğrultusunda sınıflı toplumun ilk ve en gelişkin biçimi olarak köleci uygarlığı değerlendirirken, Sümer

örneğine önemli bir yer verdik. Sümer toplumunun tarihte bilinen ilk örnek olma özelliği yanında, birçok belgeyi de geride yazılı olarak bırakması, onun çözümlemelerde temel alınmasını gerektirmektedir. Vazgeçilmezliği keyfi değil, bu nedenledir. Uygarlıksal doğuşun birçok toplumsal alt ve üstyapı kurumsallaşmasında, evrensel bir etki düzeyini temsil etmektedir. Sümer özgünlüğü, sınıfsal toplumun temel ideolojik kimliği olarak yarattığı mitolojik örtülerle, tüm uygarlıkların temelinde yatmaktadır. Başka örneklerin çıkması bu evrenselliği bozmamaktadır. Tersine, bu modelin güçlü ve temel bir değer olduğuna kanıt teşkil etmektedir. Nasıl ki sermaye birikimi çözümlenmeden kapitalist toplumun bilimsel izahı tam yapılamazsa; Sümer ideolojisi, mitologyası çözümlenmeden de tüm uygarlıkların, başta ideolojik kimlikleri olmak üzere üstyapı kurumlarının bilimsel izahı yapılamaz. Vazgeçilmezliği buradadır. Aslını çözemezseniz, piçini çözmekle hiçbir doğruya varamazsınız. Aslından yola çıkarak, piçleşmeyi, yozlaşmayı veya dönüşmüş ürünlerini tanımlamak mümkündür. Fakat tersinden giderek aslı bulmak zordur ve böyle bir yol tuzaklarla doludur ve yanlışa sevk eder. Dünya felsefe ve edebiyatında piçleşmiş, dönüşmüş örnekler sınırsız bir anlatımla verilmekte, ama orijinaller sanki yokmuş gibi unutulmakta veya çözümlenme gereği duyulmamaktadır. Dinler tarihi açışından bu durum daha vahimdir. Hemen tüm büyük dinler kaynağını Sümer mitologyasında buldukları halde, aslına küfür yağdırmayı, inkar etmeyi en büyük ideolojik saptırma olarak yaşamaktan geri durmamışlardır.

Bu tarihsel saptırmalar, kutsamalar ve tanrısal buyruklar adı altında adeta ideolojik metalar olarak sunuma sokulmuş, böylece büyük haksız kazançlar elde edilmiştir. Tarihin bu anlamda en büyük ideolojik sömürüsünden bahsetmek gerekir.

Tabii Sümerlerin de, ideolojik parçaları aynı aşırma yöntemleriyle yanı başlarındaki neolitik ideolojiden aldıkları kanıtlanmaktadır. Burada önemli olan, ideolojiler arasındaki savaşları doğru ve gerçekçi değerlendirmektir. Birbirinden alıp vermeyen sistem yoktur. Ama tarihçiye düşen, gerçekte olduğu gibi, *"Kim, kimden, neyi, nasıl, hangi amaçla aldı, nasıl kullandı?"* gibi temel sorulara doğru yanıtlar vermektir. Genel tarih yazımında bunun yeterince yapıldığını ve ideolojiler tarihinin bilimsel bir ifadeye kavuştuğunu söylemek çok zordur. Tarih biliminin önündeki en temel görevi bu çerçevede belirlemek büyük önem taşımaktadır.

Feodal uygarlığın doğuşunu tanımlayabilmek için ideolojik çerçeveye öncelik tanımamız, bu kısa değerlendirmeden da anlaşılabileceği gibi yerindedir. Bu çok karmaşık konuda böyle bir yerindelik, yöntem tutturmada ve uygulamada büyük kolaylık sağlayacaktır.

Tarihin ortaçağlarına kulak kabartanlara sürekli Allah, Musa, İsa, Muhammed adlarının çınlatılması, bu kavramların ideolojik kimliğe ilişkin niteliğini çözmeyi şart kılmaktadır. Nedir Allah? Muhammed, İsa, Musa'nın en büyük oldukları elçi peygamberlerin anlamı nedir? Toplumsal mantıkta, logosta bunlar neye karşılık gelmektedirler? Bu birkaç isme ve kavrama anlam vermeden tarih anlatmak, şimdiye kadar hep uygulanagelen bir yöntem olmuştur. Ama halen din adına yaşanılan cinnetler, aslında çözümlenmenin tam yapılmadığını veya yapılsa da gereklerinin hayat bulmadığını ifade etmektedir. Bu yapılmadan, halen birçok ülkede büyük sorun teşkil eden laiklik konusunda da fazla ilerleme kaydedilemez. Yaşanan birçok vahim olay bu tespiti doğrulamaktadır. Bizim büyük bir Ortadoğu Renaissance'ından bahsetmemiz de bu nedenledir.

Mümkün olduğunca tekrardan kaçınarak belirtmek gerekirse, toplumsal biçimlenmenin ilk örnekleri olan klanlardaki toplumsal ideolojinin, ruhçuluk (animizm), tabuculuk gibi daha çok kutsallık arz eden, anlaşılması güç, ancak hissedilen bir mana gücüne dayandığı bilinmektedir. Toplumsallık bir olgu haline gelince ortaya çıkan güç ve enerji anlam bulmaya çalışmakta, fakat ilkel zihniyet durumu bunu ancak ruhçuluk ve tabuculuk gibi tasarımlarla kimlik ve izaha kavuşturmaya çalışmaktadır. Doğan olgu çok önemlidir; yaşamın mutlak bağlı olduğu koşul olmaktadır; bu hissedilmektedir, ama bilimsel izaha kavuşması için daha binlerce yıllık bir pratiğe gereksinim olacaktır. İnsanlığın çocukluk aşamasında en kolay tasarım yolu, çocuklar gibi her varlığın kendisi gibi canlı olduğunu hissetmek, arzular ve duygulara sahip olduğunu sanmaktır. İlk toplumsallaşma gerçekten çocuk gibi bir zihniyet ve ruh yapısına sahiptir. Psikoloji çocukla ilk toplumu karşılaştırdığında çarpıcı benzerlikler bulmaktadır. Genetik bilimi, toplumbilim alanının birçok noktasında da açıklayıcı olabilmektedir. Özce, klan ideolojisinin çocukça aşamasında animizmi (ruhçuluğu) ve tabuculuğu (kutsal anlam) doğurması anlaşılırdır. Toplumsal olgu kutsallık içeren bir ruhsal varlık olarak kavramlaştırılmakta, kimliğe kavuşmaktadır.

Totem klanın kimliğinin simgesi olmaktadır. Totemin kimliği, kendi farkına varan, gücünü tanıyan toplumun bu manevi, zihni hissedişinin sembolü olarak anlam bulmaktadır. Daha sonra gelişecek olan tapınak ve tanrının taslağı durumundadır. Totemle klan güç bulmaktadır, benliğinin farkına varmaktadır. Kendini itiraftır. Varlık nasıl adlandırmasız olamazsa, klan da öyle adlandırmasız olamıyor. Adlandırma biçimden de daha karmaşık bir kavramdır. Toplumsal oluşumun içerdiği her şeyin tanımına denk geliyor. Totem aslında toplumsal olgunun dile getirilmiş simgesi, soyadı gibidir. Basit bir kabile putçuluğu değildir. Toteme saygı ve bağlılık, klan üyelerinin kendilerine saygı ve bağlılığı anlamına gelir. İlkel din, böylelikle topluluğun temel ideolojik ifadesi olurken, onu sembolize eden eşya, hayvan bir kutsallık ve dokunulmazlık kazandığında, mensubu olunan toplumun kendisi yüceltilmiş, güçlendirilmiş oluyor. Totem kimliğinde ideoloji, temsil ettiği topluluğu ayakta tutan anlam gücü oluyor. Şüphesiz çok zor koşullar altında yaşamını sürdüren klanın tecrübe ve kazanımları, içerilmiş değerler olarak anlam kazanırken, tabu ve kutsallık arz etmeleri de anlaşılmaktadır. Totemin varlığında geçmişin acıları, sevinçleri, zorlukları, emeği gizlenmektedir. Sembolize edilen, toplumun tüm geçmiş varlığı ve gelecek umududur. Bu tanımlamaya göre dinin doğuşu; ilk ideolojik biçimlenme olarak klanın, kabilenin manevi bir tasarımı, zihni ve ruhi şekillenmesinin ilk örneği (arketip) olmaktadır. Din, toplumun maddi varlığının manevi alandaki yansımasının ilk biçimidir. Toplumlar tarihindeki en uzun süreli ve önde gelen konumu bu özelliğinden ileri gelmektedir.

Tanrılı din kavramı, totemik din anlayışının bir adım ötesi, daha gelişmiş bir biçimidir. Tanrı kavramına sıçrayış, daha gelişmiş bir toplumsal olguya tanıklık etmektedir. Büyüyen, gücü artmış, yetenek kazanmış, kendini daha güvenli sürdüren toplum bunun sembolik ifadesini, kavramlaştırmasını *"tanrı"* biçiminde kimliklendirmektedir. Tanrı, toplumun kendini sürdürmesinde doğadan ve kendi tecrübesinden çıkarsadığı her şeyin genel ifadesi olarak sunulmakta, kavramlaştırılmaktadır. Tüm doğa ve toplumsal gücün yüklendiği varlık olmaktadır. Bir anlamıyla yapaydır, tasarımdır, kavramdır. Daha da ötesine bakıldığında doğanın tüm sırlarının, yasalarının, toplumun ilk sezgileri biçiminde adlandırılmasıdır. Daha sonra felsefe bir adım ilerde doğayı açıklamaya çalıştığında, aslında dinsel düşünceden de koparak bunu yapacaktır. Ama aradaki ilişki önemlidir. Tanrı kav-

ramları da doğa ve toplum açıklamalarıdır. Felsefe, sadece doğayı ve toplumu, tanrıyı devre dışı bırakarak, daha doğrusu tanrısal düşünce biçiminin tutuculuğa, verimsizliğe düştüğünü görüp, çocukluk çağını geçmiş bir toplumun anlayış düzeyi olarak yeni bir düşünce biçimine ulaşmaktadır. Tanrılı düşünce, toplumun çocukluk dönemiyle yakından bağlantılıdır. Tanrıya atfedilen doğanın genel varlığı, toplumun gelişmesi ve farklılaşmasıyla yeni anlamlar yüklenecektir. Genel toplum gücüyle birlikte, toplumun en güçlü yanları tanrısallığa bürünerek anlam kazanacaktır. Tanrı büyümektedir. Çünkü doğanın genel ifadesi, onun tüm kuvvetlerinin bileşkesi yeniden tanımlanmakla yetinilmemektedir; yücelen ve farklılaşan toplumsal güç yeni bir kimliğine sahip kılınmaktadır.

O artık tüm doğal ve toplumsal güçlerin yansımasıdır. Neolitik toplumun önem kazanan ve gittikçe üretim ve yaşamla vazgeçilmez bağı ortaya çıkan toprak, bitkiler, hayvanlar, ağaçlar, sular, rüzgar, bulutlar, iklim gibi olgular, neolitiğin dini örgüsünde temel rol oynamaya başlayacaktır. Tüm bu olgular tanrısallaşmaktadır. Çünkü toplumsal yaşamı belirleyen olgulardır. Tanrılar artık daha somut ve ihtiyacı karşılayan nesnelerin sembolik ifadesi oluyorlar. Bu düşünce biçimiyle bir nevi ilk bilim yapılmaktadır. Daha doğrusu tanrılar bilimi doğmaktadır. Totem döneminde anlatım çok sınırlı olduğu için, ideoloji basit bir tapımdan öteye gidememektedir. Mitoloji gelişmemiştir. Tanrılar bilimi ise daha sonra olacaktır. Neolitiğin insanlara dost tanrılı din anlayışı, o çağ toplumunun temel niteliğini de yansıtmaktadır. Toplumun çatışmalı olmayan karakteri ve doğadan yararlanmanın eski vahşet dönemine göre cennetvari imkanları, tanrıların hep veren dost bir kimlikle sembolize edilmesine, anlam bulmasına yol açıyor. İnsanlarla iç içedirler. Çünkü toplum temsil ettikleri olgularla iç içedir. Daha da önemlisi neolitiğin, tarım devriminin başat gücü kadın olduğundan, onun doğurganlığından da güç alarak, tüm tanrılar kadın biçimlidir. Sümerlerin, Mısırlıların, Hintlilerin de ilk dönemlerinde tanrısallık, dişilik ön ekiyle adlandırılmaktadır. Erkeksi yan çok daha sonraları ortaya çıkacaktır. Neolitik dönemden kalma tüm heykelcikler kadın biçimli yapılmışlardır. Erkek heykelleri yok denecek kadar azdır. Tanrı ve insan birliktedir. İnsandan çok farklı, kopmuş bir tanrı, dolayısıyla din anlayışı henüz gelişmemiştir. Bilinen tüm büyük tanrıçalar İştar, İnanna, İsis, Demeter, Kibele, İndia hep bu dönemden kalmadır. Dönemin, çağın dinsel biçimleni-

şi, toplumsallıkta kabile ve daha gelişkin birimlerin ideolojik ifadesi olmaktadır. Her kabilenin yaşamında rol oynayan temel olgulara göre nicelik kazanan tanrıları oluşmaktadır. Ne kadar temel kuvvet fark ediliyorsa, bunların yarar ve zararları ne kadar kestiriliyorsa, o kadar sayıda kavrama, dolayısıyla tanrıya ulaşılmaktadır. Düşünce biçimi ve kavramlar düzeni tümüyle tanrılarla ifadelendirilerek yürütülmektedir. Tabii bunlar onun derecelerine göre sıralanmaktadırlar.

Kavramların büyüleyici gücünün tanrısallaşmasına şaşırmamak gerekir. Bu dönemler ilk doğuş, yaratılış dönemleridir. Her yeni kavram yeni bir imkan, dolayısıyla yeni bir tanrıdır. Ananın üretimdeki baş etkenliği ve doğurganlığı olağanüstü bir önem kazanmasına, tanrıçalar çağına yol açmaktadır. Çünkü birçok buluşu ve icadı kadın sağlamaktadır. Faydalı bitkiler, meyve ağaçları, evcilleştirilen hayvanlar, toprağın işlenmesi, ev yapımı, çocuk beslenmesi, çapa, el değirmeni ve belki de ilk kağnının kadının buluş ve icatları olması ihtimali yüksektir. Ana tanrıçalar çağı, bu müthiş gelişmelerin ardında kadının rolünü sembolize etmektedir.

Kadının bu tarım devriminin ilkin Zagros-Toros kavisinde gerçekleştirildiğini önceki bölümde anlatmıştık. Sümerlerin bu kültürü devralarak sınıflı topluma geçişin ilk örneği olduğu da anlatılmıştı. Sümer ideolojisinde rahiplerin belirleyici rolü çarpıcıdır. Daha doğrusu doğuşun ideolojik önceliği açık ve görkemlidir. Rahiplik sınıflı toplumun oluşum merkezidir, ideolojik önderliğidir. Tapınak, ilk sınıflı karargah ve yönetim merkezidir. Orada oluşturulan ideoloji ve tapım biçimleri, yeni bir toplumsal kimlik olarak yükselmektedir. Sınıflı toplumun idealize edilmesi, kavramlaştırılması bir adım daha ilerletilmekte, göğe daha fazla yüceltilmekte, gök düzenine benzer bir düzene öykünmektedir. Rahip, yeni sınıflı toplumu doğururken, ortaya çıkan büyük verimin ne anlama geldiğini çok iyi bilmektedir ve tüm gücüyle bu kadar verime yol açan sistemi idealize etme gereğinin, tanrılarına kavuşturma ihtiyacını da giderme görevinin tamamının farkındadır. Yeni tanrısal kimlikler bütün kutsallıklarıyla kavramlaşmalı ve yüce makamlarına oturtulmalıdırlar. Hemen zigguratlar oluşturularak en üst kat tanrılara verildiği gibi, alt kat kulların, kölenin ziyaretine açılmaktadır.

'Önce ekonomi mi, ideoloji mi' tartışması Sümer örneğinde önemli bir sorgulamayı gerektirmektedir. Ama tüm göstergeler, rahibin karargahı olarak tapınakların, hem maddi üretimin hem manevi

yaratımın merkezi olduğunu kanıtlamaktadır. Uygarlık, devlet ve kent bu temelde oluşmuştur. Üretimin kendi başına, rahibin tapınak merkezi olmadan gerçekleştiğine dair bir örneğe rastlanmamaktadır. Bununla şu kanıtlanıyor: Toplumun ideolojik kimlik gücü, tanrısallığı, dini üretimin asla vazgeçemeyeceği kurumlar niteliğindedir. En azından doğuş aşamasında bu kesindir. Daha sonradan, ilk biçimlerin gereksizleşmesi de rollerinin sona erdiği anlamına gelmez. Sadece yerini yeni biçimlere bıraktığı anlamına gelir. Ana karakter olarak Sümer tanrıları, neolitiğin devamı niteliğinde oldukları için, halen insana yakın ve insan biçimlidirler. İnsanlar gibi yemekte, içmekte, evlenmektedirler. Kadın ve erkek biçimliler olarak başlangıçta dengede bulunmaktadırlar. Ama aralarındaki rekabet ve mücadele gittikçe kızışmaktadır.

Toplumun sınıfsal bölünmesinin yansıması olarak Adem ve Havva'nın cennetten kovulması ve hizmetçiliğe mahkum edilmeleri bu sürece denk gelmektedir. İnsanlar arasında ciddi bir ayrıma gidilmekte; Sümer tanrıları yaratıcı kılınırken, kullarını hizmetçi olarak yeniden yaratmaktadırlar. Enki ve Ninhursag-İnanna mitolojilerindeki çekişme ve yaratıcılık, bir yandan kadının geçmiş yaratıcılığını ikinci plana bırakıp gözden düşürmeyi ifade ederken, diğer yandan da köle, hizmetçi insanın şekillenmesini sembolize etmektedir. Daha sonraki tüm tanrı-kul ikileminde Sümer rahiplerinin bu tasarımı rol oynamaktadır. Bu hususun tespiti çok önemli olmakla birlikte, din kitaplarının bundan kaçınması ve hatta şiddetle reddetmeleri, iç yüzlerinin, dolayısıyla çıkarlarının örtülü olmasına duyulan ihtiyaçtan ötürüdür. Sümer toplumunda tasarımlanan tanrısal kimlikler, hem doğa hem toplumsal güçlerin yeni bir yansıması, adeta mevzilenmesi gibidir. Doğasal boyutun yanında toplumsal boyut öne çıkmakta, kadın ağırlığı giderek azalmakta; kul, hizmetkar insan ayırımında çarpıcı gelişmeler gözlenmektedir. Toplumun artan politik gücü tanrılardan bir kısmının sivrilmesine neden olurken, bazı kimlikler kaybolmakta ve önemli biçim değişikliğine uğramaktadır. Babil aşamasında monarkın mutlak gücü, tanrı Marduk'un yükselişinde yansımaktadır. Sümer mitolojisinin bu son aşaması, tek tanrılı dinlerin doğuşunun eşiğine gelindiğini gösterir.

Güç kazanan Semitik kökenli çöl kabileleri tek düze ve ataerkil yaşamlarını Sümer uygarlığıyla birleştirince, mitologyadaki tanrılar savaşı kızışmaktadır. Sümer ve kadın etkileri silinirken, çölün ataer-

kil kabile geleneği politik güç haline geldiğinde, despotizme, monarklığa yönelecektir. Hammurabi şahsında çöl kabile geleneği *"ka nun benim"* biçimindeki krallık anlayışının kökenini oluşturacaktır. Aynı zamanda kabileler arası ve kabile içindeki çelişkilerin yoğunlaşması, İbrahim peygamber geleneği biçiminde, kendini tanrıyla özdeşleştiren merkezi politik güce karşı bir muhalefete itecektir. Peygamberlik, Sümer din anlayışında köklü bir kopuşa da yol açacaktır. İnsan biçimli tanrılar dönemine karşı, hiçbir zaman tanrı olamayacak bir insanlık anlayışına geçilecektir.

Bu anlayışın içeriği önemli bir çözümlemeyi gerektirmektedir. İnsanın tanrılaşamaması, bir anlamıyla tanrı-kral kültüne isyanı, tavır almayı içermektedir. Diğer bir yandan tanrıyı insan biçimli olmaktan çıkararak, kabile yönetiminde vekil-elçi temsili biçiminde daha yumuşak bir yönetime geçiş yaptırılmaktadır. Neolitik toplumda yan yana, dost olan insan biçimli tanrısal kimlikler; köleci uygarlıkta tanrı-hizmetçi kul ayrımı biçimine bürünerek hakim, kahhar, cezalandıran, çalıştıran sahip tanrı anlamına kavuşmaktadır. Ciddi bir kavramsal dönüşüm yaşanmaktadır. Tabii sınıflı toplumun politik gücünü artık merkezine almış, mitoloji bu temelde yeni yorum ve nitelikler kazanmıştır.

Kabile ayrışmaları ve direnişlerinin ideolojik biçimleri, bir adım daha ileri atarak, özellikle ezilen, sömürülen konuma yakın olanların çıkarına kurtarıcı ve tanrı-kraldan farklı olarak kullarına rahmet yağdıran tanrı kimliğini öne çıkarmıştır. İbrahim peygamber geleneği esasta budur. İnsanlar tanrı olamaz. Ancak tanrının vekili, elçisi olabilir. Tanrılar sadece kahretmez, cezalandırmaz; rahmet ve kurtarıcılık da yapabilirler. Ancak ağır suç işlendiğinde cezalandırma olur. Ama ona ibadet edip affedilme de mümkündür. Bu anlayış tek tanrılı dinlerin özüdür, çok üst düzeyde bir doğa ve toplumsal güç soyutlamasını ifade etmektedir. Özünde tanrı-kral kültünü merkez alan köleci din anlayışına karşı bir çıkıştır. Dönemin sınıfsal ve toplumsal mücadele düzeyinin ideolojik örtüsü, biçimidir. Dolayısıyla her ne kadar Sümer kölecilik mitologyası ve dininden çıkış yapsa da, bir karşıt yanı da giderek öne çıkmaktadır. Köleci uygarlığa kökünden bir karşıtlığı içermektedir. İnsan biçimli olmayan tek tanrılı dinlerin yükselişi, bu nedenle köleciliğe karşı ideolojik öncülüğü yüklenmektedir.

Tek tanrı kavramı evrenselliğe de açıktır. Kabilelerin darlığını her an yırtma eğilimindedir. Çünkü kabilelerin birlik ihtiyacı sürekli tek

tanrıyı zorlayacaktır. Başka kabilelerin benzer durumu da aynı etkiyi doğuracağından, en eski klan ve kabile totemleri ve putları aşılmak zorunda kalacaktır. Bunlar, artık geri biçimler olarak birlik önünde engel konumundadırlar. Tanrı-krallardan da epey acı çekildiğine göre, herkesin birliğini sembolize eden, kurtarıcı, merhametli tanrı kavramı gelişme kaydetmekte, artan çelişkiler ve birlik ihtiyacıyla giderek yüceltilmekte ve birçok yeni sıfat yüklenerek eşsiz ve biricik kılınmaktadır. Eskinin her temel özelliği bir tanrıyla ifade edilirken, bu yeni dinde tüm bu özellikler tek tanrının sıfatları olarak anlam bulmaktadır. Allah'ın doksan dokuz sıfatı, Sümerlerde yakın sayılarda uygarlık özellikleri olarak yasa, töre değerinde *"Me"* ler biçiminde varolmuştur.

Musa'nın tek tanrılı dine getirdiği yenilik, tüm İbrani kabilelerini eski kabile anlayışlarından radikal tarzda koparmak ve tek bir kavmin ulusal dini haline getirmek biçiminde olmuştur. Yehova bir milli tanrı olarak, İbrani kabilelerini kendine sıkıca bağlayan ve başlangıçta vahyedilen On Emir'le bağımlı kılan yapısıyla, ileri bir aşamayı temsil etmektedir. Mısır firavunlarına karşı çıkmanın ifadesi olduğundan, özürlükçü bir yanı da olmaktadır. Aslında Babil ve Mısır monarklarının tepkisel ve daha geri kabileleri birleştirmeye yarayan bir ideolojik kimlik tasarlanmaktadır. Zorunlu olarak iki güçlü kölecilik merkeziyle çatışıldığından ve onlara da sürekli muhtaç olunduğundan, etkilenme ve tepkilenme iç içedir. İki merkezden edindikleri birikimleri kendi özgünlüklerinde yoğurup, yeni ideolojiyi biçimlendirmektedirler. İbrani veya İsrail gerçekliğinin tarihi temelinde bu ideoloji yatmaktadır. Köleci sisteme karşıt olma, ama onun etki sahasından çıkma gücünden yoksunluk, İbranileri bu tarihleri boyunca sürekli yeniliklere zorlayacaktır. Zayıflıklarını uygarlıklardan aldıkları ve kattıklarıyla telafi etme yoluna gideceklerdir. Bu, uygarlıksal gelişmede bir çizgiyi temsil etmektedir.

İsa, Yehuda geleneğinde ortaya çıkmasına rağmen karşıt kutbu temsil temektedir. Nasıl ki İbrahim, Babilli Nemrutların geleneğinde yetişip onlara karşıtlık temelinde farklı bir dine yönelmişse; İsa da, köleci Roma'yla bütünleşmiş, yoksullar dünyasından ayrışmış resmi kahin Yahudiliğinden kopuşu ifade etmektedir. Bu konumu aynı zamanda kavim çemberini de yıkmaya götürmektedir. Bunda Roma dünyasının evrensel bir düzen kurması maddi bir zemin teşkil etmiş, objektif bir rol oynamıştır. Kabilelerin, kavimlerin üst kesimleri Ro-

ma'ya özenip işbirliğine yönelirken, yoksul kesim başının çaresine bakmaya zorlanmaktadır. Bir nevi enternasyonal bir zemin söz konusudur. İsa'nın çıkışı, Roma'nın kölelik dünyasının vicdanı olarak yükselmektedir. Tıpkı kapitalizme karşı işçi sınıfının çıkarlarını ifade ettiği savıyla ortaya çıkan sosyalistler gibi.

İsa, köleci sisteme karşı daha çok ideolojik ve sosyal başkaldırıyı ifade etmektedir. Üçlü tanrı anlayışı henüz tek tanrıya indirgenememiştir; eski Sümer, Mısır, hatta neolitik etkiyi taşımaktadır. Kavim tanrısı olarak Yehova'yı ancak bu biçimiyle aşmaktadır. Kavim tanrısı kimliğinde fazla açılma şansı yoktur. Yahudi kahinler bu şansı çoktan ve sıkıca kapatmışlardır. İsa'nın dini bir kurtarıcılık dinidir. Roma köleciliği insanlığın vicdanı üzerine o kadar baskı kurmuştur ki, sürekli beklenen Mesih (Kurtarıcı) inancı daha İsa doğmadan önce ideolojik bir zemin kazanmıştır. Ha geldi ha gelecek beklentisi sürekli ve canlıdır. Ortadoğu inançlarının üç kaynağı Kudüs'te bir potada erimektedir. Yahudi gelenek zaten kök salmıştır. İskender sonrası Helen geleneği yine Yahudiler ve Grekler arasında güçlü bir sosyal kesim yaratmıştır. Pers-Zerdüşt geleneği de güçlü etkilerini çoktan alanda ekmiştir. Dönem tam bir mistik tarikatlar dönemidir. Olagelen bir vicdan hareketidir. Roma'nın egemen evrensel düzeni, ezilenlerin evrensel düzenine zorlamaktadır. Roma, kabile düzenlerini, küçük krallıkları parçalayıp kendine bağlarken, geriye kendi dünyalarıyla baş başa kalan geniş insan yığınları bırakmaktadır. İnsanlık yeni sahibini, tanrısını aramaktadır. İsa'nın kimliği esasında bu zeminden kaynaklanmaktadır. Kişisel yetenekleri önemli olmamaktadır. Dönemin Mesih beklentisi, onu kendi sözcüsü düzeyine yükseltecektir. ***Hıristiyanlık*** olarak evrensel bir ad kazanan bu ideolojik yükseliş, Roma'nın içini kemirecektir. Büyük vicdansızlığa karşı insanlığın yeni vicdanı olmayı bilecektir. Belki de ilk defa evrensel bir insanlık partisi gelişmektedir. Üç yüz yıl sonra bu parti Roma'yı içten fethetme başarısını gösterecektir; olan aslında kansız bir devrimdir. Daha doğrusu, evrimsel akışın yol açtığı feodal uygarlığın doğuşudur. İlk başlardaki inanç savaşı ve sosyal yaşam farklılığı, daha sonra siyasal güce dönüşecektir.

Resmi din olarak M.S 325'lerde ilan edildiğinde, aslında Roma'nın uygarlıksal niteliğinde önemli değişimler yaşanmaktadır. Köleci kentler çökerken, kırsal alana geri çekilinmekte ve insanlık için yeni bir ilişki biçimi olarak, yumuşatılmış bir kölelik bağı içeren serf-

lik kurumu şekillenmektedir. Tarımda gerçekleşen yeni devrim neolitiğe bir dönüş değildir. Özellikle demir tekniğinin üstünde yükselen, insanı yaşama biraz daha bağlayan yeni bir uygarlık şekillenmesidir. Zaten Roma imparatorları son dönemlerinde gittikçe tanrı-kral sıfatını terk etmişlerdir. Şüphesiz bunda tek tanrılılığın ve insanın tanrı olamayacağı bir dinin propagandasının büyük rolü vardır. Artık tanrı, dini ve felsefi kavramların örtüsü altında iyice göğe itilmiştir. Burada da yeri daraltılmak istenen mutlak hakim imparatordur. Tanrı ne kadar insandan uzak tutulursa, o kadar özgürlük elde edilmektedir.

Diğer yandan resmi tanrıya karşı bu muamele yapılırken, *gnostikler*, mistikler, eski neolitiğin insan dostu tanrı anlayışına sığınmaktadırlar. *"Enel Hak, ben tanrıyım, tanrıda birleştim"* anlayışı, aslında resmi politik temsile karşı, gayri resmi ve alt tabakanın kendi en eski dini geleneklerine sığınmasıdır. İnsana yabancı, ona hükmeden ve cezalandıran tanrı yerine, kendini tanrısıyla birleştiren bu anlayış, başlangıçta İsa'da da *"Tanrının oğlu"* biçiminde sürmektedir. Bir anlamda o da bir mistiktir. Gnostiktir. Daha sonra Eflatun ve Aristo felsefesiyle bu anlayış değiştirilecektir. Önem taşıyan, İsa'nın şahsında giderek evrensel bir tarzda tüm yoksulların eğilimleri tek bir potaya taşınarak, üst düzeyde bir uygarlığa yol açılarak sınırlı bir kurtuluş gerçekleşmektedir.

Hıristiyanlığın feodal uygarlığın şekillenmesinde tarihi bir rol oynadığı kesindir. İnanç ve ahlaki alanda insanlığın kaderinde derin bir yol açmıştır. Köleci dünyanın aşılmasında çok büyük fedakarlıklara, direniş ve acılara katlanarak ortaçağı hazırlamışlardır. Saf bir ideolojik akım olarak harekete geçtikleri, uzun süre siyasetin ve şiddetin dilinden uzak durdukları bir gerçektir. Kolektif ve çileye dayalı manastır ve kilise yaşamları, tıpkı Sümer rahiplerinin köleciliği doğuran tapınak düzenlerinin rolünü oynamıştır. Bu yapılar, yeni toplumun şekillendiği, alternatif yaşam ve iktidarın hazırlandığı okullar olmuştur. Manastır ve kiliseler birer ibadet yeri olmaktan çok, yeni toplumun eğitim ve yönetim mekanlarıdır. Sümer modelinin devamıdır. Şüphesiz Roma'nın egemenlik ilişkilerinde yaşamalarından dolayı, süreç içinde ondan çok etkilenmişlerdir. Başlangıçtaki saflıklarını yitirmiş, giderek kendileri de Roma'ya benzemişlerdir. Etkilenme ve tepkilenme karşılıklıdır. Ortaya çıkan ürün bir sentezdir.

Köleci uygarlığın Doğu karargahında İsa hareketine benzer bir gelişmeye Mezopotamyalı ***Mani*** kişiliğinde rastlanmaktadır. Hele-

nizm, Zerdüştlük ve Hıristiyanlık kültürlerini daha ileri bir sentezde birleştirmek istediği ve epey mesafe aldığı bilinmektedir. M.S 216'da Sasani Hanedanlığı'yla aynı zamanda doğan Mani'nin ideolojik hareketi gerici rahipler sınıfını aşabilseydi, belki de Sasani İmparatorluğu Roma'ya kadar yansıyabilecekti. ***Manicilik***, tek tanrılı dini dogmalardan farklı olarak, biraz Avrupa Renaissance'ına benzeyen bir akımı oluşturabilirdi. Ortadoğu için erkenden bir Avrupa tarzı uygarlık adımına yol açabilirdi. Erken doğuş ve güçlü köleci devlet geleneği ve Yahudi kahinleri gibi gerici, resmi Zerdüşt rahipleri Kartirler buna geçit vermediler. Hareketin iktidar olma şansını yok ettiler ve çok acımasız uygulamalara tabi tuttular. İmparatorluktaki bu ideolojik tutuculuk, hem Bizans ve hem de yeni doğacak İslamiyet karşısında tutunma şansına sahip değildir. Gerici ideolojik yapı, en güçlü bir imparatorluğu bile hareketsiz ve kendi kendine çürümeye bırakarak, birkaç saldırı darbesi altında can vermenin kaderine terk edebiliyor.

Köleciliğin bağrında şekillenen ideolojik kimliklerin, sistem savaşlarının öncü kolları gibi rol oynadıkları görülmektedir. Sisteme zihinsel ve vicdani başkaldırı öncelik taşımakta ve kitleselleştikçe yeniyi yaratma şansı yükselmektedir. Birçok öncü savaştan sonra önündeki sistemi ya yıkmakta, ya dönüştürerek ele geçirmektedir. Fakat Hıristiyanlığın gücü tüm köleci tortuları temizleyemeden İslamiyet çıkışı gerçekleşecektir. Belki de kendi başına Hıristiyanlık yetmemektedir. Radikal dönüşüm daha köklü bir ideolojik ve pratik önderlik beklemektedir. İslamiyet de tıpkı Hıristiyanlık gibi daha gecikmiş olarak, aynı tek tanrılı dinlerin izinde, özellikle Asuri kökenli Nestori rahipleriyle Yahudi kabilelerin etkisi altında, bedevi Arapların son büyük patlaması olarak şekillenerek Muhammed şahsında son peygamberini yaratmış ve tarihin güçlü kaldıraçlarından biri rolünü oynamıştır.

İslami ideolojiyi çözümlemek, salt tarihi anlamı itibariyle değil, günümüz İslam toplumlarını çözümlemek açısından da büyük önem taşımaktadır. Halen İslam'ın ne tür bir kişilik yarattığı anlaşılamamaktadır. Daha çok askeri yönü ağır basan bir eylem dini olarak anlatılmakta, ideolojik ve sosyal kimliği ise karanlıkta kalmaktadır. Ne kadar tersi iddia edilse de, İslam halen bir muammadır. Din olarak da, siyaset olarak da, iç yüzü çözümlenmiş olmaktan uzaktır. Karanlık ve aydınlık yüzü o kadar iç içe geçmiştir ki, gerçekten son pey-

gamber ve tek tanrılı din olarak bir dini çağın sonu anlamına da gelmektedir. İddia edildiğinin aksine, dinsel niteliği ve tek tanrılığı en zayıf konumda bir ideolojik örtü olması yanında, siyasi ve askeri yanı daha hakim bir din biçiminde somutlaşmaktadır.

İslamiyet, Sümer mitologyasının dönüşümünün üçüncü aşamasının ideolojisi olarak çok katmanlı özelliklere sahiptir. Hz. Muhammed'in tüm büyük yoğunlaşma çabalarına rağmen, bu mitologyayı ve onun yol açtığı iki büyük dini aşması, başka bir kimliğe bürünmesi sınırlı kalmıştır. Ama yine de küçümsenmemesi gereken bir dönüşümü başardığı inkar edilemez.

Feodal çağın ideolojik öncülüğü olarak tek tanrılı din ve Allah kavramını daha yakından izlemek ve toplumsal anlamını çözümlemek, doğdukları dönem kadar önem taşımaktadır. Ortadoğu aydınlanması ve yeniden doğuş için bu kavram betonlaşmasını sökmek ve malzemeyi doğru kullanmak gerekir.

B- FEODAL ÇAĞIN DEVRİMCİ GÜCÜ OLARAK İSLAMİYET

İslamiyet, tarihsel planda olduğu kadar güncel olarak da, teorik ve pratik tartışma ve gelişmelerin temel konularından biridir. Bunun nedeni, İslamiyet'in dile getirdiği gerçekliğin çözümlenememesi kadar, yerine henüz doyurucu bir ideolojik kimlik konulamaması veya gereken çağ dönüşümüne uğratılamaması gerçeği yatar. Doğuşunda da İslamiyet'in yeterince anlam bulduğu söylenemez. ***Hz. Muhammed***, yakından anlamaya çalıştığı savaşımını *"cehalete karşı"* olarak ilan etmektedir. Kastettiği cehalet, ataerkil kabile ideolojisidir. Bu çok önemli bir husustur. Musa tek tanrılı dini çıkışını İbrani kabilelerini birleştirmek için geliştirirken, Hz. Muhammed çözmeye çalışmaktadır. Bir nevi kabile toplumunu aşma çabasıdır. Kabilecilik güç olmayı ve uygarlaşmayı engelleyen en temel etkendir. ***Kabe***'de 360 ufak ve üç dört büyük putla temsil edilen farklı ideolojik kimlikler bulunmaktadır. Zihniyet üzerinde olanca ağırlığıyla çöken bu olgu aşılmadan ilerlemek mümkün değildir. İkinci önemli olgu, ***Mekke***'nin önemli bir ticaret merkezi olarak konumudur. Şehir ticaret üzerinde varlık bulmaktadır. Denilebilir ki, Mısır ve Sümer uygarlığı nasıl Nil, Dicle ve Fırat'ın bir hediyesi ise, İslamiyet de Arabistan'da Mekke merkezli bir ticaretin hediyesidir. İbrani geleneği esasta uygarlık merkezleri arasında gelişen ticaretin ürünüdür. Halen dünya ticareti ve finansmanında Yahudi hakimiyeti göz önüne getirildiğinde, ticaretin uygarlığın gelişmesindeki muazzam rolü daha iyi anlaşılır.

Ticaretin uygarlaştırıcı rolüyle kabile taassubunun ilkel ve tutucu gerilimi, Hz Muhammed'in çıkışında esas maddi toplumsal zemini

teşkil etmektedir. Bir taraf ilerlemeyi, uygarlaşmayı dayatırken, diğer taraf kısırlaştırıcıdır; kabile kavgalarını sürekli yaşayarak çürüme ve gerilemeye yol açmaktadır. Hz. Muhammed uygarlığın üç büyük merkezinin farkındadır. Kuzey'de görkemli ***Doğu Roma, Bizans*** yükselişi, Doğu'da güçlü ***Sasaniler***, Doğu Afrika'da ***Habeşistan*** sürekli esin kaynağıdır. Muhammed'in kendisi defalarca Mekke-Şam-Kudüs arasında ticaret kervanlarıyla gidip gelmiştir. Yolda Hıristiyan rahiplerinden, özellikle Asuri Nestori rahiplerinden çok şey öğrenmiştir. Yahudi kabileleri yanı başındadır. Yahudi kavim dini olarak Yehova inancını daha yakından tanımaktadır. Birer gnostik, mistik tarikat olarak tek tanrılı din propagandasını Mekke'de bile Sabi kökenli Hanifiler yapmaktadır. İsa nasıl Esseniler tarikatından etkilenmişse, Hz. Muhammed'in de Hanifilerden bir etkilenmeyi yaşadığı bilinmektedir. Sasani rahip geleneğinde Zerdüştlüğün kavramlarını işitmesi zor değildir. Hıristiyanlık, Musevilik ve Zerdüştilik, Hz. Muhammed'in çıkışında resmi ideoloji konumundadırlar. Üçü de egemenliğe ulaşmış ideolojik kimliklerdir. Yanı başındaki Kabe tanrıları da az çok kabilelerin meşru ve egemen manevi kimlikleridir. Dört taraftan bu ideolojik kuşatma, mistik Hanifi eğilimine daha çok ilgi duymasına yol açmaktadır. Oluşacak kendi eğilimi de yeni bir gnostik (tanrıyı bilen) akım durumundadır. Benzer örneklerine Ortadoğu coğrafyasında M.Ö 5. yüzyıldan beri yaygın olarak rastlanmaktadır. Gnostisizm aslında köleci ideoloji ve dininden kopuşun küçük, fakat vicdanen özgür tarikatçılığına verilen genel addır.

Tarihi dönem, kölecilikten feodalizme dönüşümün hızlandığı bir geçiş aşamasıdır. Tıpkı bir dönem Avrupa feodalizminden kapitalizme dönüşüm gibi. Arap çöl kabileleri, etraflarındaki göz kamaştırıcı uygarlıkları zayıf dönemlerinde deneme-sınamayla ele geçirme geleneğinde ustadırlar. Daha önceleri aynı kökenden gelen Semitik kabileler, Sümer ve Mısır uygarlık merkezlerine bazen talan amaçlı, bazen de yarı köleler olarak akın ederlerdi. Sümerlerde ilk bilinen örnekler Akadlar iken, İbraniler de Mısır'a benzer biçimde akan Semitik kabilelerdi. Yine Semitik kökenden gelmekle birlikte, bu sefer Arap (güzel) adı altında tarihi bir hamleye kalkmak üzeredirler. Tarihin *"yürü, kazanırsın"* dediği andır.

Hz. Muhammed'in adına en büyük tarihsel hamleyi gerçekleştirdiği ***"Allah"*** kavramını çözümlemek kilit mahiyette bir sorundur. Maddi zemini belirlemek önem taşımakla beraber, daha zor olanı, te-

mel ideolojik kavram olan Allah çözümlemesidir. Her ne kadar çeşitli ilahiyat ve felsefe akımları Allah'ı tanımlamaya çalışınışlarsa da, fazla bilimsel değeri olduğu söylenemez; kavramın sosyolojik çözümlemesi yapılmamıştır.

Eldeki sınırlı verilerle birlikte, El (ruh) Semitik kökenli bir ilah, tanrı kavramıdır. Tahminen kabilelerin totemik din aşamasından sonra, uygarlığın etkisi altında geliştirdikleri yüce gök tanrısı anlamına gelen bir tasarımdır. Arap yarımadasının her tarafında değişik lehçelerde farklı biçimde söylenmektedir. Kabile toplumunda farklılaşmanın arttığı, şeyhlik kurumunun şekillendiği, tekdüze bir doğal düzenin uçsuz bucaksız bir çöl denizi gibi geçerli olduğu, kabile=şeyh, doğa=El paralelliğinde bir ideolojik temel kimlik olarak kavramlaştığı ileri sürülebilir. Doğa düzeninin genel sahibi olarak düşünülmesi, kabilelerdeki evrimleşmeye denk düşmektedir. Kabilenin sahibi nasıl şeyh ise, tüm doğanın sahibi de El, Allah'tır. Şeyh kabile için hem manevi hem politik lider konumundadır. Kabilenin artan gücü şeyhte, onun yetki ve gücünde yansıma bulmaktadır. Bir nevi ilkel kraldır. Bu durumun şeyhte yaratacağı düşünce, nasıl kendisi kabilenin üstünde güçlü ve sahip ise, Allah da tüm doğanın üstünde ve sahibidir. İki kavram yeni gelişmiştir ve önem taşımaktadır. Yüce olan, El ile karşılanmaktadır. Kabilenin sürüngenlikten, aşırı doğal koşullara bağlanmaktan kurtulduğu, daha güvenli ve özgür koşullara kavuştuğu, farklılaşmayla altüst ilişkilerinin oluştuğu, aynı zamanda üstün sahip ve egemen rol üstlendiği bir aşamada, totemik inancın zayıflayıp benzer bir yolla doğanın da yer ve gök olarak ikiye ayrıldığı; göğün, El'in yere (şeyh nasıl kabileye, alttakilere hükmediyorsa) hükmettiği tasarımlanarak, yeni bir ilah olarak kavramlaştırılmaktadır. Allah'ın yücelik yanında diğer önemli sıfatı sahiplik ve hükümranlıktır. Malik, melik, "mülk" kökünden türemedir. Mülkiyet, sahiplik anlamındadır. Malik ve melik, Semitik tüm dillerde mülkiyet ilişkisini karşılamakta, kabile şeyhliğinde kral anlamında melikliğe kadar gelişen bir anlam kazanmaktadır. Kabiledeki yücelik ve meliklik, doğanın temel yer-gök ilişkisinde, yere hükmeden gök veya yerin sahibi Allah biçiminde karşıtını bulmakta ve dönüşmektedir.

Daha başlangıçta El'in tek tanrı olarak düşünülmesi, çölün yeknesaklığıyla yakından bağlantılıdır. Semitik Allah, kabile ve şeyh ilişkisinin yer ve gök ilişkisindeki yansımasıdır. Böylesi bir paralellik kavramı açıklayıcı niteliktedir. Aralarında sıkı bağ olduğu kesin-

dir. Çok sayıda yaşama hükmeden gücün bulunduğu Mısır, Sümer, Grek, Hint gibi toplumsal gelişmelerde çok tanrıcılık esastır. Tek tanrı kavramına çok sonra, siyasi otoritenin oldukça merkezileştiği aşamaya gelindiğinde ulaşılmaktadır. Bu gözlemin de açıklayıcı değeri yüksektir.

Bir Arabistan yarınadası tasarımı olarak Allah, yaklaşık M.Ö 2000'lerde bir ideolojik kimlik olarak bütün Semitik kabilelerin zihninde yer edinmektedir. Esasta kabile içi farklılaşmaya ve tekdüze doğa düzeninden esinlenmeye dayalı bu kimliğin giderek yükselmesi, yaygınlaşması ve güç kazanması, kabilelerin gelişim düzeyini de yansıtmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında ve tüm İslam ülkelerinde temel kavram olarak Allah'ı daha yakından görmekte büyük yarar vardır. Öncelikle kavramların gücünü iyi bilmek gerekir. İnsanlığın çocukluk aşamasında yeni kavramlar adeta gerçeğin kendisiymiş gibi büyüleyici bir anlama sahiptir. Kavramla gerçeklik aynıymış gibi algılanmakta, kavram gerçeğin yerine konmaktadır. Hatta Eflatun gibi bir filozofta esas varlık olarak *"idea"* lar dünyasına öncelik tanınmaktadır. Maddi dünya basit, hayal meyal hatırlanan bir gölge değerinde anlam bulmaktadır. Şüphesiz bunun en temel nedeni, insanın kavrama ve mantık gücünün gelişmesi ve güçlenmesidir. Bu düzeyde bir anlama gücü yeni bir olgudur ve harikulade görülmektedir. Anlam çağı başlamıştır. Beyin ürün vermektedir. Tek tanrılı din tasarımlarıyla felsefi düşünce tarzı anlam gücünü doruğa çıkarmıştır. İnsanlık bununla delikanlılık çağına girmektedir. Hangi kavram toparlayıcı, birleştirici ve izah edicilikte elverişliyse, o kavram tanrısal bir anlama veya bir felsefi ekole zemin olmaktadır. Kavramları üretmek ve pratiğe elverişli hale getirmek, rahip ve yeni doğan filozofların en temel ve kutsal işidir. En çok işe yarayan, toplumun birleşme ve güçlenmesine yol açan bir kavram, en değerli bir meta, bir değişim aracı olarak işlev görmektedir.

İnsanlık dilin kavramlaşmasının, usun gelişmesinin en parlak çağını uygarlaşmayla birlikte daha etkili yaşamaya başlar. Uygarlık, bir anlamda temel kavramların ve yansıttıkları olgunun farklılaşması ve toplumsal zihne yerleştirilmesi eylemidir. Daha genel olarak toplumsal gelişme, dil ve kavram düzeyinin gelişimiyle at başı yürür. Dil ve anlık us gerçeği, toplumun kendini adlandırma, farkına varma ve yeniden üretmeyi bilinçli yürütme olayıdır. Toplum ussuz, anlıksız kendini yeniden üretemez. Ancak hayvanlar düzeyinde içgüdüsel bir

çoğalma seviyesinde kalır. Toplum olma ve yürüme, dil ve usla mümkündür. Dil ve usunu yitiren bir toplum bitmiş veya başka bir şey olmuş sayılmaktadır. Dolayısıyla bir toplum için temel olan, bir hayvan gibi maddi varlığını sürdürmeden öteye, dil ve us gücüyle toplumsal hafızaya, geleneğe, dine, felsefeye, bilime ulaşmaya zincirlemesine yol açan zihinsel gelişmedir. Din ve kavram toplumun zihinsel gelişmesinin, hafızasının temel taşlarıdır. Bu taşlara sahip olmadan, hiçbir toplumsal faaliyet inşa edilemez. Ekonomiden politikaya kadar tüm kurumların oluşması ve yürümesi; dil, kavram ve bunlara dayalı düşünce gücüyle mümkündür. Bu düşünce gücü gelenek biçiminde, toplumun hafızası olarak töre veya ahlaki davranış biçiminde, temel kurum olarak ilk varlık kazanan yasadır, değerdir. Geleceğe ilişkin tasarım ütopyalar, hayaller biçiminde sürükleyici bir değer kazanır. Toplumun dini, hem gelenek ve ahlak olarak geçmiş hafızayı, hem gelecek umudu ve hayali içermesi nedeniyle temel ütopyayı birlikte temsil etmekte, bu nedenle en temel toplumsal kurum olarak başlangıcından beri önemli bir yer tutmaktadır. Dinle toplum arasında böylesine hayati diyalektik bir bağ söz konusudur. Temel sosyolojik anlamı böyledir.

Dinsel kavramlaştırmaları bu içerikle değerlendirdiğimizde, bunların toplumun anlam gücü oldukları ortaya çıkar. Kaba bir materyalist anlayışla meseleyi *"Din bir safsatadır, tanrı yoktur"* biçimine indirmek, son derece tehlikeli ve en az *"Tanrı şöyledir, şurdadır"* demek kadar bir safsatayı, bilimdışlığı ifade etmektedir. Doğru olan, dinin toplumsal gerçeklikte hangi rolü oynadığı, ne tür bir gücü, kurumu teşkil ettiğidir. Daha sonraları geliştirilen *"Evreni ne yönetmektedir?"* sorusu felsefeyi, din felsefesini ilgilendiren bir konudur. Bilimsel aşamaya gelindiğinde ise, bu sorulara verilecek yanıtlar, bilim yasaları biçimindedir. Birbirlerini doğuran süreçlerdir. Bu anlam gelişmesi sonsuza dek sürüp gidecektir. Asıl gericilik, tutuculuk ve safsata, bir dönemin anlam düzeyini mutlak doğru olarak kabul edip zorla herkese dayatmaktır. Dini dogmatizm ortaya çıktığı gibi, ***engizisyon*** süreci de bu anlayışın doğal sonucudur. Toplumda din olgusunun kaba bir inkarı, bu tip süreçleri besleyen karşıt uçlar olarak olumsuz işlev görmektedir. Sosyolojinin bir bilim katına yükselmesi, ancak toplumsal gerçekliği bu çerçevede ele almasıyla; anlam ve kurumlaşmaların nasıl ortaya çıktığını, hangi işlevi gördüklerini, ne tür bir güce sahip olduklarını cevaplamasıyla mümkündür.

Allah kavramlaşması da bu çerçevede ortaya çıkan, sürekli gelişen ve güç kazanan en temel toplumsal dini kurumlardan biridir. Sümer ve Mısırlılarda bu kavrama yaklaşılmıştır. Yine Zerdüştlükte de benzer bir gelişme gözlemlenmektedir. Toplumda güç merkezileşmesi geliştikçe, temel düşünce biçimi olarak dini kavramlarda tanrı tekliğine, tevhide doğru bir ilerleme gelişmektedir. Dönemin asli düşünce biçimi din olduğundan, kavramlardaki gelişme en son tek tanrıyla sonuçlanmaktadır. Yerde kral, gökte tanrı formülüne ulaşılmaktadır.

Arap yarımadasındaki tek tanrılaşma Allah'la kavramlaştığında, aslında birçok önemli toplumsal gelişmeyi ihtiva etmektedir. Bu kavram her şeyden önce önemli oranda Sümer ve Mısır geleneğinden kaynaklanmakla birlikte, karşıt ve özgün bir yana da sahiptir. Sümer ve Mısır kültüründe insan-tanrı bileşimi vardır. Nemrut ve Firavunlar kendilerini çoğunlukla tanrı-krallar olarak ilan etmişlerdir. İlkçağ köleliğini tanrı-krallar olarak yürütmüşlerdir. Piramit ve Sümer mezarlarından da kanıtlandığına göre, kulları kendilerinin eki gibidir. Öldüklerinde onlar da ölmüş sayılmakta ve kendilerine en gerekli olanlar canlı canlı toprağa gömülmektedir. Bu dehşetli bir durumdur. Bir çare bulma, insanlığın en temel görevidir. Belki de tarihin en uzun süreli ve kutsal mücadelesi, kendilerini en büyük kutsal sayan tanrı-krallara karşı verilen ideolojik savaşımdır. Hz. İbrahim'in büyüklüğü ve tüm kutsal dinlerin atası sayılması, esasta bu özelliğinden ileri gelmekte, öyle varsayılmaktadır. İbrahim'in putları kırma eylemi, aslında tanrı-kral kavramına en öldürücü darbeyi teşkil etmekte, bu nedenle de sürekli kutsanmaktadır. Çünkü canlı canlı mezara gitmenin önlenmesi ancak böylesi bir tavrın başarısıyla mümkündür. Halen Urfa ellerinde 'erkek bin defa yaparsa hovardadır' diye meşru görülmesi, ama kızın arzulu bir gözle baktığında töreye göre ailenin ölüm fermanıyla karşılaşması, bu Nemrut yasasının en son kalıntılarından biridir. Beş bin yıllık bir gelenek, tanrı-kral anlayışı hükmünü icra etmekte, en doğal bir insan davranışını mezara gömmekle cezalandırmaktadır. Demek ki, Hz. İbrahim boşuna bu topraklarda doğmamıştır. Onu doğuran, Sümer ve Mısır'ın belki de daha eskiye dayanan en tehlikeli kulluk anlayışının sürüngenlere mahsus yasalarıdır.

Hz. İbrahim'le bütünleştirilen Allah'ın yükseltilişi, bu yasayı geçersiz ilan etmeyle kesin bağlantılıdır. Birinci özellik *"İnsan, Allah olamaz"* kuralıdır. İbrahim'in dini geleneğinde yaşanan coğrafya ve

kabilelerin farklılaşan toplumsal yapısıyla Allah kavramının ilişkisi çözümlenmeye çalışılmıştır. Ama onun daha özgün yönü ve anlamı, Sümer ve Mısır tanrı ve din anlayışına karşıt olmasıdır. İnsan tanrı olamaz derken, bu aslında Firavun ve Nemrutlar tanrı olamaz anlamındadır ve ideolojik değeri çok yüksektir. İbrahim'in put kırma eylemi veya devrimi en büyük anlam değerini bu içerikte bulmaktadır. Nemrut ve Firavunların tanrıyla özdeşleşme çağının geçtiğini haykırmaktadır. İbrahim'in anlayışında yükselen Allah, bu içeriğiyle mutlak köleliğe önemli bir darbe indirmektedir. Oldukça ilerici ve özgürleştiricidir. Nitekim Hz. Musa'da bu çok daha somutluk kazanacaktır. Tüm kabilelerin genel tanrısı olarak Allahı nidaları her tarafı çınlattığında, bir yandan tanrı-krallar düzeni, diğer yandan kabilelerin oldukça tutuculaşmış totemik dönemi parçalanmakta, aşılmaktadır. Yüksek devrimci özü burada yatmakta ve tarihte bu nedenle önemli bir yer işgal etmektedir. Yükseltilen ve güçlendirilen Allah, güçlenen ve özgürlük düzeyi gelişen toplumdur. Yüzyıllarca *"Allah! Allah!"* nidalarıyla yürütülen eylemler, savaşlar, gerici ve tutucu bir aşamaya kadar en önemli devrimsel slogan işlevi görmektedir. Kapitalizm döneminde *"yaşasın liberalizm, yaşasın sosyalizm, yaşasın millet"* ne anlama geliyorsa, köleci ve feodal dönemde de *"Ya Allah, Allah birdir"* nidaları da o anlama gelmektedir. Toplumsal çözümleme derinleştirildiğinde, bu sloganların altında yatan gerçekliği böyle tespit etmek zor değildir. Sıradan bir bilimsel dürüstlük bunun için kafidir.

Allah'ın yüceltilmesinde üç aşamayı ayırt etmek mümkündür. Birinci dönem, Sümer ve Mısır mitolojilerinden etkilenme ve kabile totemlerinden sonra gelen oluşum dönemidir. İki uygarlık merkezi arasında yoğunlaşan ticari ve kolonileşme ilişkileri, ideolojik alanda kimlik dönüşümünü zorunlu kılmaktadır. Kabilelerin genel tanrısı El giderek önem kazanmakta ve Hz. İbrahim'le tarihi bir hamle yapmaktadır. İkinci aşama İsa ile yapılmaktadır. Kavim dinine ve tanrısına dönüşen Musa süreci Yahudilik'te bir İbrani krallığına kadar gelişme sağlamasına rağmen, Hz. İbrahim geleneği asıl patlamayı İsa ile yapacaktır. Nasıl ki Sümer ve Mısır köleliği İbrahim ve Musa'yla bir karşıt cevabı bulduysa, İsa'yla da Greko-Romen köleliği karşıtını doğurmuştur. İbrahim ve Musa kavmin egemenleri olarak kendi Allahlarını yüceltirken, İsa tüm Roma ezilenlerine kendi yorumunu açmaktadır. İsa'nın Rabbi, babası konumundadır. Bu yönüyle Sümer geleneğinden oldukça etkilendiği açıktır. Babil tanrısı Marduk, bilge

ve kurnaz Eridu tanrısı Enki'nin oğludur. Bir gelenek takibi söz konusudur. Sümer otoritesinin Babil'deki karşılığı Marduk şahsında ideolojik kimlik kazanmaktadır. İsa bu geleneğin ezilenlerin dünyasının karşılığı olarak, bir Kudüs versiyonu gibidir. Sümer geleneğini esas alırsak, tanrılar çağında üçüncü önemli aşamadır. Tek tanrılı dinleri içermektedir. Önceki tanrılar daha çok kent, kavim ve bölge tanrısıyken, İsa'nın Rabbi (Rab=Efendi) tüm insanların ve yerin-göğün tanrısı olarak yüceltilmektedir. Bir dünya devleti olan Roma'nın yol açtığı evrensellik, tanrı kavramındaki değişimi oldukça etkilenmiştir. Maddi koşulların manevi alana yansıması bir kez daha önemli bir tarihi aşamaya yol açmıştır.

İsa, Roma egemenliğinin insan zihni ve ruhu üzerindeki baskısına karşı Allah geleneğiyle verilen cevabı teşkil etmektedir. Gelenekte vicdani, ahlaki yanı ağır basan, ezilen herkese sahip çıkan ve hitap eden yeni aşamayı temsil etmektedir. Tutucu, Yahudi kavmine özgü tanrısından ve dininden de kopuşu temsil etmektedir. O kadar büyük etkiye yol açması, kaynaklandığı ve hedeflediği bu yapılarla yakından bağlantılıdır. Roma'nın nefessiz bıraktığı insanlık vicdanı, İsa ve babası Rabbin, Yahudi kahinlerine radikal tavır alışı ve Allah'ın yüceltilmesiyle, tarihi bir kopuş, başkaldırı ve kurtuluş imkanına dönüşmektedir. Milad'ın en büyük ve yeni ideolojik kimliği olarak tarihte yerini almakta, yeni bir tarih başlatmaktadır.

İsa'nın Rabbi, dönem ve dayandığı sosyal kesimler nedeniyle, politik krallığı değil, ruh ve ahlak krallığını öncelikle hedeflemektedir. Politik iktidar için ne gücü ne hazırlığı vardır. Ama vicdanın krallığı için ortam çok uygundur ve buna yönelme kaçınılmaz olmaktadır. Birçok belirti, başlangıçta İsa'nın Kudüs krallığına göz diktiğini göstermektedir. Ama bunun karşılığını çarmıha gerilmeyle bulunca, hareket uzun vadeli bir inanç, ahlaki ve sosyal cemaat olarak yön kazanmak zorunda kalır. Aslında resmi Yahudi kahinliğine karşı bir isyan söz konusudur. Kahinliğin Roma işbirlikçiliği ve yozlaşma bu isyana yol açıyor. Başlangıçta kitlelerin desteğiyle Kudüs'e sahip çıkacağına inanıyor. Ama 12 havarisinden Yehuda İskaryot'un ihaneti, kolay ele geçmesine yol açıyor. Roma valisi aslında serbest bırakmak istiyor. Kahinler çıkarlarını tehlikede gördüklerinden, kraldan daha kralcı bir tavırla çarmıha gerilmesinde muvaffak oluyorlar. Oysa böyle bir cezalandırma olmasaydı, sıradan ve çokça görülen bir isyan olmaktan öteye gitmeyecekti. Fakat olgunlaşmış objektif koşul-

lar ve çarmıha gerilmenin yol açtığı infial, tarihin en güçlü dini hareketlerinden başta gelenine yol açıyor. Genellikle ufak kıvılcımların ateşlediği süreçler olarak böylesi durumlar tarihte sıkça karşımıza çıkmaktadır. Çalıların çok biriktiği bir ortamda, ufak bir kıvılcım büyük bir yangına yol açabilir. İsa'nın çarmıha gerilmesi de bu rolü fazlasıyla oynamıştır.

İseviliğin başlangıçtaki bu saf hali, Grek felsefe akımlarının etkisi altında, özellikle Eflatun felsefesiyle bir teoloji (tanrıbilimi) haline gelecektir. Üçlü tanrı anlayışı (teslis) çeşitli yorumlarla açıınlanmaya çalışılacaktır. Bu yorumların izlerini de, daha çok Sümer mitolojisinde bulmaktayız. Gerek Enki, gerek Babil-Marduk mitolojilerinde, baba tanrı, ana tanrıça ve daha güçlü oğul tanrı anlayışına rastlamak, temel anlayış düzeyindedir. Bunun da arkasında, en eski ata, gelenek ve dönem temsilini yapan torun ve oğul üçlüsü yatmaktadır. Daha çağdaş felsefi bir yorumu ***Hegel*** geliştirmiştir. ***Tez-antitez-sentez*** biçimindeki bu yorum, evrenin temel oluşum yasası olan diyalektik kuralı dile getirmektedir. Gerçekten tüm doğa oluşumlarında bu yasa hükmünü icra etmektedir. Zerdüştlükteki ikilem de, bu görüşün ilk farkına varılan bir biçimidir. Zerdüştlükte tez ve antitez, sentezle sonuçlanmamıştır. Grek felsefesinde biraz daha Herakleitos'la ilerletilecektir. En çağdaş anlamına Hegel'le varılacaktır.

Daha sonra Hıristiyanlık'ta ana Meryem'e biçilen rol ilginçtir. Meryem ana tanrıça İnanna'dan, Star'dan çok uzaklaşmıştır. Bunda, gerek Babil destanında Marduk'la birlikte ana tanrıça Tiamat'ın ölümcül bir darbe yemesi, gerekse Musa'yla tamamen eve kapatılmasıyla kalan son izlerin de tarihten yitip gitmesinin önemli rolü vardır.

Bu süreçte özellikle Semitik gelenekte, erkeğe dayalı ataerkil toplumun çok sert kuralları, özünde bir neolitik dağ ve tarım tanrıçası olan İştar (İnanna ve Star'la aynı) kültürünün anaerkil kurallarıyla zıtlık teşkil etmesi ve Babil döneminde Sümer kültüründeki tanrıça ağırlığının son kalıntılarının aşılmasıyla yakından bağlantılıdır. Ana bu dönemden sonra eski tanrıça, artık evinde, uysal, iffetli bir kadınıdır. Tanrılarla eşit olması şurada kalsın, sesini duyuramayacak, yüzünü açmayacak haldedir. Yavaş yavaş peçeye sarılmakta, güçlü erkeğin mutlak haremi olarak tutsak alınmaktadır. Musa, İbrahim geleneğinde bunu daha da geliştirmiştir. Kadın köleliğinin Arabistan'da çok derin olması, bu tarihsel gelişmeyle bağlantılıdır.

İsa'nın anası Meryem, geleneğin en eski biçimlerinde tanrıçadır. Ama kadının sürekli statü kaybı, İsa'nın doğuş döneminde tam bir doğum aracı durumuna kadar inmiştir. Genelde de böyledir. M.Ö 2000 ile M.S 2000'li yıllar arasında kadın tarihi, erkek lehine siyasal iktidar ve sömürünün zor ve hileyle gelişmesi oranında, sürekli en alttaki sınıfın tarihidir. Erkeğin köleleşmesi yanında, cins özelliği nedeniyle kadın daha katmerli bir köleliğe mahkum edilmektedir. Babil döneminde ana tanrıça Tiamat baş başa savaşmaktadır; hatta Musa döneminde yakını olan ***Mariam*** 'la şiddetli bir kavga yaşanmaktadır. Musa'ya kolay boyun eğilmemiştir.

İsa'nın anası Meryem'e gelince, hiçbir etkinliği yoktur. Rab üflemiş, o da doğurmuştur. Bunun anlamı, erkeğin mutlak hakim olmasıdır. Üfleme, hakimiyeti dile getirmektedir. Kadının, kucağında çocuk büyütmekten öteye rolünün kalmadığını simgelemektedir. Diğer önemli bir husus, bu üflemeye Ruh-ül Kudüs (Kutsal Ruh) denilerek, aslında kadında temsil edilmesi gereken tanrısal güç çarpıtılmaya çalışılmakta, Meryem'in şahsında kadından çalınmaktadır. Sümer izinde buna denk düşen ana tanrıçadır. Aslında bu konunun çok büyük bir ideolojik önemi vardır. Bu ideolojik kimliğin, feodal dönemde daha da silinecek olan kadının etkinliğini yitirmesinde belirleyici rolü vardır. O günden beri Meryemler hep silik, sessizce çocuklarına ağlayan, erkeğine tümüyle bağlanmış, sanki ezeli tutsaklar gibidir. Bu durumun, kadın doğallığıyla hiç ilişkisi olmadığı gibi, erkeğin büyük siyasal egemenliğiyle bağlantısı kesindir. Bir dönem nasıl kadın tanrıçalar çağı egemen idiyse, tarihin bu sınıflı ve devletli döneminde de erkeksi tanrılar çağı egemendir. Tarihin derinliklerinde karanlığa terk edilen ve erkek tarafından hep ikiyüzlü bir namus-harem anlayışıyla örtbas edilen bu gerçeklik, ancak özgürlük mücadelesinin yaratacağı genel toplumsal özgürlük düzeyiyle orantılı olarak açığa çıkacak ve anlam bulacaktır.

Hıristiyanlığın kilise babaları eliyle M.S 5. yüzyıldan itibaren felsefi bir anlama kavuşması ve teolojisini kurmasıyla, feodal çağın güçlü bir ideolojik kimliği haline geldiği kesindir. Bu dönemden itibaren devlet ideolojisi haline gelmesi, hem feodal çağın doğurucu ideolojik güç olarak rolünün tanınmasının, hem de köleci Roma'yla uzun bir mücadele döneminden sonra –onun birçok özelliğini kaparak, başlangıçtaki eşitlikçi özünden koparak– gerçekleştirilen uzlaşmayı ifade etmektedir. Artık ne Roma İmparatorluğu eski köleci im-

paratorluktur, ne de Hıristiyanlık eski eşitlikçi, saf, İsa ve havarilerinin kutsal dinidir.

Hıristiyanlık'la düşünce dünyasına dinsel dogmaların egemen olması çağı başlar. M.S 5. yüzyıldan M.S 15. yüzyıla kadar yaklaşık bin yıl, dini düşünce tarzının hakimiyetiyle geçer. M.Ö 5. yüzyıldan M.S 5. yüzyıla kadar geçen bin yılda ise, daha çok büyük felsefe klasiklerinin ağırlığı hakimdir. Ciddi bir gerilemenin yaşandığı açıktır. Bunun en başta gelen nedeni, kent toplumunun çözülüşü ve kırsal ekonominin bir kez daha önem kazanmasıdır. Kent karmaşık ve büyümüş topulumu ifade eder. Rasyonel düşünceyi zorlar. Daha gelişmiş bir yönetimi ve işbölümünü gerekli kılan kırsal toplum, tekdüze, dar bir toplumdur ve dogmatizme açık bir düşünce biçimi, kişisel yönetim ve fazla iş bölümünü gerektirmeyen bir ekonomiyle örtüşür. Onun bu yapısal özellikleri, dini dogmatizme açık bir zemin sunar. Ortaçağa karanlık denmesi de bir anlamda bu durumundan kaynaklanır. İnsanlık tarihindeki klasik çağ gerçekten kalıcı izler bırakmıştır. Yeni çağın doğuşunda esastır. İnsan aklının ve iradesinin en büyük uyanışını temsil eder. Dinsel dogmanın egemen olduğu çağ ise, köleciliğin çözülüşünü barajlayıp daha geriye düşüşü önlemek ve yeni çağı hazırlamak açısından büyük önem taşır. Kent toplumunun aşırı ileri gitmesinin yol açtığı bir kırılma, dayanamayıp çatlamasının yol açtığı bir sonuçtur. Bazen neolitiğe geri dönüş gibi gelse de, aslında durum farklıdır. Köleliği doğuran neolitik tümüyle aşılmıştır. Hatta yeni toplum kırsal alan ağırlıklı da olsa, köleci topluma göre daha ileri bir öz taşımaktadır. İnsanlık bir daha kendisine kölelik zincirleri vurulamayacak bir benlik kazanmış, düşünce ve moral yapı edinmiştir.

Ortaçağa girişte insan hiçbir zaman Sümer ve Mısır'ın karşısındaki insan değildir. Dini inancın hakimiyetinde de olsa, ancak gökteki tanrıya kulluk edebilir. Yerdeki tanrı-krala kulluk etmeyi en büyük küfür saymaktadır. Dinler köleciliğe karşı insanı yeterince eğitmiş ve olgunlaştırmışlardır. Gerileme daha çok kentlerin çöküşünde ve rasyonel düşüncenin çok zayıf kalmasında yaşanmaktadır. Bu alanlarda bile neolitiğin çok ilerisinde kentlerin varolduğu, yeni kentlerin kurulduğu ve rasyonel düşünce eserlerinin birçok kütüphanede saklı tutulduğu bir dönemi ifade etmektedir. Daha yakından bakıldığında, inanç çağının terbiyesinden geçmeden yeni çağa ulaşmanın mümkün olmayacağı anlaşılacaktır.

İslam ideolojisinin doğduğu dünyayı ve dönemi, öz itibariyle böyle tanımlamak mümkündür. Hıristiyanlık özünden büyük tavizler verse de, büyük Roma İmparatorluğu'nu içten çözmüş ve Doğu Roma'nın, Bizans'ın resmi ideolojisi statüsünü kazanmıştır. Pers-Sasani İmparatorluğu'na karşı üstünlük kazanmaktadır. Bu yeni din, Avrupa üstünde yeni bir yayılına sürecine girmiştir. Bir nevi Doğu-Batı yakınlaşmasını inanç temelinde de olsa kurmayı başarmıştır. O zaman İslamiyet'in rolü ne olacaktır? Tarih için bir yenilik mi, bir tekrar mıdır? Hangi boşluğu dolduracak ve hangi yeni uygarlık dalgasına yol açacaktır? Bu gücü kendi yenilikçi çıkışında mı, yoksa bazı gelenekleri canlandırmasında mı bulacaktır? Sadece bir coğrafi boşluğu mu dolduracak, yoksa eski bir uygarlığı dönüştürecek gücü mü temsil edecektir? Buna benzer hayati soruların cevaplanması, İslamiyet'i tanımlamak açısından önemlidir.

İslamiyet'in tarihteki yükselişini feodal uygarlık çağının radikal devrimci eğilimine bağlamak daha gerçekçi görünmektedir. Hıristiyanlık eğer feodalizmin evrimci, reformcu çizgisi ise, İslamiyet radikal devrimci çizgisidir. İdeolojik olarak aynı kökenden kaynaklandıkları yeterince gösterilmiştir. ***İncil*** ve ***Kuran*** bu kaynaklanmanın en önemli kanıtlarıdır. Eski Ahit olmadan İncil ve Kuran'ı düşünmek olanaksızdır. Ama Sümer ve Mısır mitolojisi olmadan Tevrat ve tüm Eski Ahit'i tasarlamak da olanaksızdır. Şimdiye kadarki uygarlık değerlendirmemizin, bu gerçekliği yeterince açıkladığı kanısındayım.

Fakat İslamiyet'i Mukaddes Kitap'ın (Eski ve Yeni Ahit) basit bir aktarma veya yorumlanması olarak düşünmek de büyük yanlışlık olur. Etkilendiği kadar, kendi çağ özgünlüğünü, dönüşmüş ifadesini oluşturduğu da büyük bir açıklıkla belirtilmesi gereken temel bir husustur. Hz. Muhammed'in çağlara yaraşır bir devrimci kişilik sergilediği tartışmasızdır. İlk üç önemli peygamberle –İbrahim, Musa ve İsa'yla– karşılaştırıldığında, mantık ve iradesini daha güçlü ortaya koyan, örgütleyen ve eyleme geçiren somut bir kişilik olduğu da kesindir. Çizgisini oluşturup başarılı örgüt ve eylem çabalarıyla daha sağlığında Arabistan yarımadasında en hakim güç konumuna ulaşmayı başarmıştır. Bu yönü ile tarihte çok az kişilikle, belki de İskender ve Lenin'le mukayese edilebilir. Hz. Muhammed'in, –dinsel dogmatizmle değil de, bilimsel tarih ve toplum anlayışıyla yaklaşıldığında– son derece öğretici bir ideolog, siyaset ve eylem

adamı olduğu çarpıcı olarak görülecektir. Hz. Muhammed'in kutsallık zırhıyla örülmüş olarak bakılmasına, değerlendirilmesine ihtiyacı yoktur. Bilimle hakkı verilecek, en önde gelen kişiliklerdendir. Sanıldığının aksine, İslamiyet'in dogmatik gelişimi kendisini yüceltmemiş, bilakis hak etmediği dini dogmalara boğulmuş bir kişi hüviyetinde göstermiştir.

Ortadoğu'nun yeniden doğuş (Renaissance) devriminde yapılması gereken en temel işlerden birisi, Hz. Muhammed'i tarihi ve güncel dogmatikler ve despotların elinden kurtarmaktır. Bu tarih, kişiliğiyle en ters dogma ve uygulamaları onun adına gösterme tarihidir. ***Ehli beyt*** dediği yakın çevresinin başına gelenler, daha vefat ettiğinde bile cenazesinin üç gün yerde kalması, ihanetin ilk günden beri nasıl bir eğilim ve cüretkarlık içinde olduğunu iyi kanıtlamaktadır. ***Kerbela*** vakası yalnız bir tarih trajedisi değil, İslamiyet'in bağrındaki ihanetin en erken patlaması ve gerçek gücüdür. Daha doğuş sürecinde, kutsal tutulması gereken değerlere böyle saldıran ihanetin, daha sonraki tarihi süreçlerde ne tür bir fanatizme ve vahşete yol açacağına bir örnek olarak da göstermek mümkündür. Sıradan bir bilimsel uyanış bile, İslam gerçeğini ve tarihçesini yeniden ve bütün yönleriyle didik didik çözümlemeyi şart kılmaktadır. Bu betonlaştırılmış ve tüm Ortadoğu'nun ve İslam ülkelerinin zihniyetini kaplamış kireçlenme ayıklanmadan, çağdaş bireyin oluşması mümkün değildir. Gerçek bir laiklik veya İslam yenilikçisi, bu gerçek karşısında rolünün bilincinde olduğunda ve gerekenleri yaptığında anlam kazanacaktır. Hz. Muhammed kişiliğine anlamlı bir saygı da, ancak bu gerçeği bir türlü görmeyen, tersine habire zihni betonlaştıran ve baskıyı çağdaş Nemrut ve Firavunlar olarak katmerleştiren despotların ve dogmatiklerin aşılmasıyla mümkün olabilecektir.

Bu saygının ve şimdiye kadar bu doğrultuda çok büyük emek sahiplerine bağlılığın bir gereği olarak İslamiyet'i çözümleme çabalarına katkılarımızı sunmaya çalışacağız.

1- Aydınlatılması öncelik taşıyan en temel kavram ***tevhid***, yani Allah'ın birliği sorunudur. Daha tam şekliyle, Allah'ın varlığı ve birliği ile Hz. Muhammed'in son elçisi olması, bu haliyle kavrama kilit bir önem atfetmektedir. Neye, kime karşı varlık ve birlik, neden son elçi? İslam teologları şimdiye kadar hep dini sınırlar içinde kalarak cevap aradılar. Yapılan bilimsel analizler ise, özellikle Sümer mitolojisinden habersiz olduğu ve Avrupa uygarlık merkezli bir

bencilliği aşamadığı için, sınırlı izahlar getirmekten öteye gidemediler. Ortadoğu aydınlanması, bunu öz yetenekleriyle sağlamak görevinden kaçınamaz. Tabuları parçalamadan da bu görev başarıyla yerine getirilemez.

Neolitiğin kadın ağırlıklı ve çok tanrılı dinsel gelişimi sürecinde, Sümer ve Mısır uygarlığıyla önemli bir sıçramaya ve dönüşüme uğradığı, eldeki belgelerden izlenmektedir. Toplumun hem sınıflaşması hem cinsiyet ayrımına dayalı yapısı, üretimde büyük bir verimlilikle kendini kanıtlayınca, rahiplerin oluşturduğu mitolojiye büyük bir güven gelişti. Rahip tapınaklarının aynı zamanda üretim merkezleri rolünde olmaları, bunda büyük pay sahibidir. Semavi, göğe dayalı dinlerin çıkışı, bu süreçle birlikte dinsel inançlarda köklü bir aşamaya yol açar. Gök düzenindeki istikrar ve değişmezlik, temel inanç olarak örnek alınır. Ortadoğu inançlarındaki bağnazlığın gelişmesinde, bu göksel düzendeki istikrarın temel bir etkisi vardır. Değişmezlik, ebedi, ezeli gibi kavramlar hep bu etkiyle bağlantılıdır. Bu değişmezlik düşüncesinin insanlığın zihniyet yapısı ve gelişimi açısından en büyük yararı ise, kalıcı yasa fikrine açık bir yapıda olmasıdır. Gökteki düzen yerde de aranmaya çalışılır. Yeni dini inançlar hep bunu arayacak ve zihniyet dünyasına hakim kılmaya çalışacaktır. Çok tanrılık yapısı korunmakla birlikte, sayıları giderek azalmakta ve içlerinde yer, gök, su, hava, fırtına gibi olguları temsil eden bazıları en büyük tanrılar olarak sivrilmektedir. İnsan biçimli olmaya devam etmekle birlikte, sınıf ayrışmasının doğal sonucu olarak, insanlığı efendi tanrılarla kul hizmetçileri biçiminde yeniden yaratmak işlevine soyunmaktadır. Özellikle bilge ve kurnaz tanrı Enki, efendi-kul yaratımının büyük ustasıdır. Diğer tanrılara bunun akıl hocalığını yapar. Kabul ettirir. Tanrı Ninhursag (dağlık bölgenin tanrıçası) ve son aldığı biçim İnanna'nın rolü en aza indirgenir. Sessiz bir uzlaşmayla yarattığı erkek ağırlıklı ve kullarını dışlayan tanrılar kuruluyla (Pantheon), gök sisteminin bir versiyonu olarak yeryüzü düzeni kurulmuş gibidir. Adem'le Havva'nın cennetten atılması ile edebi hizmetçiliğe mahkumiyet, insanlığın kaderi olarak çizilmektedir. Sümer rahipleri, efendi-köle ayrımına dayalı bu sınıflı toplum yapısını mitolojik ve dini kurallara bağlayarak, tüm Ortadoğu'nun, hatta dünyanın dinsel gelişmesinin temelini çok güçlü bir biçiminde atmış bulunmaktadır. Dinler tarihinin bu gerçekliği kabul etmesi gerekmektedir. Bu kabul edilmedikçe, hiçbir dini yorumlama doğru bir tarihi temele, dolayı-

sıyla gerçekliğe dayalı olarak izah edilemeyecektir. Eksik kalacak ve birçok yanlış anlamı taşırmaktan kurtulamayacaktır. Semavi dinlerin temelinin Sümer rahiplerinin tasarımlarına çok şey borçlu oldukları inkar edilemez. Rahip tapınakları, hem maddi üretim alanında hem ideolojik yaratımlarında bir ana rahmi görevini görmekte; burada yaratılan uygarlık insanlık evriminde ve tarihin başlamasında en temel rolü oynamaktadır.

Sümer rahiplerinin tanrı kavramına getirdikleri en önemli katkı onu göğe yüceltme, doğanın temel kuvvetlerini ona yükleme; toplumda ise efendi-sahip sıfatları yüceltilirken, insanları onun kulları statüsüne tabi kılma olmuştur. Politik iktidarın ideolojik temelinin kurulduğu çok açıktır. Sümer ilahiyatında tanrı, toplumun politikleşme ihtiyacıyla at başı geliştirilmekte, yüceltilmektedir. Diğer bir deyişle maddi bir olgu olan politik iktidarın ideolojik yansıması veya karşılığı, insanları hizmetkarı olarak yaratan tanrıdır. Böylelikle tanrı kavramı politika olgusuyla özdeşleşmektedir. Politikanın ideolojik karşılığı olmaktadır. İdeolojik karşılık yaratmadan hiçbir politik düzenin yürüme şansı yoktur. Politikanın yürümesi her zaman tanrıların gölgesi altında mümkün olmuştur. Politikanın kendisi, ideolojisinin zihniyetlerdeki dogmasıyla etle tırnak gibi iç içedir. Klasik politik güç çözülmeden laikliğin asla gerçekleşememesi de bununla bağlantılıdır.

Hz. İbrahim atalığına bağlanan tevhid, birlik ilkesi, daha önce yorumlandığı gibi coğrafyanın yeknesaklığı ve kabilelerin birlik ihtiyacıyla sıkı bir özdeşlik içinde gelişmektedir. Arabistan'daki kabile düzenlerinde totemik aşamadan sonra tanrı kavramının, Sümerlerin yüceltilmiş tanrı kavramının genel ifadesi olan El ile karşılanmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Ama birçok kabilenin kendi El'i vardır. Bu durum kargaşaya yol açtığı gibi, birlik ihtiyacının giderek kendini dayatmasına yol açmaktadır. Tevhid ilkesinin sosyolojik izahını bu birlik ihtiyacında görmek en doğrusudur. Neden herhangi bir zamanda değil de, yakın kabilelerin hem savunma hem saldırı ihtiyacıyla birliğe en çok ihtiyaç duyulan bir dönemde El için tevhid düşünülmektedir? İbrahim'in kendi yakın akraba kabileleri içinde bile şiddetli bir birliğe ihtiyaç olduğu Eski Ahit'ten rahatlıkla anlaşılmaktadır. Çevredeki çok sayıda kabilelerin farklı El'i varoldukça, birlik gerçekleşmeyecektir. İbrahim'in misyonunu gerçekleştirebilmesi için, çok tanrılı dönemden kalma kabile El'lerini tekleştirmesi gerekmektedir. En azından kendi kabileleri için bunu sağlaması ve kendi-

ni de ona göre tek El'in en yakın, yani elçisi olarak kurumlaştırması, ideolojik oluşumdaki kilit öğedir. Bu ideolojik operasyonla hem El'i özelleştiriyor, hem de kendisiyle yakın bağ –elçilik– içinde tutarak, beklenen sıçramayı gerçekleştiriyor. Buna dinler tarihinde ikinci büyük kırılma veya dönüşüm demek mümkündür. Yeni tanrısal kimlik hem tevhid sıfatıyla tekleşmekte, hem de insanın tanrı olamayacağı ilkesiyle elçiliğe geçiş yaptırınaktadır.

Bunun politik ve toplumsal anlamı, kabile aristokrasisinde şeyhlik kurumuna ulaşmadır. Şeyh, Sümerlerdeki gibi tanrı-kral olamaz. Çünkü kabile tam bir sınıflaşmaya ayrışmamıştır. Şeyhin kabileden olduğu, günlük yaşamda iç içe yaşadıkları toplumun geri kalanlarıyla arasında mesafenin henüz tam açılmadığı bir sosyal gerçeklik egemendir. Tanrılaştırılacak durumda değildir. Tanrılaşma ancak kralla-ra ait bir özellik olarak dönem kültüründe yer etmiştir. Bunun ideolojisi ve uygulaması, Mısır ve Sümer toplumunda çok önceden ve çarpıcı olarak gerçekleştirilmiştir. Zaten kendisi de bir şeyh olan İbrahim, Tanrı Nemrut'a isyanı sembolize etmektedir. İdeolojik kökeni, insandan tanrı olamayacağı biçimindedir. İnsan tanrıya karşıtlık temelinde ideolojisini, yeni tanrısal kimliğini belirlemeye çalışmaktadır. Sonuçta bu ideolojik savaşım tevhidle, yani tanrının birliğiyle ve ona en yakın olanın ancak elçisi olabileceğiyle, dinler tarihinin büyük bir aşamasını gerçekleştirmektedir. Köleliğe göre daha insancıl ve yumuşak bir dönüşüm sağlanıyor. Sümer ve Mısır mitolojik etkileriyle kabile totemciliğinin çarpışmasından, tez ve antitezinden yeni bir sentez oluşmaktadır. Tevhid gerçekliği budur. Sosyolojik olarak birleşmek zorunda olan akraba kabilelerin kavimsel birliğine denk gelmektedir. Politik olarak ise şeyhin otoritesinin sınırlılığını ifade etmektedir. Tevhid, Allah ve şeyhin yönetiminde birleşen kabilelerin büyük, heyecanlı ideolojik kimliğidir. Allah artık kavmin soyadı gibidir. Bir güç kaynağıdır. *"Ya Allah"* demek, *"İmdadıma yetiş, güç ver"* anlamındadır. Bir nevi birlik için yaşam sloganıdır. Çağları dolduran *"Ya Allah"* sesleri, birleşelim-güçlenelim-kazanalım formülünün sihirli, mucizevi anahtarıdır.

Tarih içindeki gelişimine baktığımızda, Allah tapımıyla birliğe ve güce ulaşılmak istendiği çok açık görülmektedir. Öyle sevgili kulun cennete gitmesi gibi kavramlar, işin fantezi, edebi kısmıdır. Öz, şiddetle ihtiyaç duyulan sosyal ve politik birlikle güçlü yönetim ihtiyacıdır. İdeolojilerin daha çok gelişmemiş, dönemin zihniyetine daha

inandırıcı olmak için başvurduğu edebiyat kısmıyla, esasta temel bir toplumsal ve politik ihtiyacı karşılayan özü arasındaki ayrımı iyi görmek gerekir. Aksi halde tarihte içine amaçlı olarak sıkça ve yoğunca düşülen dogmatizmden kurtulunamaz. Her ideolojik örtünün altında, dile getirdiği temel bir toplumsal ve politik gerçeklik yatmaktadır. Bunun da altında, son tahlilde temel ekonomik farklılıklar ve çıkarlar yer almaktadır. Çözümlemeyi bu çerçevede bütünsel kılmadan, yalnız bir alanda sınırlamak, toplumbilim çalışmalarında bilinçli veya kendiliğinden en temel yöntem hatasına düşmeye yol açmaktadır.

Hz. İbrahim'in atası olarak kabul edildiği bu büyük ideolojik dönüşüm, Musa ve İsa dönemlerinde daha da geliştirilecektir. Özünde birbirlerine yakındırlar. Zaten tek tanrılı dini gelenek denilmesi de bu anlamdadır. Kaldı ki, İsa'ya kadar yaklaşık bin yıllık bir süreç içinde, kutsal kitaplara göre 124 bin peygamber yaşamıştır. Bununla, her topluluktaki duyarlı, vicdanlı aydın kişilerin peygamber olarak değer gördükleri anlaşılmaktadır. Temel görevleri geçmişi ve bağlı olunan geleneği canlı tutmak ve bu geleneklerde öngörülen, vaat edilen ülke, hayal edilen cennet veya kurtuluş gününün umudunu diri tutmaktır. Kimi dönem ***Musa, Davut, Süleyman, Yerem ya, Ezra, Yahya, İsa*** gibi çok önem kazananları ortaya çıktığı gibi, çoğunlukla bir eğitmen gibi olanları da aynı zincirin halkaları durumundadır. Peygamberlik eskinin ata kültü gibi, daha bir incelik ve tanrısallık kazanmış toplumun kutsal geleneğidir. Her zaman temsilcileri vardır, peygambersiz dönem yoktur. İbrahim'den beri, ağır bunalım döneminde en güçlü peygambersel çıkışlara ihtiyaç duyulmaktadır. İkinci derecede kutsal kitapları taşıyanlara ise Musevilik'te ***kahin*** denilirken, İsevilikte ***Patriyark*** , Müslümanlık'ta ***Şeyhülislam*** denilecektir. Bunlar daha çok kitabı ve sünneti olan peygamberlerin yorumlayıcıları ve yazarlarıdır.

İşte tam bu koşullarda Hz. Muhammed'in İslam çağı volkan gibi patlayacaktır. İslamiyet'in hızlı gelişimini ve yayılışını salt kılıç gücüyle izah etmek gerçekçi olmamaktadır. Koşullar olgunlaşmadan hiçbir zor, ne kadar şiddetle uygulansa da, toplumsal gelişmelere yol açamayacağı gibi, tahripkar sonuçları doğurmaktan öteye gidemez. İslam'ın şiddeti, çoktan göl ve dereciklerin önünü tutan kum yığınları gibi, çözülmüş bentleri dağıtmaktan öteye başka bir anlama gelmez. Zaten çözülmüş bu tutucu bentler birkaç darbeyle tümüyle yı-

kılmakta ve feodal uygarlığın güçlü nehirsel akışına her göl ve derecikten kollar katılarak, akışı önünde durulamaz bir sel haline gelmektedir. Bu büyük devrimsel hamleyle insanlık, en temel merkezlerinde, yeni bir ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değişimle, uygarlık tarihinin yeni biçimi ve gücü haline gelecektir.

Bu tarihi gelişmeyi böyle tanımlarken, şüphesiz onun temel kişiliği olarak Hz. Muhammed'in özelliklerini ve katkısını daha yakından görmek büyük önem taşımaktadır. Belirtildiği üzere doğup büyüdüğü koşullar, çağın üç temel gücü olan Bizans, Sasani ve Habeşistan İmparatorluklarının kesişme noktasındaki Arabistan'ın iç bölgeleri olan ***Mekke***, ***Medine*** ve ***Taif*** üçgeninin koşullarıdır. Bu şehirler üç imparatorluk arasında büyük gelişme gösteren ticarete dayalı olarak kurulmuşlardır. Çöl bedevisi kabile düzenine göre parlak ve zengin bir gelişme, kentleşme anlamına gelmektedir. Kentleşme, Arapça'da Medineleşme, uygarlaşma demektir. Zaten bir şehrin adı Medine'dir. İlk defa Semitik saf Arap kabileleri ticaret yoluyla geliştirdikleri bu kentler etrafında bir uygarlaşma imkanına kavuşur gibidir.

Ortadoğu'nun ideolojik kimliğinde Hz. İbrahim'le başlatılan İbrani gelenek, Sümer ve Mısır uygarlığının birikimine dayanmakla birlikte, onları aşan, dönüştüren ve geniş çöl kabilelerinin uygarlaşma sürecine çeken tarihi bir aşamayı teşkil etmektedir. O, uygarlığın ikinci büyük dalgasının ideolojik bayrağıdır. Büyük toplumsal hareketliliğin gelişen zihniyeti ve ruhsal olarak yeniden şekillenmesidir. Bir yandan ilkel kabile gericileşmesini temsil eden totemik putlar kırılırken, diğer yandan insan biçimli, çok tanrılı, en büyükleri kendini tanrı-kral olarak sunan Sümer ve Mısır, Nemrut ve Firavun düzenlerine de baş kaldırılmaktadır. El'in Allahlaşması, bu tarihi evrimin en temel ideolojik silahıdır. *"Allah birdir, peygamber elçisidir"* sözüyle kitleselleşen müminler, en büyük propaganda gücüdür.

Hz. Muhammed dönemine gelindiğinde, ekonomik ve sosyal koşulların gelişmesi karşısında politik yapılanmalar durgunlaşırken, resmi ideolojiler gericileşip saldırganlaşmaktadır. Ekonomik ve sosyal kurumlaşmalarda kölelik hızla aşılırken, hakim devlet biçimleri tutuculukta büyük bir ısrarı yaşamaktadırlar. Sümer ve Mısır monarklarının bile gerisine düşmüşlerdir. Doğan yeni ekonomik ve toplumsal ilişkileri karşılamaktan uzaktırlar. Politik yapı, yeni tip üretim ve sosyal güç ilişkileri önünde en temel engel konumundadır. Özel-

likle Bizans ve Sasani İmparatorlukları, çağını çoktan doldurmuş, işlevini yitirmiş, kölelik kalıntısı devlet aygıtları olarak, uygarlığın yeni hamlesi önünde aşılması gereken bentler durumundadır.

İnsanlığın yükselen yeni yaşam tutkuları, hayalleri bu bentlere çarpıp durmaktadır. Bizans'ta Hıristiyanlık yoluyla yaşanan evrim, giderek baskı ve karanlığa yol açan büyük bir tutuculuğa dönüşmektedir. İsa'nın eski saf haliyle ezilenlerin kurtuluş umudu olan Hıristiyanlığın kendisi, bir vicdan ve ahlak dini olmaktan çıkıp, iktidar oyunlarının bir aracı haline getirilmiştir. Hz Muhammed'in yücelme döneminde resmi Hıristiyanlık, iktidar sahiplerinin yayılma ve baskı aracı olarak, özüyle ters bir biçime dönüştürülmüştür. Kitlelerin umudu olmaktan çıkarılmış, bir uyutma aracı olarak kullanılmaktadır. Gelenekteki Mesih (Kurtarıcı) inancı, yeni Mesih'ini, yani peygamberini, Kutsal Ahit'te de geçtiği gibi yeniden arar duruma düşmüştür. Yeni peygamberin ne zaman ve nerede ortaya çıkacağına dair işaretler artmıştır. Her gün yeni işaretler gösterilmekte ve tartışılmaktadır.

Pers-Sasani İmparatorluğu'nda Mani'nin yükselişi, daha başlangıçta (M.S 275) çoktan Zerdüştçülüğü tutucu kılan rahip Kartirler tarafından katliamlarla durdurulmuş, tüm yeniliklere karşı imparatorluk nefessiz bırakılmıştır. Zerdüştiliğin tutucu bir aygıt olmaktan öte rolü kalmamıştır. Daha da ötelerde Çin ve Hint uygarlıkları içten büyük boğuşmaları yaşamakta, feodalleşme sancılı gelişmektedir. İnsanlık, tıpkı Asur İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi kurtuluşu, çok yaygınlaşan mistik, gizli tarikat birliklerinde aramaktadır. Yarı dini, yarı felsefi bu mistik kanallar, insanlığın özgürlüğe açık yegane yolları olarak kalmakta, ama bir türlü ana kurtuluş akımı haline gelememektedir. Küçük göl ve dereciklerden bir ana nehre yol açılamamaktadır.

Bu kentlerin bir avantajı, üç imparatorluğa göre bir çevre konumunu teşkil etmeleridir. Hiçbir imparatorluk buraları bir türlü sınırlarına tam olarak dahil edememektedir. Çöl, adeta doğal bir savunma denizi rolünü oynamaktadır. Demire, kılıç gücüne ve ata kavuşan Arap kabilelerine hiçbir düzenli ordu gücü dayanamamaktadır. Burada kılıç ve at, stratejik bir rol oynamaktadır. Devenin bir çöl gemisi olarak ticarette oynadığı büyük rolü ve yeni kavuşulan Arap atları ve kılıçlar çölün doğal savunma gücüyle birleşince, aslında stratejik tarihi aşamanın en temel koşulları olgunlaşmış bulunmak-

tadır. Her üç imparatorluk da Mekke'ye kadar türlü seferler düzenlemekle birlikte, ağır kayıplarla geriye çekilmekten kurtulamamaktadır. Düzenli ordunun bu koşullar altında yapacağı fazla bir şey yoktur. Ayette geçer; Ebabil kuşlarının Habeş ordusunu attığı taşlarla perişan etme öyküsü, aslında kabile güçlerinin at ve kılıçla savaşmalarının dinsel anlatımıdır. Üç imparatorluk arasında ticaret olağanüstü bir zenginleşmeye yol açarken, at ve kılıç da çöl koşullarına göre bir gerilla savaş tarzı olarak yeni doğmakta ve olağanüstü başarma imkanlarını beraberinde getirmektedir. Bu çöl gerillasına, halen ***Büyük Sahra***'da, ***Fas***, ***Cezayir*** ve ***Sudan***'daki rejimlere karşı uygulananları da dahil olmak üzere, tarihin her döneminde dayanmak çok zor olmaktadır.

Tarihte bu çöl gerillasının bir benzeri de ***Moğolistan*** ve ***Türkmenistan*** çöllerinden kaynaklanacak ve tarihin en güçlü yayılma hamlelerine yol açacaktır. Aryenlerin Zagros-Toros dağ sistemlerine ve Germenlerle Slavların kuzeyin orman ve steplerine dayalı olarak uygarlık merkezlerine karşı savunma ve saldırı yöntemleri de, benzer koşullara ve aynı mantığa dayanacaktır. Arabistan yarımadasında daha önceleri M.Ö 3000'lerden beri Nil ve Dicle-Fırat vadilerinde gelişen uygarlık merkezleri arasında da benzer koşulların oluştuğu bilinmektedir. Kuzeyin çok üretken neolitik köyleriyle, Nil, Fırat ve Dicle'nin şehir merkezleri arasında erkenden ortaya çıkan ticaret koşulları Semitik kabileleri dönüştürmüş, bir saldırı ve savunma gücü haline getirmiştir. Sık sık talan yapmakta, güç getirdiklerinde kalıcı yerleşimlere geçmekte, güç getirmediklerinde de çölün derinliklerine kaçıp kendilerini savunmaktadırlar.

İbrahim'in atalığı bu geleneği en üst düzeye çıkarmış, şahsiyet kazandırınış, giderek bir öz uygarlık gücü haline getirmiştir. Henüz kılıç ve at gücüne sahip olmadıkları dönemde, bu etki ancak devenin gücüyle işlevsel olmuştur. M.Ö 1000'lerden itibaren demirden silahın devreye girmesiyle etkinlik artacak, ilk İbrani krallığı kurulacaktır. Mısır'la Babil'in ve daha sonra Asur, Pers ve Roma'nın bu yeni uygarlık merkezlerine saldırınaları, bazen çok acımasız ezmeleri ve yerinden sökmeleri nedensiz değildir. Çünkü bu merkezleri en çok zorlayan, bu çöl kaynaklı kabilelerin saldırıları ve alternatif oluşturma yetenekleridir. Nitekim bu kabile gelenekleri Sümer, Mısır ve hatta en son İsa yoluyla, görkemli Roma'nın da çözülüşünü ve sonunu getirmekte en temel rolü oynamışlardır. Hz. Muhammed dönemi,

bu geleneğin yeni koşullar altında bir volkan gibi patlayan ve halen etkileri süren yeni bir uygarlığı, feodalizmin görkemli yükselişini hazırlayan doruk sürecini oluşturmaktadır.

2- Hz. Muhammed'in kişiliği, özce dile getirilen dönem koşullarının etkisi altında oldukça çelişkili bir gelişim göstermektedir. Üç büyük imparatorluğun yayılan kültürleri, Arap kabile kültürlerinin çok ilerisindedir. Aralarında kıyaslanmaz uçurumlar bulunmaktadır. Kabe'deki Pantheon'da (tanrılar topluluğu) biriken kabile totemleri cansızdırlar ve hiçbir güç ilham edecek özellikleri kalmamıştır. Her ne kadar ***Lat***, ***Menat***, ***Uzza*** gibi bazıları en büyükleri olarak saygı görmekte ve belli başlı güçlü kabileleri temsil etmekteyseler de, bunlar yeni bir uygarlığa ilham vermekten uzaktırlar; tersine giderek onlar yüzünden yeni fikirler ve mistik tarikatlar yasaklanmaktadır. Üstyapıda kabile tutuculuğunu esas alan zihniyet ve kurumlar egemendir. Herkes ancak kabilesiyle övünmektedir. Kadınlar hor görülmekte, kız çocukları ölüme terk edilmektedir.

Mekke-Şam arası ticaret yolculukları, Hz. Muhammed'in fikri olgunlaşmasında temel bir öneme sahiptir. Hıristiyan Nestori rahiplerini çok dinlediği, onlarla tartıştığı bilinmektedir. ***Hatice***'nin kendisine güveni, sevgisi ve evliliği, kadınlar hakkında olumlu düşüncelere ulaşmasında belirleyici öneme sahiptir. Hatice olmadan Muhammed'in peygamberleşmesi mümkün görünmemektedir. Bu yönüyle Hatice, üstü örtülü de olsa Meryem'in çok üstünde bir etkiye sahip ve tanrıça kadın kültürünü temsil etmek durumundadır. İslam tarihinin Hatice'nin rolünü layıkıyla vermemesi, erkek egemen toplumsal yapının hakimiyetinden ötürüdür. Muhammed'i Mekke toplumunda ilk destekleyenin Hatice olduğu açıktır. Yaşça da Muhammed'den büyük ve ticaret kervanına sahip olacak kadar zengin ve güçlüdür. Bu durumun kadını hor gören ve kız çocuklarını diri diri ölüme terk edecek kadar erkek egemenlikli Mekke toplumunda Hatice'nin ciddi bir çelişki teşkil edeceği açıktır. Kendi başına bu azgın toplumla baş edemeyeceğine göre, Muhammed'le ilişkileri ve evliliği çok anlamlı olmaktadır. Sevginin de ötesinde, Mekke resmi toplumuna karşı bir ideolojik ve politik çekirdeğin ilk nüvesi gibidir. Ölünceye kadar Muhammed'in başka kadınla evlenmemesi, saygının ötesinde Hatice'nin maddi ve manevi gücüyle bağlantılıdır. Muhammed'in peygamberliğini ilk onaylayan olması, oluşumdaki payını açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Muhammed'e daha sonra ilk inanacak olanlar, amcasının oğlu ve çocuk yaştaki ***Hz. Ali***ile kölesi durumundaki ***Zeyd***'dir. Bu tablo, grubun devrimci niteliğini açıkça göstermektedir. Ali'nin şahsında kabile bağlarını devrimci tarzda parçalarken, Zeyd'in şahsında da köleliği bağışlamakta ve devrimle ortadan kaldırmaktadır. Aslında bu ilk üçlüde üç devrim, ilkel de olsa gerçekleştirilmektedir. Hatice ilişkisi ile kadın devrimi, Ali'yle kabile devrimi ve Zeyd ile köleliğe karşı devrim yapılmaktadır. Ortak bir komün yaşamı oluşturdukları için de, yaşamlarına devrimci bir tarz hakim olmaktadır. Grubun bu temelde büyümesi, ideolojik manifestoyu kaçınılmaz kılacaktır. Muhammed'in peygamber olmadan önce uzun süre ***Hira dağına*** çekilmesi, ideolojik yoğunlaşma sürecidir. Tüm peygamberlik gerçekleşmelerinde buna benzer süreçler yaşanmaktadır. Musa'nın ***Sina dağlarında*** bu süreci yaşadığı, **Ahdi-Atik** 'de uzun uzun anlatılmaktadır.

Hz. Muhammed'e 40 yaşlarında peygamberliğin inmesi, aslında yeni devrimci yoğunlaşmanın ilanı ve açık mücadele sürecine geçişi temsil etmektedir. Bir nevi meşrulaşma ve Mekke'de egemen olmanın açık bildirimidir. İdeolojik yoğunlaşmadan politikleşmeye adım atmaktadır. Bu dönem vahiyleri daha çok inanç ve ahlaki temellerle ilgilidir. Devrimin bir nevi teorisi yapılmakta, ilkeleri belirlenmektedir. Tehlikenin giderek büyümesi, Mekke'nin resmi toplumunu harekete geçirdiğinde, öldürülme an meselesidir.

Ticaretle daha çok zenginleşen Taif'i kabul etmeyerek, Muhammed Medine'yi tek seçenek olarak görüp, 52 yaşında, M.S 622'de ***hicret*** eder. Tarih, Hz. İsa'nın çarmıha gerilmemesi halinde, Hıristiyanlığın basit bir mistik topluluk olmaktan öteye gidemeyeceğini belirtmektedir. Hz. Muhammed'in Medine hicreti için de aynı şey söylenebilir. Hicrete zorlanma olmasaydı, şiddetli bir taassup gösterilmeseydi, bir gnostik topluluk olarak kalabilirdi. Ama koşullar ve etki-tepki yasası bir harekete geçti mi, en basit grupların bile en büyük tarihsel hamlelere yol açtığı çokça bilinen gerçeklerdendir. Medine dönemi, askerileşme ve politikleşme dönemidir. Ayetler daha çok yeni politik sistemin nasıl oluşturulacağıyla ilgilidir. Medine'de yeni bir toplumsal anlaşma ve kent devleti oluşmaktadır. Ama dönem Sümer ve Mısır uygarlığının doğuş süreci değildir. Gelişkin bir ticaret ve yanı başlarında çeşitli imparatorluk merkezleri vardır. Hızla devletleşme ve diğer devletlerin aleyhine büyüme kaçınılmazdır. Bu bir varlık ve yokluk meselesidir. Çöl kabilelerinin çevredeki uygarlık

merkezlerine iştahlanmaları ve görece yoksul durumları, Hz. Muhammed'in ideolojik çıkışını ve Medine ittifakını olağanüstü çekici kılmakta; bir kez daha tarihin *"yürü ya kulum, önün açıktır"* hükmünün geçerlilik kazanmasına yol açmaktadır.

Hz. Muhammed'in vefatına doğru, devlet sistemi de oluşturulmuş durumdadır. Bu kadar kısa bir sürede tarihi o kadar etkileyen ve halen bu etkisini sürdüren oluşumun ideolojik, politik, askeri ve toplumsal özelliklerini yakından görmek büyük önem taşımaktadır.

***a-** İdeolojik kimlik düzeyinde gerçekleştirilen, Sümer mitolojisinin üçüncü büyük versiyonu, dönüşüm geçirmiş biçimidir* Kaynağın Sümer mitolojisi olduğu, son tablet çözümlemelerinden oldukça aydınlatılmış bulunmaktadır. Babil'de birinci, İbranilerde ikinci, geleneğin son çocukları Arapların elinde üçüncü dönüşümle en yetkin biçime kavuşturulmaktadır. Kaynak ve birinci, ikinci dönüşümlere ilişkin yeterince açıklamalarda bulunduk. Üçüncü dönüşümün iyice anlaşılabilmesi için, bu kaynak ve dönüşümlerin sıkça göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Burada amacımız ne Kuran'ın önemini küçümsemek, ne de zihin ve moral değerler üzerinde tam bir karabasan gibi çökertilen dogmatikleşmeyi sıradan bir dini gelişmeymiş gibi göstermektir. Tersine Kuran'a doğru sosyolojik yaklaşımı göstermek ve İslam dogmatizminin hangi lanetli çıkarlara büyük maske yapıldığını açıklığa kavuşturmak, temel bilimsel görevimiz olmaktadır. Ortadoğu ve İslam aydınlanması, ancak bu görevini hakkıyla başardığında gerçekleşebilir. Hiç unutmamak gerekir ki, yaşanılan bir karanlık aydınlatılmadan, ne mevcut uygarlık güçleri doğru tanınabilir, ne de uygarlaşınada başarıyla oynanabilecek bir rolün gerekleri yerine getirilebilir.

İslamiyet'le ilgili ideolojik tartışmada, *"Allah'ın varlığına ve birliğine inanıyor musun?"* biçiminde bir soruyla giriş yapmak, en oportünist (saptırmacı) bir yaklaşım olup, tüm klasik ve ortaçağ sofistlerinin yöntemlerini kullanmak demektir. Maalesef yüzyıllardır gerek ilahiyat, gerek felsefe, bu sofist yöntemle boş bir tartışmaya sürüklenmiş, bu yolla muazzam ölçülerde entelektüel güç boşa harcanmış, nice can alınmış, insanlar işkenceden geçirilmiş, zindana atılmış, sonuçta incir çekirdeğini dolduracak bir sonuca da ulaşılamamıştır. Halbuki Sokrates daha ilk sofistlerle olan diyaloglarında, tartışmanın bu tehlikeli biçimini sezmiş ve tüm ömrünü bu tehlikeyi önlemeye harcamıştır. Hep şunu demiştir: Özünü bil! Önemli olan

boş tartışma değil, işin özüne ilişkin olanı bilebilmektir. *"Marangoz var mıdır, yok mudur? Veya iyi midir, kötü müdür?"* tartışmasını yapmak yerine, ona göre *"En mükemmel (erdemli) marangozluk nasıl yapılır?"* sorusuna yanıt bulabilmek önemlidir. Birinci tarz sofistlerin oportünist tarzı iken, ikinci tarz gerçek filozofların, bilge ve bilginlerin yolu ve yöntemidir.

O halde İslam'ın temel çıkışı olan Allah'ın varlığı ve birliği ile ne kastedilmektedir? Hangi tarihsel ve toplumsal gelişmenin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır? Pratik amacı ne olmaktadır? Aydınlatılması gereken en temel sorular bunlardır.

"Allah" kavramının gelişimini bir kez daha göstermeden önce, ilahiyat ve felsefenin çok işlediği *"evrenin ilk nedeni, kurucusu, sahibi"* gibi tanımlamaları fazla anlamlı bulmadığımı belirtmeliyim. Bunlar sofizme yakın tanımlamalardır. İster Allah'ın var ve tek olup olmamasına, ister ilk neden, kurucu, sahip olup olmamasına ilişkin düşünce ve tartışmaların neresinde olduğumuzu da anlamlı bulmamaktayım. Bu hususları peşinen şunun için belirtiyorum: Özellikle, tarihte olduğu gibi güncel gericilik de pratik politik çıkarları gereği dini aydınlanmaya karşı kullanarak, bu kurnaz sofist yöntemlerle sonuç almaya çalışmaktadır. Türkiye'de ve birçok İslam ülkesinde halen gericiliğin bu yöntemleri en çok kullanarak önemli çıkarlar sağladığı görülmektedir. Muazzam bir istismar ve sömürü gerçekleştirilmektedir. Belki ileride bu değerlendirmelerimi de istismar edebileceklere peşinen belirtmeliyim ki, sürekli toplumla birlikte gelişen Allah kavramı, bilgi toplumunda da varlığını sürdürecektir, sürdürmelidir. Ama o artık ancak evrenin ve toplumun tekleşmiş yasasının bir ismidir. Bu yasayı ne kadar iyi tanırsak, ismini de, Allah'ını da o kadar doğru ve anlamlı tanımış olacağız. Bunun dışındaki tüm tanımlama ve tartışmalar sofistçedir. Esasta gericiliği ve karanlığı örtbas etmek ve sömürü düzeni, korku ve haksız çıkarlar dünyasını savunmak anlamına gelmektedir.

Bu yaklaşımın ışığında Allah kavramını ilahiyat ve felsefe ekolleriyle değil, toplumbilimin yöntemleriyle çözmeye çalışacağız. Toplumla vücut bulan bir dini kimlik olarak hangi toplumsal gereksinimin karşılığı olarak ortaya çıktığını, geliştiğini ve dönüştüğünü tanımlamaya çalışacağız.

Hz. Muhammed'in yaşamına ilişkin tüm belirtiler, en çok Allah kavramı üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Kendini en çok uğ-

raştıran sorun, Allah'ın varlık ve birlik kimliğinin açıklanmasıdır. Bunun yapay bir sorun olmadığı, çok büyük ve yoğun çabayla yanıt aramasından bellidir. Kilit bir kavram olarak içeriği yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır. Doksan dokuz sıfatla yüklenmesi, nitelikte bir sıçramanın gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Adeta Allah kavramına sürekli yeni biçimler altında ve çok yoğun olarak enerji içerilmektedir. Bu çalışmayı daha iyi anlamak için, liberalizm ve sosyalizm kavramlarına içerilen değerlerle mukayese etmek hayli öğretici olacaktır. Toplumsal dönüşümlerde ideolojik kimlik geliştirilirken, kilit kavramlar hep böyle amaçlanan değerlerle zenginleştirilmekte, güçlendirilmektedir.

Arabistan yarımadasındaki kabilelerin genel tanrısal güç olarak El'i M.Ö 3000 yıllarından beri bir ideolojik kimlik olarak benimsemeye çabaladıkları bilinmektedir. Kavram, kabilelerin iç yapısındaki değişimlerle, dışta diğer topluluklarla, özellikle de yükselen Sümer ve Mısır uygarlıklarıyla girilen ilişkilerden doğmakta ve gelişmektedir. Totem, bu süreçte geri kabile döneminin yarı tanrısal varlığı olarak yetmezliğe ve yeni değişimlere yanıt veremez duruma düşünce, daha soyut ve gökte seyreden tanrı olarak El, zihne yerleşmektedir. Şüphesiz bunda Sümer ve Mısır rahiplerinin gök düzeni ve ona dayalı en yüce ve değişmez tanrılar kavramı belirleyici rol oynamaktadır. Kabilelerin soyut ve monolitik yapısı, coğrafyanın yeknesaklığı ve uygarlık merkezleriyle olan ilişki ve çatışma düzeni, El'i tek ve birleştiren kavram olarak gelişmeye zorlanmaktadır. İbrahim geleneğinin en temel özelliğinin bu olduğu, kapsamlı olarak açıklanmaya çalışıldı.

Musa'nın kavrama yaptığı yükleme bir adım daha ileri götürülmüştür. Adeta El'i millileştirmiştir. *"İsrael"* kavram olarak İbrani kabilelerin *"tanrıyla, El ile yapılan güreşi"* anlamına gelmektedir. Çok özel bir yakınlık kurulmak istendiğine, İsrael kelimesi tek başına en önemli bir kanıttır. Daha sonra rahip Samuel ve onun desteğiyle kral haline gelen Davut ve oğlu Süleyman'la ilk politik güç merkezileşmesi haline gelerek resmileşecektir. El'in adı artık resmi tanrı olarak İbranice "*Elohim*"e dönüşecektir. Elohim'in, yoğunlaşan, politikleşen ve krallığa dönüşen İbrani kavminin, İsrael'in toplumsal varlığının yeni ifadesi, adı olduğu çok açıktır. Dönüşen toplumun zihinsel soyut ifadesi, kavramlaştırılmış ideolojik kimliğidir. Kavram-

lardan güç çıkarına, güçlenmeden de yeni kavramlara ulaşmanın tarihsel ve çarpıcı bir yaratım örneğiyle karşı karşıyayız. Bu İsrael ilahının günümüze kadar hangi savaşlara, icatlara, yeniliklere, düşüncelere yol açtığı göz önüne getirilirse, ne müthiş bir tasarım olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

İsa'yla gelişen Hıristiyanlık geleneği, özünde resmi İbrani geleneğinden, yoksul kesimler adına bir kopuşun ifadesi olarak ortaya çıkar. Toplumsal farklılaşmanın, geleneğin ezilenler adına yorumuyla yeni dönemin umudu, kurtuluş iradesi, inancı ve ahlak tarzı olarak şekillenmesi ve yeni ideolojik kimlik (Ahdi-Cedit) olarak varlık kazanmasıdır. Elohim, İsa'nın konuştuğu söylenen Asurice'den, dönem dili olan Aramice'ye geçerek, ***Rabb*** olarak ad değiştirmektedir. Elohim, Rabb olmuştur. Sözlük anlamı *"Efendi"*dir. Sümer ve ardıllarında tanrı kavramı çoğunlukla *"Efendi"* anlamındadır. Yükselen sınıfı temsil ettiği açıktır. Hizmetçi duruma düşürülmüş insanlara da *"kul"* denildiği, bununla da ezilen ve sömürülen sınıfların kastedildiği çok açıktır.

İsa'nın Allah kavramına, ezilenler adına başta rahmet, kurtuluş, lütuf, inayet, kardeşlik, barış, adalet, sevgi gibi ahlaki yanı ağır basan özellikler yüklediği çok iyi bilinmektedir. Ezilen toplulukların yeni ideolojik kimliği olarak Rabb, bu kavramlarla güçlendirilmekte ve yeni tarihi hamlenin güç kaynağına, enerji deposuna dönüştürülmektedir. Rabbın çocukları olarak, başta oğlu İsa olmak üzere, Hıristiyanlar yeni kutsanmış bir topluluktur. Rabbları onları en zor koşullarda koruyacak, yardımını esirgemeyecektir. Bundan sonra tüm dualar ona yapılacaktır. O da umutları gerçekleşinceye kadar hep onlarla olacaktır. Toplumların soyut kavramları geliştirmesine, bununla güçlenme, gelişme ve dönüşmenin sağlanmasına çarpıcı bir tarihsel örnekle bir kez daha rastlıyoruz. İdeolojinin gücünün ekonomik ve sosyal gelişmeden kopuk olamayacağını, bir diğeri olmaksızın gelişmenin imkansızlığını, bazen ideolojinin tayin edici öncü rol oynadığını kanıtlayan, çağ belirleyen örneklerden biridir bu. Daha sonra Hıristiyanlık adına ***Paul***'un katkılarından ***Protestanların*** yeniliklerine kadar, feodal çağın oluşumundaki rolünden, kapitalizmin doğuşu ve gelişimi üzerindeki etki ve tepkisine kadar, nasıl muazzam gelişmelerin, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, tarihte adım adım izlenebilmektedir.

Şunu önemle vurgulamak istiyorum: Kavramlara yüklenen umutlar, inançlar ve düşüncelere doğru bağlı kalınır, gereklerine uygun yaşanır ve öngördükleri eylemselleştirilirse, eğer çağ ve gündemle

çelişmiyorsa, tersine ilerletilmesine yönelikse, muazzam gelişmelere götürmekte; tersi konumda ise gericiliğe, durgunluğa ve çöküşe hizmet etmektedir. Büyük kavramların dili, özünde olduğu gibi çözümlenmesi, bu gelişmeler nedeniyle hep önem taşımıştır. Büyük ideologların, inanç sahiplerinin eksilmeyen rol ve önemleri de bu gerçeklikten kaynaklanmaktadır.

Hz. Muhammed'in Rabbine (karışıklık olmaması için: Rabb daha çok Asuri-Süryani kökenli bir kavram iken, Allah İbrani kökenli bir kavram olup aynı anlama gelmektedir) yüklediği anlamlar daha da büyük önem taşımaktadır. Aslında İbrani ve Süryani geleneğin yüklediği kavramları önemli oranda benimsemiştir. Bu kavramların arkasında Sümer, Mısır ve biraz da Aryen varlıkların yattığını hiç unutmayalım. Fakat daha önemli olan, M.S 5. yüzyıldan itibaren yoğunlaşan feodal ekonomi ve toplum ilişkilerinin yol açtığı zihinsel ve ruhsal değişime cevap olabilmek için, kendini en ideal biçimde hazırlaması ve yoğunlaştırmasıdır. Hz. Muhammed'in kendisi yeni yükselecek çağın en gelişmiş zihni ve ruhu olarak, olağanüstü bir yoğunlaşmayı ifade etmektedir. Ağzından her ayet çıktığında titremesi, terlemesi, aslında ne kadar büyük bir çabayla yoğunlaştığını göstermektedir. Hz. Muhammed bu durumlarda baştan ayağa bir kavram yoğunlaşması, yeni ideolojik kimlik olarak şekil kazanması ve somutlaşan sosyal varlık olarak ahlaki davranış bütünlüğü demektir. En büyük devrimi, yeni kavramları zihin, ruh ve irade yapısına yükleyerek kendinde gerçekleştirmektir. Ayet ve sünnetin birinci ve ikinci dereceden önem sırasına göre açıklanması, yeni insan ve toplumun yaratılması olarak değerlendirilmelidir.

Bütün peygamberler en temel kavram olarak Allah'la ilgili, ona yüklem yaparak ve karşılığında güç olarak eylemlerini yürütmüşlerdir. Toplumun en temel özelliği olan ticaret, burada tam bir ilahi mantık kazanmakta, *"Ne kadar Allah'ına verirsen, yani ne kadar duanı, ibadetini, kurbanını sunarsan, karşılığını o kadar tam alırsın"* formülüne, dini kuralına dönüşmektedir. Şunu hiç unutmamak gerekir: Tek tanrılı dinlerin, genel olarak ve özelde İbrahim'in atalığına dayanan Allah biçimleri, ticaret toplumuyla yakından bağlantılıdır. Ticaret tarım toplumuna göre daha ileri toplumsal süreçleri zorlamakta, kent toplumuna, dolayısıyla devlete yol açmaktadır. Devletin doğuşuyla ilahların yükselişi arasındaki ilişkiyi doğru kurduğumuzda, neden zihni süreçlerin daha ileri bir aşamasına denk düştüğünü

de daha iyi anlarız. Bu gelenekle, özellikle İbrani toplulukları haşır neşir olmuşlardır. Allahlarını ne kadar güçlendiriyorlarsa, o kadar güç alıyorlar, güçleniyorlar. Mükemmel bir formül kurulmuş veya bulunmuştur. Allah'ın ne kadar güçlüyse, sen de o kadar güçlüsün. Allah'ını yok et, kendini de yok etmiş olursun. Allah'ını şaşırt, kendini de şaşırtmış olursun. Sümer tanrıçası İnanna'nın elinden kendi öz değerlerini, neolitik toplumda yarattığı ne kadar değer varsa hepsini alan sınıflı Sümer toplumu ve onun akıllı, kurnaz erkek tanrısı Enki, aslında böylece toplumdaki kadın cinsinden varını yoğunu almaktadır. Enki'nin Uruk'tan Eridu'ya şanlı gidiş ve başarılı dönüşünü ifade eden, tamı tamına 104 kadar *"Me"* sini, yasasını geri alarak Uruk'a dönüşünü dile getiren mitolojik destanın en unutulmaz destanlardan biri olması boşuna ve tesadüfi değildir. Bu, tanrı ve tanrıçalar arasında, toplumda yaşananın bir yansıması olarak cereyan eden ilişki ve çelişkilerin nasıl bir alışverişe ve çatışmaya yol açtığının mitolojik, dinsel ve edebi anlatımıdır. Sümer edebiyatçılarının bu şahane işine ve başarılarına şaşmamak ve hayran kalmamak elde değildir. Aslında edebiyatın da özü budur.

Hz. Muhammed, İslamiyet'le birlikte Allah kavramına ağırlıklı olarak devrimin politik ve askeri niteliğini çağrıştıran sıfatlar eklemiştir. Musa'nın daha çok sosyal terbiye ve yönetimle ilgili sıfatlarına, İsa kurtarıcılık, lütuf, sevgi, adalet gibi ahlaki yanı ön plana çıkan sıfatları yüklemiştir. Kahhar, hakim, malik gibi sıfatlar İslamiyet'le birlikte eklenen askeri ve politik özelliklerdir. Ezel, ebed, yaratılmamışlık, şahdamarından daha yakınlık, Grek felsefi düşüncesinin, özellikle Eflatun ve Aristo felsefesinin etkilerini yansıtan teolojik kavramlardır. Felsefenin İslamiyet'in doğuşu üzerinde etkisi büyüktür. Hıristiyanlığa göre felsefi etkinin daha doğuşundaki yansıması, Grek klasiklerini erkenden elde eden Nestori rahiplerinin Hz. Muhammed'le ilişkilerine bağlanabilir. Maddi zemin olarak, dönem toplumunun karmaşık ekonomik ve sosyal ilişki düzeyleriyle felsefi düşüncenin Ortadoğu'da yaygınlaşması, Kuran'ın inanç ve ahlakı ilgilendiren ayetleri dışında çok sayıda felsefi düşünceyi barındıran ayetleri içermesinde etkili olmuştur. Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit'in inanç ve ahlak ağırlıklı bir içerikte olmalarına karşılık, Kuran'ın felsefi içerikli düşünsel yapısı önemli bir boyut taşımaktadır.

Hz. Muhammed'in kendini Allah'ın son elçisi olarak ilan etmesi, üzerinde daha önemle durulmayı gerektiren bir hususdur. Dinsel açı-

dan en önemli, reform niteliğinde bir yaklaşımdır. Peygamberlik çağına kendi eliyle son vermektedir. Bu durum Marx'ın sosyalizmle devletli uygarlık çağına son vermesine çok benzemektedir. Devlete gereksinim olmadan yönetim nasıl ki olgunlaşmış, rasyonel, anlamsız sınıf ve tabakalardan kurtulmuş toplumların ilişki düzeylerini gerektiriyorsa, peygambersiz toplumların da benzer bir olgunluk ve özgürlük düzeyine ulaştığı varsayılmaktadır. Kendi özgür iradesiyle yönetim gücüne kavuşan toplumların, insanlığın peygamberlere ihtiyacı olmayacağı öngörülmektedir. Bu anlamıyla İslamiyet'in kendisi din çağına son vermektedir. Daha doğrusu dinden felsefe çağına geçişin son evrensel dini biçimi olmaktadır.

Bir şeyin varlığına aşırı bağlılık her zaman kuşkuyu bağrında taşır. Ölçüsüzlük, doğru olmamaya da işarettir. İslamiyet'in Allah inancı önemli ölçüde felsefi düşünceye dayanınca, kendiliğinden kuşkuculuğa da düşülmüş olmaktadır. Hz. Muhammed bu nedenle Allah'ın varlığı ve birliği konusunda hiçbir peygamberde görülmeyen bir çaba harcamaktadır. Sıfatlarını saymaktan tutalım, yaşam ve çalışma tarzına, ebedi ve ezeli olmasından tutalım, her şeyi yaratmasına kadar Allah üzerinde durmakta ve tanımlamaya çalışmaktadır. İnsanın şunu sorası geliyor: Bu kadar bilen, yaratan, hakim bir Allah, neden kendini kullarına açık bir izahla kabul ettirmiyor da, son peygamberi yoluyla zor bela kabul ettirmeye çalışıyor? Aslında bu sorunun aradığı yanıt, açıklanmaya çalışılan şeyin esasta yeni sınıflı toplum ve uygarlık çağı olduğudur. Zorluk, yeni toplum ve uygarlığın alacağı biçimlenmenin karmaşık yapısından ileri gelmektedir. Özellikle yeni politik ve hukuksal yapı, çözüm bekleyen en temel problemlerdir. Çöl kabile kültürüyle cevaplandırılması son derece zor bu kurum karşısında Hz. Muhammed'in zorlanacağı, çok ter dökeceği açıktır. Kurulan sadece yeni bir toplum ve devlet değil, bir çağdır. Bu çağın en üst düzeydeki sembolik ifadesi veya ideolojik kimliği, tanımlanan Allah kavramıdır. Hz. Muhammed çok iyi bilmektedir ki, Allah kavramına ne kadar anlamlı sıfat yüklerse, bu kavramla birlikte kural, yasa, emir gücü oluşturursa; yeni toplumu, dolayısıyla yeni devlet ve çağı da o kadar kolay oluşturup yönetebilecektir.

Sümer rahiplerinin kent toplumu ve devleti doğurdukları aşamada yaşadıklarına benzer bir durum söz konusudur. Yeniden örgütlenen toplumun verimliliği, güçlü ve tam inancı gerektiren bir ideolojik kimliğin hem sonucu hem nedeni olması, onları tapınaklarda mitolo-

ji, din üretmeye zorlamıştır. Bunda ne kadar başarılı olurlarsa, yeni toplumun da o denli güvenceye kavuşacağından emindirler. Dolayısıyla ideoloji üretme ve yayma, üretimle et ve tırnak gibi bağlantı içinde olup, ihmale gelmez. Tüm toplumlarda, tarihte ve günümüzde temel bir toplumsal gerçeklik olarak ideolojik yapıyla üretim arasında kopmaz bir ilişki vardır.

Hz. Muhammed'in Allah kavramına aşırı yüklenmesi, hem arka cephedeki tarih boyunca bununla neyin yaratıldığının bilincinde, hem de daha çok geleceğin toplum ve çağının bundan ne kadar güç alacağının da farkında olduğunu gösterir. Aslında sosyolojik düşünmektedir. Bunu çok önemle belirtiyorum. Ama felsefe de işin içine girdiği için, yeni topluma dinin yetmeyeceğinin, rasyonel aklın giderek öne çıkacağının derinden bilincinde olduğu için, çelişki içinde kalmaktadır. Çünkü felsefenin olduğu yerde din, dinin olduğu yerde felsefe kolay barınamaz. Çatışma kaçınılmazdır; bir taraf ağır basacaktır. Grek ve Roma deneyiminde felsefenin öne çıktığı bilinmektedir. Sasaniler de, Mani de felsefeyi öne çıkarmak istiyordu. Ama sonuçta tutucu din rahipleri etkili oldu. İslamiyet bu tehlikeyi daha başında yaşamaktadır. Din ve felsefenin iç içeliği, Hz. Muhammed'deki kuşkulu kişiliğin en temel nedenidir. Hiçbir din kitabında olmadığı kadar Allah'ın varlığı ve birliğini kanıtlamaya çalışması; doğacak toplumsal düzenin akla uygun yasalarla mı, yoksa daha eski çağın geri toplumsal zihniyet yapısına, kolay etkili olan dini hüküm ve yasalarına göre mi idare edilebileceği sorularını çokça düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Allah kavramına bu kadar yüklenme ve bağlanmanın basit bir zihni tatmin olmadığı da, kendi yaşadığı deneyimle gayet iyi açıklanmaktadır.

Daha çağdaş bir örneği verirsek, durum daha iyi anlaşılacaktır. Nasıl bir sosyalizm? Birkaç yüzyıldır tartışılmasına rağmen, en iyisi bulunup halen uygulanamamıştır. Bu durum liberalizm tartışmaları için de böyledir.

Şunu da önemle belirtelim ki, Hz. Muhammed ideolojik yapıyı oluştururken, son derece inançlı ve yaptıklarının akılla doğrulanacağından emindir. Sahte sofizm asla söz konusu değildir. Kendisinde dinin savunulabilecek bütün değerlerini özümsemek kadar, akılla, felsefeyle izahtan kaçınılamayacak bir çağda bulunduğunun da farkında olarak, İslami sistemi kurmaktadır. Hem dinsel hem felsefi iç içelik çok zor bir sentezdir. Ama Hz. Muhammed'in en temel bir

özelliği de budur. Bununla birlikte sosyolojik bilginin, bir anlamda bilimin de derinde farkında olduğu, sistemini kurarken döneme göre bilimsel davrandığı da çok dikkate değer bir özelliğidir. Böylesine dini, felsefi ve bilimsel olan bir kişiliğin, kendi şahsında peygamberliğin sonunu ilan etmesi anlaşılır olmaktadır. İnsan aklının kendisinden sonra felsefi ve bilimsel düşünceye ulaşacağına inanmak, deha derecesinde bir kişilik gerektirmektedir. Ama ne kadar büyük bir çelişki ve acıdır ki, kendi sisteminin başına en büyük dinsel gericilik belası en erkenden gelip, günümüze kadar ümmetinin akıl ve ruhsal yapısına zamk gibi yapışmıştır. Marx bir dönem Fransa'da kendi zamanında yapılan marksizm tartışmalarını gördüğünde şöyle der: *"Je n'ais pas marxist"* (Ben marksist değilim.) İnanıyorum ki, Hz. Muhammed bir kalkıp, kendi ümmetinin çağla yaşadığı çelişkiyi görse, çok daha kesin bir biçimde *"Ben İslam değilim"* diyecektir.

İslam'ın ideolojik kimliğini çözümleme konusunda daha kapsamlı değerlendirmeler geliştirmek mümkündür. Mühim olan tanımlamanın gerçekçi yapılmasıdır. Sadece tarihi doğru kavramak açısından değil, daha çok günümüzde bir Ortadoğu aydınlanması için kaçınılmaz bir görev olmaktadır. Günümüzde Muhammed adına yapılanlar ona hakaret niteliğindedir. Kendisi dönemin dini, felsefi ve bilimsel gelişmesini şahsında en üst düzeyde yoğunlaştırıp, en üretken toplum ve devlet yapısına taşırırken, yine daha yaşamında dünyayı sarsan adımları atarken; kendini bile doğru tanımlamaktan aciz İslam kişiliğini ve toplumlarını nasıl Muhammedi olarak değerlendirebiliriz? Çok açık ki, Hz. İbrahim, Musa, İsa ve Muhammed'in yaptıklarına benzer bir put kırma hareketini, günümüzün tüm zihniyet ve ruh yapılarında, giderek alt ve üst toplumsal kurumlarında gerçekleştirmek gerekmektedir.

***b-** İslamiyet, yoğunlaşmış ideolojik kimliği ile iç içe ve başlangıcından itibaren bir askeri-siyasi devrim olarak gelişmektedir* İdeolojik yapısıyla, adeta zincirinden boşalmış aç bir aslan gibi etrafına saldırmaktadır. Adeta çevre uygarlıklarından intikam alma hareketi gibi bir atılıma geçmektedir. İslam'ın çevreye saldırısı, Avrupa'da barbarlık aşamasındaki Gotlarla, Hunların Roma uygarlık merkezlerine saldırılarına benzemektedir. Bizans, Sasani ve Habeşistan İmparatorlukları, ağır ve hantal yapılarıyla en verimli ekonomik bölgelerin denetimini elde tutarken, çölün Arap kabilelerinin artan nüfusla daha da zorlaşan yaşamları arasındaki çelişki temel rol oynamakta-

dır. Uygarlık merkezleri kendilerine cennet hayali gibi bir çekicilik sunmaktadır. Ta Sümer ve Mısır'ın ilk dönemlerinden beri süregelen ticaret ve saldırılarıyla uygarlık nimetlerini iyi tanımaktadırlar. Çöl onlara cehennem azabını ilham ederken, uygarlık yaşamı cennet kavramına esin kaynağı olmaktadır. İslami yükseliş onlara ilk defa cehennemden kurtulma ve cennete kavuşma hayalinin gerçekleşebileceğini inandırıcı kılmaktadır. Yeni ruhun, hayalin yaratılması, görülmemiş bir inanç ve bu uğurda sınırsız cesaret, fedakarlık ve eylemliliği beraberinde getirmektedir. Öyle bir hayal ki, şehit olurlarsa inanmış oldukları ahiret dünyasındaki cennete hemen gidecekler, gazi olurlarsa bu sefer yeryüzü cennetine sahip olacaklardır. Hz. Muhammed'in ustalığı burada yatmaktadır. Bu inanç düzeyini yarattıktan sonra, gerisi basit bir örgütlenme ve eylem planlamasıdır.

Teknik olarak at ve kılıcın en bol döneminde bulunması ve çöl arazisinin gerilla tarzı saldırı ve savunma için ideal bir konum arz etmesi, İslami fetihlerin ardına kadar önünü açacaktır. Fetih yasaları, ahiret ve dünya için en kutsal ve maddi olarak da hiçbir şeyi olmayana en geniş imkanları tanıdığı için, askeri ordulaşmanın çığ gibi gelişmesi, volkan gibi patlaması, adeta tarihin bir alınyazısı gibi gelişecektir. Tarihin en derli toplu bir devrim hareketiyle karşı karşıya kalındığı açıktır. İdeolojik ve askeri yapılanma, dünyayı fethetmeye tümüyle hazırdır. Karşılarındaki imparatorluklar devlet olarak köle-kul ilişkilerine dayalı olarak kurulup, en durgun dönemlerini yaşamaktadırlar. Siyasi olarak oynayabilecekleri ilerici bir rolleri bulunmamaktadır. Uzun bir evrim sürecinden sonra, etnik gruplardan kavimsel bir yapıya doğru gelişen halkların önünde birer engel konumuna çoktan gelmişlerdir. Köleliği aşan ekonomik ve sosyal koşullar, yeni zihniyet ve ruhsal şekillenmelerle bu önlerinde bent teşkil eden köhnemiş yapılardan kurtulmak istek ve umudundadırlar. Halkları dizginlemek artık eskisi kadar kolay değildir. İsa'nın ortaya çıkmasıyla, beklenen Mesih'in geldiği biçiminde karşılık bulması olayı bir kez daha tekrarlanmaktadır. Sadece çöl kabileleri için değil, tüm imparatorluk halkları için bir kurtuluş esini yaratmak zor olmamaktadır. Biraz adalet ve gerici öğeler dışında kültürlerine saygı, halkların İslamiyet'i benimsemesi için yeterli olacaktır. ***Ömer***'in adil kişiliği, aslında bu tarihi gereksinimden ötürüdür. İdeolojik üstünlük, geri ideolojik kimliklerin kolay terk edilmesine yol açmakta, belki de fetih seferlerinin başarılı geçmesinde en temel rolü oynamaktadır.

İslam'ın bir kılıç dini olarak değerlendirilmesinde doğru yanlar olmakla birlikte, arkasındaki ideolojik üstünlüğü hesaba katmadan tek başına kılıcın işe yaramayacağı açıktır. Kılıç ve at çok önceleri de vardı. Ama bir adım bile ilerletmiyordu. Hıristiyanlık başlangıç yüzyıllarında ne kadar bir inanç, barış ve sosyal hareketlilik olarak gelişmişse, İslamiyet de daha çok üstten silahlı savaşçı ve siyasal bir hareket olarak gelişmiştir. İdeolojik, askeri ve siyasi yanlar iç içe yoğunlaşmış ve çok hızlı akan bir devrimci olgular zinciri olarak fetihetmekte ve egemen olmaktadır. Hıristiyanlık ise sosyal alanda gelişmekle birlikte, sürekli olarak ezilmekte ve egemenliklere mahkum yaşamaktadır.

İslam'ın askeri seferleri, düzenli orduya karşı gerilla savaşı niteliğindedir. Başarısızlık halinde geri çekilme ve hızla yeniden düzenlenerek tekrar saldırıya geçme zor olmamaktadır. Düzenli orduya her taraftan ve hızla saldırıp yıpratmak kolay olmaktadır. Tek bir çarpışmalık savaş türlerine girmeyip, uzatmalı bir stratejiyi uygulamaktadırlar. Az güçle kalabalık bir orduyu işlevsiz bırakma taktiklerini sürekli geliştirmişlerdir. Buna karşılık düzenli ordular çok masraflı olmakta, ağır ve hantal kalmakta, tek çarpışmalı savaş düzenlerine göre mevzilenmekte, fazla parçalanmaya elverişli olmamakta, bir bozguna uğradılar mı kolay kolay toparlanamayan özelliklere sahip olmakla daha başlangıçta İslam askeri sanatına karşı dezavantajlı bir konumda bulunmaktadırlar. Yine psikolojik üstünlük tamamen İslam ordularındadır. Yeni doğan güçlerle eskiyi korumak isteyen güçlerin koşulları olgunlaşınca, yeniler adına büyük zaferlerin yaşandığı tarihi bir dönem yaşanmaktadır.

Askeri zaferlerden sonra İslam'ın siyasi düzeni ardı sıra kurulmaktadır. Bir nevi Perslerden kalma eyalet valiliği sistemi, yeni ideolojik kimlik altında canlandırılmaktadır. İslamiyet yeni uygarlık alanları açmaktan çok, uygarlığa katılamamış çöl Araplarıyla diğer halklardan benzer konumda olanları, eski uygarlığın taze kanı halinde kullanarak, kendi ideolojik kimliği altında yenilemektedir. Bu yeniliğin en temel özelliği, kölelik sistemine dayalı devletin zihniyet ve kurumsal yapılarını feodal ilişki düzenine göre dönüştürmektir. Bu, dönemine göre çok ileri bir adımdır. Kökeni binlerce yıl öncesine giden köleci zihniyet ve ilişki biçimlerini yalnız tanrıya kulluk etmek gibi soyut bir varlığa bağlamak, büyük bir manevi rahatlık, insan onuruna daha uygun bir moral değere yol açmaktadır. Tanrı-kralların

kulları olmayla karşılaştırılınca, Allah'ın sevgili kulları olmak, büyük bir şeref, güven ve moral üstünlük sağlamaktadır. Buradaki psikolojik üstünlüğün temelinde, alçaltan köleci zihniyet ve moral yapısının parçalanması ve onun yerine insana şeref, saygı ve adalet balışeden yeni kimliğin konulması yatmaktadır.

Hıristiyanlık taban çalışması yaparak, askeri ve siyasi yapılanmalardan uzak durarak, kendine bağlı sosyal alanlar yaratarak siyasal yapıyı fethetmeye çalışırken, İslamiyet tepeden askeri fetihlerle siyasi yapıyı fethetmekte ve kendi ideolojik kimliğine göre yeniden şekillendirmektedir. Birisi siyasi ve askeri devrimden sosyal devrime giderken, diğeri sosyal devrimden siyasi devrime gitmektedir.

Bir nevi 20. yüzyıldaki tepeden inmeci Bolşevik yaklaşımla, tabandan çıkışlı sosyal-demokrat yöntemler arasındaki ilişkiye benzemektedir. *"Amaca evrimle mi, devrimle mi gitmek daha uygundur?"* ikilemini de çağrıştırmaktadır.

Şüphesiz feodal devrimin en çarpıcı askeri ve siyasi görevlerini İslamiyet başlatmıştır. Hıristiyanlığın Avrupa'yı fethetmesinde İslamiyet'in rolü belirgindir. Şunu da önemle belirtmeliyiz ki, Hıristiyanlık da Ortadoğu kültürünün bir parçasıdır. Eğer katkıdan bahsedilecekse, halen Avrupa'yı uygarlık açısından besleyen Ortadoğu'dur. Bu besleme işi yaklaşık M.Ö 10000'lerden başlayıp Hıristiyanlığın Rönesans karşısında ikinci plana düşmesine kadar devam etmiştir. Yalnız uygarlık tarihini ele alırsak, dört bin yıl neolitikle birlikte sekiz bin yıl Avrupa'yı Ortadoğu kökenli toplumsal gelişmeler beslemektedir. Buna karşılık Avrupa son beş yüz yıldır karşı bir saldırı ve üstünlüğe geçmiş bulunmaktadır. Sınırlı bazı uygarlık değerlerini verirken, iliklerine kadar kurutma yöntemlerini de hiçbir zaman eksik etmemiştir. Yeri geldiğinde Doğu-Batı uygarlık mukayesesini daha kapsamlı yapmaya çalışacağız.

İslamiyet düşüncesinde siyaset teorisi ilginç bir konu arz etmektedir. İdeolojik kimlikteki Allah kavramı, siyasi kurumlaşma söz konusu olduğunda, tüm gölgesini olduğu gibi yaymaktadır. Sultanlara, iktidar sahiplerine ***Zıl-ul-Allah*** (Allah'ın gölgesi) denilmesi, diğer bir kilit kavrama işaret etmektedir. Allah kavramına içerilen kahhar, hakim, cabbar, sattar, adil, muktedir gibi sıfatlar siyasi karakterli olup, daha sonra iktidar sahiplerinin sıfatları olarak karşımıza çıkacaktır. Buna ideolojik oyun deyip basitleştirmemeliyiz. Bilimsel bir ideoloji olarak sunulan sosyalizmde de içerilen birçok kavram, daha sonra

siyasi sistem olarak sahnelenmiştir. Tüm ideoloji ve siyaset kurumlaşmasında benzer bir ilişki düzeni yaşanmaktadır. Bu yalnız İslamiyet'e özgü bir durum değildir. Bunun ilk ve harika biçimlenişini Sümer rahiplerinin nasıl gerçekleştirdiklerini kapsamlıca göstermeye çalışmıştık.

Fakat Allah kavramına aşırı ölçüde siyasi sıfatların içerilmesi, daha sonraki koyu mutlakıyetin ideolojik temeli olarak rol oynayacaktır. Bu nedenle Hıristiyanlığa göre çok katı bir iktidar anlayışına yol açması kaçınılmaz olacaktır. Kölelikle tek farkı, tanrı-kral formülü yerine tanrı-gölgesi kral formülünü koymasıdır. Birinde kral tanrılaşabilmektedir. İslamiyet sisteminde ise gölgesi olunmakla, aslında üstü örtülü tüm tanrı sıfatlarının, özellikle siyasetle ilgili olanlarının sahibi haline gelmekle, Allah yetkisine hayli yaklaşılmaktadır.

İslam'ın siyaset teorisinin bu sakıncası, onun ideolojik yapısından kaynaklanmaktadır. Din ve felsefe ayırımının tam yapılamaması da, çok önemli sonuçlar doğuran bir kusurdur. İktidarlar yozlaştıkça, köleci sistemi bile geride bırakan gaddarlıklara girişmekten çekinmeyeceklerdir. Köleci dönemin tanrıları fazla gelişmediğinden, tanrı-kralları da fazla gelişmemiştir. İslamiyet'in Allah'ı ise, son derece geliştirilmiş, özellikle siyasi sıfatları çok çeşitli ve güçlü bir tanrıdır. Gölgesi durumundaki iktidar sahipleri bu sıfatları paylaşınca, felaket doğmaktadır. İslamiyet'in birçok olumlu özelliğini mahveden yanı burasıdır. Başlangıçtaki ilerici dönemde ve M.S 10. yüzyıla kadar içtihada açık siyasi yapılarda bu tehlike fazla yüzeye vurmazdı. Ama içtihadın, tartışmanın yolu, şeyhülislamın fetvasıyla, körü körüne gelenek taklidiyle kesilince ve bir bütün olarak İslami sistem gerici ve tutucu aşamaya girince, siyasal sistem tam bir betonlaşmayı yaşadı. Hiçbir duyarlılığa, ne içten ne dıştan cevap olabildi. Avrupa'da uygarlık Rönesans'la 15. yüzyıldan itibaren öz ve biçimini değiştirip kapitalist temelde yükselirken, İslamiyet'in despotik siyasal kurumları Ortadoğu tarihinin en gerici sürecine damgasını vuracaklardı. On beş bin yıldan beri sürekli yükselen bir çizgide gelişen toplum ve tarih, bundan sonra hiç de hak etmediği, layık olmadığı en karanlık dönemin içine yuvarlanacaktır. Günümüze kadar da bir türlü bu karanlıktan çıkış yolu bulamayacaktır.

c- İslami çıkışın ekonomik ve sosyal içeriğinde ticaretin altın çağını yaşadığı bir dönem belirleyici rol oynar İbrani kabile kökenli dinsel çıkışlarda, emek de dahil, değişimin ticaretin temel maddi ze-

minini oluşturduğu, yeni ideolojik kimlik arayışlarının bu gerçeklikle bağlantılı geliştiği önemli bir husustur. Dinler tarihini bilimsel bir değerlendirmeye tabi tutmak açısından, bu tespitin sürekli göz önünde bulundurulması gerekir. Nasıl ki özgür çiftçi ve köylülük, ona dayalı zihniyet ve ruhsal gelişme, tarım devrimine bağlı ve tüm neolitik çağa damgasını vurmuşsa, kent devrimi ve zanaatçılık da köleci toplumun ve zihniyet yapısının temelidir. Bu iki önemli tarihsel dönemde ticaret ortaya çıkınakla birlikte, bağımsız bir sınıf gücü haline gelememiştir. Saray, tapınak ve köye bağımlı olarak çaba harcamaktadır. Artı-ürün ve değişimin gelişmesi, ticaretin tarihte giderek temel değişken olmasında rol oynayacaktır. Sabit köy ve kent yaşamı, durgun mitolojilere ve tembel tanrılar yapımına yol açarken; ticaretin sürekli değişkenliği ve hareketliliği, zihniyet alanında kavramların değişimine, içerik değiştirmesine ve soyutlanmasına katkıda bulunacaktır. Buna dayalı olarak üstyapı kurumlarında yeni dinsel eğilimler uç verecek, daha hareketli ve gelişkin sıfatlara sahip tanrı tasarımlarına yol açılacaktır. Ticaretin özünde değişimden kaynaklanan bir soyutlama var. Zihniyet ve mantığın gelişmesinde soyutlama yeteneği çok önemli bir aşamadır. Dilin ve düşüncenin zenginleşmesinde temel bir katkıya sahiptir. Durgun, işlevsiz ve hantal tanrılar yapısına dayalı mitolojilerden, bu değişimle bağıntılı olarak hareketli, mantıklı ve becerikli tanrılara ağırlık veren dinlerin gelişmesi dönemi başlar. Ticaretin, keyfi hareket eden değil, yasalara bağlı, akıllı ve her yerde güvenlik arz eden, hazır ve nazır tanrılara ihtiyacı vardır.

Hz. Muhammed'in Allah kavramını çözümlerken, toplumun yaşamında kök salmış, vazgeçilmez bir sınıf haline gelmiş tüccarlık olgusuyla bağını kurmak kilit öneme sahiptir. Hz. Muhammed'in kendisi, tüccar bir kadınla ticaret yollarında geçen bir yaşam birlikteliğinin ürünüdür. Ticaret için o dönem güvenlik temel bir sorundur. Çöl kabilelerinin çapulculuğunu durdurmak, bin yıllardan beri hep bir sorun niteliğini korumuştur. İbrahim'in kendisi de tüccar bir kabilenin başıdır. Daha M.Ö 1700 yıllarında ortaya çıktığı tahmin edilen dönemde yol güvenliği kuvvet gerektirmektedir. Arabistan yarımadasının sosyal varlığı, kuzeyde Anadolu ve Mezopotamya, batıda Mısır ve Habeşistan, doğuda İran uygarlıksal gelişmesiyle çok sıkı bağlılık içinde gelişim göstermektedir. Hatta daha önceleri bu alanlardaki tarım toplumlarının gelişmesine yakından bağlan-

mışlardır. Rolleri bu merkezler arasındaki ulaşım ve ticarettir. İlk defa doğan uygarlık merkezlerinin ortaya çıkardıkları tüm maddi ve manevi değerlerin değişim ve ticaretini, çöl kabilelerinin aristokrat kesimi yönlendirmektedir. Deve, çöl gemisi gibi temel ulaşım aracıdır. Devenin yüzlerce adının olması, bu yaşamın vazgeçilmez aracı oluşundan ötürüdür.

Ticarete sadece mallar değil, mitoloji, dinler ve çeşitli fikirler de konu olmaktadır. Tanrı heykellerinin mal gibi pazarlarda satıldığına ilişkin bol kanıt vardır. Grek uygarlığı bunu deniz koşullarında daha da geliştirmiştir. Çölün yerini deniz, devenin yerini yelkenli gemiler almıştır. Bu arada çöl ve deniz yollarında mallarla birlikte bol bol din ve tanrı ticareti yapılmaktadır. Heykelciliğin çok değerli bir sanat haline gelmesi, tanrısal ürünlere duyulan ihtiyaç ve yüksek değerlerinden ötürüdür. Dinde değişimin olduğu kadar, felsefi düşüncenin doğuşu da bu ticaret yollarında gelişmiştir. Daha önceleri Babil ve Asur'un yükselişleri ve imparatorluk kurmaları, hep ticaretin gelişen önemi, varlığı sayesinde olmuştur. Hint, Çin, Orta Asya ve İran'da uygarlığı başlatan kıvılcımları ilkin Sümer, Babil ve Asurlu tüccarlar atmışlardır. Yollardaki korsanlık, güçlü devlet karakollarını gerektirmiştir. Karakollar etrafında ticaret kolonileri, daha sonraları yeni uygarlık merkezleri ve bunlara dayalı birçok devletin kurulduğu bilinmektedir.

Mekke'nin de bu tarihsel sürecin en önemli halkalarından biri olduğu iyi bilinmektedir. Nasıl ki Mısır ve Sümer Nil, Fırat ve Dicle'nin ürünüyse, Mekke ve çevresi de ticaretin ürünüdür. Ticaret olmadan Mekke'nin yerinde bir çadırın bile kurulamayacağı açık bir hususdur. Kabe'nin bir ***Put-Pazar*** olduğu da bizzat Hz. Muhammed'in sözleriyle, Kuran ayetleriyle belgelidir.

Bu kısa değerlendirme bile İslamiyet'in hem ideolojik kimlik, hem siyasi ve askeri kurumlaşma, hem de temel ekonomik faaliyet alanında ticaret olgusuyla derinden bağlantısını göstermektedir. İslami çıkış ve yükseliş, tüccarın heybetli, akıllı, kurallı temsili ve gücüdür. İlk defa bir ticaret ailesinin, bağımsız bir ideolojik kimlikle, büyük bir vurucu güç, devlet ve yeni bir uygarlığı yaratma eylemidir. Arabistan yarımadasındaki bin yıllar boyunca sağlanan ticari birikimin, İbrani kabilelerinin Kudüs krallık deneyimlerinden sonra, dünya çapında bir etkiye yol açan volkan gibi patlamasıdır. Arap kabilelerinin ticarileşmeye dayalı büyük dini, askeri, siyasi ve ekonomik

hamlesidir; temel bir devlet ve uygarlık gücü haline gelmesidir. Ticaret ekonomisi ve tüccarın egemenlik çağıdır. Kuran'ın birçok ayetinde ve Hz. Muhammed'in sünnetlerinde, ticarete övgü ve yüceltme, onun nasıl bir ilahi değer olarak kutsandığını açıkça göstermektedir. Halbuki neolitik çağda ve tarıma dayalı Sümer, Mısır köleci sisteminde kutsal olan, bitkisel gıdalar, ağaç meyveleri ve evcil hayvanlardır. Kutsallık kavramı ve kelimesi Sümerce gıda anlamında *"Kauta"* dan gelmektedir. Tarımcı sınıf, köylülerden sonra tüccar sınıfı, uygarlığın dayandığı ikinci büyük sosyal güçtür. Kölelik bu iki hakim sınıf arasında dağılmıştır. Zanaatkarlar daha çok ticarete bağlı ve tüccardan sonra gelirler. Ortadoğu'da bu sınıfa tefeci-bezirganlar da denir. Bunlar, faizin bir kurum olarak gelişmesine öncülük etmişlerdir. Paranın ve hesap sistemlerinin, matematiğin gelişmesinde de ticaretin etkisi başta gelmektedir. Soyut düşünme ve kelimelerin farklı anlamlar taşıması da, ekonomik yaşamdaki değişimin, ticarileşmenin bir yansıması olarak gelişim göstermektedir.

Kölelik çağında, hatta neolitik dönemin tarım ekonomisinde, ticaret sınırlı bir gelişmeye sahip ve tüccar bağımsızlaşmamış bir sınıf konumundayken, feodal çağda tersi bir durum ortaya çıkar. Kentler bağımsızlaşan ticaret merkezleri olarak kırsal alanı, tarımı kendilerine bağlarlar. İslamiyet'in Medine-Mekke devleti, bu tarihsel dönüşümün önde gelen örneklerinden biri konumundadır.

Uygarlığın sosyal zemininde önemli bir değişim yaşanmaktadır. Ticaret etrafında ekonomi yeniden düzenlenmektedir. Ticari ürünlere daha fazla ağırlık verilmektedir. Ekonomik değişim birimi olarak para kullanıma girmektedir. İslamiyet adeta uygar dünyanın tüccar gücü olarak ortaya çıkmış gibidir. Tıpkı günümüzün küreselleşmesi gibi, serbest piyasanın tüm engellerden kurtulması için dünya gücü ABD nasıl rol oynuyorsa, o dönemin dünya gücü olarak İslam devleti de güvenlik içinde ticaretin serbestçe gelişmesi için benzer rolü oynamaktadır. Büyük üretim merkezleri arasında güvenilir devleti oturtarak, Atlantik'ten Büyük Okyanus'a, Hint Okyanusu'ndan Sibirya steplerine kadar uygarlığın gelişmesinde vazgeçilmez bir konuma ulaşmaktadır.

d- *İslamiyet'in hümanizm ve birey üzerindeki etkisi de değerlendirme gerektiren önemli konulardandır.* Hıristiyanlığın, kavim ve sınıf kökenli taassubu aşarak, tüm halklardan ve sosyal kesimlerden bir insanlık dini (hümanizm) yaratma yolunda en önemli adımlardan

biri olduğu kesindir. İnsanlık ilk defa bir kavram olarak anlam bulmaktadır. Farklı kabile, ırk ve sosyal kesimlerden olmak, kardeşliğe engel değildir. Hatta Yahudi kavmiyle ve Musevilik'le kıyaslandığında, İslamiyet'in bir enternasyonal hareket olarak başladığı rahatlıkla gözlemlenmektedir. Hıristiyanlık bu yönüyle en ileri bir din olarak günümüze kadar öncü konumunu sürdürmüştür. Tersine Musevilik, doğduğu günden bugüne kavmi özelliğini bağnazca koruyan dinlerin başında gelmektedir. Diğer birçok dinsel gelişme de kavim ve bölgesel sınırlar içinde kalmışlardır. İslamiyet bu açıdan arada durmaktadır. Her ne kadar bizzat Hz. Muhammed *"Arap'ın Acem'e üstünlüğü ancak ibadet derecesinde olabilir"* demişse de, kavmi niteliği fazla aşamadığını belirtmek gerçekçi olacaktır.

Yahudi üst tabakasının sınıf karakteri, şoven bir kavmiyetçiliği hep gerekli kılmıştır. Ayrıcalıklı konumunu sürdürmesi, bu özelliği korumasına bağlıdır. Yahudicilik hem üst bir sınıf hem de yöneten tek kavim olmak için kavmiyetçiliği zorunlu kılmaktadır. Tanrı Yehova bizzat *"Sen benim ayrıcalıklı kavmimsin, seni kendimle evlen dirdim"* diyerek, bu kıskançlığın şoven niteliğini ortaya koymaktadır. Tarih boyunca Yahudilerin hem büyük rol oynamaları, hem çok acı trajedileri yaşamaları, bu ideolojik bağnazlıkla yakından bağlantılıdır. Seçkincilik anlayışı onları büyük düşünmeye, en önemli işleri yapmaya zorlarken, etrafta yaydıkları eşitsizlik ve kıskançlık da kine ve düşmanlığa zorlamaktadır. Hitler faşizmi bu yönlü gelişmenin son halkasıdır. Filistin-İsrail trajedisi kökenini yine tarihsel tortulardan almaktadır.

Hıristiyanlığın tersi bir anlayış sergilemesi, insanların kardeşliğine ve barışa önemli katkıda bulunmuştur. Tüm etnik kökenlere, kavimlere, ırklara, farklı düşüncelere eşit ve barış amaçlı yaklaşması, ilkel sosyalizmin ilk ciddi uygulamalarını yaşaması, beşeriyetin hümanist bilincinde büyük bir adımdır. Cins ayrımı yapmaması, değerini daha da yüceltici kılmaktadır. İlkel sosyalizmin ilk büyük enternasyonal hareketi demek yerindedir. Ancak daha sonraki yozlaşma ilk dönemlerdeki bu özlü gelişmesini temsil etmemektedir. Hıristiyanlığın da bir öze dönüş temelinde yenilenmeye ihtiyacı olduğu kesindir.

İslamiyet bu anlamda ara yerde durmaktadır. Bu biraz da sınıf karakterinden ileri gelmektedir. İslamiyet daha çok orta sınıfın dinidir. İdeolojik kimliğinin, sosyal ve siyasal yapılanmasının temel sosyal

gücü tüccar sınıfı olduğundan, ne Yahudilik kadar kavmiyetçi ne de Hıristiyanlık kadar enternasyonaldir. Çöl kabilelerini birleştirmek zorunda olduğundan, Arap kavminin gelişmesinde büyük bir rol oynadığı kesindir.

İslamiyet bilinçli bir kavmiyetçiliği yapmamıştır. Allah bütün beşerin tanrısıdır. Tanrı Yehova'ya göre Allah, tüm kavim ve etnik kökenlere daha eşit davranmaktadır. Irk ayrımı da yapmamaktadır. Fakat kesin sosyalist değildir. Kuran'da ve sünnetlerde, başlangıçta yumuşak bir sınıf ve cins ayrımı yaptığı açıkça görülmektedir. Hindu Brahma'sının katı kastçılığı yanında, İslam'ın Allah'ı hayli yumuşak ve karşılıklı geçişlere izin veren yapıdadır. *"Beşeriyet, hümanizm"* kavramına ulaşılmıştır. Diğer tek tanrılı dinleri meşru görmektedir. Haraç karşılığı, isteyen herkes sistem içinde yer bulmaktadır. İslam'a saldıranlar kafir ilan edilmekte, bunlarla sonuna kadar savaş en büyük ibadet olarak değerlendirilmekte ve cihad görevi olarak ümmetin önüne konmaktadır. Ümmetin kendisi İslam enternasyonalizmi demektir. Günümüzün liberal sınıf konumuna denk düşmektedir. Böylelikle tarihsel planda Yahudilik üst tabaka dini, Hıristiyanlık en alttakilerin dini olurken, İslamiyet orta kesimlerin dini olarak anlam bulmaktadır. Zaten üçünün de günümüze kadar varlıklarını korumaları, bu sosyal ve hümaniter konumlarıyla bağlantılıdır.

İslamiyet'in kabileleri birleştirmesi oramında, ortaçağ milliyetleşmesinde rolü olumludur. Nasıl kapitalizm ulusa, millete yol açmışsa, İslamiyet de milliyet ve kavmin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Özellikle iktidarda olan kavim kökenliler, kendi kavmi gelişmelerinde bu rolü daha başarılı oynamışlardır. İslamiyet'te en çok iktidarda kalan Arap, Fars ve Türk kavim kökenlilerin, bilinçli olmasa da objektif olarak, günümüze doğru Arapların, Farsların ve Türklerin önde gelen İslam ulusları olmalarındaki payı belirgindir. İslamiyet olmasaydı, kaderlerinin bambaşka olacağı açıktır. İslamiyet'le sınıfsallık ve ulusallık arasındaki ilişkileri daha derinliğine çözümlemekte yarar vardır. Üzerinde fazla değerlendirilme yapılmamıştır; ancak bu alanda dini ve milli şovenizmi aşmak, kardeşliğe ve barışa açık bir İslam enternasyonalizmine gitmek, birçok sorunun aşılmasında yapıcı rol oynayacaktır. Hıristiyanlık gibi İslam'ın da özünde daha adaletli ve anlamlı bir barışa olanak veren, beşer anlayışına, enternasyonalizme yönelme sorunu ve yerine getirmesi gereken önemli görevleri vardır.

Birey anlamında İslamiyet insana *"eşrefi mahlukat"*, yaratıkların en şereflisi demektedir. Bunun derinliğine bir insanlık anlayışı olduğu inkar edilemez. Bu kavramı daha çok köleliğe karşı yücelttiği ileri sürülebilir. Köleliğin çok alçalttığı insanı, İslam onurla yüceltmek istemektedir. İlerici bir birey anlayışına sahip olunduğu kesindir. Ortadoğu gibi binlerce yıl her çeşit kölelik çemberinden geçen insana böylesine yüceltici bir onur bahşetmek, çağın en önemli gelişmesi olarak görülmelidir. Belki de toplumun özgürlük düzeyinden daha ileri bir birey özgürlüğüne yaklaşılmaktadır. Köleci zihniyet ve ruh yapısını parçalamak, soyut bir Allah'tan başkasına kul olunamayacağını ilan etmek, bugün bile değeri yeterince anlaşılamamış bireyin özgürlük devrimi olarak anlaşılmalıdır. Ortadoğu'nun ta Sümer ve Mısırlılardan kalma çok katı kölelik ilişkileriyle, zihniyet ve ruh şekillenmeleriyle, özünden çok farklı bir yabancılaşmaya uğramış insanını sınırlı da olsa kendi özüne yaklaştırmak, İslamiyet'in en önemli kazanımlarındandır. Etkili olmasının başta gelen bir nedenini de burada bulmak daha gerçekçi olacaktır.

Dönem insanlığı İslam'ın bu yönünü derinden kavrayarak ve tereddütsüz bir bağlılık göstererek, tarihi adımları doğru algılama yeteneğini bir kez daha göstermiştir. İslam devriminin birey açısından en büyük sonucu budur. Tümüyle köleliği kaldıramamıştır. Kapitalizmin sağladığı birey özgürlüğüne uygun bir ortamı da tam sağlamamıştır. Ama gerek köleliğin tümüyle kaldırılmasında ve gerekse kapitalizmin birey özgürlüğüne yaptığı katkıda İslamiyet'in rolü kesin ve belirleyicidir. İslamiyet'i düşünmeden köleliğin aşılabileceğinden bahsetmek, gerçekçi olmamak anlamına gelir. Hıristiyanlıktan daha fazla İslamiyet, köleciliği radikal adımlarla aşmış ve bu en radikal eylemini süratle tüm uygarlık alanlarına taşıdığı gibi, sayısız kabile ve etnik yapıyı, köleliğe düşürmeden, adeta sınıf atlatarak ileri konumlara taşırabilmiştir. Bu yönüyle kapitalizmin enternasyonalizmine dünyayı en çok hazırlayan uygarlık sistemi İslam'dır demek daha gerçekçi bir değerlendirme olacaktır.

C- FEODAL UYGARLIĞIN KURUMLAŞMASI VE YAYILMASI

Köleciliğin yarattığı zihniyet ve ruh yapılanmasıyla siyasal kurumlarının Hz. İbrahim geleneğine dayanan Hıristiyanlık ve İslamiyet çıkışlarıyla aşılabileceği kanıtlanınca, feodal kurumlaşma ve yayılma sürecine girmek kaçınılmaz olmuştur. Hıristiyanlığın tabandan evrimleşme yoluyla, İslamiyet'in ise tepeden devrimci yolla delik deşik ettiği Doğu'nun ve Batı'nın kölecilik sistemleri ortadan kalkarken, uygarlığın yeni biçimleri kurumlaşmakta ve yayılmakta güçlük çekmeyeceklerdir.

İdeolojik süreçler yeni toplumsal şekillenmenin etrafında gelişeceği kişilikleri oluşturur. Bu bir nevi yeni düzenin program ve kadro çalışmasıdır. Kitle propagandası ve eylemlilik ise, eski toplumun geçersiz kılınması çalışmalarıdır. Bu döneme genel olarak devrim süreci denilmektedir. Hıristiyanlık'ta ideolojik süreç ve devrim yılları uzun sürmüştür. İsa'nın açıklamaları ve ilk havarileri; temel kişiliği, kadro ve programı oluşturmaktadır. Resmi din ilan edilinceye kadarki dönem, kitle propagandasına dayalı eylem yıllarıdır ve üç yüz yıla yakın sürmüştür. Korkunç işkencelere rağmen, büyük bir inanç, barış ve kardeşlikle eski toplumsal inançlar ve ilişkileri dağıtmış, yeni inanç ve ilişkiler kurarak ilk büyük başarılarına ulaşmışlardır. İslamiyet Muhammed şahsında öncü kişiliğini bulmuş, ilk açıklamalarla birlikte küçük, ama inançlı Mekke grubuyla program ve kadroyu oluşturarak, erkenden eylem yanı ağır basan devrim sürecine girilmiştir. Devrim, Hz. Muhammed'le birlikte ***Dört Halife*** zamanında, yaklaşık kırk yıllık bir zaman diliminde esas olarak zafere ulaşmıştır.

Her önemli devrimde benzer süreçler yaşanmaktadır. Devrimler kısa sürede amaçlarının ilk aşamasına ulaşırken, evrimlerle bu süreç daha uzun süreli olmaktadır. Aralarındaki fark, daha çok çalışma tarzından kaynaklanmaktadır. Daha sonraki süreç farklı bir dönemdir; genel olarak bu dönemlere kurumlaşma ve yayılma dönemleri demek uygun olmaktadır. Devrimin ilkeleri ve kendini kanıtlamış ilk model ilişkileri uzun vadeli bir kurumlaşma, derinliğine ve genişliğine yayılma ihtiyacı göstermektedir. En sonunda doruğa çıkışla başlayan sistem, çöküş süreciyle çözülmekte ve yerini yeni oluşumlara bırakmaktadır.

1- Hıristiyanlığın kurumlaşma süreci, M.S 500-1000 yılları arasında sürekli gelişme ve yayılma halindedir. Resmileşmeyle birlikte, Roma İmparatorluğu içinde açık kurumlaşmalara gitmektedir. Kilise temelindeki bu kurumlaşmalar manastır düzenine göre büyük gelişme göstermişlerdir. Nasıl ki Sümer tapınakları etrafında şehirler doğmakta ve devletler kurulmaktaysa, feodal dönemde de benzer bir durum yaşanmaktadır. Kilise kurumu etrafında en gelişkin bir mimariyle ortaçağ şehirleri yeniden kurulmakta ve yeni kurulacak devletlerin çekirdeğini oluşturmaktadır. Aslında Avrupa'yı uygarlığa hazırlayan, resmi kilise kurumudur. Kilise nereye girdiyse, etrafında bir üniversite açmakta, nüfus artışıyla birlikte yeni şehirler doğmakta, buralarda ya beylik yönetimleri ya da belediyeler kurularak, çağdaş devlete doğru bir adım olmaktadır. Daha da önemlisi, halkın zihniyet ve ruh yapısını tanrı iradesi doğrultusunda eğiterek, ortaçağ devletinin temelini atmakta ve güçlendirmektedir. İnanç ve moral değerlerini kaybeden Roma İmparatorluğu nasıl çözüldüyse, yeni inanç ve moral yapısıyla Kutsal Roma, Germen ve Frank İmparatorluklarının temeli de öyle atılmaktadır. Eğer kilise tüm Avrupa barbarlarına ulaşıp kendilerini eğitmeseydi, daha sonraki Avrupa uygarlığından bahsetmek mümkün olmayacaktı. Çünkü barbarları uygarlaştıracak bir ideoloji yoktu. İdeolojisiz uygarlık da mümkün değildi. Bir Ortadoğu inanç ve moral değerler sistemi olarak Hıristiyanlık, M.S 1000 yıllarına doğru Avrupa'yı tamamen fethettiğinde, kapıyı ardına kadar uygarlığa açmaktadır.

Hıristiyanlığın gericilik ve çöküş süreci neden gösterilerek, bu tarihi rolü göz ardı edilemez. Avrupa uygarlığı Hıristiyanlığın eseridir. Avrupa'nın vahşet döneminden kalma barbar ruhuna, bin yılların uygarlık imbiğinden damıtılmış inanç ve moral değerler aşılanarak uy-

gar insan tipi yaratılmıştır. Bu insan tipi etrafında yeni şehir toplumu ve köylülük oluşturulmuş, bu şehir ve köylere dayalı olarak ortaçağın kutsal devleti kurulmuştur. Bu dönemler, Ortadoğu uygarlık değerlerinin direkt ve dolaylı olarak yoğunca taşındığı dönemlerdir. Avrupa uygarlık değerleri günümüzde nasıl dünyanın her tarafına taşınıyorsa, binlerce yıl boyunca tüm dünyaya olduğu gibi Avrupa'ya taşınan da Ortadoğu'nun büyük uygarlık birikimleridir.

M.S 1000 yıllarında kilise tüm siyasete de egemen olmaktadır. Kilise bizzat devlettir. Ayrıca içinde hareket ettiği benzer etnik toplulukları daha geniş kavim birliklerine taşırarak, gelişkin milliyetler haline gelmelerine yol açmaktadır. Kilise etrafındaki siyasi yoğunlaşma, etnisiten, milli yoğunlaşmaya ve ülke kavramına ulaşınaya önemli katkıda bulunmaktadır. Avrupa ortaçağı bu anlamda milliyetlerin oluşmasını kiliseye borçludur. Kilise özellikle ortak bir dil ve kültürün gelişmesine katkıda bulunarak, bu rolünü belirleyici düzeyde oynamıştır. Okumayı, insanlık kültürü alanında elinde biriken tüm değerleri öğreterek, Avrupa'yı okur yazar ve kültürlü yapmıştır. Dini ağırlıklı da olsa, ilk teoloji ve felsefi düşünceyi yayarak, aklın ve zihniyetin ileri düzeyde sıçrama yapmasını sağlamış; yeni ruhsal şekillenmelere öncülük ederek, daha sonraki bilim ve Rönesans çağlarının temellerini atmıştır. Derinliğine bu gelişmesine karşılık, Ural dağlarına kadar tüm kıtada bir genişleme gücünü göstermiştir.

Hıristiyanlığın Doğu'ya doğru kurumlaşması ve yayılması aynı başarıyı gösterememiştir. Bunda önceleri Pers-Sasani İmparatorluğu, daha sonra da İslamiyet engel teşkil etmiştir. Greklerin Batı'ya doğru Hıristiyanlığı taşırma rolünü, Doğu'da Asuri-Süryaniler oynamıştır. Özellikle Nestori mezhebi kilisenin Doğu'da tutunmasında rol sahibidir. Grek felsefe klasiklerine dayanıp Hıristiyan teolojisinin gelişmesinde ve daha sonraki İslamiyet'e taşırılınasında öğretici ve biriktirici bir konuma sahiptir. Klasik çağın ortaçağa mal edilmesinde, bu Nestori rahiplerinin çok yoğun çalışmaları büyük değer ifade etmektedir. Bunlar bir nevi ortaçağın ayakta kalan en önemli aydınlarıdır. Bunda şüphesiz eski Sümerlerden kalma Asur-Babil kültür birikiminin büyük payı vardır.

İnsan şu soruyu sormadan edemiyor: Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da daha aydın bir kilise ile Hıristiyanlık kurumlaşıp egemen olsaydı, acaba tarih nasıl gelişirdi? Önce Mani'nin (M.S 3. yüzyıl), ardından Süryani rahiplerinin önderlik ettikleri aydınlanma ve yeni-

den uygarlaşma şansını yitirmekle, Mezopotamya'nın çok şey yitirdiğine insanın inanası geliyor; Emevi ve Abbasi sultanlarının ellerindeki İslam gücüyle büyük uygarlıklar yaratan bu topraklara layık bir uygarlık yaratmadıklarını ve her bakımdan yetersiz kaldıklarını, erkenden bir keyif ve şamataya dalarak çok şey kaybettirdiklerini düşünesi geliyor. Avrupa'daki din çatışmalarıyla kıyaslandığında, daha sonraları birçok trajediye yol açan talihsiz İslam-Hıristiyan çatışmasının daha erkenden ve çok tahripkar rol oynadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde din ve laiklik tartışmaları yapılırken, tarihe daha eleştirisel yaklaşmak ve dersler çıkarmak, öneminden hiçbir şey yitirmeden yerine getirilmesi gereken bir görev olmaktadır.

2- *İslam Devrimi* 'nden sonraki kurumlaşma ve yayılma, ***Emevi Hanedanlığı*** 'nın iktidarı ele geçirmesiyle gelişmiştir. Emevi Hanedanlığı'nın yükselişi ve egemenliğe ulaşması bir karşı-devrimle mümkün olmuştur. Hz. Muhammed'in kısmen ***Kureyş*** aşiretinin ***Haşimi*** koluna dayanmasına karşılık, ***Osman*** ve ***Muaviye***, Emevi koluna dayanmaktadır. Mekke'nin yönetimi daha çok bu kolun elindedir. Hz. Muhammed dar anlamda iktidarı bu kabile topluluğunun elinden almakta ve yeni bir devrimle devlet kuruluşuna dönüştürmektedir. Bu eylem devrimcidir. Büyük bir ilerleme ufkuna sahip olduğu gibi, kabileciliği aşan yeni siyasi ve askeri kurumlaşmalara gitmekte, tüm bunları yeni bir ideolojik kimliğe, ayet ve sünnetlere dayanarak geliştirmektedir.

Emeviye kolu, devrim tam başarıya gittikten sonra Müslümanlığa geçti. Bu geçiş gönülsüz ve çıkar temeline dayanmaktaydı. Bunlar içten Müslümanlara kinliydiler. Hz. Muhammed'in ölümüyle hazırlıklarını hızlandırdılar. Muaviye'nin Şam Valiliği, karşı-devrimin merkez kanadı olarak çalıştı. Muaviye iktidar sanatında daha tecrübeliydi; Şam'da Bizans'ın tüm iktidar entrikalarını öğrenmişti. Yanında İran iktidar geleneğinin güçlü temsilcilerinden ***Bermekioğulları*** bulunduruyordu. Ehlibeyt, ***Ali***'nin şahsında temsil ediliyordu. Dürüst, hakkaniyete yakın ve devrimin özde olduğu gibi sürdürülmesinden yanaydı. Fakat iktidar sanatında tecrübesiz ve dürüstlüğün gereği olarak çok saftı. İlkeli olmakla birlikte, ciddi bir devlet kurumlaşmasına yatkın değildi. İslam Devrimi'nin militanı olarak çok başarılı iken, erkin, gücün kurumlaşıp devletleşmesinde, Muaviye'ye göre yetersizdi. Ayrıca kutsal dine kendisi gibi samimiyetle sarıldıklarına inanıyordu. Burada yanıldığı anlaşılacaktı.

Belki de tarihte gerçekleştirilen en büyük karşı-devrimlerden biri, Emevi Hanedanlığı adına yapılanıdır. İslamiyet'e karşı hiç dürüst olmamış, içten kinle bilenmiş, ama başarılarına en çok çıkarları temelinde el koymuş olan bu hanedanın önde gelenleri, ***Halife Osman*** ile ileri bir adım atıp, Ali'nin katledilmesi ve ***Hüseyin***'in de Kerbela'da vahşice şehit edilmesiyle, iktidarı tam anlamıyla ele geçirmiş oldular. Yaklaşık M.S 640'tan 681 yılına kadar süren bu acımasız komplocu karşı-devrimin acısını bin dört yüz yıldır tüm İslam ümmeti çekmektedir. Yapılan, gerçekten kabileciliği ve hanedanlığı yeniden ve İslam Devrimi'nin güçlü etkilerinden de yararlanarak diriltmek ve tekrar kurmak biçiminde olmuştur. Bu adım tüm İslam tarihi boyunca sanıldığından çok daha fazla gericiliği beslemiş, eski toplumun baskıcı ve sömürücü karakterine büyük güç katmıştır. Geriye kalan biçimsel İslamcılıktır ve aslında İslamiyet'in özüne ihanettir.

12 İmamlarla, daha sonra Şiilerle ve birçok Batıni hareketle bu öz aranıp korunmak istenmiştir. Ama tüm bu büyük çabalarla yürütülen hareketlerin başarılı olduğunu söylemek zordur. Dolayısıyla İslam tarihine karşı-devrim tarihi demek, önemli gerçekleri dile getirdiği oranda, devrimci İslam'la karşı-devrimci İslam'ı ayrıştırıp doğruları ortaya koyduğunda büyük anlam taşır. Düz ve tek çizgide bir İslam tarihi, ihaneti ve karşı-devrim tarihini gizlediğinden, İslam olduğunu sanan tüm toplumlar için büyük bir körlük oluşturmaktadır. Bu karşı-devrim olgusu bütün sonuçlarıyla doğru çözümlenmedikçe, sağlıklı bir İslam tarihi anlatmak ve günümüzde İslam adına anlamlı tartışmalar yürütmek münkün olamaz. İslam toplumlarında ve aydınlarında yüzyıllardan beri süren kısırlığın en temel nedenlerinden biri budur. Kerbela sadece felaketli bir an değildir, süregelen lanetli bir tarihtir; İslam adına en büyük felaketin tarih boyunca yaşatılmasıdır. Halen İran'da, Cezayir'de ve birçok İslam ülkelerinde olup bitenler, bu lanetli gerçeklikle yakından bağlantılı olup, karşı-devrimin bir anlık etkiyle atlatılamayacağını kanıtlamaktadır. Daha da önemlisi, bitmeyen ve ihanete uğrayan bir devrimin yeni çağdaş yorumunun ve nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğinin canlı bir sorun olarak yaşandığını göstermektedir.

Birçok devrimin buna benzer süreçleri yaşadığı bilinmektedir. En çağdaş Fransız ve Rus Devrimleriyle karşı-devrimlerinin etkileri halen sürüp gitmektedir. Ama İslam Devrimi'nin büyüklüğü, evrenselliği ve tarihi göz önüne getirildiğinde, bu tartışmanın özgün ve gün-

cele yanıt olması gereğinin çok büyük önem taşıdığı açıktır. İslam toplumlarının bu tarihle çok yakından bağlantılı olan çok acılı, bunalımlı, geri bıraktırılmış, sorunlu yapısının başarılı bir çözümlemesini ve doğrultulmuş pratiğini zorunlu kılmaktadır.

Bu eleştiriyle birlikte, İslamiyet'in kurumlaşma ve yayılınası Emeviler döneminde büyük hız kazanır. Muaviye ve ardıllarının realistliği de bu gelişmelerde rol sahibidir. Atlas Okyanusu'ndan Hindistan'a kadar bir yayılına gerçekleştirilmiştir. Kuzeyde Kafkasya eteklerine dayanılmış, güneyde Afrika içlerine girilmiştir. Devletleşine, diğer bir deyişle siyasi kurumlaşma Bizans ve Sasani geleneğinden yararlanmaktadır. Bermekiler ve benzeri birçok bürokrat kökenli aile, yeni devlet organları oluşturulup başlarına geçirilmektedir. Daha çok toplumların üst tabakalarından kimseler, kendi toplumlarını merkezi devlete bağladıkları oranda yetkilendirilip güçlendirilmektedir.

Bir nevi Pers imparatorluk modeli örnek alınmaktadır. Bu yönüyle köleci dönemin siyasal kurumlarıyla erkenden bir uzlaşmaya gidilmektedir. Her karşı-devrimin eski toplumun hakim kurumlarıyla yaptığı uzlaşmaların daha güçlü uygulanan bir benzeri söz konusudur. Emevi Hanedanlığı'nın yüz yıl süren egemenliği, İslam adına güçlü bir imparatorluk için yeterli olmuştur. Ama fetih, işgal ve talan hareketlerinde o kadar gaddar davranılmış ve ileri gidilmiştir ki, karşı etkide bulunmaması düşünülemez. Her tarafta muhalif akımlar zaten hiçbir zaman eksik olmamıştır. ***12 İmamlar Hareketi*** kadar, ***Hariciler*** ve birçok Batıni tarikatı bu dönemde temellerini atmışlardır.

İlk başarılı direniş, uzun bir tarihsel geleneği temsil eden İran'ın Horasan bölgesinde gelişti. Helen işgaline karşı ***Partlar*** da bu bölgede başkaldırmışlar ve bu, beş yüz yıl süren ***Arsakiler Hanedanlığı***'nın kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Partlar, Aryen kökenli Persler ve Medlerden bazı farklılıkları olan bölgesel bir topluluktur. İsyancı geleneğe sahiptirler. Merkezleri Horasan'dır. Emeviler, hem Ehlibeyt (Peygamber ailesi) hem de işbirlikçiler dışında tüm halkların tepkisine yol açmışlardı. Hakim milliyet olarak birçok Arap kabileleri içinde özellikle yoksul kesimleri, Hariciler biçiminde çoktan isyan halindeydiler. Ali taraftarları, Aleviler ve Şiiler olarak sadece Araplarda değil, zorla İslamlaştırılınış tüm halklarda bir isyan eğilimi olarak varlık kazanmışlardı.

İran, Sümer döneminden beri batısından gelen tüm saldırılara hep başarıyla karşı koyma geleneğine sahip olmuştu. Çürümüş Sasani

İmparatorluğu'nun birkaç darbeyle parçalanması, bu geleneğin yeniden harekete geçmesine yol açtı. Tıpkı Persler sonrası Partya'daki başkaldırı gibi, yine ***Ebu Müslim*** önderlikli, Partya-Horasan merkezli bir direniş hareketi gelişti. Başta Farslar, Kürtler ve Azeriler olmak üzere birçok topluluğun katılımıyla çığ gibi gelişen direniş, M.S 750'de Emevilerin devrilmesiyle başarıya ulaştı. Bu, İslamiyet için bir yenilenme imkanı olabilirdi. Devrimin anıları daha canlıydı. Ama bu fırsatı da Emevilerden farklı olmayan diğer bir hanedan olan ***Abbasiler*** doğru ve hakkaniyete uygun kullanamadılar. İsyanın lideri Ebu Müslim'i alçakça katlettiler. Ebu Müslim'in katledilmesi, İmam Ali'nin katledilmesi kadar olumsuz bir rol oynamıştır. Feodalizmin erkenden gericileşmesi, bu iki cinayetle yakından bağlantılıdır. Ali ve Ebu Müslim, İslam'ın adil, yoksulları gözeten, ilkelere bağlı, kavim taassubu bulunmayan eğiliminin militan temsilidir. Kurumlaşamamaları, dar tarikat sınırları içinde çoğunlukla gizli hareket etmeleri, sağlıklı olmayan birçok sonucu beraberinde getirmiştir.

Devrimci eğilimlerin mezhepleşmelerinin, karşı-devrimin iktidarlaşması kadar gericileşmelere yol açtığına birçok örnekte tanıklık edilmektedir. Mezhepleşme, kaçınılmaz olarak yozlaşmayı beraberinde getirir. Zaten devrimci eğilimler başarılı olamadıklarında, bunun nedenleri mezhepleşmeye yol açar. Mezhepleşme, başarılı olamamış devrimlerin başarısızlık birikimi, devrimdeki hata ve yanlışlıkların kemikleşmesidir. Devrimci anıya bağlı olduklarını söyleseler de, bunu istismar konusu etmekten kurtulamazlar. Tarihte karşı-devrim iktidarlarını besleyen temel bir kaynak da, devrimci muhalefetin bu gerici mezhepleşmesidir. Çağdaş koşullarda sosyalist ve ulusal demokratik devrimlerin karşı-devrim iktidarlar karşısında yaşadıkları mezhepleşme durumları, bu gerçekliğin tüm zamanlarda yaygın bir olgu olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin birçok devrimci eğiliminin başına gelenler de bu olgunun kapsamlılığına ilişkin diğer çarpıcı bir örnektir.

Abbasiler devri İslam tarihinde olgunluk dönemini temsil eder. İslamiyet'in dini yorumunu felsefeyle güçlendirme bu dönemde büyük bir gelişme gösterir. Avrupa'dan çok önce, başta Eflatun ve Aristo olmak üzere Grek klasikleri Arapça'ya çevrilmiştir. Bilim ve felsefede bir canlanma, aydınlanma dönemi yaşanır. Üstünlük her alanda Doğu'dadır. M.S 800-1200 yılları, İslam'ın altın çağı gibidir. Merkezi devlet modeli, her beylik içinde adeta mayalanıp birçok yeni devle-

te yol açmak üzeredir. Dünya çapında da feodal uygarlığın merkezi olunduğu kesindir. İslamiyet etkisini İspanya içlerinden Çin'e, Sibirya'dan Afrika'nın derinliklerine kadar taşırmıştır. Ticaret için büyük bir güvenlik şebekesi ve altyapı kurumları, yollar, hanlar kurulmuştur. Ticaret tam bir patlamayı yaşamaktadır. Hıristiyanlığa karşı da her sahada bir üstünlük görülmektedir. İslamiyet'in Avrupa'yı fethi zorbela durdurulmuştur. Ama felsefe, bilim ve yönetim anlayışıyla etkilemedeki gücünden hiçbir şey yitirmiş değildir. Avrupa için Doğu hayaller ülkesidir; hayal dünyalarını Doğu'daki uygarlık değerleri süslemektedir. Birçok kitap tercüme edilerek Latince ve diğer dillere kazandırılmaktadır.

Doğu'da Hindistan'a girilmiştir. Hindistan uygarlığı İslamiyet ile yeni bir döneme geçmiştir. Yaygın bir İslamlaşma yaşanmaktadır. Bu eğilim ta Çin'e kadar sürmektedir. Orta Asya'da Türk boyları hızla İslamlaşmaktadır. Tarihi sarsacak Türk ve Moğol kabileleri İslamiyet'in açtığı zemin ve geliştirdiği kurumlaşmalar temelinde harekete geçmek üzeredir. İslamiyet bu dönemde ideolojiden politika ve askerliğe, ekonomiden bilim ve felsefeye kadar her alanda dünyanın en büyük uygarlık gücüdür. Hem coğrafya olarak genişliğine, hem de kurumlaşma ve zihniyet yapısı itibariyle derinliğine Ortadoğu'nun Sümerlerden beri süregelen uygarlıkta öncülük konumu son güçlü dönemini yaşamaktadır. Yaklaşık M.Ö 10000'lerden başlayan tüm öncü çağların yaratıcı gücü olarak, bu rol adeta Bağdat saraylarında ***Binbir Gece Masalları*** 'ndaki rüyalar gibi bir yaşamla finali oynamaktadır. Tarihin doğuran, beşikte büyüten, bütün delikanlılık yaramazlıklarını aştıran ve olgunlaştıran uygarlık çizgisi, bu rüyalar dansından (Raks ve rakkase, bu dönemin harika dansı ve dansçısıdır) sonra baş aşağı inecek ve bir müddet sonra sona erecektir.

3- Feodal uygarlığın gerek İslamiyet ve gerekse Hıristiyanlık biçimlenişleri evrenselliği temsil etmektedir. Her ne kadar Çin'de feodal uygarlık bir gelişme göstermekteyse de, tüm Hindi Çini ve Japonya dahil, mahalli düzeyde geri bir aşamayı yaşamaktan öte özgün bir anlama sahip değildir. Amerika kıtasındaki gelişmeler neolitik aşamayı derinliğine yaşarken, köleci sistemle yeni tanışmaktadır. Afrika ve Avustralya vahşi kabileler çağını yaşamaktadır. İnsanlığı evrensel düzeyde Ortadoğu kültür kökenli İslamiyet ve Hıristiyanlık temsil etmektedir. Aradaki Yahudiliğin ve her tür mistik tarikatın marjinal olmaktan öteye bir rolleri yoktur.

İnsanlık ilk defa İslamiyet ve Hıristiyanlık'la kendilerini tanrı yerine koymayan, tanrının gölgesi, elçisi, sesi sayan bir anlayışla yönetilmeye çalışılmaktadır. Feodalizmi kölecilikten ve daha geri ve kendinden üstün toplumsal biçimlerden ayırt eden yan bu özelliğidir. Köleci uygarlığın tanrı-krallık sistemi, insanın mutlak köleliğiyle sonuçlanmıştır. İnsanlık tarihi ilk defa bu kadar derinliğine bir tutsaklığa mahkum edilmektedir. Daha önceki neolitik ve hatta paleolitik dönemlerin insan yaşamından tümüyle farklı bir durum ortaya çıkmıştır. Dehşet verici birçok özelliği ortaya koymuştur. Sanki çok doğalmış gibi diri diri kralın ve adamlarının cesetleriyle mezara konulmalar, çarmıha gerilmeler, kazığa oturtulmalar, aç aslanlara parçalatılmalar bu dehşet örneklerinden bazılarıdır. Korkunç piramit yapıları, kral mezarları, su kanalları, şehir mimarileri diğer çarpıcı ve akıl donduran örneklerdir. Savaşlardaki vahşet, kölelerin her tür çalışma koşulları bunlara dahil edilebilir. Feodal uygarlığı doğru tanımlamak açısından, bu objektif gerçeklerin insanlığın zihniyet ve ruh yapısı üzerinde nasıl bir etkiye yol açacağını yakından görmekte zorunluluk vardır. Kıyaslamayı kapitalizme veya sosyalizme göre değil, köleci sisteme göre yapmak işin doğrusudur. Gerek mitolojinin, gerek tek tanrılı dinlerin doğuşunu bu sistemle yakın bağ içinde görmek, doğru bir tarih anlayışı için şarttır.

Mitolojilerdeki tanrılar, düzenin rahipleri, yani yaratıcıları tarafından, aslında sınıflı toplumda gerçekleştirilmiş köleci ilişki düzenini ebedi ve çok güçlü kılmak için, bir de ezeli kılınarak özene bezene yaratılmışlardır. Tanrılar düzeni için en temel özellik olarak biçilen ezeli, ebedi ve değişmez düzen anlayışı, yerdeki korkunç kölelik düzeninin yansımasıdır. Sümerlerde bu o kadar açıktır ki, insanlık Sümer edebiyatçılarına ne kadar teşekkür etse azdır. Tanrılarımızı kendi ellerimizle nasıl yaratıp başımıza taç yaptığımızı onlar kadar harika anlatan başka bir yazar takımına rastlamak güçtür. İnsanlık bu tacın ne olacağını yazılı tarihten beri her geçen gün daha iyi anlamaktadır. Bizzat devletin kendisinin de bu dönemden kalma bir tanrısal taç olduğunu hep göz önüne getirdiğimizde, kölelik adına yaratılan zihniyetle temel maddi güç düzenini daha iyi anlayacağız ve aralarındaki ilişkinin neye hizmet ettiğini daha iyi göreceğiz. Tek tanrılı dinin peygamber adlı yapıcıları, bu düzenin önce zihniyet, sonra da sosyal ve siyasal kurumlaşmalar düzeyinde sarsılıp değiştirilebileceğine dair inanç ve akıl geliştirdikleri için çok değerlidirler. Binlerce

yıl bir kabus gibi insan zihnine ve ruhuna çöken bu ağırlığı kaldırmak, çok büyük inanç, akıl, cesaret, direniş gücü gerektirir.

Tarih bilimi henüz dinin ve genel olarak ideolojinin gücünü doğru tanımlamış olmaktan uzaktır. Çok kuru ve sanki yaşayan insanlığın dışında olaylar yaşanmış gibi bir söylem tutturulmuştur. Bu yüzden din kadar bile ciddiye alınmamaktadır. Eğer insanlar halen ölümüne peygamber ideolojilerine bağlılık gösteriyorlarsa, bu herhalde değişik biçimler altında Nemrut ve Firavun rejimlerini yaşadıklarından ötürüdür. Tüm bu konularda bir kargaşanın hüküm sürdüğü açıktır. Ortadoğu kültür rönesansı yaşanmadıkça, bunun aşılmayacağı çok iyi bilinmelidir. Yeri geldiğinde daha iyi açıklamaya çalışacağız ki, Avrupa Rönesansı yüzeysel ve kısmi bir anlama sahiptir. Dayandığı zeminden ötürü bu durum kaçınılmazdır. Ortadoğu'nun kültür zemini evrenseli içerdiğinden, rönesansı da daha kapsamlı ve evrensel olmak durumundadır.

Tek tanrılı din ideolojileri, baştan sona siyaset ideolojileridir. Hatta bunlar günümüzün en gelişkin siyaset düşüncelerinden daha derinlikli siyasi anlamlar içerirler. Dini söylem, Allah, peygamber ve melek gibi kavramlar dönemin siyasi literatürüdür. Sözünü ettiğimiz dönemlerde siyaset bu terminolojiyle yapıldığı için bu kavramlar kullanılmaktadır. Daha da önemlisi, insanlığın zihniyet durumu bu kalıplarla, yani dini tarzda düşünmeye alıştırıldığı için, bu söylem kullanılmaktadır. Yapılan, amansız siyasi mücadelelerdir. Günümüzün bilimsel dini yoktur diye küçümsemek veya sanki siyasi gerçekliğimizden çok uzaklarmış gibi değerlendirmek, büyük bir hata ve kendimizi aldatmaktır.

Peygamber geleneğinin günümüzün siyasal diline çevrilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Anlamlı bir laiklik mücadelesi, ancak bu temelde bir aydınlanma sağlandığında anlamlı ve başarılı sonuçlar verebilecektir.

Feodal devrim ve siyaset kurumlaşmalarının sınırlı bir özgürleşme sağladıkları gerçekçi olarak değerlendirilmelidir. Ama bu daha çok da köleci sistemle kıyaslanarak yapılmalıdır. Eğer Hz. İbrahim halen kutsal bir kişilik olarak anılıyorsa, bunun altında yatan temel gerçeklik, Nemrut rejiminde, tanrı-krallar sisteminde ilk gedikleri açan tüm kişilik ve eyleınliliklerin sembolü sayılmasıdır. İnsanlık neye değer verdiğini iyi bilmektedir. Ama güncele boğulmuş aydının bunu anladığı kuşkuludur. Yine Musa hep büyük bir isim olarak anılıyorsa, Tanrı-Fi-

ravun rejimine başkaldırıp büyük çıkışların en büyük isimlerinden biri olduğu için böyledir. İsa'nın sembolize ettiği en büyük değer; tek başına insanlığın zihnine, ruhuna ve gelişmiş kişiliği olarak ne varsa onun üzerine en onursuzca, en zalimce kurulan korkunç Roma düzeni ile, yüce peygamberlerin adını en kirli çıkarları için kullanan işbirlikçi kahinlik iktidarına karşı direnmiş olması, bunun için kendini tümüyle feda etmesi; maddi yaşamın tüm değerlerine karşı, insanlığın büyük vicdanı ve onuru olmayı tercih etmesidir; tek başına, strateji ve taktik düşünmeden, vicdanının sesine (buna tanrı sözü diyor) bağlı kalarak, en ağır işkence altında da olsa, mutlak egemen kölelik sistemine karşı ölümüne direnebilmesidir. Bu nedenle insanlığın üçte biri O'nu her zaman en kutsal duygularla anmaktadır. En büyük siyaset; inancıyla, moral yanıyla, evrenselliğiyle ancak böyle olabilir.

Hz. Muhammed'e gelince; sanıldığının tersine daha çok akla yer veren, klasik tanrı anlayışlarını yere gömerek, kendisine kalsa soyut tanrıyı en değme ütopyadan daha yüce, adil ve yaratıcı bir Allah-Kuran ütopyası haline getirecek olan büyük bir siyaset adımının sahibi ve başaran kutsal kişiliğidir. Köleciliği gömerken ne yaptığını çok iyi bilmektedir. İnsan sevgisinin olağanüstü boyutunun da bilincindedir. O dönemin koşullarında gerçekleşen özgürlüğün sınırlı olması, bu adımların büyüklüğünü küçültmez.

Şunu önemle belirtmek durumundayız: İslamiyet ile Hıristiyanlığın önderliğinde geliştirilen ortaçağ, yeniçağdan bakıldığında –o da son dönemlerinden ötürü– belki karanlık görünebilir. Ama binlerce yıl süren köleci dünyaya göre büyük bir aydınlanma çağı olduğu da inkar edilemez. Belki klasik Grek-Roma kültürünün üstünü örttüğü için eleştirilebilir. Fakat köleci sistemin en son temsilcisi olan Roma İmparatorluğu'nun insanlığa dayattığı kölelikle karşılaştırıldığında, İsa ve Muhammed'in miraslarının ortaçağa katkılarının payı küçümsenemez. Ortaçağın kendisi bu dünyaya göre ileridir. Belki görkemli kentler kuramamışlar, sanat eserleri yaptıramamışlardır. Ama insanlığın zihninden ve ruhundan köleliği sökmeleri ve sınırlı da olsa insanı bir adım ilerde özgürleştirmelerinin bu maddi yetersizliklerden daha değerli kazanımlar olduğu inkar edilemez. Ortaçağı yeni çağın bir hazırlayıcı dönemi olarak değerlendirdiğimizde, ilerde en büyük kent kuruluşlarının ve sanat eserlerinin yapımında en büyük pay sahibi olduğu da görülecektir. Tarihsel gelişmeyi diyalektik bağ içinde anlamaya çalıştığımızda, ortaçağın rolünün büyük önemi daha iyi ortaya çıkmaktadır.

D- FEODAL UYGARLIKTA DORUK VE ÇÖKÜŞ

Hem İslamiyet hem de Hıristiyanlık için, M.S 1000-1250 dönemi doruğa ulaşmayı temsil eder. Kendine güvenli, uygar dünyanın çok büyük kısmında iktidarı ele geçirmiş, altın çağı yakalamış gibi yaşamaktadır. Tek tanrılı dinlerin göksel imparatorluğu kutsal amacına ulaşmış, bu büyük zaferi önemli yıldönümlerinde kutlamak ve kutsamaktan başka işi kalmamış gibidir. Fazla fethedilecek dünya kalmamıştır. Birbirlerine benzedikleri için yok etme savaşlarına girmeleri pek anlamlı olmamaktadır. Üstünlük için, gerisini felsefi tartışmalar tamamlayacaktır. Her üstün uygarlık gücü için bu tip dönemleri, amacına ulaşmış ve doruğu yakalamış gibi değerlendirmek doğaldır. Her programına ulaşan örgüt, benzer duygu ve düşünceleri yaşar. Bunun bir adım ötesi, daha da yükseliş değil düşüştür. Sistemin ideolojik bagajında, yükselmek için yeni bir adımın malzemesi yoktur. Yükselişin tüm gerekçeli adımları atılmıştır. Bir maraton koşusuna benzetirsek, 40. kilometreler tüketilmektedir. Gerisi, durma ve düşmedir. Her ne kadar doğal süreçlere tıpatıp benzemese de, toplumsal süreçlerin de aynı mantığın kurallarına bağlı oldukları tarihin de öğrettiği derslerdendir.

Sanki bu süreci doğrularcasına, her iki uygarlıkta da sıkı bir felsefe tartışması yapılmaktadır. Felsefi tartışmalara Aristo mantığı ve düşünce yapısı damgasını vurmaktadır. Halbuki doğuş ve gelişme süreçlerinde her ikisi Eflatun düşüncesine ağırlık vermişlerdir. Daha doğrusu bu mirasın sıkı etkisi altındadırlar. Eflatun'un yücelttiği *"idealar dünyası"* Hıristiyanlık ile İslamiyet üzerinde sanıldığından daha fazla bir etkiye sahiptir. Soyut tanrı kavramı Eflatun'un en gelişkin idea dünyasının bir ürünüdür. Hiçbir filozof veya peygamber,

Eflatun kadar anlam, us ve fikir yüceliğine ulaşmış değildir. Çoğunlukla kendisine "İskender gibi peygamber" denmesi yerindedir. Tanrı kavramının çok zengin sıfatlarla yüklenmesi, Eflatun felsefesinin sonucudur. İyilik, güzellik ve doğruluğa ilişkin bütün kavramlar bir kutsallık gibi bu felsefede değerlendirmeye konu olmuşlardır. Sümerlerin uygarlık özelliklerine verdikleri ad olan *"Me"* kavramı, yasa, temel fikir anlamına da gelmektedir. "*Me*"ler Eflatunda *"idea"* düşünceler, fikirler anlamındadır. İsa'da bunlara *"Kutsal ruh"*, *"Tanrı sözü"* gibi kavramlarla yaklaşım gösterilmektedir. Bu temel kavramlara dayanılarak, ya bir din ya da bir felsefi sistem oluşturulmaktadır. Hz. Muhammed'de ise, bu kavrama *"Allah'ın varlığı ve birliği"* denmektedir. Allah'ın doksan dokuz sıfatı olduğundan bahsedilmektedir. Sümerlerde de benzer sayıda sıfat sayılmıştır. Eflatun bu soyutlamayı daha sistemli geliştirmiştir.

İnsanlık için bu dönemler anlamın harikulade çekici göründüğü dönemdir. Anlam işinin gelişimine tanrısal bir kutsallık atfedilmektedir. Hz. Muhammed'in Allah'ının çok güçlü olması, bu tarihi dönemlerin tüm anlam, fikir birikimlerini tek bir varlıkta, "*hep varolan ve tek Allah*"ta birleştirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Adeta Allah fikrini atomize etmektedir. Nitekim Allah adıyla yapılan hamleler atom bombası değerinde etki göstermişlerdir. Kavramların bu etkisi pratikte de çarpıcı sonuçlarıyla kanıtlanınca felsefeye, felsefenin dine uygulanmasına yüksek değer biçilmiştir. Özellikle Eflatun felsefesinin yardımıyla dini düşüncenin yorumlanması olan ***Yeni Eflatunculuk*** , Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın beslendiği ortamın hazırlanmasında, doğuşlarında ve gelişmelerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Başlangıçta inanç dogmaları ve ahlak kuralları biçiminde basit bir ideolojik içeriğe sahip olan Hıristiyanlık, dönemin güçlü felsefi eğilimi olan Stoacılığın da etkisiyle, felsefi bir yoruma ihtiyaç göstermiştir. Hareket ettiği sahalarda felsefi okullar insan düşüncesini ilerletmişlerdir. İnsanlar sadece inançla tatmin olamamaktadır. ***Saint Augustinous*** , bu ihtiyacı zaten özlerinde içerilmiş bulunan Yeni Eflatunculuk'la gidermektedir. Artık bir teolojiye kavuşan Hıristiyanlık daha da güçlendirilmiş bulunmaktadır. Hz. Muhammed'i ve İslamiyet'i daha başlangıçta Yeni Eflatunculuğun güçlü bir temsili olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. İslamiyet'teki yüksek akıl oranı, Allah'ın güçlü sıfatları, Yeni Eflatunculuğun en sağlam kanıtlarıdır.

Feodal uygarlığın doruk aşamasında yapılan felsefi tartışmalar Aristo'yu esas almaktadır. Aristo, tıpkı Atina site devletinde olduğu gibi, bir uygarlığın en gelişmiş evresinin ürünüdür. Yıkılıştan az önce büyük yapıların varlığını açıklayan ve nasıl ayakta tutulması gerektiğinin çaresini arayan filozoftur. Kuruluş ve gelişme dönemlerinin değil, doruk ve çöküşü engelleme süreçlerinin teorisyenidir. Tüm çabasının Grek uygarlığını ve onun gözde temsilcisi Athena'yı kurtarmak olduğu iyi bilinmektedir. Siyaset felsefesinin bu özelliği, feodal uygarlığın doruk ve çöküş aşamasında en çok tartışma aracı olarak kullanılacaktır. Çünkü sistem doruğa vardığı için oldukça karmaşıklaşmış olduğundan ve çözülme belirtileri gösterdiğinden, gelişkin bir siyasi teoriye ihtiyaç göstermektedir. En uygun felsefi aracın Aristo olması, bu dönemde hem İslamiyet'te hem de Hıristiyanlık'ta Aristo düşüncelerinin Kutsal Kitap'takiler kadar değer bulmasına yol açmaktadır. Daha önceleri tehlikeli karşılanan düşünceleri, artık kurtarıcı düşünceler olarak sıralanmaktadır. Teolojinin (tanrı bilimi) en güçlü dayanakları olarak, mutlak doğrular gibi kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Hıristiyanlık'ta ***Aquinalı Thomas*** buna öncülük ederken, İslamiyet'te ***İbni Sina*** ve ***İbni Rüşt*** daha kapsamlı olarak işlemektedirler.

Dönemin en gelişkin düşünürlerinin teoloji yapmaları, yaşadıkları çağın zihniyet düzeyini yansıtmaları açısından önem taşımaktadır. Feodal toplum olgunlaşıp karmaşıklaşmıştır. Birçok yeni kurum ve fikir birikmiş, mensuplarını eğitmiştir. Doğuş ve gelişme döneminin inanç ve fikir düzeyi bu yeni duruma yetmemektedir. İnsanlar her şeyin nedenlerini ve sonuçlarını, niçin ve nasıllarını daha fazla sorgulamaktadır. Felsefi yorumlar bu gelişmenin bu son aşamasındaki temel sorunlara bir çare olarak düşünülmektedir. Bu, çözülüş ve yıkılış sürecine girmeden önce yapılması gereken son savunma hamlesi gibi görünmektedir. Dönemdeki rolünü oynadıktan sonra, artık çözülüş ve yıkılış sürecinin tutuculuk ve gericilik dönemine geçilecektir. Artık felsefe yerini tutucu ve gerici dogmatizme terk edecek, zorla inandırma ve işkence devreye girecektir. Her tarihi dönemin başlangıç ve sonuç aşamalarında yoğunlaşan ideolojik faaliyet ve tartışmalar, doğmakta olan ve sürdürülme sorunlarıyla karşılaşan sosyo-ekonomik biçimlenişlerle yakından bağlantılıdır. Bu yönlü gelişmeler iç içe yaşanmaktadır. Başlangıçtaki büyük iman gücüyle yüceltilen yeni fikirler ve inançlar, aslında doğmakta olan yeni düzeni müj-

delemektedir. Bunlar doğuş çabaları olarak da değerlendirilebilir. Yeni düzenin bir nevi programı ve ona yön veren temel ilkeler belirlenmektedir. Doğacak olan yeni toplumsal düzenin özellikleri netleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca çok büyük çabayla doğurtulduğu için, yeni kavramlarla adlandırılmaktan tutalım, özüne kadar güçlü bir din ilahi anlayışla kutsanmaya çalışılmaktadır. Yeni kutsal kitap, kurucunun sözleri, davranışları, geliştirilen ibadetler, tapınaklar, bu doğuşun ideolojik kimliği olarak yoğun bir propagandayla zihinlere nakşedilmekte ve ruhun temel gıdası haline getirilmektedir.

Yeni toplumsal düzen kurumlaşıp sistemli hale geldikten sonra ortaya çıkan sorunlar, düzeni sürdürmenin kendi içi yapısından ve dışından kaynaklanan gelişmelere ilişkindir. Düzen bu sorunları nasıl aşacak ve varlığını nasıl sürekli kılacaktır? Temel soru budur ve bu soru tüm sistemi ilgilendirdiğinden, tartışma en üst düzeyde ve çok kapsamlı yapılmak zorundadır. Çünkü düzene karşı gelişen muhalefet ve yeni fikirler inandırıcı ve tatminkar cevaplarla karşılanmazsa, çözülme tehlikesi kendini gösterir. Bu durum ortaya çıktığında, şiddetli bir tartışma kaçınılmaz olur. Başlangıçtaki uyum ve birlik yerini ikiliğe ve muhalefete bırakır. Bu gelişmeyi doğal karşılamak gerekir. Her ikilik ve muhalefet kötü değildir. Burada çok önemli olan, diyalektik materyalizmin de çözümlediği gibi, yeni tez ve antitezin sağlıklı gelişip gelişmediği hususudur. Erken doğumlar nasıl ölümle sonuçlanırsa veya düşükler canlı kılınamazsa, yeterince olgunlaşmamış maddi koşullarda yeni fikir ve muhalefetlerin de benzeri konumlara düşmesi sıkça rastlanan olaylardır. Tarih bu tip olayların sayısız örnekleriyle doludur. Aksi durum da kötüdür ve çürümeyi derinleştirir. Sosyo-ekonomik sistem iç ve dış nedenlerle tüm alt ve üstyapılarıyla sürdürülemez duruma geldiğinde, antitezin, yani yeni fikirlerin muhalefetçe savunulmaları bir ikilem durumu olarak gelişmezse, çürüme ve bunalım kaçınılmaz olur. Tarihte bu tür dönemlere bunalım ve çöküş süreci denilmektedir. Bunun da her sistemde çokça örnekleri gözlenmektedir.

Batı uygarlığının üstünlüğe geçmesi, bu diyalektik bağları çözmesi ve tüm toplumsal faaliyetlere yansıtmasıyla yakından bağlantılıdır. Bilimsel yöntemle sorunlar ortaya konulmakta, zamanında çözüm önerileriyle, en az acı ve kayıplarla sonuç alınmaya çalışılmaktadır. Eskiden aşırı şiddet, savaşlar veya boyun eğmelerle, ucuz ve haince denilebilecek işbirlikçi yöntemlerle elde edilen sonuçlara fazla eği-

lim duymamakta; diyalektik kural gereğince ve antitezden anlamlı bir senteze ulaşılarak, en yararlı olay, ilişki, olgu ve düzen gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Tarihi olarak bunun içinde en uygun sistemin demokratik uygarlık olduğuna inanmaktadır.

İslamiyet ve Hıristiyanlık dünyasının M.S 1200'lerde yaşadığı yoğun felsefi tartışmalar, yaşadıkları ciddi iç ve dış kaynaklı sorunlar nedeniyledir. Sistemleri her geçen gün artan eleştiri ve muhalefetlerle karşılaşmakta, inandırıcılık için başlangıçtaki izahlar yetmemektedir. Toplum büyümüş, sorunlar artmış, zihniyet gelişmiş ve habire sorgulamaktadır. Dıştan yeni saldırılar hiç eksik olmamıştır. Zaten kendileri de sürekli saldırı halinde gelişmişlerdir. Saldırı ve savunma, karşı saldırı ve savunma birbirini davet etmektedir. Sistemin iç sorunları da artınca, örneğin eskisi kadar ekonomik zenginlik olmayınca, nüfus artınca, doğal yıkılma geliştikçe dıştan saldırılar etkili olmaktadır. Tüm bu durumlar zihni yansımasını bulacak ve pratik çözümler geliştirilmeye çalışılacaktır. Sistemin kaderi söz konusu olduğundan, bu zihni tartışmalar ve pratik çözümler kapsamlı ve sonuç alıcı olmak zorundadır.

Tarihte bu dönemlerin iki tip yöntemle aşılmaya çalışıldığına dair bol örneklere rastlanmaktadır.

a- *Sistemi reformlarla yenilemek.* Restorasyonu da bu sürece eklemek gerekir. Ama restorasyon reform değildir; daha çok aynı temeller üstünde, aynı biçimde, ama taşlarını ve harcını değiştirerek yeniden inşa etmeye benzer. Reform ise hem temeli, hem kullanılacak malzemeyi –ana ilkelerden vazgeçmemekle birlikte– değiştirmeyi ve yeni temel üzerinde yeni bir yapılandırmayı ifade etmektedir. Bu yöntemle birçok sistem ömrünü uzatmakta, hatta dönüşümü derinleştirip kalıcı bir sürekliliğe sağlıklı olarak sahip olabilmektedir.

b- *Sistemi zorla ayakta tutmayı amaçlayan tutucu yöntem.* Tarihte bu yöntemin de sıkça uygulandığı gözlenmektedir. Bu yöntem, içi ve özü tamamen koflaşmış ve boşalmış bir durum söz konusuysa ve dıştan gelen tehditlerin uzlaşmaz boyutta olduğuna dair bir inanç varsa denenmektedir. Gözü kara bir karşı direniş, her şeyi boğma ve yeniliklere asla fırsat vermeme, *"ya zafer ya hiç"* anlayışına dayanmaktadır. Sistem dönüşüm yeteneğini kaybettiğinde, yaşayabileceği kadar her tür zorba ve despotik yöntemi kullanmayı tek çare olarak görmektedir. Bu tür durumlarda devrimle yıkılmak kaçınılmazdır. Yıkılan kişilik ve kurumların ardında kalanlar tamamen teslimiyet

sürecine alınmaktadır. Eski kimliklerinden kopuş köklüdür. Hakim düzene göre yeniden kimlik kazandırılmaktadır. Dogmatik zihniyetin hakim olduğu, geri bırakılmış ve tutuculukta aşırı ısrarın yaşandığı toplumsal ilişki ve kurumlarda bu yöntem, tarihin acılarla ve kanla dolu geçen trajik yüzüdür. İnsanlık ancak değişim ve dönüşümün doğanın biricik kalıcı gerçeği olduğunu algıladıktan sonra bu yöntemi terk etmektedir. Doğru, iyi ve güzel olanın, anlamsız, gerici ve tutucu zihniyet ve davranışlardan değil, zamanında değişim ve dönüşümü yaşamaktan geçtiğini fark ettikten sonra bırakmaktadır.

İslamiyet ve Hıristiyanlık, ortaçağ uygarlığının evrensel güçleri olarak tarihin bu darboğazında felsefi düşünceye cesaret edebilmişlerdir. Felsefeyi, ideolojik kimliklerini tartışma nedenleri, vurgulandığı gibi başlangıç ve gelişme aşamalarındaki yaklaşımdan farklıdır. Şu hususu hiç unutmamak gerekir ki, felsefi düşünce her iki dini kimlikte doğuşlarında da iç içeleşmiş bulunmaktadır. Bunlar yarı yarıya felsefe-din karışımı kimliklerdir. Bu dönemde dini anlayışlar böyle olmak durumundadır. Hint, İran, Grek ve Roma düşüncelerinde, ortaçağın dinsel yorumlarında felsefi gelişme bolca görülmektedir. Daha tam bir ifadeyle, İslamiyet ve Hıristiyanlık, köleci sistemin hakim ideolojisi olarak, mitolojiyle, daha sonra tepki olarak gelişen felsefenin ustaca sentezine dayanmakta, gerekli değişim ve dönüşüme uğratıp birleştirerek öz kimliği olarak sunmaktadır. Burada bir Sümer orijinalitesi yoktur. Yine Grek felsefesinin doğuşuna benzer bir durum da yaşanmamaktadır. Peygamber ideolojilerinin önemli bir özelliği budur.

Her iki sistemin felsefi tartışması; temeldeki düzen sarsıntısına bağlı olarak gelişen inanç zayıflaması, bozulması ve farlılıkların ortaya çıkmasıdır. Aristo'ya sarılmaları, mantık yapısındaki gücünden kaynaklanmaktadır. Aristo, düşünceleri ve mantık yapısı halen aşılamayan en büyük otoritedir. Gerçekten Aristo'nun büyük değeri, insanlığın toplum gerçekliğinin ürünü olan zihniyet düzeyini sistemleştirmede ve anlatmada yatmaktadır. Zihniyet yeteneğini ve düşünce gücünü zirvede temsil etmektedir. Kavramlar ve düşüncelerle iş yapmak isteyen her kişilik ve sistemin Aristo'ya başvurması bu niteliğinden ileri gelmektedir. Bir nevi tüm ilk, klasik ve ortaçağın kompüteri durumundadır.

Dolayısıyla doruktan çöküşe giderken, felsefeyi dinin imdadına koşturan Aquinalı Thomas ile İbni Sina ve İbni Rüşt gibileri dönem-

lerinin Aristo yorumlayıcılarıdır. Bunlar teolojiyi daha karmaşık hale getirmişlerdir. En çok uğraştıkları şey, tanrıyı mantıkla ispatlamak düşüncesidir. Burada sanıldığının aksine, tanrıdan çok düzenin kalıcılığı ispatlanmaya çalışılmaktadır.

Tanrının mantıkla ispatlanmasının, özünde sistemi kurtarmayı amaçladığı açıktır. Tıpkı Aristo'nun site devletini kurtarmak amacıyla siyasal düşünceyi geliştirmesi gibi, bu dönemin teologları da Allah'ın varlığını ve birliğini yeniden kanıtlamakla, tehlikeye giren Hıristiyanlık ve İslam'ın devlet düzenlerini, Allah'ın gölgesi olan yeryüzü devletini ve düzenini de kanıtlamakta, kutsamakta ve sürekliğini güvenceye almaktadır. Bu tipik bir kimlik güçlendirme faaliyetidir. Allah'ın varolup olmaması, soyut ve pek anlamı olmayan bir sorundur. Aslında ne kadar büyük bir hakikatmiş gibi uğraşsalar ve hatta yaptıklarına sonuna kadar inansalar da, sosyolojik olarak yapılan şey, *"hakim düzen, var ve bir olması gereken tek düzen midir, değil midir?"* tartışmasıdır. Hakim olmuş düzenin yeniden bir ideolojik kimliğe kavuşturulması amaçlanmaktadır. Ortaçağda teologların neden Allah kavramı üzerinde bu kadar önemle durduklarını sosyolojik olarak çözümlemek gerekir.

Hz. İbrahim ve Musa'nın başlangıçta gök tanrı anlamına gelen ve tüm Arabistan yarımadasında kabilelerin farkında oldukları El'i kendi İbrani kabilelerine daha yakın kılarak, adeta millileştirerek kendi sosyal kimliklerinin sembolü haline getirdikleri Ahdi-Atik'te çarpıcı olarak anlatılmaktadır. Bu, İbrani kabilelerinin birleşerek aldıkları yeni biçimlenmeyi yansıtmaktadır. Adını da Elohim, Yehova olarak geliştirip bu biçime uygun hale getirmektedirler. Daha sonra sosyal varlığın güçlenmesiyle Yehova da güçlenecektir. Toplumun kazandığı tüm yeni özellikler yansımasını tanrıda bulacağı gibi, tersine Tanrı Yehova da toplumun kendine güvenme ve inanmasının sürekli kaynağı olacaktır.

İsa'nın Rabbinde daha farklı özellikler yansımasını bulmaktadır. O'nun Rabbi yalnız Yahudilerin değil, tüm insanların eşit davranan tanrısı olmakta, ezilenlerin kurtuluş umudu haline getirilmektedir. Sosyal sınıflaşma tanrının nitelikleşmesinde yansımasını bulurken, adeta bir sınıflaşmayı temsil eder hale gelmektedir. İsa'yla işbirlikçi düzen kahinleri arasındaki mücadele Rabbin varlığına yansımakta, resmi Yehova'dan ayrışmakta, tüm insanlığın Rabbine dönüşmekte, sosyal mücadelede olup bitenlerde ideolojik formülasyon olmaktadır. Amaçlanan yeni toplumun manifestosu, esin kaynağı olmaktadır.

Hz. Muhammed'le bu süreç daha da yoğunlaştırılmıştır. Eflatun felsefesiyle daha da güçlendirilmiş ve toplumsal temeli daha güçlü tek tanrı Rabbi kavramı, Hz. Muhammed'le birlikte, O'nun karşı çıktığı toplumsal özelliklerle kurmak istediği toplum düzeninin özelliklerini yüklenerek, Kuran'da geçtiği gibi doksan dokuz sıfatla, yani özellikle güçlendirilmektedir. Bu çok güçlü bir Allah kavramıdır. Dolayısıyla yeni toplumun güçlü olacağı ana kavramdan bellidir. Doksan dokuz sıfatlı Allah, bir nevi ütopya ve manifestodur. Müminlere yoğunca içerilmesi ve inandırılması, manifestonun amacına bağlanmayı amaçlamaktadır. Allah'a inanç, çerçevesi çizilen yeni topluma inançtır. Yeni toplum bu tanrısal sıfatlara uygun olarak gelişip hakim olacaktır. Günümüz deyişiyle, program başarıyla uygulanıp iktidar gücü haline gelinecektir.

Ortaçağın Allah eksenli düşünce tarzı ve moral şekillenmesinin sosyolojik çözümlemesinin ana hatlarıyla böyle olduğu açıktır. Ne acıdır ki, hiçbir teolog bu basit gerçeği dile getirme gücünü gösteremiştir. Hatta daha da kötüsü, bilim ve sosyoloji adına günümüzde de bu yönlü bir çözümlemenin ilahiyat ve sosyoloji okullarında okutulmadığı acı bir gerçektir. Tartışma halen, teolojinin *"Tanrı var mı, yok mu?"* sorunsalıyla, sosyolojinin kaba inkarcı materyalizmi arasında geçmektedir. Halbuki yapılması gereken, tartışmanın temelindeki toplumsal gerçekliği yakalamak, böylelikle kendini gizleme oyununa düşmemektir. Unutmamak gerekir ki, ilahlar savaşının en büyük silahı kendini izlemek ve maskeli olarak sunup kabul ettirmektir. İstisnasız tüm tanrısal düzenlerin kulları üzerindeki en temel oyunu budur. Bu oyun başarılı sürdükçe, temsil ettikleri ve güç alıp verdikleri düzen güvenlikte demektir. Oyun bozulup maske düştükçe, zaten düzen olduğu gibi açığa çıkar ki, o zaman düzenin kendini sürdürmesinin en zor dönemidir. Yine hiçbir zaman unutmamak gerekir ki, düzenlerin ideolojik maskeleri düştükçe, hiçbir gücün artık ayakta tutamayacağı gün gelip çatmış demektir.

Aquinalı Thomas'ın teolojisi Hıristiyanlığa kısmi bir adım sağlamış; Protestanlığa, Hıristiyanlığın reformizmine giden yol açılmıştır. Aslında bu çok önemli bir gelişmedir. Hıristiyanlığın diğer kolu, tutucu ve giderek gericileşen akımı ise, engizisyonla kendi çöküşünü durdurmaya çalışacaktır. İsa'ya yapılandan daha dehşetlisi, reform yanlısı kilise adamlarına, yeni yeni gelişen bilim adamlarına ve laik filozoflara uygulanacaktır. ***Giordano Bruno*** diri diri yakılacaktır.

Galile, sözünü geri alarak, aynı cezalandırmadan kurtulacaktır. Çek rahip ***Jean Huss*** diri diri yakılacaktır. Birçok mistik tarikat erbabı, büyücülükle uğraşanlar ve yeni kilise akımları oluşturanlardan binlercesi bu dönemde yakılacaktır. Engizisyon mahkemesi tarihin en büyük kıyım makinesi olarak çalışacaktır. Bütün bunlar sözde tanrı adına, özde ise ayaklanan özgür insanlara ve yavaş yavaş milli bilince kavuşan halklara karşı, kilisenin egemenliğini koruma ve kurtarma adına yapılacaktır. Tanrıların hiçbir zaman ne korunmaya ne de kurtarılmaya ihtiyacı vardır. Tersine, sıkıştıkça daha fazla tanrı maskesine sığınan ve artık iğrenç bir hal alan hakim düzenin korunma ve kurtarılmaya ihtiyacı vardır. Avrupa özellikle M.S 1000-1800 yılları arasında bu tarz maskeli çıkar savaşlarının en amansız biçimlerini yaşamıştır. Ortadoğu'da oyun eskiden beri oynandığı için, kuralları az çok bellidir. Avrupa ise ilk defa bu tarz bir savaşla karşılaştığı için, çok büyük çıkmaz, kanlı ve uzun süreli savaşlarla boğuştuktan sonra doğruları görebilmiştir. Kilise savaşımından Avrupa'nın çıkardığı laiklik ilkesi, bu amansız ve içinden çıkılması çok güç koşullardan kaynaklanmaktadır. Çıkış iki koldan yapılmıştır.

a- Hıristiyanlığın reformasyonu, kilisenin millileşmesini ve demokratikleşmesini ifade eder. M.S 1500'lerde başarılı olmaya başlayan bu süreç, çağdaş demokratik hukuk devletiyle sonuçlanmıştır. Reformasyonun yeni sosyal sınıf olarak burjuvaziye dayanmasının, tarihte de örneği çok görülen ileriye yönelik bir ideolojik dönüşüm olduğu açıktır. Bu, Avrupa'da feodal ortaçağ uygarlığını sona erdiren en temel adımlardan biridir.

b- Bilimsel laik çıkış, kiliseyle tüm bağını koparan bilimsel düşünüş yolunu temsil eder. Bilime dayanan birey, hiçbir ilaha başvurmadan, kendi kaderini özgücüyle çizmeye çalışacaktır. Aslında giderek yeni bir din olmaya çalışılmakta, dolayısıyla bağrında birçok tehlikeyi barındıran bilimci din diyebileceğimiz bir yol çizilmektedir. Çağımızı en çok şekillendiren bir akım da bu olacaktır.

Bu iki yoldan gelişecek ulusal dil, kültür ve edebiyatla, ulusallık ve bilimsellik tarzıyla birey şahlanacaktır. Aşırı tanrısallaşan toplum, bu sefer tersinden aşırı tanrısızlaşan ve kendini tanrılaştıran bireyle başka bir tehlike kaynağına yol açacak veya tehlikenin içine düşecektir.

Yenilmiş görkemli kilise bu gelişmeleri öfkeyle karşılayacak, ama kendini de çağdaş gelişmelere uyarlayarak, çok büyük değer arz eden geçmiş aziz ve azizelerinin anılarına bağlı olmayı sürdürecek-

tir. Vicdansızlaşan toplumun daha dürüst vicdanı olma konusunda çabalarını yenileyerek sürdürecektir.

İslam toplumu klasik bilimine Abbasi İmparatorluğu döneminde kavuşmuştur. İslamiyet'in Sünni yorumuna dayanan bu biçim, devletleşen ve resmileşen toplumdur. İslamiyet ideolojik özüne uygun olarak, hızla monarşiye kayacaktır. Hz. Muhammed'in Allah kavramının doğal sonucu, kudretli bir sultanlıktır. Genelde tüm sınıflı toplum ideolojileri, özünde oluşturdukları tanrı kavramıyla politik otoritenin sahnesini hazırlamaktadır. Tarihte en büyük çarpıtma, tanrıların maskesiyle yapılmaktadır. Tüm tanrılaştırma faaliyetleri ve zihni yoğunlaşmaları, sanıldığı gibi yüce hakikati bulmayı amaçlamamaktadır. Buna inanılsa ve farkında olunmasa da, gelişen sınıflı toplum için yönetim esasları hazırlanmakta, otoritenin bir manevi gücü yaratılmaktadır. İnsanlık, güçlü bir manevi ve zihni hakimiyete dayanmadan, kaba politik otoriteyi hiçbir zaman olduğu gibi kabul etmemiştir. Çok dikkatli ambalajlanarak, maskelenerek, özellikle tanrı biçimleri esas alınarak maddi iktidarın önü açılmakta ve topluma sunulmaktadır.

Sümer ve Mısır rahiplerinin en temel işleri, yükselen politik iktidarın tanrı maskelerini yaratmaktır. Mitolojilerinde bu çok açık ve çarpıcıdır. Hititler ve Grekler bunu ikinci kopya olarak Batı'ya doğru taşırırken, Hindistan Doğu'ya özgü maskelemeyi bin bir renge boyayarak sunmanın en ileri yapımcısı, sunucusudur. Köleci sistemin iktidar sanatında mitoloji yaratma, tanrı oluşturma, bununla bağlantılı tören, ritüel yapma (bayramlar, yıldönümü kutlamaları) en önemli yeri işgal eder. Rahipler sınıfının gücü, bu işi başarıyla yerine getirmelerinden kaynaklanmaktadır. Tarihte o kadar etkili olmalarının nedeni, iktidar olgusunun gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesindeki bu vazgeçilmez rollerinden ötürüdür. Bu asli rolleri bir tarafa bırakmak, soyut bir tanrı kutsaması, tartışması ve çatışması gerçekmiş gibi davranmak, en temel saptırmalardan biridir. Bu saptırma olmadan, hiçbir maddi iktidar, politik güç ve otorite çıplak biçimde varlığını sürdüremez.

Kölece sistemin temel maskesi olan tanrı-kral inancı, ancak insanlığın çocukluk döneminin zihniyet yapısıyla mümkündür. Sınıflı toplumun üretim pratiği geliştikçe ve iktidarla sömürü arasındaki ilişki açığa çıktıkça tanrı maskeleri de yırtılmakta, yeni biçimlere ve daha örtülü maskelere ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm bu maske yapımları, insanları kasıtlı, bilerek yanıltmak için değildir. Bu bir inanç kültürüdür.

Hatta çok güçlü ve tabusal özelliklere büründükleri için, en büyük hakikat olarak zihne yüklenme gücünü de kazanmaktadır. İnsanlığın sınıflı toplumun ilk aşamalarında zihinsel olarak buna yatkın olduğunu iyi bilmek gerekir. Siyasal baskı ve sömürünün, en büyük yalanın en büyük gerçekmiş gibi sunulmasıyla yürütüldüğünü, bir sınıflı toplum kuralı olarak sürekli göz önünde bulundurmak gerekir.

Feodal çağ bu çocukluk döneminin maske tanrılarıyla yürüyemez. Zaten peygamberlerin ve filozofların temel iddiası, tanrıların insan olmayacağıdır. Tanrı maskelerinin bu tür bir deşifrasyonu önemlidir. Esasta gelişen insan bilinci ve zihniyet durumunun oyunu iyice kavramasından dolayı bu böyledir. Yeni tanrı kavramına, doğa yorumlamalarına ihtiyaç vardır. Peygamberler, insan olmayan, toplumun ve doğal kuvvetlerin genel ve birleşik bir yansıması olarak tanrı kavramını teke indirmişler ve onu göklerin ötesine, bilinmez ve görünmez bir yere taşınışlardır. Mutlak Nemrut ve Firavun yönetim tarzının aşılmasına eşlik ettiği tarihsel bir durum söz konusudur. İnsanlık, insan-tanrı, tanrı-kral belasından bir adım uzaklaşmaya çalışmaktadır. Çok korkulan bir varlık karşısında sergilenen gözyaşı, sevgi, ibadet gösterileri, ağırlıklı olarak beladan kurtulmayı amaçlamaktadır. Neolitik dönemde ise, sömürü olmadığından ötürü bu olgular daha çok şükran ifadesi olarak rol oynamaktadır. Filozoflar ise, tanrıyı ya ilk neden sayarak, ya da her zerrede varolduğuna ilişkin bir yaklaşımla doğanın uzantısı haline getirerek, insan düşüncesini bir adım daha ilerletmekte, insanı tanrı korkusundan (yöneten ve sömüren otoriteden) kurtarmaktadır. Bu iki durumda da sınıflı toplumun gelişmesi, zihniyet durumunun çocukluk aşamasından kurtulması rol oynamaktadır. Yeni tanrı, din, felsefe kavramlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihsel gelenek bu biçimde gelişerek sürmektedir.

Hz. Muhammed'in Allah kavramlaştırması bu tarihsel süreci kapsamak durumundadır. Hem Sümer ve Mısır mitolojik tanrı kavramlarını, hem de Grek ve Romen felsefe kavramlarını içermeyen bir tanrı tanımlaması, feodal toplumun hizmetine koşulamayacaktır. O, bunun derin bilinciyle büyük bir ideolojik zorlanmayı yaşamakta, bayılmakta, kan ter içinde kaldığı bilinmektedir. Feodal toplum ileri düzeyde bir evrenselleşme ve derinleşmeyi yaşayacaktır. İdeolojik kimliği buna denk gelmelidir. Özellikle tanrı kavramı inandırıcı, yetkin, her tarafta hazır ve nazır olmalı, insana şahdamarından daha yakın olmalıdır. Böylece olası feodal otoritenin, saltanat ve sultanlığın

manevi yolu açılmaktadır. Fikri, ideolojik doğuş yapılmaktadır. Sınıf yönetme sanatının bir inceliği olarak, bir yansıma olan tanrıya en büyük güç denirken, feodal otoriteye ise Zil-ul-Allah (Allah'ın gölgesi) denilerek, bir tersyüz etme durumu yaşanmaktadır. Gerçek olan sultanlık ise, yansıması da tanrı olmaktadır. Toplumsal kimlik böyle dengelenirken, yüzyıllarca yapılan tanrı tartışmalarının ne kadar demagojik bir sonuca yol açtığı, bu bilimsel yaklaşım karşısında daha iyi anlaşılmaktadır.

Burada kastımız Allah kavramını küçümsemek değildir, tersine gerçek anlamını vermektir. Kavramlar bir toplumsal varlık olarak birer gerçektirler ve en azından ekonomi kadar etkiye sahiptirler. Hz. Muhammed'in Allah kavramını geliştirmesi basite alınamaz. Kaba materyalistlerin bu yönlü hataları, en azından idealistlerin yaptıkları kadar olumsuzdur. Materyalistlerin tanrı inkarıyla idealistlerin mutlak hakikatmiş gibi iddiaları aynı kapıya çıkmakta ve doğru bir sosyolojik yaklaşımla toplumsal varlık içindeki gerçek anlamını saptırmaktadır.

Feodal toplumun ideolojik yaratımı, pratik yaratımından daha zor ve ustalık isteyen bir iştir. Bu, bir çocuğu sağlıklı doğurmakla, onun normal büyümesi arasındaki fark gibidir. Bunun Grek toplumundaki insana yakın, ona benzeyen, fazla yaratıcı olmayan, daha çok kabile federasyonu olmasına denk gelen maskelemesi, daha sonraki devletleşme ve Athena demokrasisi üzerinde etkili olmuştur. Tek tanrılı dinlerde ise, çok güçlendirilmiş insandan farklı Allah kavramı, otoriter topluma ve hanedanlık saltanatına yol açmıştır. İdeolojik kimlik genelde toplumsal biçimlenişte, özelde politik iktidarın oluşumunda ve yapısında temel bir rol oynamaktadır. Bu da *"İslam toplumunda neden demokrasi ve cumhuriyet gelişmiyor?"* sorusuna önemli bir cevap teşkil etmektedir. Mevcut ideolojik yapı altında şekillenen İslam toplumunun bu kimlik aşılmadan, yani tutarlı bir laikleşme yaşanmadan kolayca demokratikleşemeyeceği anlamına gelmektedir. Gerçek bir laiklik, tarih boyunca güçlendirilmiş ve zerresine kadar topluma sızdırılmış geleneksel ideolojik kimlik çözümlenip aşılarak gerçekleşeceği gibi, laik cumhuriyet ile demokratik toplumun ve siyasetin gerçekleşmesi de buna bağlı olacaktır.

Buna rağmen Hz. Muhammed'in Allah kavramının başlangıçtaki rolü ilericidir; yaratıcı ve akışkandır, muazzam güçlendirici ve eyleme geçiricidir. Zihni açıdan da bir yücelmedir. Tarihi rolünü başarıyla oynamıştır. Fakat olgunluk aşamasına gelindiğinde, çoklu kültürel

yapılar bu kavramı zorlayacaktır. Mahalli etnik gruplar ve kavimler kendi kültürlerindeki tanrı kavramlarını Allah'la perdeleyip sürdüreceklerdir. Allah'a karşı tam bir kandırılına dönemine girilmiştir. Her grubun kendi seviye ve çıkarlarına göre bir Allah kavramı vardır. Resmi Sünnilik yanında, gayri resmi Batıni, mistik İslami gruplar çığ gibi yayılmaktadır.

Fatımiler ve ***Karmatiler*** başta olmak üzere, muhalif kesimler iktidara yönelmektedir. Bir hayli farklı inançlara sapılmakta, tasavvuf gelişmektedir. İslam toplumu ve devletinin doruk aşamasına gelindiğinde, tıpkı Grek kent toplumu ve devletini kurtarmak için en büyük filozof olarak Aristo'nun ortaya çıkması gibi, İslam filozofları da İslam toplumunu ve devletini kurtarmayla karşı karşıyadır. M.S 10-12. yüzyıllar bu yönlü büyük bir gelişmeye tanık olmaktadır. Karmaşık toplumsal ve siyasal gelişmeler ideolojik üstyapıda yansımasını bulacaktır. El-Kindi, Farabi, İbni Sina ve İbni Rüşt, İslam toplumunun Aristoları olarak İslamiyet'e felsefeyi taşıracaklardır. Bununla kanıtlanmaya ihtiyaç duyulan, Allah kavramını değil, özünde dağılma işaretleri gösteren toplumu ve devleti kurtarmaktır. Büyük tartışma, büyük bunalıma ve bu bunalımdan nasıl sağlam çıkılacağına işaret etmektedir. Benzer her dönemde bu tartışmaların özü aynıdır. Burada kurtarılması gereken soyut Allah değil, toplumun ve devletin kendisidir. Ama Allah kavramı ne kadar inandırıcı kılınırsa, hele ne kadar mantıkla kanıtlanırsa, o kadar büyük bir ideolojik üstünlük kazanıyor, dolayısıyla toplumun bekası ve devletin sürekliliğine büyük bir hizmette bulunmuş oluyor. Rahip hizmetini filozoflar yürütmektedir. İslamiyet gerçekten Hıristiyanlığın ilerisinde bir teolojik felsefi düşünce yaratmıştır. İbni Sina, Aristo kadar eser sahibidir. Bilimsel düşünce ve birikim Avrupa'nın çok ilerisindedir. Tıpkı bugün Avrupa'dan yapılan felsefi ve bilimsel çeviriler gibi, o dönemde Avrupa Doğu'dan felsefe ve bilimsel bilgi eserlerini tercüme etmektedir. Fakat Hıristiyanlık'ta üstünlük kazanan bilimsel düşünce Doğu'da bu üstünlüğü göstermediği gibi, İslam'ın tutucu düşünce tarzı, varolan bilimsel ve felsefi kazanımları da küfür olarak değerlendirip ortalığı kasıp kavuracaktır.

İmam Gazali ve Eşari ile felsefi düşünce dönemi kapanır. M.S 12. yüzyıl, bu anlamda İslamiyet için katı dogmacılığın egemen olmaya başladığı, akla güvenin kalmadığı, Kuran ve sünnete sözle bağlılığın tek bilim yolu olarak bırakıldığı tutucu dönemin başlangıcıdır. Hıris-

tiyanlık'ta da buna benzer tutucu ve engizisyona giden bir kanat gelişmekle birlikte, reformcu ve akılcılığın bağımsız gelişme yolları da daha fazla açılmaktadır. İslamiyet kendi reformcu ve dinden bağımsız akıl yolunu geliştirmemekle tarihinin en karanlık sürecine girer. Tarihi gelişme içinde değerlendirdiğimizde, neolitik toplumun doğuşundan (M.Ö 10000) M.S 1200 yıllarına kadar insanlığın varoluşuna önderlik eden Ortadoğu kültürü, bu tarihlerden itibaren bu rolünü Avrupa'nın kapitalist uygarlık yükselişine terk edecektir. Aslında en önemli tarihsel görev, bu rol değişikliğinin nedenlerini çok yönlü çözümlemelere tabi tutmaktır. Bu görev hiç yapılmamıştır. Ancak Batılı bazı tarihçilerin (Gordon Childe, S. N. Kramer vb.) özgün çabalarıyla tarihi gelişim açısı doğrultulmaya çalışılmaktadır. Kuru din savunmaları hiç başarılı olmamaktadır. Eski üstünlükleri savunmak da fazla anlamlı değildir. Mühim olan, tarihi gerileme nedenleridir, bu süreci tüm boyutlarıyla ortaya çıkarmaktır.

İslamiyet adına içine girilen büyük tutuculuk ve gerileme döneminin öncelikle ideolojik alanda başladığını açığa çıkarmak bizi doğru yönteme götürecektir. Bu yüzyıllarda Ortadoğu, maddi zenginlik, sosyal gelişkinlik, kentler bakımından Avrupa'dan üstündür. Gerileme bu sahada değildir. Avrupalıların gözünde Ortadoğu göz kamaştırıcıdır. Zenginliği ve ihtişamı, yaşam kalitesinin üstünlüğünü temsil eder. Haçlı seferlerinin en önemli nedeni bu alandaki üstünlükten ileri gelmektedir. O halde tutuculuğun ve gerilemenin nedenini ideolojik alanda aramak kaçınılmazdır. Avrupa 13. yüzyılda bilim yolunda önemli adımlar atmakta, 14. yüzyılda din alanında reformasyon süreci başlamaktadır. 15. yüzyıl ise Rönesans'ın başladığı çağdır. İslam toplumlarında tam aksi bir gelişme baş göstermektedir. Felsefe okulları zındıklıkla itham edilmekte, içtihadın (tartışmayla sonuca gitme, hüküm çıkarma) kapısı kapanmakta, farklı düşünceleri ileri sürenlere farklı işkenceler uygulanmaktadır. ***Sühreverdi*** gibi, özgür düşünce ve felsefe yapmanın peşinde olanların derisi yüzülmektedir. (M.S 1190) Bilimlere ve akla güvensizlik, imanın sağlam gereklerinden sayılmaktadır. ***İbni Sina, Farabi*** gibi filozoflar ve bilginler kafirlikle mahkum edilmektedir. Çok sığ ve sadece nakli bilgiler ve rivayetlere dayanan, Kuran ve sünneti ezberlemeyi bilim sayan, aklın bağımsız düşünmesini şeytanın işi sayan, bilimsel bilgilere tümüyle kapıyı kapatan, belki de Ortadoğu tarihinde ilk defa korkunç bir zihniyet tutuculuğunu en değerli meziyet sayan bir softacı-

lık dönemi açılmaktadır. Ortadoğu'nun talihsizliği, hiç de layık olmadığı bu yeni softalık dönemi, tüm görkemli tarihi yitirmenin ve hafıza kaybının temel nedeni olduğu gibi, daha sonraki tarihsizleşmenin, sürekli yitirme ve gerilemenin de başlangıcıdır.

Bu dönemi Ortadoğu ve İslam toplumları için en büyük felaket olarak değerlendirmek yerindedir. Bu öyle bir dönemdir ki, yaklaşık on beş bin yıl tüm insanlığa öncülük düzeyinde değer kazandıran, çağlar açan, uygarlık başlatan alan kültürü en büyük ihanete uğramakta, büyüklüğünü inkar etmekte, adeta mezara gömülmektedir. Sadece Sümer ve Mısır'ın görkemli mezarları önemli değildir; Ortadoğu'nun daha acı ve kalıcı görkemli kültür mezarlıkları da bu dönemde açılmaktadır. Daha bugüne kadar içinde neyin gömüldüğünün bilinmediği mezarlıklar!

Genel Ortadoğu tarihi açısından bakıldığında, İslamiyet sınırlı bir ilerleme rolüne sahiptir. Fazla yaratıcılık değeri yoktur. İdeolojik kimlik olarak Sümerlerin üçüncü versiyonu, türevi olarak yorumlanabilir. Çok tanrıdan tek tanrıya, mitolojiden dine, tarımdan ticarete, katı kölelikten yumuşatılmış köleliğe, kabilecilikten kavmi yükselişe doğru uygarlıksal ilerlemedeki rolü yadsınamaz. Fakat tüm bu olgular önceden de gelişim halindeydiler. Yeni yaratılan bir şey yoktur. Çok büyük yer verilen *"Allah'ın varlığı ve birliğiyle, peygamberin el çiliği"*, çok önceden kavramlaştırılıp kurumlaştırılan, toplumsal geleneğe ve zihniyete iyice hakim kılınan olgulardır. İdeolojik kimliklerden İslamiyet'in yaptırdığı, devrimsel yöntemlerle serfleştirilmiş bireyi merkez alan feodal uygarlığa hız ve güç vermektir. İslam burada oldukça başarılıdır. Feodalitenin hızlanması, yoğunlaşması, güce ve kurumlara kavuşturulması ve evrensel bir yayılmaya uğratılmasında İslamiyet'in rolü kesindir. Hatta Avrupa, Hint ve Çin feodal uygarlıklarının gelişiminde tahrik eden, zorlayan belirleyici dış güç yine İslam'dır. Anniyane tabirle, İslamiyet en iyi feodalizm ihracatçısıdır. Zaten tüccar, esnaf ve çiftçi dini olması da bu rolünü kışkırtmaktadır. Cihad anlayışının bu kadar yüceltilmesi ve bir işgalden başka bir anlamı olmayan fetih yöntemlerinin kutsanması; ölürse şehit olma ve doğrudan cennete gitme, gazi olarak kalırsa ganimetten en çok pay alma, bu feodalizm ihracatçılığıyla yakından bağlantılıdır.

İlk doğuş dönemlerinden olgunlaşma dönemine kadar M.S 7. ve 10. yüzyılları feodal devrimin yayılması biçiminde değerlendirilse de, daha sonraki tüm zamanlar, hiçbir ilerici rolleri olmayan hanedanlıklar

ve emirlerin kör çıkarcılık savaşları, ganimet ve talan seferleridir. Bu süreç, 12. yüzyıldan itibaren tam bir felakete dönüşür. Dinin başlangıçtaki yüceliği de en iğrenç bireysel hanedanlık ve emirlik için bir araç olarak kullanılır. Sünnilik en tutucu resmi mezhep olurken, halkların kültürel değerleriyle bağlarını koparmayan, daha çok ezilenlerin, emekçilerin, direnişçilerin dini eğilimi olarak ***Alevilik*** gelişme gösterir. Zulme ve yalana karşı birçok Batıni mezhep doğar. Tekrar gizemcilik, tasavvuf güç kazanır. Aslında bir ilkçağ tarikatlaşması olarak mistisizm, tasavvufçuluk, resmileşen dinlere karşı bir tepki olmakla birlikte, içe büzülme, maddi iktidar yerine manevi iktidar adı altında ahrete, öte dünyalara umut bağlama anlamında idealizmi beslemiştir. Bunlar yenilgi ve güçsüzlük sonrası gelişen pasif akımlardır ve günümüzdeki sol gruplaşmalara benzemektedir. Aleviliğin iktidarlaşan biçimleri olarak İran Şialığı ve Mısır Fatimiliği, devlet düzenlerini kurmakla birlikte, tutarlı İslam reformizmini geliştirmekten uzaktırlar. İdeolojik temellerinde dar bir *"ehlibeytçilik"* dışında, gelişmiş bir felsefe ve siyasi program yoktur. Yeni sosyal taban yaratma ve temsil etme iddiaları da fazla gelişmiş değildir. Sadece *"ehlibeyte haksızlık yapıldı"* demekle reform gerçekleştirilemez; ehlibeyte yapılan zulmün sosyal ve siyasal nedenlerini çözümleyemez. Dolayısıyla haklı ve mazlum bir zemine dayanmasına rağmen, Alevi (Ali yandaşlığı) gelişimi bir Hıristiyanlık reformasyonu düzeyinde değildir. Beklenen ileri rolü oynayacak kapsamdan yoksundur. Duygu yüklü, iktidarlaştığında aynı sosyo-ekonomik kalıplara bağlı, siyasi olarak farklılık içermeyen, biraz sol yelpazeye yerleştirilebilecek bir eğilimdir.

Yüzyıllarca yürütülen mezhepler savaşı, bu nedenle daha da içinden çıkılamaz, bölünmüş, karşılıklı güç tüketen bir konum yaratmaktan öteye sonuçlara yol açmamıştır. Genelde sınırlı İslam sadece gericilik olarak kalmaz; siyasi olarak da kanlı, çok parçalanmış, tam bir kör dövüşe sahne olmuş bir hal alır. Ekonomi ve zanaatlar bu kargaşa nedeniyle fazla gelişemez. Avrupa'da merkantilizme yönelen ticaret, burjuva sınıfını yaratmaya doğru yönelirken, İslami toplumlarda tüccar faize saplanıp daha da gericileşen bir sınıf haline gelir. Verimli topraklar üzerinde kurulan miri rejimler normal bir feodalleşmeyi de önleyerek, merkezi feodaliteyi hep güçlü kılarak, kent burjuvalaşmasını daha başlangıçta boğarlar. Merkeziyetçiliğin gelişimini Avrupa'da olduğu gibi bağımsızca dengeleyecek bir burjuva sınıfı gelişmediğinden, daha da gericileşme kaçınılmaz olur. Fethe dayalı mer-

kezileşme, bu olanağın sonuna gelindiğinde en yoz, anlamsız ve gereksiz bir kurum olarak Ortadoğu'nun ve tüm İslam toplumlarının derinliğine en gericileşmiş statükocu kurumu haline gelir. Saltanat artık tüm toplumların bağrında bir hastalık uru olarak kalacaktır. Gövdeyi sürekli kemiren ve çürüten bir ur! İslami anlamda bile ideolojiye, ilkeye bağlılık kalmamıştır. Her şeyi iktidar oyunları olarak değerlendiren Bizans tarzı en yoz bir süreç söz konusudur. M.S 12-15. yüzyıllar arasındaki dönem, doruktan çöküşe giden dönemdir.

İslami toplumlar tarihinde M.S 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar süren dönem, zifiri bir karanlık dönem olarak da değerlendirilebilir. Hiçbir alanda gelişme emaresi yoktur. Doruktan tam çöküşe gitmenin bütün özellikleri ortaya çıkmaktadır. Kutsal kitaplarda çok geçen lanetlilik, tepeden tırnağa tüm zihniyet ve kurumları sarmış durumdadır. En dramatik çelişki ortaya çıkmıştır. Yadsımanın yadsınması, en acılı ve tüketen sürece girmiştir. Binlerce yıldan beri insan toplumunda, zihniyet ve kurumsal yapılarda gerilikleri aşıp yenilikleri doğurma anlamındaki büyük yadsıma, tez, artık antitez, yadsınma güçleri tarafından yenilme, tüketilme ve içinin boşaltılması sürecine mahkumdur.

Ortadoğu tarihinde bu dönemi sadece İslamiyet'ten kaynaklanmış olarak düşünmek eksik olur. Bunu daha derinlikli nedenlere bağlamak gerekir. Bir kültür, bir uygarlık biçimi bir alanda ne kadar derinliğine kök salmışsa, yenisinin, zıddının ortaya çıkması da o kadar zor olur. Yeniliğe, yeni topraklar ve taze kan gerekir. Bir örnek vermek gerekirse; avcılık ve toplayıcılık toplumunun en çok geliştiği evre olan ***Magdelian*** (M.Ö 10000'lere kadar) kültürü, bugünkü Fransa ve İspanya yöresinde gözlemlenmektedir. Paleolitik dönemin yukarı aşamasını köklü yaşamasına rağmen, neolitiğe geçemiyor. Başka nedenler yanında en önemlisi, yukarı paleolitik kültür kendini yadsıyacak koşullara sahip değildir. İç dinamiği ve yakın çevresi bunu aştıracak özelliklerden yoksundur. Dışardan etkilenerek aşılması kaçınılmazdır. Kendisine çok alışmış biri nasıl ki kendine sevdalı, kendini üstün görür, beğenir ve kimseyle değiştirmeye yanaşmazsa; bir kültür de kendini derinliğine yaşıyorsa, alabildiğine içselleştirmişse ve başka tür bir varoluşu düşünmeyecek kadar benmerkezci olmuşsa, onu değişime zorlayacak güç ve kültür dışardan etkilemek durumundadır. Çözülüş ve yenilenme dış dinamiklerin eseri olacaktır.

Ortadoğu'nun derinliğine neolitiği yaşaması; coğrafyası, iklimi, bitki ve hayvan kültürüyle yakından bağlantılıdır. Yanı başındaki Dicle, Fırat ve Nil vadileri, ikinci önemli coğrafi kuşak olarak köleci sistemi neolitiğe alternatif olarak geliştirebilecek koşullara sahiptir. Bu, tarihi bir şans oluyor. İki tarihi çağ yan yana birbirinden uzun süre beslenerek yaşayacaklardır. Dikkat edilmesi gereken husus, birbirlerinin bağrından çıkmıyorlar. Çağdaş diyalektik tarih yorumlarında, sistemlerin aynı yerdekinin aynı yerinde, bağrında çıkmaları değerlendirmesi doğru olmamaktadır. Gözlemler, bunun daha çok etkileme temelinde dıştan geliştiği biçimdedir. Sümer köleliği kesinlikle neolitiğin merkezi olan yerinde gelişmiyor. Şiddetli etkilenmekle birlikte, gerçekleştiği alan en geri toplayıcı kabilelerin yaşadığı bataklık bölgedir. Aşağı Mezopotamya olarak da adlandırılan bu bölge, neolitiği hiç tanımamış, klan kültürünü aşmamış alanlar olarak bakır toprak rolünü oynamaktadır.

Neolitik kültürün değerleri sulandırılmaya müsait topraklarla birleştirilince, yeni toplumsal sistem ortaya çıkar. Yukarı ve Aşağı Mezopotamya'nın yan yana iki tarihi kültüre zemin teşkil etmesi şansın sonucudur. Bu şanstır ki, tarihin en verimli uygarlığına beşiklik ediyor, tarihi yaratıyor. Feodal uygarlık, yine dışta bir alanda, ticaretin ürünü olan dört yol ağzındaki bir çöl kent merkezinde çıkış yapıyor. Mezopotamya ve Nil etrafında feodal uygarlık gelişemez. Çünkü kendine sevdalı, gırtlağına kadar köleci zihniyet ve yaşam tarzına batmış ve kurumlarına alışmış bu yöre kültürü, kendi bağrından yeni sistemi çıkaramaz. Kendini gelişme aşamalarına uğratabilir, ama aynı sistem içinde olma şartı geçerlidir. Farklı ve yeni olan sistem, dışta gelişecek ve etkileyip etkilenecektir. Bu, tarihin bir gelişme yasası olan yadsımanın yadsınması kuralına uygundur. Yeni sistemin uç verdiği alan, sanki yeni bir tekniğin ve silahın üstün patlama gücüymüş gibi daha öncekilerini etkisizleştirmesi söz konusudur. Eski, yeni tarafından dıştaki kuruluş alanından saldırıya uğrayacak, ateş altına alınacak ve yenilip aştırılacaktır.

İslamiyet Ortadoğu'daki üçüncü büyük çıkış olarak bu rolünü oynadıktan sonra, tarih adeta unutulmaya yüz tutacak, diğer bir deyişle lanete ve ihanete uğrayarak terk edilecektir. Bu hazin ama anlaşılır bir sonuçtur. Hz. Muhammed'in son peygamber olma kehaneti anlamlıdır. Yine mahşerde dirilme ve Muhammed'in şefaat için ortaya çıkması bununla ilgilidir.

Çok sevilmiş bir toprağın nadasa terk edilmesi de bazen gereklidir. Çürümüş bir ağacın yerine yenisini dikmek gerekir. Çok kullanılan, eskir. Çöldeki patlamayla zaten başka değer üretecek toprak kalmamıştır. Uygarlığın tüm verileri ortaya çıkmış, toprağın emilecek tüm gücünü emmişlerdir. Ana ihtiyarlamıştır, süt veremez durumdadır. Yeni bir aşılanmayla, kocayla ürüne geçecek durumda değildir. Üretilebilecek bütün çocukları üretmiş, bol besinin sütüyle beslemiştir ve artık tekrar toprağına dönmenin vaktindedir. İnsanlık ailesi için ne gerekliyse bu ana, bu topraklar üretmiş ve dünyanın dört yanına başarıyla savurmuştur. Adem ile Havva'nın Habil'i ve Kabil'i olarak, çoban ve çiftçi olmuşlardır. Nuh'un dört oğlu olmuşlar, dört yöne ve dört ırka dağılıp yeryüzünü uygarlığa açmışlar; tarım bitkisini, evcil hayvanları, köyü, kenti, sınıfı, devleti, tanrıyı, tüm zanaatları, kutsal kitap ve peygamberleri, edebiyatı ve sanatları, müziği, mimariyi, silahı, yolu, velhasıl insanlık adına ne gerekliyse hepsini yaratmışlar, beslemişler ve her tarafa armağan etmişlerdir. Bütün bunlar yorar. Ortadoğu, doğurgan ana kültür, insanlık beşiği artık perde gerisine, belki de mezarına, kim bilir belki de renkli ve canlı yeniden bir uygarlık olarak doğuş yapmak için çekilecek, uyuyacak ve yeniden uyanacak, rönesansını geçmişine layık gerçekleştirecektir.

Bütün bu gerekçeler, gerileme ve çürümenin tüm suçunu İslamiyet'e yükleyemeyeceğimizi gösterir. Ama yine de İslami biçim altında toplumlar yenik ve çürümeye terk edilmiş gibidir. Hoyratça çiğnenmekte, onuruyla oynanmakta ve şaşkınlıktan şaşkınlığa girmektedirler. Mitoloji yaratan ulu rahipler, din yaratan yüce peygamberler, imparatorluk kuran büyük Sargonlar, tarihin tanıdığı tüm tanrıçalar, ilk destanı yaratanlar, şiiri yazanlar, müziğin en derin uyumunu verenler, sonuna kadar gaddarlık yapanlar, en büyük vicdanlılar hep bu topraklarda, bu kültürde ortaya çıktılar, yaşadılar, öldüler, yeniden ve yeniden doğdular. Hem de daha güçlü, daha zengin, çok renkli, çok sesli olarak. Neden tekrar çimlenmesinler?

Tarih gerçekten öğretici derslerle doluysa, o halde yapılması gereken en temel iş, lanetliliğin ve çürümenin nedenlerini doğru anlamaktır. Hastalıktan kuşku duyulmuyorsa, önce gerekli olan rasgele iğne yapmak veya besinlerle doyurmak değil, teşhisini doğru yapmaktır.

İlk önce şu hususları iyi anlamak gerekir: Ortadoğu'nun mitolojik zihniyeti paramparçadır. Dini çoktan yitirilmiştir. Bilimi ise hiç olmamıştır. Adeta Babil Kulesi'nin dibinde, her dilden konuşup da bir-

birini hiç anlamayan sağırlar diyalogu yeniden yaşanmaktadır. Ne kadar acı bir tecelli! Ortadoğu'nun doğusunda Safevi İran, batısında Osmanlı Anadolu, tarihin en anlamsız, beyinsiz, yüreksiz, tekrarını oynayan Hacivat ve Karagözleri bile olamayacak figüranlardır. Ne eski ne de çağdaş tarihle hiçbir ilişkileri yoktur. Ne Batılı ne de Doğulu uygarlıkla alakaları kalmıştır. Ne Hıristiyanlık ne de Müslümanlık'la ilgileri kalmıştır. Birisi iktidar için 17 kardeşini boğacak kadar insanlıkla ilgisini kesmiştir. Mitoloji, felsefe ve bilim çoktan unutulmuştur. Gerçek sahiplerini kaybetmiş arsalar üzerinde en kötü spekülatörleri temsil etmektedirler. Sadece spekülatörcülük!

M.S 15-20. yüzyıl, Avrupa'nın büyük yükseliş çağıdır; akıl, bilim ve tekniğin şahlandığı zamandır. Bireyin ilk defa her türlü kölelik zırhlarını parçalayabileceğine inandığı, bunun için emin ve başarılı adımlar attığı tarihi dönemdir. Gerçek yeni ve büyük bir uygarlıktır, doğup büyümekte olan bir uygarlıktır. Bunda Ortadoğu'nun payı yok mudur? Nasıl olmasın? Ona gerekli tüm malzemeyi o verdi. Tam on beş bin yıl Avrupa'ya bu doğuşu yaptırmak için, o Ortadoğu ebelik yaptı. On bin yıl neolitik ebelik, beş bin yıl uygar ebelik yaptı. Doğan çocuğun hoyrat, ata tanımaz, kadir kıymet bilmez olduğu doğrudur. Sanki bir tanrıymış gibi kendi kendine sahiplik edecek kadar mağrur, büyüklük sevdasına kapılmış olduğu doğrudur. Fakat toy ve uçuruma doğru yuvarlanma tehlikesini yaşadığı da doğrudur. Bütün bunları çok iyi anlayacağız. Kendi çürümüşlüğümüze sevdalanmadan, ama insanlığın doğuş anası ve büyüten beşiği olduğumuzu da unutmadan, tanıyacağız. Taklit etmeden öğreneceğiz. Ama uygarlığın ana toprağında, onun renginden, kanından, öz oğulları ve kızları olarak yeniden doğuş için, bu sefer ihtiyarlamış Avrupa'ya ebelik yaptırarak, bu kutsal yeniden doğuşu gerçekleştireceğiz.

Genelde Ortadoğu, özelde İslam tarihinden çıkarabileceğimiz tüm dersler birikip bir Ortadoğu Rönesansı'nda düğümlenmektedir. Görkemli ideolojik kimliklerin ve temsil ettikleri tüm değerlerin çoktan çökmüş olup, uzun bir süreden beri yaşadıkları çürümenin de artık sonuna gelindiğini kabul etmeliyiz. Geçmişin tüm mitolojik ve dinsel öğelerinin sosyolojinin doğrultulmuş bilimsel ölçütleriyle kapsamlı bir çözümlenmeye tabi tutulması, yapılması gereken ilk aydınlanma işidir. Bunun ışığında yapılacak cesur ve çok yönlü tartışmalar doğru bir saflaşmayı sağlayacaktır. Her şeyiyle yaşanan Babil Kulesi'nin dibindeki sağırlar diyalogu, yerini doğru ve yetkin anla-

yışa, sağlam iş ve karakter temsiline götürecektir. Safların doğru belirlenişi ve yetkin karakter temsili kör pratiğin, vicdansız, çirkin ve yanlış yaşamın sonunu getirecektir. Tarihin yetki anlamı kadar, geleceğin doğru tasarımına dayalı yeni ideolojik kimlik, yaşanması gereken toplumsal pratiğin önünü aydınlatacak, gerekli cesaretli verecektir. Devrimci pratiğin kendisi, gecikmiş de olsa Ortadoğu Rönesansı'nı yaratacaktır.

Feodal uygarlığın Hint ve Çin örnekleri fazla bir orijinalliğe sahip değildir. Hint ve Çin, M.Ö 4000 yılından beri Ortadoğu'nun neolitik kalıpları ile tarımsal devrim kazanımlarını özümseme sürecine almışlardır. Böylelikle aynı tarihsel çizgiye çekilmiş bulunuyorlar. M.Ö 2500 yıllarında İndus ve Pencap nehirlerinin vadilerinde ***Harappa*** ve ***Mohenyadora*** , büyük ihtimalle Sümerlerin gelişmiş kent kolonileri olarak uygarlık sahnesine çıkmaktadırlar. Tunçla silahlanan yukarı barbarlık aşamasındaki Aryenler, M.Ö 1500'lerde kesintisiz gelişecek Hint uygarlığının temellerini atacaklardır. Aynı gelişme Sarı Irmak kenarlarında, Çin'de de yaşanacaktır. Köleci sistemin Sümer benzerleri, iki bin beş yüz yıllık bir gecikmeyle gelişmeye başlayacaktır. Rahip ağırlıklı ilk devletleşme örnekleri, katı merkeziyetçi tanrı-krallar rejimini doğuracaktır. Yaklaşık beş yüz yıllık kendi tanrılığına inanmış bu rejimler, öncelikle ideolojik olarak, beraberinde politik olarak parçalanıp uzun bir kargaşa dönemine sürükleneceklerdir. Gelişen köleci sistem, M.Ö 250 ve M.S 250 yılları arasında yaşayacağı son restorasyonla, yerini yeni ilişki tarzına, feodal uygarlık gelişimine bırakacaktır. Konfüçyüs ve Budha, Uzak Doğu'nun reformatör peygamberleri olarak, daha yumuşatılmış sömürü ve politik sistemin öncüleri rolünü oynayacaklardır.

Uzun bir kuluçka döneminden sonra, M.S 500 yılları feodal dönüşüm çağıdır. Ortadoğu'daki gelişmeler dıştan etkilenmesini sürdürmektedir. Feodal İslam'ın baskıcı etkileri, Çin ve Hindistan'daki feodalizmi hızlandıracak ve güçlendirecektir. M.S 1000-1500 yılları olgunlaşma süreciyken, bundan sonrası gittikçe yükselen Avrupa uygarlığı karşısında bağımlılaşma ve çürümedir. Buna benzer bir gelişme, en gecikmiş halka olarak Güney Amerika'nın ***Aztek*** ve ***İnka*** (Meksika ve Peru'da) uygarlıklarında yaşanacaktır. M.Ö 500'de başlayan süreç, M.S 1500'lerde İspanyol etkisi altında bağımsızlaşıp benzer bir çözülmeye uğrayarak tarihten silinmeyle yüz yüze kalacaktır.

E- SONUÇ YERİNE

Feodal uygarlık sisteminin temel niteliği ve tarihteki yeri önemini korumaktadır. Köleliğin çöküşündeki temel çelişki, köle emeğinin eski verimliliğini kaybetmesi ve yeni üretim ilişkileri önünde engel konumuna gelmesidir. Sermaye olarak insan sahipliği, köleliğin doğuş ve gelişmesinde sistemin dayandığı asıl faktördü. Ama sayıları üretimde kullanılmayacak kadar arttığında ve köleler efendi takımının tümüyle aylak işsizleri konumuna düştüğünde, sistemde çürüme kaçınılmazdır. Temel dayanak verimsizliğin nedeni olunca, çözülme hızlanacaktır. Buna pahalılaşan kent yaşamını ve savaşları eklemek gerekir. Nüfusu artan ve beslenmesi büyük sorun teşkil eden kentler, sistemin verimlilik döneminin ürünüydüler. Verimlilik durunca, çığ gibi çoğalmış ve büyümüş kentlerin varlığını sürdürmek giderek zorlaşmaktadır. Aşırı kentleşme ve pahalı yaşamı, çözülmenin en önemli nedenlerindendir.

Savaşlar için de benzer durum söz konusudur. Başlangıçta ve yeni uygarlık alanlarını kazanmada verimli olan savaşlar, artık sınırları koruma ve isyanları bastırma aracına dönüşünce, astarı yüzünden pahalı kurumlara dönüştüler. Ordular istikrarın değil, kargaşanın gelişmesinde rol oynadılar; iç iktidar savaşlarının aracı oldular. Tarım arazilerinin büyük çiftlikler halindeki paylaşımı çiftçinin toprakla ilgisini kestiğinden dolayı, verimsizliğin diğer temel bir kaynağı oldular. Sistemin temel öğelerinde bu çözülmelerin genel bir bunalıma dönüşmesi, sağlam kalan kurum ve ilişkilerini de işlevsiz bırakacaktı. Kullanılamayan sermayenin çürümeye yol açmasına benzer durum her düzeyde yaşanmaktadır. Artık iç isyanlarla birleşen barbar akınlarının sistemin sonunu getirmesi, dönemin beklenen kaderidir.

Ne kadar sıkı bir devletçilik uygulansa ve baskılar artırılsa da, sistemin çözülüşü ve yenisinin doğuşu kaçınılmazdır.

Ortaya çıkan yeni sistem, çöküş nedenlerine bir çözüm oluşturmak durumundadır. Üretimden kopmuş köleyi, işsiz askeri, kullanılmayan toprağı, ur gibi büyümüş kentleri, verimsiz savaşları ve güvensiz ortamı sorun olmaktan çıkarmak, yeni sistemin önceliklerindendir. Bunlar eskinin restorasyonuyla aşılacak sorunlar değildir. Kentlerden kırsala kaçış, büyük orduların dağılışı, savaşlardan kaçınma, oluşan daha dar, ama güvenli alanlar yeni sistemin gelişim yönünü belirlemektedir. Bir geri çekilmeye benzer durum yaşanmaktadır. Adeta neolitik topluma yeniden dönülmüş gibidir. Fakat bu görünüşte böyledir. Nüfusları azalsa da, kentlerin çoğu yaşamını sürdürmektedir. Büyük çiftlikler belli paylar karşılığında çiftçiye yarı mülk gibi dağıtılarak, üretimle ilgisi yeniden kurulmaktadır. En azından bir ailesi vardır, bir yılını karşılayacak ürüne sahip olabilmektedir. Sınırlı bir mülkiyet yavaş yavaş gelişmektedir. Yeniden toprağa bu temelde yöneliş, büyük bir toprağa bağlılık duygusu geliştirmektedir. *"Toprak ana"* kavramı güç kazanmakta ve temel üretim aracına dönüşmektedir. Artık savaşlar daha çok köle edinmek için değil, toprak elde etmek için yapılmaktadır. İnsan değil, toprak temel mülkiyet konusu olmaktadır. En çok toprağı olan, en büyük güç olmayla özdeş tutulmaktadır.

Toprağın bu tarz mülkiyet paylaşımı, beylik düzenine götürmektedir. Neolitik dönemin komünal köy düzeni çoktan aşılmıştır. Beylikler mülk düzeni esasına göre kullanılmakta ve çiftçiler yarı köle olarak serflik ilişkileriyle beye bağlanmaktadır. Kölelikle neolitik düzenin adeta bir karması oluşmuş gibidir. Beyliklerin etrafında ancak küçük kasabalar oluşabilmektedir. Köleci imparatorluk kentleri giderek bir harabeye dönüşürken, daha rasyonel ve yeni üretim düzenini esas alan kasabalarla kentlerin doğması yavaş da olsa gelişmektedir. Hem kır hem kent yeni esaslarla düzenlenmektedir. Geri çekilmeden, ileriye doğru bir sıçramaya geçilmektedir. Aşırı geri çekilme hiçbir zaman neolitiğe dönüşle sonuçlanmayacaktır. Aşırı ilerleme aşırı geri çekilmeyle dengelenince, yeni sistemin başlangıcı yakalanmakta ve yukarıya doğru yükselen bir trend yeni yaşamın çizgisi olmaktadır.

Feodalizmin bu tanımlaması, neden mitolojik, dinsel ve felsefi olarak orijinal doğuşların gerçekleşmediğini anlamamıza yardımcı

olmaktadır. Karma bir sistem durumu, karma bir ideolojiyi gerektirecektir. Orijinal sistemler, orijinal düşünce biçimlerine yol açarlar. Feodalizm tanıdık neolitik ve sınıflı toplumun gerçekleşmiş biçimlerine dayandığı için, onların ideolojik kimlik yapılanmalarını da kendisine esas almak durumundadır. Yenilik doğuracak gücü ve özellikleri bulunmamaktadır. En devrimci nitelikte görünen ideolojik yapılanmalar bile ikinci, üçüncü el bir versiyondan, türevden öteye bir anlama sahip değildir. Ancak reform anlamını içerebilirler. Bu durum sistemin mantık, inanç ve moral yapısını geçmişin ancak kopyalanması biçiminde izah etmektedir. Ortaçağın mantıkta en büyük gelişmesi, ancak ömrünün sonlarına doğru Aristo'yu sınırlı anlayabilecek ve yorumlayabilecek düzeye gelmekten ibarettir. Onu aşan herhangi bir akıl gücü yoktur. Aklın hükümdarı Aristo'dur ve bütün mantıklar ona bağlıdır. ***Üstad-ı Azam*** dedikleri de odur.

İnanç bakımından dinin dogmalarını ezberlemekten öteye bir rolleri yoktur. Kutsal kitapları yazmak ve ezberlemek, en önemli bilgin ve din adamı mertebesine eşit olmaktadır. Dogmatizm belasının olanca ağırlığıyla insanlığın zihniyetini bastırması, en çok bu dönemde geçerlidir. Hiçbir yaratıcı düşüncenin filizlenmesine fırsat verilmemekte; kuru bir metafizik ve idealizm inançlara eklenerek, ortaçağın karanlık dediğimiz yüzü ortaya çıkartılmaktadır. Tanrı-kralın kölesi insandan tanrının gölgesi insana geçmeye paralel olarak, zayıf bir insan iradesinin doğuşuna izin verilmektedir. Özgür irade ve ahlak halen çok uzaklardadır. İnsanlık ancak tanrının gölgesi nispetinde kendine ait olmaya cesaret edebilmektir.

Yeni çağın ortaçağ için tanımladığı karanlığın içyüzünü iyi açmak gerekir. Birçok yönüyle bu karanlık koyulaşarak devam ettirilmektedir. Ortaçağ karanlığının temelinde, ideolojik kimliğini yitirmesi yatmaktadır. Genel olarak da sistemlerin doğuş süreçlerini aydınlatan ve ruh veren ideolojik donanım; maddi güç haline gelindikçe ve ekonomik, sosyal ve siyasal kurumlarına kavuştukça önemini yitirmekte, başkalaşıma uğratılmaktadır. Bu durum, eğer yeni bir aydınlanma hareketi yoksa, karanlık anlamına gelmektedir. Eski ideolojinin özden koparılışı, özel çıkarlara tabi tutulması toplum için tam bir ideolojik deformasyona ve saptırmaya yol açmaktadır. Kelime oyunları, sahte mezhepleşmeler, ortalığı yalana boğan demagojik söylem tarzı, özellikle baş ideolojik merkezler olarak tapınak-okul düzenleri karanlığı yayma araçlarına dönüşmektedir.

Ortaçağın somut karanlığı, klasik çağın aydınlanmasıyla bağını yitirmesinde ve daha da tehlikeli olan felsefeyi teolojinin bir kanıtlama aracına dönüştürmesinde gözlenmektedir. Bu durumda iki perdeli bir karanlık oluşmaktadır. Birincisi; saf ve belli bir vicdani anlamı olan, dönemine göre en azından çıkışa yol açan ve bir ahlaki tavrı mümkün kılan dinsel mesaj yitirilmektedir. Böylelikle sistemin meşru temeli kalmamaktadır. Geriye açık maddi çıkarlar kalmakta, kavga bunun için verilmektedir. İkincisi; ideolojik boşluğu doldurmak için geliştirilen felsefi teoloji, zihniyet durumunu daha da karıştırmaktadır. Buna tepki olarak gelişen mistik eğilimler, ideolojik parçalanmayı geri çekerek geliştirmekte, iki yanlış birbirini besleyerek karanlığı koyulaştırmaktadır. Ortaçağın temel handikabı budur. Daha da ötesinde orijinal tarım devrimi ve köleci sistem buluşları zihniyet için bir kazanım iken, bunların ezbere dayanan nakilleri öz anlamlarını çoktan yitirdiklerinden ötürü kof dogmalara dönüşmekte, insanlığın genel zihniyet durumu için en büyük felaketi oluşturmaktadır.

Ortaçağı bu noktada karanlığa mahkum etmeli, çözmeli ve aşma doğrultusu gösterilmelidir. Sadece öz ideolojilerine ters düşmemekte, insanlığın on beş bin yıllık tüm önemli zihni birikimlerinin içini boşaltıp söz oyunları, mantık fantezileri, sahte ekoller ve mezhepler haline getirerek en büyük tahribata uğratmakta, derin bir karanlığa ve yabancılaşmaya yol açmaktadır. Bu yönüyle köleciliğin son dönemlerinde aşırı dini ve felsefi çıkışlar zihniyet durumunu zaten tehlikeye atmışlardır. Ortaçağ bunu gittikçe derinleştiriyor. Bir akşam vaktini derin karanlıklara boğuyor. Avrupa uygarlığının üstünlüğü ve aydınlatıcı değeri tam bu noktada kritik bir rol oynuyor. Gerek doğayı derinlemesine incelemesi, gerekse toplumsal dogmalara kuşkuyla yaklaşması, aslında Rönesans'ın temelini oluşturmaktadır. Aşırı karanlığa boğulan zihniyet durumuyla iradesi yok edilmiş bireyi iki koldan ele alıp aydınlatarak cesaretlendiriyor ve özgür yürüyüşünü hazırlıyor. Bilimsel yöntem zihnin aydınlatılması için en sağlam yoldur. Dogmatizmden kopmuş bireysel özgürlük arayışları ise, özgür ahlakı ve iradeyi geliştirecektir.

Sorulması gereken önemli soru, *"Ortadoğu kökenli uygarlık sis temleri bu tür çıkışı kendi içlerinde çıkaramazlar mı?"* sorusudur. Bugün için de cevabını arayan soru yine budur. Aslında 10-12. yüzyıl Ortadoğu aydınlanması için ***El Kindi***, ***Farabi, İbni Sina, Sühreverdi*** ve hatta ***Hallacı-ı Mansur*** 'un kişiliklerinde büyük çaba ve fe-

dakarlık vardır. Hakikati aramak bunlarda büyük bir tutkudur. Hatta bunun siyasi ve ekonomik çıkarların üstünde bir değer olarak saygınlık arz ettiği bilinmektedir. Hakikat aşkı, Ortadoğu coğrafyasında belki de hiçbir dönemde olmadığı kadar seslendirilmektedir. ***Mevlana***, ***Muhiddin-i Arabi*** gibi büyük tasavvufçular, yani sezgiyle hakikat mürşitleri yetişmektedir. Bilimlerde de ilerlemeler vardır. Matematik, tıp, astronomi, bitki ve hayvan araştırmalarında gelişmeler kaydedilmektedir. Bütün bu alanlarda Avrupa'dan üstünlük tartışma götürmez. Edebiyattaki üstünlük daha da çarpıcıdır. Ortaçağın destan edebiyatı, ***Şehname*** ve ***Leyla ile Mecnun*** klasikleriyle kendini kanıtlamıştır. ***İbni Haldun*** 'un tarih felsefesi diyalektik materyalizme yakındır. Buna rağmen Ortadoğu rönesansı gelişememektedir. Bu kadar elverişli olanaklara rağmen, Avrupa'nın yeni kimliğinin temelini atan Rönesans'ın Ortadoğu'da neden gelişmediği daha da önem kazanmaktadır. Bunda Moğol saldırılarının etkisinden bahsedilebilir. Ama bu belirleyici neden olamaz. Asıl nedeni, büyük çabalara rağmen, ideolojik koflaşma ve dogmatizmin beton ağırlığında zihne hükmetmesinde ve siyasi kurulaşmanın derinliğinde aramak daha doğru bir yaklaşım olur.

Ortadoğu kökenli Hıristiyan dogmatizmi, objektif olarak Avrupa halklarının zihniyet ve karakter yapılarında olumlu bir rol oynamaktadır. Barbar geleneği halen canlı olarak yaşayan halklar, Hıristiyanlık'la yaptıkları yüzeysel sentezle kazançlı çıkmaktadır. Unutmamak gerekir ki, Hıristiyanlık Ortadoğu kültürünün Avrupa'ya en büyük armağanıdır. Hıristiyanlık Avrupalının zihniyet oluşumunda çok büyük bir adım attırdığı gibi, ahlakını da kesin olarak yaratmaktadır. Yasa fikrini ve disiplini, okuma yazmayı Avrupa'ya daha çok Hıristiyanlık sokmuştur. Hıristiyanlığın attığı temel olmadan, uygar Avrupa'yı düşünmek olanaksızdır. Hıristiyanlık olmasaydı, Avrupa belki de binlerce yıl geri bir köleciliğin pençesinde yaşayacaktı. Hıristiyanlık, Ortadoğu'nun uygarlık kazanımlarını köleliği yaşatmadan Avrupa'ya taşırdığı için çok büyük rol oynamıştır. Avrupa'nın şansı buradadır. Kazanımlarını almıştır. Ama barbar toplumun güçlü olan özgür kişiliğiyle birleştirerek, yine Ortadoğu'nun en son bilimsel kazanımlarını da derleyerek tarihi hamlesini gerçekleştirmiştir.

Demek ki, yeni uygarlık hamlesinin temelinde Hıristiyanlık ile Ortadoğu'nun bilimsel birikimi ve barbar toplumun canlılığı yatmaktadır. Daha da önemlisi, zihniyet üzerinde derinliğine bir ideo-

lojik betonlama gelişmediği gibi, binlerce yıl geriden gelen bir siyaset ve devlet kurumlaşması da yoktur. Roma'nın çözülüşü, Bizans'ın ve sonradan Osmanlıların hakimiyetlerini geliştiremeyişleri şansları olmaktadır. Gevşek siyasi konfederasyonlar ve prenslikler, ortamı Ortadoğu'ya göre daha elverişli kılmaktadır. İdeolojik ve siyasi betonlaşmanın gelişmeyişi, özgür zihniyet ve birey şekillenmesine son derece elverişli bir zemin anlamına gelmektedir. Ortadoğu'nun şansızlığı da buradadır. Yani Avrupa için şans olan konular, Ortadoğu için şanssızlık oluşturmaktadır. Siyasi kültür sınıf olarak burjuvalaşmaya fırsat tanımadığı gibi, gevşek federasyon ve prensiplere de imkan vermemektedir. Derinliğine kök salınış dogmatizm, özgür birey çıkışına olanak tanımadığı gibi, ısrarı halinde acımasızca cezalandırmaktadır.

Ortadoğu için yaşlı bir çınar anlamına gelen kültürel tarihi Avrupa'ya taşırıldığında, dalından koparılmış bir fidan değerinde olmaktadır. Burada taze aşılarla yepyeni bir ağaç olmakta, bol ürün verebilmektedir. Bu anlamda Avrupa, Avrupalının eseri değildir. Avrupalılar uygarlık fidesini kendi topraklarına ekerek, aşılama yetenekleri sayesinde yenilemeyi başaracaklardır. Bu anlamda da Avrupa, Avrupalıların eseridir. Uygarlıkların alışverişleri açısından bu ayrımları yapmak, doğrunun kavranması açısından hayati önem arz etmektedir. Beyni dağılınış Ortadoğu kişiliği neye sahip olduğunu bilinediği gibi, neyi Avrupa'ya verdiğini ve Avrupa'dan neyi alması gerektiğini de doğru bilememektedir. Ayrım ve tercih doğru olmayınca, bir kaç yüzyıldır bu kaynaktan da ne aydınlanabilinekte, ne de gerekli rönesansa girişebilmektedir.

Ortadoğu'nun çıkmazında nedenlerin ne kadar köklü olduğu, en azından böyle görülmesi gerektiği açıktır. Yaşlı bir çınara ne kadar yeni bir aşı yaparsanız yapın, taze bir ağaç olarak hayat bulamayacaktır; aynı şekilde onu tümüyle görmezlikten gelerek de, Avrupa'dan alınacak taze fidanları (bilim, teknik, yaşam kalıpları) bu ağaçların kalın kökleri dibinde yetiştiremezsiniz. Böyle olduğu içindir ki, Ortadoğu uygarlığı kendini yeniden doğuramamaktadır.

Ortadoğu toplumlarının zihniyet yapısını dıştan bilim ve teknik aktarımla çözememenin nedenlerini çözmeye çalışıyoruz. Çin, Japonya ve hatta Hindistan'ın bile en azından Avrupa'dan aktardıklarıyla kendi tercihlerini geliştirdiği yadsınamaz. Sosyalist Çin, liberal-muhafazakar Japonya, demokratik Hindistan giderek büyük ge-

lişme gösteren maddi koşullar ve olanaklarla Avrupa uygarlık yolunda ilerleyebileceklerini göstermektedirler. Bunlar bir dönemler Ortadoğu'nun tüm neolitik ve uygarlık kazanımlarını nasıl özümseyip güçlü gelişmelere yol açtılarsa, Avrupa karşısında da benzer bir gelişmeyi yaşamaktadırlar. Fakat Ortadoğu ve ona benzeyen uzantıları büyük bir direnme içindedir. Ne öz imkanlarıyla ne dıştan müdahaleyle Ortadoğu'da yeterince değişim olabiliyor. Aslında burada da sorunun derinden kaynaklandığını anlamak gerekir. Direnen tarihtir, direnen kültürdür, direnen toplumun ta kendisidir. Bu olgular önemlidir. Bu gerçeği, savunmanın son kısımlarında derinliğine çözmeye çalışacağın. Şimdilik kısa girişler yapılmaya çalışılıyor.

Hz. Muhammed'den beri öneminden hiçbir şey yitirmeyen *"Allah aşkı, hakikat aşkı"* kavramlarını çözmek kilit bir role sahiptir. Din yoluyla kısmen hakikate yaklaşıldığına inanılıyor. Grek felsefesi, hakikatin daha değişik açıdan, akıl yoluyla bilineceğine dair yeni bir yol açıyor. Avrupa ise, *"en doğru yol deneyimin yoludur"* diyerek, deneysel bilim yolunu açıyor.

Yoğunlaşan aşk arayışları, yitirilmiş dünya kadar, hayal edilen gelecek yaşam dünyasını ifade etmektedir. Yitirilmiş mitologyayı, çözümlenemeyen toplumsal çelişkileri, doğanın uçsuz bucaksız sırlarını, bizzat insanın netliğini aramaktadır. Ortaçağın başlangıcında bu arayışın Allah'la bulunduğu sanılmıştı. Kavram olarak Allah'a doksan dokuz sıfat yükleniyor. İnsanın bütün hayalleri aşık olunacak Yüce Tanrı'ya mal edilerek, onun sevgili Peygamberi ve kulları olarak şefaat aranıyor. En değme sevgiliden istenmeyecek her şey Allah'tan isteniyor. Bir ideolojik dünya yaratılarak, tüm çelişkilerden kurtuluş sağlanacak ve arzular tatmin edilecektir. Gerisi ibadet kuralları, şeriat yasaları ve güçlü uygulayıcıları olarak belirlenip yerine getirilecektir. Hz. Muhammed'in kendisi kadına yöneliminde, tanrı aşkının yansıtılmış bir biçimini yaşamakta en ileri kişi durumundadır. Daha sonra tanınmaz hale getirilen bu aşk yaşantısı, aslında dönemine göre bir kadın ve aile yüceltilmesidir. İlahi aşkla kadın aşkı arasındaki mesafe fazla uzak değildir. Fakat özün yitirilmesiyle bu ilişki de çok çarpıtılacak ve en aşağılık uygulamalara alet edilecektir.

Ortaçağda daha da yoğunlaşan aşk arayışı, aslında yitirilen geçmişin tüm uygarlık değerlerini çağrıştırmaktadır. Adeta yakında tümüyle kaybedilecek bu değerlere ağlanmaktadır. Tanrıya tüm yalvarmalar bu kaybedişle derinden ilgilidir. Ortadoğu kültüründe derin olan

ihanet, eksiklikler, acı kayıplar ifadelerini aşk şiirlerinde bol bol kullanmaktadır. Hallac-ı Mansur'un ve benzeri yüzlercesinin trajedisi, bu gerçeğin bireyde nasıl yaşandığını göstermektedir. Mevlana'nın ***Mesnevi'***si, ***Yunus Emre*** 'nin ***Aşk İlahileri*** , yitirilen değerler toplamının en acı nağmeleri, şiirsel dile getirilişleridir. Şunu söylemek gerekiyor: Ortadoğu uygarlığı yerini Avrupa'ya bırakmak üzere gömülürken çok acı çekmekte, şehit vermekte, destanlarını yazmaktadır. Ortaçağın tüm soylu edebiyatı bu ağlamadan ibarettir. ***Fuzuli*** bunun son büyük şairidir. Adeta Sümerli şairlerin M.Ö 2000'de söyledikleri ezgileri hatırlatmaktadır. Bu edebiyatta umut yoktur. Tüm aşkların sonunda yanıp kül olma vardır. ***Leyla ile Mecnun*** , ***Kerem ile Aslı***, ***Ferhat ile Şirin*** , ***Mem ile Zin*** bu gerçeğin halk edebiyatına yansımış biçimleridir.

10. ve 15. yüzyıllar arası dönemi son büyük çırpınış dönemi olarak bu içerikte yorumlarsak, 15. yüzyıldan sonra yere gömdürülen on beş bin yıllık kültür değerlerinin üzeri sürekli betonlaştırılacaktır. Kalanları da Moğollar acele ve şiddetle gömdürürken, Osmanlılar artık Ortadoğu'nun "*mezar bekçileri*"nden başka bir rol oynamayacaktır. ***Fatih Sultan Mehmet*** 'in birkaç çırpınışından sonra, sofu ***Be yazıt***'la yürümek artık sadece mezarlara dua etmektir. Gerisi Arap bedevilerinin görkemli Mısır uygarlık eserleri üzerine pislemelerine benzemekte, bazen de en ilkel Afrika dansları gibi cahilce oynanmaktadır. Osmanlı saray düzeni bir ölüm sessizliğidir. Bu o kadar açıktır ki, iktidarın selameti için bebeler bile katledilmektedir. Bunun İslam'la hiçbir alakası olamaz. Ehlibeyt anlayışında ailenin tüm fertleri kutsallık derecesinde korunmakta ve sevilmektedir. İktidarlaşmanın en yozlaşmış biçimleri, yaşamın değil ölümün geliştirilmesine dayananları hep böyledir. Hıristiyanlığın çıkışında İsa'ya uygulanan bu ölüm iktidarları Roma'nın ***Neron***'uyla sembolleşirken, Bizans'la koyu bir karanlık içinde yürütülür. İslam cilalı Osmanlı, bu ölüm tiyatrosunun üçüncü ve son perdesini oynayacaktır. Bütün Osmanlı saray müziği ve şiiri, ağlamayla sefil zevklerin gayri meşru izdivacını dile getirir gibidir. Söylemek istediğimiz, kaybedilen büyük uygarlık değerleri ağlatırken, mezarları üzerindeki sefih yaşam, ölüler üzerindeki ilkel dansı temsil etmektedir. Ortadoğu'da yaşamın çekilmez kahrı sadece sıcaklığından, işsizliğinden, anlamsız tüm çelişkilerinden, cehaletinden değil; daha çok affetmeyen, ihanete uğramış geçmişin intikam alışından ileri gelmektedir.

Dolayısıyla dar feodalite kaynaklı ortaçağ çözümlemeleri, özellikle karanlık sürece ilişkin değerlendirmeler yetersizdir. Genel ve kapsamlı bir tarihsel ve toplumsal çözümlemenin doğru ve başarılı bir anlatımı öncelik taşımaktadır. Sadece arkeolojiyle çağların belgelerine ulaşmak yetmez. Yüreğin, büyük acı ve sevgilerin, kahramanlık ve ihanetlerin, lanet ve kutsallıkların belgesi çok az olur. Tanrıların en çok kutsallıklarına mazhar olmuş Ortadoğu toprakları, artık bir değil çoklu ve katmanlı ihanet öyküleriyle, yalan masallarıyla, içi boşalmış tanrısal maskelerle, maskaralığa oynayan cüceleriyle lanetli çorak ülkelere bölünmüştür. Hepsi o kadar yapmacık, tarihe o kadar saygısız, söze o kadar hain, gerçeklere o kadar yabancıdır ki, en basit kişisel ve ailesel çıkarları için hem de en ucuzundan satmayacakları hiçbir değer kalmamış gibidir. Ülke iktidarları bu kadar düşmüştür. Ayrı cehennemlere ihtiyaç yoktur. Kutsal kitaplarda geçen cehennemlerin en belalıları yaşanmaktadır. Hem de hepsi için cennet kulu kalmamış gibidir. Bir ufak İsrail-Filistin savaşçılığı bile, lanetli tarihin en kutsal topraklarda nasıl korkunç bir düzenekle intikamlaşıp yaşanmaz bir çoraklığa düştüğünü anlatmaya yeter. Asıl intikamı alan ise, layık olunmayan sınırsız uygarlık değerleridir.

Bir kez daha Tanrıça İnanna'nın (İlk Sümer kadın tanrıçası; ondan öncesi dağların kraliçesi Star, sonrası İştar'dır) son kez kurnaz ve hilekar Tanrı Enki'nin huzuruna çıkıp *"Verin benim me'lerimi"* (uygarlığı yaratan değerler) diyerek, kendini kirletme karşılığında bu değerleri Eridu'dan alıp Uruk'a zafer havasıyla girişini acı ve öfkeyle anımsatmak çok çarpıcıdır. Kurnaz tanrılar hep çaldılar, sattılar. Kadına tümüyle kaybettirdiler. Kadına kaybettirildikçe, toplumun ilk büyük yoksullaşması bir kader gibi hükmünü icra etmeye başladı. Daha sonra insanları kullaştırdılar. Üzerinde her türlü zorbalığı, yalanla sömürüyü kutsal hak haline getirdiler. Daha sonrakiler hep bu uğursuz iki işi cilalayıp geliştirmeyi en iyi yaşama sanatı bellediler. Korkunç öldürdüler, müthiş ölüm araçlarını geliştirdiler. İnsanla yan yana, hep onlara güç veren tanrı ve tanrıçalarını azgın birer can alıcıya, intikamcıya dönüştürdüler. Dünya cennetinin yaşamını cehenneme çevirdiler. Ortadoğu böyle lanetlendi. Ülkeler böyle çoraklaştı.

Her şey hiçbir canlılığı kalmamış tanrı maskelerinin ağzından dökülen ve ruhsuz temsilcileriyle seslendirilen yasaknamelerle yönetilmektedir. Önceden kararlaştırılmamış hiçbir olgu, toplum ilişkisi ve insan eylemi kalmamış gibidir. Hiçbir yere, olguya, ilişkiye öz-

gürce ve yenice bakılamaz. Bakışlar çoktan gözlerde dondurulmuş, sesler çoktan makaraya sarılmış, maskelerin anlamsız yaşamı öldüren yasaklarıdır. Ezelden ebediyete robotlaşmış yaşam kaderciliği artık geçerlidir.

Ortadoğu'da tarih, toplumsal yaşamın tüm geliştirici güçleriyle karşıtlarının en çok boğuştukları bir zincirin halkaları gibidir. Ortaçağın ortalarında bu zincir kopmuşa benzemektedir. Yeni halka nasıl eklenip yükselecek? Avrupa'da gelişen uygarlığı bir rakip gibi değil, bir yardımcı gibi gördüğümüzde, o duruma getirdiğimizde, önemli bir adım atılmış olacaktır. Uygarlıklar sadece birbirleriyle savaşmazlar, çokça dost da olurlar. Ama mutlaka, gerektiğinde beyinlerini buldozerle sürerek, yüreklerini cesur ve özgürce her şeye açarak, kendi rönesansını bir kez daha tüm insanlık adına ve biraz da soy değerlerine yaraşırcasına gerçekleştirerek, çoraklaştırılmış toprakları kutsal yaşam alanlarına çevirmiş olacaklardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAPİTALİST UYGARLIK ÇAĞI

Toplumsallığın bir güç birikim kategorisi olarak tanımlanması en üst düzeyde bir kavramlaştırmadır. Bu kavramın çözülmesine ihtiyaç vardır. Kendi başına en güçsüz bir hayvan olan insan, nasıl oluyor da tüm doğal güçlerin hükmedicisi olmaya cesaret edebiliyor? Bu sorunun yanıtı toplumsallaşmada yatmaktadır. Daha da önemli olan soru, bireyi bu kadar güçlendiren toplumun ne tür bir olgu olduğudur. Doğada birçok benzer kümenin, canlı-cansız ayrımı yapmadan bir arada bulunduğu gözlemlenmektedir. İnsanların da bir fiziki küme olarak bir arada bulunması pek yadırganamaz. Fakat asıl yadırgatıcı olan şudur: İnsan dışı tüm kümeler, kendi içlerinden farklı güçte olanı yaratmazlar. Doğalında her biri neyse odur. Kümeleşme kendi içinde farklılık yaratmamaktadır. Hidrojen atomu her yerde aynıdır. Çimen her yerde çimendir. Karıncalar hep aynı karıncalardır. Burada evrimin dönüşüm ve farklılık yarattığı tartışılmıyor. Kümelerin kendi içinde de doğallıktan kaynaklanan farkları bilinmektedir. Bütün bu özgünlükler ne kadar çağrıştırsa da, insan toplumuyla benzeştirme pek öğretici olamaz. Toplumsal özgünlük kendi başına büyük bir niteliksel farklılık içermekte, her şeyden önce çok yaratıcı olmaktadır. Karıncadan maymuna kadar her canlı kümenin gelişen bir yaratıcılığı olmadığı rahatlıkla gözlemlenebilir. İnsan toplumunda ise, giderek ivme kazanan bir yaratıcılık bütün zamanlarda geçerlidir.

Önem taşıyan üçüncü bir soru, birey ve topluma ne kadar öncelik tanınması gerektiğidir. Toplumsallaşma nereye kadar bireyin lehinedir, nerede aleyhinde olmaktadır? Tersine bireyselleşme toplum için ne kadar yararlı ve gereklidir, nerede ve ne kadar zararlı olmaya baş-

lamaktadır? Birey-toplum ilişkisi mutlaka doğru çözümlenmeyi gerektirmektedir. Belki de otonom, ayrışması ve birleştirilmesi kadar önem arz eden bir çözümlenme sorunu olarak, insanın kendisiyle bu kadar hayati ve çok belirleyici olan bir konuda cahil kalmasına, sınırlı ve yanlışlıklara dolu bilgilerle yaşamasına hayret etmemek mümkün değildir.

Kapitalist toplumu tanımlamada en kilit kavram olarak bu üç temel soruyu sormamız önemlidir. Bunların doğru cevaplarına ulaşmadıkça, kapitalist toplum tanımlamaları yüzeysellikler taşıyacaktır. Dolayısıyla ona ilişkin tüm kavramlaştırma ve teorileştirme çabaları zincirleme darlıklar ve eksiklikler içerecektir. O halde toplumsallığın açığa çıkardığı güçlenme, bu güçlenmenin sürekliliği ve ivmeli yaratıcılığı, bireyin toplumsallaşmayla kaybettikleri ve kazandıkları doğru ve yetkin çözümlendiği oranda, kapitalist toplum ve bireycilik de tanımlanabilecektir.

Bilimsel olduğuna dair büyük iddia taşıyan muhalif akım olarak sosyalizmin kapitalizm çözümlemelerinin yeterli olmadığı açığa çıkmıştır. Sosyalizmin yaşadığı yenilgiler, haksız olduğundan değil, yeterince bilimsel olmadığındandır. Genelde toplumu, özelde birey-toplum ikilemini kavramaktan uzak kalmıştır. Kapitalist toplumun sosyalist topluma, kapitalist bireyin sosyalist bireye üstünlüğü aşılanmamıştır. Bunda da taşıdığı gerilik ve doğru bilinç yetersizliği esaslı rol oynamıştır.

Toplumsallaşma tarihi, birey aleyhine korkunç bir özümsemeyi gerektirmektedir. Korkunç derken, sadece kaba baskı yöntemleri kast edilmemektedir. Olumlu yanları da, yani şefkat, çekici yanlar gibi hiç de eksik olmayan yöntemler iç içedir. Toplumun oluşum sürecinde gözlemlenen, hep bireyi korkutma ve ödüllendirmeye dayalı ehlileştirme ve üyeliğe hazır hale getirmedir. Bu o kadar amansız bir mücadeledir ki, gerekleri yerine getirilmedikçe, ölüm başta olmak üzere çok yönlü kaybetme kaçınılmazdır. Daha doğrusu, yaşam ancak ilgili topluluğun üyelik gerekliliğiyle mümkündür. Üyelik gereğince yapılmazsa, yaşam yürütülemez. En zayıf bir hayvan olarak, imha olmaktan kurtulamaz. Bir kuş yavrusu on beş günde uçarak yaşayabilir; ama insan yavrusu için bu on yıldan aşağı olmaz. Tek bırakıldığında, insan yavrusunun bir kuş beyinliden daha çaresiz olduğu görülmektedir. Ama küçük klan topluluğunun bir üyesi olduğunda bile, tüm hayvanlar aleminin krallığına oynayabilmektedir. Bu

durum fark edildiğinde, toplumsallaşma o kadar olağanüstü büyüsel bir güç olarak ortaya çıkar ki, her tür ilk düşünme biçimi olan din ve tanrı kavramları ile ifade edilir. Yani dinin ve temel kavramı olarak tanrının ortaya çıkışı, bu olağanüstü büyüleyici toplumsal güçlenmenin en başta gelen kimlik yansımasıdır. Toplumsallık tanrısallaşmanın ta kendisi, onun maddi temelidir. Pasif bir yansıma da söz konusu değildir. Ortaya çıkan güç, gerçekten tanrısallığın en başta özelliği olan her tür yaratıcılığa imkan vermektedir. Toplumsallığın yaratmadığı ne kaldı? Belki de yoktan var edemez denilecektir. Fakat yoktan varolma gibi bir durumun kanıtlanmadığı göz önüne getirilirse, toplumsal yaratıcılığın tanrısallığı daha iyi anlaşılacaktır.

Demek ki, toplumsallaşmanın verdiği büyük güç anlaşıldıkça, toplumsallaşmaya daha da yüklenmek kaçınılmaz olacaktır. Onunla doğanın bir sürüngeni, pasif yaratığı olmaktan kurtulunmakta; tersine geliştikçe, tüm doğa değerlerine hükmeden bir güç haline gelinmektedir. Toplum tarihinin başlangıç aşamaları bu nedenle hep aşırı toplumsallaşma, alt biçimden üst biçime, bir bölümden diğer bölüme sürekli sıçramaların yapıldığı bir yapı ortaya çıkarmadır. Kendini gösteren tüm sorunlar ve engeller, ilgili toplum biçimlenişleri oluşturularak yanıtlanmaktadır. Kısa sosyolojik bilgilenmeler gerçeğin bu yönlü akıp geldiğini, kesintisiz ve sürekli büyüyen bir gelişmenin yaşandığını göstermektedir. Ara sıra kopmalar, parçalanmalar ve imhalar, genel eğilimin sürekli büyüme ve güçlenme trendini ortadan kaldıracak güçte olmamaktadır. Belki de toplumsal evrimleşmenin gerekleri olarak eskinin yeni önünde işlevini yitirmiş kalıntıları ve fazlalıklarıdır. Bireyin toplumsallık içinde adeta eritilmesi esas kuraldır. Toplum olgusunun güçlendirilmesiyle birey arasındaki ilişki ve çelişkilerde hep toplumsal töre egemendir. Töre bir nevi toplumun yasasıdır. Törenin giderek katı bir gelenek oluşturması, bireysel inisiyatif ve enerjinin aleyhine olacaktır. Bir aşamadan sonra, birey için güvenlik ve hayatta kalmanın tek yolu olan toplum ve töresi, artık onu zincirleyen bir güç konumuna erişecektir.

Sınıflı toplumda törenin de üstünde resmi devlet kuralları, gerektiğinde şiddet uygulanarak daha da katı olarak yürütülecektir. Bireyin bağlılığı tutsaklığa ve köleliğe dönüşecektir. Bağımlılık sadece toplumun maddi üretim koşullarında değil, zihniyet ve duygu dünyasında da egemen kılınacaktır. İdeolojik ve maddi koşullar toplumun tüm kesimlerinde ilahi düzenin yansımaları olarak kutsallıkla benim-

setilecektir. Sınıfsal sömürü olanakları arttıkça, bunu mümkün kılan bağımlılık ilişkileri hem maddi baskı ve işkencelerle, hem de manevi korku ve müjde aşılayan mitolojilerle habire pekiştirilecektir. Bireyde artık bir kurtuluş özlemi gelişecek, büyük bir dengesizliğe ulaşmış toplumsal ağırlıktan kaçış süreci başlayacaktır. Çeşitli yeni gruplaşmalarla bağımlılığı ve köleliği dayatan toplumda çözülme hız kazanacaktır. Önceleri hafiften acılarından bahsederken, insan giderek yakınır ve isyana yönelir. Resmi düzen güçlerine karşı kendi dayanma olanaklarını araştırır. Yeni tanrı arayışları ve toplumsal birliktelikler bu süreçte gerekli farklılığı zihinlere yerleştirir.

Muhalif toplum bireye daha yakındır. Özgürlük süreci bir anlamda yeni toplumsal hareketliliktir, onun ideolojik kimlik ve düzen arayışıdır. Eğer yeni ideoloji ve toplum, deneyimle muhalefet ettiği sisteme rağmen yaşar ve hatta daha da verimliliğini kanıtlarsa, eskinin yerine geçme imkanı doğar. Köleci sisteme karşı ister tek tanrılı dinler, ister yarı felsefi-dini tarikatlar biçiminde olsun gelişen bu eğilim, İsa örneğinde görüldüğü gibi tam bir Mesihlik, kurtuluşçu akım olarak belirecektir. Toplumsallığın çok uzun süren bir döneminden sonra, bireyin vicdanı ve zihni uyanmaktadır. Yüz binlerce yıl süren toplumsal töreciliğin prangalarından kurtuluş, aşırıya kaçmış toplumsallık olgusunun itirafıdır. Bu eğilim feodal toplum sistemini doğurduğunda durmayacaktır. Tanrı aşkı veya klasik ortaçağ aşkları, yine bireyin aşırı toplumsallaşmadan kaçışını, özgürlük arayışını ifade edecektir. Bu kadar büyük aşk arayışları ne kadar mahkum yaşandığının çarpıcı kanıtlarıdır. Toplumdan kaçılmakta, Allah'a sığınılmakta, birey aşkından medet umulmaktadır. Felsefe ve tarikat arayışları da bu sürecin bir parçası olarak davam emektedir. Sınırlı ve yanlış hedef ve araçlarla da olsa başkaldıran birey artık kolay dizginlenemeyecektir.

Kapitalizmi doğuran en temel etkenlerden biri olan bireyciliğe bu kapsamda bakılınca, burjuva liberalizminin ne kadar güçlü tarihsel ve toplumsal kökenlere sahip olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bununla birlikte tüm haklılığına rağmen, bilimsel sosyalizm toplumculuğunun neden üstünlük kazanamadığını da daha derinden anlamak mümkün olmaktadır. Toplum bir çelik çekirdek olarak varlığını sürdürdükçe, bireysel liberalizm sosyalizme hep üstün gelecektir. Eski toplumun çekirdeksel dağılışı gerçekleştiğinde, o zaman toplum-birey ilişkilerinde ideal bir denge kurmanın koşulları doğmuş olacaktır.

Burada tanımlama düzeyinde kapitalizmi doğuran tarihi eğilimlerden bahsediyoruz. Şüphesiz bireycilik akımı bu eğilimlerin en başta gelenidir. Bu kadar güçlü etki bırakmasının nedeni, yüz binlerce yılın aşırı toplumsal yüklenmesidir. Birey adeta eritilmiştir. Toplum ise, neredeyse çevre elektronlarını yutmuş, büyümüş ve parçalanmaya yatkın bir atom çekirdeğine benzemektedir. İşte bireycilik, tıpkı sisteme giren bir parçacığın zincirleme reaksiyonlara yol açması gibi, eski şişmiş ve hantal toplumu parçalayan parçacık rolünü oynamaktadır. Doğacak kapitalizm gücünü bu patlamadan alırken, aslında büyük bir tarihsel sonuca yol açmaktadır.

Kapitalizm, gücünü ve enerjisini, esas olarak yüz binlerce yıl sürekli büyümüş toplumun bireyle çarpışması sonucu dağılmasından almaktadır. Yaratıcılığının sırrı buradadır. Bilimsel sosyalizmin bu konuda çok dar düşündüğü, eski topluma çok benzeyen ve hatta ondan daha sıkılaşmış bir toplumsal olgu haline gelmekle, çok iddia ettiği özgürlük eğilimine ters düştüğü gittikçe daha iyi anlaşılmaktadır.

Kapitalist toplumun doğuşunu, bireysel eğilimle birlikte zaman ve mekan boyutunda da tanımlamak öğretici olacaktır.

Nasıl ki bir madde zaman ve mekan boyutu olmadan düşünülemezse, bir maddi olgu olarak toplum da zaman ve mekan olgusuna çok sıkı bağlı olan özellikler taşımaktadır. Zamanını doldurmamış bir toplumsal biçimleniş ortadan kalkmaz. Ortadan kalkmadığı gibi, kendinden sonraki biçimi doğru yakaladığında, sağlıklı aşılma imkanını elde eder. Bu durumu sağlamazsa dönüşme gerçekleşmez. Ya erime ya da dağılma ile yaşamının sonuna gelme koşulları doğar. Direnmesi başarılı olursa ayakta kalır; doğal gelişme sürecine girer. Başarısız olursa, kendisi olmaktan çıkar. Bir toplum için normal zaman, ancak doğal biçimlenişler art arda geldiğinde yaşanır. Sonuçta bunda en başarılı toplum zamanın ruhunu yakalamış, gerekeni olgunlaştırmış sayılacaktır. Dolayısıyla toplumsal biçimlenişlerde ilkel klandan hiçbir zaman kapitalizme sıçrama gerçekleşemez. Bazı klanlar kapitalizmle bütünleşse bile, bu, arada köleci ve feodal sistemlerin atlandığı anlamına gelmez. Tersine, bu sistemler zamanlarının ruhunu tam doldurup yerlerini kapitalizme terk ettikleri için, tüm eski biçimler artık yenisi içinde yutulabilirler. Ama kendilerini normalde takip etmeleri gereken biçimlenişler olarak yaşayamazlar. Oluşumla yutulma arasındaki fark burada yatmaktadır. Hiçbir toplumsal biçimleniş zamanın ruhunu yaşamadıkça, gerekli olgunluğa kendi kimliğiyle ulaşamaz.

O halde kapitalist toplum biçimlenişi, ancak kendisinden önceki birbirini gerektiren tüm toplumsal biçimlenişlerin sonuncu halkası olarak gerçekleşebilir. Önceki halkalar nerede ne kadar yaşanmışlarsa, kapitalizm ancak sonunca halka olarak eklenecektir. Zamanın etkisinden kaçmak imkansızdır. Vurgulandığı gibi, nasıl madde zamansız olamıyorsa, sistemler de zamansız oluşamaz, birbirine eklenemez.

Bu değerlendirmemiz şu açıdan önem taşımaktadır: Sanki Avrupa kapitalizmi Avrupa kıtasında yerden mantar bitercesine ortaya çıkmış bir toplumsal biçim olarak insanlığa sunulmaktadır. Emperyalist ideolojik egemenlik en çok bu noktada büyük bir bilimsel tahrifat, saptırma yapmaktadır. Böylelikle Avrupa'yı eşsiz, hiç erişilemeyecek, kimseye borcu olmayan ve ebediyete kadar sürüp gidecek bir sistem olarak dayatmaktadır. Tarihte özellikle emperyalist karakteri olan tüm toplumlar benzer bir yaklaşım içindedir. Her şeyi kendileriyle başlatma, kendilerini merkez alma esastır. Diğerleri basit ekler, uzantılardır. Bu bakış açısı toplumsal tarihi anlaşılmaz kılar. Tüm bilimsellik iddiasına rağmen, günümüz toplum bilinci doğru bir tarih anlayışına dayanmamaktadır. Bu da doğru bir toplumsal bilimin gelişmemesi demektir. Doğanın tüm olgularında olduğu gibi, zamansız hiçbir olgu yoktur. Hepsinde doğanın tarih izi vardır. Ne kadar, nasıl oluştukları tarihle, yani zamanla mümkündür. Bir gök novasının patlamasından tutalım, bir tavuk yumurtasından civciv çıkmasına kadar, her olgunun gerekli bir zamanı vardır. Toplumsallık da maddi bir olgu olduğuna göre, bir oluşum zamanına tabidir. Ciddi bir toplumsal tarih, toplumsal biçimlenişlerin nerede, ne kadar sürede ve hangi özelliklerle oluştuğunu, öncelikleri ve sonuçlarının ne olduğunu doğruca ortaya koyduğunda, doğru bir toplumsal tarih, dolayısıyla bir toplumsal bilim haline geldiğini iddia etmeye hak kazanır.

Toplumsallığın mekansal boyutu için de benzer bir değerlendirmeyi geliştirmek mümkündür. Bir toplumsal biçimleniş çok sıkı mekan koşullarına bağlıdır. Her şeyden önce insan türünün dayanabileceği genel fizik koşulları esastır. Tür, bir buz kutbunda veya çölde yaşayamayacağına göre, daha toplumsal biçimler hiç oluşmaz. Daha da önem taşıyan, ilk toplumsal biçimlenişler, avcılık ve toplayıcılık olanaklarının olduğu yerlerde gelişebilir. Bunların olmadığı mekanlarda hiçbir toplum biçimi oluşamaz. Neolitik toplum gibi daha üst

aşamada bir toplumsal biçimleniş, evcilleşmeye elverişli hayvanlarla ekilmeye uygun bitkilerin doğal olarak geliştiği mekanlarda doğabilir. Kaldı ki, bu yerler aynı zamanda toplayıcılık ve avcılıkla kendini yaşatan toplumların varlığını önkoşul olarak gerektirmektedir. Tüm bu önkoşulların ancak çok sınırlı mekanlarda toplanabileceği diğer bir gerçektir. Neolitik halkanın büyük gerçekleştirmeleri olmadan, sınıflı toplum biçimine geçilemez. Tarih ancak Zagros-Toros iç kavislerinde, Dicle-Fırat vadilerinde gerçekleşen köy toplumunun, bir adım ötesi ve çok sıkı bağlılık içinde kent devrimine yol açabileceğini göstermektedir. Ancak Aşağı Dicle-Fırat havzasının sulama imkanları ve verimli toprak yapısı bu kent devrimine uygun mekandır ve öncelikle burada gerçekleşecektir. Toplumsal zincirin halkaları daha da sıkılaşmıştır. Neolitik toplumda sınıflı köleci toplumun bir diyalektik bağ içinde yeni oluşumu gerçekleştirmesiyle, en temel halkalardan biri daha oluşmuş olacaktır. Bu yeni biçimleniş kendini derinliğine ve mekansal olarak genişliğine tam yaşadıktan ve iç çelişkileriyle aşılmayı zorunlu kıldığı bir aşamaya kadar bu merkezden aldığı güçle yaşayacaktır. Zaman gibi mekanı da toplumsal biçimleniş için damga vurucu özelliktedir.

Toplumsal olguda başat olanla tali olanın, öncü merkezle çevre gelişimlerinin diyalektik bütünlük içinde bir gerçekliğe sahip olduklarını kavramak gerekir. Genel bir yasa değeri olan bu kural, toplumsal biçimlenişlerin zaman ve mekan boyutlarını dikkate almadan anlaşılamayacağını göstermektedir. Gerçeklik bu olduğu halde, toplumların ideolojik kimliklerinin bir önemli özelliği olan kendini apayrı ve orijinal gösterme güçleri, tarihin doğru anlatımını engelleyen başlıca etkendir. Benmerkezlilik bir ideolojik savaşım hedefi olmaktadır. Kendini abartma, dışındakileri inkar etme bir üstünlük olarak algılanmaktadır. Gerçeği ne kadar çarpıtma gücü gösterilirse, o kadar başarılı olunduğu sanılmaktadır. İlk çağlardan günümüze kadar belli başlı tüm toplumsal biçimlenişler kendilerini yaşatma yöntemi olarak bunu kullanmışlardır. Totemcilikte her grup ancak kendi putunu en değerli kabul eder. Özünde aynı rolü oynadıkları halde, mitolojide bir adım daha ileri atılır. Toplumların göklerde oturan tanrı yansımaları temsil yeteneği kazanır. Kentlerin en önemli toplum merkezleri olması, en güçlü kent koruyucu tanrısına yol açar. Sistemin merkezileşmesi, birçok kentin birleştirilmesi, tanrılar arasında benzer bir merkezileşmeyi doğurur. Evrensel bir imparatorlu-

ğa ulaşma, tek tanrıya politik zemin hazırlar. Yerde tek kral, gökte tek tanrı görüşü zihinlerde yer etmeye başlar. Gelişmeler bir yönüyle böyle iken, gerek sınıflı toplumun içinde, gerekse ona karşıt, dıştan direnmeler, etki-tepki ilişkisi içinde kendi sembollerini ve geleneklerini geliştirerek devam etmek isteyeceklerdir. Maddi üretim ilişkilerinde de benzer gelişmeler sürüp gidecektir. İnsanlık tarihi tüm bu yönleriyle giderek kolları birleştiren güçlü bir nehir gibi akış özelliğini kazanacaktır. Tarih hem zamanı hem mekanı olan bir nehirsel akış gücü olarak, kendisi için en uygun zemin ve zaman, alan ve anlarıyla yeniliği zorlayarak devam edecektir.

Nasıl coşkuyla gelen bir selin dağın tepesine veya tersine akıtılamayıp, en uygun meyilde ve kendisine uygun hızı kazanma gücünde akışına devam etmesi kaçınılmaz bir fizik yasası ise, toplumların da kendi özgürlükleri için bu tarz bir karakterleri vardır. Toplumsal tarih, kavuşma gücü olan bütün kolları kendisine katıp, nehir olarak yoluna devam edecek güçte bir canlı organizmadır. Hafızası, hayalleri, yürütme güçleri, iradesi ve aklı olan bir olgudur. Sorun, bu ana akış kollarının nerede, ne zaman ve ne kadar güç aldığını ve yol kat ettiğini doğru belirleyebilmek, doğru tarih bilincine ulaşmaktır. Bizim burada yapmaya çalıştığımız; halkları, emekçileri, sayısız değer katıcıları unutan ve tarihi en olumsuzundan etkileyen abartmalı ideolojik zorlamaları tarih diye insanlığın gündemine dayatan anlayışların doğru tarih olamayacaklarıdır. Bu anlamda günümüzün en ciddi bilimsel sorunlarından biri tarih yazımıdır.

Bilimin gelişiminden en büyük pay sahibi olmayı başaran kapitalist toplumun öncü ideolojik merkezleri, tarih yapımcılığında geçmişi aratmayan çarpıtmaları daha ince ve inandırıcı kılmaya büyük özen göstermektedir. Avrupa tarihçiliğinde on bin yıllık öncü rol oynayan Verimli Hilal merkezli neolitik çağın tüm insanlığa verdikleri, onun her tür toplumsal gelişmesindeki payı neredeyse yok gibidir. Halbuki çok iyi bilmekteyiz ki, ilk tarım ve havancılığı geliştiren, yerleşim köylerini kuran, bunu bütün dünyaya öncü düzeyinde yayan neolitik çağ yaratıcıları olmadan, insanlıktan ve onun gelişiminden bahsetmek mümkün olamaz. Sümerlerle başlayan sınıflı toplumu ve tüm köleci uygarlık çağını mümkün kılan, neolitik toplum evresidir. İnsanlık gen haritalarının oluşumunda temel pay sahibi olan bu dönemin binlerce yıl süren yaratıcı faaliyetlerini hesaba katmadan tarih yazılamaz.

Avrupa uygarlığının temelinde yatan Greko-Romen uygarlığı, Sümer ve Mısır uygarlıklarının doruk aşamasını temsil etmektedir. Bu uygarlığın kendi başına oluşmasının mümkün olmadığı bütün tarihsel gelişmelerden bellidir. Kullandığı sabandan tekerleğe, yazıdan matematiğe, bakırdan demire, camdan dokumalara, el değirmeninden su değirmenine, tüm temel bitki çeşitlerinden evcil hayvanlara, mimariden heykeltıraşlığa, şiirden müziğe ve mitolojiden tek tanrılı dinlere kadar bütün temel uygarlık değerleri Verimli Hilal'in neolitik devrimi ile Mısır ve Sümerlere dayalı olarak yaratılarak tarihin de kanıtladığı yollarla taşınıp özümsenmiştir. Bu taşınma sadece M.Ö 5000'lerde neolitik sistemin Avrupa'ya ulaşması değildir. Yine M.S 1500 yıllarına kadar en son İslam uygarlık değerleriyle taşınmıştır. Bu taşınmaya toplumun bizatihi biçimlerinden tutalım, tüm alt ve üstyapı kültürel değerleri dahildir. Bu değerler taşındığında, Avrupa daha vahşet toplumlarının yaşantı biçiminden kurtulamamıştı.

Bu kısa anlatım bile, Avrupa uygarlığının dayandığı üretim araçlarından temel zihinsel formlarına, moral değerlerinden inançlarına kadar pek çok şeyin başka mekan ve zaman koşullarında yaratıldığını kanıtlamaktadır. Uygarlığın mekan ve zaman boyutları, çelikten bir halat gibi biriken değerleri taşıma çerçevesinin sapasağlam, kesinti kabul etmeyen, her yeniliği bağrında taşıyan güçleridir. Mitolojik dille söylersek, tanrısallık güçleridir.

Kapitalist uygarlığın doğuşunda onu koşullayan geçmiş uygarlık değerlerini doğru belirlemek, sadece doğru tarih bilimi açısından değil, Avrupa'nın uygarlık nehrine hangi değerleri akıttıklarının hesabını ve kıymetini bilmek açısından da en doğru yöntemdir. Çözümlemelerimizi bu yöntemle geliştirmek son derece öğretici ve kazandırıcı olacaktır.

A- KAPİTALİST UYGARLIĞIN DOĞUŞU VE İDEOLOJİK KİMLİĞİ

Toplumsal sistemleri nitelendiren en temel özelliklerin maddi üretim koşulları ve ona dayalı mülkiyet ilişkileri olduğu, genelde kabul gören bir tanımlama ve görüştür. En çok hangi olanak üretime katkı sunuyorsa, onun etrafında şekillenen toplum biçimine de o ad verilmektedir. İlkel komünal düzenlerde taştan yapma araçlar en çok rol oynadıkları için, bu dönemlere kaba ve yeni taş (paleolitik ve neolitik) devri denilmektedir. Sınıflı toplum dönemlerinde üretimde en temel rolü tüm kişiliğiyle mülkiyet konusu olan köle insan oynadığı için, bu düzenlere de köleci toplum denilmektedir. Tüm üretim araçları içerisinde en verimlisi kölenin kendisidir. Diğer araçlar onunla en verimli üretime yol açmaktadır. Ortaçağda verimlilik oranı artan araç topraktır. Özellikle demir sabanın yaygınlaşması ve toprağın artan oranda üretime açılması, köle üzerindeki mülkiyet ilişkilerinin sınırlandırılmasının daha çok verime katkıda bulunması, feodal toplum biçimini nitelendirmektedir. Kapitalist toplum biçimini şekillendiren ise, maddi üretim alanında büyük bir üstünlük yakalayan endüstriyel –fabrika– üretimdir. Bu üretimde toprak ve insan gücü ikinci plana düşürülmüştür. Fabrikanın seri ve bol üretimi, o döneme kadar kol gücüyle hem toprakta, hem de zanaatlarda görülmeyen bir verimlilikle üstünlüğünü kanıtladıktan sonra, etrafında kurulan toplum sistemine de bu içerikte kapitalist toplum denilmektedir.

Sermaye anlamındaki kapitalin en yoğunlaşmış biçimi fabrika olmaktadır. Fabrikanın, sermayenin başlangıçta ticaretle (merkantilizm) yakın bağlar içinde geliştiği, bunun sermayenin ilkel birikim

hali olduğu, kökeninin ise ta Sümerlere kadar uzandığı bilinmektedir. Fabrika üretimi, ilkel ticari sermayenin zanaatkar tarzı üretimden (kol gücüne dayanmaktadır) makine tekniğine dayalı üretime geçişiyle gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle manifaktürden fabrikaya geçiş, üretim biçiminde o döneme kadar eşi görülmemiş bir üretim artışına yol açmaktadır. Kapitalist toplum tanımımızın içeriği bu olmakla birlikte ciddi eksiklikler taşımaktadır ve eğer giderilmezse beraberinde önemli yanılgılara yol açacak niteliktedir.

Kaba materyalist yaklaşımlar reel sosyalizmin erken çözülüşünün en temel nedenidir. Kapitalizmi, daha ötesinde tüm toplumu vermeye çalıştığımız bu tanımlama geri ve çok dar tutmaktadır. İdeoloji ve moralin rolü, tarih anlayışı, devlet tanımı çok basite indirgenmektedir. Tanımlama düzeyinde bile bu kadar eksiklik içeren bir yaklaşım tarzının alternatif bir toplum biçimine yol açması beklenemez. Bu yaklaşım, tarihte örneği çokça görülen dar komünal uygulamalardan öteye gidemez. Bunlara mistik mezhepleşme ve tarikatlar denilmektedir ki, günümüzde farklı ideolojik yaklaşımlar içinde bulunsalar ve kendilerine sağ ve sol gruplaşmalar da denilse, aslında sistemi aşacak özelliklerden yoksundurlar. Çoğunlukla da hakim sistem tarafından özümsenmekten ve onun yozlaşmış savunucuları olmaktan kurtulamazlar.

Kapitalizmin doğuşu çerçevesine daha kapsamlı tanımlamalar getirmek bu nedenle zorunluluk arz etmektedir. Başarısızlıkları çokça ortaya çıkmış sağ ve sol anlayışların kapitalist toplum tanımlamalarının aşılması, yapılması gereken ilk iştir. Tabiatıyla kapitalist toplumu kapsamlı değerlendiremeyenlerin, doğru bir tarih anlayışları da gelişkin olarak ortaya çıkamaz. Bunların önerdikleri alternatif toplum biçimlerinin ise hayali olmaktan öteye gidemeyeceğini, aşırı zorlanmalarla tüm trajik ve komik gelişmelerin kaynağında yattığını belirlemek de büyük önem taşımaktadır. Trajedi ve komedi, vakti gelmemiş erken doğum ve ölümlerin en eski sanatsal ifadesidir. Özünde bunlar eksik anlayış ve zoraki uygulamalardan kaynaklanmaktadır.

Kapitalist toplumun eksik tanımlanmasının en vahim sonuçlarından birisi de, ona yönelik mücadelenin yanlışlarla dolu yürütülmesinden ve yol açtığı başarısızlıklardan kaynaklanmaktadır. Bu durum kapitalizmi daha da tutucu kılarken, muhaliflerini yerinde olmayan kayıplar ve büyük acılara uğratmaktadır. Genelde toplumsal olgunun tanımlanamayışı mitolojileştirmeye, ham felsefi ve dinsel anlayışla-

ra yol açmakta, bu da insanın trajikomik yaşamını kaçınılmaz kılmaktadır. Kapitalist toplum sistemine dayalı büyük dünya savaşlarının bu gerçeklerle yakından bağlantısı vardır. Her yerde ve her zaman bilgi ve bilim yetersizliği cehaletin, cehalet de kör dövüşlerin ebesidir. Onun içindir ki, bilgeliğin kökeninde cehaleti aşma temel uğraşı vardır. Cehalet aşıldığı oranda, her işin doğru yapılması mümkün olur. Ölüm bile bilgi yeterliliğiyle acıların kaynağı olmaktan çıkarılır. Bütün korkular ve ona dayalı pasif ve çatışmalı hareketlerin kaynağı da yine yetersiz ve yanlış bilgi ve bilim düzeyidir.

Daha yetkin bir kapitalist toplum tanımlaması, ideolojik kimliğini içerdiğinde yapılabilir. Hiçbir zaman göz ardı edilmemesi gereken bir olgu, toplum sistemlerinin öncelikle zihne ve iradeye dayalı olarak doğup yürütüldükleridir. Kendi kendine üretim koşulları ne kadar elverişli de olsa toplum yürütülemez. İdeolojik kimlik belirmeden ve iradeye hükmetmeden, üretim koşulları cansız maddelerden başka bir şey olamazlar. Sistemlerin, hatta en küçük toplulukların doğuşunu, zihnen ve onun kumanda ettiği irade ve edimden farkını veya önemini sürekli hesaba katmadan başka nedenlerle izah etmek, bugünkü sosyolojinin rolünü oynamamasının en temel nedenidir. Sosyolojinin temel hastalığı, ideolojik kimliklerin rolünü doğru ortaya koyamamasından kaynaklanmaktadır. En az dindarların taşıdığı sorumluluk kadar, sosyolojiyle uğraşanların da kutsal bir sorumluluk duymaları gerekir.

Toplumla uğraşmak fizikle uğraşmaya benzemez. Kaldı ki, orada bile hatalı bir deneyim, kontrol altında olmayan bir icat en büyük felakete yol açabilmektedir. Atom bombası bunun çarpıcı bir örneğidir. Toplumsal saha tümüyle kutsal bir mabet gibidir. Her ilişki ve kurumunu aynı hassasiyetle anlamak ve nasıl yaklaşım içinde olmak gerektiğini belirlemek, en az bir tıp doktorluğu kadar sorumluca ve ustaca ilgilenmeyi gerektirir. Bu yapılmadığı içindir ki, toplumun trajik kaderi ortaya çıkmakta; çılgınlığın her biçimine, korkunç işkence ve savaşlara kadar gidilebilmektedir. En büyük özeleştirilerin toplumsal bilime ilişkin verilmesi gereği her geçen gün önemini artırarak ortaya koyacaktır.

Marksizmin eksik tanımlamalarından çıkarılabilecek en önemli bir ders de, topluma ilişkin bilimsel yaklaşımların en az peygamberler kadar uğraştıkları işin kutsallığının farkında olan ve sorumluluk taşımayı bilen bilim kişiliklerine ihtiyaç gösterdiğidir.

Kapitalist toplumun şekillenmesine ilişkin diğer önemli bir sorun da, neden uygarlık merkezi olarak Ortadoğu'da değil de, Avrupa'da, Atlantik kıyılarında geliştiği hususudur. Kapitalist toplumun Ortadoğu'da gelişememesinin temelinde, uygarlığın en köklü ideolojik ve siyasi geleneklerinin İslamiyet'le birlikte tüm içeriklerini tükettikleri gerçeği vardır. İslamiyet Sümerlerden beri hem mitolojiyi dinselleştirmede, hem de siyasi otoriteyi en gelişkin noktalara taşırmada maksimum noktayı teşkil etmektedir. İslamiyet, uygarlık sisteminin bagajında ne varsa hepsini sonuna kadar kullanmıştır. Geriye kabukları, şuraya buraya serptiği kuru tohumları kalmaktadır. Çok iyi bilinmektedir ki, ortaçağın ortalarında bile hem maddi üretim koşullarında, hem siyasi otorite alanında, hem de bilim ile felsefi ve dinsel alanlarda İslamiyet ve Ortadoğu, Hıristiyanlık ve Avrupa'ya göre üstün konumdadır. Tıpkı Roma İmparatorluğu'nun içinden çözülmesinin temel yıkım nedeni olması gibi, aynı gerçeklik İslamiyet için de geçerlidir. Nasıl ki birkaç barbar saldırı Roma'nın yıkılışının nedeni değilse, birkaç Moğol darbesi de İslam imparatorluklarının yıkılış nedeni değildir. İçte özün tükenmesi, yaşatacak fazladan bir değerinin kalmaması, bunlarla birlikte tıpkı öze göre kabuğun uzun yıllar çürümeden kalması gibi, sistemin kabuğunu teşkil eden siyasi kurumlaşmasının gittikçe katılaşması, Ortadoğu'nun uygarlıksal kaderini belirleyecektir.

Bir sistemin en köklü yaşandığı yerde, yenisine kolay kolay yer verilmez. Yeni ve gelişmiş ürünler, her zaman ekilen topraklarda değil, bakir topraklarda yetişir. Bütün göstergeler, Ortadoğu uygarlığının ortaçağın ortalarında büyük bir yorgunluk içinde ve kendini tüketmiş olduğunu göstermektedir. İslamiyet'in bile biraz da yeni uygarlığa açılan çöl kabilelerinin taze kan gücüyle zoraki ve fazladan bir çıkış olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Hz. Muhammed'in kendini son peygamber olarak değerlendirmesi de sistemin tükenen gücüyle bağlantılı olarak daha doğru bir anlama kavuşturulabilir. İslamiyet, Ortadoğu'nun son aslan kükremesidir; binlerce yıllık uygarlık geleneğinin *"benden bu kadar"* deyip son eylemini ortaya koymasıdır. Bu ses daha doğuşunda Emevi ihanetiyle aslında ne kadar kısa ömürlü olduğunu göstermiştir. Ama yine de büyük uygarlık geleneğinin son kuşağı bile, etkisini binlere taşıyacak büyüklükten geri durmayacaktır. Geriye kalanlar mirası çarçur eden, yemesini bile bilmeyen, hayırsız, hem ideolojik özden hem de maddi olanaklarından

yararlanamayan sefil mirasyedicilerdir; görkemli abidelerin yeraltındaki varlıkları üzerinde eşekçe anırmayı yaşam sayan, insan şekilli, ama hayvandan daha geri yaratıklardır. Ortadoğu'nun ortaçağının çözülüş süreci böyleyken, nasıl bir yeni uygarlığa yataklık edebilir? Ana 70 yaşında nasıl yeni bir doğum yapabilir?

Büyük toplumsal sistemler, kural olarak eskinin ebeliğinde, daha çok bakir alanlarda doğmaktadır. Ortadoğu'nun son bakir toprağı, ücra bir köşedeki, Arabistan çölünün ortasında yer alan Mekke ve çevresiydi. İslamiyet'le son doğuş gerçekleştikten sonra uygarlıksal hamle için başka toprakları, uygarlık doğurmak üzere bakir alanları kalmamıştı. Akdeniz'den Büyük Okyanus'a kadar taşınmıştı. Afrika içlerinde azami yayılma gösterilmişti. Sibirya eteklerine dayanılmış, Endonezya adalarına ulaşılmıştı. Avustralya ve Amerika kıtası ise henüz bulunmamıştı. Bütün oklar, yeni uygarlığın bakir toprakları olarak Avrupa'yı göstermekteydi.

Her şeyden önce Avrupa M.Ö 5000'lerden beri neolitik çağın değerleriyle beslenmiştir. M.Ö 2500'lerden beri de uygarlıkla tanışmaktadır. Greko-Romen uygarlığı, Akdeniz kıyılarında ona beşiklik etmek üzere rüşeym halini yaratmıştı. Aslında Greko-Romen uygarlığı, erken doğum yapan bir Avrupa uygarlığı ile Ortadoğu'nun son doğan çocuğu gibidir. Veya Ortadoğu'nun son ve yaşlı kralının taze Avrupa kızıyla yaptığı evliliğin ürününe de benzetilebilir. Bunların doğan çocukları, asıl Avrupa'yı hazırlayacaklardır. Hıristiyanlık, Ortadoğu'nun Avrupa'yı son terbiyeleştirme, barbarlıktan çıkarma gücü olarak çok büyük çaba harcadıktan sonra, yeni doğuş için hazırlayıp yeterli hale getirmiştir. İslamiyet'le gerekli son bilimsel ve felsefi bilgiler aktarıldıktan ve biraz da İspanya ve Balkanlar üzerinde sıkıştırılıp ebelik rolü oynandıktan sonra, Avrupa uygarlık bebeğinin doğmaması için geriye fazla bir neden kalmamıştır. *"Avrupa"* adlı nazlı bebeğin (Europa, Fenike Kralı Egonor'un kızı olarak adlandırılmaktadır; saf ve hoppa bir kız olduğunu Grek mitolojisi haber vermektedir) doğuş öyküsünün kıyaslamalı olarak böyle bir kökenden geldiğine dair anlatımı son derece gerçekçidir. Mitolojik öyküler her zaman gerçeğin ilk anlatımları olarak büyük değere sahip olup göz ardı etmemeyi gerektirir.

Avrupa uygarlığının tarihsel ve toplumsal gelişmeler içindeki konumunu ana çerçeve içinde tanımladıktan sonra, doğuşuna yol açan ideolojik kimlik özelliklerini daha ayrıntılı görmeye çalışalım:

1- Kapitalist uygarlığın doğuşunda en temel ayırt edici özelliklerinin başında, düşünce tarzındaki bilimsel bilgiye dayalı zihniyet yapısı gelir. İlkçağların mitolojik zihniyet yapısıyla ortaçağın dinsel ağırlıklı düşünce yapısı kapitalist çağla birlikte aşılmaya başlanır. Hem ilk hem de ortaçağdaki felsefi düşünce tarzının önünü açtığı bilimsel düşünce tarzı bu dönemde ağırlık kazanacaktır. Bu düşünce tarzının özü, doğa ve toplum ilişkilerini dıştan bir müdahaleciye gereksinim duymadan, kendi iç yasalarıyla izah etmesine dayanır. Felsefe ile arasıdaki fark, felsefenin genel kavramlarla tüm varlıkları izah etme çabasına karşılık, bilimin, sınırlı olgular alanında daha ayrıntılı ve denenebilir bir izah tarzını esas alınasıdır.

Aralarında zıt özellikler bulunmasına rağmen, düşünce biçimlerinin gelişimi arasında da diyalektik bağlar mevcuttur. Animal zihniyet yapısında, tüm doğa canlı, hepsinin ruhu var sayılmaktadır. Canlı ile cansız, doğa ile toplum, insan ile hayvan arasında canlılık açısından ayrım yapılınamaktadır. Bu düşünce tarzının yol açtığı teknik, yani uygulama yöntemi büyücülük olmaktadır. Büyülerle olguların kontrol edilebileceği ve istenilen konuma getirilebileceği sanılmaktadır. Aslında toplumsal pratikte beceri ve öngörü sahibi olanların esas olduğu büyücülük sanatı, ilk toplumsal önderlik konumuna da denk gelmektedir. Büyücü, en gelişkin beceri ve öngörüsü olan kişidir, dolayısıyla önderdir. Dar ve en kritik yaşam koşullarında gruptan böyle yetenekleri olan birisi olağanüstü karşılanmakta, kendisine büyük saygı ve inanç gösterilmektedir. Çünkü bunların sınırlı bir katkısı bile toplum için büyük hayatiyet arz etmektedir. Toplum bunlardan hem çok çekinmekte hem ihtiyaç göstermektedir. Büyücüler de toplumun bu tarz bağlanışını sezince, kendilerini ayrıcalıklı bir konuma yükseltip kurumlaştırmaktadırlar. Belki de ilk toplum kurumu büyücülüktür.

Büyücülüğün diğer bir adı Şamanizm'dir. Aradaki fark, Şamanların daha gelişkin ve kurumlaşmış olmalarıdır. Paleolitik dönemin tüm topluluklarında bu tarz bir düşünce ve uygulama tarzı geçerli olmaktadır. Daha ileri bir toplum düzeyine erişmişliği ifade eden neolitik dönemin düşünce tarzı, yarı animal ve totemik din yapılıdır. Temel toplum birimi olan kabile daha iyi ayırt edilmekte, kabile mensubu olmanın önemi anlaşılmaktadır. Kabile içinde ananın önderlik ve yaratıcı konumu ön plana çıkmaktadır. Bazı varlıklar, evcil hayvan ve bitkiler diğer tüm varlıklardan daha iyi tanınmakta ve gerekli görülmektedir. Dolayısıyla bu varlıkların ruhuna daha büyük an-

lam verilmektedir. Bu koşulların düşünce yapısına yansıması, anaerkil bir dönemde kadının ana tanrıça rolü oynadığı, her kabilenin bir simgesi olarak totemle temsil edildiği, tüm önemli bitki, ağaç, hayvan ve eşyanın da birer tanrıyla temsil edildiği bir düşünce tarzıdır. Totem daha çok kabilelerin simgesel ifadesi olup, tam bir tanrıya denk düşmemektedir. Yarı tanrılaşmış bir şey gibidir. Fakat diğer tüm temsiller tanrılaştırılmaktadır. Hepsinden önce de ana tanrıça gelmektedir. Çünkü yeni toplumun kurucu, yaratıcı ve doğurucu gücü ve korumacılığını o yapmaktadır.

Neolitik toplum o kadar kadın ağırlıklıdır ki, erkek adeta silinmiş gibidir. Tıpkı günümüzde kadının toplumda esas kuvvet olarak silindiği gibi. Kadın bu gücünü, bitki yetiştirmede, hayvan evcilleştirmede, ev kurmada, dokuma ve öğütmede, çocuk doğurma ve büyütmede elde etmektedir. Bu olağanüstü bir güçlenmedir. Düşünce yapısına öyle yansımaktadır ki, bugün bile tüm dillerdeki dişi öğesi, mitolojilerdeki tanrıça çokluğu, ana saygınlığı bu tarihi dönemden gelmektedir. Sümer dil yapısı bile başlangıçta ağırlıklı olarak dişil bir karakter taşımaktadır. İlk kent koruyucuları tanrıçalardır. İlk heykellerin tümü kadınındır. Ad ve kavramlarda kadının ezici bir üstünlüğü vardır. Avrupa ve Asya kıtaları bile Grek mitolojisinde kadın adlarıdır.

Neolitik dönemin düşünce tarzında, dişil öğeye dayalı, toplum için arz ettiği önem sırasına göre tüm önemli varlıkların tanrılaştırıldığı bir insan-tanrı düşünce yapısı egemen olmaktadır. Her düzeyde ana tanrıçaya dayalı bir düşünce ve inanç yapısı gelişmekte, ilk defa ana tanrıça Sterk veya Star adı altında Verimli Hilal'de göğe yükseltilerek ölümsüzleştirilmektedir.

Sınıflı toplumu başlatan Sümerlerde temel düşünce biçimi mitoloji, yani efsane ve söylencelere dayalı bir sisteme ulaşmaktadır. Mitoloji, hem toplum içinde hem de doğada en gerekli ve önemli kuvvet olarak, üretim ve diğer yaşam kaynaklarını bir tanrılar dünyası halinde yansıtmaya dayanmaktadır. Doğal ve toplumsal düzen yasaları arasındaki fark anlaşılmakta, toplumdaki sınıflaşmaya uygun efendi-köle ayrımını yansıtan bir tanrılar dünyası oluşturulmakta, buna göre çok sistemli bir mitolojik evren anlayışı egemen olmaktadır. Belki de Sümerlerin insanlığa en büyük hediyesi, göklerdeki değişmez düzeni temsil eden tanrısal kimlikler oluşturmak ve temel düşünce ve inanç tarzı olarak zihniyetlere hakim kılmak olmuştur. Tek tanrılı dinler de dahil, dini düşünce tarzının en büyük yaratıcısı ve temsilci-

si Sümer rahipleridir. Daha sonraki mitolojiler, dinler, peygamberler ve rahipler, sadece bu yaratılmış kimlikleri yerelleştirip dönüştürmek ve yapmak biçiminde bir katkıya sahiptirler.

Düşünce tarzında üçüncü önemli tarihi aşama felsefi biçimdir. Felsefe, bilgiyi sevme anlamında, doğa ve toplum olgularını daha gerçekçi tanımlama sürecine denk gelmektedir. Toplum pratiğinde mitolojik düşünce tarzı ancak bir edebiyat olarak yorumlandığında daha gerçekçi açıklama biçimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Zeusların sanıldığı gibi bir gücünün olmadığı, M.Ö 6. yüzyıllarda iyice anlaşılmaktadır. Tanrılardan ciddi olarak kuşku duyulmaktadır. Bu durum, gelişen üretim pratiği ve toplum-doğa, canlı-cansız gibi temel kategoriler arasındaki farkın iyice anlaşıldığı bir zihniyet dönemini esas almaktadır. Bu zihniyet durumuna mitolojik açıklamalar gülünç gelmekte veya yeniden yorumlanmayı, daha gerçekçi karşılanabilecek bir izah tarzına kavuşturmayı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca karmaşıklaşan toplum yapısı ve dünya hakkında çoğalan bilgiler, pratikte hakkında çok somut bilgilere ulaşılan olgular, mitolojik tanrılara ihtiyaç duymayan açıklamaları beraberinde getirmektedir. Tanrıların ve dinin ise karışmadığı, karıştırılmadığı bir düşünce tarzı gelişim kaydetmektedir.

İlk dünyevi, laik düşünce tarzı diyebileceğimiz bu gelişmeye filozofik düşünce denilmektedir. Düşünce sahibi olarak insanı esas kılması, tapınak dışında gelişmesi, ilk defa akademi ve lise gibi okul sistemlerine yol açması ayırt edici özellikleridir. Laik okul ve eğitimin temelleri böyle atılmaktadır. Ama tümüyle mitoloji ve dinden koptuğu söylenemez.

Burada şunu da açıklayalım: Mitoloji ile din arasındaki fark, birinin, yani dinin zorunlu inanç ve ibadeti içermesine karşılık, mitolojide böyle bir zorunluluğun olmamasıdır. Felsefede ise ne zorunlu inanç esastır ne de söylence tarzı söz konusudur. Felsefe, insanın zihniyet yapısına ve mantığına duygusallığın ötesinde inandırıcı, hatta kanıtlanabilir bazı özellikler taşıyan ve gönüllü olarak, bizzat düşünerek kabul gören bir düşünce tarzıdır. İnsanın zihniyet yapısına güvenmeyi, dolayısıyla insanı önemsemeyi öne çıkarmaktadır. Hümanizmin ve bireyselliğin ilk tohum halindeki yeşermesi de böylelikle felsefi düşünce tarzıyla bağlantılı olmaktadır. Felsefe bu anlamda kapitalist toplumun temel düşünce tarzının en önemli bir koşulu olmaktadır. Felsefeyle dini ve mitolojik düşünce arasındaki çatışma geliştikçe ve bu çatışma felsefe lehine sonuçlandıkça, bilimsel düşünce tarzına doğru bir

sıçramaya yol açılmaktadır. Bilimsel düşünce tarzı felsefenin izi üzerinde gelişecektir. Felsefi düşünce tarzı daha çok gelişmiş kent yaşamının ürünüdür. Doğduğu yerlerin en canlı kentler olması tesadüf değildir. İlkçağın en gelişmiş kentleri felsefi düşüncenin geliştiği merkezlerdir. Felsefenin doğduğu yer olarak bilinen ***Miletos***, kendi döneminde kent yaşamının en önemli merkezi durumundadır. Daha sonra önem sırasına göre ***Athenna, Roma, İskenderiye*** öne çıkacaktır.

Felsefenin bilimin yolunu açması küçümsenemez. Fakat tek yol değildir. Daha da etkili olan yol, pratik bilgilerin üretim tekniklerine bağlı olarak sürekli artmasıdır. Üretim ve yaşam pratiğinin kendisi olguları ve aralarındaki ilişkileri tanıtmakta, neden-sonuç bağını kurmaya götürmektedir. Kullanılan teknikler doğal özelliklerin keşfini de sürekli artırmaktadır. Böylelikle başlangıçta hakim olan mitolojik ve dini düşünce felsefe yoluyla zayıflarken, felsefeyle iç içe daha hızlı gelişen bilim önemini artırmaktadır. Adeta kurulan tez-antitez-sentez üçlüsünün bu alana uygulanması bilim lehine sonuçlanmaktadır. Birinci tez, mitoloji ve dini düşüncedir; antitez, felsefedir. Aralarındaki mücadele bilimsel zihniyeti doğurmaktadır. Zamanlamaya yaklaşık uygularsak, M.Ö 3000-500 yılları mitoloji ve dinin hakim olduğu çağ, M.Ö 500 ile M.S 1500 yılları arasındaki dönem felsefenin doğup öne geçtiği çağ, M.S 1500 ve sonrası bilimsel düşünce çağı olarak öngörülebilir. İnsanlığın zihniyet dünyasındaki büyük savaşım bilimsel düşüncenin zaferiyle sonuçlanmıştır.

Bu iki koldan felsefe ve pratikte edinilen bilgi birikimleri, M.S 13. yüzyılda Avrupa'da adeta kuluçka dönemini yaşar. Kurulan ilk üniversiteler bu yüzyılda dinsel doğmanın etkisinden kurtularak ve deneye dayalı bir yolla ilk adımları atarlar. ***Roger Bacon*** bu dönemde bir kilometre taşıdır. Deneysel bilim çağının öncülüğü rolünü oynar. 15. yüzyıldan itibaren gelişen Rönesans, insan zihnini ve ruhunu dinsel dogmalardan kurtarıp dünyevi ve insana yönelik bir çizgiye sokmakla bilimin yolunu ardına kadar açar. Bu yolda başta ***Bruno*** olmak üzere büyük şehitler verilir. Fakat bu şehadetler aynı zamanda bilimsel düşünce çağının zaferi anlamına gelmektedir. İnsanlık yeni bir yaşam tarzıyla karşı karşıyadır. Bilim çağına kapitalist uygarlık demek dar gelmektedir. Zaten bu, kapitalist toplumun doğurduğu bir çağ değildir. Tersine, bilimsel zihniyetin egemenlik kazanması, kapitalist uygarlığın hızlanmasına ve üstünlük kazanmasına yol açacaktır. Bilim çağını, insanın zihniyet yapısının uzun toplumsal gelişme

yolunda kazandığı en önemli kazanım olarak görmek gerekir. Bununla yasaları buyuran tanrıların ve yeryüzü temsilcilerinin dönemi kapanırken, toplumsal çağa, kuralları insanın kendisinin belirleyip yönettiği bilimsel toplum çağına adım atmaktadır. Bu anlamda bilimsel toplum çağının başlangıcı yaşanmaktadır.

Her ne kadar çağımıza bilgi ve iletişim çağı denilmekteyse de, başta siyasal kurumlar olmak üzere, toplumun tüm alt ve üstyapı kurumlarında köleciliğin mitologya çağından kalma yasalar ve ilişkiler yürürlüktedir. Kapitalist uygarlık çözümlememizin sonunda daha iyi göreceğiz ki, özellikle merkezini devlet kurumunun işgal ettiği toplumsal gelenek beş bin yıldan beri değişmemiş ve sürekli güçlendirilmiştir. Bu kurumlaşma özünde bilimle zıtlık halindedir. Bilim yapılırken, onun toplumsal sistemi belirleyen temel ilke haline gelmesi sürekli engellenmektedir. Bu nedenle çelişki, temelde ideolojik olarak (mitoloji, din ve idealist felsefe) yenilen, fakat baskı kurumu olarak varlığını sürdüren devlet ile, toplumu bilimsel esaslar üzerinde yeniden şekillendirmek durumunda olan bilim arasındadır.

Günümüzde çokça kullanılan bilgi çağı henüz kendi toplumsal biçimini yaratmamıştır. Kaldı ki, bilimin kendisi de sürekli gelişme halinde olan bir olgudur. Bununla birlikte bilim ahlakı henüz ilke düzeyinde bile belirlenmiş değildir. Dolayısıyla kontrolsüz bilimin mitolojik tanrılardan ve tek tanrılı dinlerin yeryüzü temsilcilerinden daha tehlikeli rejimleri doğurması imkansız değildir. Bilime dayalı toplumsal ahlakın uyulan esaslarından kopmuş yönetim düzenlerinin çok otoriter ve totaliter örnekler sundukları görülmüştür.

Bilimin doğanın güç kaynaklarını toplumun hizmetine sunması başta gelen sonuçlardan biridir. Toplumun doğduğu günden bugüne bilgi ve bilimsiz olamayacağı açıktır. İlk taşı veya sopayı kullanan insan, aslında bilgiye ulaşmıştır. Bir fizik kuralının planlanıp üretimin hizmetine koşulması, formülleştirilmemiş de olsa bilim yapıldığını göstermektedir. Şunu demek gerekiyor: Toplum doğuşundan beri bilim olgusuyla ilişki ve çelişki içindedir. Çelişkisini çözümledikçe, ilişki bilime dönüşmektedir. Bu da bilimde aydınlanmanın sürekli bir olgu olduğunu göstermektedir. Sorun, çağlar boyu bunun oranlama düzeyidir. Bilimin payı ne kadar fazlaysa, aydınlanma o kadar gelişkin olmaktadır. Bu olguyu sadece kapitalist toplum döneminin bir gelişimiymiş gibi yansıtmak doğru değildir. Sadece kapitalist toplumun payının arttığından bahsedilebilir.

Kapitalist uygarlığın sadece bilimin gelişimine değil, sınırlandırılmasına da ileri düzeyde yol açtığını iyi bilmek gerekir. Bağrındaki çelişkiler bilimin tüm gücünü kullanmasını engellemektedir. Özellikle toplum bilimleri karşısında en tutucu rejim konumundadır. Fakat şimdiye kadar gerçekleşmiş tüm toplum biçimleri içinde bilimle birlikte en çok kendi alt ve üstyapı kurumlarını güçlendiren sistem kapitalist toplumdur. Bu özelliği de kapitalizmin doğuşunda Rönesans ve aydınlanma dönemlerinin yaratıcı rolünü ortaya koymaktadır. Gücünü bilimin geliştirilmesinden, kurumlaştırılmasından ve yönetilmesinden alan en gelişkin toplumdur. Bilimsel olmayı en çok başaran toplumların veya onun bazı kesimlerinin en güçlü konuma yükselmeleri tesadüfi değildir. Bilimsellik, güçlenmek demektir. Daha doğrusu bilimsellik aydınlanma demektir. Aydınlanma, doğru iş yapma demektir. Doğru iş yapmak, başarmak, fazla ve kaliteli üretim yapmak demektir. Her düzeyde ekonomiden siyasete kadar kaliteli fazla üretim, güçlenmek ve öncü konuma geçmek demektir.

Kapitalist uygarlığın ideolojik kimliğinin şekillenmesinde bilimsellik yanının öne çıkması bu çerçevede tanımlanabilir. Bu halen yoğun bir ilişki ve çelişki konumunu sürdürmektedir. Diğer ideolojik kimliklerden, din ve felsefeden tümüyle kopmamıştır; kopma yeteneğinde de değildir. Toplumsal kapasitesi, dine ve idealist felsefeye mahkum etmektedir.

Sorulması gereken sonuncu ve daha temelli soru şudur: Bilim kendi başına kurtarıcı bir güç olabilir mi? İnsanın doğasındaki insanı tümüyle ortadan kaldırabilir mi? Bilim her şey midir? Daha da çarpıcı soru şudur: İlk insanlar daha başlangıçta tanrı düşüncesine gitmekle en doğrusunu mu yapmışlardır? Yani bilim tanrı mıdır? Tam bilime ulaşmak tanrılaşmakla özdeş midir? Bu durumda *"Enel-hak=Ben tanrıyım"* inancı, bilimin özüne sezgi gücüyle ulaşmak; bu düşünceye, yani tanrıbilime dayanmış olmuyor mu? Tanrıyı her şeyi tam bilen olarak ilan eden İslamiyet, *"bilim=tanrı"* formülünü çok önceden ilan etmiş olmuyor mu? Bunlara benzer daha birçok soru sorulabilir. Eğer bilimin tanrılaştırıcı gücünü tüm insanlığın ortak çıkarlarını, haklarını ve güvenliğini esas alan, mutlak uyulması gereken ahlaki ilkeye, yani temel davranış ilkesine bağlamazsak; Nemrutlar ve Firavunlardan daha tehlikeli otoriter ve robotlaştıran düzenlerde, o dönem kölelerinden daha çok bağlanmış, tutsak edilmiş bir biçimde yaşamaktan kurtulamayız. 20. yüzyılda, bilimin en çok uygulandığı tari-

hin en dehşetli savaşlarının oynadıkları rol, bu tehlikenin güncel ve kıyamet doğurur nitelikte olduğunu açıklamış, ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Köleci mitoloji ve feodal tek tanrılı dinlerin yeryüzü temsilcileri bir iken ve bunların yarattığı despotizmden insanlık hala kurtulmamış iken; bilimin tanrılaştıracağı sayılamayacak kadar çok insan otoriteciliği ve totaliterciliği mahşer anlamına gelmeyecek midir?

2- Bireycilik, kapitalist toplumu doğuran sistemin temel ruh özelliğidir. Nasıl bilim bu toplumun temel zihniyet durumunu ifade ediyorsa, bireycilik de esas ruhsal özelliğini teşkil etmektir. Bireycilik, kapitalizmin doğuşunda zincirinden boşalmış bireyin, çılgınlığa varan, kendisinin çıkarından başka hiçbir kutsallığı olmayan kükreyişidir; benliği en temel sürükleyici güçlerden başta gelenidir. Bilimden bile öncelikli bir güç olarak rol oynamaktır.

Kapitalist birey, toplum olgusundan intikam alma hareketidir. Özellikle doğuş sürecinde bireyci tutku hiç sınır tanımamaktadır. Kendini geçmişin tüm bağlarından koparmış saymakla özgürleştiğine inanmaktadır. Para gücünü tanrıyla eşitlemektedir. Yani *"tanrı=para"* formülü en çok kapitalist topluma yakışmaktadır. Para, sistemin ruhunun somut ifadesi olmaktadır. Sihirli güçtür, çevrilemeyeceği hiçbir değer yoktur. Toplumun daha önceki biçimlerinde simgeleri totem, tanrı, tanrı-krallar gibi değerlendirilirken, kapitalist biçimlenişte toplumun en özlü ve güç yansıtıcısı, bireysel ruhu en çok çeken, uğruna her şeyin göze alındığı, gerektiğinde tüm insanlığa kan kusturacak savaşlara götüren güç para olmaktadır. Para etrafında şekillenen bir ruh kimliği geçerli olmaktadır.

Bireyciliğin bu kadar şahlanması da yüz binlerce yıllık toplumsallaştırmaya duyulan tepkiden kaynaklanmaktadır. Önceki tüm sistemler, toplumsallığı sürekli kendi kesimlerinin çıkarlarına göre geliştirmekteydiler. İster açık ister kapalı, ister gönüllü ister zorla yapılsın, toplumsallaştırma yaşamın en vazgeçilmez kutsal eylemidir. Tüm din, ahlak, üretim, siyaset bu amaca bağlanmak durumundadır. Her gelenek ve herkes bu kuralın değişmez propagandacısıdır. Kapitalist aşamaya gelindiğinde, aşırı yük bağlanan toplumsallaştırmanın bireycilikle patlatılarak görülmemiş bir güce (atomun parçalanması) ulaşılacağı adeta keşfedilmiş gibidir. Toplumu en hassas noktalarından bireycilik bombasıyla patlatmak muazzam servete yol açmaktadır. İlk denemeler başarılı sonuç verince, geriye kalan sistemleştirmedir. Bireyin dergahı artık tapınak değildir. Yüzler Allah'a çevril-

memektedir. Günahkarlık ortadan kaldırılmıştır. Yeni Kabe fabrikadır, yeni tanrı paradır, kutsal olan bireysel çıkardır. Günahkarlık karlılığın önünde bir tür engeldir.

Tabii kapitalizm burada tümüyle haksız değildir. Yüz binlerce yıl birey topluma kurban edildi. Gerçekten birçok din, en değerli varlıklarını, çocukları, toplumsal esenlikten sorumlu tuttukları tanrılarına gözünü kırpmadan kurban verdi. Toplumun kara vicdanında din adına böyle yol açıldı. Sınırsız kurban sunmalarla bireyden intikam alındı. Toplum tarihi bir anlamda da toplumu kurtarma adına bireyi kurban etme tarihine dönüştü. Tüm savaşlar, ibadetler, törenler bunun hizmetin koşuldu. Burada toplumsallık adına yapılanlar çılgınlığa varmaktadır. En ufak bir kural çiğneme, en masum ve haklı bir arzudan da kaynaklansa, en büyük günah ilan edilebilmektedir. Yeryüzünün cehennemleştirilmesi yetmediği gibi, öte dünya adına bir başka cehennemle azaplı süreç sürekli kılınmaktadır. Bireyin tutsaklığı o kadar geliştirilmiştir ki, gölgesine bile sahip çıkamamakta, gölgelerin gölgesi konumuna indirgenmektedir. Toplumsallık adına birey bu hale getirilmiştir.

Bu noktada kapitalizme yol açan ideolojik kimlik süreci, bireycilikle can alıcı noktayı yakalamış bulunmaktadır. Belki de çoktan vakti gelmiş bireyi öne çıkarmakla, aslında en adaletli bir dengeyi, birey-toplum dengesini kurabileceğinin farkındadır. Gücünü ve haklılığını bu tarihsel birikimden aldığı açıktır. Bu kadar birey aleyhine şişirilmiş, yasaklara boğulmuş, ezelden ebede adeta robotlaştıran bir yaşama mahkum eden tutucu ve gerici toplum ne kadar çözülse, o kadar devrimci ve özgürleştirici rol oynayacağının farkındadır. Tarihteki büyük ilerici ve haklılık pozisyonu böyle ortaya çıkmaktadır. Kuruluşta görülmemiş tanrısal bir gücü ortaya çıkaran toplumsal olgu, şimdi tersine en çok bireyselleştiren gücü ortaya çıkarmaktadır. Bireyin kendisi tanrısallaşmaya koşmaktadır. Tarihin bu dönüm noktasında haklı ve çok gerekli bir birey-toplum dengesinin imkanı doğmaktadır. Kapitalizmin aslında böyle bir kaygısı, özellikle doğuş döneminde çok sınırlıdır. Daha çok sosyalist tepki aşamasında birey-toplum dengesi üzerinde durulacaktır. Ama buna varmak için bile, güçlü bireysel çıkışlara ihtiyaç olduğu kesindir. Bireysel devrim bu tarihi gereksinimin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır.

Birey her kölelik zincirini parçaladığında, olağanüstü bir yaşamın farkına varmaktadır. Dünyanın kendisi cennet olmaya başlamaktadır.

Günahkar ilan edilen arzular en güzel yaşam biçimlerine dönüştürülmektedir. Muazzam bir laikleşme başlamaktadır. Sanatla yaşamı güzelleştirmenin farkına varılmıştır. İlkçağın görkemli sanat eserlerinden esinlenme, yeni doğuşu (Rönesans'ı) mümkün kılmaktadır. Bilimin verdiği cesaretle, dogmaların hükmünden korkmadan, dünyanın sanatla daha da güzel kılınarak sevilmesi ve yaşanılır kılınması, bireyleşmeye büyük güç vermektedir. Birey olmak da daha fazla özgür düşünmeye, keyfince ve cesaretle yaşamaya, yeni sevgi ve aşka götürmektedir. Ülke kavramına ulaşma, ümmet anlayışından ulus anlayışına geçme, ulusal devlet olma, dünyevileşme, zenginleşme, bu dünyada yaşama bağlanma, tüm güzelleştiren sanatlara değer verme Rönesans'ın yeni ideolojik kimliğinin öncelliklerindendir. Eskiden kopuş o kadar köklü ve yeni yaratıcı yaşam biçimine bağlanma o kadar güçlüdür ki, eski toplumun aşılması ve yeninin kurulması önünde engel teşkil edecek tek bir ilişki ve tek bir kurum dayanamayacak gibidir.

3- Kapitalist uygarlığın ideolojik kimliğinde insana değer verme, insanı öne çıkarma, yani hümanizm ilkesi, üçüncü önemli özelliği teşkil etmektedir. Daha önceki tüm çağların toplumsal biçimlenişlerinde insan adeta yutulmuş gibidir. Toplum içinde eritilmiş, önüne konulanı yapmaktan öteye rolü olmayan pasif bir varlık görünümündedir. Tüm büyüklük ve önem tanrısal olana verilmektedir. Sürekli insan aleyhine yüceltilen, bir kimlik tasarımından ve maskeden başka bir şey olmayan totem ve tanrılardır. Bu ideolojik eylemlerle aslında toplum sürdürülmeye ve güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Ama insan kavramını geliştirerek değil, onun kaderini tayin eden varlıkları yaratıp yücelterek, sahte bir ideolojik kimlikle yapılmaktadır.

Sınıflı toplum aşamasında ise, insan daha da alçaltılacak ve Adem ile Havva şahsında suçlu ilan edilerek, ebediyen tanrıların kulları biçiminde bir kimliğe mahkum edilecektir. Suçları sürekli artırılarak, karşılığında önüne hizmetle kurtulma seçeneği konulmaktadır. İnsanın sürekli düşürülmesi iki eksenli geliştirilmektedir: Soyut kimliksel varlıkları adına, toplum karşısında düşürülmektedir. Böylelikle herhangi bir iddiası ve önemi söz konusu olmayacaktır. Her şey toplumun bekası içindir. Toplumun varlığı için feda edilmeyecek bir değeri yoktur. Toplumsallaşan insan olduğuna göre, başta o feda edilecektir. İkinci önemli eksen, hakim sınıf gerçeği karşısında iddiasını tümüyle kaybetmesi için, insanın önemsiz, suçları çok olan, ancak hizmetçi kılınmaya layık birisi olarak düşünülmesidir. Böylelikle

tanrısal varlıklar halinde yüceltilmiş, dolayısıyla insan olmaktan bu tarzdan çıkarılmış bulunan efendi sınıfın yanında, insan olarak hayvanlar gibi sahip olunan ve sürekli çalıştırılan kullar, köleler düzeni gerçekleştirilmektedir. İnsan varlığına yönelik bu yaklaşımlar çağlar boyu sürekli geliştirilmiştir.

Tek tanrılı dinlerde, neolitik toplumun köleliğe karşı direnme sürecinde, sınırlı da olsa bir insan vicdanı ve onuru savunulmaktadır. Kurtarılması gereken bir insanlık kavramı oluşturulmaktadır. İlk defa onur ve vicdan adına başkaldırılmaktadır. Zerdüştlüğün ahlak devrimi, Budha'nın benzer reformculuğu, Grek felsefesinin insanı öne çıkarması diğer önemli adımlardır. Büyük acı çektirilen, unutturulan asıl emek sahibi insanın farkına varılmaktadır. İsa'nın bu kadar sahiplenilmesi, bu yönlü gelişmenin öneminden ve bir çizgi halinde zemin kazanmasından ötürüdür. Fark gözetmeksizin, tüm insanlığa bir kurtarıcı çağrı olarak algılanmaktadır. Hz. Muhammed, insanı "*eşrefi mahlukat*", yaratılmışların en şereflisi ilan ederek bir adım daha ilerletecektir. İslamiyet'in benimsenmesinde insana verilen değer önde gelen bir rol oynamaktadır.

Bu tarihsel adımlara rağmen, kölelik ve serflikle alçaltılmış insan, tümüyle merkezi bir önem kazanmaktan çok uzaktır. Kadın ise daha da derinliklerde, eksik, akılsız ve sürekli günaha davet eden, şeytanın akrabası gibi bir kimliğe mahkum kılınmış ve kaderine razı edilmiş olarak durmaktadır. İnsanlık biraz geliştirilirken, o henüz insandan sayılmamaktadır. Hakim ve sömüren tabaka ise, tanrısal sıfatlara mazhar kılınarak ve düşürülmüş insan soyundan farklı bir varlık olarak tanımlanmaya özen gösterilmekte; buna uygun ideolojik kimlikler en önemli uğraşlar olarak geliştirilmektedir. Geçmiş uygarlıkların insanlığa layık gördüğü kaderi ve gerçekliği ana hatlarıyla böyledir.

Kapitalizm çağının doğuşunda intikam alınan üçüncü en önemli olgunun insanın içine düşürüldüğü bu durum olması yerindedir. Eski toplumdan ve egemen sınıftan insanlık yüceltilerek, yani hümanizmle intikam alınacaktır. Hümanizm eski toplumun sürdürücülerine karşı en etkili mücadele silahıdır. İnsan hümanizm düşüncesinde ayağa kalkma, özgürleşme, bilime ve böylelikle onura kavuşma imkanı görecektir. Hümanizmin, yeni ideolojik kimliğin en temel kavramlarından biri olması boşuna değildir.

Eski toplumun ideolojik kimliğinin merkezine tanrı oturtulmuştur. Bununla hakim ve sömürücü sınıfın ideolojik hakimiyeti mükemmel

sağlanmaktadır. Tanrıların yasa gücü, aslında egemenlerin yasa koyma gücünün yolunu açan bir senaryo değerindedir. İlahi yasalar denilen önyargılar, zihnin tutsak edilmesinde ve istenildiği gibi çalıştırılmasında en etkili yöntemlerin başında gelmektedir. İnsanlık üzerinde yabancı iradelerin gölgesi hiç eksik olmamaktadır. İdeolojik tutsaklık, en tehlikeli bağımlılık türü olarak iradesiz ve robotlaşmış insanı doğurmaktadır.

Yeni hümanizm, insanı tüm bu gölge hakimiyetlerinden kurtarmaktadır. En iyi insanı yaratma temel ideolojik işlevdir. Eskinin tüm ideolojik işlevleri hep tanrı, totem, kahraman, cin, şeytan, melek gibi insan dışı varlıkların yaratılmasına ilişkindir. Bu varlıkların da en temel işlevi insanı etkisizleştirmektir. Bunlar aslında ideolojik egemenlik araçları olarak, insan zihninde köleci etkiyi yaratan ilişkilerin başında gelmektedir. Hümanizmin insan bayrağında tüm bu yapay varlıklar yadsınmakta ve en yüce değer olarak insan ve onun temel özellikleri konmaktadır. İlk defa kapsamlı ve yeni toplumu etkisi altına alan özgür insan merkezli bir bakış açısı egemen olmaya başlamaktadır. İnsan artık hazır dogmalara ve tanrılara tutsak ve kul edilmek yerine, onlardan koparılmakta ve öz iradesiyle kendini eğiten ve yaratan bir kimliğe sahip kılınmaktadır. Zihninde bağımsız ve yeni düşüncelere açık bir düşünce tarzı hakim olmaktadır. Duygularıyla istediği renkleri, sesleri, tatları, sıcaklığı seçmekte; günden güne çorak olmaktan kurtulan ve büyüleyici bir anlama yol açan dünya imgesine yol açılmaktadır. Egemenlerin insana kapattığı dünya tüm haşmetiyle yeniden doğmaktadır. Doğanın her tarafı esrarlı görünmekte ve keşfedilmeyi beklemektedir. Yaratıcılığı tanrı işi olmaktan çıkarıp bir insan özelliği haline getiren özgüven duygusu yerleşmektedir. İnsan artık kendi kaderini kendisi tayin edebilecek bir döneme girmektedir. Binlerce yıl hep dışarıdan başka güçlerin çıkarı için yönlendirilen insan, artık kendini bizzat yönetmek isteyen bir yetkinliğe ulaşmaktadır. İnsana yönelik bütün maskeler yırtılmakta, oyunlar bozulmakta ve kendi kendisinin efendisi olabilecek dönem açılmaktadır. Daha da sıralayabileceğimiz bu özellikler kapsamlı bir hümanist devrimi ifade etmektedir. Bu döneme kadar devrimler hep insanı bir egemenlik ve bağımlılık düzeninden alıp başka bir egemen ve bağımlı düzene taşırırken, yeni devrim insanı tüm bağımlılıklarından kurtulma ve kendisine bağlanma sürecine sokmaktadır.

Yeni insanlık durumunda, denge yine önemli bir sorun durumuna gelmektedir. Tüm iplerini koparmış insan hayvanlaşmaz mı? İnsanı insan yapan toplumsallığın dengesizliği ve aşırılığı hayvandan beter köleye yol açarken, toplumda güçlenmiş ve şimdi ondan kopan birey, en yırtıcı canavardan daha tehlikeli olamaz mı? Bilimle, parayla güçlendirilmiş ve dünyayı bir ganimet alanı olarak görmeye alışacak insan, toplumun bağımlı kıldığı insandan daha sakıncalı olamaz mı? Bu gibi sorular boşuna değildir. Bireycilik çağında insanlık adına insanlığa karşı en büyük toplu cinayetler, katliamlar, jenositler yürütülmüştür. Tarihinin en kanlı çağında iki büyük dünya ve çok sayıda bölgesel, yerel, sınıfsal, etnik ve dini savaşa yol açması, bu tehlikelerin boş bir kuruntu olmadığını göstermektedir. İçindeki hayvanı çok güçlendirilmiş olarak uyandıran insan, neredeyse sonunu getirecek çevre kirliliği, ahlaktan yoksunluk ve borsaya tapan bir sorumsuzluk düzeniyle yüz yüze gelmiştir.

Kapitalizmin ideolojik kimliği ve moral yapısı şekillenirken, gerçekten bilimsel yanı ağır basan, bireyi esas alan ve insanlığı yücelten bir temele sahip olduğu açık olmakla birlikte, her tür tehlikeyi bağrında taşıyan bir karakteri de barındırdığı daha doğuşunda kendini ele vermektedir.

Kapitalist uygarlığın doğuşuna Avrupa'nın beşiklik etmesi de daha yakından bir çözümlenmeyi gerektirmektedir. Şimdiye kadarki anlatım çerçeveyi vermekle birlikte, özünü teşkil eden gelişme, tarihsel birikim ve en uygun coğrafi koşullarla sınıflı toplumda derinleşmemiş yapısı belirleyici olmaktadır. Eski uygarlıkları uzun bir tarihi süreçten beri yaşayan toplumlarda, yeni biçimler ancak dıştan müdahaleyle gelişebilmektedir. Kendiliğinden yeni biçimi özümsemesi kolay olmamaktadır. İklim ve toprak yapısı da yeni biçimlenmede etkili unsurlar olabilmektedir.

Bu çerçeveden bakıldığında, tarihin tüm birikimleri M.S 1000 yıllarında Avrupa'ya ulaşmıştır. Tarım devriminden köleci kent devrimlerine, oradan da feodal uygarlığın tüm kazanımlarına kadar elde ne varsa Avrupa'ya aktarılmıştır. Aktarılma tüm ideolojik, bilimsel ve teknik gelişmeleri kapsamaktadır. En son uygarlık zirvesini teşkil eden İslam'ın uygarlık değerleri de 15. yüzyıla kadar tümüyle ithal edilmiştir. Yine belli gelişmeleri yaşayan ve tekniğin gelişmesinde çok önemli bir yeri olan barut, kağıt ve matbaayı çoktan icat etmiş olan Çin'den buna ilişkin bilgiler ve malzemeler alınmaktadır. Artan

ticaret olanakları Avrupa'yı dünyanın birçok köşesindeki ürünlerle tanıştırmaktadır. Uygun iklim ve çok verimli topraklarda bu ürün ve bilgiler o döneme kadar görülmemiş bir artı-ürüne yol açacaktır. Artı-ürünün gelişimi, zanaat, ticaret, bilim ve felsefi çalışmalar gerekli fazlayı yeteri kadar vermektedir. Okur yazarlık artmakta, en iyi eğitilmiş bir nüfusa sahip olunmaktadır.

Bu gelişmelerin altında daha temelli bir olgu, Avrupa'da sınıflı toplumun derinliğine yaşanmamasıdır. Kölelik sistemi Grek ve İtalya yarımadasının dışına fazla taşmamış, koloni biçiminde ancak seyrek bazı köprübaşlarını kurabilmiştir. Feodal uygarlık çok daha yenidir. M.S 1000'lerin başlarında ancak Avrupa genelinde yaygınlaşabilmiştir. Bu dönem aynı zamanda burjuva sınıfının da kent burçlarında yetiştiği dönemdir. Daha da önemlisi neolitik, kölelik ve feodal sistem Ortadoğu kökenli uygarlıklar olup, ihraç edilmekle fazla köken olmaya yatkın değildir. Barbarlığın yukarı aşamasını daha yoğun biçimde yaşayan Germen, Frank ve Norman boyları bu sistemlere tepkilidirler. Özgürlüklerini derinliğine yitirmiş değildirler. Onlar da Avrupa toprakları gibi sınıflaşma anlamında bakirlik yanı ağır basan bir dönemi yaşamaktadır.

Bu tazelik ve özgürlükten tümüyle kopmamışlık hazır uygarlık birikimleriyle birleşince, tıpkı adı gibi bakir Avrupa topraklarında insanlık adına en büyük sentezin yaşanmasına yol açacağı beklenebilir. Esasta Avrupa uygarlığını doğuran bu çok zengin tez ve antitezlerin, iyi bir özümseme düzeyine gelmiş bulunan insanın zihniyet yapısında en gelişkin bir senteze yol açması uzun sürmemiştir. Hani tüm malzeme hazır iken, yapılması gereken aşure gibi. Avrupalı aydınlar, sanatkarlar ve din adamları, 15. yüzyılda Rönesans, 16. yüzyılda dinde reformasyon, 17. yüzyılda da felsefe ve bilimde büyük aydınlanma hareketlerini başlatarak, tarihi üçüncü büyük uygarlık çağının Avrupa kıtasını damgalarıyla yaratmasını bilmişlerdir.

Her uygarlığın öncelikle bir zihniyet ve ruh devrimini gerektirdiği Avrupa örneğinde de kanıtlanmıştır. Kendi başına ticaret ve zanaatlar uygarlık doğuramaz. Onlar olmaksızın da olmaz; ama doğuşun öncelikle zihniyet ve ruhsallık alanında kendini kanıtlaması, daha sonra onlara güç vermiş sosyal ve ekonomik alanları egemen duruma geçirmesi ve bunu da siyasal devrimle daha hızlı gerçekleştirmesi, gelişmenin doğru diyalektik yapısını göstermekte ve kanıtlamaktadır.

B- KAPİTALİST UYGARLIĞIN GELİŞİMİ VE KURUMLAŞMASI

Kapitalist sistemin özü, serbest bırakılan emek sahiplerini, önceden belirlenen bir ücret karşılığında belirli saatler içinde çalıştırma mükellefiyetine tabi kılınasına dayanır. Kölelik sisteminde köle birey her şeyiyle ve ölünceye kadar sahibinin mülkiyetindedir. Dilediğini çalıştırır, satar, hatta öldürebilir. Bir hayvandan fazla farkı yoktur. Serflik düzeni serfin toprağa ortakçılık temelinde bağlanmasına dayanır. Toprak sahibine belli bir payda ortakçı kılınarak bağlanmaktadır. Yarı özgür bir konumdadır. Bir aileye sahip olabilmektedir. Ama topraktan kopma imkanları son derece sınırlıdır. Kapitalizmde ise kişi olarak hiç kimseye bağlı değildir. Emeğini dilediği kimseye, piyasada oluşan bir ücret karşılığında satabilmektedir. Serflik ilişkisine göre bir adım daha özgürleşmiş sayılmaktadır.

Sistemin gelişmesinde ikinci belirleyici husus, üretimin endüstriyel karakteridir. Fabrika üretimi esastır. Manifaktürden fabrikaya geçiş, kapitalizmin en önemli gelişme adımıdır. ***Manifaktürel*** üretim, kol gücünün ağırlıkta olduğu ve neolitik toplumdan beri üretim tezgahları olarak bilinen usuldür. Fabrika daha çok kapitalizme özgü üretim birimidir. Toplu çalıştırmaya ve belli bir teknik temele dayanmaktadır.

Kapitalizmi belirleyen üçüncü temel unsur, dayandığı teknik yapıdır. Teknik, kapitalist üretim tarzının gelişmesinde oynadığı rol kadar, ondan etkilenerek daha çok gelişme kaydetmede başta gelen unsur olmaktır. Teknik meselesini daha geniş açmakta yarar vardır.

İnsanın doğayla ilk kurduğu ilişkiye teknik demek yerindedir. İlk taş ve değnek, ilk kullanılan tekniklerdir. Hayvanlardan daha çok bu

yönüyle ayrılmaktadır. İnsanın en önemli yönü, doğayla arasına tekniği koyarak büyük bir fethe girişmesidir. İnsana doğa karşısında sınırsız güç veren olgu, kullandığı tekniktir. İnsanın neden teknik kullanmaya başladığı halen tam çözümlenememiş hususların başında gelmektedir. İnsanlık çağlarının belirlenmesinde, öneminden ötürü temel teknik unsurlar başrolü oynamaktadır. Paleolitik çağ, yontulmamış taşların temel av silahı ve koruyucu alet olarak kullanılmasıyla ayırt edilmektedir. İnsanlık, varoluşundan beri ömrünün yaklaşık yüzde doksan sekizini bu çağda geçirmiştir. Avlanma ve toplayıcılığın esas olduğu bu dönemde, taş en önemli teknik olarak insanın hizmetindedir.

İkinci önemli çağ olan neolitik dönem, yontma taşlara dayanmaktadır. Çeşitli biçimlerde yontulan taşlar birçok alanda kullanılmaktadır. Bu teknikle tarım ve evcilleştirme devrimine geçilmiştir. Yontma taş toprağı eşelemede, yırtıcı hayvanlara karşı silah olarak kullanılmada, ev yapmada, kesip delmede en temel teknik olarak rol oynamaktadır. Köleci sistemin başlangıcında bakırtaş ve kalay-bakır karışımı olan tunç madeninden yapılma teknikler üretimde, ticarette ve savaşlarda en önemli rolü oynamaktadır. Keskin birçok araç haline getirilmesinde, saban ve balta olarak kullanılmasında, kapkacak ve silah aletleri haline getirilmesinde, tunç en önemli teknik araçtır. Dolayısıyla bu çağa tunç çağı denilmektedir. Neolitik çağ yaklaşık olarak M.Ö 10000-3000 yıllarını kapsarken, tunç çağı esas olarak M.Ö 3000-1000 yıllarını kapsamaktadır. Demir çağı, demir madenine dayalı tekniklerin geçerli olduğu daha gelişkin bir dönemi ifade etmektedir. Demirden yapma teknik araçlar tarımda, zanaatkarlıkta ve askerlikte en üstün rolü oynamaktadır. Demir tekniği insanlık tarihinin en önemli kaldıraçlarından biridir. M.Ö 1000'lerden günümüze kadar önemini koruyarak, başta gelen teknik olma rolünü sürdürmüştür. Kapitalizmin gelişiminde de en önemli teknik konumunu sürdürecektir. Demir tezgah, demir saban, demir zırhlar; zanaatkarların, çiftçinin ve askerin en yakın yardımcısı, yani tekniğidir.

Çağlar açısından böyle belirlemekle birlikte, teknik baştan günümüze kadar adeta geometrik bir dizi gibi gelişimini sürdürmüş, atom ve uzay teknolojisiyle doruk noktasına varmıştır. Kapitalist sistemde tekniğin niteliğinde de devrim yaşanmaktadır. Özellikle makine tekniğinin devreye girmesi kapitalizmle bağlantılıdır. Buhar ve lokomotif makinalarıyla başlayan süreç, çığ gibi bir teknik çağa yol açmış-

tır. Teknik devrimde üretim tarzı belirleyici olmakla birlikte, bilimsel devrimin de rolü belirleyicidir. Bu döneme kadar ağırlıklı olarak bağımsız gelişen bilim ve teknik giderek iç içe geçecekler, biri diğerini besleyecektir. Bilim birçok yeni tekniğe yol açtığı gibi, teknik de birçok bilimsel gelişmeye esin kaynağı olacak, sınama aracı olarak hizmet edecektir. Kapitalist devrimin bir teknik devrimi olması, bilimin kat ettiği mesafeyle ilgilidir. İlk defa bilim ve tekniğin iç içe birbirini beslemesi üretim yapısında bir patlamaya yol açmakta, birçok doğa rezervini insanlığın hizmetine açmaktadır. Su ve rüzgar enerjisinin yanında elektrik ve atomun çekirdek enerjisini de açığa çıkarıp insanlığın hizmetine koymuştur. Canlılar alemine gen teknolojisiyle müdahale edilerek yeni mucizeler yaratılmaya çalışılmaktadır.

Teknik için söylenebilecek en önemli eleştiri, kontrolden çıkıp bir canavara dönme tehlikesidir. Daha şimdiden tekniğe aşırı olarak dayalı insan yaşamı tehdit edici birçok hastalığa yol açmakta, insanın doğal özelliklerini yok etme tehlikesiyle baş başa bırakmaktadır. Bireycilik kadar toplumsal yaşamı tehdit etme yanı sürekli gelişmektedir. Bireyci insan kadar tekniğin zararlı yanlarını veya biçimlerini kontrole almak, etik sınırlar çizmek kaçınılmaz olmaktadır.

Özce kapitalist üretim biçimi, makine tekniğinin devreye girmesiyle üretim tarihinde en büyük gelişmeye yol açmaktadır. İdeolojik kimlik kadar üretim yapısıyla kapitalist uygarlık, gerçekten genel tarih içinde çok keskin yükselen bir zirvesini oluşturmaktadır. Artık üretim değil, tüketim sorunları ortaya çıkmaktadır. Kapitalizmin egemen olduğu toplumlarda üretim fazlalığı ciddi sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Eskiden sorunlar üretimin bollaşmasından kaynaklanırken, daha sonraları tüketimin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Üretim için artan hammadde olanakları, dış pazarlar sisteminin daha da gelişmesini beraberinde getirecektir. Giderek ucuza üretim de gelişmelerde önemli pay sahibidir. Denilebilir ki, kapitalizm insanlığa başta enerji olmak üzere ilk defa sınırsız üretim kaynaklarına kavuşma imkanını vermekle birlikte, sistemin kar biçimindeki sömürüye dayanması, bu potansiyeli atıl kalmak zorunda bırakacaktır. Bir anlamda üretim ilişkileri üretim güçlerini sınırlandırma konumuna geçmektedir. Teknik üzerindeki mülkiyet biçimi, sınırlı ve önemli olmayan azami kar amaçlı üretime zorlamaktadır. İnsan için zorunlu ihtiyaçlar azami kar kanununa ters düştüğünde, hemen terk edilip yüksek kar alanlarına geçilmektedir. Bir

kez daha insanlık, sahip olduğu yetenekleri kendi hizmetinde dilediği gibi kullanamama ve kar sahiplerinin keyfine göre belirleme durumuyla karşılaşmaktadır.

Bu olumsuzluğuna rağmen, kapitalist üretim sistemi kendini üstün bir kanıtlamayla insanlık tarihinin zirvesine oturtmaktadır. Bilimsel zihniyet, bireysel yaratıcı ruh ve insanlığı öne çeken yanıyla üretimde kendini kanıtlayan yanı bir araya geldiğinde, kapitalist toplumun üstünlüğü tartışmasızdır. İdeolojik kimliğiyle üretim biçimi olarak maddi kimliği, kendisinden önceki sistemlerin çok ilerisindedir.

İdeolojik doğuşla üretim yapısının yoğunlaşan ilişkileri, sosyal ve siyasal alanda da büyük altüst oluşlara yol açarak, kendi konumlarına uygun siyasal ve sosyal kurumları oluştururlar. Sosyal ve siyasal statü çoğunlukla evrimci tarzda belirlenmekle birlikte, eski statünün çok katı ve tutucu davranması, devrimci eylemle parçalanmasını zorunlu kılabilir. Sosyal ve siyasal devrim süreçleri, eski statülerin her türlü evrimci çabayı reddetmesi ve reformasyona tabi tutulmayı kabul etmemesi durumlarında daha çok gündeme gelir. Bu durumlarda toplumsal bunalım derinleşir. Bunalım, aslında eski ideoloji ve kurumların yetersiz kalmasıyla yeni ideoloji ve kurumlaşmanın statü kazanmaması durumunda ortaya çıkan geçiş aşamasıdır. Eski ve yeninin her düzeyde kavgalı duruma geçişini ifade eder. Bir yandan eski olan çürümeye yol açar, yeni olan filiz halinde gelişmeye çalışır. Dönem, diğer bir deyişle devrim ve karşı devrim gibi çatışmalı karakteri ağır basan bir hal alır. Karşı-devrimin başarısı çok sert bir rejimi uygularken, devrimin başarması halinde yeni sistem daha hızlı şekillenmeye başlar. Kurumlaşmaların içerik ve biçimlenmesinde, ideolojik ve maddi tarza uyum ve hizmeti daha iyi yapacak değişimler hakim olur. İdeolojik tasarılar kurumlaşmayla resmi bir statü kazanmış olurlar. Üretim tarzı ise, yeni kurumlaşmaların uygun karar ve yönetim gücü sayesinde daha hızlı ve verimli bir yapıya kavuşur.

Bu durumda sosyal ve siyasal kurumlaşmaların kendi başlarına bir anlam ifade etmediği, üstten ideolojik kimliğin doğurgan etkisi ve alttan ekonomik koşulların zorlaması sonucu oluşan bir statünün devlet durumunu ifade ettiği daha iyi anlaşılmaktadır. Devlet aslında kendi başına nötr bir araç konumundadır; üstteki ideolojik kimlikle alttaki ekonomik hakim gücün şiddetli etkisi altında bulunmaktadır. Ekonomik ve sosyal gücün kendi çıkar ilişkilerine en uygun gördüğü

ideolojik kimliklerle kurduğu ittifak yeni devlet biçimini doğurmakta; eskinin uygun olmayan biçimsel yapılarını yıkarken, yeni biçimsel kurumlar oluşturarak kendi damgasını vurmaya çalışmaktadır. Bu durumda şekillenen yeni devlet biçiminin sınıfsal ve sosyal temeliyle ideolojik ifadeleri resmiyet kazanarak, tüm toplumsal düzenin yasal hakim gücü haline gelmekte ve yoğun propagandayla toplumun tüm kesimlerince meşruiyeti (onanması) sağlanmaktadır. En yüce organ olarak kutsanmakta ve bayrağının altında selamlanmaktadır. Tüm sınıflı toplumların yenilenmesi, buna benzer süreçleri izlemektedir. Mantık aynıdır. Biçimlenme zaman ve mekan koşullarına göre farklılık arz etmektedir.

Kapitalist sınıf toplumunun, genelde tüm uygarlık birikimlerine dayanarak, feodal ideoloji ve üretim koşularının yetersizliklere düştüğü koşullarda kendi öz birikimlerini evrimsel yolla uzun bir süre geliştirdiği gözlemlenmektedir. Monarşik krallıkların siyasal reformlarda gecikmeleri ve tutucu davranmaları, 17. yüzyılda 1640'larda İngiltere'de, 18. yüzyılda 1789'da Fransa'da, 19. ve 20. yüzyıllarda birçok Avrupa ülkesinde ve dünyanın diğer ülkelerinde çalkantılı, kanlı, devrim denen olguların yaşanmasına yol açmıştır. Burjuva sınıf önderlikli bu devrimler, uygarlığın öz ve biçimini önemli oranda değişikliğe uğratmıştır. Demek ki, kişilik kazanan yeni sosyal sınıf, asıl rolünü kendi öz siyasi kurumlarını yaratmakta göstermektedir. Bir anlamda yeni sosyal sınıfın rüştünü kanıtlaması devlet olmakla mümkün olmaktadır. Devletleşmeyen sosyal sınıfın kimliği tartışmalıdır. Daha doğrusu kararsız, geçici bir statüde bulunmaktadır. Ya hakim olup resmi siyasi bir sınıf durumuna geçecektir, ya da alttan yönetilen, dolayısıyla resmi sistemin çıkarlarına göre çalıştırılan bir sınıf durumuna indirgenecektir. Üretimde en çok rol oynayan sınıf ve kesimler, düzenin temel sınıf ve tabakaları olarak yeniden mevzileneceklerdir. Eski sınıf ve tabakalar ise, giderek marjinal bir konuma indirgenecektir.

Kapitalist uygarlıkların gelişimiyle birlikte önem kazanan ve içeriğinde önemli değişimler yaşayan kurumların başında *"ülke, ulus, cumhuriyet, yurttaşlık, laiklik, demokrasi, hukuk ve insan hakları"* gelmektedir. Bunlardan insan hakları kavramı her gün yeni açılımlar kazanarak genişleme göstermektedir. Tüm bu kavramlar başlangıçta ve gelişim dönemlerinde ifade ettikleri anlamı günümüz koşullarında aşmakta ve yeni anlamlara kavuşmaktadır.

Toplumsal yaşamın bu en temel kavramları ve kurumlaşmalarını daha yakından görmek, kapitalist toplumun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1- *Ülke;* bir toplumsal sistemin benzer ve organik bağları olan toplum kesimlerinin ortaklaşa yaşadıkları, geçmişin birikimleri kadar geleceğin umutlarını da kapsayan ve zenginliklerinden ötürü bağlılığa zemin teşkil eden coğrafi mekanlara verilen ad olmaktadır. İlkel komünal toplum düzeninde ülke kavramı gelişmemiştir. Sürekli av ve toplanılacak varlıklar peşinde koştuğu için, toplum herhangi bir yere bağlanma gereği duymaz. Dolayısıyla yurt, ülke kavramı doğmaz. İçinde yaşamını bağladığı değerler oluşmadığı için, yoğunlaşmış ve kurumlaşmış bir ülke olgusu da gelişmez. Tarımsal devrimle birlikte yerleşik köy yaşamının doğması, toprakla daha sıkı bir birlikteliği zorunlu kılar. Yer, artık toplum yaşamı için vazgeçilmez bir anlam kazanır. Ekilen bitkiler ve beslenilen hayvanlar o yerin, o toprağın değerini daha da artırır. Ana etrafında yoğunlaşan topluluk, at başı aynı doğurganlığa sahip toprağa da bağlanır. Ana-toprak benzerliği kurulur. Sayıları çoğalan topluluk ve köylerin barındığı alanlar özgünleşir. Yavaş yavaş onsuz edemeyecekleri bir kavram olarak zihne yerleşir. Birlikte ortak anılar, maddi üretim koşulları ve gelecek hayaliyle yaşanılan coğrafyayı kutsallaştırır. Bu temelde yurt, ülke, memleket, welat kavramının oluşması kaçınılmaz olur. Ülke, toplumun maddi ve manevi yaşamının ayrılmaz bir parçası olur.

Sınıflı toplumla birlikte bu yönlü gelişme daha da ilerler. Kutsal tapınak, kent, mülkiyet, ticaret ve hepsinin ortak yönetim aygıtı olarak devletin doğması, sorumluluğu duyulan iç ve dış sınırlar kavramına yol açar. Toplum sınırların içini tümüyle kendine ait sayarken, dışını yabancıların olarak görür. Böylece sınırları devletin hükümranlığıyla belirlenen toprak parçasına ülke kavramıyla karşılık verilirken, dışına yabancı topraklar denilmektedir. Sümerlerle birlikte ülke kavramı önemli bir aşama kat eder. Hatta *"Dilmun"* adı altında cennetle özdeşleşen bir kavrama kadar yüceltilir. Sümer mitolojisinde *"Dilmun"* cennet vatandır. O günden beri bu kavram önemini koruyarak devam edegelmiştir. Hiçbir toplum Sümerler kadar kent ve topraklarını yüceltmeyi başaramamıştır. Bunda herhalde ilk defa bol verimli ve çeşitli ürünlerin ve kent yaşamının gerçekleştirilmiş olmasının belirleyici payı vardır. Buna karşılık vatansızlık veya vatanın, ülkenin harap kılınması ve işgal edilmesi en büyük felaket olarak ni-

telendirilmiştir. Sümerler tarihin en acıklı ağıtlarını ve destanlarını kent uygarlıklarının yıkılışında geliştirmişlerdir. Ülkenin yitimi tüm destanlarının özünü teşkil etmekte ve bugüne kadar en orijinal edebi şaheserler olma unvanını korumaktadır.

Ülke, yurt kavramına ilişkin ikinci büyük atılımı, kapitalist toplumun doğuş koşullarında görmekteyiz. ***Thomas Moore*** 'un ***Utopia***'sı, ***Campanella*** 'nın ***Güneş Ülkesi***, çağlar boyu dünyevi yaşamı cehenneme çeviren ve bir günahkarlık alanı olarak değerlendiren dogmatik ideolojilerin gölgesinden sıyırıp, bu dünyayı ve içinde yaşadıkları toplumu ideal yaşam alanına çevirme idealini canlandırmaktadır. Her iki aydın da büyük acılar yaşamalarına rağmen, yeni insanlık ütopyalarından taviz vermemişlerdir. Rönesans 'ın ideolojik kimliğinde dünyevileşme, ideal toplumu kurma ve birey özgürlüğü iç içedir. Cennet hayali tekrar dünyaya iade edilmektedir. Sümerler kadar yeni yaşam karşısında bir heyecanlanma, şiirleşme durumu yaşanmaktadır.

Kapitalist toplumun üretim yapısı ve devlet kurumlaşması ülke kavramını daha somut kılmaktadır. Ulusal pazar durumu, ortak dil ve tarih bilinci vatan kavramıyla yakından ilişkili olduğundan, sınır sorunları daha da ciddileşmektedir. *"Bir karış anavatan"* toprağı adına bile savaşlar düşünülmektedir. Kapitalizmin koşulları kar ekseni etrafında, giderek vatanlar arası savaşı körükler bir niteliğe bürünmektedir. Daha çok toprak daha çok kar anlamına geldikçe, başlangıçta ileri ve kutsal bir anlama sahip olan vatanseverlik şoven ve saldırgan bir duyguya dönüşerek gericileşmekte ve haksız savaşlara yol açmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin ülke kavramındaki aşırılığı, aşırı milliyetçilikle birlikte uygarlık tarihinin en kanlı savaşlarına yol açabilmiştir. Günümüz koşullarında kapitalizmin çıkar bencilliği tersine bir gelişmeyle, küreselleşmeyle telafi edilmeye çalışılmaktadır.

Bununla birlikte tarih boyunca ortak bir kültür etrafında birlikte yaşayan toplumlar, ortaçağın dogmatizmiyle kapitalizmin şovenizmi, dolaylı ve direkt işgalciliği nedeniyle özgür vatan kavramına tam ulaşma imkanını bulamamıştır. Özgür vatanda özgür yaşamak, hayati bir amaç olarak gündemlerindedir. Barış içinde bu yaşama kavuşmadıklarında, haklı savaşlar yoluyla ulaşmaya çalışmaktadır. Vatansız ve yaban ellerde yaşama, lanetliliğin en temel nedeni olmakta; onursuzluğa, çok çarpık düşünce veya düşüncesizliğe yol açmakta, sefil ruhların anlamsız ve kör yaşam güdülerinin peşine takılıp soysuzlaşarak yok olmalara götürmektedir.

2- *Ulus* kavramı, kapitalist toplum koşullarında en çok gelişen kavram ve sosyolojik olgudur. Diğer bir deyişle, ulus olma bilinciyle sosyolojik bir olgu olarak ulusal bağların gelişmesi, yeni toplumun temel bir özelliği olmaktadır. Kapitalizm hem ulus bilincini hem de bizzat varlığını geliştirmede diğer tüm toplum biçimlerinden daha fazla bir role sahiptir. Ulus asıl gelişmesini ilk defa kapitalizmin fideliğinde sağlamıştır.

Temel aidiyet duygusu, aynı dinden olmanın yerine aynı ulustan olmaya kaymıştır. Dinsel bağlar ikinci plana düşerken, ulusal bağlar öne geçmiştir. Din fanatizminin yerini ulusal fanatizm almıştır. Ulusal gelişme; feodal çitleri kırma, ortaçağın ümmet anlayışını zayıflatma, bunların yerine ulusal pazarı, ortak tarih ve kültür bilincini geliştirmede ilerici bir rol oynamıştır. Bunda kapitalist üretim tarzının etkisi olumludur. Fakat ayrılığa kayıp adeta yeni bir din biçimine bürününce gericileşmiştir. Şoven ulusçuluk, gerçeklere ve diğer halklara karşı gerçekçi olmayan bir üstünlük anlayışıyla yeni düşmanlıkların temelini atmıştır. Eskinin din ve mezhep savaşlarının yerini ulusal savaşlar almıştır. Kapitalist sınıf, çıkarlarını gizlemek ve dikkatleri başka yönlere dağıtmak için, tüm sömürücü egemen sınıfların yaptığı ideolojik kimlik saptırma oyununa başvurmaktadır. Sınıf mücadelesi kızıştıkça, bu oyun daha sık oynanacaktır. Yeni oyunun maskeleri din ve tanrı görünümlü olmaktan çıkarılıp ulus ve kahramanlarına takılarak oyun sürdürülecektir.

Ulusal kimliklerine kavuşmamış halklar ise, ulusal bilinç ve dayanışmayla özgürlüğe doğru daha olumlu adımlar atabilecektir. Genelde aşırı milliyetçilik, dinin birey yaşamında bıraktığı boşluğu doldurup şoven duygulara yol açmakla son derece olumsuz rol oynayacaktır. Özellikle 20. yüzyılda ağırlaşan bu durum, kanlı savaşların en başta gelen ideolojik gıdası olarak, insanlık aleminde bölünme, ırkçılık ve kin yaratarak, uluslararası toplumu zehirleyecek, hümanizmaya zıt bir tavır geliştirecektir. Günümüzde milliyetçiliğin giderek bir hastalık haline geldiği gözlemlenmektedir.

Ulus olgusuyla birlikte gelişen bir eğilim de ulusal devlet anlayışıdır. Ulusal devlet, özünde olmayan bir olgudur. Nasıl tüm toplumun devleti olmazsa, tüm ulusun devleti de olunamaz. Devlet daha çok ekonomik ve sosyal olarak yönetici konumda olan sınıfın damgasını taşımaktadır. Başlangıcında tüm ulusal toplumun çıkarları eski sınıfın temsilcisi monarşiye karşı birleştiğinde, göreceli olarak

ulusal devletten bahsedilebilir. Ama çıkar ayrışmaları keskinleştikçe, devlet ulusal olmaktan çıkar, hakim sınıfın çıkar ve baskı aracına dönüşür. Ulus kavramı da din kavramı gibi üzerinde oynandıkça, daha çok çıplak maddi çıkarları gizleyen bir maskeye dönüşmektedir.

3- ***Cumhuriyet***, burjuva sınıfının tüm ulus adına feodal devlet monarşisini yıkmak için dalgalandırdığı diğer önemli bir bayraktır. Kavram olarak halk yönetimi anlamına gelmekle birlikte, özüne uygun bir gelişmeyi hiçbir zaman yaşayamamıştır. Ama yine de krallık, tiranlık ve oligarşik rejimlerle karşılaştırıldığında, her çağda toplumunun gelişmesine en çok hizmet eden devlet yönetim sistemi olmaktadır. İlk ve orta çağlarda çok sınırlı bir uygulama alanı ve dönemini bulan cumhuriyet rejimleri, asıl gelişmelerini ***Fransız İhtilali***'yle göstermeye başladılar.

Azami düzeyde tüm toplumsal kesimleri siyasal tartışmaya çektiği, partilerini kurmaya zorladığı, siyaset sanatını öğrenmeye teşvik ettiği için son derece eğiticidir. Cumhuriyetçilik akımları monarşik, oligarşik ve diktatörlük yönetimlerine karşıttır. Bu yönüyle devrimci ve demokratik gelişmeyi temsil eder. İdeolojik yönden de her türlü dini dogmatizme karşı laiktir. Dünyevi, aydın bir ideolojik temeli esas alır. Ortaçağ karanlığına karşı Rönesans'ı, reformasyonu ve bilimsel aydınlanmayı arkasına almaktadır. Bu nitelikleriyle çok önemli bir siyasi kurum olmasına rağmen, bir yandan kapitalist sınıfın bencil çıkarları, diğer yandan çalışan sınıflarla iktidarı paylaşmak istememesi, demokrasi yönüyle gelişmesini durdurmakta ve içi boş bir tutucu aygıta dönüştürmektedir. Lafta cumhuriyetçi olmayan rejim bugün neredeyse kalmamış gibidir. Ama özünde en çok kopan rejim de cumhuriyettir. Cumhuriyet için en önemli tehlike, eski tip bir devlet aygıtından farksız duruma düşmesidir. Sadece bencil, ulusun çıkarlarına ters düşen, dar sınıf çıkarlarını gizleyen bir alet olarak kalmamakta; her çeşit dar zümre iktidarı olan oligarşilerin de en çok gölgesinde hareket ettikleri bir aldatıcı aygıt durumuna düşürülmektedir. Hatta birçok diktatör toplumun nefesini kestiği halde, bunlar kendilerini cumhurbaşkanı olarak sunmaktan hiçbir sıkıntı duymamaktadır.

Tüm bu nedenler cumhuriyetin bir bunalım rejimi olarak varlık kazandığını göstermektedir. Demokratik ölçütlerin gelişmesi cumhuriyeti yaşadığı bunalımdan kurtarabilir.

4- Önem kazanan diğer bir kavram ***yurttaşlık***tır. Tarihsel gelişme içinde baktığımızda, ilk kabile üyeliğinden tutalım ilk kent devlet

üyesi olmaya, oradan imparatorluk vatandaşlığına ve aynı din ve tarikat üyeliğine kadar farklı üyelik konumlarını yaşayan birey, ancak burjuva devlet düzeninde en kapsamlı uygulamaya tabi tutulmuştur. Cumhuriyet yurttaşlığı olarak yaygın bir biçimde kullanılmaya başlayan bu kavram, özünde bir devlet üyeliği anlamına gelmektedir. Doğrusu da budur. Yoksa aşiret üyesi olma, bir din ümmetinden sayılına, bir imparatorluk kulu olma yurttaşlıkla bağdaşmaz. Yurttaşlığın asgari bir gereği, en azından hukuki eşitliği varsayar. Diğer tüm toplulukların üyeliklerinde bu eşitlik kolay kolay tanınmamaktadır. İçeriği özgürlük doğrultusunda fazla gelişme göstermemiş de olsa, yurttaş olmak son derece ileri ve olumlu bir adımdır. Sorun, bunun içeriğini cumhuriyet değerleriyle doldurmaktır. Bunlar bireysel özgürlük, aydınlanma, siyasal katılım gibi temel konularda kendini yetiştirmeyle sağlanır. Halk için demokrasi, birey için özgür yurttaşlık en temel kavram olarak güncel siyasi önemi artan kurumların başında gelmektedir.

Tarih boyunca tüm toplumsal otoriteler, birey üzerinde kendi çıkarlarına göre bir eritme politikası uygulamışlardır. Amaç, bireyi kendi toplumlarının töre ve yasalarına uyarlamaktır. Mitolojilerden tutalım zindanlara kadar tüm inanç boyutlu alanlarından maddi ceza çektiren kurumlarına kadar bireyin arzulanan konuma getirilmesi ve yönetilmesi esastır. Kapitalist toplum koşullarında birey üzerinde devlet eliyle yürütülen politika daha da karmaşıklaşmıştır. Sadece önüne konulan askerlik ve vergi gibi yükümlülüklerle yetinilmiyor; din dogmalarından aşağı kalmayan bir resmi ideoloji yükleniliyor. Tekniğin olanaklarıyla zihni ve ruhsal şekillenmesi önceden planlanıp yapay bir vatandaş yaratılmak isteniyor. Çağdaş kölelik denilen kurumlaşma böyle geliştiriliyor. Aslında kapitalizmin doğuşunda esas alınan dogmalarla güdümlenmemiş bireysel çıkış, daha sinsi ve ince tarzda tersine çevriliyor. Özellikle dev iletişim tekniği sayesinde, tarihin hiçbir döneminde görülmeyen bir güdümlenmiş toplum ve birey yaratılıyor. En büyük tehlike buradan kaynaklanıyor. Çılgın bireycilik, çılgın bir toplumsal güdümlenmeyle dengelenmek isteniyor.

Kapitalist uygarlık sisteminin yaşadığı en büyük sorun ve tartışmalar bu denge sürecinde yaşanmaktadır. Yurttaş, kendi doğallığı içinde diliyle, kültürüyle, inanç ve tarih bilinciyle, özgür gelecek umutlarıyla kendi kaderini ne kadar çözebilecektir? Resmi toplum ne kadar kendi kalıplarıyla egemenlik kuracaktır? Sivil toplum, insan

hakları, çevre kuruluşları, bu dönemin öne çıkan devlet dışı kuruluşları olarak yeni yurttaşlık tanımını yapmaya çalışıyorlar. Tarihte bu tip dönemlerde yaygın olan gnostik, mistik tarikat yaklaşımları da düzene tepkiyi ifade edip, bireye biraz daha nefes aldıran bir statü arayışları olarak değerlendirilebilir. Üstten en gelişmiş ve planlanmış otoritenin dayattığı vatandaş kimliğiyle, sivil toplumun tanımlamaya çalıştığı özgür yurttaşlık kimliği ciddi bir çatışma ve tartışma içinde olup, yeni uygarlıksal gelişmenin yönünü belirleyecek ideolojik kimliğin doğuşuna katkıda bulunmaları beklenebilir. Özellikle marksizmin dar ve daha çok ekonomik boyutlu tartışma ve kimlik arayışının başarısızlığa uğraması, yeni dönem tartışmasını toplumun tüm boyutlarıyla ve gelişmiş bilgi ve iletişim araçlarıyla çözümlemesine dayandığından daha başarılı kılabilir.

*5- **Laiklik*** ilkesi, burjuva sınıfının, hem ideolojik hem de politik olarak kilisenin kuşatmasından kurtulmak için dünyevileşmeye ve özgürleşmeye dayalı en önemli devrimci ilkesidir. Fakat derinliğine davranarak alternatifinin geliştirildiği söylenemez. Bir tepki hareketi gibi geliştiği söylenebilir. Burjuva sınıf ideolojisinin başlangıçta dini ve tanrıyı doğru çözümleyecek gücü çok sınırlıdır. En radikal çıkışı kuru bir din ve tanrı inkarcılığına gitmekten öteye değildir. Bu yaklaşımın, proleter sınıfı temsil ettiğini iddia eden marksizm tarafından olduğu gibi alınması ciddi ideolojik yetersizlikleri beraberinde getirmiştir.

Laikliğin en zayıf tarafı, doğru bir din çözümlemesine dayanmamasıdır. Doğduğu koşullarda zaten sosyoloji daha gelişmemiş bir bilim dalıydı. Din üzerine eleştirel yaklaşımlar yeni gelişmekteydi. Bilimsel cesaret genelde yeni doğup dinsel dogmatizmden kopmaya çalışıyordu. Öncüleri engizisyonda acımasızca cezalandırılıyordu. Bu korku, duygusal ve isyan yüklü bilimsel çıkışlara yol açıyordu. Benzer bir durumu felsefe, Athenna'nın resmi dini karşısında yaşamıştı. Sokrates din karşıtı suçlamasıyla ölüme mahkum edilirken, Aristo canını kaçarak kurtarabilmişti. Birçok filozof benzer kaderleri paylaştı.

Daha da önceleri aynı şeyi, Hz. İbrahim kökenli tek tanrılı dinler, puta tapıcılığın resmi din haline geldiği rejimler karşısında yaşamışlardır. Bilimsel çıkışın, daha sert ve yaygın dinsizlik suçlaması altında gelişmeye çalışırken, en çok bilim şehidini vermek durumunda kalmasına şaşmamak gerekir. Yeni toplumun doğuşunda en zor aşa-

ma, dogmatizme karşı verilen bilim savaşıdır. Laiklik bu savaşın siyasi yönüdür. Eğer bilimsel temeli güçlü tutulmazsa, bunun fazla başarı şansının olmadığı açıktır. Yapılması gereken, daha Sümer rahiplerinin ilk tapınaklar etrafında oluşturdukları ideolojik kimliğe dayalı devletin bizzat sorgulanmasıdır.

Doğuşundan tüm tarih boyunca sürekli gelişmesine kadar, devlet dinsel dogmanın en çok kullanılan zorba yaratımıdır. Devletin ilkesini Sümerler koymuşlardır. En temel özelliği de insanı kullaştırma, köleleştirme biçiminde hizmetçiliği mecbur kılmasıdır. Bu ilke günümüze kadar hiç değiştirilmediği gibi, bin bir maskeyle sürekli allanıp pullanarak geliştirilmiştir. Sümer rahiplerinin içyüzünü bilmedikleri gök düzeninin (sabit ve kendini sürekli tekrarlayan ay, güneş, yıldız hareketleri) kaba mantığına dayanan mitolojiyle onun siyasi yansıması olan devlet, aslında insan emeği üzerinde sınırsız sömürüyü başlatan kölelik düzeninin en fazla haksızlığa, yalana, zorbalığa açık bir aleti olması bu özünden ileri gelmektedir. Devlet yaratılırken en kaba düzen bilgisine dayanmaktadır. Devlet yaratılırken, sınırsız iradeye sahip tanrısal iradenin yeryüzündeki ifadesi olmaktadır. Devlet yaratılırken, herkesten hesap soran, hiç kimseye hesap vermeyen tarzı esas alıp ilke edinmektedir. Devlet yaratılırken, herkes istediğini alma, canı dahil her şeyini karşılıksız sunma kutsallığına dayanmaktadır.

Sümer rahipleri en azgın toplumsal canavarı yaratırken, hiçbir tedbir almamışlardır. Kul hakkı diye bir kavram bile düşünülmemektedir. *"Devlet her şeydir, birey hiçbir şey"* , bir Sümer ilkesidir. Dogmatizm özce böyle devletleşir. Devlet, eşi görülmemiş yalan maskeli tanrılarıyla, zorba ve dizginleşmemiş kaba gücüyle, tek sorgulayan, yargılayan ve sözde tanrılar dışında hiç kimseye hesap verme gereği duymayan savcı ve hakimleriyle, talancı vergi memurlarıyla doğmuştur. Yaratık çocukluk döneminde böyleyken, daha sonraları toplumda zorba ve yalanla sömürü imkanları arttıkça daha da geliştirilecektir. Maskesinin anlaşılmaması ve düşmemesi için sürekli pudralanacak ve her tarafına çiviler çakılacaktır. Onu yıkma iddiasıyla ortaya çıkan marksizm bile aldatıcı konuma düşmekten ve eşi görülmemiş biçimde daha çok çivi çakarak devleti güçlendirmekten kendini alıkoyamamıştır. Bu deneyimin de kanıtladığı şey şudur: Devlet sadece bin bir maskeli zorba erkeksi gücü temsil etmiyor; sürekli pudralanan çekici fahişe maskeleriyle de baştan çı-

karmadığı bir tanrı kulunu bırakmamak kadar, çift cinsiyetli gayri meşru bir yaratık olduğunu da ortaya koymuş oluyor. O sadece burjuvazinin değil, proletaryanın da oldukça sevdalandığı çift cinsiyetli gayri meşru aşkı oluyor.

Tuhaf olan şudur ki; devletin döl yatağı olan Sümer tapınakları, aynı zamanda kadın ve erkek fahişeliğinin ortaya çıktığı, kaynaklandığı ilk mekanlar olmaktadır. Sümer tarzıyla devlet hem erkeği hem kadını tam fahişeleştirmedikçe, topluma dayattığı sömürüyü dilediği gibi yürütemeyeceğinin çok iyi farkındadır. Gerçek bu kadar çıplak iken, daha sonra çok azı eleştirisel, büyük kısmı onaylama biçiminde geliştirilen tüm mitolojik, dini, felsefi ve bilimsel düşünceler bu çıplak sömürü ilişkisini gizleyen ve asıl işlevi bu olan sayısız kavram ve teori geliştireceklerdir. Çünkü gerçek ne kadar örtbas edilir, hatta fahişelik gereği çekici sunulursa, o kadar etkili ve uzun ömürlü kılınacağı açıktır.

Laiklik ilkesinin rolünü tam oynayabilmesi için, Sümer tarzı devletleşmeyi tümüyle hedeflemesi gerekir. Burjuvazinin bilgi gücü ve çıkarları buna elverişli değildir. Kapitalizm koşullarında reel sosyalist uygulamalar da devletin Sümer tarzını aşma niyetinde olmadıklarını, hatta en iyi Sümer devlet uygulayıcıları olduklarını göstermişlerdir. Doğru bir laiklik tartışması önemini korumaktadır. Laiklik daha çok da öze ilişkin geliştirilmek durumundadır. Yani sadece devletin dini siyasete alet etmesi temelindeki düzenlemeye karşı çıkmak laiklik için yeterli değildir. Özü gereği, dini dogmaya dayalı Sümer devletçiliğini tümüyle hedefleyen bir laiklik büyük bir tarihsel rol oynayabilir. Avrupa uygarlığının yaptığı sadece devletin bazı anlamsız maskelerini eleştirmekle sınırlıdır. Buna karşılık özünü köklü dönüşüme uğratmaktan uzaktır. Bazı yönleriyle de çok daha tehlikeli hale getirip güçlendirdiği görülmektedir. Atom bombalı devlet, maskeli tanrı devletiyle kıyaslandığında, en dehşetlisi olduğu açığa çıkmaktadır. Avrupa'nın yaptığı, kendi fahişesiyle meşru bir evliliğe geçiştir. Yol açtığı sonuçlar (iki dünya savaşı, çok sayıda bölgesel savaş ve yerel savaşlar) ne kadar başarılı olduğunu gösterdiği gibi, gelecekte hangi tehlikelere yol açacağı da oldukça tartışmalıdır.

Dogmaya dayalı devlet Ortadoğu ürünü olduğundan dolayı, laiklik Ortadoğu toplumlarında büyük tartışma ve çatışmalara yol açabilecek en temel sorunlardan biridir. Dogmatik devlete kökünden karşı çıkılmadıkça, gerçek bir laiklik mücadelesinden bahsedile-

mez. Eğer bir Ortadoğu Rönesansı kaçınılmaz ise, bunun başta gelen koşulu, dogmatik devleti doğuşundan günümüze kadar tüm yönleriyle eleştirisel olarak ele almak, çözümlemek ve aşılması gereken özelliklerini belirleyip yerine konulacak düzenlemeleri programlamaktır. Bunun için öncelikle düşünce özgürlüğü uğruna savaşımı başarılı vermek ve değerini iyi takdir etmek gerekir. Yine sınırlı da olsa, ister laik ister dini temelde olsun, geliştirilen demokratikleşme çabalarına yüksek değer biçmek ve başarısı uğruna gereken çalışmaları yapmak büyük önem taşır. Ortadoğu Rönesansı'nın, dolayısıyla yeni uygarlık arayışlarının kaderi biraz da bu mücadelenin sonuçlarına bağlı olacaktır.

6- Kapitalizmin geliştirdiği önemli bir kurum da ***demokrasi***dir. Yönetimin tüm vatandaşlarca seçimine dayalı olarak teşkil edilmesine dayanan demokratik sistemin temeli, kabile toplumlarının ayrışmasına kadar gitmektedir. Yönetimin tüm kabilenin onayından geçmesi demokratik bir gelenektir. Sınıflı toplumla birlikte demokrasi daha çok hakim sınıfın önde gelenlerinden oluşan bir temsili meclisle ifade edilmektedir. Gücüne göre yürütmeyi belirlemekten tutalım, danışma organı rolüne kadar bir kurumlaşma her sınıflı toplumda gözlemlenmektedir. Ama kısa sürede artan krallık rolü demokratik geleneği ortadan kaldırabilmektedir. Sümerlerde ilk örneklerine rastlanınakla birlikte, demokrasi asıl gelişmesini Athenna kent devletinde göstermektedir. Köleci hakim sınıfın erkeklerine dayalı Athenna demokrasisi ilk klasik biçimini almaktadır. Geniş tartışmaya dayalı karakteri, hem felsefi düşünceden etkilendiğini, hem de gelişmesi için en uygun koşullara sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bir yerde ne kadar demokrasi varsa, o kadar tartışma ve farklı düşünce gelişmesi de varolmaktadır.

Cumhuriyet de seçime dayalı yönetim organlarına sahip olmakla birlikte, tüm yurttaşların katıldığı seçimler olmaması ve önceden belirlenmiş güç sahiplerinin tasdik edilmesine daha açık olması, demokratik karakterini sınırlamaktadır. Her cumhuriyet demokratik olmadığı gibi, her demokrasi de cumhuriyet olmak zorunda değildir. Demokratik krallıklar bile olabilmektedir. Burada demokrasi için daha çok belirleyici olan, yurttaşların tümünün çıkarlarını gözeten, siyaseti belirlemeye olanak veren, yürütmeye seçtiklerini denetleyen ve düzenli aralıklarla sistemi seçimle test eden karakteri, dinamik bir siyaset tarzıdır. Bu yönüyle şimdiye kadar bilinen en iyi yönetim

tarzı olarak değerlendirilmekte, daha iyisi ortaya çıkarılana kadar bu sıfatı taşıyacağa benzemektedir. Tanımı böyle olmakla birlikte, sorunları daha çok uygulamadan kaynaklanmaktadır.

Burjuva sınıfı cumhuriyeti göze almasına rağmen, aynı hızla demokrasiyi geliştirmeye özen göstermemiştir. Çünkü demokrasinin sınıf iktidarını ileri düzeyde daraltacağını bilmektedir. Aşırı kar söz konusu olduğunda, demokratik kurumlar tümüyle susturulmaktadır. Ağır bunalım ve çöküşler söz konusu olduğunda ise, tümüyle yıkılmamak için demokratik çözümlere daha çok yaklaşmaktadır. Demokrasisini en çok geliştiren sınıf, kendine güveni olan, bir deneyim ve siyasi ufuk sahibi olmayı bilen özelliklere sahiptir. Avrupa burjuva sınıfı bu yeteneği göstermekle tarihte en kapsamlı demokrasi proje ve kurumlarına güç verebilmiştir. Daha eski toplumsal kalıntılar karşısında olduğu kadar, yeniyi temsil iddiasında olan çeşitli sosyal kesimler karşısında da uzun süren temsil deneyimiyle, siyaset-güç ilişkisini doğru çözümlemesiyle, çok zengin devrim tecrübeleriyle üstünlüğünü kanıtlamış bulunmaktadır. Demokrasinin en çok geliştiren özellikte bir rejim olduğu Avrupa uygulamalarıyla açığa çıkarken, gittikçe amaç edinilen en çağdaş bir uygarlık kurumu haline gelmektedir. Bu anlamda çağımıza ***demokratik uygarlık çağı*** denmesi bir hakikati ifade etmektedir.

Demokrasinin esas önemli yanı, yönetim yapısından çok, toplumsal sorunları çözüm tarzından ileri gelmektedir. Şimdiye kadar tüm yöneten rejimler, karşı bir güçle dengeleninceye kadar sorunları ya zorla tasfiye etmeyi, ya da boyun eğmeyle sonuçlandırmayı temel kural bellemişlerdir. Neredeyse tarihin klasik mantığı hep böyle olmuştur. Halbuki demokratik çözüm tarzı en zayıf olanın da hakkını, yaşam güvencesini, gelişme ve düşünme özgürlüğünü ve kültürel varlığını korumasını ve geliştirmesini mümkün kılan bir çerçevede yeni yaklaşımlar getirerek, birçok tartışmalı ve çatışmalı soruna cevap üretebilmiştir. Avrupa'nın üstünlüğü esas olarak bu çözüm tarzıyla yakından bağlantılıdır. Nereden bakılırsa bakılsın, daha insani, bilimsel ve tüm yurttaşların çıkarını gözeten bir model olduğu için, çözüm üreten en verimli sistem olduğu tartışmasızdır. İnsanlığın mevcut bilim seviyesi ve teknolojik gücü, kanlı devrimlere ihtiyaç duymadan, her soruna demokratik kriterlerle çözüm oluşturulabileceğini göstermektedir. Bir anlamda demokrasinin tam uygulanması için gerekli olan bilim ve teknolojinin gelişim seviyesi ilk de-

fa istenen düzeyi yakalamıştır. Diğer bir deyişle, bilim ve teknolojik seviye doğru ve tam bir demokratik sistemle bütünleştirilirse, her soruna çözüm bulunabilecek maddi koşullar yakalanmıştır. Belki bir dönemler çok tartışılan sosyalist sistem için maddi koşullar şöyle veya böyle değerlendirilebilir. Ama çağdaş uygarlığın demokrasi için ideal koşulları hazırlamış olduğundan kuşku duyulamaz. Bu gerçeklik, uygarlık dönüşümleri de dahil, her tür değişim için tam uygulanabilir bir demokratik rejim ortamında mümkün olduğunu kanıtlamaktadır.

7- *Hukukun üstünlüğü* ne dayalı devlet yönetimi, bu dönemde gelişme gösteren diğer önemli bir kurumsallaşmadır. Her devletli dönemde az çok hukuk denen, müeyyideli kurallara dayanan bir sistem vardır. Devletin kendisi zaten hakim güçlerin kural düzenini yürüten bir örgütlenmedir. Diğer tüm toplumsal örgütlenmelerden farkı, hepsini kapsaması ve buyurgan konumda bulunmasıdır. Dar anlamda hukuk, devlet örgütünün kendi iç düzenleme kuralları; vatandaşları için, kendisiyle vatandaşları arasında ve vatandaşlarının kendi aralarında yürürlüğe konulan kurallar bütününü ihtiva etmektedir. Tüm bu kurallara yasalar denmektedir. Devlet güçlerinin sadece kendi dönemlerinde ve çıkarlarına göre yaratılan bu yasalara hukuk demek çok eksik bir tanımlama olur. Hukukun kaynağı daha geniştir. Geçmişin törel esasları, yani gelenekler, hukuk alanında bilim adamlarının kuramsal ve pratik çalışmaları, geçmiş dönemlerden kalma hukuk mevzuatlarının hepsi hukukun oluşumunda temel kaynaklardandır. Bu kaynaklar devletleri de bağlar niteliktedir.

Hukuka ilişkin diğer temel bir husus, adaletle bağına ilişkindir. Adaletle bağı olmayan devlet kurallarına hukuk denilemez. ***Adalet*** ise, özünde yurttaşların kendi iradelerini özgürce belirlemeleridir. O halde hukuk yurttaşların özgür iradesine dayandığında, kanun devletinden farkını ortaya koyar ve gerçek bir hukuk rejiminden bahsedilebilir. Kendi yurttaşlarının genel ve temel çıkarlarının ifadesi olarak özgür iradelerini yok sayan bir devlete hukuk devleti denilemez. Tarihte birçok devlet bu durumdadır. Yurttaşlarının her tür varlığına özgürlük tanımayan, tersine bastıran devlet tipleri çoğunluktadır. Hukuk daha çok toplum kesimlerinin bu tip devletlere karşı verdikleri mücadeleyle yaratılır; mücadeleyle hak kazanılır. Hatta çoğul biçimiyle, yani herkese tanındığından, hukuk (hukuk= hakkın çoğulu) olarak şekillenir. Buna benzer birçok gelişme sürekli hukuku besler.

Kapitalist toplumun karmaşık yapısı, üretimin dayandığı koşullar, ticaret, emekçilerin ve diğer sosyal kesimlerin hak mücadeleleri, artan nüfus ve kıt kaynaklar, çok geliştirilmiş bir hukuk düzenine ihtiyaç gösterir. Bu durum aynı zamanda devletin de karmaşık bir yapı olarak yeniden örgütlenmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla kapitalist sistemde kaçınılmaz bir hukuk tartışması doğar. Bu süreç anayasa sistemleri ve temel hukuk yasalarının biçimlenmesiyle tarihsel rolünü oynar. Hukuk iç ve dış çatışma düzenini azami yumuşatarak, her kesimin çıkarlarını şiddete yol açmayacak bir biçimde düzenleyerek, vatandaşların temel haklarını tanıyarak, barış içinde kurallı bir toplumun, hukuk toplumunun gerçekleşmesine çalışır. Bu kurallılığa devlet ve onu yöneten herkes dahildir.

Bu tarz bir hukuk sistemini en çok geliştiren uygarlığın çağımızda gelişme gösterdiği açıktır. Avrupa'nın öncülük ettiği uygarlığın hukuk boyutu büyük gelişme göstererek tüm dünyayı etkilemektedir. Tabii bunda hakim sınıfın ve mensubu olduğu güçlü ulusun, ülkenin ve hatta bloğun çıkarları sürekli gözetilir. Kaba sömürgecilik döneminin zorba yöntemleri bırakılarak, daha çok bilim, teknik, üretim ve siyasi üstünlüğüne dayanarak, serbest ticaret ve yatırım konularında uluslararası hukuku yaratarak kurduğu hukuk düzenini evrenselleştirmeye çalışmaktadır. ***Uluslararası hukuk*** bir nevi iç hukukun dışa yansıtılarak tamamlanması anlamına gelmektedir.

Demokrasiyle birlikte bu çerçevede tanımlanan hukuk birleştiğinde, ortaya çıkan temel gerçeklik çağdaş demokratik hukuk devleti olmaktadır. Bir nevi kapitalizme dayalı, ama artık birçok yönüyle onu aşan çağdaş uygarlığın temel toplum sistemi en gelişkin şeklini bulmaktadır. Demokratik hukuk rejimiyle yönetilen toplum, en çağdaş uygar toplum olma unvanına layık görülmektedir. Ne kadar sorunları olsa da, barış içinde demokratik siyaset mekanizmalarını kullanarak ve hukuku hep gözeterek, en gelişkin çözümlere ulaşılacağına ve gerçekleştirileceğine inanılmaktadır.

8- Hukukun bireye ve mensubu olduğu dar ama vazgeçilmez toplumsal kimliklere uygulanması demek olan ***insan hakları hukuku*** , yeni gelişen, ama çok önemli görülen çağdaş uygarlığın diğer temel bir kurumudur. İnsan hakları, kapitalizmin oluşmasıyla birlikte yükselen değerleri, yani özgür düşünce, inanç ve yaşam iradesini tanımayı esas alan hukuklaştırma düzenini ifade etmektedir. Yükselen bireysel değerler, hak ve hukuk olarak daha somut, açıkça belirlen-

miş, yasal güvencelere kavuşturulmuş, dolayısıyla güçlendirilmiş olarak bireylere layık görülmektedir.

İnsan hakları denilince; sınıf, ulus, din, cinsiyet, etnik grup ve ırk ayrımı yapılmadan, sadece insan oldukları için herkesin sahip olması gereken özgürlüklerine tanınan güvenceler akla getirilmektedir. Bireyin özgürce gelişmesi için bu haklar temel teşkil etmektedir. Bunlar da düşünce, inanç ve ifade özgürlüğü, örgütlenme, toplantı ve gösteri hakkı, anadilde eğitim gibi temel bireysel haklara birinci kuşak haklar; ekonomik ve sosyal içerikli ikinci kuşak haklar ve halkların kültürel varlıklarını özgürce geliştirme ve yaşamaları biçiminde üçüncü ve en son tanınan haklar biçiminde üç bölüme ayrılmaktadır. Evrensel çapta tanınması gereken bu haklara hiçbir gerekçeyle karşı çıkılamaz. Tüm bu hakların başında yaşama hakkı gelmektedir. Devletin savaş halleri dışında öldürme yetkisinin olamayacağı öngörülmektedir.

Gelişme halinde olan insan hakları, çok daha ahtapotlaşan devlet gücüne karşı bireyi korumaya yöneliktir. Devlet denetiminin alabildiğine arttığı bir dönemde, buna karşı gittikçe yalnızlaşan bireyi korumak önem arz etmektedir. Kapitalist toplumdan önceki dönemlerde aşiret, din, vakıf gibi kurumlarda belli bir güvencesi olan bireyler, bu kurumların zayıflamasıyla çok güçsüz durumlara düşmektedir. Tek başına yaşamın güçlükleri, eğitim, sağlık, iş konularında güvencesizlik bireyi son derece tehdit etmektedir. Aile kuramamakta, kursa da sürdürememekte, doğan çocukların eğitim ve sağlık sorunlarının altından çıkamamaktadır. Aslında tüm bu hususlar kapitalizm karşısında eski toplum biçimlerinin çözülmesi ve yeni toplumun özümsenememesi sonucu sorun haline gelmektedir. Çözülen ilişkiler, bireyi vahşi kapitalizm karşısında çok zor durumlara düşürmektedir. Birey eskiyle yeni arasında çaresizliğe mahkum edilmektedir. İnsan hakları hukuku daha çok bu boşluğun bir ürünü olarak gelişim göstermektedir. Bireyin hem ulusal hem de uluslar üstü hukuk tarafından yeterince güvenceye kavuşturulduğu söylenemez.

İnsan haklarının bir parçası olarak en son gelişen kavramlardan bazıları da kadın, çocuk ve çevreye ilişkin haklarla ilgilidir.

Kadın en eski ve en alttaki sınıf olarak katmerli bir baskı ve sömürü konusudur. Yeni yeni önü açılan kadın sorunu, kapitalist toplum çerçevesine sığdırılamayacak kadar kapsamlı bir konudur. Kadın özgürlüğü tüm özgürlüklerin genel ölçüsü olarak henüz ilk adım-

larını atmaya hazırlanmaktadır. Kadın çağından erkek çağına geçiş, kadın aleyhine büyük kayıplara yol açmıştır. Beş bin yıllık sınıflı toplum tarihi en çok kadına kaybettirmiştir. Çok yönlü baskı, hakaret, cinsiyet ayrımcılığı, her çeşit eşitsizlik kadına layık görülmüştür. Adeta yanmış, yakılınış olan kadın, küllerinin altından yeni yeni temizlenerek çıkarılınaya çalışılmaktadır. Bireysel tüm hakların hiçbir koşula bağlanmadan kadına tanınması en başta gelen bir husus olması gerekirken; en sondan, o da sınırlı olarak gündemleştirilmesi, haksızlığın derin ve tarihsel boyutlarıyla ilişkilidir. Konu sosyolojinin bir bilim dalı olabilecek kadar kapsamlı ve kendi başına programlı, planlı, örgütlü demokratik siyasi ve hukuk mücadelesine uzun vadeli girişmeyi gerektirecek kadar önemlidir. Ulusal ve sınıfsal mücadeleden hem öz hem de biçim olarak daha özgün olup hayatiyet arz etmektedir.

Günümüzde ancak sorunun adı konmuş, içeriğiyle tam belirlenmemiştir. Programı, stratejisi, örgüt ve eylem biçimleri gündeme tam anlamıyla oturmuş olmaktan uzaktır. Tarih nasıl sınıflı toplum uygarlığına kadının cins köleliği temelinde bir zorbalık, savaş, sömürü ve yalancılık tarihi olarak başladıysa, kadının özgürlük mücadelesi ve onun başarısıyla da bir özgürlük, barış, eşitlik ve doğruluk tarihi olarak yeniden yaratılacak ve yazılacaktır. Bütün göstergeler yeni uygarlığın şafak vaktinde kadın özgürlüğünün belirleyici rol oynayacağını ve tekrar, ama daha üst düzeyde bir özgür kadın çağının yaşanabileceğini göstermektedir.

Çocuk hakları da ana, baba ve devlete bırakılamayacak kadar önemli bir konu olduğunu her geçen gün daha açıkça ortaya koymaktadır. Tüm hayvan yavruları arasında en zor gelişeni olan insan çocuğu, çok özel ve bilime dayalı bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Vahşi erkek egemenliğine dayalı düzen; köle, kadın ve emekçiden sonra en çok çocuğu mahvetmiştir. Erkek düzeni çocuğu asla tanımayacak kadar kör, vicdansız ve zalimdir. Sınıflı toplumun ilk dönemlerinde tanrılara sürekli çocuklar kurban edilirdi. Belki şimdi fiziki kurban verilmemekte, ama manevi kurbanlık hızından hiçbir şey kaybetmeden devam etmektedir. Yavru psikolojisini erkeğe göre daha iyi tanıyan ve vicdanlı olan kadın, bilgisizliği ve olanaksızlığı nedeniyle rolünü anne olarak tam oynayamayacak durumdadır. Devletin tepeden buyurgan yöntemleri de zaten çocuk dünyası için tümüyle yabancıdır. Bu çok genel çerçeve bile, çocuk haklarının mutlaka

kapsamlı bir düzenlemeye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Eğitim, sağlık ve oyun başta olmak üzere, anne şefkatini, barışı esas alan bir haklar bildirgesi, ertelenemez bir görev olarak yerine getirilmeyi beklemektedir.

Çevre hakkı, daha çok artan nüfus ve teknolojik kirlenme nedeniyle temelinde kapitalizmin kar zihniyetinin rol oynadığı, yerin üstünü ve altını, hatta atmosferini ve iklimini gittikçe yaşanılmaz durumlara götürecek kadar tehlikeye sokan durumlara karşı alınması gereken hukuki tedbirleri içermektedir. Çelişki artık sadece toplumun içini asalak bir sınıfın sömürüsüne terk etmekle yetinmeyen, şahane yaşam gezegenini de hedef alan daha büyük bir toplum-doğa çelişkisine dönüştürülmüştür. Evrensel çapta tüm toplumun bir çevre hakları mücadelesine girişmesi kaçınılmazdır. Başta bir çevre hakları manifestosu ve ona dayalı bir enternasyonalist çevre örgütünün seferber edilmesi, genel insan hakları, demokratik siyaset ve hukuk mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olarak, iç içe ve birlikte verilmeyi zorunlu kılmaktadır.

İnsan hakları kavramı, dar hukuk çerçevesini aşarak, siyasallaşma ve felsefenin ele alması gereken temel ahlaki ve politik olgu ve kurumlaşma olarak yeniden değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır. Baştan beri vurgulamaya çalıştığımız toplumsallıkla bireysellik arasındaki çelişkinin üst düzeyde yeniden çözümlenmesi ve kurumlaşmasına ulaşmadıkça, derinleşen uygarlık bunalımı aşılamaz. Neolitik çağın bunalımı nasıl Sümer sınıflı toplum senteziyle, yani devlet ve uygarlık çağına geçişle aşıldıysa, sınıflı toplum ve devletin tüm alt ve üstyapı kurumlarının sistematik ifadesi olarak uygarlık çağının yaşadığı büyük sorun ve bunalımları da, ancak birey-toplum dengesini, özgürlük ve eşitliğini tüm insanlık açısından kabul edilebilir düzeyde sentezleyen yeni insanlık adımıyla aşılabilir. Bazıları bu adımı ***postmodernizm*** (çağdaş uygarlık, modernizm sonrası) olarak değerlendirirken, bir kısmı da tarihin sonu biçiminde değerlendirmektedir. Her iki kavram da içerik olarak yetersizdir. Daha çok burjuva sınıf bakışını esas almakta, kapitalist uygarlığın açmazlarını ve tükenişini tüm insanlığın sonu ve bitişi gibi sunmaktadır. Tersi olarak, liberalizmi veya faşizmi ebedi düzen olarak sunmayı çağrıştırmaktadır.

Dar sınıf ve ulus tahlillerine dayanan çözüm ve kurumlaşmaların kapitalist toplumun çelişkilerini aşamayacağı açığa çıkmıştır. Tüm sınıflı ve devletli toplumların, alt ve üstyapı kurumlarının sistema-

tik ifadesi olarak devletleşmeyle yaşadığı derin bunalım ve sorunları çözümleme yeteneğinde olmadıkları açığa çıkmakta, anlaşılmaktadır. Durum ne "*postmodernizm*" ne de "*tarihin sonu*"dur. Klasik uygarlık mantığıyla, yani yeni sınıflar ve devletler düzeni yaratmayla sorunların aşılamayacağı bir tarihi döneme gelinmiştir. Bunda yine tarihin her döneminde olduğu gibi, bilim ve teknik seviye belirleyici rol oynamaktadır. Bilim ve teknik klasik sınıf ve devlet mantığını geçersiz kılmıştır. Bilgi ve iletişim çağı sürecin önemli bir boyutunu dile getirmektedir. Ama yaşanan çağa sadece bilgi ve iletişim hakları ve çevre bilinci çağı demek de kendi başına yetmediği gibi, tüm bu olguları dikkate alan tarihi çıkışlara ihtiyaç vardır. Bu doğrultudaki çıkışların eleştirisini doğru yaparak, geliştirilecek yeni ideolojik kimliği oluşturmak ve bu çalışmayla sıkı bir pratik birliktelik içinde ekonomiyi ve kamu düzenini yeniden düzenlemek için hazırlanacak program, strateji ve taktik belirlemeler yeni insanlık çıkışını belirleyecektir.

Savunmanın uygarlığa ilişkin sonuç bölümünde bu konuya daha çözümleyici yaklaşılacaktır. Tüm değerlendirmemizde bu yönlü yapmaya çalıştığımız kısa girişler, konuların iç içeliğini gözden yitirmemek ve yakın bağlar içinde görülmesini sağlamak içindir.

C- KAPİTALİST UYGARLIĞIN YAYILMA VE DORUK ÇAĞI

İnsanlık çağlarının temel bir özelliği, gelişimlerinin gittikçe hız kazanmasıdır. Bunda toplumun bilgi ve teknik düzeyinin gelişimi belirleyici rol oynar. Doğa hakkında çocuksu bilgiye, taş ve sopadan ibaret teknik temele sahip olan paleolitik çağ, son buzul dönemine kadar çok yavaş evrim göstermiştir. Bununla birlikte ömrü en uzun, yaklaşık tüm insanlık zamanının yüzde doksan sekizini işgal eden dönemdir. Bir ara dönem olan mezolitik dönem, yaklaşık olarak M.Ö 20000-10000 yıllarını kapsamaktadır. Neolitik çağ daha gelişkin bilgilere ve uygarlığı doğuracak tüm teknik donanıma sahip olduğundan, daha hızlı gelişen bir dönemdir. Bilgi ve teknik birbirini yakından beslediğinden, üretim, sosyal yaşam ve yönetim gücünde de hızlı ve yoğun gelişmelere yol açmaktadır. Yaklaşık M.Ö 10000-3000 yıllarını kapsamakla birlikte, yüz binlerce yıl süren paleolitik dönemin çok üstünde gelişmelere sahiptir. Özellikle M.Ö 6000-4000 yılları arasındaki süreç, Verimli Hilal'de insanlığın kaderini kökünden değiştirecek bilgi ve teknik gücüne kavuşturmaktadır. Sümerlerin kullandıkları tüm teorik ve teknik araçlar bu yıllarda ve bu coğrafyada gerçekleştirilmiş bulunmaktadır. Çağların ömrü kısalmakla birlikte, içine sığdırdıkları gelişmeler çok büyümektedir.

Sınıflı toplumun kölecilik evresi M.Ö 3000-M.S 500 yıllarına denk bir ömre sahiptir. Daha da kısalmış bir süreye sahip olmasına rağmen, kent, sosyal ve siyasal kurumlar, mitoloji, din ve felsefe alanında en belirleyici bir dönemi teşkil etmektedir. Feodal çağ yaklaşık olarak M.S 500-1500 yıllarını kapsadığından, ömrünün daha

da kısaldığı görülmektedir. Sanki bir geometrik dizi gibi zaman kısalırken, diğer birçok maddi ve entelektüel alan zıt biçimde daha hızlı gelişmektedir.

İnsanlık çağlarının diğer temel bir özelliği, evrensel yayılmalarını gerçekleştirmiş olmalarıdır.

Paleolitik topluma yaşanılabilir tüm kıtalarda rastlanmıştır. En uzun süreli ve en yaygın toplum olma özelliğine sahiptir. Neolitik toplum da doğduğu Verimli Hilal'den tüm yaşanılır dünya bölgelerine daha hızlı biçimde yayılmıştır. Bunda yine teknik belirleyici rol oynamaktadır. Sümer köleci toplumunun neolitiğin izinde çok daha hızlı ilerlediği, tarihte daha somut biçimlerde tespit edilebilmektedir. At ve demirden tekniği daha yaygın kullanan feodal çağ, özellikle İslamiyet ve Hıristiyanlık temelinden en süratli yayılmaları gerçekleştirmiştir.

Çağları değerlendirirken çözümlenmesi gereken diğer bir sorun, kolonyalizm ve emperyalizm durumudur. Özünde ilerici ve gelişkin olan her toplumsal sistem, istemese bile yayılma özelliğine sahiptir. Çünkü gelişmiş bilgi ve teknik yayılma üstünlüğüne sahiptir. Daha eşitlikçi neolitik Aryen toplumunun tohumları bugün bile dünyanın her tarafında halen yeşermektedir. Buna emperyalizm denilemeyeceği açıktır. Aynı zamanda bir neolitik topluluk başka bir paleolitik alana yerleştiğinde, belki kolonyalizmin başlangıcından bahsedilebilir. Ama tüm çağlar için şunu hiç unutmamak gerekir ki, kolonyal yayılma (buna hakim biçimin fiziki yayılını da denilebilir) sınırlıdır. Çok az nüfus hareket etmektedir. Yayılan daha çok yeni bilgi, teknik ve üretim biçimidir; buna dayalı mitoloji ve din yapısıdır. Tarihin büyük göçlerle izah edilmesi, doğru olmayan abartılı bir görüştür. Her üstün çağ fiziki olarak değil, daha çok bilgi, teknik, ideolojik ve kurumsal gücü sayesinde yayılma özelliğindedir.

Kolonyalizmde daha çok geçerli olan, ticari bir yayılma ve bunun gerekli kıldığı düzeyde fiziki göçtür. Hakim merkezin denetimi şiddet aracından çok, teknik ve üretim üstünlüğüne dayanmaktadır. Emperyalizm ise, daha çok zorla el koymaya dayalı bir işgal ve hakimiyet rejimidir. En azından başlangıçta zor, emperyalizm için esastır. İlk emperyalist uygulamanın Sümer Akad Hanedanlığı'nı kuran Sargon zamanında gerçekleştirildiği, tarih olarak tespitlidir. Ama daha öncelerinde de bir köyün tamamen işgal edildiği görülmektedir. Maddi zenginlik biriktiğinde, ya çok yoksul olan komşu topluluklar

ya da çok zengin ve güçlü olan merkezler tarafından işgale ve talana konu olabilmektedir. Köleci ve feodal dönemde emperyalizm çok güçlü bir olgudur. Tanrılarıyla, ideoloji ve edebiyatlarıyla, teknik ve ordularıyla bu çağlar aynı zamanda dehşetli emperyalist yayılma ve talan çağlarıdır.

Burada da yayılmayı sadece zora bağlamak gerçekçi olmamaktadır. Çağların kendilerinden önceki toplum sistemlerine nazaran üretim ve siyasal kurumları güçlü olmadıkça, hiçbir zaman yalnız zorla yayılma gücünde olamayacakları gözlemlenmektedir. Zor, eğer arasındaki üretim ilişkileri üstünse yayılmakta ve kalıcı olmaktadır. Üretimin dayandığı bilgi ve teknik temelle siyasal ve sosyal kurumlaşma üstünlüğü, zorla yerleşilen toplum tarafından uzun vadede çıkarına uygun kılındığında, zora ihtiyaç olmadan da yayılma özümsenerek yerelleşmektedir. Aslında yeni çağ benimsenmektedir. Toplumlar için en tehlikeli emperyalizm, arkasında ilerici bir sistem taşımayan, sadece talana dayalı işgal ve istila hareketleridir. Tarihte bu örneklere de sıkça rastlanmakta ve çok tahripkar rol oynadıkları görülmektedir. Moğollar bu konuda örnek gösterilebilir. Tarih en azından ilerici rol oynayan yayılmalar kadar, gerici rol oynayan istilalarla da doludur. Yine tarih zorla yürütülen yayılmalar kadar, gerici rol oynayan istilalarla da doludur. Hatta zorla yürütülen yayılmalardan daha çok, temsil ettiği üstün değerler sayesinde gönüllülük temelinde sağlanan birçok yayılmaya da tanıktır tarih.

Toplum sistemlerinin yayılmalarında gözlemlenen diğer bir husus yerelleşme ve özgünleşmeye ilişkindir. Yayılmacı güçler ancak fazla boş alanlar veya zayıf topluluklarla karşılaştıklarında, tümüyle hem fiziki hem kültürel olarak olduğu gibi yerleşmekte ve oranın yerel gücü olmaktadır. Eğer yayılma benzer olan ve oldukça güçlü tarihi ve kültürel temeli bulunan bir yerleşik alana doğru olmuşsa, uzun vadede yayılmacı güç yerel toplum tarafından özümsenmektedir. Ortaya çıkan üst düzeyde bir sentez olup, daha çok eski yerel kültürün damgasını ve etkisini taşımaktadır. Tersine, işgalci güç uygarlık merkezlerini işgal ettiğinde, daha kısa süre içinde üstün kültür tarafından yutulmaktadır. Sonucu daha çok belirleyen, yayılmanın arkasındaki sistemin yerel toplum karşısındaki üstün veya aşağı konumda bulunmasıdır. Kişilik ve sınıflar teslim olsa da, kültürlerin daha kalıcı ve direnişçi, özümseme yeteneğiyle yeniyi doğurmada belirleyici oldukları tarihin yaşadığı diğer önemli bir gerçektir.

Kapitalist toplumun üstünlüğü 17. ve 18. yüzyıllarda kanıtlanmıştır. Avrupa'nın Atlantik kıyıları kendilerini dünyayı fethe hazır hissediyorlardı. Kurumlaşan her yeni sistemin kendine sonsuz güveniyle, geçmiş uygarlıkların ayak izleri üzerinde, merkezlerinde yavaş yavaş boy göstereceklerdi. Kral Sargon'dan Darius'a, İskender'e, Sezar'a, ondan da İslam fatihlerine kadar süren gelenek, bu sefer Atlantik kıyılarında ***Portekiz***, ***İspanyol***, ***İngiliz*** ve ***Hollandalı*** kaşif ve fatihlerle sürdürülecekti. Kapitalizmin daha güçlü fetih gerekçeleri vardır. Dünyaya yeni bilim ve teknik başta olmak üzere sosyal ve siyasal sistemini ve ideolojisini taşıyacaktır. 15. ve 16. yüzyıllar daha çok dünyayı deniz yollarıyla keşfetmeyle geçer. Amerika ve Avustralya yeni kıtalar olarak keşfedilir. Deniz yoluyla Hindistan'a, Hindiçin'e varılır. 17. ve 18. yüzyıllarda dünyanın her tarafına ticaret kolonileri yerleşir. Arkalarında güçlü sermaye şirketleri vardır. Anayurtlarında evrim ve devrimle kalıcı ve güçlü kurumlara kavuşan burjuvazi, artık sadece malları değil, fikir, yaşam tarzı ve siyası kurumlarını da ihraç edebilecek düzeydedir. Eski uygarlık alanlarıyla birlikte, geriye kalan el değmemiş bütün dünyadan beslenen fethedilecektir. Bu döneme kadar, yaklaşık on beş bin yıl, başta Ortadoğu uygarlıkları olmak üzere dünyadan beslenen Avrupa, karşı hamleyi yapmak için her şeye sahiptir. Dünyanın tümünü bilim ve din ithaliyle öğrendiği gibi, büyük bir bilimsel ve teknik devrimi de gerçekleştirerek, dünyanın tüm diğer alanlarına karşı büyük bir farka ulaşmıştır. Dünyanın herhangi bir köşesinin ona ulaşması, dönem koşullarında mümkün değildir.

Avrupa'nın bu deneyiminde bir kez daha kanıtlanan gerçeklik, uygarlıkların oluşum merkezlerinden diğer alanlara yayılmasıdır. Her tarafta dengeli gelişmelerden ziyade birkaç merkez ortaya çıkmakta, yeni sistem oralarda denenip üstünlüğü kanıtlandıktan sonra ya zorla ya da kendiliğinden ticaretle yayılmaktadır. Yayılmada ticaret daha Sümerlerden beri en az askeri yayılma kadar, belki de ondan önce ve çok daha yoğun biçimde fethedici bir karaktere sahiptir. Avrupa'nın yayılma tarzında da bu gerçeklik kendini göstermiştir. 18. yüzyılda ticari yayılma doruk noktasına varmıştır. 19. ve 20. yüzyıl ticaretle birlikte sermaye ihracına geçilen dönemdir. Sermaye ihracı, özünde sistem ihracıdır; tüm dünyanın kapitalist uygarlığa açılma dönemidir. Her ülkede yeni efendilere özenen işbirlikçi burjuvazi türemektedir.

Tarihte belki de ilk işbirlikçiler, Verimli Hilal'in Aryen tarım kültürüne özenmeyle oluşmuşlardır. Sümerlerin işbirlikçileri daha iyi izlenebilmektedir. Dil, kültür ve yaşam tarzına kadar yerel işbirlikçilerin Sümerleri taklit ettiği yazılı belgelerden iyi anlaşılmaktadır. Uygarlığın başlangıcında Anadolu, Grek, İtalya ve Hindistan, Sümer ve Mısır'ın taklitçileriyle doludur. Sümer ve Mısır'ın rahiplik eğitiminden geçmeden, ticaret yollarını aşmadan, yaşam tarzlarını tanımadan, tanrısal krallıklarını iliklerine kadar hissetmeden, yeni uygarlık merkezleri açmak bir yana, barbar toplumun etkisinden kurtulmak bile mümkün değildir. Uygarlık yayılmalarını incelerken, bu gerçeği hiç unutmamak gerekir. Sümer ve Mısır'ın izi üzerinde önce Perslerin, sonra Helenlerin kendi tarzlarında uygarlık biçimlendirmeleri de tarihe en çok damga vuran gelişmelerdir. Onların izleri hala genlerimizde yaşamaktadır. Roma döneminde, özellikle Pax-Romana çağında ise, Roma işbirlikçisi olmak, Roma'nın küçük bir modelini oluşturmak başta gelen en yüce amaçtır. Yerli egemen işbirlikçi statünün yaratılmasında en kalıcı çizgilerden biri de Roma işbirlikçiliğidir. Hıristiyan Bizans'la İslam uygarlığı da yayılmalarında, dünya çapında kendi modellerinde işbirlikçi düzenler yaratmada kalıcı izler bırakmışlardır. Sonuçta neolitikten başlayan yayılmaya dayalı işbirlikçi gelişme, kapitalist ticaret ve sermaye ihracıyla doruk noktasına varacaktır.

Dünyamız her büyük yayılmacı sistemle attığı küreselleşme adımlarının en büyüğünü 20. yüzyılın son çeyreğinde atmıştır. Dünya adeta sınırların kaldırıldığı bir yayılma alanına dönüşmüştür. Hatta sermayenin çekilmesinde zor kullanmaya hiç gerek kalmamıştır. Sermaye adeta yalvarılarak çekilmek istenmektedir. Sermaye için dünyanın tek bir ülke haline geldiğinden bahsetmek mümkündür. Sermayenin fethi tamamlanmıştır. Gerisi nicel büyüme ve sürekli el değiştirme oyunlarından ibarettir.

Yayılmanın mekansal boyutlarına baktığımızda, bazı çarpıcı gelişmeler göze çarpmaktadır. Avrupa yaşadığı iki büyük dünya savaşı, çok sayıda iç savaş ve dıştaki klasik sömürgeci savaşlarla bir hayli yorgun düşmüştür. Aslında kendini dünyaya taşırırken, başarısının verdiği büyük bir yorgunluk ve yıpranmışlık söz konusudur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist uygarlığın temsilcisi, bir dönemlerin toy ve hoppa Avrupa'sı gibi ABD olmuştur. Kuzey Amerika'nın neredeyse tümünü (Kanada'yı bir eyaleti gibi düşün-

mek gerekir) merkez yaparak, hem yayılmayı derinleştirmek hem de yönetmek artık ABD'nin tarihi görevidir. ABD bilimsel ve teknik devrimi daha da derinleştirip Avrupa'yı bile aşabilecek potansiyeli yakalamıştır. Atom, uzay ve internet tekniğiyle üstünlüğe geçmiştir. Yayılmadaki yöntemi, yeni sömürgeciliktir. Özü itibariyle yerel kapitalist sistemlerin sermaye payını daha büyütmek, bunun için sermayenin özgür dolaşımına kapıları ardına kadar açmak, en ücra köşelere kadar kapitalist kültürü yaymak, bunda bilişim ve medya aracını ve etkisini kullanmak başta gelen yöntemlerdir. Bu kez de ABD dünyayı yeniden fethe çalışmakta ve oldukça başarılı da olmaktadır. Halen önünde engel teşkil eden ulus-devleti aşarak, süreci dünya çapında tam oturtmaya çalışmaktadır. Ulus-devlet, bir dönem feodal kalıntıların oynadığı engel rolüne benzetilmekte, globalleşmenin pürüzsüz yürümesi için etkisizleştirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda ABD, belki de uygarlık tarihinin son emperyalist gücü olarak dünyayı olgunlaşmış kapitalizme tümüyle açarak, tarihi misyonunu başarıyla oynayacaktır.

20. yüzyıl sonlarında reel sosyalist denemenin başarısızlığa uğramasıyla, bu sürecin daha da kısalması kaçınılmazdır. Aslında Avrupa'nın tamamladığı süreci bir nevi revizyondan geçirip yeniden restore etmektedir. Özellikle daha önceki rejim ayrımı yapmadan işbirlikçilere verdiği desteği giderek daha çok insan hakları ve demokratik gelişmelere bağlamaya çalışmaktadır. Zaten kapitalizmin talancı karakterden uzaklaşması buna bağlıdır. Kendi ülkesini sömürge gibi kullanma, bir 19. yüzyıl uygulaması olarak aşılmak istenmektedir. Ulus-devlet de bu yüzyıldan kalma bir araç olarak, sistem için daha elverişli hale getirilmeye çalışılmaktadır. Dünya çapında kapitalist küreselleşme açısından yaşanan son büyük değişimler bu çerçevededir. Küreselleşmenin bu son büyük dalgası, Çin'den Brezilya'ya, Arjantin'den Türkiye'ye, Rusya'dan Endonezya'ya kadar son büyük ve kendine göre özgür devlet ve kültürleri de kapsamına alarak, kısa sürede doruk noktasına varıp tamamlanacağa benzemektedir.

Gerçekten tarihte her büyük uygarlığın yaşadığı doruk noktasına benzer bir duruma ulaşıldığını gösteren çok sayıda kanıt bulunmaktadır. Hem tarihi kıyaslamalar hem sistemin iç bünyesi bundan ötesinin bunalım ve yeni bir doğuş olduğunu göstermektedir. Sistemin bunalım sürecini daha iyi kavramak için yayılma ve olgunlaşma dönemini daha ayrıntılı görmek gerekir.

Merkezden dışa yayılma bir yandan sistemin olgunluğuna kanıt iken, diğer yandan yol açtığı bunalımların ve ortaya çıkan çelişkilerin giderilme yöntemi olarak tarihte sıkça görülmektedir. Yol açtığı verimlilik dışa taşırılarak, daha çok değer ve ürün kazandıracaktır. Kolonyalizmin altında yatan mantık da budur. Ama daha önemlisi, ortaya çıkan değerler üstünde gelişecek sosyal mücadeleyi dışa kanalize ederek yumuşatmaktır.

Kapitalist toplum tüm uygarlık sistemleri içinde bu yöntemi en derinliğine uygulama yeteneğindedir. Sömürünün iç ve dış olanaklarını en iyi biçimde ortaya çıkarma ve reklamla benimsetmede hepsinden üstündür. Genişliğine yayılma, tarihi olarak tamamlanmıştır. Uzayın dışında fethedilecek daha karlı bir alan kalmamış gibidir. Kapitalist uygarlık sisteminin askeri üstünlüğüne yol açan teknik, tersine bir etki göstermeye başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'ne karşı oluşturulan NATO, tarihi işlevini tamamlamış sayılmaktadır. Nükleer bombalarla kurulan dehşet dengesi bir çıkmazı ifade etmektedir. Bundan kurtulmak için düşünülen füze kalkanı sistemi, çıkmazı daha da derinleştirmekten öteye bir rol oynamayacaktır. Askeri teknoloji ve örgütlenme, sistemin üzerinde büyük bir ağırlık ve masraf teşkil etmektedir. Kendisini bir nevi boşa çıkma gibi bir durumda bulmuştur. Avrupa ordusu girişimi bu çıkmazdan kurtulma niyetini ifade etmektedir. Bu, daha küçük ve yerel anlaşmazlıklara karşı bir müdahale gücü olarak düşünülmektedir. Buna barışı kalıcı kılmanın operasyonel gücü de denilebilir.

Belirtildiği gibi bu, askeri gelişmeler temelinde dünyanın fetih ve paylaşma sürecinin birkaç defa yenilenerek tamamlanmasına ve nükleer dehşet dengesiyle istikrara kavuşturulmasına dayanmaktadır. Bundan sonraki süreç daha düşük ölçülerde bir silahlanmayla, barış ve istikrarı ucuz bir maliyetle sürdürmeyi amaçlamaktadır. Dünyanın genel gidişatı da buna uygundur. Büyük ordulara ve pahalı tekniğe yol açan sistem zıtlıkları önemli oranda aşılmıştır. Kapitalist-sosyalist blok çatışması geride kalmıştır. Klasik ulusal kurtuluş savaşları da esasta amaçlarına ulaşarak rolünü tamamlamış sayılmaktadır. İçteki sınıf savaşları demokrasiyle, barışçıl araçlarla sürdürülebilir düzeye indirgenmiştir.

Bu tarihi gelişmeler daha çok 20. yüzyılın bilançosu olarak, belki de bütün çağların en kanlısı olarak değerlendirilebilecek boyutlardadır. Hiçbir çağın 20. yüzyıl kadar bir yüzyıl içinde bu boyutlarda

ölümlere ve tahribatlara yol açtığı görülmemiştir. İnsanlık bir anlamda kendi mahşerini yaşamıştır. İnsanlığa saygı bu gerçeğin böyle değerlendirilmesini gerektirmektedir. Uygarlığın ilk kuruluş döneminde Sümer ve Mısırlı tanrı-kralların sınırlı ve salt mitolojiye dayalı mahşeri, cennet ve cehennem dünyaları, 20. yüzyılda tüm dünyada, hem de bilim ve tekniğin dev boyutlardaki gücüyle kendini tanrılaştıran sayısız insancıkların eliyle gerçekten yaratılmış ve yürütülmüştür. İnsan mitolojiyle bilimi karşılaştırdığında, hangisi daha tehlikelidir sorusunu sormaktan kendini alıkoyamıyor. Bilimin yol açtığı dehşet bilançosunun büyüklüğü, sorunun cevabının başka yerde olduğunu göstermektedir.

Kapitalizmin 20. yüzyılı, zirvede çakılıp kalmanın ifadesidir. Büyük savaşların ne gerekli oldukları ne de çözüm aracı olabilecek bir konuma geldikleri kesindir. Uygulandığında, tamamen sistemin kendi kendine intiharı anlamına gelecektir. Yeniden paylaşım savaşları, hem bilim ve teknik düzey hem de sermayenin kazandığı sınırsız özgürlük nedeniyle anlamsız, verimsiz, hatta çok zarar getirecek bir konuma getirilmiştir. Yoksa bu durum kapitalizmin insancıllığından kaynaklanmamaktadır. Yine kar yasası belirleyicidir. Karı çoğalttığında en çılgın savaşa girilmekten çekinilmemiştir. Ama karı tehdit etme riski çok arttığından, aynı yasa gereği bu sefer barışı zorlamaktadır. Kar ve teknik arasında kurulan bu denge, objektif olarak yeniden büyük paylaşım savaşlarını gereksiz kılmıştır. Çok karlılığa yol açacağına inanıldığında savaşlara girişilmekten çekinilmeyeceği yine kar yasası gereğidir. Bu gerçeklik doruktaki kapitalizmi bir geçiş sürecine zorlamaktadır

Tüm uygarlık sistemlerinin üç tarihi dönemden geçtikleri gözlemlenmektedir: *Kuruluş, kurumlaşma* ve *doruklaşma.* Kuruluş aşaması doğuş ve gelişmeyi, bir nevi çocukluk ve delikanlılığı; kurumlaşma, gençliği ve kişilik bulmayı; doruklaşma ise yaşlılık dönemini ifade etmektedir. Tarihte Sümerlerin, Mısırlıların, Roma'nın, Perslerin, Çinlilerin, Hintlilerin, İslam'ın bu dönemleri, çok çarpıcı bir biçimde benzer durumları yaşadıkları gözlemlenmektedir. Tüm önemli uygarlık sistemleri son dönemlerinde bir ikilemle karşılaşmaktadır. Eskimiş olmanın verdiği tahribat ya restorasyon ya da reformla aşılmaya çalışılmaktadır. Kendini yıkmaya çalışan güçlere karşı her iki yöntem de kullanılmaktadır. ***Restorasyon*** gerici tarzı ifade etmektedir. Devrim rolünü oynayan güçlere karşı mücadelede karşı-devri-

min başarısı halinde kurulan rejimin yaşadığı döneme restorasyon denilmektedir. Sümerlerin III. Ur Hanedanı, Mısır'ın yeni krallık dönemi, Roma'nın son iki yüz yılı örnek olarak gösterilebilir. Bu dönemlerde eski görkemlilik yeniden canlandırılmakta, aynı temel üstünde daha sıkı tutunmaya çalışılmaktadır. Devletçilik geliştirilmekte, kurallar sıkı uygulanmakta, bir nevi korporatif sisteme gidilmektedir. Daha genel bir kavramlaştırma ile, sistemlerin çözülmemek için geliştirdikleri bu rejimlere faşizm demek yerindedir. Aralarındaki farklılık, sistemlerin özelliklerinden ileri gelmektedir.

Reform daha farklı bir süreçtir. Zorla yıkılmaktansa, karşı güçlerle uzlaşarak sistemi yavaş yavaş değiştirip yeniden şekillendirmeyi esas almaktadır. Tarihte bu örneğin de yaygın olarak yaşandığı görülmektedir. Devrimle karşı-devrim güçlerinin yenişemediği durumlarda veya çok kanlı ve tahripkar süreçlerin önüne geçilmek istendiğinde, reform yöntemi kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuncu bir durum ise, devrimin başarmasıdır. Yıkılan eski rejim yerine, daha hızlı ve köklü tedbirlerle devrimci sosyal güçlerin programı adım adım uygulanmaya geçirilmektedir. Tarihte birçok büyük değişikliğin devrimle sağlandığı da sıkça gözlenmektedir. Tabii yaşam ak ve karadan ibaret olmadığından süreçler ve yöntemler iç içe yaşanmakta, birinden diğerine daha hızlı geçişler olmakta ve karma durumlara da rastlanmaktadır. Sistemlerin bu geçiş süreçlerini iyi ayırt etmek, doğru değerlendirmelere gidebilmek için büyük önem arz etmektedir.

Kapitalist uygarlık sistemini dönemlere ayırdığımızda, M.S 12-16. yüzyıllar oluşum ve gelişme, 17-19. yüzyıllar kurumlaşma ve yayılma, 20. yüzyıl ise doruklaşma ve yeniden dünyayı savaşla paylaşma dönemi olarak ayırt edilebilir. İlke ve kurumlaşma düzeyi ilk iki dönemde gerçekleştirilmektedir. Her olgunun doruk aşaması, bir sonraki oluşumlar için zemin oluşturmaktadır. Kapitalist sistemin doruğunda da benzer gelişmeler yaşanmaktadır. Sistemin temel çelişkileri iyice olgunlaşmakta ve yeni sentezleri bağrında beslemektedir. Çelişkilerin çatışmaya dönüşmesi de yeninin oluşumuyla ilişkilidir. Uçlar henüz taze ve iç içe iken birbirine muhtaçtır. Eski kabuk rejim tam atılmamıştır. Aralarındaki çatışma iki tarafın da boğulmasına yol açabilir. Bu durumda eski kabuk düzene birlikte karşı çıkıp parçaladıktan sonra özgür gelişme imkanı bulurlar. Feodalizme karşı burjuva devrim dönemlerine kadar iki temel sınıf, burjuvazi ve pro-

letarya ortak çıkarlara sahiptirler. Devrimin zaferinden sonra ve burjuva sınıfının kendi öncülüğünde toplumun yeniden kurumlaştırılmasıyla bu beraberlik sona erer.

Fransız Burjuva Devrimi ve Napolyon önderliğindeki büyük yayılma seferleri, kurumlaşma ve yayılma döneminin tipik örneğidir. Eski düzen kalıntılarının 1815-1830 yıllarında restorasyonu, feodal sistemin son hamlesidir. Tüm tedbirlerine rağmen, devrimin dünya çapında yayılmasını ve kurumlaşmasını önleyemezler. Artık tarih sahnesinde sınıflı toplumun burjuva evresi yürürlüktedir. Zihniyetten ruhsal şekillenmeye, ekonomiden siyaset ve askerliğe kadar her alan yeni hakim sınıfın önceliklerine göre yeniden şekillendirilecektir. Sınıfın kendi şahsında sisteme sınırsız bir ömür biçtiği dönemdir. El atmadığı, kendi yetkisinde görmediği hiçbir yer yoktur. Hepsini kendi bakış açısıyla değerlendirecek, kendi yasalarıyla yargılayacak ve kendi yaşam tarzına göre kurumlaştıracaktır. Sadece düşünen ve konuşan değil, aynı zamanda yürüten en meşru iradedir. Burjuvazinin kendi zıddı olarak beslediği emekçi sınıflarla birlikteliği sona ermiş ve çatışma dönemine girmiştir. İdeolojilerde, sosyal ve siyasal pratikte ayrışma her geçen gün kendini daha fazla gösterecektir.

19. yüzyıl bu anlamda ayrışma ve sınıf kökenli kimliklerin netleşmesi yüzyılıdır. Burjuvazi adına liberalizmin, emekçi sınıflar adına eşitliği esas alan sosyalizmin hızlı açılımları görülür. İdeolojik mücadele, feodal sınıfın dinsel görünümlü ideolojisiyle burjuvazinin bilimsel temelde laik pozitivist ideolojisi arasında geçmekten çıkmıştır. Burjuva liberalizmiyle emekçi sosyalizmi, ideolojik kavganın yeni kimlikleridir. Emekçilerin mücadelesi tarihte ilk defa bilimsel temele dayalı bir ideolojik kılavuza kavuşur. İsa'nın İncil'le yaptığını, ***Karl Marks*** ***"Kapital"*** ile yapmak ister. Yüzyıl, uygarlık merkezlerinde emekçi mücadelesiyle dolu geçer. ***Birinci*** ve ***İkinci Enternasyonal*** kurulur. Ezilenlerin yeni dünyevi hareketi büyük bir insanlık umudu yaratır.

Merkez dışındaki yayılım alanlarında, tıpkı bir dönemlerin kabile başkaldırıları gibi, daha gelişmiş toplumların ulusal kurtuluş akımları baş gösterir. Çevre, merkezden edindiği uygarlık silahlarıyla kendini savunmaya ve kurtarmaya çalışmaktadır. İdeolojik alanda milliyetçilik, teknik alanda ateşli silahlar yeterince edinilmiştir. 20. yüzyıl yaygın biçimde çevrenin ulusal kurtuluş hareketlerine tanıklık edecektir. Emekçi hareketiyle ulusal hareketin en zayıf noktada,

Rusya'da oluşturduğu ittifak, ilk defa uygarlık koşullarında eşitlik ve özgürlüğün herkesçe paylaşıldığı bir adımı başarıyla atacaktır. Ama yetmiş yıl aradan sonra, bin yılların sınıflı toplum yapısına dayalı uygarlık, bu deneyimi kendisine benzetmekte ve içten çözmekte başarılı olınasını bilecektir. Deneyimi başarılı olınasa da, başarı yolunda verdiği derslerle tarihin kilometre taşlarından biri olmayı başaracaktır. Kapitalist uygarlık bu gelişmeden dehşet duyacak ve ilk ciddi restorasyon deneyimine girişecektir. ***Hitler***'in öncülük ettiği Alman nasyonalizmi, aslında sosyalizm karşısında büyük korkuya kapılan kapitalizmin genel bir cevabıdır; karşı-devrim koşullarında restorasyonun gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Bu adım, Avrupa kapitalizminin öncülük şansını ABD'ye kaptırmasıyla sonuçlanacaktır. 20. yüzyılın ikinci yarısında kapitalizmin en önde merkezi Kuzey Amerika ve ABD'dir. Ulusal devletler dünya çapında yeni bir harita oluşturmuşlardır. Reel sosyalizm, temelindeki zaaflarına rağmen tarihi bazı başarılar gösterebilmiştir. ABD ve Avrupa'da faşizm sonrası demokratik gelişme büyük adımlar atmaktadır. Restorasyonun faşizminden reformasyonun demokrasisine geçilmektedir.

20. yüzyıl tarihte hiçbir dönemde olmadığı kadar emperyalist ve ulusal kurtuluş, sosyalist ve demokratik, devrim ve karşı-devrim, restorasyon ve reformasyon, darbe ve karşı-darbe yöntemleriyle en kanlı bir biçimde tarihe geçmiştir. Buna insanlığın çılgınlaştırıldığı dönem de denilebilir. Bu dönemde en korkunç silahlar kullanılmıştır. Bütün inanç ve moral değerler yerle bir edilmiştir. Sadece toplumun içi değil, yerleştiği doğal çevre de tam bir imha süreciyle karşılaşmıştır. Sermayenin kar hırsı, tüm bu gelişmelerin altındaki yeni ilahi irade olarak rol oynamaktadır. Köleci sistemin ilk kuruluşunda görülmemiş artı-ürün, tanrı-kralları ortaya çıkarmıştır. Sermayenin görülmemiş artı-değeri ise, bu gelişmeyi zirveye çıkararak, daha tehlikeli ve çığ gibi tanrısız-kralları insanlığın başına bela etmiştir.

20. yüzyıl yeni bittiği için genel bir değerlendirmesi erken olabilir. Fakat bu yüzyılın, özelde kapitalist uygarlığın ve genelde tüm sınıflı toplum artığı uygarlık güçlerinin, ezilen emekçilerin sınırlı da olsa kendileri için yaratmak istedikleri bir özgür ve eşit dünya hayaline karşı çılgınca saldırıya geçtikleri bir yüzyıl olduğu inkar edilemez. Benzer bir saldırı Roma uygarlığı zirvedeyken gerçekleştirilmiştir. M.Ö 70'lerde Gladyatör Spartaküs'ün köle ordusuyla köleci-

lere başkaldırısı çılgınca ezilmiş, beş bin kişi sıra sıra dizilerek çarmıha gerilmiştir. Sistemler yürekten tehdit edilince, böylesi çılgınlıklara girişmekten çekinmezler.

Sosyalizm, devrim ve ulusal hareketlerin geri çekildiği veya bir dönemi geride bıraktıkları doğrudur. Ama geriye kalan kapitalizmin eski kapitalizm olarak varlığını sürdüremediği de doğrudur. Ne devrimin zaferi tam sağlanmıştır ne de karşı-devrimin; ne emperyalizmin tam zaferi sağlanmıştır ne de ulusal kurtuluş hareketlerinin. Yine restorasyon da, reformasyon da zafere ulaşmaktan uzaktır. 20. yüzyılın sonunda ortaya çıkan, her bakımdan yeni bir durumdur.

Kapitalizmin, eski sosyalist ülkeler dahil, her tarafta gelişmeye çalıştığı doğrudur. Ayakta kaldığını iddia eden Çin'de bile uygulananın, devletin kontrolünde gittikçe gelişen bir kapitalizm olduğu inkar edilemez. Tüm Asya, Afrika ve Güney Amerika'da, irili ufaklı her ülkede yine kapitalizmin sistem olarak kurumsallaşmaya çalıştığı da açıktır. Derinliğine bir sistem uyarlanışı yaşamaktadır. Fakat yine de yaşananın uygarlık tarihinde kapitalizm çağından farklı bir durum olduğu yadsınamaz. Şüphesiz bu süreci belirleyen birçok gösterge vardır. En başta 20. yüzyılın ikinci yarısındaki bilim ve teknik devrimi gelmektedir. Uygarlık dönüşümlerinde her zaman bilgi ve tekniğin öncü rol oynadığı gözlemlenmektedir. Bilgi ve tekniğin yeni düzeyi kar için farklı durumlar yaratmıştır. Bilişim ve iletişim tekniği bunun en çarpıcı örneğidir. Sermayenin hiçbir zorluğa takılmadan her tarafta yatırım gücü kazanması yine farklı bir tarihi gelişmedir. Çalışma saatlerinde ciddi azalmalar olmuştur. Eski sömürgeler sınırlı da olsa kapitalist gelişme yoluna sokulmuşlardır. Hepsi mali sermayeye bağlanmıştır. Mali sermaye borsa yoluyla dünya çapında bir hükümranlığa ulaşmış gibidir. Ona boyun eğmeyen hükümet yok denecek kadar azdır. Eskiden savaşlar kar için bir araç iken, yeni durumda bir engel konuma gelmişlerdir. Kar için daha çok gerekli olan, düzgün işleyen bir kapitalizmdir.

Şüphesiz tüm bu gelişmelerin temelinde bilim ve teknik belirleyici rol oynamaktadır. Tüm bu gelişmelerin kapitalizmin tek taraflı iradesinin sonucu olduğunu söylemek doğru olamaz. Başta reel sosyalizm olmak üzere, ulusal kurtuluş mücadeleleriyle, kapitalizmin güçlü merkezlerindeki emekçiler, anayasayla sağlam güvenceye kavuşturulmuş ve tarihi mücadelelerinin ürünü olan ekonomik, sosyal ve siyasal kazanımları da en azından bilim ve teknik kadar etkin rol

oynamışlar, kendi iradeleriyle burjuvazinin iradesini dengelemişlerdir. Tarih 20. yüzyılın sonlarında bir tarafın mutlaka zaferine değil, her iki tarafın uzlaşmasına uygun bir durumun doğuşuna tanıklık etmektedir. Uygarlık tarihinde ilk defa sınıflı toplum güçleri, eşit koşullarda olmasalar da, barış içinde ve en geniş bir demokratik rejim altında kaderlerini serbestçe tayin etmede uzlaşmış gibidirler. Demokratik uygarlık bir hayal değil, hakikattir.

D- UYGARLIĞIN GENEL BUNALIMI VE DEMOKRATİK UYGARLIK ÇAĞI

"*Tarihin sonu*" kavramı doğru değilse de, uygarlığın sınıf karakterine dayalı özelliklerinin sonuna gelindiğinden bahsetmek gerçekçi bir yaklaşımdır. Eğer tarihi sadece sınıf mücadelesinden ibaret sayarsak, bu anlamda tarihin sonuna gelindiği kavramı da anlam taşır. Uygarlığı esas gerçekleştiren temel, neolitik toplumun yarattığı teknik güçtür. Bu teknik gücün verimli topraklarla, sulama imkanlarının olduğu coğrafyada tüketilebileceğinden fazla artı-ürüne yol açması, sınıflı toplumun doğuşunu hazırlamıştır. Doğal olarak yöneten-yönetilen ayrımı devleti mümkün kılmıştır. İlkin Aşağı Mezopotamya'da gerçekleşen bu toplum olgusu uygarlaşmayı ifade etmektedir. Uygarlığın özünde tekniğin yattığı açıktır. Teknik gelişmenin imkan dahiline girmesi, onunla gelişmek anlamına da gelmektedir.

Toplumu sınıf temelinde bölünmeye zorlayan teknik iki yönlü bir etkiye yol açmaktadır. İlk aşamada zayıf teknik temel, derinliğine bir sınıflaşmaya zorlamaktadır. İnsanın bizzat kendisi teknik bir alet gibi kullanılmaktadır. Kölenin kendisi en gelişkin teknik olarak mülkiyet konusu olmakta, bu da toplumun kölelik ve köle sahipleri biçimindeki en köklü bölünmesini beraberinde getirmektedir. İnsan köleliği, zayıf teknik temelin bir sonucudur. Teknik geliştikçe, sınıflaşma düzeyi arasındaki fark da azalacaktır.

Köleliğin bile daha sonraki aşamalarında, özellikle demirden aletler ve teknikleri geliştirildikçe, sınıfsal farklılaşmadaki derinlik azalmaktadır. Fakat daha da önemli olan husus, teknik seviyeyle sınıflaşma arasındaki bağlantıdır. Hatta hangi seviyede tekniğin sınıflaşma-

ya yol açtığının bilinmesi, toplumun özgürlük mücadelesi açısından büyük önem taşır. Bu durumda tekniğin geliştirilmesi, özgürlüğün geliştirilmesinin maddi zemini olmaktadır. Kapitalist toplum döneminde manifaktür üretimin yerini fabrika üretiminin alması, sınıf ilişkisinde de köklü bir değişime yol açmaktadır. Gelişkin fabrika tekniği, çalışan sınıf üzerinde köleci tarzda bir ilişki kurulmasını gereksiz kılmıştır. Hatta bu tarz bir ilişki fabrika üretiminin özüne de terstir. Gelişkin üretim, sınırlı da olsa işçinin emeğini özgürce kullanmasını getirmektedir. Emeğin serbestçe pazarlanması sistemin ilkelerindendir. Fakat bunu mümkün kılan maddi zemin fabrikanın kendisidir.

Tekniğin tarihinde kapitalist dönem büyük gelişmelere tanıklık etmektedir. Bilimle teknik arasındaki kopukluk ilk defa giderilmekte ve birbirini besleyen etkenlere dönüşmektedir. Özellikle 20. yüzyılda büyük bir bilimsel-teknik devrim yaşanmaktadır. Bu yüzyılda mekanik tekniğe ilaveten, elektronik ve nükleer teknik ilk defa geliştirilmiştir. Her iki tekniğin toplumun hizmetine sunulması, geleneksel tüm değerleri altüst etmiştir. Bu özellikle siyaset, devlet ve askerlik alanında büyük dönüşümleri zorunlu kılmaktadır.

Yoğunlaşmış ve kurumlaşmış siyaset olarak devlet, kölecilik çağının bir icadı ve aletidir. Marksist sosyolojinin onu daha çok kapitalizm temelinde çözümlemesi, bu konuda büyük yetmezliğin yaşanmasına yol açmıştır. Devletin ilk ilke ve biçimini belirleyen Sümer rahipleridir. Herhangi bilimsel bir temeli yoktur. En kaba sınıf sömürüsünü yürüten araç olarak devlet, din ideolojisinin bile gerisinde mitolojik düşünceye dayanmaktadır. Rahip gözlemlerine göre devlet, gökteki sabit düzenin yeryüzündeki örneğidir. Tanrılar gökyüzünü nasıl yönetiyorlarsa, devlet de yeryüzünü öyle yönetmelidir. Tanrıların kutsallıkla bir tutulan yönetimi, devlet yönetimi için de aynen geçerli olmaktadır. Devletin kutsal olduğu fikri, Sümer rahiplerinin mitolojik inançlarından günümüze kadar gelen, en köhne sömürüyle baskıyı gözeten en tehlikeli bir görüştür.

Denilebilir ki, tüm sınıflı toplum tarihi devlet konusunda bu Sümer görüşünü güçlendirerek sürdürmüştür. Her yeni hakim sınıf bunu biraz daha yetkinleştirmiştir. Belki de değişmeyen en eski araçların başında devlet gelmektedir. Hala en cahili olunan toplumsal gerçeklikler arasında devlet başta gelen konu durumundadır. Dinler bile çok büyük değişimleri yaşadıkları halde, devlet sürekli kutsal ha-

le büründürülerek korunmaya çalışılmaktadır. Egemen ve sömürücü sınıf için öneminden ötürü böyle yapılmakta, değerlendirilmektedir. Siyaset ve askerliğe ilişkin yaklaşımlar da devletle ilişkilerinden ötürü benzerdir. Devlet, siyaset ve askeri işlevle teknik temele dayalı sömürü sistemini ve onun toplumsal yapısını yönetmektir. Gerektiğinde zor kullanarak bu işlevi de sürekli yetkinleştirilecektir.

Kapitalizmin devraldığı devlet, tamı tamamına böylesine bir Sümer rahip imalatıdır. Her egemen sömürücü sınıf en çok devlet güvencesini sürekli aradığından ve onsuz bir gün bile yaşayamayacağını bildiğinden, önündeki en hazır devlet aracına tapınmak durumundadır. Devleti sorgulamak, çözümlemek istemez. Daha çok kendi kimliğine göre yeni organlar ve elbiseler giydirilir. Bu öyle kuvvetli bir gelenektir ki, Sovyet devrimi yapıldığında emekçi devletin kurulduğunu iddia eden birçok güç, aynı rahip devletine teslim olmaktan kurtulamamıştır. Sovyet tarzı devletlerin Sümer ve Mısır rahiplerinin tarzına en çok benzeyenler olmaları tesadüfi değildir. Reel sosyalist devrimcilerin en çok gerçekleştirdikleri, Sümerlerden beri fazladan giydirilen elbise ve organları parçalamak olmuştur. Ama kutsal devlet fikri ve temel özü olan baskı ve zorla çalıştırmayı *"proletarya diktatörlüğü"* olarak sunmanın kendini aldatmaktan başka bir anlam içermediği geç de olsa anlaşılmıştır. Elbisesinin yırtılması, kendisinin parçalanması olarak anlaşılmıştır.

Proletarya diktatörlüğünün kelime olarak emekçilerle ilişkisi olabilir. Fakat tüm diktatörlüklerin sömürüyle bir ilişkisi vardır. Diktatörlüğü bir gün bile sürdürmek, sömürüye alet olmak demektir. Sovyet sosyalizmini yıkan, devlet ve diktatörlük konusundaki yanılgıdır. Ezilen emekçi sınıfların, dolayısıyla toplumların hiçbir zaman devlet aracına ihtiyaçları olamaz. Çünkü o araç sınıflaşmayı sürdüren araçtır. Varlık nedeni sınıflı toplumdur.

Bu değerlendirmeyi geliştirirken, klasik devleti esas alıyoruz. Sovyetik biçimleri de dahil, bu aracın değişmediğini göstermek istiyoruz. Devlet değişmedi derken, oluşum ilkesini ve temel işlevini kast ediyoruz. Yoksa tarih boyunca çok farklı devlet yönetim biçimlerinin mevcudiyeti tartışılmıyor. Dünya tarihinde samimi olarak insanların baskısız, eşit ve özgür bir dünyada yaşaması için büyük mücadele veren birçok devrimci insanın çabalarının boşa gitmesinin en temel nedeni, yine devlet konusundaki yanlış düşünce ve eylemlerinden ileri gelmektedir. Kurdukları nice sistemler başlarına en büyük

belayı getirmiştir. Çünkü Sümer rahiplerinin en kutsal varlıklarını doğru anlamamışlardır. Bu öylesine bir araçtır ki, toplumun en tortu anlayışlarının en sıkı ve cahilce, ama dizginlenmesi zor tanrısal bir simgesi olarak sürekli şaşırtma ve çarpıtma özelliğindedir. En yaşlısı olduğu halde, en yeni makyajla kendini genç ve güzel gösterip çekici kılan bu varlık, aslından büyük tecrübesiyle çok az kimsenin büyüsünden kurtulabildiği en etkili ve çift cinsiyetli olduğundan bölünmesi zor ucube varlıktır. Bunu söylerken, amaç olumsuzlamak değildir. Sınıfsal bölünme gerçekliği sürdürüldükçe, teknik nedenlerden ötürü devletsiz yaşanamayacağı da bilinmek durumundadır. Böyle bir durumda devletsiz yaşamayı istemek, ya taş çağına geri dönmek veya anarşist olmakla mümkündür. Mevcut toplumsal koşullarda ikisi de mümkün olmadığına göre devletle yaşanacaktır.

Hem teknik hem de onun zayıflığının bir ürünü olarak sınıflı toplum ve devlet, dolayısıyla uygarlık oluştuğuna göre, sorulması gereken ve bu süreçle bağlantılı olan soru şudur: Hangi teknik gelişme sürecinde sınıfsal bölünme, dolayısıyla devlet ve ona dayalı uygarlık sistemi gereksizleşecektir? Asıl cevaplandırılması gereken soru budur.

Teknik sınıflaşmayı doğurduğuna göre, belli bir gelişme seviyesinde onu aşacak olan da ancak yine teknik olabilir. Tarih, her teknik gelişmenin sınıfsal farkları daralttığını ve özgürlük imkanlarını artırdığını netçe kanıtlamaktadır. Bir demirden araç tekniğinin insanlık için muazzam bir özgürleşme imkanı olduğunu kimse inkar edemez. Örneğin eline ucuz kılıcı geçiren halklar, sabanına demiri geçiren çiftçiler, tezgahını demirle kuran zanaatkarlar için bu teknik olanağın nasıl bir özgürlük imkanı yarattığını başka bir araç çok az gösterebilir. Tarih bu gibi örneklerle doludur.

Bu konuya ilişkin çözümlenmesi gereken diğer bir sorun, tekniğin gelişmesi temelinde artan meslekleşme durumlarının ve iş koordinasyonunun sınıflaşma ve devletin gelişmesi olarak değerlendirilmemesidir. Artan meslekler ve koordinasyon ihtiyacı, klasik sınıflaşma ve devletleşmeyi aslından gereksiz kılmaktadır. Meslek ve koordinasyon yönetimi devletin aşılması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

20. yüzyılda gerçekleşen bilimsel-teknik devrimlerin belki de en önemli tarihsel sonucu, sınıflaşmanın maddi temelini ortadan kaldırmasıdır. Bu, tarihin en önemli bir olgusu olarak değerlendirilmek durumundadır. Bunun toplumsal gelişmeye etkisini göz önüne getirme-

den, 18. ve 19. yüzyıl tekniğine göre şekillenmiş sınıflar arası ilişki ve çelişkilere ilişkin teorik yaklaşımları aynen sürdürmek önemli yanılgılara yol açar. Kapitalizmi feodalizmden ayrıştıran, bilimsel-teknik gelişmelerdir. Bunun ulusal devlet, cumhuriyet ve laiklik başta olmak üzere beraberinde birçok siyasal ve sosyal kurumlaşmayı doğurduğu bilinmektedir. Bu gelişmenin diğer bir sonucu, sınıfsal ve ulusal mücadelelere yol açmasıydı.

20. yüzyıldaki ikinci büyük bilimsel-teknik devrimin sosyal, siyasal ve askeri sonuçlarının çok daha büyük ve kalıcı olacağı öngörülebilir. Bunu mümkün kılan, bilimsel-teknik devrimin büyüklüğüdür. Sonuçları daha yeni yeni ortaya çıkmaktadır. Birincisi, blokların çözülmesidir. Sovyetlerin dağılması bu devrimin ilk önemli sonucudur. Başka nedenleri olmakla birlikte, en önemlisinin bu devrim olduğu genelde kabul edilen bir görüştür. İkinci önemli sonucu, ulusal devletin eski önemini yitirmesidir. Zaten sınırlar anlamını önemli oranda yitirmiştir. Bunda iletişim teknolojisinin olağanüstü bir devrimci dol oynadığı açıktır. Bilgi toplumuna doğru yöneliş hiçbir dönemle kıyaslanmayacak kadar hız kazanmıştır. İnternet, başlı başına bir büyük devrimsel olgudur. Özce mekanik, elektronik ve nükleer teknikte yaşanan devrimin ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri sonuçlarını hesaba katmayan hiçbir teorik çözümleme, yaşanılan dönemi doğru değerlendiremez. Bu doğru değerlendirmeyi geliştirmeden de doğru bir siyasal program, strateji ve taktik geliştirilemez. Bu konularda derinliğine bir tartışmaya, eleştiri ve özeleştiriye ihtiyaç olduğu açıktır. Yaşanan ideolojik bunalımların en önemli bir nedeni, bu yönlü değerlendirme düzeyinin zayıflığıdır.

Eğer bilimsel-teknik devrim kaçınılmaz olarak sınıflı toplumu büyük bir değişime zorluyorsa, o zaman yeni ideolojik kimliğin ve siyasal programın nasıl geliştirilmesi gerektiği büyük önem taşır. Tarih her zaman bu dönemlerde büyük arayışlar ve tartışmaların boy verdiğini göstermektedir.

1- Kapitalizmin kendisi uygarlık sistemi olarak çözülmüş durumdadır. Çözülen sadece reel sosyalizm değildir. Faşizmin yenilgisi, aslında kapitalizmin yenilgisidir. Sömürgelerdeki yenilgi bunun diğer bir parçasıdır. Vietnam'da ABD'nin yenilgisi, yeni sömürgeciliğin de yenilgisidir. İkinci Dünya Savaşı'nda yenilen, aslında her iki sistemin eski bilimsel-tekniğe ve felsefeye dayalı yapılarıdır. Bu yapılar daha çok mekaniğin bilimsel-teknik ve felsefi düşünce yorumla-

rına dayanmaktadır. Teknik düzey, mekanik yasaların fabrikadaki uygulamalarıdır. İşçilerin kol gücüne önemli oranda ihtiyaç vardır. Bilimsel düzey ancak pozitivizmi besleyecek düzeydedir. Siyasete daha da eski kuramlarla, hatta mitolojik yaklaşımlarla değer verildiği ortaya konuldu. Burjuva liberalizmi faşizmle, şoven milliyetçilikle sonuçlanırken, sosyalizm otoriter ve totaliter düzeyi en gelişkin bir devletçilik ve sosyal milliyetçilikle sonuçlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sıradan bir savaş olmayıp, en derin bunalım sürecine giren kapitalist uygarlığın köklü bir restorasyon amacına dayanmaktadır. Her sınıflı toplum sisteminin çözülüşü sürecinde ayakta kalmak için geliştirdiği korporatif tarz, aşırı devletçiliğin benzerini teşkil etmektedir. Diğer yandan kapitalist sistemi devrimle devirme amacına yönelik olarak kurulan ***Üçüncü Sosyalist Enternasyonal*** savaşta yenilmemesine, hatta savaş sonrası birçok alanda başarılı olmasına rağmen, ideolojik açmazları nedeniyle çözülmekten kurtulamamıştır.

Dikkat edilirse, bunalımdan her iki sistem de başarılarıyla değil, denge durumuyla çıkış yapmıştır. Kanıtlanan, kapitalizmin savaşla varlığını güçlendiremeyeceği anlayışıdır, sınırsız egemenlik döneminin geride kaldığı gerçeğidir. İki blok anlayışının yanlışlığı da ortaya çıkan diğer önemli bir gelişmedir; daha doğrusu, sınıflar ve ezilen uluslarla emperyalist kapitalizm arasında gelişen mücadele çizgilerinin yetersizlikleri ve yanlışlıklarının ortaya çıkmasıdır. Sonuç ne "*tarihin sonu*" ne de proletarya diktatörlüğü çağıdır; özünde sınıflı topluma dayalı uygarlık sisteminin kapitalizmle son aşamasında yaşadığı derin bunalımdır. Savaş sonrasında tüm insanlığı yeni temel maddi ve manevi donanıma kavuşturabilecek, her türlü zenginliğe ve bolluğa imkan veren bilimsel-teknik devrimin sonuçlarının insanlığın hizmetine konulmadığı, bu bunalımın diğer bir önemli kanıtıdır. Eğer hakim ideoloji ve politikalar olmazsa, sınıfsal ve ulusal çelişkileri savaşsız çözüp bolluğa kavuşturacak teknik temel hazırdır. Ama sistemin üstyapı kurumları ve mülkiyet ilişkileri yeni sistemin çıkışını engellemektedir.

Sermayenin en gözde kar sistemi uluslararası borsadır. Kapitalizmin dayandığı borsa yoluyla kar dönemi, hiç çalışmadan büyük paralar kazanmayı ifade etmektedir. Bu bir nevi sistemin kendini kumar oyununa yatırmasıdır. Bir sistemin lüzumsuzluğunu, gereksiz duruma düşüşünü bundan daha açık başka bir araç gösteremez. Bu durum, yani düşmüş mülkiyet ilişkilerinin, hakim üretim ilişkilerinin

mevcudiyeti, sadece kumar tarzının tüm topluma sızan zararlı etkilerine yol açmakla kalmıyor; daha da olumsuzu, yeni sistemin doğuş şansını sürekli erteliyor. Toplumu ucuzdan kazanç sistemine (borsa, repo, bono, tahvil, döviz vb.) alıştırarak ahlakını bozuyor, tutucu kılıyor. Yaratıcı ve yenileyici gelişmelerin karşısına çıkıyor. Sistemin bu duruma gelişi mevzii bir durum olmayıp genelde yaşanandır. Mevcut sermaye ve teknik temel; ihtiyaçlar, çevre, sağlık, eğitim, iş temini gibi alanlarda doğru yatırıma dönüştürülse, hem sınıf farkı en aza iner hem de ortaya çıkabilecek tüm çelişkilerin şiddetsiz çözümü rahatlıkla mümkün olur.

Burada ayırt edilmesi gereken en önemli husus, sınıflı topluma dayalı uygarlık sisteminin kuruluşu nasıl tekniğin bir sonucu olmuşsa, ortadan kaldırılması da teknik gelişmenin yeni düzeyinin bir sonucu olarak gündemleşmiş bulunmaktadır. Teknik nasıl köleci uygarlığın bir çağrı gücü olduysa, şimdi de sınıflı toplumun gereksizliğinin çağrı gücü olmaktadır. Derinliğine teorik çözümlemelere gitmeden de, bu durumun yaşanan bir gerçeklik olduğu sıradan bir bilince sahip herkesçe tanık olunmaktadır.

2- Bu durumda gündeme girmesi gereken alternatifin ana çizgileri üzerinde durmak, ikinci önem taşıyan bir hususdur. Gerekli olanın kanlı devrimler olamayacağı, daha doğrusu teknik temelin bu yöntemi de gereksiz kıldığıdır. Bilişim ve iletişim tekniğinin dağdaki çobanı bile anında cep telefonu ile dünyanın her tarafıyla ilişkiye açık kıldığı, her türlü yasaklamanın anlamını yitirdiği bir seviyeye ulaşıldığı koşullarda, zorunla savunma durumları dışında, kanlı yöntemlerle sonuca gitmenin anlamını yitirdiği açıktır. En sert devlet yönetimlerinin bile tekniğin bu gücünü kıramayacağı dünyanın her tarafındaki örneklerden anlaşılmaktadır. Teknik sadece verimli üretime sınırsız imkanlar getirmiyor, önündeki siyasal engellerin kalkması için gerekli bilinç ve örgütlenme açısından da muazzam imkanlar sunuyor. Bu yönüyle de sınıflı toplum yönetimini çaresiz ve geçersiz kılıyor.

19. ve 20. yüzyılın ilk yarısında, daha önce de tüm tarih boyunca böylesi bir teknik imkan olmadığı için, gizli örgütlenme, ayaklanma ve uzun süreli savaşlar zorunlu yöntemler olarak rol oynuyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısında tarihte ilk defa gerçekleşen köklü devrimler bu duruma son vermiştir. Bazı bilim adamları tarihte üç temel dönem saymaktadır. Birincisi, sıkça üzerinde durduğumuz tarım devrimi ve

köy toplumu dönemi, M.Ö 10000'den ilk kent devletinin kurulduğu M.Ö 3000'e kadar sürmektedir. Kent zanaatçılığı, manifaktür ve sanayinin öne çıktığı şehir toplumu dönemi ikinci aşama olmakta, M.Ö 3000-M.S 1950'lere kadarki süreyi kapsamaktadır. Yeni tarihi dönemi ise, 1950'lerden sonra tarihte yaşanan en büyük bilimsel-teknik devrimin yol açtığı gelişmeler belirlemektedir. Bu bölümleme ciddi noksanlıkları içerse de, teknikle üretim ve toplum arasındaki ilişkiyi en temel nedenlerine indirgediği için, dikkate alınması gereken bir çizgi çizmektedir.

Bu yeni dönemin bilim ve teknik düzeyine dayalı yapılanmaların sınıf karakterlerinin belirgin olmayacağı açıktır. Oluşacak toplum biçimini daha çok mesleki yetkinlik belirleyecektir. Siyasi nitelik de eski anlamıyla belirleyici olmayacaktır. Daha çok genel koordinasyon, işletme mühendisliği gibi kurumlar esas alınacaktır. Sorun, zorla çalıştırma ve yönetme olmayıp, yeteneklerine göre mesleki değerlendirmesini doğru yapma ve verimli yönetmedir. Daha doğrusu, zorlamayı ve gönülsüzlüğü aşmış, çalışmayı bir zevk haline getiren ve yaşamın ayrılmaz bir alışkanlığına dönüştüren gönüllü yönetime katılma dönemidir. Gerçek anlamıyla sosyalist düzen için öngörülen çalışma düzeninin geçerli kılınmasıdır. İnsanlık ilk defa böylesi bir çalışma düzenini münıkün kılacak teknik ve bilimsel temele kavuşmuş bulunmaktadır.

3- İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan tarihsel durum, uygarlık sisteminin klasik siyaset ve devlet biçimleriyle yönetilemeyeceğini ortaya çıkarmıştır. Bunda bilimsel-teknik devrimin belirleyici rolü ortaya konuldu. Askeri teknolojinin geldiği seviyenin yeni gelişmelere yol açmaktan öteye, insanlığı tümüyle mahvedecek boyutlara ulaşması, diğer önemli bir nedendir. Klasik siyaset ve devlet anlayışları yol açtıkları dünya çapındaki savaşlarla yönetme yeteneğini kaybettiklerini kanıtlarken, mevcut siyasi kurumlaşmaların aşılma gereği ortaya çıkmıştır. Bir anlamda eski uygarlığın siyaset ettiği ve çözüm gücünün iflası söz konusudur. Kurumlar ve arkalarındaki temel anlayışlarıyla dayandıkları hakim üretim ilişkileri sürdürülmezliklerini ortaya koymuşlardır. Bloklaşmaların aralarındaki nükleer dehşete dayalı denge durumunun kalıcı olamayacağı, Sovyet sisteminin çözülmesiyle daha da netlik kazanmıştır. Bundan karşı bloğun zafer kazandığı sonucunu çıkarmak gerçekçi değildir. Sadece çıkmazda inat etmenin çözüm olmadığını ve bunalımın köklü bir karak-

tere sahip olduğunu kanıtlanıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasının çözüm modellerinin iflasını ve geçersizliklerini açığa vurmuştur. Avrupa'nın küçük ordu deneyimi ve ABD'nin füze kalkanı araştırmalarının da köklü çözümlerden ziyade günü kurtarmak, geçici bazı çıkarlarını güvenceye almak amacını taşıdıkları anlaşılmaktadır.

Bu kısa değerlendirmelerin ortaya koyduğu gerçeklik, tarihi bir geçiş döneminin kaçınılmaz olduğudur. Bu kaçınılmazlık, eski uygarlık sisteminin çok güçlü etkiye sahip kalıntılarıyla, insanlığın yeni çıkış hamlesinin henüz belirginleşmemiş olmasından kaynaklanmaktadır. Tarihte bu tür geçiş dönemleri uzun boylu yaşanmışlardır. Hatta bazı sistemler imparatorluklar halinde bunu temsil etmektedir. Köleci uygarlığın ilk kurumlaşmış biçimleriyle doruk ve çöküş süreci kurumlaşmaları arasında çarpıcı geçiş örnekleri bulunmaktadır. Sümer ve Mısır İmparatorluklarının ilk kuruluş dönemleriyle doruğa ulaşan Greko-Romen imparatorluklar arasında Hititler, Hurri-Mitaniler, Fenikeliler ve Frigyalılar tipik geçiş sürecinin her alanında ekonomik, sosyal, siyasal, mitolojik, teknik ve bilimsel taşıyıcıları rolünü oynamaktadırlar. Doğu'nun büyük uygarlık kazanımlarını Batı'ya ve kendi yerel alanlarına taşıma aracıdırlar. Daha çok da bu yönüyle geçiş aşaması karakterindedirler.

Diğer önemli bir örnek, Bizans ve Sasani İmparatorluklarının, köleci uygarlıklarla feodal uygarlıklar arasındaki geçiş aşaması rolünü oynamalarıdır. Her ikisi de ilkçağla ortaçağ arasında, kölelikten feodalizme geçişin ara halkası konumundadır. Diğer önemli bir örnek olarak, Batı Avrupa monarşilerinin feodalizmle kapitalizm arasında oynadıkları köprü rolü de aynı kapsamdadır. Monarşiler feodalizmden kapitalizme geçişin ara aşamaları, geçiş biçimleri olmaktadır. Rus Çarlığı ve Osmanlı İmparatorluğu da bazı farklılıkları içerseler bile, benzer geçiş sürecine ilişkin örneklerdir. Bu tip geçiş dönemleri ve kurumlaşmış ifadeleri eski uygarlıkla yeni doğan arasında bir köprü oluşturmakta, her ikisinden uçları bağrında birleştirmektedir. Zaten bilimsel felsefenin bir gereği de, eski ve yeni uçların geçici birliğinin zorunlu bir aşama olmasıdır. Doğadaki tüm gelişmeler bu tip geçici birlik aşamalarından geçmek zorundadır. Gelişmenin bu diyalektiğinin, doğanın bir devamı niteliğindeki toplumlar için de geçerli olması kaçınılmazdır.

4- Eski uygarlık sisteminin derinleşen ve süreklileşen bunalımıyla yeni uygarlıksal çıkışın belirginleşmediği bu geçiş aşamasına ***Demok***

ratik Uygarlık Çağı demek uygun düşmektedir. 20. yüzyılın sonunda bir uzlaşma rejimi olarak demokratik yönetimlerin hakim duruma geçmesi keyfi bir tercih olmayıp, yaşanılan koşulların bir sonucudur. Bu duruma gelinmesinde kapitalizmin faşizm seçeneğiyle, reel sosyalizmin totalitarizminin iflas etmesinin belirleyici payı vardır.

Kapitalizmin faşizm tercihi sadece Hitlerci biçimiyle değerlendirilemez. Bu, kapitalizmin toptan gericileşmesinin kanlı rejim gerçeğinin, sermaye olarak da finans sermayesinin egemen hale gelmesinin doğurduğu bir süreçtir. Sadece kapitalizmin merkezlerinde değil, çevre ilişkilerinde ve kenar ülkelerinde de yaygınlaşmaya çalıştığı bilinmektedir. Tarihin tanıdığı en sert rejimler olması; çöküş koşullarının verdiği ürküntü, milliyetçiliğin dinsel taassubu bile geride bırakan şoven karakteri ve sosyalizmin bir sistem olma ihtimalinin güçlülük kazanmasından ileri gelmektedir. Başarısızlığının temelinde ise, genelde insanlığın kazandığı özgürlük düzeyiyle bilimsel-teknik devrimlerin başarıları yatmaktadır. Bu durum kapitalizmi yeni seçeneğe zorlamıştır. Faşizmin topyekün zaferi mümkün olmadığına ve çöküş de kabul edilemeyeceğine göre, uzun süreli bir uzlaşma sistemi kaçınılmaz olmaktadır. Bu uzlaşma rejimine demokrasi denilirken, fazla yabancısı değildir. Özellikle teknik devrimin büyük başarıları, demokrasinin sadece dayanmakla kalmayıp gelişmeyi en çok sağlayan rejimi olduğunu kanıtlaması, kapitalizmin artan güvenine yol açmaktadır. Demokrasi, baştaki sınırlı uygulamalarına karşılık, 20. yüzyılın sonlarında evrensel bir sisteme gidişin en uygun yaşam ve yönetim biçimi olarak kabul görmekte ve giderek yaygınlaşmaktadır.

Reel sosyalizmin totaliter yönelmesi, sosyalizmin daha da ilerletmesi gereken özgürlük ilkesiyle çelişmektedir. Bireyin toplum adına eritilmesi eşitlik amacına bağlansa da, burjuva liberalizmi kadar yaratıcı kılamayacağı ortaya çıktığında başarısızlığı kaçınılmazdır. Kölelikte en mükemmel eşitlik vardır. Kölelikte olmayan şey özgürlüktür. O dönemden beri insanlığın en önemli eylemleri biraz daha özgürlük için olmuştur. Reel sosyalizm, bir nevi zamana uydurulmuş Sümer rahip rejimidir. İlk kolektif köleliği Sümer rahipleri gerçekleştirmiştir. Bir nevi devlet köleciliği olmakta ve reel sosyalizmin devletçiliğine çok benzemektedir. İster sağ ister sol adına gerçekleştirilsin, devlet temelinde kurulan sistemlerin belki eşitliğe hizmeti olabilir, ama bu mutlaka birey özgürlüğünün feda edilmesiyle müm-

kündür. Devletin kendisi, sınıflı toplum koşullarında özgürlüğün inkarıdır. Daha da yoğun ve çok genişlemiş bir uygulama olarak reel sosyalist devletçilik, birey özgürlüğünü kapitalizmin çok gerisine düşürmüştür.

Özgürleştirmeyen rejimlerin özgürleştiren rejimler karşısında başarılı olmasının zor dışında başka bir yolu olamaz. Sovyet sistemi esas olarak bu noktada kaybetmiştir. Tabii bu gerçekliğin arkasında ideolojik kimliğin yanlışlıkları yatmaktadır. Birey kimliğini kapitalizm kadar özgürleştiren bir felsefi yaklaşımı gerçekleştirmeden, bunu gerçekçi bir eşitlik anlayışıyla bütünleştirmeden, yeni bir uygarlıktan bahsetmek ağır bir yanılgıdır. Kaba materyalist bir felsefeyi de yaşam kılavuzu olarak aldıktan sonra, kendini yeni bir kölelik düzeniyle karşı karşıya bulmak kaçınılmazdır. İnsan yaşamı gibi son derece karmaşık bir olguyu birkaç kaba materyalist klişeye indirgemek, güdülerine mahkum insanı yaratmanın kapısını ardına kadar açmış olacaktır. Sovyetler deneyimi biraz da bu gerçekliğin kanıtıdır. 20. yüzyılın şahlanan her türden milliyetçiliği ise, çağdaş kabilecilikten başka bir içeriğe sahip değildir. Nicel ve nitel olarak büyümüş kabilecilik olarak milliyetçiliğin yeni bir uygarlığa katkı sağlaması beklenemez. Çağdaş demokrasiyi çözümlerken, bu temel gerçeklerle ilişkili olarak bakmak gerekir. Nükleer dehşet dengesinde en totaliter devletçilikle bütün insanlar asker ya da işçi olurlar. Sınıflı toplumun katlanılabilir tüm ölçülerini aşan bu gelişmeler, tıkanmış devrim ve karşı-devrim yapılanmaları olup, normal rejim işlevini göremezler. Ne hiçbir devrim ne de karşı-devrim böylesi yapılanmalarla uzun süre ayakta kalabilir. Kalınamayacağı da çok sayıda örnekle güçlü bir biçimde kanıtlanmıştır.

Demokrasiye ilişkin birçok tanımlama yapılabilir. Sınıf karakteri, uzlaşmacılığı, barışçılığı üzerinde uzun boylu durulabilir. Teorik ve pratik gelişmesi derinliğine açımlanabilir. Kendi başına bir uygarlık sistemi olmadığı da belirtilebilir. Fakat ilk defa tüm halklar, kültürler, ideolojik, ekonomik ve politik tercihler adına en kapsamlı bir arada barış içinde gelişme ve yarışma olanağının çok yetersiz de olsa gerçekleştiğini söylemek mümkündür. 20. yüzyılın sonunda zaferi kesinleşen demokrasinin dar sınıf karakterini aştığını belirlemek büyük önem taşır. Bu döneme kadar uygulanan tüm demokrasiler dar bir sınıf damgasını taşırlar. Demokrasinin biçimde de olsa tüm resmi yurttaşları kapsamına almadığı, dar bir zengin yurttaş topluluğunun

yönetim biçimi olmaktan öteye gitmediği söylenebilir. Bir nevi ilk Athenna demokrasisi gibi sınıf gerçeklikleri esastır. Fakat 20. yüzyıl sonunda kesinleşen demokratik sistem bu darlıkları ileri düzeyde aşmış bulunuyor. Sadece sınıf kapsamını genişletmekle kalmıyor; en geniş düşünce, inanç, kültürel yaşam, ekonomik farklılıklar, siyasal partileşmeler gibi temel alanlarda özgür ifade ve örgütlenmeye olanak tanıyor. Bütün karşıtlar zora başvurmaksızın kendilerini değiştirme ve geliştirme şansına az veya çok sahipler. Burada sınıfsal ve ulusal, düşünsel ve inançsal, ekonomik ve kültürel, sosyal ve siyasal alanlarda karşıt mücadele ve dayanışma bitmiyor. İlişki ve çelişkiler dondurulmuyor. Sadece barışçıl biçimlerde ve geçerli yasalara bağlı olarak yürütülme dönemi doğuyor.

Demokrasinin daha insani bir öz taşıdığı kesindir. Çok kanlılığın yiğitlik ve büyüklük ölçütü olarak kullanılması, en barbar bir sınıflı toplum geleneğidir. Bunun o kadar yüceltilmesi ve kutsanması, aslında en lanetli bir gerçekliği örtbas etmek içindir. Korkunç katliamlarla kazanılmış hiçbir zafer kutsal olamaz. Eğer illa kutsallıktan bahsedilecekse, tüm insanlığın hayrına zorunlu doğum sancıları dışında, en az acıyla gerçekleşen ilerlemeler bu sıfata layık olabilir. Dolayısıyla sınıflı toplum tarihi boyunca onun kanlı yönetim biçimlerini aşarak herkesin, her etnik, dini, cinsi, ekonomik ve siyasi grubun kendini özgürce ifade etme rejimi olarak tanınlanabilecek ***çağdaş demokrasi***, kutsallık sıfatına en yakın yönetim ve yaşam biçimidir. Bu kapsamda da tarihte ilk defa gerçekleştiğini belirtmek yerindedir.

Çağdaş demokrasinin gelişimi içten ve evrimseldir. Kendini çarpıcı sonuçlarla ortaya koymaz. Ama zihnini ve ruhunu yaratıcı gelişmelerle doldurmak istiyorsa, insanlığın bu rejimden daha iyisini bulamadığı da rahatlıkla belirtilebilir. Demokrasinin neden ilk defa bu kapsamda gerçekleştirildiği sorununa yeterince yanıt verilmekle birlikte, yine de derinleşen ve süreklilik kazanan bunalım ile bunu aşmanın maddi imkanlarını ortaya çıkaran bilimsel-teknik devrimler demeyi bıkmadan tekrarlamalıyız.

Uygarlık çözümlemelerimizin kanıtlamaya çalıştığı önemli bir gerçeklik, sınıfların oluşması ve ortadan kalkmasının zorla gerçekleştirilmeyeceğini ortaya koymaktadır. Bunda daha çok teknik kapasite belirleyici olmaktadır. Teknik verimle bir topluluk gelişme imkanını kanıtlayınca, sınıfın oluşması kaçınılmazdır. Çünkü bu gelişmeden herkes yararlanmaktadır. Başlangıçta kölelik sistemi kuruldu-

ğunda bile, yaşam koşulları birçok köle açısından eskiye göre daha güvenli ve karın doyurucu niteliktedir. Sınıflaşmayı asıl doğuran bu maddi imkandır. Tarih boyunca tüm sınıfsal gelişme diyalektiği bu gerçekliği doğrulayıcı niteliktedir.

O halde kapitalist uygarlık döneminde sınıfları devrimle, zorla ortadan kaldırmak fiziki olarak mümkün olsa da, kurumsal olarak ortadan kaldırılamayacağı, imkan bulur bulmaz yeniden doğacağı, özellikle reel sosyalizmin deneyimlerinden iyi anlaşılmaktadır. Reel sosyalizmde zorla bazı sınıflar kaldırıldı. Ama daha piçleşmiş olarak yenilerinin oluşması engellenemedi. Nedeni yine teknik düzeydir. Teknik düzeyin müsaade ettiği, gelişmesine yol açtığı bir sosyal olgu, ancak bir teknik düzeyde gereksizleşirse ve ihtiyaç olmaktan çıkarsa ortadan kalkar. Devrimle, zorla, karşı-devrimle sosyal olgular belki engellenir, ama ortadan kaldırılamaz. Dolayısıyla teşkil edildikleri toplumlar da hem alt hem üstyapılarıyla ancak teknik gelişmeler kaçınılmaz kıldığında ortadan kalkar veya başka bir toplumsal biçime dönüşürler. Çağdaş demokrasilerden önce yapılan çılgınlıklar bu kuralın göz ardı edilmesine dayanmaktadır. Hem faşist totalitarizm hem reel sosyalist düzenler bu nedenle başarılı olamadılar. Ama onların isteyip de başaramadığı birçok gelişmeyi de, gelişen teknik imkan dahiline sokmaktadır. Herhalde Hitler'in elinde nükleer silahlar bugünkü gibi birikmiş olsaydı, istemediklerini yok edebilirdi. Çünkü teknik temel vardır. Artık kalabalık işçi ve köylü sınıfına gereksinim yoktur. Çünkü teknik gelişme bu tür sınıfların bu kapsamda varlığını gereksiz kılmıştır. Sonuçta belirleyici olanın zor değil, teknik olduğu açıktır.

Bu durumda çağdaş demokrasi hem teknik ayıklamaya, dolayısıyla gelişmeye en çok imkan veren, hem de bu temelde sosyal olguların zora başvurmadan, doğallık içinde ve bir nevi sosyal ayıklama yoluyla ortadan kalkmasına ve dönüşmesine imkan sunan en gerçekçi yol oluyor. Demokrasinin esas gücü, ona çok yürekten bağlı olanlardan değil, bu doğru çözüm yolundan ileri gelmektedir. Yapılan bilimsel çalışmalar, demokrasiyle ekonomik gelişme arasında sağlam ve kalıcı bir korelasyonun bulunduğunu ortaya koymuştur. Hiç şüphesiz bunun da altında yatan temel neden, oluşumun doğal düzenine en yakın toplumsal duruşun temsil edilmesidir. Burada doğanın rahipçe tarzı veya kaba materyalist bir yorumuna dayalı gelişmesinden bahsetmiyoruz. Olduğu gibi, kendi özgünlük yasaları da göz önünde

bulundurularak, toplumun dönüşüm yasaları ancak genel evrim kuramının çerçevesi içinde olabilir. Onun dışında veya onu aşan bir sosyal olgu yapıcılığı, insan cehaleti elinde ancak çılgınlıklara yol açabilir.

Demokratik çağın bazı özelliklerini daha yakından görmek önem taşımaktadır.

***a- Çağdaş demokrasi**, köleci dönemden beri sürekli yetkinleşen sınıflı topluma dayalı uygarlık sisteminin derin ve süreklileşen bunalımının ürünüdür.* Toplumun tüm ilke ve kurumlaşma sistemi büyük bilimsel-teknik devrim karşısında yetmezliğe düşmüştür. Bu durum ekonomik alandan ideolojik alana kadar genel bir savrulmayı, altüst oluşu ifade etmektedir. Tüm ilkelerden kuşku duyulmakta, kurumlar işlevsizliğe düşmektedir. Buna karşın yeni toplumsal sistem de belirginleşmekten uzaktır. İdeolojik kimliği ve temel kurumlarının ne şekil alacağı kestirilememektedir. Eskinin faşist restorasyonuyla yeninin devrimci Sovyetik yapılanmaları çözüm gücü olmadıklarını kanıtlamışlardır. Çağdaş demokrasi bu tarihi evrenin yönetim ve yaşam biçimidir.

***b-** Bilimsel-teknik devrimler, sınıflı toplum biçiminde yaşamayı ve uygarlaşmayı buna dayandırmayı bir zorunluluk olmaktan çıkarmış tır.* Teknik temel sınıflaşmayı değil, sınıfsızlaşmayı geçerli kılmaktadır. Sınıflı uygarlık teknik seviyeye dayalı olarak geliştiği gibi, mevcut teknik düzey artık bu tarzı toplumun önünde en temel engel olarak görmektedir. Teknik, sınıflı toplumun inkarını gerektirmekte; sınıflı toplumdan meslek toplumuna, yeni bir toplumsal kategoriye doğru zorlamaktadır. Çağdaş demokrasinin altyapısı, teknik temelin sınıflı toplumu bir zorunluluk olmaktan çıkarmasına dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, teknik devrim çağdaş demokrasinin en güçlü temelidir. Çağdaş demokrasiyle bilimsel-teknik devrim arasında tayin edici bir bağ oluşmuştur. Daha önceki hiçbir tarihsel dönemde bu yönlü gelişme ortaya çıkmamıştır. Dolayısıyla çağdaş demokrasi keyfi bir seçenek değil, yeni tarihsel aşamayı belirleyen tekniğin bilinçli ve örgütlü toplumu mümkün kılan maddi gücüne dayanmaktadır. İkisi birbirini en iyi besleyen seviyeyi yakalamışlardır. Birbirine gereksinim duymakta ve geliştirmektedirler.

***c-** Sınıfların ve her türden toplumsal olguların ortadan kaldırılması veya dönüştürülmesi zorla değil, ancak teknik ve bilimsel seviyenin değişmesiyle mümkündür* Zorla toplumsal olgu yaratılmaya-

cağı gibi, ortadan da kaldırılamaz. Dönüştürülmede de belirleyici olan zor değil, bilimsel-teknik temeldir. Belki bazı sınıfsal ve toplumsal olgular fiziki olarak ortadan kaldırılabilir veya oluşturulabilir. Ama zora dayalı oldukları için, bunlar başka zorlar karşısında ortadan kaldırılmaktan kurtulamazlar. Zorun temelinde cehalet belirleyici rol oynar. Pratik ve bilim cehaleti aştıkça, zorun anlamsızlığı daha da ortaya çıkar. İnsanlık tarihinde zor, büyük oranda bilim ve pratiğin gelişmeyişinin bir ürünüdür. Zorun yeni doğmakta olan bir toplumun ebesi olduğuna ilişkin teori doğru anlaşılmak durumundadır. Bir annenin doğum sancısında ebenin görevi, daha az sancılı ve sağlıklı bir doğuma yardımcı olmaktır. Ama tarihte uygulanan zorların niteliği, daha çok doğmuş sağlıklı çocukları, yani insanları daha da küçültmeyi, özgür gelişiminden yoksun bırakmayı, hatta sürü kimliğine koymayı, kimi zaman da yok etmeyi belirleyen bir karakter taşımaktadır. Ebelik ilişkisi fazla yoktur, daha çok cellatlık ve tutsak kılınayla ilişkisi vardır. Tarihte zorun çok abartılı ve amansız kullanılışı, toplumun doğal evrimini aşmakta ve onu zorlamaktadır. Teknik gerilik ve bilimin gelişmeyişi, bunun en temel nedenlerindendir. Sınıflı toplum uygarlığının emrindeki zor, başta devlet, ancak bu temel aşıldığında anlamını yitirir.

Bu tarihi dönem bir gerçek olmuştur. Dolayısıyla toplumun karşı-devrimci, gerici ve tutucu zorla devrimci zora dayalı dönüşüm ve yok etme teorileri anlamlı olmaktan çıkmışlardır. Çağdaş demokrasi toplumun doğal evrime uygun dönüşümünü esas almaktadır. Bunun bilimsel-teknik temelinin güçlü bir biçimde varolduğunun bilincine dayanmaktadır. Bundan, 'demokrasi devrimci ve karşı-devrimci zorun bir uzlaşmasıdır' gibi bir sonuç çıkarılamaz. Bu tür yaklaşımlar kesinlikle yanlıştır. Demokrasinin özünde zorla uzlaşma yoktur. Tersine demokrasi zorun toplumsal gündemden çıkmasını esas almaktadır. Bunun boyun eğmecilikle de ilgisi yoktur. Tersine en doğru özgürlüksel gelişmenin zorun geçerli olmadığı ortamlarda gelişeceğine inanılmaktadır. Çağdaş demokrasi bu yönüyle zora dayalı her tür uygarlıksal varlığın özeleştirisini de gerektirmektedir. Demokrasi köklü bir özeleştiri rejimidir. Zor karşısında tavır taktiksel, hatta stratejik değil, ilkeseldir. Demokrasinin en temel ilkesi, zoru dışlayan bir tarihsel dönemin varlığına inanma, bilim ve tekniğin gücüyle buna ulaşmadır. Bu ilke derin bir felsefi temeli ifade etmektedir. Siyasi ve yönetsel strateji ve taktikleri esas almamakta, bunları daha çok pratiğin gerek-

leri biçiminde değerlendirmektedir. Zora yönelik bu yaklaşım, çağdaş demokrasinin barışçıl karakterini öne çıkarmaktadır. Toplumsal barış doğal gelişmenin biçimi olarak kavranmakta, buna inanılmaktadır. Barışın zora boyun eğme olarak anlaşılmaması gerekir, tersine zorun devreden çıkarılması gibi bir anlamı vardır. Savaşsız bir toplum ve uygarlık dünyasına inanmakta, bunu esas almaktadır.

Meşru savunma , çağdaş demokrasinin diğer önemli bir ilkesidir. Çağdaş demokrasi ilişkilerinin olmadığı veya demokrasinin saldırıya uğradığı toplumlarda, meşru savunma temelinde varlığını savunmak en temel anayasal bir haktır. Demokratik olmayan yasalar ve rejimlere boyun eğmek, demokratik bir tutum olamaz. Bu yaklaşım, karşı saldırıyla antidemokratik güçleri yok etmeyi içermez. Daha çok toplumun genel bilinçlilik, örgütlülük ve gösteri hakkını süreklileştirip haksızlığı aşmayı öngörür. Uygulanan direnme kutsal savunma hakkına girmekte ve hukukun da özünü teşkil etmektedir. Meşru savunma, silahlı olma da dahil, kaynağını çağdaş demokratik ilkelerden alır. Bunu aşan bir eylem meşru savunma kapsamına giremez.

d- *Demokrasinin kapsamında sınıf, zümre, hakim ulus değil, tüm toplum esastır.* Tarih boyunca birçok demokratik kurum; sınıf, zümre ve etnik esasları aşmamıştır. Bunlara *"klasik sınıf demokrasileri"* demek daha uygundur. Çağdaş demokrasi ise, tersine toplumla ilgili tüm kimlikleri meşru kabul etmekte, hiçbirine yasak getirmemekte, özgürlük ve eşitlik haklarını savunmaktadır. Toplumsal kimlikler arasındaki farklılıkları sorun olarak görmemekte, zenginlik olarak kabul etmekte, hatta serpilip gelişmelerini teşvik etmektedir. Bu yönüyle çağdaş demokrasi, zora başvurmayan tüm ideolojik, kültürel, sosyal, ekonomik, siyasal, ırki ve cinsel farklılıklara dayalı örgütlenme ve eylemliliklere dayanan dinamik bir sistem değerindedir. Zemini bu tarz örgütlenmiş bir toplumsal mozaiği esas alınaktadır. Hep ak veya karaya benzeştirme eğilimlerini, demokrasiyi tehdit eden eğilimler olarak değerlendirmekte; bu yönlü otoriter ve totaliter rejim girişimlerini varlığına yönelinış tehlikeler olarak görmektedir. Demokratik sistemin bu dayatmalara karşı kendini savunma hakkını esas alınaktadır.

Topluma bu tarz yaklaşım, çağdaş demokrasinin gerçek gücünü teşkil etmektedir. Yaşamak ve gelişmek isteyen, birbirlerine dayanarak daha da zenginleşmenin sağlanabileceğine inanan tüm toplum kesimleri, demokrasinin en kararlı savunucuları, dolayısıyla güçleri-

dir. Bu anlamda çağdaş demokrasi demokratik toplumu esas almaktadır. ***Demokratik toplum*** her fikrin, inancın, kültürel varlığın özgürce bilinçlenmesini, örgütlenmesini ve yasal eylemini ifade etmektedir. Bastırılmış, örgütsüz ve bilinçsiz bırakılmış, korkudan iradesini ortaya koymayan durumlarda, toplumun demokratik olmasından bahsedilemez. Demokratik toplum olmadan, çağdaş demokrasiden de bahsedilemez.

e- *Çağdaş demokrasi demokratik devleti gerektirir.* ***Demokratik devlet***, temel karar ve yürütme organlarını toplumun seçmesine dayalı görevlendirmeyi esas alır. Hanedanlık, otoriter bir gücün dayatılması tarzında halkın seçimiyle ilişkisi olmayan görevlendirmeler devletin demokratik oylama karakterini ilgilendirir. Klasik devlet teorileri ve uygulamaları da, kendilerini ezici bir biçimde toplumun üstünde, ilahi iradenin tecellisi sayar, babadan veya çeşitli otoritelerden devralınan kutsallık maskesine büründürülmüş bir biçimde kendilerini takdim ederler. Bu yönüyle uygarlık tarihi, adeta devletin topluma karşı bir antidemokratikleşme tarihi olarak belirmektedir. Toplumun üstüne çıkma, toplumu sindirme, kendini gizleme, ilahi kaynaklı olduğuna inandırma, anlaşılmaz kılma devlet sanatı haline getirilmektedir. En iyi devlet toplumu en çok kontrol eden, dilediği gibi yöneten, sömüren, savaştıran devlet olmaktadır. Uygarlık önemli gelişmelerini bu yönlü devlet faaliyetlerinde bulmaktadır.

Çağdaş demokrasi ise, devletin bu niteliklerini tersine çevirmektedir. Kaynağını karmaşıklaşan toplum ilişkilerine dayandırmakta, kendini şeffaf ve açık hale getirmeye özen göstermekte, korku değil güven aracı olarak kabul edilmesini temin etmekte, sömürünün değil adil dağılımın güvencesi olarak görmek istemektedir. Klasik anlamda devletten çıkmaktadır. Daha çok toplumun karmaşık ilişki düzenini en üst düzeyde koordine etmek gibi bir tanımlamaya uygun hale gelmeye çalışmaktadır. Genel güvenlik, eğitim, sağlık, ulaşım ve diplomasi gibi alanlarda toplumun tek tek kesimlerinin üstesinden gelemeyeceği, özelleştirilemeyecek işlerin karar ve yönetim gücü olarak yeniden yapılanmayı esas almaktadır.

Günümüzde klasik devlet anlayışından çağdaş demokratik devlet anlayışına doğru yoğun bir değişim ve dönüşüm mücadelesi yaşanmaktadır. Çağdaş demokrasiye doğru en zor dönüşen kurum devletin kendisi olmaktadır. Şüphesiz bunda devletin uygarlık tarihi kadar eski, kökleşmiş kurum ve geleneklerinin belirleyici payı vardır. Fakat

bilimsel-teknik devrim karşısında fazla dayanamayacağını gördükçe, dönüşmekten başka çaresinin olmadığını görmekte ve dünya çapında bu yönlü gelişmeler her geçen gün büyük hız kazanmaktadır.

f- Çağdaş demokraside siyaset kurumu da devlet ve toplumun demokratikleşmesi yönünde dönüşmekte, devletle toplum arasında bir köprü rolünü oynamaktadır. Siyasetin demokratikleşmesi; devletten topluma, toplumdan devlete doğru akış kanallarının gelişmesi ve kurumlaşmasının önem kazanmasıdır. Bu durum dinamik siyaset kavramına ve uygulamasına yol açmaktadır. Daha önceleri siyaset toplumun dışında, rolü ve organları belirlenmiş, kuralları gelenekselleşmiş donuk bir kurum niteliğindeydi. Siyasetin bu gerçekliği, değişimi zorla, darbe yoluyla sağlamayı kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yüzden değişimler hem zor hem de kanlı gerçekleşmektedir. Demokratik siyaset ise, düzenli seçimlerle ve çoğulcu parti anlayışıyla, istenilen fikir ve program altında, her kültüre ve gruba kendini demokratik devlete yansıtma şansı vererek, değişimlerin barışçıl ve hızlı aralıklarla gerçekleşmesine uygun bir sistem olmaktadır. Değişimin hem şansı hem yöntemi herkese açık bırakılmaktadır. Bu durum demokratik partileşmeler, lobiler ve çeşitli sivil toplum kuruluşları için siyasi karar organları üzerinde oldukça etkili olma yolunu açmaktadır. Adeta üçüncü bir alan doğmaktadır.

Demokratik siyaset araçları da diyebileceğim bu alan yeni gelişim sağlamaktadır. Daha önceki çağlarda yasaklı kılınmalarından ötürü gizli çalışmak zorunda kalan bu araçlar, çağdaş demokrasilerde vazgeçilmez araçlar konumuna gelmektedir. Siyasal partiler başta olmak üzere ekonomik, kültürel, sanatsal, sosyal, sportif, bilimsel, çevresel ve teknik alanlarda daha çok mesleki özelliği olan bu kurumlaşmalara bir bütün olarak sivil toplum kuruluşları denilmektedir. Klasik devletle toplum arasında, çağdaş demokrasinin gelişim tarihinde en önemli toplumsal gelişme araçları olarak sivil toplum kuruluşları, demokratik yaşamın vazgeçilmez araçlarıdır. ***"Üçüncü alan"*** denilmesi önemlidir. Tarihte üçüncü alan ilk defa bu biçimiyle ortaya çıkmaktadır. Çağa demokratik uygarlık niteliğini vermesi de bu öneminden ve yeniliğinden ötürüdür.

g- *Çağdaş demokrasinin gelişiminde insan hakları ve kadın özgürlüğü, önemi en çok artan konuların başında gelmektedir* İnsan haklarını ve kadın özgürlüğünü kapitalist toplumun bir kurumu saymak eksik bir değerlendirme olur. Tersine bunlar kapitalist uygarlı-

ğın aşılması sürecinde, onun geleneksel yönetim ve yaşam gerçekliğinin yetmezliğinin açığa çıkmasıyla gelişme sağlamışlardır. İnsan hakları ve kadın özgürlüğü, toplumun genel demokratikleşmesinin iki temel parçasıdır. Klasik uygarlık çerçevesi aşıldıkça gelişim şansı artmakta ve yeni uygarlık gelişmesine giden yolda süreci en çok belirleyecek iki temel olgu olmaktadır. Kapitalist toplum koşullarının bir ürünü değil, onu geride bırakan toplumsal gelişmenin ürünleridir. Bu yönüyle çağdaş demokratik ölçülere yanıt verici niteliklerdir. Çağdaş demokrasinin gelişimi, kendisini en çok insan hakları ve kadın özgürlüğünde göstermektedir. Yeni uygarlıksal çıkışın belirlenmesinde her iki konu başat rol oynayacağa benzemektedir. Tarih boyunca adeta sınıflı toplum defterinden silinen insan hakları ve kadın özgürlüğü, yenilenmenin en temel alanları olarak büyük gelişme sağlamaya adaydır. Yeni uygarlığın yasal çerçevesini temelde insan hakları belirlerken, toplumsal zeminini de esas olarak kadın özgürlüğü teşkil edecektir. Çağdaş demokrasinin evrimini ve derinliğini bu iki alanda sağlanan gelişmeler tayin edecektir.

h- *Çağdaş demokratik uygarlığın felsefi temelleri konusunda açık olmak, inandırıcı ve bilinçli katılım açısından önem taşır.* Demokrasi, ilkesiz ve her kesimin çıkarlarına göre yorumlayabileceği bir sistem değildir. Bilime dayalı bir felsefeye ve bundan kaynaklanan ilkeli, programlı ve eylem anlayışı olan sistematik bir dünya görüşüne sahiptir. Diyalektik materyalizmin zıtların varlığı, birliği ve dönüşümüne dayalı kuralı, çağdaş demokrasinin en güçlü dayanağıdır. Çağdaş demokrasinin temel zıtlığı, eski sınıflı topluma dayalı uygarlık gerçekleriyle yeni uygarlıksal gelişmenin ortaya çıkardığı gerçeklerin oluşturduğu zıtlıktır. Yani eski uygarlığı tez, yeni uygarlıksal olguları antitez olarak değerlendirirsek, ortaya çıkacak olan sentez sürecin son aşaması olacaktır. Çağdaş demokrasi henüz gelişmesinin başlangıcındadır. Eski uygarlık olguları daha etkin ve fazladır. Ama bu olguların bunalımlı, yıpranmış ve güçsüz konumlarına karşılık; yeni uygarlıksal gelişmeyi zorlayan olgular az, fakat geleceği temsil ettikleri için genç, diri ve güçlüdürler. Teknik koşulların ve demokratik kriterlerin varlığı sayesinde, bu karşılıklı güç konumlarının fazla zora başvurmadan, daha çok doğum sancısına benzeyen zorluklarla, üst düzeyde yeni diyebileceğimiz bir sentezle sonuçlanması sağlanmaktadır.

Felsefenin bu temel ilkesi, aslında çağdaş demokrasinin olgu, ilişki ve dönüşüm kavramlarına verdiği anlama denk düşmektedir. Ta-

rihsel diyalektik materyalizm, çağdaş demokrasiyle, açık ve uygulanabilir bir toplum, siyaset ve devlet sistemine ulaşmaktadır. Kaba materyalist ve idealist dünya görüşlerinden kaynaklanan, kaba zora dayalı, durgun, evrimsiz ve değişime kapalı sistemler toplum, siyaset ve devleti çözümsüzlüğe itmekle büyük tahribatlara uğratmakta ve sonuçta çözülerek yine de tarihin diyalektik kuralına uymaktan kaçınamamaktadır.

Sonuç olarak demokratik uygarlık çağı; sınıflı uygarlık çağlarının bilimsel-teknik evrime bağlı olarak aşılmasının tam sağlanamadığı, yenisinin ise tam belirginleşmediği uzun süreli bir tarihsel dönemin kavramlaştırılmasını ifade etmektedir. Yeni ile eski iç içe, ama barışçıl tarzda dönüşümü öngörmektedir. Mevcut teknik düzeyin, zora başvurmaksızın, her türlü dönüşüme maddi zemin oluşturacak kadar elverişli koşullar sağladığı görüşüne dayanmaktadır. Klasik devletle kapalı toplumun aşıldığını, üçüncü alan olarak sivil toplumun etkinlik kazandığını ileri sürmektedir. Birinci ve ikinci alan olan devlet ve toplum arasında üçüncü alan olan sivil toplumun sivrilmesi, federatif yönetim ve yaşam tarzını öne çıkarmaktadır. İdeolojik, ekonomik, sosyal, etnik, cinsi, ırki ve siyasi farklılıklar toplumun zenginliği olarak düşünülmekte, her grubun ifade özgürlüğüne sahip olarak istediği bilinç ve örgütlülükle sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşama aktif olarak katılımına dayanmaktadır. Bu tarz yönetim ve yaşamın en doğru ifadesi, toplumun ve devletin federatif temelde gerekli her tür kurumlaşmaya kavuşması olmaktadır. Monolitik, otoriter ve totaliter yönetim ve yaşam tarzı ne kadar çağdaş demokratik değerlere ters düşüyorsa, sivil toplum kuruluşlarına dayalı federatif yönetim ve yaşam tarzı da çağdaş demokrasiye o kadar uygun düşmektedir. Buna dayanarak çağımızın genel bir kavramlaştırılmasını yapmak istediğimizde, ***Dünya Demokratik Federasyon Çağı*** dememiz uygun düşmektedir.

5- Sınıflı topluma dayalı uygarlık tarihinin aldığı en son biçim kapitalist uygarlık çağıdır. Bu çağın çöküş döneminde ortaya çıkan en önemli olgu, gerçekleşen büyük bilimsel-teknik devrimlerin toplumların dönüşümünde zorun rolünü meşru savunma koşulları dışında geçersiz kılmasıdır. Kaldı ki, tarihte egemen ve sömürücü politikaların hizmetinde zor büyük oranda tahribat ve yıkım dışında bir anlama sahip olmamıştır. Mülkiyetin hırsızlık karakterinin verdiği korkuyla yönetici kesimi en büyük güvence olarak zoru görmüş, onu

kutsamış ve abartılı kahramanlık öyküleriyle sürekli yüceltme gereği duymuştur. Hatta ilk mitolojilerde zor nedir bilmeyen tanrılar, sınıflı toplumun gelişimiyle, özellikle feodal çağda en çok cezalandıran ve kahreden sıfatlar yüklenmişlerdir.

Zorun rolü toplumsal dönüşümlerde sanıldığından daha azdır. Toplumsal süreçlerin niteliksel sıçrama dönemlerinde, tutucu engelleri aşmak açısından, zor bir dönüşüm rolü oynamaktadır. Bu tür zor eylemleri kısa süreli ve niteliksel bir sıçrama gerçekleştirirken, sonra aşılmak durumundadır. Halbuki tarih boyunca uygulanan ve süreklilik kazanan zorun büyük kısmı fetih, işgal, talan ve benzeri eylemlerle haksızlık içermekte, tahribat ve yıkıma yol açmaktadır. Bunu örtbas etmek için, bu tür eylemlerin tanrının emri gereği olduğu söylenmekte, ölünürse şehit, kalınırsa gazi gibi sıfatlarla kutsanmakta, bu da yetmedi mi ganimetten büyük paylar verilerek mükafatlandırılmakta, aslında böylece lanetli bir tarih yazılmaktadır. Bu anlamıyla yazılanların tarihi en lanetli tarih olarak değerlendirilirken, mazlumları da insanlığın gerçek vicdanı ve emek kahramanları olarak yüceltmek, doğru bir tarih yazmak anlamına gelmektedir. İlerici sistemlerin savunulması ve yayılması da gerçek özüne sadık olma koşullarıyla aynı yüceliğe sahiptir.

Uygarlık tarihinin zor çözümlemeleri doğru yapılmaktan uzaktır. Tarihe damgasını vuran, egemen ve sömürücü sınıfın yüceltilmesini ve yönetici konuma gelmesini ifade eden mitolojik, dini ve felsefi görüşlerin ağır etkisidir. Tarih bu görüşlerin etkisiyle çok haksız, rolün gerçek sahiplerini tersyüz gösteren, gerçekten tarih olabilecek olguları göz ardı eden en tehlikeli kurgusal edebi metinler olmaktan öteye bir anlam ifade edemez durumdadır. Öncelikle bu tür tarihin tarihini doğru yazmak gerekir. Ancak bu görev başarıyla yerine getirilirse, daha çözümleyici bir tarih yazma şansı doğar. Belki de tarihte en büyük haksızlık, tarihin bu tür yazımına dayalı olarak yapılmıştır. Daha da olumsuz olanı, bu tarihi esas alan, bundan etkilenen ve adına tarihi kişilikler ve kurumlar denen olguların yaptıkları eylemlerin zincirleme haksız akışıdır. Yanlış yazılan tarih hep yanlış yaptırır. Doğru pratiğin bir koşulu da bu nedenle ve öncelikle doğru bir tarih anlayışıdır. Doğru bir tarih anlayışı ise, uygarlığın doğru çözümlenmesinin başlangıç adımıdır.

Bu savunmayla yapmaya çalıştığımız da, en amansız bir süreçte doğru bir tarih ve uygarlık çözümüne taslak düzeyinde de olsa bir

katkıda bulunmaktır. Ortada büyük haksızlık, komplo olduğunda ilk yapılması gereken iş, haksızlıkların tarihsel ve uygarlıksal temelini açıklığa kavuşturmak ve tarih yaptıklarını sananların alçak komplocular olarak çirkin maskelerini düşürmektir. Batı'nın ve Doğu'nun tüm önemli merkezlerinden komplovari yaklaşım sahiplerini, arkalarındaki dünya görüşlerini ve sefil yaşamlarını ortaya koymak, insanlığın büyük savunması anlamına gelmektedir.

En son olarak kapitalist uygarlık çağının yaşadığı süreç birçok değerlendirmeye konu olmuştur. Muhafazakar tarih bakış açısına sahip olanlar, yaşanılan dönemi *"tarihin sonu"* olarak değerlendirirken, devrimci yaklaşımla bakanlar *"sosyalizm çağı"* olarak değerlendirmek istemişlerdir. Bu yaklaşımların arkasındaki felsefe, birincisi için durgun bir idealizm olurken, ikincisi için kaba materyalizm olmaktadır. Bunlar yaşanılan çağın tüm karmaşıklığını görmekten ve çözümlemekten uzaktır. Postmodern uygarlık yaklaşımları da, fazlasıyla pragmatik ve günübirlik yaşama gömülmüş sistemsiz görüşlerdir.

Süreci derinliğine belirleyenin bilimsel-teknik devrimler olduğu doğru bir yaklaşımdır. Tüm toplumsal sistemlerin dönüşümünü belirleyen gelişmelerin maddi temeli, varılan teknik düzeydir. Fakat bu kendi başına tekniğin dönüştüreceği anlamına gelmez. Burada devreye girmesi gereken, ideolojik kimlik sürecidir. Eski düzenin aşılması ve yeninin uç göstermesi, ideolojik doğuş olmadan asla gerçekleşemez. Bunu şuna benzetebiliriz: Tarla olmadan tohum yeşermez. Açılan yeni tarlayı tekniğe benzetirsek, tohum da ideolojik kimliği çağrıştırmaktadır.

Kapitalist çağın ideolojik kimliği M.S 15. ve 16. yüzyıllardaki Rönesans'la şekillenmiştir. Yeterince işlendiği için tekrarlamayacağız. 17-18 ve 19. yüzyıllarda en büyük gelişmesini, kurumlaşmasını ve yayılmasını sağlamış ve tamamlanmıştır. Bu konular da ana hatlarıyla gösterildi. 20. yüzyıl ise, bunalım ve bunalımdan çıkış için yeniden paylaşım savaşları ile karakterize edilmektedir. İki dünya savaşı ve çok sayıda bölgesel savaşlarla sistemin aynen, klasik yöntemlerle kendini sürdüremeyeceği kanıtlanmıştır. Eski tarz emek sömürüsü, klasik ve yeni sömürgecilik uygulamaları kendilerini aşılmaktan kurtaramamışlardır. Ama bu durumlar yeni bir uygarlığın, hele bir dönemler yaygınca iddia edildiği gibi sosyalist çağın başladığı ve kurulduğu anlamına gelmemekte, daha çok üretimin, paylaşımın ve yönetimlerin dönüşüm geçirmesi anlamını taşımaktadır.

Bu gerçeklik daha çok 20. yüzyılın sonlarında netlik kazanıp, çağdaş demokratik uygarlık olarak tanımlanmaktadır.

Çağdaş demokratik süreçte kapitalist sistem ortadan kalkmış olmamakta, ama daha önceki sınırsız egemenlik çağını geride bırakmış olmaktadır. Egemenliği, sömürüsü ve yaşam tarzı ileri düzeyde bir sınırlandırmaya tabi tutulmaktadır. Çağdaş demokratik kriterlerin kendileri kapitalizmin dizginlenmesi, zapturapt altına alınmasıdır; istediği gibi sömürme ve yönetme gücünü emekçilerle ve halklarla paylaşmaya zorlanmasıdır.

Şüphesiz bunda emekçilerin ve halkların mücadelesi belirleyici rol oynamakla birlikte, bu ancak teknik gelişmenin çok ileri boyutlara varmasıyla mümkün olabilmiştir. Tarih boyunca emekçiler ve halklar çok büyük mücadele verdiler. Ama iktidarların ve sömürünün en aşırı düzeyde uygulanmasını önleyemediler. Bunda en önemli etken yenilgileri değildir. Daha çok teknik düzeyin kendi lehlerine bir paylaşıma ve katılıma imkan vermemesidir. Ancak 20. yüzyılın ikinci yarısındaki büyük bilimsel-teknik devrimler, artı-değer ve siyasi iktidar üzerinde bir yeniden paylaşıma ve katılıma imkan tanıyacak bir düzeye gelince, sömürü ve iktidarın sınırlandırmasının objektif koşulları güçlü bir biçimde doğmuş bulunmaktadır. Çağdaş demokrasi, bu objektif koşullardan sonradır ki büyük atılım göstermektedir. Hem ideolojik kimlik olarak hem siyaset kurumlaşması olarak kendisini sistematize etmesi bu objektif koşullarla yakından bağlantılıdır.

O halde çağdaş demokrasi, başka bir açıdan, kapitalist uygarlık sisteminin tüm sömürü ve yönetme mekanizma ve kurumlarının emekçiler ve halk grupları tarafından yeniden paylaşıma ve katılıma elverecek tarzda düzenlenmesi ve yönetilmesi anlamına gelmektedir. Bu sistemde ne eskiden olduğu gibi kapitalizmin tek taraflı sömürüsü ve iktidarı belirlemesi ne de emekçilerin ve halkların kapitalist sistemi tümüyle ve zorla devirip kendi sistemlerini devrimci tarzda kurmaları söz konusudur. Tersine iki taraf da kendi katı ve tek taraflı ütopya ve çıkarlarını sınırlandırmayı kabul etmektedir. Barış içinde demokratik hukuk devletinin kurallarına göre bir yaşam tarzı esas alınmaktadır. Tekniğin yol açtığı verim, artı-değer ve diğer tüm alanlardaki değer üretimleri, demokratik siyaset mekanizmaları kullanılarak yeniden paylaşıma tabi tutulmaktadır. Bunun için her kesime siyasi iktidara katılım hakkı tanınmaktadır. Kimi zaman zorlama ve sertleşmeler olsa da, bu sistem üzerinde uzlaşmak, kavga içinde yi-

tip tükenmeye tercih edilmektedir. Daha doğrusu, bu da yine tekniğin belirlediği, insanlığı toptan yok edebilecek kadar gelişmiş silah teknolojilerine dayalı saldırı ve fetih savaşlarının herkese kaybettirmesinin kaçınılmazlığından ileri gelmektedir.

Böylesi bir objektif temel kazanan süreç içinde, kapitalizmin klasik biçimini dayatamayacağı açıktır. Hem teknik hem de emekçilerin ve halkların mücadeleyle kazanılmış özgürlük düzeyleri buna izin vermeyecek bilinç ve örgütlülük düzeyine ulaşmıştır. Keyfi bir tercihin değil, koşulların belirlediği yeni bir dönem söz konusudur. Bu gerçekliğe, kapitalizmin demokratik dönüşüme razı olması da denilebilir. Kapitalizm kanlı maceralarla kazanıp yok olmaktansa, evrimci bir süreç içinde kazanma ve gerektiği kadar paylaşabilmeyi sistemin gereği saymaktadır. Bunlarla ne klasik kapitalizmin eski günlerine dönmesi söz konusudur ne de devrimlerle yok olması geçerlidir.

Süreç içerisinde yavaş yavaş ve yeni uygarlık şekillenmeleri geliştikçe erimesi olanaklı görülmekte, tipik bir dönüşümün varlığına inanılmaktadır. Bunun da temeli yine bilimsel ve teknik gelişmelerde görülmektedir. Çağdaş demokrasinin 20. yüzyılın sonlarında bu kadar etkili olmasının temelinde de, yine bu sürece en gerçekçi cevabı vermesi vardır. Bilişim ve iletişim teknolojisinin topluma kazandırdığı muazzam bilinçlenme olanağı, sivil toplumun üçüncü büyük alan olarak kazandığı güç ve siyasetle devletin demokratik kanallara açık olma zorunlulukları, tek başına bir sınıfsal egemenliğe imkan vermeyecek karmaşıklıkta ve güçtedir. Demokratikleşen toplum ak veya kara ikilemini kaldıramayacak kadar çok renkliliktedir. Çok sayıda teknik mesleki kuruluş olmadan, sadece siyasi yönetimle toplum işleri bir gün bile yönetilemeyecek durumdadır. Daha da temel olanı, özgürleşen bireyi klasik otoriter ve totaliter anlayışla yönetmenin teknik nedenlerle imkansız hale gelmesidir.

Sonuç olarak, kapitalist uygarlık çağdaş demokratik ölçüler içinde kendini yeniden tanımlamakta, ideolojik kimlik kazanmaya çalışmakta ve tüm ekonomik, sosyal ve siyasal kurumlaşmalarda ilgili toplumsal kesimlerle uzlaşmaya dayalı bir yönetim ve yaşam tarzını kabul etmektedir. Bu durum sınırsız sömürü ve egemenlik çağlarının geride kaldığını kanıtlarken, yeni uygarlıksal gelişmelerin de tarihin gündemine girdiğini göstermektedir. Şüphesiz yeni uygarlık olguları ve ilişkilerinin belirlenmesinde, bilimsel-teknik gelişim objektif koşulların temelini teşkil etmektedir. Bu zemine dayalı yaratıcı ideolo-

jik kimlik oluşumları, çağın temel bunalımlarının karakterini aştırabilecek kurumsal olgular serpilip boy verecektir.

6- Kapitalist sisteme karşı oluşan sosyalist ideoloji ve yol açtığı sosyalist sistem, farklı bir uygarlık haline gelmeyi başaramamıştır. İster ideolojik kimliğinden kaynaklansın, ister bir erken doğum veya yaptığı yanlışlıklar sonucu olsun, emekçilerin ve halkların özgürlük ve eşitlik istemlerini farklı bir uygarlıksal gelişmeye dönüştürememiştir. Bu yönlü iddialarına rağmen, sonuçta bir devlet kapitalizminden öteye varamamıştır. Tarihte buna benzer birçok ideolojik akım ve sosyal hareket yaşanmıştır. Dini temellerde olsa ve kabile düzenlerine dayansa da, Hz. İbrahim ve Musa'nın çıkışları ilk halleriyle kabile sosyalizmini teşkil ederler. İlkçağın Ortadoğu'sunda özellikle Asur egemenliğinin altüst ettiği, yer değiştirttiği ve dehşete boğduğu topluluklar, ancak mistik tarikatlar şeklinde kolektif yaşam düzeniyle varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Kaldı ki, ilk Sümer ve Mısır rahip düzenleri ilk devlet sosyalizminin kutsal örnekleridir; Sovyet düzenlerine benzer devlet ekonomisiyle uygarlık yolunu açmışlardır. Daha önceki neolitik toplumda ana-kadın etrafında tam bir komünal toplum düzeni oluşturulmuştur. İlkel sosyalizm de diyebileceğimiz bu toplumsal düzen devleti tanımadığı gibi, binlerce yıl yaşanmıştır. İnsanlık esas mayalanmasını bu düzenden sağlamış olup, eşitlik ve özgürlük hayallerini sürekli besleyen bir cennet kavramıyla hep anmak istemiştir.

İsa ve sonrasında yaşanan üç yüz yıllık Hıristiyanlık hareketi, süre ve kapsamıyla dinsel sosyalizmin en parlak bir örneğini sunmaktadır. Bu dönemin öğreticileri, ideoloji ve pratiği kişiliklerinde öylesine temsil etmişlerdir ki, o döneme kadar tarihte eşlerine ender rastlanmaktadır.

İslamiyet'in çıkışı, komünal tarzın diğer seçkin bir örneğidir. Üyeleri arasındaki eşitlik ve saygı kutsal bir aile biçimindedir. Ümmet, saf haliyle bir nevi feodal dönem sosyalizmidir. Hem Hıristiyanlık hem Müslümanlık devletleştikten ve kişilerle hanedanların rolü arttıktan sonra ümmet sosyalizminden uzaklaşmışlardır. Gelişen özel mülkiyet başlangıçtaki sosyalist karakteri yozlaştırmış, basit ve içi boş bir ideolojik kabuk haline getirmiştir. Bu özelleştirmeye tepki olarak birçok mezhep ve tarikat ideolojik saflıklarını ve kolektif yaşam düzenlerini uzun süre sürdürmüşlerdir. Ortaçağın birçok dinsel görünümlü hareketlerinde yaşanan, aslında ezilenlerin egemen ve

sömürücü düzene karşı kolektif düzenini temsil etmektedir. Teknik temellerinin zayıflığı, bu hareketleri alternatif bir eşitlik ve özgürlük düzeni haline getirememektedir. Bazılarının yüzlerce yıl yaşamalarına, hatta devlet düzeyinde siyasi bir otorite haline gelmelerine rağmen, alternatif bir uygarlık modeli haline gelememeleri, bilimsel-teknik temelin zayıflıklarıyla bağlantılıdır. Ayrıca ideolojik kimlikleri özünde sınıflı toplum düzenini içermektedir. Dolayısıyla ancak hayallerinde eşitlik ve özgürlük istemlerini canlandırmışlardır. Bu temelde tanrısal ve beşeri aşklara yönelmişler, cennet hayalleri beslemişler, kardeşlik özlemlerini diri tutmuşlar, güçlü bir ahlaki ve edebi geleneğe dönüştürmüşlerdir.

Bu eğilimlere filozof okullarını da eklemek gerekir. Felsefi temellerdeki okullar güçlü sosyalist yaklaşımları temsil etmekten geri durmamıştır. Yüzyıllarca süren felsefe partilerini oluşturmuşlar, birçokları azgın saldırılara karşı kahramanca direnmişlerdir. İnancın ve bilincin korunması uğruna, bu savaşları tarihin eşitlik ve özgürlük içerikli sosyal hareketleri olarak tanımlamak gerçekçidir ve yerindedir.

Kapitalizmin doğuşunda bile *"Utopia"* ve *"Güneş Ülkesi"* ideal bir sosyalizmin hayalini canlandırmaktadır. Kapitalizmi doğuran özgürlük hayalleri uğruna, sayısız insan ve topluluk dinsel dogmatizme karşı kahramanca savaşmıştır. Onlar savaşırken, herkesi bireysel tutkularına hizmet ettirmek için değil, eşitlik, özgürlük ve kardeşlik uğruna hareket ettiklerinden asla kuşku duymuyorlardı. Fransız Burjuva Devrimi'nin bile temel sloganı ***"Eşitlik, özgürlük ve kardeşlik"***tir.

Bilimsel sosyalizmin kurucuları olarak ***Karl Marks*** ve ***Friedrich Engels*** bile ideolojik kimliklerini Alman felsefesi, Fransız sosyalizmi ve İngiliz işçi sınıfı hareketlerini esas alarak kurduklarını çekinmeden söyleyeceklerdir. Bu kısa anlatım bile, neolitik çağın ilkel komünal düzeninden bilimsel sosyalizm aşamasına kadar, emekçilerin ve ezilen halkların eşitlik ve özgürlük içerikli bir ideolojiyle kardeşliğe dayalı bir komünal yaşam uğruna her zaman mücadele ettiklerini, büyük acılar çektiklerini ve kahramanca direndiklerini göstermektedir. Eğer bunlar hak ettikleri düzenlerini kuramamışlarsa, bunun nedeni ne az inanç ne az mücadeledir; henüz bu kutsal amaçlarını gerçekleştirecek teknik koşullara sahip olamadıklarıdır; teknik geriliğin onları sınıflı toplum uygarlığına mahkum kılmasından ötürüdür.

Komünist Manifesto rehberliğinde yürütülen işçi sınıfı hareketi, bu tarihsel zincirin son eşitlik ve özgürlük hareketidir. Manifesto'nun yazarları kendilerinden önceki hareketlerin ütopik karakterlerinin farkındadır. Bu nedenle bilimsel olmaya büyük özen gösterirler. Fakat bu bilimsellik kendi çağlarıyla sınırlıdır. Kapitalizm en olgun çağını yaşamakta, daha yeni yeni bunalımlarla yüzleşmektedir. Kendine güveni sonsuzdur. Tarihi kendisiyle başlatmakta ve sonsuz kılmaktadır. Ne kadar bilimsellik içerse de, bu sosyalizm henüz ayağını yere sağlam basmamıştır. İşçi sınıfı hareketi çocukluk aşamasındadır. Sömürgecilerin kurtuluş hareketlerinden ses yoktur. Buna rağmen 19. yüzyılın ortalarından itibaren Birinci ve İkinci Enternasyonal'in kuruluşuyla, ideolojik ve pratik olarak sınıf tavırlarını cesurca ilan etmekten geri durmamışlardır. Saygı duyulacak yanları bilimsel duruşları, emeğin hakkını her koşulda aramaları ve savunmalarıdır. İşin peygamberce yanı buradadır. 'Strateji uygun mu değil mi' tartışmaları böylesi dönemlerin dili olamaz. İsa, kendi Rabbine inancından başka hiçbir silahı olmaksızın, o korkunç Roma'nın dünya düzenine karşı çıkarken, strateji ve taktik düşünecek durumda değildir. Ama tarihi anın en güçlü, insanlığa ve sonsuz özgürlük çağına aşama yaptıracak adımı atmaktan en ufak bir tereddüde düşmeyecektir. Bu tarzda atılan adımlara kutsallık bahşedilmektedir. Sosyalizmin kurucu kahramanlarının ve ilk sosyal tabanlarının hareketleri de, bu anlamda kutsallık arz etmektedir. Siyasal başarı veya acı kayıplar, işin özü yanında ikinci düzeyde sorunlar olmaktadır.

Paris Komünü'nün başarısızlığı veya İkinci Enternasyonal'in çöküşü, bilimsel sosyalizmi kendi amacına daha da sarılmaktan alıkoyamayacak, ***leninist*** aşamayla büyük bir siyasi güce ve devlet gücüne ulaşılacaktır. Klasik tanımla, dünyanın üçte birinin, proletarya ve ezilen halkların sosyalist uygarlık çağına geçtiği ilan edilecektir. Kapitalizmle her alanda başarıyla rekabet edildiği ileri sürülecektir. Gerçekten tarihte ilk defa olarak, ezilenlerin eşitlik ve özgürlük cumhuriyetleri kendi ayakları üzerinde uzun süre yaşama gücünü gösterecektir. Ama daha ömürlerinin ilk yüzyılını doldurmadan, 20. yüzyılın sonuna varmadan, bu cumhuriyetler çözülecekler ve tarihi önemini yitireceklerdir. Burjuvazinin propaganda amaçlı bilim adamları, bu gelişmeyi sosyalizmin iflası olarak ilan edecekler, marksistler de çeşitli biçimlerde ihanet olarak yargılayacaklardır; sosyalizme mümince bağlı olanlar tarafından ise kutsal hayallerinin yıkılışı ola-

rak değerlendirilecektir. Daha da soğukkanlı olanlar ve gerçekten bilimsel yaklaşmaya çalışanlar için, burada ne büyük bir hayal kırıklığı ne de ihanet gibi sübjektif yargılamalarla kolay çözüme gidilmesi söz konusu olacaktır. Olan bir şey, olması gerektiği için olmuştur. Arzulanan ve hayal edilen, özünde ona layık olmadığı ve onu temsil etmediği için çözülmüştür. Buna sevinmek veya üzülmek yerine, gerçeğin bunun neresinde olduğu sorgulamasıyla onu aramak her zaman bilimin yolu olmuştur ve başarıya da bu yoldan gidilmiştir.

Sovyet deneyimi derinliğine çözümlemelere tabi tutulmamış, daha da önemlisi çözülüşünün tüm sonuçları henüz kendini göstermemiştir. Birçok husus karanlıkta veya yeni dönemi bekler görünümündedir. Buna rağmen, ortadaki olgulara bakıldığında bunun başarısız felsefe ve uygulamaları belli olmaktadır. Uygulananın sosyalizm mi milliyetçilik mi, özgürlük mü totalitarizm mi, eşitlik mi devlet kapitalizmi mi biçiminde sorgulanması yeni gelişmektedir. Bu sorular gerçekten bilimsel sosyalizm bilincini ve inancını taşıyan sayısız kahramanın ve milyonlarca emekçi insanın kutsalca yürüttükleri mücadelelerinin tarihi önemini asla basitleştirmiyor; 'bu mücadeleler boşa gitti' demiyor. Tersine, bu değerlere sahip çıkmanın biricik doğru yolu olarak, bu pratiğin gerçekten bilimsel süzgeçten geçirilerek doğru çözümlenmesinin vazgeçilmez önemini ortaya koyuyor. Bu görev başarıyla yerine getirilmeden, kutsal özgürlük ve eşitlik amaçlarına daha da başarılı yürüyüşlerin gerçekleştirilemeyeceğine inanıyor.

Tarihte daha vahim yanılgılarla, uğruna savaşılan amaçların tam tersi sonuçlarla da çokça karşılaşılmıştır. Daha da karşılaşılacaktır. Ama insanlığın yaşamı varoldukça, bu yüce eşitlik ve özgürlük ideallerinin bilimsel ifadelerini daha doğruya yakın yapmasını bilecek ve açılan doğru yolda kararlı adımlarla yürüyüp başarmasını sağlayacaktır.

Çağın önemli bir gerçeği olan reel sosyalizmin tarih içindeki yerini daha ayrıntılı tanımlama aydınlatıcı olacaktır.

a- *İdeolojik kimlik olarak bilimsel sosyalizm, tarihsel, sosyal ve teknik seviye anlamında ciddi yetersizlikler içermektedir.* Kurucuları uygarlığın genel bir çözümlemesini yapacak bilgi birikimine sahip değildi. Gereken bilgiler için araştırmalar sınırlıydı. Sümerlere ilişkin tek bir bilgi kırıntısı henüz gün yüzüne çıkmamıştı. Antik çağ bile doğru değerlendirilmekten uzaktı. Neolitik topluma ilişkin de ne ciddi bir arkeolojik çalışma ne de teorik değerlendirme mevcuttu. ***Morgan***'ın ***"Eski Toplum"***'u önemsenmekle birlikte çok yetersizdi.

Değerlendirilen kapitalist toplum olgunluk çağındaydı. Daha çok üretim yapısı çözümlenmekteydi. Devlet ve ideolojik kimlik çözümlemeleri çok sınırlıydı ve önemli yanlışlıklar içermekteydi. Bu iki önemli olguya kaba materyalist felsefeyle yaklaşmaktan kurtulunamamış, ekonominin basit yansımaları olarak değerlendirilmişti. Reel sosyalizmin inşası ve çözümlenmesinde bu felsefi yaklaşımın etkisi belirleyicidir.

Uygarlık tarihi bir bütün olarak çözümlenmeden, onun küçük bir zaman dilimine sığdırılmış parçası olarak kapitalist uygarlığın sınırlı bir döneminin ekonomik ağırlıklı çözümlenmesi, ancak alfabeyi çözmek kadar bir değer ifade edecektir. Bununla tüm toplumun aydınlatılamayacağı, hele hele bunun devrimci dönüşüm için gerekli program ve eylem hattı için yeterli olamayacağı açıktır. Daha sonra ortaya çıkan gelişmeler, bu yönlü yetersizliklerin yol açtığı yanlışların başarısızlıktaki payını göstermiştir.

Salt işçi sınıfına dayalı programlar daha başlangıçta kendini tecrit etmeye götürür. Ayrıca toplum ve sınıf gerçekliği arasındaki ilişki derinliğine çözümlenmekten uzaktır. Burjuva sınıfı bile toplumsal gerçekliğin küçük bir dalı konumundadır. Sanki soyut iki sınıf olarak işçiler ve burjuvalar dünyanın tek gerçekliğiymiş gibi bir anlayış hakim olmuştur. Halbuki toplum olgusu yüz binlerce yıllık tarihsel bir gelişme olarak şekillenmektedir. Sınıflaşma olgusu bunun sınırlı ve kısmi bir dönemini ve parçasını teşkil etmektedir. Bunlar bir nevi vücudun yenilenmiş ve güç kazanmış iki eski organı durumundadır. Bu iki organı ne tümüyle değiştirmek ne de yok etmek, toplumun bir bütün olarak varlığını ve dönüşümünü kendi başına sağlamaktan uzaktır. İster dar burjuva sınıf yaklaşımlı, ister dar işçi sınıfı yaklaşımlı olsun, devrim ve karşı-devrimlerle inşa süreçlerinin faşizm ve reel sosyalizm olarak çözülmekten kurtulamamaları; dıştan kaynaklı zor nedeniyle değil, temel toplumsal gerçekliklere ters düşmelerinden ötürüdür. Toplumsallığın tarihsel gücü bu tip mühendislik uygulamalarını anlamsız bulmuş ve kendi özgücüyle çözmüştür. Toplumsal gerçekliğin çok derinliğine ve oldukça kapsamlı olması gereken çözümlemesine dayanmayan tüm mühendislik çalışmaları, kısa ömürlü binalar olmaktan öteye bir değer ifade edemeyeceklerdir.

Kapitalizmin faşist restorasyonuyla sosyalizmin reel sosyalist toplum inşaatçılığının beklenmedik biçimlerde çözülmeleri, bu değerlendirmeyi doğrulayan çarpıcı örneklerdir. Kaldı ki, tarihte de bu tip

inşaatlara benzeyen çoğu tarikat nitelikli kuruluşlar, marjinal yapılar olmaktan kurtulamamışlardır. En uzun süreli yaşayan toplumsal dönüşümler, her zaman toplumun teknik seviyesine ve onunla koşullanmış ideolojik ve politik kurumlaşmasına sahip olanlar olmuştur. İster egemen ve sömürücü sınıf karakterli olsun, ister ezilen ve sömürülen sınıflar açısından olsun, bu kural tüm toplumsal güçler açısından geçerlidir. 19. yüzyılın teknik düzeyi, bilimsel sosyalizmin programını gerçekleştirmeye yetecek gelişkinliğe ulaşmış olmaktan uzaktır. Bu teknik seviyenin sınıfsız toplum için gerekli maddi zemini sunmaktan uzak oluşu, kurulan sosyalist inşaların çözülmesiyle de kanıtlanmıştır. Sosyalizmin bu teknik seviyeye 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçlü bir biçimde ulaşmaya başladığı söylenebilir. Bunda gerçekleşen bilimsel-teknik devrimin rolü belirleyicidir. Hiçbir ideolojik kimlik, verili teknik seviyenin üstünde bir gelişmeyi kendi başına sağlama gücünde değildir. Ne kadar büyük tanrısal veya bilimsel iddialar taşısa da, bu kural geçerlidir.

b- *Genelde zor, özelde devrimci zor olgusuna yaklaşımda da sosyalizmin ciddi darlıklara sahip olduğu gözlemlenmektedir.* Zorun abartılı değerlendirilmesi, *"yeni toplumun doğuşundaki ebe"* rolünden anlaşılmaktadır. Sosyalist devrimlerde ve reel sosyalizmde uygulanan şiddet, bir ebenin yardımcı rolünün çok ötesindedir. Daha çok Sargon, Hammurabi, İskender, Sezar ve Napolyon çizgisinin bir devamı gibi görünmektedir. Hele çekilen duvarlar ve dikenli tellerle sistemi koruma, tepeden tırnağa kadar zor kılıfında yaşamayı çağrıştırmaktadır. Bu koşullarda bir anne adayının çocuk doğurması bir yana, olsa olsa ilave zorluklardan ve nefessizlikten ötürü ölmesi söz konusu olabilir. Reel sosyalizm uygulamalarmda bu gerçeklik fazlasıyla yaşanmıştır. İnsanlığın bu kadar çıkarına olduğuna inanan bir sistem çevresinde duvar örmez, dikenli tel çekmez. Ancak kendine güvenmeyen sistemler bu tür zor içeren tedbirleri alabilirler. Tersine, eğer ideolojik kimliğe güveniliyorsa, hem dünyayı içine çekmede hem de kendi insanlığını dünyanın her tarafına göndermede her tür kolaylığı göstermesi gerekir. Kaldı ki, silahlanma yarışından geri kalmamak adına yapılanların, kendi çözülüşünü hazırlamaktan öteye anlamlı bir rolünün olamayacağı ortaya çıkmıştır. Yani zor değerlendirmesi ve ona dayalı uygulamalar, sistemi çözerek yapılan en temel yanlışlıklar olduklarını kanıtlamışlardır. Herkes silahlanma politikalarının reel sosyalizmin çözülüşünde başrolü oynadığında hemfikirdir.

Devrimci zorun yüceltilmesi de fazlasıyla abartılı ve yanlışlıklarla doludur. Burada da ebe rolünden öteye, sezaryanla, hatta daha çok düşük doğurtma gibi roller oynamaktan geri kalınmamıştır. Aşırı zor uygulamaları, genelde egemen sömürücü sınıfların karakteridir. Bu zor, duydukları korku ve yaptıkları hırsızlıkların sonucudur. Bu korkuyu gidermek için sürekli yeni silahlar edinirler, sık sık cinayetler işler ve katliamlar yaparlar. Aslında birer katliam eylemi olan savaşlarının bu karakterini gizlemek için Allah adına, istikrar ve toplumun selameti gibi sıfatlarla yüceltme gereğini duyarlar. Gerçekte ise örgütlü hırsızlık, talan ve bunun için her tür cinayet işlenmektedir. Toplumsal dönüşüm ve esenlik için savunulabilecek zor, ancak evrensel hukukun tanımına dayalı meşru savunma amaçlı zor olabilir. Burada zorun bir topluluğun ilerici dönüşümü için, dıştan veya içten dayatılan yok etme, zorla eritme ve dönüştürme çabalarına karşı, kendini savunma ve koruma amacına yönelik olması söz konusudur. Bu amacı aşan, başka toplumsal varlıkları işgal etmeyi, maddi ve manevi değerlerine el koymayı, zorla dönüştürüp kendine benzetmeyi sağlamaya yönelik tüm zorlar gerici niteliktedir ve uzak kalınmayı gerektirmektedir. Ne Allah ne de kutsal vatan veya ulusal kurtuluş adına buna benzer zor eylemleri asla ebelik niteliğinde olmazlar ve bir zorbanın talancı ve katliamcı niteliğinden öteye bir anlam ifade edemezler.

Reel sosyalizm ve izinde yürüyen birçok ulusal kurtuluş hareketi zor olayında aşırıya gitmiş, ancak zora dayalı bir koruma sistemine mahkum olmaktan kurtulamamıştır. Bu yaklaşım kesinlikle egemen ve sömürücü kesimlerin karakterini yansıtır. Zor kullanma sosyalizm ve ilericilik adına yapıldığı için, ayrıca ilaveten ciddi bir yozlaşmayı da beraberlerinde getirir. Tarih bu zor yaklaşımının emekçilerin ve ezilen halkların tarzı olamayacağını bir kez daha reel sosyalizm örneklerinde kanıtlamıştır. Meşru savunma hakkı ise, her düzeyde ve her zaman yaşamsal değerlere karşı haksızca yönelim oldukça, içinde bulunulan koşullar ne olursa olsun, yapılması gereken varlığını koruma ve özgürlüğünü sağlama hakkı ve kutsal eylemidir.

Meşru savunmada zoru kullanma hakkı, ancak toplumsal varlığın maddi ve ideolojik öğelerine saldırı olduğunda, özgür gelişme süreçlerinde, özellikle niteliksel dönüşüm anlarında, yani devrimci doğuş dönemlerinde gelişmeleri zorla önlemek isteyen güçlerin zoruna karşılık doğar; zor kullanımı bu çerçevede meşru ve zorunlu olur. Bunu

aşacak her zor kullanımı haksız kazanımlara, boş kayıplara ve ciddi yozlaşmalara yol açar. Reel sosyalizme bağlı birçok gelişmede bu anlamda zor kullanımının abartılı uygulamaları olduğu kadar, varlığını koruma ve özgür gelişmesini sağlama savaşımı veren güçlere gerekli desteğin gösterilmediği de birçok örnekle kanıtlanmıştır. Zor teorisi bilimsel sosyalizmin en çok yanıldığı konuların başında gelmektedir. Bu yanılgılar reel sosyalizmin çözülüşünde en belirleyici etkenlerdendir.

c- *Sosyalist çağın siyaset ve devlet kurumları özgünlüklerini orta ya koyamamışlardır.* Sovyetik biçimlenme bir yaşam tarzından çok, devletin propaganda aleti olmaktan öteye bir rol oynayamamıştır. Aslında devletin üstünde bir ağırlığa sahip olması gereken bu araç, totaliter devlete geçiş aracı olmakla en önemli yozlaşma aracı olmuştur. Tek partili siyaset yapısı, toplumun çok karmaşık yapısını ancak faşist uygulamalarda görülebilecek bir ak ve kara ikilemine dönüştürme aracı olmuştur. Bu araca bağlı birçok yan ve kol aynı konuma düşmüştür. Sonuçta toplumun büyük demokratik taleplerini devlete taşırma araçlarından ziyade, devletin toplumu tümüyle kuşatma araçlarına dönüşmüşlerdir. Devletin kendisi bir genel koordinasyon aracı olması gerekirken, ilahi kaynaklı devlet anlayışının üstünde bir otoriteye kavuşmuş ve totaliter bir yönetim anlayışını sıkı bir tarzda uygulayan bir araç olmuştur. Cumhuriyet ve demokratik kavramlarla ilgisini tümüyle yitirmekten kurtulamamıştır.

Halbuki reel sosyalizmin kapitalist sistemden farkını en çok bu alanda geliştirmesi gerekirdi. Tersine, kapitalist ülkelerde demokratik ölçütler öne çıkarken, reel sosyalist ülkelerde katılaşma, otoriter ve totaliter devlete doğru bir gidiş yaşanmıştır. Halkın olduğunu iddia eden bir parti ve devlet sistemi, bunu ancak kapitalist bir sistemdeki uygulamaları aşan çoğulcu demokratik sisteme katkılarıyla kanıtlayabilirdi. Bu yönlü gelişme yerine tersi uygulamaların hakim olması, sistemin çözülüşünün diğer önemli bir nedenidir. Proletarya diktatörlüğü ve *"halkın devleti"* adı altında yapılan teorik çalışmalar bilimsel olmaktan uzak kalmış, daha çok propaganda amaçlı olmaktan öteye gidememiştir. Bu yönüyle Marks ve Engels'in bile çok gerisinde kalınmıştır. Devlet dar bir bürokratik kapitalist gücün kendini savunma, vurgun yapma ve yaşatma aracına dönüşmekten kurtulamamıştır. Siyaset ve devlet kurumlaşmasında kapitalist sisteme üstünlük sağlamak bir yana, onun çok gerisinde kalmaktan, bir Sümer

ve Mısır rahip-kral tarzına benzemekten kendilerini alıkoyamamışlardır. Bu anlayışın 20. yüzyıl toplumuyla bağını koruması ve çözülmemesi mümkün değildir.

Tarihsel reel sosyalizm, siyaset ve devlet teorisinin uygulamasında en geri kölelik biçimlerine benzemeyi nasıl başardığını henüz çözememiştir. Bu pratik ancak siyaset ve devletin merkezi rol oynadığı uygarlık çözümlenmelerinin derinliğine, tüm tarihsel ve toplumsal süreci kapsayacak biçimde bilimsel olarak ve başarıyla yerine getirilmesi halinde aşılabilecektir. Ancak bu aşmayla birlikte yeni uygarlaşmanın teorik ve uygulama biçimleri gelişebilecek, yeni ideolojik kimlik ve siyasal kurumlaşmalar anlam kazanabilecektir.

d- *Reel sosyalizmde demokratik toplum ve sivil kurumlaşmalar gerçekleştirilememiştir.* Bu dönemde kapitalist sistem faşist uygulamalardan ancak demokratik ve sivil kurumlar aracılığıyla kurtulmaya çalışırken, reel sosyalist ülkelerde tersine bir gelişmeye ağırlık verilmiştir. Varolan doğal demokrasi kırıntıları bile ortadan kaldırılmış, sivil kurumlar tümüyle devletin ajan kurumlarına dönüştürülmüştür. Halbuki sosyalizmin gücü, toplumun en geniş ve derinlikli demokratik bilinç, örgütlenme ve yaşam tarzına kavuşmasıyla ortaya çıkacaktır. Güçlenmesi gereken devlet değil, toplum olacaktır. Bunun da yolu ve adı, demokratik toplum ve sivilizasyondur. Her iki olgunun tahrip edilmesi, ancak tepedeki Sümer rahip devlet anlayışıyla mukayese edilebilir. Devlet kapitalizmi en geri ülke koşullarının bir sonucu olup, uygulayacağı siyasi sistem de en geri kapitalist devlet yapısı olacaktır. Bu biçim ise, otoriter ve totaliter anlayışın bir uygulamasından başkasına olanak vermez. Bu uygulamanın sonucu ise, demokratik toplumun gelişmesine fırsat tanınamadır; sivil toplum kuruluşlarını devletin propaganda çarkları haline getirmektir. Reel sosyalizmin sosyalizm olmadığını kanıtlayan diğer bir önemli olgu budur.

Sosyalizmin, özü gereği demokratik toplumu en çok geliştiren sistem olması gerekirdi. Sosyalizmin kendisi ancak demokratikleşmenin sonucu olarak gerçekleşebilecek teorik bir öngörüdür. Demokrasinin gelişmediği toplumlarda, sosyalist inşa düşünülemez. Demokrasinin etkin araçları olarak sivil toplum kuruluşları devlete bağlı olamazlar; tersine, devleti sürekli denetleyen uzmanlık grupları gibi rol oynarlar. Bu rol oynanmadan, karmaşıklaşan toplum-devlet ilişkilerini denetlemek mümkün olamaz. Reel sosyalizmin çözülmesin-

de, ona sahip çıkması gereken toplum, tersine bir an önce ondan kurtulmak için en geniş sosyal hareketliliğe girişmekten çekinmemiştir. Bu hareketlilik aslında en geri, demokrasisiz bir kapitalizmden daha ılımlı, demokrasiye açık kapitalizme geçişi ifade etmektedir. Burada ihanet ve kitlelerin aldatılması yoktur. Bilakis halkın yaşam pratiğinden çıkardığı derslerle daha demokratik bir kapitalizm istemini dışa vurmaktadır. Bunun da ötesinde devlet kapitalizminin nasıl mafyalaşıp vahşileştiği bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış, hukuka dayalı bir kapitalizme bile yeteneğinin olmadığı kanıtlanmıştır.

Bir kez daha bu örnekte doğrulanan, gelişmiş bir demokrasi olmadan sosyalizme gidilemeyeceğidir. En gelişmiş burjuva demokrasilerini aşmadan da halk demokrasileri gelişemez. Halk demokrasileri çoğulcu yapılarıyla, gerçek iradeleriyle, devleti denetleme güçleriyle, içte ve dışta hoşgörü ve barış tavırlarıyla kendilerini kanıtlamadıkça, burjuva demokrasilerini aşma iddiasında bulunamazlar. Bir rejimin sosyalist karakterini vurgulayabilecek en temel göstergelerden birisi, uygulanan demokrasidir. Bunun dışındaki tüm göstergeler ikincil öneme haizdir. Reel sosyalizm demokrasi sınavında büyük bir başarısızlığı ve demokrasi inkarını yaşadığı için, bizzat halk tarafından, hem de sonucu nereye giderse gitsin öfkesiyle çözülmekten kurtulamamıştır.

e- *Reel sosyalizmin ekonomik sistemi, genelin bir parçası olarak devlet kapitalizmini bir türlü aşamamıştır.* Önceleri bir ara aşama olarak düşünülen bu kapitalizm, giderek tüm sistemi çepeçevre kuşatmıştır. Çağdaş köleci bir emek kullanımına rağmen, klasik kapitalist gelişmenin gerisinde kalmaktan kurtulamamıştır. Bunda bireyi özel kapitalizm kadar bile tatmin edememesi rol oynamaktadır. Emeğinin sonuçlarına yabancılaşan bireyin verimi giderek düşmüştür. Sonuçta ilkçağ köleliği gibi çalışmaktan bıkkınlık ve kaçış başlamıştır. Halbuki sosyalizmde çalışma bir ihtiyaç olarak değerlendirilir ve zevkle yerine getirilir. Sosyalizmin emek ve çalışma ilkesinin uygulamada yaşadığı durum, yaşananın bir angarya tarzı olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki, çözülme yaşandığında, dünyanın her tarafında en düşük ücretle ve tortu işlerde çalışmayı nimet bilecek kadar acı bir durum ortaya çıkmıştır. Hiçbir gerekçeyle sosyalist bir yurttaş bu duruma düşürülemez. Düşürüldüğünde, orada yaşananın sosyalizmden başka her anlama gelen yozlaşmış bir rejim olduğunu kanıtlar.

f- *Reel sosyalizm merkezlerinin bir dış politika olgusu olarak baktıkları ulusal kurtuluş süreçleri ve devletleri, asıl sistemden daha ka*

litesiz ve yoz örnekler olmaktan kurtulamamışlardır. Klasik sömürgecilikten kurtulduklarında bile, oturtulan rejimler klasik sömürge yönetimlerini arattırmayacak cinstendir.

Bu tip ülkeler hem klasik kapitalizmin, hem reel sosyalizmin ikinci elden versiyonları oldukları için, kendi toplumları ve halklarının başına katmerli bela kesilmişlerdir. Denilebilir ki, bu tip rejimlerin kontrolündeki toplumlar tarihlerinin en lanetli, körelmiş gerçeğini yaşamayla karşı karşıya bırakılmışlardır. Bu rejimler derinliğine bir taklitçiliği en acımasız ve en alçaltıcı yöntemlerle halklarına uygulayarak, feodal dönemden beri içine düşürülmüş oldukları karanlığa bir de betonarme kalıpları biçiminde bir baskıyı eklemişler; bu rejimler altındaki toplumlar kendisinde en derinliğine yabancılaşmanın yaşandığı toplumları teşkil etmişlerdir. Belki de tarihlerinin hiçbir döneminde bu derinlikte bir yabancılaşma, öz güçlerine inançsızlık, tarih bilincinden yoksunluk, ahlaki seviyede düşkünlük ve toplumsal varlıkları hakkında bilinçsizlik yaşanmamıştır. Bunlar çağımızda insanlığın en bunalımlı toplumlarını temsil etmektedir.

g- *Tarih boyunca özgürlüğün bir ölçütü olarak değerlendirilmesi gereken bireyin varlığı ve hakları, reel sosyalizmde sorun olarak gö rülmemiştir.* Gerek kapitalizmin doğuşunda ve gerek bunalım çağında en çok üzerinde durulan bir konu bireysel özgürlüktür. Aslında her tür dogmatizmin elinden zihnen ve ruhen kurtulmuş birey, çok önemli bir gelişmeyi ifade eder. Bu sadece kapitalizmle ilgili bir olgu değildir. Her ileri hamlenin ölçütü, bireyin (kendi farkına varması anlamında) onuru düzeyinde meydana gelen gelişmeyle belli olur. Tarihsel bir devrimin değeri, insanlığın varlığında ve bireyin onurunda yol açtığı gelişmeyle ölçülür; kendi yarattığı bireyin bilincinde, yaşam tutkusunda, yaratıcılığında, emeğinin veriminde kendini belli eder. İlerlemenin veya tersinin en sağlam ölçütü, bireyi hangi konumdan alıp nereye taşırdığına ilişkin ortaya çıkan gelişmelerle tayin edilir. Bu ölçü aynı zamanda mensubu olunan toplumun ve yönetiminin özgürlük düzeyini de belirleyen en sağlam kriterdir.

Bireysellik konusunda kapitalizmin tahrik ettiği gelişmeler çarpıcıdır. Olumlu ve olumsuz yönleriyle bu en çok değerlendirilmeye tabi tutulması gereken husustur. Reel sosyalizmin ise, bireyselliği, sanki kapitalizme özgü olumsuz bir konuymuş gibi kötülemenin propagandası haline getirmesi, daha sonraki bireysel haklar meselesinde çok geri bir konuma düşmesine yol açmıştır. Halbuki sosyalizmin bu

sorunla kapitalizmden daha çok ilgilenmesi gerekir. Sosyalist bireyin tanımlanması doğru yapılıp gerçekleştirilmedikçe, kurulacak toplumun ve oluşturulacak uygarlığın ölçüleri anlaşılmaz kalır. Çünkü bir rejimin gerçek değeri, en çok yarattığı birey türünde karakterize edilir veya en değerli varlık olarak insanın merkez alınmasını gerektirir. Bundan daha değerli hiçbir ölçü olamaz. Hele özgürlük konusunda en ilerisini temsil ettiğini iddia eden bir sistem için, bundan daha sağlam ve kutsal bir ölçü olduğundan bahsedilemez.

Reel sosyalizmin en çok kaybettiği alanın bireysellik olması tesadüf değildir. Çünkü en büyük gafleti, eğer bahsedilecekse ihaneti ve haksızlığı en çok birey ve insan konusunda göstermiştir. Tüm kusurlarına rağmen reel sosyalizme göre kapitalizm adeta bağrına koşarcasına tercih edilmişse, hiç şüphesiz bu, ne kadar haklı olarak eleştirilse de, birey ve bireysel haklar konusunda hassas davranması ve bazı ölçüleri somut kılmış olması nedeniyledir. Birey özgürlüğü sadece kapitalizme bırakılmayacak sorunların başında gelmektedir. Kaldı ki, kapitalizm bile ortaçağdan çıkışta ve Rönesans'la yeniden doğuşta, kendini tanımaya başlayan bireyi öne çıkarmakla güç toplamaya başlamıştır.

Bu konuda net olmak büyük önem taşır. Bireysellik ayrı, bireycilik ayrı konulardır. Bireyselleşme ne kadar önemliyse, bireycilik de o kadar sakınılması gereken bir özelliktir. Kapitalizm bireysellikten bireyciliği çıkarmıştır. İkisi çok farklı sonuçlara yol açar. Bireyselleşmeden, sosyalistleşme olmaz. Ortaçağdan kalma feodal kişilikle veya onunla iç içe bireyci kapitalist kişilikle ne tutarlı demokrat ne de sosyalist olunur. Bireysel olmak çok kapsamlı bir konudur. Batı uygarlığı bu konuda kat ettiği mesafeyle büyük ilerleme kaydetmiştir. Bireysel olma, her şeyden önce yüz binlerce yıl her türlü yöntem kullanılarak ucu bucağı belli olmayan bir toplumsallık içinde gerçekleşen erimeyi sorgulamayla başlar. Nereye kadar toplumsallık gerekli ve yararlıdır, nerede anlamsız ve sakıncalıdır sorularına yanıt aramak önem taşır. 'Sonuna kadar toplumun, kabile veya aşiretin, din toplumu veya laikliğin üyesi olmak ne kazandırır, ne kaybettirir' sorularına verilecek yanıtlar, bireyselleşmenin önemini daha gerçekçi ortaya koyacaktır. Buna köleci sistemin verdiği yanıt; gölgesine bile sahip çıkamayacak, kral öldüğünde onunla canlı olarak aynı mezara gömülecek kadar kendisinin olmaktan çıkarılmış, aslında yok edilmiş bir bireydir. Köleci toplumsallık birey iradesini bu kadar kırarak, basit bir araç, mülkiyet konusu bir maddi varlık haline getirmiştir.

Feodal çağ ve toplum bu kölelik düzeyini yumuşatmıştır. Birey, gölgesine sahip çıkabilecek kadar kendisinin olmuştur. Belki gülünç karşılanabilir ama, bu önemli bir gelişmedir. Unutmamak gerekir ki, sultanlar bile kendilerine "*Zıl-ul-Allah*", Allah'ın gölgesi lakabını takarlardı. Dogmatizmin egemenliği çok güçlüdür. İnsanın kaderi daha doğmadan kararlaştırılmıştır. Derin bir kadercilik, zihniyeti ve ruhu felç etmiştir. 'Hiç düşünmeye, yaratmaya gerek yoktur. Ne de olsa yüce irade her şeyi önceden kararlaştırmıştır. Boşuna çabalamaya gerek yoktur. Yazılan, başa gelir. Tanrı ne kısmet etmişse o kazanılır.' İşte özellikle Ortadoğu uygarlığının tutuculaştığı dönemde öldürücü bir etkiye yol açan kadercilik böyle doğmuştur. Aslında bu anlayış Eflatun felsefesinin teoloji (tanrı bilgisi) haline getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İslamiyet ve Hıristiyanlık adına, çok sonraları teolojinin, yani tanrı iradesinin bir gereği olarak değerlendirilerek, ilk fikirler, ilk "*idea*"lar dogma olup çıkmıştır. Ama binlerce yıl insanlığın zihnini dondurup ruhunu aylaklığa hazırlama da en öldürücü etkiye yol açmıştır. Dogmatizmin özü böyledir.

Batı bireyselliği ortaya çıkarken, kilisenin bu dogmasıyla amansız bir savaş vermiştir. Dönemlerine göre ilerici bir rol oynayan Aristo ve Eflatun felsefeleri, bu dönemde kilise ve cami yoluyla adeta insanları teslim alma amacı uğruna basmakalıp kör inanç dogmaları haline getirilmiştir.

Bilimsel yöntemin gelişmesi ve Rönesans'ın doğuşuyla bu dogmatizm sınırlı da olsa aşılmıştır. İnsanlık adeta bendini yırtan baraj gibi dogmaların etkisini yırtıp dünyaya sarılmaya, yaratıcı olmaya, sevmeye, kendisinin olmaya başlamıştır. Kapitalizm bu bireyselleşmenin gücüyle topluma karşı bireycilik silahını kullanarak büyük bir açılımı gerçekleştirmiştir. Bu sefer öyle bir bireycilik gelişmiştir ki, bu bireyciliği durdurmak sorun haline gelmiş, kral-tanrı bir iken bin olmuştur. Bir uçtan diğerine savrulma gerçekleşmiştir. Ama yine de gerçekleşen, insanlık tarihinin en büyük devrimlerinden biridir. Her tür dogmanın, yapma tanrıların gölgesinden kurtulan birey öyle bir hız kazanmıştır ki, bu sefer bireyciliği, karın çılgınlaştırdığı kapitalisti sınırlandırmak büyük sorun haline gelmiştir. Denge kaybedilmiştir. Karşı tedbire şiddetle ihtiyaç vardır. Yoksa kapitalist bireycilikle yüz binlerce yılların atomize olmuş emeğinin ifadesi olan toplumsallık havaya uçurulacaktır.

Toplumsallık bu noktada vazgeçilmez bir tarihsel ihtiyaç haline gelir. Sosyalist düşüncenin ve bilimsel sosyalist teorinin gelişimi bu

tarihi ihtiyacın ürünüdür. Dar sınıf yaklaşımı aşıldığında, aslında tarihi rolünü tüm toplum adına kapitalizme karşı bu noktada oynayacak; insanlığın hayati çıkarları uğruna kapitalist bireyciliğe karşı dur deme gücünü ifade edecektir. Fakat bu noktada bireyciliğe ve karcılığa haklı olarak gösterilen tepki, bireyselliğin önemini göz ardı etmeyi beraberinde getirdi. Özellikle reel sosyalizm bireyselleşmeyi Batı uygarlığının bir propaganda oyunu gibi gördü. Bireyselleşme ve insan hakları konusunu bir ideolojik saldırı konusu yaparak, kendini savunma ve bu kavramlara karşı sıkı tedbirler alına gereğini duydu. Bu tutum reel sosyalizmin bireyselleşme ve bireysel haklar temelinde çözülmesinin en önemli nedenlerindendir. Sonuncu darbeyi bu alanda yiyerek çözülme süreci daha da hızlanmıştır.

Reel sosyalizm eleştirilerini birçok farklı noktada daha da geliştirmek mümkündür. Tanımlama düzeyinde taslak düşünceler olarak yapılmaya çalışılan bu eleştirilerin amacı, şüphesiz sosyalist birey ve toplum tanımını açıklığa kavuşturmaktır. Olumsuz yanları kadar, tarihin çağ dönüşümünü bir ütopya olmaktan çıkarıp pratik bir sorun haline getirmektir. Çözülme süreci nelerin yanlış olduğunu ortaya koyarken, doğruların neler olması gerektiğini de aydınlatmıştır. Yıkılan, güçlü tarihsel temeli bulunan ütopyacılık ve ikiz kardeşi kaba materyalist felsefedir. İki yaklaşımın da bilimsel sosyalizmin ifadesi olmayacağı açıktır. Tersine, bilimsel sosyalizm her tür dogmatik ütopyacılığı aştıkça ve diyalektik materyalist felsefeyi kaba materyalizmden arındırdıkça, insanlık için yeni uygarlıksal çıkış yolunda vazgeçilmez eylem ve yaşam kılavuzu olarak ideolojik kimliği daha yetkin ve uygulanabilir bir biçimde kurabilecektir. Yeni ideolojik kimlikte bireysellikle toplumsallık, özgürlükle eşitlik tekniğin sunduğu olanaklar temelinde dengelenerek, amaçlanan toplumsal dönüşümler bu sefer daha kalıcı olarak yeni uygarlıksal çıkıştaki rolünü oynayacaktır. Bu rolünü, çağdaş demokratik uygarlık sürecinin sol kanadına güçlü bir biçimde oturarak gerçekleştirecektir. Çağdaş demokratik uygarlık yaşanmadan, gerekleri yerine getirilmeden, her zaman insanlığın yüce ülküsü olan *"yeteneğine göre ve ihtiyacı kadar"* şiarının gerçekleşmeyeceğini bilerek, sonuna kadar demokratik uygarlığın varlığına inanacak, gereklerini yerine getirecek ve bilimsel sosyalizmin zaferini kesinleştirecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YENİ UYGARLIKSAL GELİŞMENİN İDEOLOJİK KİMLİĞİ, MEKAN, ZAMAN VE KOŞULLARI

Yaşadığımız çağın tanımlanmasında bütünlüklü bir yaklaşıma henüz ulaşılamamıştır. Çağın niteliği buna imkan vermemektedir. Genelde sınıflı topluma dayalı uygarlık sistemi, özelde onun aldığı son biçimlenme olarak kapitalizm derin bir bunalım ve çözülme sürecindedir. Bu değerlendirmede de bir bütünlük olup pek az kuşku duyulmaktadır. Farklı yorumlar daha çok ortaya çıkan yeni biçimlenmelerin tanımlanması konusunda yapılmaktadır.

20. yüzyılda ve özellikle ikinci yarısında gerçekleşen ve hızla uygulama gücü kazanan bilimsel-teknik devrimler, çağın dönüşümünü ve niteliğini belirlemede temel rol oynamaktadır. Tarihte de en niteliksel çağ dönüşümleri zihniyet ve teknik gelişmede ortaya çıkan büyük yenilikler sonrasında gerçekleşmektedir. Tunç ve demirin bulunması, tekerlek ve sabanın icat edilmesi, yazı, matematik, mekanik, matbaa ve barut gibi teknik buluşlar, tek tanrılı dinler, felsefe vb. önemli düşünceler geliştikçe, çağın niteliğinde büyük dönüşümler yaşanmaktadır.

Kapitalizmi mümkün kılan tekniğin, ağırlıklı olarak önce buharla, sonra petrolle çalışan motor gücü olduğu bilinmektedir. Kol gücünü ikinci plana düşüren motor, tüm sistemin yeniden yapılanmasında ve güçlendirilerek sürdürülmesinde temel rol oynamaktadır. Bunda bilimsel gelişmenin ve arkasındaki doğanın diyalektik özünü ortaya koyan felsefenin payı küçümsenemez. Teknik yapıdaki bu köklü yenilik, tüm alanlara yansıyıp kendine göre bir üretim tarzı, siyaset kurumlaşması ve zihniyet durumunun oluşumunda gerekli en temel maddi zemini teşkil etmiştir. Bu teknik ve yol

açtığı gelişmeler, esas olarak fizik biliminin mekanik kısmına dayanmaktadır. Mekaniğe ilişkin kurumlar ve uygulamalar, fabrika tarzı endüstriyel devrimin temelidir.

20. yüzyılın başlarında özellikle ***Albert Einstein***'ın madde ve enerji dönüşümüne ilişkin çözümlemeleri, tarihin en büyük bilimsel ve teknik devrimlerine yol açmıştır. Elektromanyetik ve nükleer enerjinin teknik uygulamalarla kontrol altına alınıp kullanıma açılması, çağın niteliğinin kökünden değişmesini kaçınılmaz kılmıştır. İnsanlığın hem zihniyet yapısında hem de pratik yaşamında altüst edici gelişmeler yaşanmıştır. Bu devrimin devamı niteliğindeki bilişim ve iletişim tekniğiyle, bir köyde ve dağdaki çobanla Newyork'taki işadamı aynı bilgilenme imkanına kavuşarak, en kapsamlı ve yirmi dört saat süreyle çalışan bir küreselleşme çağına ulaşılmıştır. Aslında teknik, mevcut toplumsal, siyasal ve ideolojik yapılanmanın çok ilerisinde bir sıçrama gerçekleştirmiştir. Dünyanın birçok köşesinde ortaçağdan kalma kalıntılarla çağın önemli merkezlerinde geriye düşmüş düzenler bu teknik sıçramaya yanıtı, vermesi gereken tempoyla (zamanla) verememektedir. Çelişkinin karakterinde büyük bir değişim yaşanmaktadır. Eğer bu çelişki doğru değerlendirilemez ve gerekli tedbirler alınmazsa, mevcut uçurumların daha da büyümesi kaçınılmaz olacaktır. Tedbirlerden kast edilen; köklü ekonomik, toplumsal ve siyasal dönüşümlerdir. Mevcut teknik yürürlükteki ekonomik, sosyal ve siyasal düzenle uyuşmazlık içindedir. Yol açtığı sınırsız imkan doğru kullanılınadığı gibi, eski toplumun ve klasik kapitalizmin üretim, paylaşım ve yönetim yöntemleriyle büyük tehlikelere yol açacak biçimde istismar edilmektedir. Örnek olarak atom bombasının kullanılması, çevrenin korkunç kirlenmesi, iklim değişikliği, AIDS hastalığı, nüfus patlaması, eğitim ve sağlıktaki uçurumlar bu kötü istismar ve sakıncalı durumların başında gelmektedir.

Çelişki klasik kapitalist dönemde daha çok toplumun iç yapısında ve ağırlıklı olarak adil paylaşım çerçevesinde gelişmelere yol açarken, yeni dönemde doğa, çevre ve tüm toplumsal yönetimler arasında bir karaktere bürünmüştür. Bu çelişkinin büyümesinde, teknik ilerlemeyi sınıfsal, zümresel ve kişisel çıkarları nedeniyle tüm toplumların ve çevrenin doğru düzenlenmesinde gerektiği gibi kullanamayan ulusal ve uluslararası hakim güçler temel rol oynamaktadır. Özellikle ulus-devletten ve hantal, işlevsiz konumdaki uluslar üstü düzenden sorumlu toplumsal ve siyasal güçler, çağı tehdit eden güç-

lerin başında gelmektedir. Hala çareyi nükleer dengede ve füzesavar sistemde gören yönetimler işbaşına gelebilmektedir. Silahlanma yarışı için bölgesel gerginlikler sıcak hale getirilmektedir. Çevre tahribatına yol açan tekniklere göz yumulmaktadır. Nüfus artışlarına, eğitimsizliğe, teknik gelişmeyle artan hastalıklara karşı, teknik elverdiği halde gerekli bütçe ödenekleri ayrılmamaktadır. Bu durumların sürüp gitmesinde şüphesiz eski üretim yapısı ve siyasal düzen temelde sorumludur. Bu nedenle çelişki, tüm insanlık ile parayı kirli metresi konumunda tutup siyaseti kontrol eden güçler arasındaki mücadeleye indirgenmiştir. Çünkü ekonomik yapıdaki kontrol bile artık siyasi yapıda eski sistemin kontrol mekanizmalarından kurtularak en tehlikeli hale gelmiştir. Tüm çağların bunalım ve çöküş sürecinde rastlanan dar oligarşiler, tiranlar yönetimi gibi demokrasi maskeli çağdaş oligarşik ve dikta yönetimleri hiç eksik olmamaktadır. Bir yandan gerçekten kendini dayatan çağdaş demokratik kriterler, diğer yandan zıddını teşkil eden otoriter oligarşik düzenler iç içe yaşamaktadır. Ekonomik yapıda üretimle pek az ilişkisi olan bir avuç borsa simsarı, her tür maniple araçlarıyla istediği kar vurgunlarını yaparken, bir çıkar gurubu medya gücüyle istediği oligarşiyi siyasi iktidara getirebilmektedir.

Böylesine gelişen ve aralarında sıkı ilişki bulunan oligarşik düzen sahipleriyle tüm insanlık arasında en kapsamlı çelişkiye ulaşıldığı açıktır. Yol açılan tehlikelerin büyüklüğü tartışmasızdır. Sadece açlık, hastalık ve bölgesel savaşlarla gelen ölümler de değil, yaşanmaz hale hızla koşan çevre ve iklim, zincirlerinden boşalmış, kontrolsüz ve hayvanlaşmaya doğru koşan bir bireycilik, müthiş nüfus artışıyla birlikte gerçek bir kıyamete yol aldırmaktadır. Aslında tarihte çokça bahsedilen ve tersinin yakıştırılan rolü oynadığı iyice açığa çıkan *"şeytan yönetimiyle"* karşı karşıya bulunulmaktadır. Öyle sinsileşmiş ve maskeler takınmıştır ki, öz sıfatı olan tüm kötülükleri ve olumsuzlukları hayali bir şeytana mal ederken, kendisini de sanat ve medyanın olağanüstü gücü sayesinde melek gibi sunabilmektedir. Çelişki, en kötüsünden bir maskelenmeyle, en güçlü beyin ve ruh yıkayıcıları vasıtasıyla tüm insanlığa yutturulmaktadır. Eskiden sadece dinin uyuşturucu etkisinden bahsedilirdi. Din bu maskelerinin yanında nurlu bir nimete dönüşmüştür. Ondan daha tehlikeli ve taş çağlarını aratmayan, tekniğin olağanüstü gücüyle örgütlenen yıkımlar ve eritmeler en tehlikeli biçimde yürütülmektedir. İnsan zihniyeti ve ru-

hu, tarihin hiçbir döneminde tanık olmadığı bir biçim ve içerikle kendi aleyhinde bir düzen tarafından durmadan bombalanmakta ve her an yenilgiye mahkum kılınmaktadır.

Tarihte belki de ilk defa insanlığın cennet hayalini mümkün kılabilecek bir teknik üstünlük, sorumsuz ve insanlığın temel çıkarlarından kopmuş bir azınlık tarafından yaşamı cehenneme çevirecek bir başıboşluğa ve yaratıcılarını yutabilecek bir canavara dönüşmeye terk edilmektedir.

Bu çerçevede güncel çelişki bir yandan çağdaş bir kabileye dönüşmüş ulus-devletin şoven sahipleriyle, uluslar üstü mali sermayenin kozmopolit temsilcileri arasında gelişmekte, diğer yandan ise tüm halklarla bu iki güç arasında yaşanmaktadır. Ulus-devletin içe kapanmacı güçleri, bir yandan kendi halklarını çağdaş demokrasi ve teknik gelişmenin zenginleştirici etkisine kapatırken, diğer yandan uluslar üstü mali sermayeyle küreselleşme konusunda çatışmaya girmektedir. Her iki konumda da gerici bir rol oynamaktadır. Her ne kadar eski dönemde emperyalizme karşı sınırlı bir ilericiliğe sahip olan ulusal bağımsızlıkçı sloganı kullansa da, özünde bu dönemin koşulları ortada olmadığı için objektif olarak uluslar üstü düzenin ultra sömürgesi rolünün aracı konumunu teşkil etmektedir. Sıkıştırıldığında küçük paylar karşılığında eskisinden daha tehlikeli bir peşkeşçiliğe soyunmaktadır. Mali sermaye emperyalizmiyle işbirlikçi ulusal temsilcileri arasında yeni düzenin kurumlaşması bu çerçevede yeniden gerçekleştirilmektedir.

Bilişim ve iletişim çağının yol açtığı siyasal sınırları anlamsızlaştırmanın etkisi ve günün yirmi dört saatinde bilgiye ulaşma imkanı, halkları tarihin hiçbir döneminde görülmeyen bir yakınlığa ve enternasyonalizme çekmiş, enternasyonalist dayanışma olanakları görülmemiş boyutlarda artmış bulunmaktadır. Tekniğin temel rol oynadığı bu gelişme, iç ve dış çelişkilerin aşılmasında yeni durumlar ve olanaklar ortaya çıkarmıştır. Bu bir yandan toplumun demokratikleşmesini sağlarken ve sivil toplum kuruluşlarını güç sahibi haline getirirken, diğer yandan uluslararası dayanışmayı da en gelişkin araçlarla mümkün kılmaktadır. Bu durum 20. ve hatta 19. yüzyılın çelişkileri ve çözüm tarzlarından çok farklıdır. Egemen oligarşiyi çağdaş demokratik kriterlere uymaya zorlamaktadır. Çelişkinin farklılaşan durumu farklı çözüm yollarını devreye sokmaktadır. Çağdaş demokrasi kriterleri genel çözüm araçları olarak asgari uzlaşma çerçevesini

oluşturmaktadır. Bu nedenle daha eski çelişkilerin ürünü olan devrim ve karşı-devrim yöntemleri aşılmış bulunmaktadır. Yine bu yöntemlerin ürünü olan faşist rejimlerle reel sosyalist düzenler büyük oranda çözülmüş durumdadır.

İnsanlığın 21. yüzyıldaki ana gündemi, bu temel ilişki ve çelişkilerin biçimlendirdiği ideolojik kimlik arayışları ve yeni politik kurumlaşmalar tarafından belirlenmektedir. Şüphesiz bu ilişki ve çelişkileri belirleyen, esas olarak bilimsel teknik gelişmenin vardığı seviyedir. Durum değerlendirmeleri bu objektif temeller üzerinde yeniden yapılmaya çalışılmaktadır. Yürütülen tartışmalar tepeden tırnağa her konuyu kapsamına almış bulunmaktadır.

1- 2000'li yılların ideolojik kimliği, hem klasik kapitalizm uygarlığının hem de reel sosyalist uygulamaların temellerindeki felsefeyi aşarak şekillenecektir. Kapitalist sistemin süreklilik kazanan bunalımı, ne faşist restorasyon modelleriyle ne de reel sosyalist biçimlerle aşılacak durumdadır. Savaşlar, devrim ve karşı-devrim uygulamaları bunalımı daha da derinleştirmiştir. Bu da ideolojik kimliğin temel belirleyici etken olarak teknik seviyeyi esas alamadığını ve doğuşunu gerçekçi kılamadığını göstermektedir. Hem faşist ideolojik kimliğin hem reel sosyalizme yol açan ideolojik temelin yenilgisi, bu hususta iki önemli kanıtlayıcı örnektir. Ortaya çıkan sonuç, ideolojik kimliğin yeniden doğuşunun kaçınılmazlığıdır. Sorun ne teknik koşullarla ne de ekonomik, sosyal ve siyasal koşulların olgunlaşması veya çürümesiyle ilgilidir. Tüm alanlarda olgunlaşma ve çürüme fazlasıyla yaşanmaktadır. Daha da önemlisi, yeni doğuşlar için teknik temel ve ideolojik birikimler hiçbir dönemle kıyaslanmayacak kadar elverişlilik arz etmektedir. Diğer bir deyişle, yeni tarihsel çıkış için objektif koşullar yeterli olduğu gibi, çürümeyle birlikte çıkış için önemli ipuçlarını da birlikte yaşamaktadır. Sorun, ideolojik kimliğin doğru ve yetkince belirlenememesinden kaynaklanmaktadır. Zihniyet ve ruhsal yapıdaki parçalanma, yenilgi, teslimiyet ve yozlaşmadan ileri gelmektedir. Dolayısıyla çözümlenmesi gereken ilk iş, zihniyet ve ruhsal yapıda ideolojik kimliğin bütünlüklü, yenmesini bilen, direngen bir orijinal doğuşu gerçekleştirmektir. Daha da somutlaştırırsak, tarihsel ve toplumsal bütünlük içinde somut koşulların teorik çözümlemesini doğru yaparak program, strateji ve taktik hattını çizmesini gerektirmektedir. Bu anlamda *"doğru teori olmadan doğru eylem olamaz"* sözü geçerliliğini korumaktadır.

Tarihin tüm önemli çağları güçlü ideolojik kimliklere dayanmaktadır. Neolitik toplumun ana tanrıça kültü, bu çağın temel ideolojik kimliğidir. Sümer mitolojisi, tüm sınıflı toplum çağlarının ideolojik kimliğinin ilkini ve temelini oluşturmaktadır. Bu mitoloji kutsal kitapların, edebiyatın, felsefenin gelişiminin de bitmez tükenmez bir kaynağı durumundadır.

Yunan felsefesi ve tek tanrılı dinler, klasik ve orta çağların ideolojik kimliklerinin tümüne damgalarını vurmuşlardır. Rönesans, reform ve aydınlanma dönemleri kapitalist uygarlığın ideolojik kimliğini oluşturan temel aşamalardır. Sosyalist ideoloji, sınıfsız toplum uygarlığının ideolojik kimliği olmak istemiştir. Bütün bu ideolojik kimliklere baktığımızda, doğan ve gelişen toplum sistemlerinin ön kavgalarını yansıttıklarını görmekteyiz. Sistemlerin kaderi öncelikle ideolojik kimlik savaşında tayin edilmektedir. İdeolojik savaştan geçmemiş hiçbir toplumsal sisteme tanık olamamaktayız. İdeolojik kimlik bir çocuğun ana rahmine düşmesine benzemektedir. Sağlıklı bir doğuş ve büyüme öncelikle ana rahmindeki şekillenmeyle belirlenmektedir. Bu diyalektik gelişmeyi yaşamayan toplumlar ve uygarlıklar parçalı, yapay, ucube bir durum arz etmekten kurtulamazlar. Ana rahmindeki doğuşun sakat olması halinde bunun hayat boyu etkisini sürdürmesi nasıl kaçınılmazsa, ideolojik kimliği eksik ve sakat olan toplumsal sistemler de yaşadıkları müddetçe bunun etkisini çekmekten kurtulamazlar. Bir toplumsal sistemin gücü, dayandığı ideolojik kimliklerle yakından bağlantılıdır.

Günümüzde ideolojik kimliğin en önemli parçasını teorik çözümlemeler oluşturmaktadır. Eski toplumlarda teorinin yerini mitoloji, din ve çeşitli felsefi anlayışlar işgal ederdi. Doğa ve toplum ilişkilerinin bilimsel izahının gelişmesi, teoride de bilimsel temelde gelişmeye yol açmaktadır. Teori, değiştirilmek ve yaşanmak istenen toplum biçiminin genel değerlendirmesini ve olası akış yönünü kestirmeyi içerir. Ne kadar doğru kestirilirse, pratik gelişme de o denli sağlıklı ve başarılı olur. Uygarlığı başlatan Sümer toplumunda rahipler binlerce yıl süren tapınak çalışmalarında sistemin ideolojik kimlik işleriyle uğraşmışlardır. İlk doğuş tapınak içinde ve çevresinde gerçekleştirilmiştir. Mısır rahipleri bunu daha çarpıcı kılmışlardır. Grek felsefesinin doğuşuna yol açan ilk filozoflar ilk ciddi eğitimlerini bu tapınaklarda görmüşler; kendileri bu modellerden esinlenerek, akademi ve liseler olarak yeniden şekillendirmişlerdir.

Ortaçağların kilise ve camileri bu geleneğin devamıdır. Yeniçağın doğuşunda bu gelenek okul ve üniversiteler biçiminde adlandırılarak ve içeriği gittikçe bilimsel gelişmelere kavuşturularak sürdürülmüştür. Bu geleneğin gücü olmadan, uygarlıksal gelişmelerden bahsedilemeyeceği açıktır.

Fakat günümüz çağdaş teorik yaklaşımlarının bu geleneksel kimlik akışını öncelikle doğru çözümlemesi gerekmektedir. *"Din afyon dur"* demekle bu işin altından çıkılamaz. Bin yılları etkilemiş mitolojik ve dinsel kimliklerin toplum yaşamındaki gücünü ortaya koymadan, neyi temsil ettiklerini açıklamadan ve düşünce tarihi içindeki yerini belirtmeden yapılacak çözümlemeler önemli eksiklikler taşıyacaktır. Kapitalizmin oluşumunda bireysel gelişmeyi bireycilikle karıştırmak benzer bir yanlışlıktır. En az maddi ilişkiler kadar manevi ilişkilerin de çözümlenmesi gerekir. Zaten ikisi arasında kesin bir koşullanma vardır. Ekonomik çözümlemeye ağırlık veren marksizmin reel sosyalizme varışında ve çözülüşünde bu yaklaşımın payı küçümsenemez. Teori sadece günceli değil, tarihsel ve toplumsal gelişmeyi ideolojik ve ekonomik boyutlarıyla, politik olguyla iç içe, hiçbirinin ağırlığını ihmal etmeden ve abartmadan olduğu gibi yansıttığında, ideolojik rolünü doğru oynadığından bahsedilebilir. Ortaya koyacağı aydınlanmanın ışığında gerçekleri görmek ve ileriye doğru yol almak kolaylaşır.

Günümüzün toplumlarının karşı karşıya bulunduğu ve mevcut zihniyet ve teorik yaklaşımların doğru bir tanımlama gücünü bile gösteremediği ideolojik, politik, ekonomik sorunların çözülmesi için, insanlığın belli başlı düşünce disiplinlerinin tarihsel oluşum süreçleriyle bağlantılı olarak yeniden gözden geçirilmeleri gerekmektedir. Böylesine kapsamlı bir teorik çözümleme yaklaşımı, mevcut toplumların siyasal, ekonomik ve düşünsel sistemlerini kökenlerine kadar izleyen bir incelemeyi şart kılar. Bu, günümüze ve tarihe daha kapsamlı ve yeni bir bakış açısının oluşması kadar, yeni bir tarihin gerçekleşmesi anlamına da gelir. Bu tarihsel gerçekleşme ve çözümleme yöntemi, son tahlilde her zaman insan uygarlık ve düşüncesinin kökenleri, dolayısıyla Ortadoğu üzerinde temellenir.

Maddi olduğu kadar ideolojik kaynağını eşitlikçi tarım (neolitik) toplumundan alan sınıflı topluma dayalı Ortadoğu uygarlıkları tüm insanlık açısından orijinaldir. Bununla ana doğuş kökeni kast edilmektedir. Bilimsel bir tarih araştırmasının günümüz koşullarında bu

gerçekliği kanıtlaması zor değildir. Eldeki arkeolojik, dini, edebi, siyasi ve ekonomik veriler buna fazlasıyla olanak vermektedir.

Ortadoğu uygarlık çözümlememizde birkaç önemli hususu açıklığa kavuşturmak istedik. Tüm değerlendirmemiz karmaşık olmakla birlikte, bu hususlara bir kez daha dikkat çekmek yerinde olur.

a- *Avrupa uygarlığının tarihsel kaynağını Grek-Roma uygarlığında araması, büyük eksikliklere ve yanılgılara yol açmaktadır* Zira Grek ve Roma uygarlık gelişmeleri Ortadoğu uygarlığının kölelik aşamasının son biçimlenmesini temsil etmektedir. Özü vermekten uzaktır. Esas kaynak, Sümer ve ikinci derecede Mısır sınıflı toplumudur. Sümerleri incelemek, orijinali temsil ettiğinden ötürü büyük önem taşır. Tarih sadece Sümerlerle başlamıyor. İki ana doğrultuda gelişme esas olduğu gibi, toplumun sömüren ve sömürülen, ezen ve ezilen bölünmesine uğramasını da başlatıyor. Daha sonraki tarih bu iki temel doğrultuda gelişecektir: Doğu ile Batı ve sömüren ile sömürülen. Doğu-Batı ayrımının temelinde şehir ve tarımsal sömürü rol oynamaktadır. Şehir daha ileri biçimlere yol açarken, tarımı da kendisine uyarlamaya zorlamaktadır. Böylelikle başlayan çelişki günümüze kadar sürecektir. Batı kökenli uygarlıklar daha çok şehir ağırlıklı, ticaret, zanaatkarlık ve dini-dünyevi yönetim merkezi rolünü geliştirirken, Doğu kökenli uygarlıklar köy ve kasabaya dayalı çiftçiyi, göçebeyi, aşiret ve toprak beyliklerini esas alacaktır.

b- *Tarihin bu tarz altında gelişmesinin ideolojik ifade biçimlerine yansımasını doğru belirlemek, en önemli sorunu teşkil etmektedir.* Sümer kaynağındaki ideolojik yansıma, üzerinde en çok durulması gereken biçimleri ihtiva etmektedir. Sümerlerin ideolojik yapısını çözümlemeden, ne tek tanrılı dini ve ideolojiyi ne felsefi ideolojik biçimi, hatta ne de bilimsel düşünce tarzını sağlıklı değerlendirmek mümkün olmaktadır. İdeolojinin kesin tanımı ancak orijinal kaynağında en gerçekçi tarzda yapılabilir. Bunu esas alınadan dinler tarihine dayanmak, felsefeyi orijinal saymak ve en son olarak da *"doğruları yalnızca bilimsel çağda bulmak mümkündür"* demek; büyük yanılgıları, kopuklukları ve dolayısıyla tarihi boydan boya kaplayan zihniyet yapılanmalarını gerçeğin yerine koymaya zorlayabilir. Tarih genel olarak bu kusuru içerdiği gibi, pratik gelişmesi de bu garabetlerin, daha doğrusu büyük çarpıtmaların altında olmuştur. Bu gerçeğin farkına varmaya çalışan 20. yüzyıl, belki de bu tarihin en kanlı yüzyılıdır. Eğer 20. yüzyıl için bir itiraf olacaksa, herhalde en başta

bu tarihe bakış açısını bilimle güçlendirip insanlığın başına nasıl kustuğunu göstermek biçiminde olabilir. Belki de tüm önceki yüzyıllar, bilimsel olanakların sınırlı olmasından ötürü özeleştiri yapacak durumda değildiler. Ama 20. yüzyılın özeleştiri için bilimsel olanakları fazlasıyla vardı. Bu yüzyılın büyük bir itiraf ve özeleştiri yerine saldırganlığa yönelmesi ve en şiddetli yüzyıla yol açması en büyük suçunu teşkil etmektedir. İnsanlık 20. yüzyılı çözmedikçe, suçunu itiraf edip büyük bir ahlaki devrimle özeleştirisini yapmadıkça, en lanetli toplum düzeni olmaktan kurtulamayacaktır. Yeni uygarlıksal gelişme ancak bu lanetli toplumun çözümlenmesiyle gelişebilir.

c- *Dört tane büyük düşünce biçimi birbiriyle diyalektik bağ için de olup özünde sınıflı toplum tarihini yansıtmaktadır.* Yansıtma esas olarak egemen ve sömürgen kesimin bakış açısını vermektedir. Buna karşılık mahkum ve sömürülen kesim, kendi resmi olmayan, daha çok gizli olmaya zorlanan tarzını yaratıp sürdürmekten hiçbir zaman geri durmamıştır.

İlk sömüren sınıfın yükselttiği ideolojik biçim, genel olarak göğe, yüksekliğe dayanan mitolojidir. Daha doğru bir ifadeyle gök, yücelik ve yükseklik egemen sınıf sıfatı olarak gelişirken, sömürülen sınıf için alçaklık, yerin altı ve cehennem öngörülmektedir.

Mitolojik (rivayet, söylence) ***düşünce*** biçimini insanlığın çocukluk döneminde sömürgen sınıfın kendi lehine en saf şekle dönüştürmesinde Sümerli rahipler belirleyici role sahiptir. Daha sonraki düşünce biçimlerine damgasını vuran Sümer rahip tarzıdır. Bu tarz sınıflı toplumun oluşturulmasıyla yakından bağlantılıdır. Tüm hakim tanrı kişilikleri ve sıfatları başta doğayı temsil etmelerine rağmen, giderek sömürücü sınıfın özelliklerine indirgenmektedir. Sümer tanrıları tek tanrılaşmaya doğru gidişte de belirleyicidir. Şehir devletçiklerinden imparatorluğa doğru evrim gösterildikçe, tanrıların sayısı da azalmakta ve teke düşmekte, doğal özelliklerden toplumsal özellikler edinmektedir.

Şehir toplumu ve değişim geliştikçe tek tanrıcılık da gelişmektedir. Tek tanrıcılık ticaret toplumunun karakterine daha çok uymaktadır. Kavram ve kimlik olarak, düşüncenin gelişmesinde önemli bir duraktır. Kesin güvence ve değişim kurallarına ihtiyaç gösteren ticaret toplumu, bu ihtiyacını mitolojiyi dinselleştirmekle gidermeye çalışmaktadır. Mitoloji söylenceye dayandığı için kesinlik arz etmemektedir; bir yasa ve din hükmü değerinde değildir. Tarım toplumu-

na daha uygun düşmektedir. Fakat değişim oranlarının büyük önem kazanması, tüccarı kesin hükümlü bir inanca veya dine mecbur bırakmaktadır. Kesin hükümlü bir dinin kuralları, uyulması ve inanılması zorunlu yasalar değerindedir. Bu özellik, ticaretin işlerini son derece kolaylaştırmaktadır. Tek tanrılı dinlerin daha çok Sümer ve Mısır uygarlıkları arasında ticaretle geçinen Semitik kabilelere dayalı olarak gelişmesi tesadüf olınayıp bu gerçeklikle yakından bağlantılıdır. Din ve mitolojinin resmi biçimleri daha çok hakim ve sömüren sınıfın çıkarlarına göre düzenlenmiştir. Mahkum ve sömürülen kesimlerin bu yaratımlardaki rolü pasiftir; nasıl sunuluyorsa öyle özümsemek zorunda bırakılınaktadır.

d- *Buna karşılık, sömürü sistemi altına alınan tüm kesimler resmi mitoloji ve dini sürekli kuşkuyla karşılamışlar, kendi anadin kaynaklarını neolitik topluma dayandırmışlardır* Neolitik toplumun ana tanrıça dini daha sonraki tüm gizli (mistik) düşünce biçimlerini derinden etkilemiştir. Bu dini biçimler bir yandan ezilen sınıfın tepkilerini yansıtırken, diğer yandan kadın cinsini, yaşam özelliklerini, doğa dinini, insan-tanrı dostluğunu ve barışçıl karakterini yansıtmaktadır. Daha laik ve dünyevi bir yaklaşıma sahiptir. Tarih boyunca tüm gizli tapım merkezleri, tarikatlar ezilen kesim ve kadın cinsine daha yakın ve eşit durmaya çalışmışlar, fakat yoğun istismara konu olınaktan kurtulamamışlardır. Bunda geri teknik ve bilimsel düşüncenin gelişmeyişi esas rolü oynamaktadır. Tarikatlara saf biçimiyle ilk ve ortaçağların ezilenler adına muhalefet gücü olarak bakılabilir. Tarihte büyük yaygınlık göstermelerine rağmen, önde gelenlerinin ya acımasız işkencelerle imha edilmeleri ya da satın alınmaları nedeniyle önemli yozlaşmalara, acılara ve takiplere konu olınuşlardır. Fakat neolitik toplumdan günümüze kadar tarikat ve muhalif mezheplerin daha çok insanlığın mahkum ve sömürülen kesiminin inanç ve direncini, yaşam tarzını yansıttığı bir gerçektir.

e- Felsefi düşünce *biçimi, şehir toplumunun ve artık-ürünün gelişmiş bir aşamasına denk düşmektedir.* Toplumsal pratiğin doğa ve toplum güçlerini iyice tanıttığı bir aşamada, insan düşüncesini mitoloji ve dinle tatmin etmek giderek zorlaşır. Daha ikna edici düşünce biçimlerine ihtiyaç doğar. Mitoloji ve dinin birçok hükmü artık gülünç gelmektedir. Yer, gök iyi tanındıkça, daha önceleri orada olduğu varsayılan tanrıların mevcut olınadığı görüldükçe, doğa yasalarını kavrama gereği ön plana çıkar. "Evren neden yapılmıştır? İlk madde

nedir? Görülen bu kadar çeşitlilik nasıl oluşmuştur?" biçimindeki sorgulama tarzı felsefi düşünceyi ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tanrı-kral yönetimi sorgulanmaktadır. Kralların tanrı olamayacağı ve yasalarının da kendi çıkarlarını ifade ettiği anlaşıldıkça, toplumun felsefi izahı kaçınılmaz olmaktadır.

Felsefi düşünce, bu özelliğiyle düşünce tarihinde mitoloji ve dinden sonra daha ileri üçüncü bir aşamayı temsil etmekte, bilimle din arasında bir geçiş rolünü de oynamaktadır. Felsefe bir yandan dinsel düşünce biçiminin daha akli bir seviyeye gelmesine yol açar, yani teolojiye yol verirken, diğer yandan deneye dayalı doğa bilimlerine güç vermektedir. Kendisi de, bilim geliştikçe daha çok bilimin eksik kaldığı genel ifade tarzının ve yasalarının gelişmesine çalışmaktadır. Felsefe de din ve mitoloji gibi egemen sınıfın lehine kullanılmaktadır. Ama doğal gerçekliğe yakın duruşu, din ve mitoloji kadar kullanılmasına olanak tanımamaktadır. Ancak gelişmiş uygarlıklar felsefeye daha çok ortam sunmaktadırlar. Felsefenin resmi dinlerle bütünleşmesi ve teolojiye (tanrı bilimi) yol açması gibi, tarikatlarla bütünleşmesi de onu daha çok ezilenlere yakınlaştırmaktadır. Tarikatların felsefeyle bütünleşmeleri resmi dinden daha ağırlıklıdır. Genelde ezilenlerin çıkarları doğrularla bütünleştiğinden, felsefeyle birlik kolay olmaktadır. Bu nedenle ortaçağ tarikatları, özellikle Batınilik, felsefi düşünceyi güçlü bir silah olarak kullanmıştır. Bilimsel düşüncenin doğuşu daha çok bu tip tarikat ve mezheplerin varlığından kaynaklanmıştır.

***f- Bilimsel düşünce**, doğa ve toplumun tanınması artık dış bir müdahaleciye ihtiyaç göstermeyecek kadar kesinleştikçe ve düşünceler deneylerle doğrulandıkça öne çıkmaktadır.* Toplumsal pratiğin gelişmesiyle bağlantılıdır. Bir toplum ne kadar karmaşık, şehirsel, ticari ve endüstriyel olursa, bilimsel düşünce tarzına ihtiyaç da o denli gelişmektedir. Bilimle toplum arasında böylesine sıkı bir bağ bulunmaktadır. Egemen sömürücü sınıf bilimin üretim gücünden yararlanırken, getirdiği aydınlanmadan çıkarlarını bozduğu için kaçınmakta, insanlığı karanlıkta bırakan ideolojik biçimlere sığınmaktadır. Bu yönüyle bilimsel düşünce tarzı insanlığın mahkum ve sömürülen kesimleri için tehlike kaynağı olmaya devam etmektedir. Kendi başına özgürleştirici olamamaktadır. Bilimin sınıfsal yönetimi belirleyici olmaktadır. Sınıfsal yönetimin karakterine bağlı bilimin toplumsal kesimler üzerindeki etkisi farklılaşmaktadır. Sınıfsal çıkar ve gerici-

lik arttıkça, toplum ve çevre üzerindeki tahakküm ve çözühne de artmaktadır. Tersine yöneten sosyal gücün genel çıkara bağlılığı ve ilerici karakteri, bilimin üretici, özgürleştirici ve eşitleyici gücünü daha çok oynamasına olanak vermektedir.

g- *Batı düşünce sistemi de bu tarihsel biçimlerin ürünüdür* Farklı bir evrimle günümüze kadar gelişmesini sürdürmüştür. Sümer mitolojik kimliğinin Anadolu ve Greklerde uğradığı biçim; dönüşüme, birey iradesine tümüyle hükmedemeyen, sınırlı bir özgürlüğe imkan veren bir öz taşımaktadır. M.Ö 1500-500 arası dönemde etkili olan Zeus kültü insan biçimine hayli yaklaşmıştır. Tanrıya bağlanan korku ve ümit, moral etkiden öteye fazla anlam taşımamakta, sert olmayan sınıflaşma gerçeğini ifade etmektedir. Doğa tanrı iradesinden hızla bağımsızlaşmakta ve toplumsal yasaların da insan iradesi sonucu olduğuna ilişkin anlayış kök salmaktadır. Egemen sınıflar ***Zeus*** kültüyle temsil edilirken, sıradan halk ***Dionysos*** kültüyle toplumdaki farklılaşmayı temsil etmektedir. Tanrılar arasındaki farklılaşmayı yansıtmaktadır. Genel olarak mitoloji M.Ö 500'den sonra yerini felsefi düşünceye bırakmaktadır. Birey felsefeyle daha fazla aydınlanma ve irade kazanmaktadır. Doğu kültüründeki kullaşmayla birlikte, farklı ve tersine rota çizmektedir. Doğu ve Batı kişiliği arasındaki ilk ciddi kopuş Greklerde derinleşir. Esas kopuşun sağlandığı yer ise Medya'dır. Kuzeybatı İran ve Yukarı Mezopotamya, Doğu-Batı çizgi farklılığının ilk ortaya çıktığı yerdir. Zerdüşt geleneği tüm gücünü bu farklılaşmayı mümkün kılmasından almaktadır.

Roma İmparatorluğu'nda tanrısal irade daha da zayıflar, laik karakter ön plana çıkar. Doğal Stoacı felsefe kozmopolit karakteriyle Hıristiyanlığın önünü açar. Yine Yahudi kutsal metinlerinin Grek felsefesiyle yorumlanması da Hıristiyanlık ve Müslümanlık inancındaki felsefi esasları oluşturur. M.S 500-1500'lerde dünyevi iktidara karşı tanrısal iktidarı temsil ettiği iddiasında olan kilise, aslında Batı dünyasında feodalizmin ideolojik temelini teşkil etmektedir. Doğucu düşünce tarzının bu son hakimiyet döneminde ağırlıklı olarak barbarlık aşamasında olan Avrupa toplumunun ahlak ve düşünce yapısında köklü bir dönüşüme yol açar. Fakat burada da halka dayalı tarikat ve mezhepleşmelerle çok sert ve acımasız bir mücadeleye girişir. Bu haliyle İseviliğin ilk saf halinden hayli uzaklaşmış, egemen sınıfın çıkarıyla bütünleşmiş olmaktadır. M.S 1400'lerden itibaren hızlanan bilimsel çağı, teolojik düşünce tarzını tamamen bırakacak

ve sadece ahlaki davranışlara indirgeyecektir. Bu dönemde Batı zihniyeti tümüyle dinden bağımsızlaşmakta, özgücüne güvenerek geliştirmektedir. Bu gelişme bireyin toplumun kontrolünden dengesizce çıkışını da beraberinde getirmektedir. Bireyin kendisine fazlasıyla sevdalanması, dogmatizmin tersine bir hastalığa yol açmaktadır. Kapitalist birey en az Sümer tanrı-kralları kadar kendini güç sahibi gibi görmektedir. Farklı bir yoldan kendini tanrılaştırmakta, yani toplumun üstünde bir konuma yerleştirmektedir. Batı kültüründeki en temel tehlike ve hastalık budur. Bu hastalığa henüz çare bulunmuş değildir.

Bu dönemde Batı'nın ezilen ve sömürülen sosyal kesimleri daha bilimsel yanı ağır basan bir ideolojiye, sosyalizme yönelmektedir. Sosyalizm ezilenlerin yeni ideolojik kimliği olmaktadır. Fakat sınıflı toplumun bağrından çıkması ve özellikle siyasal etkiden kurtulamaması, kişiliğini ve yönetim tarzını kurumlaştıramaması, tersine hakim sınıf kurumlarına benzer yapılanması kısa sürede yozlaşmasına yol açtı. İlk ve ortaçağlarda da benzer birçok oluşumların başına gelen egemen sınıf tarzı tarafından ya boğulması ya da özümsenmesi, bir kez daha reel sosyalizmin pratiğinde tekrarlanmıştır.

h- *Doğu düşünce çizgisi farklı bir rota çizmiştir.* Ya kendini tanrılaştırmış ya da çok güçlendirilmiş tek tanrılı düşünceye doğru evrim göstermiştir. Ortadoğu düşüncesindeki tek tanrılı dini evrim, ekonomik ve siyasi gücün merkezileşmesinin bir yansımasıdır. Çok katılaşması, mutlak uyulması gereken tanrısal emirler ve inançlar olarak yasalaştırılması, Ortadoğu'nun ve tüm Doğu'nun gerilemesinde başrolü oynamaktadır. Aslında bu biçimiyle Sümerlerden bile çok geri bir kişilik yapısına bürünmektedir. Sümer tanrıları fazla katı ve yasalı değildir. İnanmak, herhangi bir cezayı veya moral zayıflığını doğurmamaktadır. Belki de Greklerden daha yumuşak ve insancıl bir din-tanrı anlayışı söz konusudur. Asıl katılaşma, çöl kabileleri olan Semitik Amoritlerin Sümer kentlerini işgal etmeleriyle başlamıştır. Akad-Babil-Asur çizgisi, ekonomik ve siyasi gücün çok aşırı şiddet temelinde sağlanmasıyla birlikte din ve tanrı anlayışında tekleşmeye; cezalandıran, yani ağır basan tanrı anlayışına götürmektedir. Ticaretin artan önemi sert yasaları gerektirmektedir. Kabile birliği de bu gelişmede önemli pay sahibidir. Esas olarak Semitik kökenli kabilelerin genel tanrısı olarak El inancı, bu gelişmelerin sonunda Hz. İbrahim'le başlayıp Hz. Muhammed'le sona eren güçlü ve doksan

dokuz sıfatı sayılan *"Allah"* kavramına kadar gelişme göstermektedir. *"Allah"* aslında Arabistan yarımadasındaki en az on bin yıllık kabile merkeziyetçiliğinin bir düşünce yansımasıdır. Semitik kabilelerin genel güç sembolüne dönüşünceye kadar birçok aşama kaydetmekte, Hz. Muhammed'le zirveye ulaşmakta, tüccar toplumun ideolojik kimliği olarak kesin biçimini almaktadır. Milliyetçi yanı ağır basan bir tanrıdır. Sami ve Arap toplumsal gücünün en üst ideolojik yansımasıdır.

Tanrı olarak Allah, doğa gücünün ifadesi olarak kullanılmakla birlikte, esas olarak toplumsal gücün en üst düzeyde ideolojik temsilini yapmaktadır. Kavramın hem köleleştirici hem özgürleştirici özellikleri iç içedir. İnsanları tanrı-krallardan koparınakla ilkçağ köleciliğine karşı çıkarmaktadır. Soyut bir tanrı fikrine bağlanmak, tanrı-kral tapımına göre ileri ve özgürlüğe hizmet eden bir adımdır. Ama genel kulluk düşüncesini güçlendirdiği için de feodal koşulların bağımlılık tarzını yeni bir düzeyde sistemleştirmektedir. Ortaçağda güçlenen feodal sistemin temel ideolojik kimliği olmakta, Arap toplumunda en hakim sınıf haline gelen tüccarın zihniyet ve maddi çıkarlarını en iyi biçimde dile getirmektedir. Hz. Muhammed'in geliştirdiği tanrı kavramı olarak Allah, Grek felsefi düşüncesiyle Yahudi ve Hıristiyan din düşüncelerini kendine miras almakta, ama toplumsal koşulların gerekli kıldığı dönüşümleri sağlama gücünü de temsil etmektedir. Allah bir nevi ortaçağın feodal manifestosudur, temel yasası ve bildirgesidir.

Hz. Muhammed'in İslam'ı son din olarak ilan etmesi önemli bir öngörüdür. Aslında din ve tanrılar çağının sonuna gelindiğini açıklamaktadır. Sanıldığının aksine Hz. Muhammed'de Allah kavramı dine yakın olmaktan çok, bilim ve felsefeye daha yakın bir kavramdır. Allah insana şahdamarından daha yakındır, ezeli ve edebidir, yaratandır, yaratılmamıştır, her şeyin sahibidir vb. bir yığın niteleme diyalektik yasalara hayli yaklaştığını göstermektedir. Bir nevi tüm doğa ve toplum yasalarının bir toplamı olarak tanımlanmaktadır. Donmuş veya Sümer ve Grek tanrıları gibi hep kadınları istismar eden, insanları zorla hizmetçi kılan bir aşamayı çoktan geride bırakmıştır. Oturmuş, güçlenmiş bir toplumun kapsamlı yasal gücü haline gelmiştir. Önemli bir ilerlemeyi temsil ettiği açıktır.

Ortaçağdan günümüze kadar yapılan 'tanrı var ımı yok mu' tartışması bir çarpıtmadır. Sorunun böyle konulması yanlıştır. Doğrusu, tanrının nasıl bir toplumsal yansıma olduğuna, neyi temsil ettiğine,

nasıl evrim geçirdiğine ve sonuçta neye dönüşmek durumunda olduğuna dair yaratıcı bir tartışmanın geliştirilmesi gerektiğidir. Daha doğuda, Hint'te ve Çin'de verilen yanıt, tanrı-kral düşüncesi ve tapımıdır. Batı'da ise onu yere indirerek insanların arasına katmak biçiminde bir yakınlaştırma yolu esas alınmıştır. Bu yol en sonunda bilime ve demokratik yönetime götürmüştür. Ortadoğu'da ise, kökenin güçlü oluşu nedeniyle, toplumun başı üzerinde sürekli *Demokles'in kılıcı* gibi tutulmuş; Ortaçağ feodalizminin koşullarına en uygun hale getirilerek egemen sınıfın ideolojik hakimiyetini perçinlemiştir. İslam'ın Sünni yorumu resmi teolojiyi ifade etmekte ve yükselen tüccarla toprak aristokrasisini temsil etmektedir. Buna karşılık Ehlibeyt maskesine sığınan tüm Batıni, Şii, Alevi mezhep ve tarikatlar, ezilen ve sömürülen yorumunu teşkil etmektedir. Kökenleri neolitik topluma kadar dayanan bu yarı gizli akımlar, sınıfsal ve etnik mücadelenin ortaçağ biçimini oluşturmaktadır. Ortaçağa özgü kavimsel ve sınıfsal mücadele ancak bu tarikat örtüleri altında olabilmektedir. Çok büyük mücadeleler vermelerine ve etkinlik kurmalarına rağmen, kalıcı olamamalarında sınıfsallaşmanın henüz çağını doldurmamasının yanı sıra, katliamlar ve yozlaşmalar da rol oynamaktadır.

Ortadoğu'da zihniyet yapısı esas olarak İslamiyet'in olgunluk dönemi de diyebileceğimiz M.S 8-12. yüzyıllardan sonra büyük bir gerileme sürecine girmiştir. Batı'da bilim ve Rönesans temelleri atılırken, Ortadoğu'da zihnen en tutucu ve gerici aşamaya girilmektedir. İlkesiz ve yalnız askeri güce dayalı bir yaşam her tarafa hakim kılınmaktadır. Herhangi bir felsefi moral ilkeye dayanılmamaktadır. Feodal savaş ağalığıyla bütünleştirilmiş bir İslam günümüze kadar etkili olabilmektedir.

i- *Bu genel durum bir ideolojik devrimi zorunlu kılmaktadır.* Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, tüm sağ ve sol çağdaş akımlar da aslında ortaçağ ideolojik kimlik ve kişiliğini aşmayıp aşındırdıklarından ötürü, sahte ve yapay olmaktan kurtulamamaktadır. Ortadoğu'nun ideolojik kimlik savaşı olduğu gibi durmaktadır. Geçirdikleri milliyetçi, komünist, hatta yeni İslamcı zihniyet kimlikleri ortaçağ kişiliğinin aşılmasına dayanamadığı için, hiçbir yeniliğe yol açamamaktadır. Ortadoğu'da öncelikle gerekli olan, gerici ideolojik kimlik ve kişilikten boşanmadır. Bu yapılmadan, feodal karıya ancak bir burjuva kadın ilave edilmiş olur. Yapılan biraz da budur. Sonuçların iki yüz yıldır başarısız olduğu açıktır.

Uygarlık çözümlememizde yapmaya çalıştığımız, hiç olmazsa sorunun doğru ortaya konulmasına katkıda bulunmaktır. O da yalnızca tanımlama düzeyinde bir girişim olmaktadır. Ortadoğu'yu tarihi kapsamı içinde tanımadan, el atılacak her sorun başa daha büyük sorunlar açmaktan öteye bir sonuç vermez. Yapısından ötürü bu böyledir. Bir İran-Irak savaşı, Arap-İsrail savaşı, Arapların kendi aralarındaki çelişkileri, Ermeni trajedisi ve Kürtlerin herkesle trajedinin de ötesinde insan onurunun en gerisinde tutulma savaşları bu gerçekliği yeterince kanıtlamaktadır: Bölgenin sorunları birleşik kaplar misali birbiriyle bağlantılıdır. Birlikte ve tarihsel temelinin sağlam çözümlenmesiyle yeni bir başlangıç yapılabilir. Milliyetçi, yeni İslamcı, solcu klasik yaklaşımlar sorunları daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Ancak bu platformların aşılması yeni çözümlere yol açabilir.

Çözümlememizin vardığı bu sonuçlar; demokratik uygarlığın eşitliğe ve özgürlüğe daha yakın bir akımı olan ve neolitik toplum döneminden beri çakılıp kalmış bulunan halklar seçeneğini, sınıflı tarihin tortularından temizleyerek ve çağdaş anlamda yeniden oluşturarak, bilim ve tekniğe dayalı demokratik bir hareket olarak somutlaştırmaktadır. Bir kez daha yeni bir uygarlığa, ama eşitlik ve özgürlüğü esas alan bir uygarlığa doğru, tarih doğuran topraklardan ve bu topraklar üzerinde yaşayan halklardan başlayan tarih, güçlü bir umut olarak gündemimize oturmuş bulunmaktadır. Bir rönesans tutkusuyla buna sarılmak ve başarmak, karşılaşılan her acıya katlanmaya değerdir.

2- Program, ideolojik kimliğin geleceğe kilitlenen hedeflerini ortaya koyar. Arzulanan toplum biçiminin niteliklerini belirler. Teorinin aydınlığında ve teknik seviyeyi göz ardı etmedikçe, toplumsal dönüşüm hareketinin sağlıklı gelişmesine katkıda bulunur. Nasıl bir ekonomi, toplum ve siyaset yapılanması öngördüğünü vaat eder. Kendini iç ve dış kamuoyuna karşı bağlar.

Yeni bir çıkışın programı yakın geçmişin eleştirisi üzerine temellenir. Özellikle sınıfsız toplum uygarlığını başlattığını iddia eden reel sosyalizm ile kapitalizmin son biçimlenişine ilişkin liberal programları eleştirerek, kendini farklı kılan hedeflerle ortaya koyar. Çağdaş demokrasiye bağlılığını ve onu hangi yönde ilerleteceğini açıkça belirtir. Çağdaş demokratik ölçüler de başlı başına bir programdır. Yeni çıkış bunu kendisinin asgari programı olarak benimsemek durumundadır. Örneğin toplum, siyaset ve devlet kurumlaşmalarına demokratik kriterleri uygulamayı başta gelen görev saymaktadır.

Kapitalist uygarlık çerçevesi içinde çözümlenemeyen kadın özgürlüğünü, çevre korumasını ve tekniğin canavarlaşmasına ilişkin denetim konularını yeni programın en önemli maddeleri olarak belirlemek durumundadır.

Kadın özgürlüğü, yeni uygarlığın şekillenmesinde en dengeleyici ve eşitçi rolü oynayacaktır. Neolitik toplumun çözülüşünden beri adeta toplumdan silinen kadın tekrar saygın, özgür ve eşitlikçi koşullarda yerini alacaktır. Bunun için tüm teorik, programsal, örgütsel ve eylemsel çalışmalar yapılacaktır. Kadın gerçeği, bir dönem çok sözü edilen proleter sınıf ve ezilen ulus kavramından daha somut ve tahlil edilebilir bir konudur. Denilebilir ki, toplumun en köklü dönüşümü, kadının sağlayacağı dönüşümle belirlenir. Kadın ne kadar eşit ve özgürse, toplumun tüm kesimleri de o kadar eşit ve özgürdür. Demokrasinin ve laikliğin kalıcı olarak yerleşmesinde kadının demokratikleşmesinin rolü belirleyici olacaktır. Kadın olgusuna ilişkin bu kısa programsal tanımlama bile yeni sosyal hareketliliğin kadın renginde başat bir durumu yaşayacağını göstermektedir.

Çevre sorununun program hedefine konulması, yeni çıkışın diğer önemli bir konusudur. En az iç toplumsal çelişkiler kadar, doğayla yaşanılan çelişkilerin bir ağırlığa sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Çevrenin korunması esas olarak toprağın, yeşilin, suyun, havanın, iklimin korunmasıdır. Bu temel konularda en sağlam koruyucu önlemler programın vazgeçilmez maddeleri olarak yer tutmak durumundadır. Hayvanların korunması ve bir nevi vahşeti andıran hayvan kesimlerine karşı önlemler de programda yer tutmak zorundadır.

Kapitalist toplum koşullarında teknik bir yandan atıl bırakılırken, diğer yandan kontrolü güç bir canavara dönüştürülmektedir. İnsanlığın temel ihtiyaçlarına uygun bir teknik politika ile tekniğin tehditkar gelişmesine karşı çok ilkeli bir yaklaşım programda kesinlikle yer bulmalıdır. Yeni uygarlıksal çıkışı tekniğin düzeyi ve uygun kullanılışı belirleyecektir. Nükleer enerji, sera etkisi, hormonal gıdalar ve gen teknolojisi başta olmak üzere bazı alanlarda en sıkı denetim ve yasaklamalar geliştirilirken, öte yandan nüfus planlaması, hastalıklara karşı önlem, eğitim vb. alanlarda çalışmaların daha da geliştirilmesi program maddeleri haline getirilmek zorundadır. Teknik ve ekonomik alan, toplum, siyaset ve devletin demokratikleştirilmesi hedefiyle iç içe örülmek durumundadır.

Çocuklar ve yaşlı insanların sorunlarına da daha duyarlı yaklaşımlar programda ifade edilmelidir. Bu konular aileye bırakılmayacak kadar önem kazanmıştır.

Yeni etik, ahlaki ölçüler kesinlikle tanımlanarak, kurumsal bir biçimde programda yer bulmalıdır. Yeni ahlakın yasaları ve kurumlaşması, tarihi çıkışın en özgün ve gerekli yanı olacaktır. Hiçbir politik tedbir ve yasanın ahlakın gücüne erişemeyeceği bilinerek rolü tanımlanmalı ve kurumlaşması sağlanmalıdır.

Bir toplumda ahlakın çözülüşü, yaşanılan bunalımın derinliğine kanıtıdır. Yalnız ahlak deyince, geleneksel töre ve dini kurallarını kastetmiyoruz. Ahlak; iyiliğine, güzelliğine ve doğruluğuna inanılan, en derin gönül ve vicdan bağıyla takip edilen, yasalara zorunlu olmayan, ama en güçlü yasadan daha güçlü ve gereklerine göre yaşanılan toplumsal davranışı ifade eder. Gerici ve tutucu ahlak kadar, ilerletici ve özgürleştirici ahlak da vardır. Bu ayrımı gözeten bir programlaştırma, eğitici ve dönüştürücü bir rol oynayabilir. Buna toplumun manevi kurumlaşması demek de mümkündür. Bunalımın çözdüğü ahlak, ancak yeni ahlaki tutum sayesinde yenilenerek, bunalımın aşılmasında ve yeni toplumun gerçek koruyucu değerlerine ulaşmasında kalıcı rol oynar. Ahlak aslında bütün gerekleri oluşturulmuş toplumsal sistemler için bir nevi kişiliğin iyi ve doğru karakter özellikleriyle, güzel bir elbise gibi içinin iyiliğini güzellikle tamamlayan sanatın rolünü oynamasında bir köprü konumundadır.

Dolayısıyla toplumsal yaşamda sanatın yeri de en az ahlak kadar yeniden tanımlanmayı gerektirir. Sanatsız toplum, çıplak ve ilkel vücut gibidir; daha da ötesi, ruhun ve fiziğin doğru zihniyet yapısından kopukluğunu ifade eder. Doğru zihniyet programın ekonomik, sosyal ve siyasal kurumlaşmasını belirlerken, ortaya konulan hedefler sanat ve onun hedefleriyle örtüşmedikçe sakat, çıplak ve çirkin kalmaya mahkumdur. Sanatsız toplum düşünülemez. Sanat sanıldığının aksine seçkinlerden çok halkın mitoloji, din ve felsefeye verdiği yanıtın dili olarak anlaşılmalıdır. Üstün zihniyet ve iradeler tarafından doğrulan düşünce ve ahlakın halkın kavrayacağı ve uyum sağlayacağı kalıplara dökülmesini ifade eder. Bütünleyici bir program, sanat çerçevesini kurarak kendini tamamlar.

3- İdeolojik kimlik, teori ve program yapısına ulaşmayı hangi yol ve yöntemlerle başarmak istediğini ifade eden yetkin bir strateji ve taktik tutumla tamamlanır.

Teori duru, net bakış açısını ifade ederken, program teoriden süzülmüş, eleştiri süzgecinden geçirilmiş kısa ve net hedefleri açığa vurur. Ama bu hedeflere nasıl ve hangi araçlarla ulaşılacağını, doğru bir yol hattı olarak stratejiyi, sağlam adımlarla yürüme anlamında taktiği belirler. Strateji, hedeflere gitmek için ortaya konulan birçok yol arasında seçim yapma sanatıdır. Çıkmaz yollar vardır; acılı, kanın çok akıtıldığı yollar vardır. Bununla birlikte hedefe varmadan biten yollar da az değildir. O halde doğru bir strateji, tüm bu sakıncaları olan yolları belleyerek ve gerektiğinde ulaşılması gerçekçi olmayan hedeflerini revize ederek, toplumu kendi tarihi haklılığını mümkün kılacak ve gerçekleştirecek başarılı bir yürüyüşe kaldırma, taşıma, ulaştırma yönetimini ifade eder. Böyle bir stratejiden ve yönetimden mahrum toplumlar ve örgütler, tarihte de örneği çok görüldüğü gibi, ya çıkmaz yollarda ya acısı ve kanı çok olan yarı yollarda kalarak trajik durum ve başarısızlıklara düşerler. Bunu önleyecek sanat, doğru yönetimin sanatı anlamında stratejidir.

Strateji; hangi temel güçler ve yedeklerle birlikte, geçici yol arkadaşlarının kimler olduğunu doğru belirleyerek, hedefe en gerçekçi biçimde, en az kayıplar ve acılarla, ama başarılı bir yürüyüşün, koşunun, hatta ve hatta maraton koşusunun yönetimidir. Bu gücü oluşturamamış ve kullanmasını bilmeyen her toplum veya örgüt, yaşam enerjisini boşuna harcamaya, geri kalarak dağılmaya ve çürümeye mahkumdur. Bir toplum veya örgüt için strateji oluşturmak, beyin gücü oluşturmak gibidir. Beyinsiz veya çok ilkel oluşmuş varlıkların en ilkel düzeyde kaldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla bir teorik görüş ve programın anlam ifade etmesi stratejik yönetim gücüyle mümkündür. Bu da tüm önemli aşamalarda stratejik tarihi kararlar alabilme ve yürütebilme gücüye olanaklaşır. Gerektiğinde yürümeyen ve başarılı olmayan stratejinin nedenlerini ortaya koyarak ve doğrusunu yeniden geliştirerek yönetmeyi bilmeyi gerektirir. Bu tanımlamaya göre stratejik çerçeve, komutanlık ve liderlik kurumunun yetkin oluşumunu ve yaratıcı gücü kendinde bularak yürütmesini ifade etmektedir. Bu güçten yoksun toplumlar veya her türden örgütlenmeler; yön istikametini kestiremeyen, ileriye mi geriye mi gittiği belli olmayan, yerinde sayan ve böylelikle yozlaşarak çürümekten kurtulamayan yığınlara dönüşmekten kurtulamazlar. Tersine bu gücü kazanan yetersiz toplumlar veya her türden örgütlenmeler toparlanarak, yetkinleşerek ve hedefe vararak dönüşmeye, yeniden büyüyerek

güçlenmeye başlarlar. İdeolojik kimlikte stratejik unsur bu denli hayati ve gerçekleşmek açısından vazgeçilmezdir.

İdeolojik kimliğin son unsuru taktik kavramıyla dile getirilir. Taktik, hedefe yürümek için sahip olunması gereken organları ve enerjiyi ifade eder. Bir nevi gövdenin beyin dışındaki tüm organları anlamına gelmektedir. Günlük yaşam için bu organların nasıl işbölümü halinde bir bütün olarak çalışmasına ihtiyaç varsa, toplum veya örgütlerin de buna benzer organlara ve bütünsellik içinde çalışmasına ihtiyacı vardır.

Bir devlet belirlediği temel politikalara yasama, yürütme ve yargı alanlarındaki örgütlenmelerle, ekonomik ve askeri örgütlerle ulaşmaya çalışır. Toplumların da buna benzer araçları vardır. İhtiyaç ve hedefler, sahip olunması gereken araçları belirler. Bunalımdaki toplumun çıkışı için gerekli öncü ve yan örgütlerle nasıl bir çalışma tarzına sahip olmaları gerektiğini taktik belirler. Şiddetle mi şiddetsiz mi, saldırı mı savunma mı, az güçle mi çok güçle mi, hızlı mı yavaş mı sorunları taktik yönetimin kapsamındadır. Başarılı olmak isteyen bir taktik yönetim, bu sorunların gerçekçi değerlendirilmesini yaparak başarılı olmaya çalışır. Aksi halde iri beyinli, ama tüm destek ve uygulama araçlarından yoksun bir duruma düşer. Hiçbir toplum, ister bunalımda ister esenlikte olsun, taktiksiz yaşayamaz. Örgütler açısından da bu böyledir. Taktik güç olmayan, taktik yeteneğini kaybeden bir toplum veya örgüt, teorisi, programı ve stratejisi ne kadar güçlü de olsa kaybetmeye mahkumdur. Dolayısıyla vücut organlarının oynadığı role benzer biçimde, her türlü toplumsal örgütlenmeler de günlük yaşam için gerekli işlevsel kollarını ve eylemsel tarzlarını belirlemek durumundadır. Daha doğrusu kendini organlaştırmak, diğer deyişiyle örgütleştirmek ve çalıştırmak zorundadır.

Hedefin gereklerine göre örgütlenme ve eylemler, ruhsal alandan askeri alana kadar bir zenginlik içerirler. Uygun bulunan her biçim uygulamaya sokulur. Eylemsellik açısından da hedefe göre en barışçıl olanından şiddetli olanına, ekonomik çalışmadan siyasi çalışmaya kadar bir biçim zenginliğini ihtiva eder. Hedefe giderken, araç ve çalışma biçimini doğru belirleyemeyen örgütler yenilmekten ve yozlaşmaktan kurtulamazlar. Örgütlenme ve eylem biçimlerini gerektiğinde birbirlerinin yerine ikame etmesini bilemeyenler, yenilerini zamanında geliştiremeyenler, yeterli tempoyu sergileyemeyenler sağlam bir taktik önderlikten bahsedemezler. Günlük çalışma ve eylemin yöne-

tim gücü ve araçları anlamında taktik önderlik geliştiremeyen toplumlar veya her türden örgütlenmeler kaybetmeye mahkum oldukları gibi, bu rolü başarıyla oynayanların başarmaması düşünülemez. Yeterince araç ve eylem biçimlerini geliştiremeyen ideolojik kimliklerin tüm teorik, programsal ve stratejik öğeleri nasıl felç olmaya mahkumsa, tersine bu yönlü öğelere sahip olup da gerekli tüm örgütsel araç ve eylem biçimlerini zamanında ve yeterince bir hızla çalıştıran güçlerin hedefe doğru yürüyüşlerini başarılı kılmaları kaçınılmazdır. Taktik rolün oynanması, söz konusu gücün kendini hedefe göre olgu halinde bir nevi gerçekliğe, varolmaya kavuşturmasıdır.

Sonuç olarak, ideolojik doğuş önemini korumaktadır. Sınıflı topluma dayalı uygarlığın kapitalizmin somut gerçekliğindeki genel bunalımı derinleştirilerek sürdürülmektedir. Birçok deneme yapılmasına rağmen, sağlıklı bir ideolojik doğuş gerçekleştirilmiş olmaktan uzaktır. Hem objektif hem sübjektif alanda güçlü bir birikimin varolması doğuş şansını artırmaktadır. Mitolojilerden bilimsel sosyalizme kadar geliştirilen ideolojik yaklaşımları bir diyalektik bütünlük içinde değerlendirmek gerekir. Tek bir sözcüğün bile kutsal bir değer taşıdığını bilerek insanlık birikimine saygılı olmak, doğuş süreçleriyle ilgisi olanlar için ilk adım olmalıdır. Suçlayıcı, küfürsel yaklaşımlar cehaletten kaynaklanır. Bir fikri, derinliğine ve olduğu gibi anlamadan beylik sözlerle onamak veya suçlamak doğru tutum olamaz. Bu tavır yanlışa, eksiğe karşı susmak anlamına gelmez. Tersine, *"en güçlü tavır ancak en doğru olanla gerçekleştirilir"* özdeyişiyle cevaplandırmayı gerektirir.

Çağımızın temel karakteri, sınıflı topluma dayalı uygarlığın genel bunalımı ve çözülüşüyle yeni toplumsal uygarlık kimliğinin şekillendiği bir geçiş aşamasının özelliklerini iç içe taşımaktadır. Her iki dünyanın farklı özellikleri birbirine karşı büyük savaşımlar vermesine karşın, birbirlerini hızla ve kesin bir biçimde aşacak ve yok edecek güçte değildir. Kaldı ki, bu tip ak ve kara ikilemi doğanın temel yasalarıyla çelişmektedir. Doğa ve onun bir biçimi olan toplumsal gerçeklik, sonla sonsuzluk arasında sürekli değişim geçirmektedir. Toplumsal biçimleri ve uygarlıksal uzanışlarını dar bir ak ve kara ikilemine göre değerlendirmek, en tehlikeli ve yanlışlıklar içeren ideolojik sapmalara yol açar. Ak ve kara aslında renkler aleminin iki uçuk ve hızla değişen uç noktasıdır. Gerçekliğin en büyük kısmı, tüm renk zenginlikleri bu iki uç arasında sıralanmaktadır. Toplumsal ve

uygarlıksal dönüşümleri de bu zenginlik içinde görmek, doğru bir ideolojik doğuş için hayati öneme haizdir. 'Ya ak ya kara doğarım' demek, 'ya faşist ya reel sosyalist olurum' demektir. Peki, diğer daha güzel ve muazzam zenginlik içeren renkleri ne yapacağız?

Bilimsel sosyalizm adına bu darlığa düşmek uygulamalardaki tüm yanlışlıkların temelidir. Sonuç yıkımdır. Fakat yine de uç noktaların varlığını her zaman göz önünde bulundurarak en uygun biçimleri belirlemek, yeniyi doğurmak yanlısı güçlerin en temel görevleri olarak görülmelidir.

Tarihin 20. yüzyıl gerçekliği, her iki uç noktasının kendini tüm hışmıyla insanlığa dayatmalarına tanık olmuştur. İnsanlık tekniğin görülmemiş ateş gücü altında, ya ak ya kara bayrağı altında emir kumanda sistemi halinde dizilmeye zorlanmıştır. Korkunç acılar yaşatılıp kanlar dökülmüştür. Ama hayatın yalnız gri değil her renge bürünen diyalektik akışı bu zorlamaları boşa çıkarmıştır. İster sınıflı toplum uygarlığının mutlak, hakim, kahhar tanrısının emrettiği *"kara düzen"*, ister onun zıddı gibi gözüken, ama özde ona benzeyen diğer biçimi olan tek renkli *"ak komünizm"* düzeni olsun, teorik olarak düşünülmek ve zaman zaman pratikleşmelerine yaklaşılmakla birlikte, bunlar sandıkları gibi insanlığın hiçbir zaman ve sürekli yaşayamayacağı kurgusal (spekülatif, hayali, ütopik) düzenlerdir.

İnsanlık da tıpkı doğadaki gibi renk zenginliğini toplumda gerçekleştirerek yaşayacaktır. Bu anlamda Sümer mitolojisi tek tanrılı dinlere göre daha esnek ve daha insanidir. Tabii bazı yönleriyle de tanrıların, yani kralların kara düzenidir. Ama tüm mitoloji ve dinler tarihi incelendiğinde bile, oralarda mutlaka bir kara düzen yoktur. Tüm dogmatik yanlarına rağmen aynı renk zenginliğini kabullenmekten kurtulamazlar.

Bu gerçekliğin bilimsel doğrulanması 20. yüzyılda genişçe gösterilmiştir. Madde-enerji dönüşümleri, evrim teorileri, enerji dönüşümleri, Quantum fiziği, zaman ve mekanın izafiliği, ak ve karanın iki değişmez renk veya düzen olmadığını fazlasıyla kanıtlamıştır.

Bu bilimsel ve felsefi çerçeve altında toplumsal gerçekliğe bakıldığında, zıtların uzun süre birbirine bağlı ve muhtaç halde yaşamak durumunda oldukları daha iyi anlaşılmaktadır. Çağdaş demokrasinin 20. yüzyılın sonlarında zafer kazanması, aslında gerçekliğe yatkın karakterinden ileri gelmekte; doğa ve toplumun zengin biçimlenişini temel alan bir felsefe ve pratikte evrimsel dönüşümlerin esas olduğu-

nu öngörmesinden kaynaklanmaktadır. Gücünü bilimden ve felsefeden almaktadır. Çağdaş demokratik uygarlık, gelişme yasalarının derinliğine kavranması ve toplumsal değişimleri etkisi altına almasıyla tüm insanlığa mal olmaya başlamıştır. Bu durum tesadüfi olmayıp bilimin gücünün en önemli sonuçlarından biridir. Çünkü bilim demokrattır. Ama yine de eski toplumun dogmalarına dayalı yapılar mevcudiyetlerini koruduklari gibi, yeni toplumun ütopik bazı yapılanmaları da varlık kazanacak ve yapılarını koruyacaklardır.

Buradan hareketle çağdaş demokrasiyi sadece iki ucun uzlaşması gibi ele almak büyük yanılgı oluşturacaktır. Bilinmesi gereken en önemli husus, iki uç yaklaşımı bulunmasına rağmen, temel demokratik kriterlere bağlı kalındıkça onların da yaşam hakkının olduğudur. Fakat en geniş kuşağın, renk zenginliği durumundaki toplumsal çeşitlilik olduğu kesindir ve esastır. Çağdaş demokrasi daha çok toplumsal biçimlenmenin zenginliğine dayanmaktadır. İki ucun uzlaşmasından öteye, toplumun tarih boyunca yaşadığı ve daha da yaşayacağı biçim zenginliklerine saygılı, kendilerini özgür ifade etmelerine ve yaşamsal kılmalarına en temel ilke düzeyinde bakmayı esas alan bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Zengin bir teorik kuramı, pratik gelişmeyi, biçimlenmeyi ifade etmektedir. Basit bir siyasi iktidarı belirleme teorisi değildir. Bir siyasi iktidar biçimine de indirgenemez. Uzun süreli ve kapsamlı bir uygarlık biçimidir. Hem sınıflı hem de sınıfsız öğeleri barındıran, ama daha çok bunların karma tonlarını sınırsız biçimde ve özgür olarak belirlemeye ve yaşamsal kılmaya dayanan bir sistemdir. Hayatın özgür gelişmesinin teori ve pratiğidir. Tüm bunları gerçekleştirirken, hukuksal tanımı açık olan meşru savunma dışında zora başvurmayı yadsıyan bir sistemdir. Tüm toplumsal kesimlerin, özellikle en eski ezilen sınıf ve cins olarak kadın ve çocukların özgürce kendilerini ifade ettikleri bir sistemdir. Sadece toplumun iç çelişkilerini değil, çevreyle gittikçe büyüyen çelişkilerini de bilimsel teknik gelişmeyle çözümlemeyi esas alan bir sistemdir. Değişim ve dönüşümü barışçıl koşullarda gerçekleştirmeyi esas alan bir sistemdir.

Çağdaş demokrasiyi tekrar tekrar tanımlamamız, onun yeni ideolojik kimliğin en önemli bir çerçevesini teşkil etmesinden ötürüdür. 21. yüzyılın hakim ideolojik kimliğinin bayrağında *"çağdaş demokratik uygarlık"* yazılıdır. Bu bayrak altında eski yapılardan bile yararlanarak, toplumun, dolayısıyla yenileşmenin hizmetinde kullanma

gücünü gösterebilirsiniz. Bu bayrak altında istediğiniz kadar tarih, istediğiniz kadar gelecek yaşayabilirsiniz. İstediğiniz kadar aktüel de olabilirsiniz. Ama temel kriterlerinin derin bilinciyle ve kurumlaşmalarının gücünü tanıyarak, saygıyla ve ibadet edercesine bağlılık göstererek yaşayacaksınız. Yoksa bu demokratik yaşam kişiliği, kapitalist kar dürtüsünün çılgınlaştırdığı bireyciliği istediğiniz gibi yaşamak değildir. Bu yaşam, 'geleceğin yüce ütopyasının gereklerine göre yaşamdır' deyip, patolojik bir tarikatlaşmayı keyfince dayatarak yaşanılacak bir yaşam da değildir. İstediğiniz kadar özgür birey olacak, ama tarihine ve geleceğin bilimsel yaratılışına bağlanarak kendinizi gerçekleştireceksiniz. Ne dogmaların esiri ne de ütopyaların malıkumu olacaksınız.

Ancak bilimsel olduğunda tarih ve gelecekle özgür yaşamanın mümkün olduğunu bileceksiniz. Ne dogmaların ve ütopyaların hatırına özgür bireyden vazgeçecek, ne de onlara küfrederek inkarcı birey haline gelmeye fırsat tanıyacaksınız. Özgür bireyin ancak dogmanın ve ütopyanın gücünü bilerek, ama boyun eğmeyerek, alabildiğine bilimsel ve felsefi gücünü yakalayarak yaşanabileceğini bileceksiniz.

Benimseyeceğimiz ideolojik kimliğimizde bu hükümler yazılmaktadır. Bunlar ne kaderin ne de başıbozukluğun hükümleridir. Sonuna kadar bilimselliğin ve özgürlüğün hükümleridir.

İdeolojik kimliğin bireysellikten sonra ikinci önemli alanı sivil toplumun çağdaş gelişimidir; bir nevi yeniden doğuşudur. Sivil toplum alanına üçüncü alan demek yardımcı bir kavramlaştırma adımı olabilir. Çağdaş demokratik uygarlık üç ayak üstünde yükseliyor denebilir. Bunlar demokratik toplum, siyaset ve devlettir. Fakat eski toplumun demokratikleştirilmesi zor ve yavaş gelişen bir süreçtir. Devletin demokratikleşmesi ise, klasik yapısından ötürü en zor olanıdır. Çağdaş demokrasinin de demokratik duyarlılığa zorlanması büyük mücadeleler gerektirmektedir. İlk dönemlerde toplumun genel ayaklanması buna götürüyordu. Ama giderek ideolojik ve pratik üstünlük kazanan devlet, toplumun demokratikleştirme refleksini oldukça törpülemiştir.

Klasik yöntemlerin bastırılması ve saptırılması zor olmamaktadır. Bunda klasik devrim ve karşı-devrim koşullarının geride kalması da önemli rol oynar. Ardından devlet ve toplum arasında zorunlu olarak işlev kazanan demokratik siyaset ile onun araç ve eylem biçimlerinin öne çıkmasına sıra gelir.

Tarihte toplum ve devlet alanları oldukça tanınınıştır. Halkların isyan gücü toplumun sesi ve talebi olarak rol oynarken, devletin en eski otorite olarak varlığını hissettirmesi bir nevi kader gibidir; etkisinden kaçınılmaz sanılır. Özellikle kapitalist uygarlık merkezlerinin dışındaki klasik toplum ve devletlerin en olumsuzundan içe büzülmeleri ve dışa yansımaları, tutuculuğu daha da körükleyici niteliktedir. Bir nevi yeni bir tutucu denge kurulmaktadır. Devrimle bu dengenin kırılacağına inanılmıştı. Bazı başarılı örnekler, bunun yaygınlaştırılabileceği sonucuna götürdü. Ama kapitalist-emperyalist statükonun aldığı tedbirler bu yönetimin etkisini oldukça sınırladı. Tutucu dönemin devleti de kendi kendine demokratikleşmeyeceğine göre, yeni bir alanın harekete geçirilmesi zorunluluk haline geldi. Kaldı ki, bunalım döneminin kapitalizm merkezlerinde bile tutuculaşan ve özellikle çevreyi tahrip eden devlet anlayışı, buralarda da üçüncü alanın hareketini kaçınılmaz kılıyordu.

Üçüncü alan, demokratik siyaset alanıdır. Karmaşık bir hal alan uygarlık koşullarının dayattığı her ihtiyaç için sivil bir araç zorunluydu. Bu araçlar ne sıkı devrim araçları ne de devletin topluma uzattığı iletişim kayışlarıdır. Daha çok devletle toplum arasında ikisinden de belli bir mesafede duran, kendi kimliği olan, ihtiyaca göre şekillenen bağımsız örgütlenmelerdir. Ne devlete karşıdır ne devletin işbirlikçisidir. İhtiyaçların emrindedir. Temel toplumsal örgütler de değildir. Bir din, ahlak kuruluşu değildir. Üyeleri sınırlı yerine getirdikleri görevlere göre şekillenmiştir. Görevin bitmesiyle kendileri de biten örgütlenmelerdir, en azından yeni görevlere göre dönüşen örgütlerdir. Bu model, devrim ve karşı-devrimin derinleştirdiği çıkmazdan kurtulmanın herkes için gerekli yolu olarak da varlığını etkili kılabilmiştir. İhtiyaçlar ekonomik alandan kültüre, spordan çevreye, barıştan insan haklarına kadar her alanda kendini dayattığı için, alanın önemi de her geçen gün artmaktadır.

Üçüncü alanın bu çerçevede tanımlanması yetmemektedir. Alan, kendi teorik ve pratik konumunu daha net kılmaya ihtiyaç duymaktadır.

Üçüncü alan teorisine ve pratiğine her geçen gün artan bir oranda ihtiyaç duyulmakta; kendi teorisini, programını, stratejisi ve taktiğini gerektirmektedir. Bu bir nevi yeniden pratikleşmedir. Klasik anlamda devlet veya toplum rantına dayalı parti anlayışından fonksiyonel, ihtiyaca göre belirlenen partileşmeye geçişi zorlamaktadır. Kla-

sik partiler başta olmak üzere, benzer rant anlayışlı tüm örgütlenmeler sivil toplum teorisine göre yeniden yapılanmayla karşı karşıyadır.

Çağdaş demokratik uygarlığın başarısı, daha çok bu anlamda rolünü yeniden tanımlama ve ona göre örgüt ve eylem biçimine kavuşmayla bağlantılıdır. Üçüncü alanı geliştirmeyen toplum veya devletler çağdaş demokraside topallamaktan kurtulamazlar. Çok zorlayan ayrılıkçı eğilim ve şiddet unsuru, ancak bu alanın özgürlüğünü kazanıp rolünü tam oynamasıyla sorun olmaktan çıkacaktır. Bu yönüyle demokratik siyaset alanı da diyebileceğimiz bu olgu, tıkanmış siyasetten çözüm üreten siyasete bir kapı aralamış olmaktadır. En sıcak, en üretken alan olarak demokratik siyaset alanı, sivil toplum kuruluşları ne kadar çeşitli, işlevsel ve koordineli olurlarsa o kadar çözüm üretebilecektir. Tek yol ne devrim ne de karşı-devrimdir. Daha çok çeşitli çözüm alternatiflerini barındıran demokratik siyasetin çözüm yoludur. Hayat gittikçe sivil toplumun geliştirilmesi için proje oluşturulmasını ve uygulanmasını öne çıkarmaktadır. Kim, hangi kuruluş ve parti bu sivil toplum projelerine, örgüt ve çalışmalarına sahipse, toplumun ve devletin demokratikleştirilmesine de en önemli katkıyı yapma imkanına kavuşacaktır. Bu işi rantçı siyaset anlayışından uzak, değer üreten, bunu demokratik toplum ve devlete taşıran anlayışa sahip parti ve kuruluşlar gerçekleştirecektir. Tarih, dönüşüm rolünü artık bu tip teori, program, strateji ve taktiklere sahip olan kişi ve kuruluşlara oynatmaktadır. Devletin dayatmaları kadar toplumun gerçekçi olmayan taleplerine de alet olmayanlar, ancak çağdaş demokratik ölçülerin geliştirilmesiyle topluma ve devlete en yararlı hizmeti yerine getireceklerine inananlar bu tarihsel rolün üstesinden başarıyla gelebileceklerdir.

Bu rol, bunalım döneminin çıkmaza giren toplumuyla çıkınazı derinleştiren devlet anlayışının artık bir engel durumuna gelen konumlarında, üçüncü alan teorisinin çözüm üretme şansına kavuşması anlamına gelmektedir. Üzerinde ne kadar doğru ve yetkin çalışılır ve gerekleri yerine getirilirse, başarının o kadar büyük olacağı bir teorik ve pratik yol demektir.

Tüm bu anlatımlar, çağdaş demokratik uygarlığın statükocu bir aşama olmaktan çok uzak; uçuruma, yeni bir statükoculuğa ya da devletçiliğe mahkum eden maceracı ve ütopyacı toplum mühendisliğinden de farklı olduğunu göstermektedir. Çağdaş demokratik uygarlıkta devlet yıkılarak ve parçalanarak değil, yavaş yavaş hurdalık

bir malzeme konumuna getirildikten sonra tarihin çöp sepetine atılmaktadır. Doğrusu ve gerçekleşir olanı da budur. Bu, en eski uygarlık aracının yerine kurulan yeni baskı aracı olarak devlet değildir. Tersine herkesin, tüm kurumların ve toplumun üretken emeğine dayalı, genel adalet ve özgürlük ölçülerini en üst düzeyde temsil eden ve denetleyen bir genel koordinasyon aracıdır. Dövecek sopası, öldürecek silahı, tıkılacak zindanı olmayacaktır. Her geçen gün *"herkese yeteneğine göre ve ihtiyacı kadar"* bir paylaşıma yaklaştıkça, devletin son kalıntılarını da tarihin antik eşyalar müzesine atacak bir toplum haline gelinecektir. Bilimsel teknik devrimler insanlığı her zamankinden daha fazla bu gerçekçi hayaline yaklaştırmıştır. Eski olan, çağdaş demokratik uygarlık kalkanıydı. Tarih onu da devreye soktuğuna göre, zafer her zamankinden daha çok emekçilerin ve ezilen halkların hakkı olacaktır.

4- Demokratik uygarlık çağının zamanlaması da karmaşık bir sorun teşkil etmektedir. Her çağın bir zamanlık ruhu olduğu kesindir. Zaman üstü veya zamanla bağlantısını kuramamış toplumsal çağlar düşünülemez. Zamanın kendisi aktif ve yapıcı bir öğedir. Diğer temel boyutlarla birlikte işlemektedir. Toplumsal çağ zamanları bir gerçek olup doğru fark edilmeyi gerektirir. Çağların özellikleri ve birbiri üzerindeki diyalektik etkileri ne kadar doğru ortaya konursa, tarihin, dolayısıyla toplumun bilimsel tanımlanma olanakları da o nispette artar.

Neolitik toplum çağının ayırt edici özelliği, tarımcı ve evcil hayvan besleyici bir konumu ilk defa kazanması, bunu mümkün kılan bir teknolojinin gerçekleşmiş bulunmasıdır. Toprak, yetiştirilen çeşitli bitki ve ağaçlar, beslenen evcil hayvanlar, yerleşik köyler, kadın etrafında şekillenen anaerkil toplum, yaşamsallıkta en önemli rolü oynayan varlıkların tanrısallaştırılmasına ve göğe yükseltilmesine dayanan din ve mitoloji anlayışları bu çağın temel özellikleridir. Çapa, kazma, saban, tekerlek, elle dokuma aletleri, el değirmeni, yeni taş yontma aletleri, eşek, sığır, küçükbaş hayvanlar en başta gelen üretim araçlarını teşkil etmektedirler. Toplum kabileler biçiminde kolektif mülkiyete dayalı bir düzen halinde yaşamaktadır. Ticaret ve değişim en basit düzeyde yapılanmaktadır. Tarihin temel dil grupları oluşup ayrışmaktadır. Böylesi bir çağın zamanı sonsuz gibi gelmekte, yavaş işlemektedir. Öncesi ve sonrası duyguları fazla gelişmemiştir. Dünya, sanki cennete benzer yaşamın başlangıç çağındadır gibi

bir duygu ve zihniyet yapısı gelişmektedir. İnsanlar arasında gelişmemiş bir akrabalık duygusu da gelişim halindedir. Sistemli ve talan amaçlı zor olgusuna pek yer yoktur. Anaerkil toplumda esas olan kültür, barış dokusundadır. Birbirlerini yok etme ve talana dayalı bir zihniyete yabancılık söz konusudur. Dil şiirsel yapıdadır. Bundan dolayı bu çağa insanlık yaşamının şiirsel dönemi de denilmektedir.

Köleci toplum zamanı veya çağı, insanın bizzat mülkiyet konusu haline getirilmesine, köleleştirilmesine dayanmaktadır. En verimli üretim aracı, insanın bizzat kendisidir. Akrabalığa dayalı kabile toplumu köleci tarz sınıflaşmaya uğratılarak parçalanmakta, kapsamlı bir yöneten-yönetilen ilişkisi hakim olmaktadır. İlk defa gerçekleştirilen bu olgu toplumun hafızasında derin değişikliklere yol açmıştır. Yönetenlerin etrafında şehir ve şehir devleti doğmaktadır.

İnsanlığın büyük bir bölümü her türlü hizmetçiliğe koşturulurken, az bir kısmı da her şeyleri hizmetçilerince karşılanan rahat bir yaşamın sahibi efendiler olarak yüceltilmektedir. Toplumun bu olağanüstü dönüşümünün zihniyet yapısına yansıması, mitolojiler çağının başlatılmasıdır. Mitolojinin özünde iki önemli neden rol oynamaktadır. Köleci üretim tarzının ilk defa hakim kesime sunduğu ve dönemine göre mucize sayılabilecek artı-ürün fazlalığı, buna bağlı olarak ikinci neden, bu tarz toplumun doğal düzenin ta kendisi olduğunun kanıtlanmasıdır. Sümer mitologya üreticileri bu görevlerini harikulade bir tarzda gerçekleştirmişlerdir. Yaratıcı gökyüzü tanrıları ve yeryüzünde yarattıkları hizmetçi kul insanlar, tanrıların hep yüceltilmesi (yüceltilen, özünde efendi sınıftır) ve insanların aşağılanması (köleleşme bunu gerektirir), Sümer rahiplerinin en çok başardıkları işlerin başında gelmektedir. Bunu da Zigguratlara çıkıp gökyüzünün düzgün işlemesinden; ay, güneş, yıldız, mevsim, gece ve gündüz hareketlerinin aynı biçimde tekrarından çıkarmaktadırlar. Gökyüzü yasaları tanrıların iradelerini yansıttığı gibi, yeryüzündeki yasaların yürütücü güçleri de tanrının temsilcileri olan rahip-krallar veya hanedan krallıkları olmaktadır. Onlar tanrıyı, tanrı da onları güçlendirmektedir.

Bu gerçekliğin düşüncesi ve diline mitologya denilmektedir. Henüz tam din haline gelmemesi, söylenti düzeyinde kalmasından ötürüdür. Belli bir süre sonra yaratıcı rahiplerin yerini aktarınacılar alınca, bunlar kesin din kuralları olarak insanların başına yığılacaktır. Binlerce yıl süren köleci çağa damgasını vuran, mitolojik tasarımı kimliğidir. Neolitik toplumun kuşatması altında olan, ama giderek

derinliğine ve genişliğine büyüyen bu çağa mitologya çağı demek yerindedir. İnsan zihniyetinin temel kalıpları mitolojik söylencelerle adeta işgal ettirilmiştir. Fiziki kölelik yetmiyormuş gibi, zihni kölelik de giderek yerleştirilmekte ve hakim kılınmaktadır. Çocuk gibi bırakılan insanlık, mitolojik masallarla kandırılıp yönetilecektir. Hanedan ve kralın sonsuz yüceltildiği çağdır. Bu nedenle tarihi anlamak, mitoloji dilini ve çağını çözümlemekle yakından bağlantılıdır. Mitoloji çağına söylencedir deyip gülen ve geçen, bilerek veya bilmeyerek aslında en lanetlenmesi gereken kulluk rejimine hizmet etmektedir. Mitologya çağı din çağını doğuran beşiktir; temel ve orijinal bir gelenektir.

Feodalite zamanına, dinselliğin hakim olduğu çağ olmasından ötürü ilahiyat çağı denilmektedir. Kölelikten devralınan ilişki düzeni biraz yumuşatılarak, ama katı kurallara bağlanarak sürdürülmektedir. Toprağa bağlı emek en çok artı-ürün veren unsur olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla serf-senyör, köylü-derebeyi, mir-gulam ilişkisi temel konumunu sürdürmektedir. Tanrı-kul ikilemi de bu ilişkinin en kutsal yansıması olarak yüceltilmeye devam edilmektedir.

Tanrının varlığı ve tekliği kanıtlanmıştır. (Aslında sınıflaşma ve krallık rejiminin kesinleşmesini yansıtmaktadır.)

İnsana düşen görev, biricik ve en büyük güç sahibi olan tanrısına (efendilerine, kocasına, babasına) kendisini yoktan yarattığı (sınıfsallık temelinde yeniden doğuş) için sürekli şükretmek ve ibadet etmektir.

Dinin katiyet kazanan inanç ve kurallarına göre düzene bağlanma yeniden kutsanarak devam ettirilmektedir. Sınıflı toplumun yeni biçimi olan monarşi ve sultanlık, tanrının göksel düzeninin yeryüzündeki temsili olarak değerlendirilmeye devam edilmekte; daha güçlü temellerde insanlığın zihniyetinde, politik kurumlaşmalarında hakim kılınmaktadır. Yağmurdan kaçarken doluya tutulmakta veya tersine kardan ve doludan kaçarken yağmura tutulmaktadır. İslamiyet ve Hıristiyanlık başta olmak üzere feodalizme uyarlanmış tüm ideolojik kimlikler, hem eski mitolojiyi hem de yeni doğan felsefi düşünce tarzını dinin hizmetinde kullanarak, ortaçağın muhteşem ilahiyat çağını gerçekleştireceklerdir.

Peygamberlik ve filozofik çıkışlar şüphesiz köleciliğin aşılmasında ya da yumuşatılmasında tarihi bir insanlık rolü oynamışlardır. Ama niyetleri ne olursa olsun, onların mirası üzerinde görkemli tapınak binalarına (cami, kilise, havra, manastır vb.) kavuşturulan din-

ler feodal çağın temel örtüsü olarak hizmet etmektedir. İnsanlık zihni ve ruhu, tanrıların işgali altında olmaya devam etmektedir. Anlamsızlığın derinleştirilmesinin, felsefi olarak teoloji, ilahiyat ve şiirin özünden kopartılmasının ifadesi olarak ilahiyat çağı, özellikle çöküş döneminde karanlık çağ olmayı hak edercesine bir kabusa dönüşebilecektir. En az mitologya çağı kadar ilahiyat olarak doğru çözümlendiğinde tarih aydınlatılacak, dolayısıyla toplum daha da anlaşılır kılınacaktır. Neolitiğin şiirselliğini, köleliğin mitologyasını, feodalitenin ilahiyatını dilleri ve mantıklarıyla bilimsel olarak çözümlediğimizde, toplumu, halkları ve insanlığı daha gerçek anlamıyla başarıya ulaştırmış olacağız.

Kapitalist dönem, doğuş itibariyle daha çok felsefe çağı olarak değerlendirilmeye yakın durmaktadır. Büyük düşünce savaşı ilahiyatı çözmüştür. Toplum üzerindeki bu örtüyü çekip doğru anlaşılmasına dev bir adım atmıştır. Filozoflar bu yönleriyle yeni çağın peygamberleri rolündedir. Tek farkları, tanrıyı fazla işe karıştırmadan, doğal ve toplumsal süreçleri kendi iç yasalarıyla izah etme gücünü kazanmalarıdır. Bu tarz düşünce aslında pratikte yetkinleşen insanlığın kazandığı genel bilinç düzeyinin en üst düzeyde ifade edilmesidir. Doğa ve toplum hakkındaki deneyim, mitolojik ve ilahiyatçı yaklaşımlarla izah edilmeyi gülünç duruma getirmişti. Dogmatizmin elinde özgürleşmesini yitiren birey, kendini aramaya çalışıyor, ilahlardan bıkmış olarak kendi kaderini eline almak istiyordu. Bireyselliğe yürüyüş cesaret gerektirir. İnsan yeni yeni gölge olmaktan çıkıp özne durumuna gelmeye çabalamaktadır. Bunun için kendine güvenmekten başka çaresi yoktur. Kendine güvenmek, dini işe karıştırmayan düşünmeye cesaret ettirir. Felsefe, kendine güvenmenin ve cesaretin yol açtığı bir sürecin ortaya çıkardığı özgür düşünce aşamasıdır. Artık işin içinde tanrılar yoktur. Çocuklar gibi bir büyüğe dayanarak yaşamayacaksınız. Özgücünüzle, uyanan arzularınız ve düşüncelerinizle dünyayı yorumlamaya, yaşamaya çalışacaksınız. Felsefe, bireyin güç kazandığı bir dönemin düşünce biçimidir. Ancak çocukları oyalayan düşünce tarzlarıyla toplumun karmaşıklaştığı, kentleşmenin büyüyüp yayıldığı çağları ikna etmek mümkün değildir.

Köleliğin son döneminin gelişmiş kentlerinde doğan felsefe, ortaçağda dinin hizmetinde kullanıldıktan sonra, ancak yeni çağın başlarında özgürlüğüne kavuşacaktır. Felsefe çağı, insanlığın mitolojik ve dinsel çocukluk çağını aşıp kaderini eline almaya başladığı dönemi

simgelemektedir. Tanrılar yerine doğa ve toplum olgularıyla hesaplaşmayı, uyuşmayı arayacaktır. Felsefe gerçeklik çağına giriştir, doğanın güçlerinden daha fazla yararlanmayı akıl ediştir. Felsefe zamanının, insanlığı yücelten bir çağ olduğu kesindir.

Bilimsel gelişmenin felsefeyle hız kazandığı inkar edilmez. Bilimin felsefeyi aştığını, felsefenin gereksinim olmaktan çıktığını iddia etmek de mümkün olamaz. Fakat kapitalizmin olgunlaştığı dönemde eski önemini sürdürmediği bir gerçektir. Felsefeyi kapitalizme özgü bir düşünce biçimi olarak görmek kadar, kapitalizmi de felsefeyi dışlayan bir sistem olarak değerlendirmemek gerekir.

Kapitalizmin şiirselliği, mitolojiyi ve ilahiyatı içten yaşamadığı kesindir. Daha doğrusu şiiri, mitolojiyi ve ilahiyatı kaba bir inkarcılığa uğrattığı, kendini daha akıllı ve rasyonel saydığı bir gerçektir. Temsil ettiği zaman ne şiirin büyüleyiciliğine ne mitolojinin kahramanlığına ne de ilahiyatın kutsallığına tanıktır. Bu çağları kaba bir inkarcılığa uğratmakla insanlığı fukaralaştırmıştır. Yücelttiği akıl çağı, aslında bencil güdüleri daha gelişkin bir akıllık ve mantıkla tatmin etmekten öteye gidememiştir. Felsefenin yücelticiliğine bile dayanamayacak bir maddi düşkünlük çağı olduğunu kanıtlamıştır. Kapitalizm bu yönüyle eleştiriyi en çok hak eden bir rejim konumundadır. İnsanlığı binlerce yıl taşıyan çağların, zamanın ruhunu dışlayıp göz ardı ederek, daha da vahimi müzelik konuma sokarak en sığ döneme mahkum etmiştir. İnsanlığın ruhsal yaratıcılığını kısırlaştırmıştır. Bu çağın insanı, bencilliği için her şeyi kurban etmeye elverişli hale getirilmiştir. Kuru çıkar hesapçılığı, borsa oyunlarıyla genel bir kumara dönüştürülmüştür. Özellikle yaşadığı genel bunalım durumuyla, ister 'tarihin sonu' ister 'postmodern çağ' denilsin, insanlık tarihinin cahiliye çağlarına benzeyen bir tükenişin eşiğine getirilmiştir. Yeni çağ başlarken görkemli sistemin yakın çıkar bağlarıyla, büyük bir ruhsal ve zihniyet yoksullaştırılmasıyla yüz yüze gelmiştir. Bireysellikteki özgüven, yaratıcı düşünce, aydınlık ve romantizm, yerini korku, şüphe, düşünce ve felsefeden kaçışa terk etmiş; sisli bir dünya, güdülerine teslim olmuş bir ruhsallık ve zincirlerinden boşalmış bir çıkarcılıkla toplumu en tehlikeli bir bunalımla, çevreyi de tam bir tahribatla karşı karşıya bırakmıştır. Dolayısıyla kapitalizm zamanına, bütün tarihi, toplumu ve dünyayı kendi küçük çıkarlarına kurban eden *"küçük tanrılar dönemi"* demek düşündürücü olabilir.

Bu çağın dilinde bütün kelimeler bir tuzağa dönüştürülmüştür. Kelimeler ve onlarca örülü düşünce sanki temel insan doğasını, zihniyet ve ruhsallığını aldatmak için dizilmişlerdir: Hainee ve alçakça bir diziliş. Bu kelimelerin bazı gerçekleri sağlam temsil etmesi nedeniyle tehlike büyümüştür. Teknik ve bilim kapitalizmin mantık ve diliyle sanki her an insanlığın ırzına geçmektedir ve laf anlamaz duruma gelmiş gibidir. Nasıl ki Sümer rahipleri bir zamanlar kölelerin ölen krallarıyla diri diri mezara girmelerini göğün ilahi düzeninin bir gereği saymışlarsa; kapitalizmin popülerleşmiş biçimi olan kuru çıkar mantıkçılığı da, kendi basit çıkarları için oynamayacağı, ırzına geçemeyeceği bir kutsallık ve yücelik bırakmamaktadır. Sistemlerin bunalım dönemlerinde yaşanan sıradanlaşma ve yozlaşma kapitalizmde en uç boyutlara ulaşmaktadır. Görkemli bireysellik çağı; en düşkün, en hain ve resmiyet kazanmış hırsızlık, en sıkı korunmaya alınmış çıkarcı ve ahlaksız bireycilik çağına dönüşmüş gibidir.

İdeolojik zamanların en yoz ve bunalımlı bir döneminin yaşandığı kesindir. Dogmatik çağların bile kendilerine göre bir mantık dünyaları vardır. Kendi içinde tutarlı bir yaşam töreleri geçerlidir. Felsefenin de hem evren anlayışı hem etik yönüyle insanlığı temsil ettiği dönemleri vardır. Uygarlığın genel bunalım çağında ise, kendini her şeyin merkezine koyan bireycilik, bütün çıkarcı mantığına rağmen ne tarihsel değerlere ne de geleceğin ütopik hayallerine saygılıdır. Günübirlik ve yalnız kendini yaşama gibi en sığ, ufuksuz, tarihten kopuk, güdüleri özgürlük yerine koyan çılgınca bir bireyciliğe kaçış vardır.

Dogmatizm çağlarında birey toplum içinde eritilmiş ve her şeyi önceden belirlenmiştir. Bundaki aşırılık, yeniçağın bireysellik temelinde yükselişinin en önemli objektif nedenidir. Kapitalizmin bunalım çağlarında ise buna ters bir süreç, toplumun tüm anlamlı değerlerinin son derece aşırıya kaçmış bir bireycilik içinde eritilmesi yaşanmaktadır. Sosyalizm adı altında buna gösterilen tepki, bir nevi çağdaş Sümer rahip sosyalizmine yol açtı. Bunlar aşırılıkların birbirini nasıl beslediğine ilişkin çarpıcı örneklerdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, insanlık için çağın dönüşüm geçirmemesi düşünülemezdi. Nükleer enerjinin silah olması bunun başta gelen teknik nedenidir. Derinleşen bilimsel-teknik devrim, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni bir zaman ruhunun yaratılmasını giderek zorlayacaktır. Kapitalizm şahsında son büyük dönemini

yaşayan sınıflı topluma dayalı uygarlık, derinleşen ve süreklileşin bunalımdan ne yeni savaşlarla ne de yeni bir sınıflı toplumla çıkış yapabilecek durumdadır.

Çözülüş ve çöküşün bağrında yeni bir çağ, çok yavaş da olsa adım adım gelişmektedir. Bu sanıldığı gibi küçük ve sıkı örgütlenmiş devrimci örgütlerin işi olmaktan ziyade, tekniğin rol oynadığı ve kaçınılınaz kıldığı bir çağın başlangıcıdır. Mevcut teknikle topyekün savaş, galibi ve mağlubu olınayan bir durum ortaya çıkarmıştır. Savaşlarla artık ne uygarlık yıkılır ne de yaratılır; ancak hep birlikte yok olunur. Diğer yandan mevcut teknikle her toplumsal çelişkiyi zora başvurmadan çözecek imkanların elde edilebileceği bir seviye yakalanmıştır. Sınıfsız toplum biçimleri dahil, her yeni toplumsal dönüşüm projesini gerçekleştirecek teknik seviyenin yakalanması, yeni çağın dayandığı maddi boyuttur. Maddenin devrimsel dönüşümü, zamanın karakter değişiminin en açık nedenidir. Böylesine bir madde dönüşümü çağının zamanı da başka bir çağ olur.

Çerçevesini kapsamlı bir biçimde tanımlamaya çalıştığımız bu çağa "***demokratik uygarlık***" demenin gerçeklik taşıdığı kanısındayız.

Her şeyden önce bu çağ, tarihte ilk defa halkların siyasete ağırlığını koyduğu bir çağdır. Demokrasi (Demos kratiya), halkın yönetimi anlamındadır. Öyle ki, bu birçok yönüyle gerçekleşmektedir. Tüm eski zamanlar hakim sınıfların adlarıyla belirlenirdi. Köleci, feodal, kapitalist çağ gibi. Bu zamanlarda halkların varlığı adeta yok sayılmaktadır. Tarihler krallıkların isimleri ve hanedanlarıyla yazılınaktadır. Gerçek yaratıcılardan hiçbir haber yoktur. İdeoloji bile yönetenlerin yansıtılnuş gerçeğidir. Maddi iktidar yetmediğinde, manevi iktidarı ve tanrısal gücü her an yanı başında hazır tutulmaktadır. Kapitalizmde bile ulusçuluk hızla şovenizme bulandırılarak, maddi varlık olarak ulusun başına en büyük bela haline getirilir. Gerçek ulusal çıkar yerine, ınilliyetçilikle en kirli sınıfsal çıkar gizlenmiş olur.

Oysa demokratik sistemin sıradan bir uygulaması bile artık temel aktörün halk olduğunu yeterince kanıtlamaktadır. Şahısların, hanedanlıkların ve sınıfların sınırsız egemenlik çağı geçmiştir. Tüm kültürel zenginlikleriyle halklar devrededir. En benim diyen diktatör bile ancak halkı arkasında bulduğunda bir güç sahibi olabilmektedir. Halklar, neolitik çağda rüşeym halini yaşamaktaydılar. Sınıflı toplıma geçişle birlikte adeta yere çakıldılar. Her yeni gelen sınıflı toplumun efendileri onları sonuna kadar kullandı, çalıştırdı ve savaştırdı.

Onlar aslında tarihin gerçek yapıcılarıydılar. Ama neredeyse adları bile anılmaz oldu. Her şeyin sahibi ve yaratıcısı, efendiler ve onların tanrısal düzeniydi. Tarih adı altında büyük yalan böyle yazılırken, onlar sessiz ve derinden, acıyla ve zahmetle, zaman bilgisinden sürekli öğrenerek çağlarının gelmesini beklediler.

Kapitalizmin bütün milliyetçi zehirlemesine ve faşizmine karşılık, halkların yeniden doğuşu artık geciktirilemez ve engellenemezdi. Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı sonrası, halkların yeniden doğuş miladı olabilir. 20. yüzyılın sonu, boyuna demokrasinin zaferine tanık oluyor. Çünkü çağın kendisi, halkların iktidarı için gerekli teknik altyapıyla politik kurumların esas olduğu demokratik uygarlık çağıdır.

Halkların çağına girişin ödenen büyük bedelleri vardır. Tarih boyunca sınıflaşmaya dayalı uygarlıkların bütün yükünü halklar çektiler. Üzerlerinde her türlü baskı, katliam, sömürü, talan, göçertme, asimilasyon gibi yöntemler uygulandı. Bununla yetinilmedi; manevi, ideolojik dayatmalar sonuna kadar denendi. Kışkırtılıp birbirlerine kırdırıldılar. Jenositler yaşandı. Özellikle 20. yüzyılın büyük çaplı dünya savaşlarıyla, bölgesel ve yerel birçok savaşlarında kırdırılan yine halklar oldu. Ortaçağlarda din adına yürütülen savaşlar, kapitalizm çağında milliyetçilik adına daha kapsanılı ve acımasız sürdürüldü.

Halklar da tüm bu çağlarda boş durmadılar. Köleciliğe karşı kabile ve aşiretlerin sürekli başkaldırı ve saldırıları, tek tanrılı dinlerle yarı dini, felsefi toplulukların, tüm antik ve orta halkların direniş biçimleri olarak hiçbir zaman eksik kalmadı. Tarih, bu anlamda boydan boya halkların aşiretsel, dini, mezhebi örtüler altında da olsa direniş tarihi olarak sürdü. Yazılmayan, saptırılan, başkalarına mal edilen bu tarih aslında halkların özgürlük tarihidir.

Daha çağdaş halk direniş hareketleri 20. yüzyılda çağa damgasını vurdu. Reel sosyalizmin tüm yanlışlıklarına rağmen, sosyalizm adına yürütülen savaşlarla ulusal kurtuluş savaşları, özünde halk direniş ve özgürlük savaşlarıdır.

Tüm bu direnişlerde, bastırılan ve yok edilmeye çalışılan halk kültürleri ayakta kaldı. Halkların direnişi siyasal anlamda başarılı olmasa bile, kültürlerin boyun eğmezliğini, başarısını ve kalıcılığını kanıtladı. Kaldı ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra halkların siyasi kurumlarda temsil edilmesi büyük gelişmeler gösterdi. 20. yüzyılın sonlarında dünya çapında zafer kazanan kapitalizm değil, demokrasidir. Çağdaş demokrasi, halkların binlerce yıllık umut ve hayalleri-

nin gerçekleşmesi için ilk ve en önemli bir adımdır. Sınıf egemenliklerinin ak ve kara örneği bir aşırılıktır. Gerçek dünyada sömürünün ortadan kalkmasının en uygun yolu da aslında çağdaş demokrasi ölçülerinin işlemesinden geçer. Çağdaş demokrasiyi aşırı sınıf saplantılarını düzelten, halkların zengin dünyalarına işlerlik kazandıran, barış ve kardeşlik geleneklerine de yer veren gerçek halk yönetim rejimi olarak görmek gerekir. Halklar asil kişiliklerini tutarlı ve gerçekten uygulanan demokratik sistem altında geliştirmektedirler. Eskiden hemen aykırılık ve bölünmelere ve bu temelde şiddete başvurmaya yol açan dini, etnik ve milli kavgalar ve savaşlar, çağdaş demokratik rejimde barış içinde çözüme kavuşmaktadır. Halklara kalsa, bir "*dünya federasyonu*"nda yaşamak başta gelen idealleridir. Küçük devletçikler halkların değil, egemenlik peşindeki beyliklerin, şoven karakterli her tür dar sınıf ve etnik milliyetçi kesimlerin idealleridir. Geniş bölgesel federasyonlar her türlü kültürel farklılıkların, dil, din ve ırk ayrımcılığının anlamsızlığını ortaya koyan çağdaş demokratik biçimler olarak varlıklarını sürdürmekte ve gelişmektedir. En ileri ve demokratik devletler ABD, AB ve BDT gibi birlikler altında toplanmaktadır. Buna zorlayan da halkların kültürel varlığı ve siyasal katılım gücüdür.

Dünyanın her tarafında güncele damgasını vuran, kültürlerin uyanışı, çağdaş biçimlere kavuşması ve yaşamın vazgeçilmez temel öğesi haline gelmesidir. Halklar ilk defa uyuşturucu dogmatik ideolojilerin ve boş ütopyaların baskısından kurtulmakta, ta neolitik toplumdan beri yere çakılmış ve gömülmüş varlıklarına yeniden sarılmakta ve yaşamsal kılmakta, tüm varlıklarıyla büyük bir çağdaşlaşma sürecine girmektedir.

Çağdaş demokratik uygarlığın halkların bir rönesansına dönüştüğü, öyle gelişmesi gerektiği her gün daha da açığa çıkan bir gerçekliktir. Katı sınıf diktatörlüklerinin ve en somut ifadeleri olarak çeşitli otoriter ve totaliter rejimlerin gerilemesi ve ortadan kalkması halklar lehine büyük kazanımdır. Halkların varlıkları demokrasiyle özdeştir. İkisi birbirinden ayrı olamayacak bir diyalektik bağ içindedir.

Demokratik toplum, siyaset ve devlet, halkların artan etkinliğinin bir sonucudur. Tarihin hiçbir dönemiyle kıyaslanmayacak kadar toplumda, siyasette ve devlette demokratikleşme en acil gündem haline gelmişse ve bu ihtiyaç dünyanın her tarafında yaşanıyorsa, bu gerçeklik, yaşanan çağın halkların uyanışı, aydınlanması ve siyasi güç

haline gelmesinin itirafından başka bir anlama gelmez. Faşizm, kapitalizmin aşırı diktatörlüğüydü. Reel sosyalizm, ezilen sınıf fanatizmiydi. Ama çağdaş demokrasi, halkların olgunlaşan, maddi temeli gerçek olan, dolayısıyla kalıcılığı ve başarısı sürekli olan bir yönetim ve yaşam rejimidir.

Bu tanımlamalar, çağımızın kapitalizminin çözülen ve çöken bunalım karakterine rağmen, onun zıddı ve çözümleyici gücü olarak gelişen hakların demokratik uygarlık çağı olduğunu gayet açık olarak göstermektedir.

Demokratik uygarlık çağının gelişimi ve tanımlanması çerçevesinde temel özelliklerini bir kez daha özetlemeye çalışırsak:

a- *Somut teknik, bilimsel ve ideolojik bir temele dayanmaktadır*

Mekanik fizik kökenli tekniklere ilaveten, elektronik ve nükleer enerjinin kontrolüne dayalı teknikler toplumun maddi temelini köklü değişikliklere uğratmıştır. Doğru ve yerinde kullanılmaları halinde, bunlar her türlü sınıflaşma ve sosyal eşitsizliklerin dayandığı yoksulluk zincirlerini parçalayabilir. Sınıflaşma ve sosyal eşitsizliklerin kaynağının, başta teknik olmak üzere üretim araçlarının geriliğine dayandığı bilimsel bir tespittir. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki teknik devrimler toplumu bu mahkumiyetten kurtarmış, tam eşitsizliğe dayalı kurumlaşmaların maddi zeminini parçalamıştır. Tüm toplumun hizmetinde kullanılmayı mümkün kılan ekonomik ve siyasi yönetim ilişkilerine kavuşturulursa, bu teknik temel altında insanlık, özgürlük ve eşitliği birlikte geliştirebilir. Eskiden bunun hayali kurulurdu. Ama demokratik uygarlık çağında artık bu hayal gerçekleştirilebilir araçlara kavuşmuştur. Bu anlamda teknik, temel özgürleştirici etkendir. Tersi durumda bencil ve gerici güçlerin elinde yok edici bir canavardır. Ayrıca tüm teknik ve demokratik uygarlık zamanına çevirmiştir. Tüm sorun, teknolojinin en verimli biçimde toplumun hizmetinde kullanılmasını mümkün kılacak toplumun, siyasetin ve devletin demokratik yönetiminin gerçekleştirilmesidir.

Bilimsel devrimler ve bilgi toplumu, çağın diğer önemli bir özelliğidir. Eskiden dar bir çevrenin uğraşısı olan bilim, iletişim teknolojisi sayesinde hızla topluma ulaşılabilmektedir. Bilgi toplumu gerçeği burada doğmaktadır. Bu sayede demokrasi ve özyönetim gücü kazanılmaktadır. Bilgiyle donanmış toplum, devlet ve siyaset, şeffaf olmak ve karşılıklı demokratik denetimi yaşamak zorundadır. Bilimle teknik arasında sıklaşan ve birbirini beslemeye yol açan gelişmeler

hız kazanmıştır. İlk defa gerçekleşen bu olgu, üretim olanaklarında büyük patlamaya yol açmaktadır. Tüm fizik, kimya, biyoloji ve toplumsal bilgiler çığ gibi gelişerek toplum için muazzam bir güç kaynağına dönüşmektedir. Sorun, tekniğin yönetimde olduğu gibi bilimin kullanılmasında da demokratik bir yönetimin gerçekleştirilmesidir.

İdeolojinin esas rolü, geleneğin dogmatikliğini yıkmak, umudun ütopyasını oluşturmak ve canlı tutmaktır. Eskiden zihniyete daha çok dogmalar hakimken, kapitalizm çağında fütürizm ve çeşitli ütopyacılıklar gelişti. İki ideolojik biçim de zihniyet ve her tür kurumsallaşma üzerinde önemli sakıncalar doğurmuştur. Dogmatizm türü ideolojiler engel oluşturmaktadır. Ütopyacılık ise daha az sakıncalı olup sınırlı bir yaratıcılığa yol açmakla birlikte; gerçeklikten kopukluğu, boş insanı, kuru hayalciliği ve beklentili kişiliği doğurmaktadır. İki ideolojik biçimin de gerçek olgular dünyasından ve yaratıcılıktan uzaklığı ortak temel noktalarıdır. Her ikisi de demokratik uygarlık çağının ideolojik temeli olamazlar.

Çağ ideolojik bilimselliği ve yaratıcılığı esas almak zorundadır. Zaten ikisi arasında sıkı bir bağ vardır. Olgular ve ilişkiler bilimle ne kadar aydınlatılırsa, yaratıcılığa yol açılması da o kadar olanak dahiline girer. Tarih ve toplum bilgisiyle bilinçlenmiş, doğanın diyalektik işleyişine akıl erdiren birey, çağın ideolojisini yakalamış demektir. Dogmanın gücünü tanır, ama ona teslim olmaz. Ütopyası vardır, ama bilime dayanır. Bu temelde yükselecek ideolojiye dayanan çağımız tüm olgu ve ilişkilerin doğru bilgisiyle hareket edeceğinden, iyiliğin ve güzelliğin ahlaki ve sanatsal gücüne yetkince ulaşmak durumundadır.

b- *Toplumun demokratikleştirilmesi çağı olarak demokratik uygarlık sistemi.*

Bu yönüyle halkların kendi öz kimliği, bilinci ve özgürlük iradeleriyle devreye girmeleri gerekir. Bin yıllarca uyutulmuş ve bastırılmış kimlikler kendilerine sahiplenmeye çalışacaklar, kültürel varlıklar en değerli miras olarak benimsenip yeni yaşamın temel harcı olacaklardır. Şimdiye kadar şahıslar, hanedanlıklar, dinsel varlıklar ve dar zümre çıkarları için girişilen çabalar, artık toplumsal varlığın kendisi için, tanınması ve yaşamsal kılınması için harcanacaktır. Toplumun demokratikleştirilmesi; bilgi toplumu olarak kendi çıkarlarının farkına varması, bunu talep haline getirmesi ve siyasi kurumlara taşırması anlamına da gelmektedir. Bu, bastırılmış

iradeden faal, isteyen ve denetleyen bir dinamizme kavuşması demektir. Tarihte toplum bu çerçevede ilk defa bilimsel olarak kendini tanımakta, hak sahibi bilincine ulaşmakta, kaderini özgürce belirleyebilecek bir duruma gelmektedir. Bu gerçeklik demokratik uygarlığın neden toplumların demokratikleşmesi çağı olduğunu yeterince kanıtlamaktadır.

c- *Demokratik uygarlık çağını belirleyen temel unsurlardan biri de siyasetin demokratikleştirilmesidir.* Tarih boyunca en üst yönetim gücünün yoğunlaşması ve kullanılması sanatı olan siyasetin kendi sırlı dar elbise ve maskelerinden kurtulması çağımızın şahane bir gelişmesidir. Bu, siyasetin adeta göklerden, Allah'tan yeryüzüne inmesi anlamına gelmektedir. Kaynağı hakkında bitmez tükenmez münakaşalar sona ermekte ve esasta toplum olduğu itiraf edilmektedir. Yüzyıllarca insanları sürü haline getirmek ve kandırmak için en geliştirilmiş ve sahte bir yüceliğe büründürülmüş siyaset, toplumun basit bir aracı durumuna getirilmiştir. Ancak uzun vadeli ve hayati çıkarların aracı olarak değer ifade edebileceği bilincine ulaşılmıştır. Bu yüzyılların sihirli, kudretli, tanrısal aracı gerçek anlamına kavuşturulmuş ve halka hizmet aracı olarak tanınmasını kabul ettirmiş olmakla, demokratik uygarlık çağının belirgin bir özelliği haline getirilmiştir.

Devletle toplum arasında üçüncü alan olarak demokratik siyaset, en doğurgan ve yenileyen bir kurum rolüne erişmiştir. Temel aracı halka olarak toplumdan devlete, devletten topluma sürekli aktarılması gereken değerlerin demokratik, adil karakterlerini belirleyen başta siyasi partiler olmak üzere gerekli her alanda kurulan çağdaş kurumlar; ekonomiden politikaya, insan haklarından çevreye, kültürden sağlığa, eğitimden barışa kadar her konuda oluşan bu demokratik siyaset araçları olmadan, ne toplumun sağlıklı demokratikleşmesinden ne de devletin bu yönlü duyarlılığını geliştirmesinden bahsedilebilir. Adeta üçüncü alanın üçüncü toplumu olarak yükselen bu sivil toplum kuruluşları çağımızın vazgeçilmezleri haline gelmişlerdir. Demokratik uygarlık çağında demokratik siyasetin her tür sivil toplum kuruluşları çağı olduğu yeterince kanıtlanmıştır.

d- *Devletin demokratik duyarlılığının geliştirilmesi, demokratik uygarlık çağının başta gelen diğer bir özelliğidir* Tarihin bu en eski ve eline geçirenin ejderha kesildiği aracın demokratik kurumlara kavuşturulması aslında en önemli devrimci bir gelişmedir. Göksel var-

lığın yeryüzü temsili olarak sürekli yüceltilen bu aracın da toplumun en üst düzeyde bir koordinasyon aracından başka bir anlama sahip olınaması gerektiği, çağın bir hükmüdür. Devletin insan ve birey için olduğu, tanrısallıkla alakasının olmadığı, tarih boyunca azgınlaşmasının bireyciliğe, hanedancılığa ve dar zümre fanatizmine alet olmasından kaynaklandığı yeterince aydınlatılmıştır. Devleti soyut bir varlık olarak yücelten her şeyin alçakça olduğu, tersine toplumun en genel bir koordinasyon aracı olması gerektiğini vurgulamanın gerçek yücelticilik olduğu da yeterince anlaşılmıştır. Devletin bu tanımlanmaya göre dönüştürülmesi, denetime sokulınası, demokratik uygarlık çağının en önemli kazanımı ve gerçeğidir. Devletin bu yönlü bir hizmet aracına dönüştürülmesi ve demokratik siyasetin en temel kurumu rolüne yüceltilmesi, demokratik uygarlık çağının en üst düzeyde ifadesi olınaya layık bir değerlendirmedir de. Demokratik devlet haline dönüşüm, çağımızın en temel gelişmesidir.

Demokratik devlet biçimleri sorunu, ikincil düzeyde önem kazanmaktadır. Ama esnek yapılanmasının bir sonucu olarak, konfederatif biçimlerden üniter biçimlere kadar geniş bir yelpazede açılım yeteneğinde olmaları, çözümleyici karakter açısından büyük önem taşımaktadır. Ülkelerin ve toplumların somut koşullarına göre en uygun biçim kararlaştırılabilir. Sorunların karmaşık niteliği ile çok sayıdaki demokratik çözüm kurumlaşmaları ve araçları, zaten demokrasiyi doğuran temel etkenlerdendir. Devlet bu kurumlaşmalara dayanmak zorunda olduğundan zaten klasik anlamını yitirmekte, bir nevi kurumlar arası en üst koordinasyon aracı olarak rol oynamaktadır. Bu yapıdaki devletin temel karakteri demokratikliğidir. Demokrasinin kurumlar rejimi olması ise, devleti doğal olarak plüralist, çoğulcu bir konumda olmaya zorlamaktadır. Özellikle yerel organların artan önemi, merkeziyetçiliği büyük bir yük haline getirmektedir. Güç, merkezden yerele ve temel odaktan yerel odaklara doğru akışkanlığı zorunlu kılmaktadır. Çağın genel akışı da bu yönlüdür. Toplumdan aileye, devletten ekonomiye kadar her düzeyde gücün ve olanakların adil dağılımına ve özgürlüğe dayalı çoğulcu bir yapı gelişmektedir. Bu çerçeve devletin bir yandan demokratik evrimini geliştirirken, diğer yandan yeni anayasalar hareketinin önemli bir hedefi olarak konfederasyonlardan üniter demokratik yapıya kadar zengin bir biçimlenmeye götürmektedir. Bu olgu zoraki birlik anlayışından doğan sakıncaları giderdiği gibi, sonuçta tüm taraflara daha çok kaybettiren

ayrılıkçı mikro devlet sakıncalarını da ortadan kaldırmaktadır. ABD, AB ve BDT gibi olgular çağdaş demokratik devletin evrim yönünü gösteren, özünde yeni toplum ve demokratik siyasetin zorunlu kıldığı tarihsel gelişmelerdir.

e- *Demokratik uygarlık çağı, halkların yeniden doğuşu kadar ve belki de daha belirleyici olarak kadınların doğuş çağıdır* Neolitik toplumun doğurucu tanrıça gücü olan kadın, sınıflı toplum tarihi boyunca sürekli yitirmeyle karşı karşıya kalınıştır. Tarih bir anlamda yükselen sınıflı toplumla birlikte güç kazanan egemen erkeğin tarihidir. Egemen sınıfsal karakter, egemen erkek karakterle birlikte oluşur. Burada da geçerli kural, mitolojik yalanlar ve ilahi cezalandırmalardır. Bunun altında ise çıplak kaba zor ve sömürü gerçeği vardır. Toplumun egemen erkek karakteri, günümüze kadar kadın olgusunun bilimsel değerlendirmesine bile fırsat tanımamıştır. Dinden çok tabusal bir alan sayılmaktadır. Namus adı altında, aslında erkeğin en sinsi, en hain ve zorbaca gasp ettiği kadın gerçekliği ve hakları gizlenmektedir. Kadının tarih boyunca kimliği ve kişiliğinden yoksun bırakılarak sürekli erkeğe tutsak edilmesi, sınıfsallaşmadan daha olumsuz sonuçlara yol açan bir olgudur. Kadının tutsaklığı genel köleliğin, düşüşün bir ölçüsüdür; toplumda yaygınlaşan yalanın, hırsızlığın ve zorbalığın bir ölçüsüdür; her tür kirlenmenin, uşaklığın ölçüsüdür.

Bu tarihin tersine çevrilmesinin en derin toplumsal sonuçları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Kadının özgürce yeniden doğuşu, toplumun tüm alt ve üst kurumlarında genel bir özgürleşmeyi, aydınlığı ve adaleti zorunlu kılacaktır. Savaşın yerine barışın daha değerli olduğuna ve yüceltilmesi gerektiğine ikna edecektir. Kazanan kadın, her düzeyde kazanan toplum ve birey demektir. Bu kısa çerçeve bile kadın hakları ve özgürlükleri alanında demokratikleşmenin ne kadar tarihsel olduğunu açıkça göstermektedir. 21. yüzyılın bu anlamda uyanan, özgürleşen ve güçlenen kadının çağını başlatması, sınıfsal ve ulusal kurtuluştan da önemli bir olgudur. Demokratik uygarlık zamanı, her dönemden daha fazla kadının yükseldiği ve kazandığı bir çağ olacaktır.

Erkek egemen bir kültürün ihmal ettiği bir konu da, çocuk ve yaşlılara karşı sorumsuz ve bilinçsiz tavrıdır. Bunlar bir nevi ikinci ve üçüncü kadın durumuna indirgenmişlerdir. Çocuklara karşı zalim ve duyarsız bir dünya dayatılmıştır. Erkek egemen sistem onların psiko-

lojisini ve dünyasını hiç hesaba katmadan, en hoyrat, eşitlik ve özgürlük değerlerinden uzak, yüce hayallere hep ihanet eden kendi bitmiş kişiliklerini ve dünyalarını olduğu gibi çocuk zihnine ve beynine gece gündüz pompalamaktan korkmaz, endişe etmez ve acı duymaz. Çocuklara yaklaşımı sanıldığından daha fazla yanlışlık ve tehlikelerle doludur. Bu gerçeklik aileden okula, sokaktan oyun yerlerine kadar hakim ve kurumsallaşmıştır. Çocuk dünyasına kabuslar hakim kılınmıştır. İhtiyarların dünyası da buna benzer bir anlayışsızlıkla kuşatılmıştır. Evlatlarıyla aralarında adeta çelikten bir duvar örülmüştür. Sınıflı toplumun geliştirdiği bir duyarsızlık da bu alandadır. Tarih bu alanda da ağır hükmünü icra etmektedir. Genel vicdansızlık ve duyarsızlık ihtiyarlık sürecinin çilesini artırmaktadır.

Demokratik toplumun bu iki alanı da yeniden düzenlemesi kaçınılmazdır. Yaşam sadece toy ve hoyrat gençlikten ibaret değildir. Çocukların, hiçbir zaman ihanet edilmemesi, hep saygı gösterilmesi ve gereklerinin yerine getirilmesi gereken bir özgün dünyaları vardır. Bu dünyaya ihanet edilmesi topluma çok değer kaybettirmiştir. Yaşlıların ise, hayat tecrübesinin süzgecinden geçmiş bilgece bir dünyaları vardır. Bu dünyanın derslerini almayan bir toplumun sağlıklı düşünmesi ve yaşaması mümkün değildir. Bu nedenle çocukluk ve ihtiyarlık tüketen dünyalar değil, zenginleştiren, üretken dünyalardır. Bu iki dünyanın da, demokratik toplum koşullarında özgün konumlarının gerekli kıldığı özgürlük ve hakları temelinde yeniden kurumsallaşarak kazanılması, çağdaş uygarlığın kaçınılmaz bir görevidir. Demokratik uygarlık, aynı zamanda çocukların ve ihtiyarların sevgi ve saygıyla anıldığı, toplumla bu bilinç ve ahlaki tutumla bütünleştiği çağdır.

f- Demokratik uygarlık çağı, insan hakları ve bireyselliğin en çok yükseldiği ve yeni yaşam tarzının ayrılmaz özellikleri haline geldiği bir dönem olacaktır. Dogmaların ve ütopyanın gölgesi altında daha çok kaybeden insanlık ve bireyin kendine gelmesi uzun bir tarihi sürece dayansa da, en çok Rönesans'la tarihi bir adım atmış, fakat kapitalizmin bireycilliğinde tekrar yitirmeyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak 20. yüzyılın bilimsel-teknik devrimleri, insanlığı ve bireyi daha olgun bir hümanizmaya ve bireyselliğe de zorlamaktadır. Sadece insanlığa ve bireye karşı dehşetle kaybettirilen bir ihanet ve kanlı yüzyıl değil, bilimin bilinciyle ve tekniğin olanaklarıyla yeni hümanizm ve bireysellik vazgeçilmez yükselen değerler olarak kazanılmak ve hakim kılınmak durumundadır. İnsanlık tarihi kadar eski ve

toplumun oluştuğu çağlardan beri sürekli büyüyen bir umut olan insanlık ve bireyselleşme, ilk defa sağlam bir maddi zemin ve bilimsellik sayesinde gerçekleşebilecek bir çağı yakalamıştır. Sürekli etnik, dini ve milli özelliklerle bölünen insanlık, artık ortak teknik, bilim ve demokrasi diliyle bütünleşmek durumundadır. Bunun olanakları gerçek bir hümanizmayı besleyecek zenginliktedir. Enternasyonalizm hiçbir dönemde kıyaslanmayacak kadar yaşanabilecek ve vazgeçilmeyecek bir kurum haline gelmiştir. İnsan hakları sadece hukukun en gözde alanı haline gelmekle yetinmeyip, bireysellik alanında da gerçekçi ve toplumla optimal dengeyi yakalayacak bir bilince erişerek kurumsallaşmaktadır.

Gerektiği kadar toplumsallık ve gerektiği kadar bireysellik, çağdaş yaşamın merkezine ilk defa hukukla oturmuşlardır. Tarihin belki de en anlamlı gelişmesi, toplumsallıkla bireyselliğin optimal durumunun ilk defa gerçekleşmeye yüz tutmasıdır. O halde yalnız başına bu nedenle bile demokratik uygarlık dönemine gerçek hümanizm, insan hakları ve bireysellik çağı demek yerinde ve doğrudur.

5- Demokratik uygarlığın mekansal boyutları taze başlangıçlar halindedir. Fakat denilebilir ki, ilk defa coğrafi koşulların zorladığı bir uygarlık aşaması geride kalmış bir durumdur. Bu gerçeklik, yeni uygarlıksal gelişmenin belli bir coğrafi koşulu zorunlu kılınadığı anlamına sahiptir. Eskinin tüm uygarlıksal çağları gelişme ve yayılmalarıyla coğrafyanın şiddetli etkisi altında kalınışlardır. Kapitalizm çağıyla bu dönem sona ermiştir. Mevcut durumda kapitalizm dünyanın her parçasında dengesiz durmakla birlikte, yeniden dönüşerek yayılacak bir toprak parçasına gereksinim duymamaktadır. Aradığı, daha çok küreselleşme adı altında kendisi için tüm dünyada geçerli benzer hukuk koşullarının yaratılmasıdır. Uygun coğrafyadan çok, uygun hukuk aramaktadır. Tabiatıyla hukuktan kast ettiği, ekonomik ve siyasal kurumlaşmanın engel teşkil eden yapılardan kurtarılmasıdır. Çağdaş kapitalizm bu anlamda milliyetçilik değil, kozmopolitizm yapmaktadır. Daha önceki kapitalizm dönemleri milliyetçilik ve milli devletler dönemini dayatırken, evrenselleşen kapitalizm artık çok zorunlu olmadıkça milliyetçilik ve milli devlete öncelik tanımamakta ve hatta bunları bir engel gibi görmektedir. İlk defa bilimsel teknik devrimlerin olanaklarından yararlanarak küreselliği kendi çıkarlarına göre yeniden kurumsallaştırmaya çalışmaktadır. Artık milli ölçüler değil, küresel ölçüler geçerlidir. Her şey küresel ölçülere göre

tartılmakta ve ona göre değer bulmaktadır. Milli değerler uyum göstermediklerinde, eski eserler müzesine atılmaktadır. Kapitalizmin bu çağdaş hamlesi, onu içinde bulunduğu derin ve sürekli bunalımdan kurtaracak bir çare değildir. Kapitalizm daha çok ömrünü uzatmak ve bu süre içinde gerekli dönüşüme uğrayarak demokratik uygarlık içinde yeniden temel belirleyici bir güç konumuna erişmek amacındadır. Bu açıdan dönüşüm ihtiyacını teorik ve pratik düzeyde daha erken duyumsadığını, bilince çıkardığını belirtmek gerekir. Tarihsel tecrübeden de yararlanarak, bilimsel-teknik devrimin zorunlu kıldığı değişiklikleri yapmada reel sosyalizmden erken davranarak üstünlüğünü kanıtlamıştır. Bu daha çok gelişkin kapitalizmin merkezleri için geçerlidir. 20. yüzyılın sonlarında reel sosyalizmle birlikte bütün dünyayı globalizm adı altında kendine bir çevre gibi yeniden eklemlemiştir. Merkez ve çevre ilişkileri yeni küreselleşmenin sıcak sorunlarını teşkil etmektedir.

BM kendini yenilemezse, aşılmaya mahkum bir devletler arası model gibi durmaktadır. Benzer kıtasal ve bölgesel birlikler yenilenme ihtiyacıyla karşı karşıyadır. Siyasi alanda eski model devletler arası birlik anlayışı ne kapitalizmin küreselliğine ne çağın demokratik uygarlık ölçülerine cevap olabilmektedir. Bunlar klasik kapitalizm ile reel sosyalizmin denge durumunun ürünüydüler. Bu dönem aşıldığına göre, siyasi yapılanmaları da aşılmak durumundadır.

Temel askeri kurumlar olarak ***NATO*** ve ***Varşova Paktı*** 'nın da sona ermesi gerekmektedir. Varşova Paktı çoktan sona erdiğine göre, NATO aslında işlevsiz duruma düşmüştür. Yeni rol tanımlamaları varlığını anlamsız kılmaktan kurtaramamaktadır. Bu ve benzeri askeri paktlar dönemi aşılmıştır.

Başta ***IMF*** ve ***Dünya Bankası*** olmak üzere, ekonomik kurumların yenilenmeden varlıklarını sürdürmeleri giderek zorlaşmaktadır. Bunların dayandıkları mantık, reel sosyalist ülkeleri ekonomik olarak tecrit etmek ve azgelişmiş ülke ekonomilerini güçlü ekonomi merkezlerine bağlamaktır. Bu kaba mantığın dayandığı dünya da aşıldığına göre, yeniden bir ekonomik düzenleme kaçınılmaz olmaktadır. Küreselciliğe karşıtlık aslında küreselleşmeye karşı değil, daha çok bu adil olmayan eski düzenlemesine karşı olmaktadır.

Bu gerçekliklerin bilinciyle hareket eden çağdaş kapitalizm, İkinci Dünya Savaşıyla birçok bölgesel ve yerel savaşın verdiği dersler temelinde, faşizm seçeneğinin bunalımdan başarıyla çıkışın yönte-

mi olamayacağının tamamen farkındadır. Eski burjuva demokrasisi deneyiminden de yararlanarak, hem merkez hem de çevre ülkeler için kendini yeni uygarlıksal gelişmeye uyarlamanın en doğru seçenek olduğuna ikna olmuş gibidir. Bu da demokratik uygarlığın gelişme şansını en çok artıran bir faktördür. Eskiden demokrasiden kaçan, gericiliğe ve faşizme sığınmaya çalışan kapitalist merkezler, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel bir tercih gibi demokratik sisteme dört elle sarılmışlardır. Kendi sınıf ölçüleri ve önceliklerinden vazgeçmemekle beraber, tümüyle kaybetmemek için genel demokratik ölçülere uymanın gereğini de en çok bilince çıkaran sınıf konumundadır.

Demokratik uygarlık, kesinlikle bir kapitalist yaratım ve olgu değildir. İlgili bölümde de açıklandığı gibi, bunalım çağından çıkmanın genel bir tarihsel ve toplumsal dönemi ve dayatmasıdır. Kapitalizmin burada başardığı, hızlı kavrama ve adaptasyondur. Bu bilinci ve uyarlanmayı zamanında gösteremeyen reel sosyalizm dağılmaktan kurtulamamıştır. Çünkü çağın mantığı ve akış gücü sonuçta en belirleyici etken konumundadır.

Demokratik uygarlığın mekansal boyutunun tali plana düşmesi, önceliğinin ne olduğunu sorgulamaya götürür. Bunda başta gelen etken, bilimsel-teknik gelişmenin evrensel niteliğidir. Bilim ve teknik, tüm insanlığın ortak malı olarak değerlendirilebilecek en temel toplumsal değerlerdir. Hiçbir uygarlığa, sınıfa ve ulusa mal edilemeyecek kadar kolektif karakterlidirler. Tüm insanlığın bu gelişmede payı vardır. İlk klan topluluklarının vahşi çağlarda attıkları bir iki küçük adım, ABD'li veya Avrupalı bilim adamlarının attıkları adımlardan daha az önemli değildir. Tarih, bilim ve teknikteki gelişmede M.Ö 6000-4000 yılları arasında Verimli Hilal'de gerçekleştirilenlere denk gelen ikinci bir dönemin ancak M.S 1600 yıllarından itibaren ortaya çıktığını göstermektedir. Neolitik bilim ve tekniğin hem süre hem de kapsam bakımından insanlık açısından en evrensel sonuçları doğuran ve yaşatan gelişmeler olduğu genelde kabul edilen bir görüştür.

Bilim ve tekniğin evrensel özellikler taşımasıyla dünyanın yeniden paylaşımının eski tarzının anlamlı olmaktan çıkması, taşıdıkları kapsam itibariyle ilk defa gerçekleşen olgulardır. Bu olgular, mekansal yayılmayla gelişme arasında eski tarz sıkı bir bağ kurulamayacağını göstermektedir. Bu gerçeklik demokratik uygarlığın bir bölgenin has ürünü olarak değerlendirilemeyeceğini, tıpkı bilim ve teknik

gibi evrensel bir yaratım olarak anlaşılmasının daha doğru olacağını belirtmektedir. İnsanlığın ortak deneyiminin tarih boyunca süzülmüş en değerli uygarlık ürünüdür. Gelişimi, kapsamı ve biçimlenmesi üzerinde tanımlama düzeyinde kapsamlı durduğumuzdan tekrarlamayacağız. Daha çok evrensel boyutta gerçekleşme durumunu gözden geçirmenin yararlı bir bilgilendirmeye yol açması açısından ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağız.

Demokratik uygarlığa en erkenden ulaşma gücünü kapitalizmin güçlü merkezleri göstermektedir. Bu özellik, demokratik uygarlıkla ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmeler arasındaki bağı da kanıtlamaktadır. Daha doğru olan, demokratik uygarlığın gelişmeler üzerindeki belirleyici etkisidir. Hangi ülke ve toplumsal düzen bu gelişmeyi kapsamlı yaşıyorsa, ekonomik ve politik yapısını daha üretken ve yaşamsal kılabilmektedir. Kapitalizmin gelişmiş merkezleri bunun farkına erkenden ve kapsamlı olarak vardıkları için, yeni dönem gelişmesinin de öncülüğünü yakalayabilmişlerdir. Demokratik teori ve pratiği titizlikle inceleme, özümseme ve uygulamada hayli ileri gitmişlerdir.

Avrupa bu konuda öncü rolü oynamaktadır. Aralarında farklılıklar olsa da, tüm Avrupa ülkeleri demokratik sistemi özümseyip daha da geliştirmeleri gerektiğinin farkındadırlar. Özellikle yüzyıllarca süren dinsel ve milliyetçilik kavgalarının yol açtığı çok ağır ve kanlı bilançolar, Avrupa'yı demokrasinin uzlaşıcı ve barışçı karakterine sımsıkı sarılmaya götürmüştür. Ne kadar karmaşık olurlarsa olsunlar, sorunların siyasi sınırlar, farklı din ve ideolojiler, etnik ve ırki nedenlerle çatışmaya dönüşmeden çözüme kavuşturulması, yeni siyasi kültürün en önemli özelliğidir. Bu gelişmenin en somut ifadesi, ***Avrupa Birliği*** (AB) olgusunun giderek gelişmesidir. AB sadece bir siyasi birlik olmayıp, genel uygarlık prensibidir. Birliğin genişleme ve derinleşme sorunları vardır. Tüm Avrupa ülkelerini federal bir çatı altında birleştirmesi güçlü bir olasılıktır. Daha geri bir Avrupa'ya yol açması düşünülemez. Dünyayı da en çok bu yeni uygarlık projesiyle etkilemesi gündemdedir. Demokratik uygarlığı ne kadar derinleştirir ve genişletirse, dünyadaki öncü konumunu da o denli pekiştirebilir. Fakat kapitalizmi doğuran koşulların varlığı ve kapitalist yaşamın kök salmış olmasından ötürü, bu konumu fazla ilerleme potansiyeline sahip değildir. Yeni uygarlıksal gelişmenin sağ güçlerini temsil edecektir. Diğer birçok uygarlıksal gelişmede

görüldüğü gibi, yeni merkez rolün ancak ona uzak ve hatta onunla çelişkili bir konuma sahip alanda gelişmesi gerekmektedir. Bu rolü alanın coğrafi koşullarından çok, kültürel koşullarının belirleyeceği konum arz ettiği vurgulanmıştır.

Avrupa uygarlığı potansiyelini büyük oranda kullanmış sayılmaktadır. Doğuracak yenilikleri fazla kalmamıştır. Kapitalist zihniyet ve ruh son derece sert dokularını oluşturmuş olup, yeni uygarlık kişiliğine açılımı sınırlı olacaktır. Ama yine de iç çelişkilerinden ötürü, birçok kişi ve güç odağı yeni uygarlık alanında katkı rolünü oynamak durumundadır. Avrupa özelliklerini tümüyle inkar etmek ancak gericilikle mümkündür ve ilerlemeye imkan tanımaz. Yapılması gereken, eleştirisel yaklaşımla alınması gerekeni alarak, tutuculaşan kabuğunu parçalayıp atmaktır. Avrupa'nın kendi refleksleriyle yeni uygarlığa yol açma yeteneği olmadığından, rolü ancak katkı düzeyinde olabilir. En doğru tutum, ne bir kurtarıcı rol beklemek ne de inkar etmektir. Çözümlemek ve yeni ideolojik kimlikle aşma gücü göstermek bu tutumun gereğidir. Avrupa; Sümer, Mısır, Grek ve Roma uygarlık merkezlerinin bir dönem yaşadığı duruma benzer bir konuma gelecektir. Aslında bu sürece girmiştir. Bu süreci derinliğine yaşaması gerekir. Daha şimdiden birçok çevre, merkezi Avrupa'yı aşmayla karşı karşıya getirmektedir. Doğurdukları olgunlaşırken, kendisi ihtiyarlamaktadır. ABD, Avrupa'nın ilk elde başka kıtada doğurduğu en hoyrat evladı durumundadır. Kuzey Amerika'nın elverişli ve bakir coğrafyası hızla büyümesine yol açmıştır. Avrupa'nın maceracı eğilimlerine tanık olan coğrafya, başlangıçta Kızılderili katliamlarıyla karşılaşmıştır. Belli bir ayaklanmadan sonra, son iki asır içinde bağımsızlaşmış ve birçok alanda üstünlüğü yakalamıştır. Dünyanın her tarafından akan göçler bir dünya modelini ortaya koymuştur. Buna yeni yetmeler dünyası da denilebilir. Hoyrat ve gün görmemişliği bu özelliğinden ileri gelmektedir. Ülkelerinde kaybetmenin hırsı ve kiniyle hareket eden nüfus; acımasız, her şeyi para olan, bütün ölçülerinde menfaati ve pragmatizmi esas alan soğuk mantık yapısını ve vicdansız bir ruh dünyasını oluşturmuştur. Denilebilir ki, insanlığın en köksüzleri burada birleşip karşı bir dünya oluşturmuş gibidir. ABD bir yana, dünya bir yana ikilemini doğurmuşlardır.

20. yüzyılın bir ABD yüzyılı olduğunu söylemek bazı yönleriyle doğrudur. Bilim ve tekniğin gelişiminde katkıları önde gelmektedir.

Demokratik uygarlığın gelişiminde de rolü küçümsenemez. Her iki alanda da Avrupa'nın bir eki ve tamamlayıcısı olmakla birlikte, küreselleşmede daha güçlü ve hızlı adımların sahibidir. 20. yüzyılın sonlarında kendini dorukta görmektedir. Ama içten içe büyük bir çürümeyi yaşadığı kesindir. Roma'nın son günlerine benzemese bile, yine de yükselişin değil, çöküşün işaretleri daha çok geçerlidir. Dünya için geliştirmek istediği yeni sömürgecilik Vietnam'la aşılmıştır. Küreselleşme adımları ise, mevcut özellikleriyle her geçen gün daha çok tepki toplamakta ve tecrit edilmektedir. BM'li, NATO'lu ve IMF'li dünya egemenliği çok hantal işlemekte ve astarı yüzünden pahalı olmakta; bu egemenliğin 21. yüzyılda aşılması ve ikincil plana düşmesi kaçınılmaz görünmektedir.

Bu durum Avrupa'nın bir yansıması olarak da görülebilir. Ana merkezin yaşadıklarını evlatlarının yaşamaması düşünülemez. ABD'nin demokratik uygarlık çağı için geliştireceği fazla bir yenilik yoktur. Ama yine de dünya çapında sınırlı da olsa oynayacağı rol AB'ninkiyle örtüşmektedir. Daha otoriter ve faşist eğilimleri beslemesi çıkarına olmaktan çıkmıştır. Açık müdahaleleri yürütecek gücü yoktur. Bilimsel-teknik gücüne dayanarak, demokratik örtü içinde küreselleşmeyle kendini sürdürmeyi temel strateji durumuna getirmiştir. Hem dıştan hem de içten giderek sorgulanacağı ve etkisinin sınırlandırılacağı kesindir. Tarihte bir dönem Grek dünyasının Roma'nın karşısında yaşadığı durumu, Avrupa ve ABD ikileminde görmekteyiz. Sanki tarihi bir tekerrür söz konusudur. Kaderlerinin de birbirine benzemesi doğaldır. Nasıl barbarların hamlesi Roma'ya yönelerek çözülme sürecini hızlandırmışsa, tüm dünyanın barbarları denilmese de, benzer konuma sahip akınlar ABD'deki bunalım ve çözülüş için benzer rolü oynamaktadır. 21. yüzyıl bu biçimde bir diyalektikle ABD'yi Rusların reel sosyalizm ile yaşadıkları duruma düşüreceğe benzemektedir.

Uygarlıkların ana kıtası Asya, parçalı bir gelişime tanık olmaktadır: Kuzeyde ve ortada Rus önderlikli blok, doğuda ve Büyük Okyanus'ta Çin, güneyde ise Hindistan. Japonya ve Avustralya'nın özgün konumlarından bahsedilemez. Batı uygarlığının uzantısı durumundan öteye rolleri yoktur.

Ruslar ve Rusya, ne tam Avrupalı ne de Asyalı karakterleriyle derin bir ikilemi yaşamaktadır. Bir özgünlüğü yakalamaktan uzaktır. Reel sosyalizmin önderliğine soyunmaları hem kendilerine hem

dünyaya pahalıya mal olmuştur. 20. yüzyılın tahripkar ve kanlı geçmesinde rolleri önemlidir. Bir nevi dogmatizmle ütopyacılığın en anlamsız biçimini deli gömleği gibi sosyalizm adına insanlığın sırtına geçirmeye çalışmışlardır. Bu tutmayınca, sanki hiç sorumlulukları yokmuş gibi utanmazca sıvışınayı politika sayarak düşkünlüklerini kanıtlamışlardır. Uç bir komünizm umacılığından diğer uca, kapitalizmin mafyacı tarzına düşmeyi karakterlerine yakıştıracak kadar bir düşkünce ve üstünce ikilemi yaşamaktan çekinmemişlerdir. Şu anki durumları sersemleşmeye benzemekte, nereye yönelecekleri kestirilememektedir. Ama karakterlerindeki ikilemi sürdürmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Kapitalizmi derinleştirirken, reel sosyalizme benzeyen durumları yaşamaktan da geri durmayacaklardır. Toparlanır toparlanmaz, başta Orta Asya ve Kafkasya'da olmak üzere etkili olmak isteyeceklerdir. Ama 21. yüzyılda 20. yüzyıldaki seviyelerine gelmeleri de beklenemez. Bir çevre merkezi olarak konumlarını pekiştirmeyi ve ehlileşmeyi yaşamaları kaçınılmazdır. Bilimde, teknikte ve demokratik uygarlıkta ABD ve AB'ye öykünüp benzemeye çalışacaklardır. Özgün bir katkıları düşünülemez.

Çin, daha ilginç gelişmelere konu olabilir. Şimdiden ekonomide kapitalizmle, siyasette ise reel sosyalizmle çirkin bir evliliği sürdürme başarısını göstermektedir. Tam gayri meşru bir evlilik; *"Çin işi, Maçin işi"* tekerlemesini doğrularcasına. Nüfus büyüklüğü ve çalışkanlıkları ejderhavari bir büyümeye yol açacaktır. Ne kadar özgün bir uygarlık olacağı belli değildir. Tarihte Çin'in rolü, büyük uygarlıkları mükemmelce taklit etme yeteneğinde bir üstünlüğe sahip olmasında görülmüştür. Çinlilerin müthiş taklitçi oldukları söylenebilir. Japonlar ve diğer Hindi Çini halkları da bu dalgaya dahildir. Reel sosyalizmin taklitleri de müthiş ve başarılı olmuştur. Şimdi tüm sistemlerden yararlı olanı almaya devam etmektedirler. Bunun karşılığında dünyaya neyi nasıl saçacakları belli değildir. Sakinlik ve barış ihtimali yüksektir. Ama herhangi bir dünyalı güçle takışmaları halinde, felaketi geliştirebilecek güçlerin başında gelmektedir. 21. yüzyılın yükselen bir gücü olması kaçınılmaz görünmektedir. Çirkin evliliğin nasıl sonuçlanacağı en çok merak uyandıran bir konudur. Ama farklı bir uygarlıksal çıkış merkezi olması beklenmemelidir. Çinliler en değme kapitalistten daha kapitalist, en değme komünistten daha komünist olma cambazlığını gösterme yetenekleriyle ancak taklitte ilerleyebileceklerdir. Yeni bir sentezle ilgileri yoktur.

Hindistan'daki durum, özgünlüklerinden çok, tarih boyunca yaşadığı kültürlerin işgal derinliğini sürdüreceğe benzemektedir. Hindistan bir dönemler Aryen kültürün muhteşem sesleriyle çınlayıp gelişti, Brahmanizm'e kadar ulaştı. Budha'yı yarattı. İslami kültürü yaşadı. Feodalizmi derinliğine kendine mal etti. Tanımadığı ve özümsemediği işgal kalmadı. Daha çok her işgalciyle yatan, ama kendine mal eden kadını andırmaktadır. İngiliz kocasıyla kapitalist evliliği yaramışa benzemektedir. Liberal demokrasiyi uygulayabilmektedir. Bilim ve teknikte ABD'ye bile ulaşabilir. Barışçı yanı ağır basan bir halk mozaiğine sahiptir. En renkli bir kültür olarak Asya'nın geleneğindeki yerini koruyacaktır. Ama yeni bir uygarlıksal adımdan çok uzaktır. İngiliz çizgisinde sadıkane gelişmesini sürdürecektir. Bu çerçeve altında tarihsel kimliğini koruyarak gelişecek ve varlığını sürdürebilecektir.

Asya'nın birçok marjinal kültürü de vardır. Türkler, İranlılar ve Endonezya gibi. Ama bunlar daha çok Ortadoğu denkleminde yer almaya yatkındırlar. Rusya, Çin ve Hindistan'ın ortak bir Asya potasında birleşmeleri beklenemez. Bir ABD veya AB olmaları, mevcut özleri itibariyle şimdilik mümkün görünmemektedir. Genel bir ittifak konumları bile ufukta görünmemektedir. Tarihte Asya nasılsa öyle olmaya devam edecektir. Tüm uygarlıkların büyük arka cephesi olmayı sürdürecektir. Ama dev gibi görünme konumundan da hiçbir zaman vazgeçmeyecektir.

Latin Amerika, Avrupa ve ABD'nin bileşkeli uzantısıdır. İkisiyle kurduğu ilişkiler kendisi gibi harika bir melezliğe yol açmıştır. Irkların, kültürlerin, sistemlerin melezliği, güzellik yanları da dahil, ne kadar çarpıcıdır? Bundan bir özgünlük çıkması zordur, ama bireysel kahramanlıklar ve özgünlüklere en çok gebe bir kültürdür. ***Bolivar***'ları, ***Zapata***'ları, ***Che***'leri ve ***Castro***'ları çıkarmayı sürdürebilir. Büyük ağabeylerin Hint ve Çin benzeri taklitçiliği beklenmemelidir. Asidirler, ama mevcut aşılanmış kişilikleriyle yeni uygarlıksal adımları doğurmaları zordur. Yine de devrimci çıkışlarla yeniliğin umutlarını en çok diri tutacak bir kıta parçası ve kültürünü temsil etmeleri beklenmelidir. Zordakilerin onurlu umut kişilikleri olmayı kolay kolay bırakmayacaklardır. Ama güçleri bir sistem yaratmaya yetmez. Çağdaş demokratik uygarlığı özümsemelerinin 21. yüzyılda gerçekleşmesi bile kendileri için başarı sayılmalıdır.

Kara Afrika'sı en alttakileri oynamaya devam edecektir. Siyah ırk büyük sorun olarak duracaktır. AIDS bu gerçeğin bir sembolüdür.

Halbuki kıta olarak en görkemli bir ana olabilecek her şeye sahiptir. Ama kötü kocaların, hem yerlisi hem yabancısının elinde en kötü durumlara düşmekten kolay kolay kurtulamayacaktır. Ama geç de olsa doğuşu, güzel siyah ana biçiminde olacaktır. Erkeğin değil, kadının rengiyle doğacak uygarlığın en kolay yayıldığı alan olacaktır. Bunu Latin Amerika ve Hindistan izleyecektir. Üçünün de ana ve kadın geleneği güçlüdür ve umut vaat etmektedir. Geç ve güç de olsa, Afrika direnecek ve belki de gerçek kişiliğini yeni uygarlıksal gelişmenin tam zaferinde yakalayacaktır.

Uygarlığın gelişimi yönünde eskiyi sürdürmeye dayanan dogmatizmle, yeniyi belirleme hayallerini ifade eden ütopyacılığın gücü önemli kırılınalara uğramıştır. Sürükleyici yetenekleri büyük bir kuşkuyla karşılanmaktadır. Tarihte buna benzer dönemlere tanık olmaktayız. M.Ö 2000'in sonlarında Sümerlerin çöküşü ile dönüşümü, miladi yıllarda köleci bakış açılarının çözülüşü ve M.S 1500'lerde Rönesans'ın doğuşu dönemlerinde geçmişe ilişkin kuşku ve şüpheler artmaktadır. Geleceğe ilişkin karamsarlık ve arayış iç içe olmaktadır. 2000 dünyası benzer bir konumu yaşamaktadır. Dogmatizm adeta can çekişirken, ütopyaların içine düştüğü durumda da hayaller yıkılmakta, sığ bir pragmatizmin etkisi insanlığı heyecansız ve biraz da çaresiz bırakmaktadır. Adeta *"vur patlasın, çal oynasın"* felsefesi yaşanmaktadır. Kapitalizmin yeni hayaller yaratması olası görünmemektedir. Bu hayalleri ancak ABD, Hollywood film dünyasında yaratabiliyor ki, bununla insanlığı uzun süre oyalamak ve uyuşturmak pek mümkün değildir. Tüketim toplumuyla yürüyen pragmatizmin köklü bir felsefi gelenek oluşturması ve hayal yaratması özüne aykırıdır. Her şeyi günübirlik yaşamak geçerlidir. Bu, bunalım dönemlerinin tipik günü gün etme anlayışıdır. Komünizm ütopyacılığının temelindeki sakatlık, idealize ettiği amaçlara ters pratik sergilemesi, reel sosyalizmin kötü örneğinde sosyalizmin çekiciliğine büyük kuşku duyulmasına yol açmıştır. Sosyalizm kendini yenileme ve köklü dönüşüm çabalarına ihtiyaç duymaktadır.

Çağımızın insanı bu gerçeklik karşısında yeniden büyük bir arayış içine girmek durumundadır. Eldekiyle güncelliği kurtarabilir, ama geleceğin köklü inşasını gerçekleştiremez. Dogmatizmden fazla medet umacak durumda olmadığının bilincine erişmiştir. Bilimsel teknik temeli yeterli olmayan ütopyaların peşine takılmanın da dogmatizmden pek farklı sonuçlara yol açmadığını görmüş ve denemiştir.

Bunlarla birlikte tarihin en büyük bilimsel-teknik devrimler çağını yaşamaktadır. Bu temelin mümkün kıldığı demokratik uygarlık dünyayı sarmaktadır. Fakat demokratik uygarlığın kendisi de zıt uçların vahşet aşamasını bile geride bırakan varlığını yumuşatma ve uygun uzlaşı platformlarıyla çözümü kolaylaştırmaktan öteye köklü olma, kalıcılığı uzun süreli ve temelli kılma zaaflarını tümüyle aşmış olmaktan uzaktır. Mevcut aşama aslında tipik bir araştırma, arayışları derinleştirme, daha köklü çözümler bulma anlamında yaşanması zorunlu ve oldukça uzun sürmesi gereken bir tarih aşamasıdır. Yaşamadan atlanamaz. Aksi halde Paris Komünü'nden reel sosyalizmin birçok felaketli örneklerine kadar olgunlaşmayan çözümlerin tahripkar sonuçları önlenemez.

Birçok yüce amaçlı ve kutsal çabalı devrimci pratiklerin karşılaştığı acı sonuçlar bu gerçeklikle bağlantılıdır. Demokratik uygarlık döneminde yeni insanlık sentezi, çok yönlü ve karmaşık birçok tez ve antitez, daha insani ve çok renkli evrensel hukukun meşru savunma hakkı dışında şiddete yer vermeyen mücadelesi sonucunda doğacaktır. Çağımız, dünyanın birçok önemli merkezinde bu yönlü gelişmelerin birikimine sahip olmakla birlikte, sentezi doğurmaktan uzak bir durumdadır. Anlayış ve gözlem gücümüzü yeniden uygarlığın beşiği olmuş, gençliğini yaratmış Ortadoğu kültür geleneğine çevirmek, olası sentezi ortaya çıkarmaktaki potansiyel gücünü ve ufkunu değerlendirmek çözümleyici bir nitelik taşımaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ORTADOĞU KÜLTÜR GELENEĞİ YENİ UYGARLIK SENTEZİ OLABİLECEK Mİ?

Uygarlık doğuran coğrafya koşullarının alanı olarak Ortadoğu'nun önümüzdeki dönemde tarihsel rolünden bahsetmek gerçekçi olmayacaktır. Tersine artan çölleşme, sıcaklık ve susuzluk nedeniyle daha elverişsiz bir konuma gelmesi beklenmektedir. Son dönemlerin zengin petrol yatakları da, yol açtıkları savaşlar ve bölünmeler nedeniyle olumlu rol oynamamıştır. Yaratıcılıktan en çok uzak bir avuç zenginin tüketim hırsını tatmin etmekten öteye bir değere sahip değildir. Kaldı ki, yakın sürede bu yatakların tükenmesi kaçınılmazdır. Fırat, Dicle ve Nil başta olmak üzere uygarlık doğuran nehirler de daha çok gerginliklere konu olabilecektir. Suya dayalı tarımsal gelişme, yeni teknikler temelinde gelişim sağlayabilir. Benzer zenginlik kaynakları bölgenin tarihi misyonu için temel unsur rolünü oynayamaz. Bu yönüyle dünyanın birçok alanı daha şanslı durumdadır. Kısaca çözümlemeye çalıştığımız gibi insanlığın önümüzdeki tarihi döneminin sentezi, coğrafya koşullarının belirleyici etkisini taşımayacaktır. Coğrafyanın belirleyici rol oynadığı son uygarlık, Avrupa'nın kapitalizm uygarlığıdır. Bu dönemden sonra belirleyicilik başka faktörlere kaymıştır.

Bilimsel teknik kendi başına temel uygarlık sentezini belirleyemez. Tüm toplumların bilim ve tekniğe ulaşma gücü bu yönüyle bir avantaj olmaktan çıkarılmıştır. Sadece yeni doğuşların elverişli maddi zeminini oluşturabilecektir. Bu rolünü de evrensel boyutlarda oynayabilecek durumdadır. Her toplum ulaşabilir. Bir bölge veya toplumun ayrıcalığı olmaz; bilişim ve iletişim tekniğinin kendisi buna

olanak vermez. Daha çok doğmuş, yaratılmış olanı hızla ve dengeli olarak küreselleştirme boyutlarına taşıyabilir.

Demokratik uygarlığın karakteri ve ana rolü ortaya konuldu. Bu uygarlık 21. yüzyılda dünya çapında derinliğine ve genişliğine yayılmasını sürdürecektir. İnsanlık tarafından bu uygarlığın kapsamlı olarak yaşanması kaçınılmazdır. Yönetim ve yaşam biçimlerinde daha zengin biçimlere ve olgunluğa doğru evrim göstermesi beklenebilir. Fakat kendi başına bir sentez değildir. Sentezi doğuran çerçeve ve biçimdir. Şüphesiz biçim ve öz arasında diyalektik bir bütünlük vardır. Ama ikisinin aynılaştırılması metafiziğe kayma anlamına gelecektir. O halde insanlığın daha kalıcı sentezini başka olgularda aramak gerekir. Yaşadığımız dönemin kapsamlı bir araştırma ve köklü arayışlar dönemi olduğu vurgulandı. Bu dönemin nasıl sonuçlanacağını şimdiden kestirmek kehanetçilik olur. Bu bir nevi dogmatizme ve temelsiz ütopyacılığa düşmek demektir. Fakat arayışlarımızın sonuçsuz kalması da mümkün olamaz. Yaşam sürdükçe diyalektiğin hükmünü yürütmesi kaçınılmazdır. Mühim olan, doğacak olanın hangi birikimlere dayalı olabileceğini kestirebilmektir.

Dünyanın en önemli merkezlerini değerlendirirken, rotalarını en azından 21. yüzyıl için çizmiş olduklarını gördük. Bunun dışına çıkmaları, çok olağanüstü koşullar oluşmadıkça pek mümkün görünmemektedir. Ufak sapmalarla belirlenen ve beklenen doğrultuda demokratik sistemlerini derinliğine ve genişliğine geliştirerek yaşamaları yüksek olasılıktır.

Ortadoğu, bu dünya ve çağ perspektifi altında en farklı konumu arz etmektedir. Bunun coğrafya ile bağlantılı olmayacağını ortaya koyduk. O halde bu farkı belirleyen temel etkenler nelerdir? Cevabı kültürel gelenekte aramak en doğrusudur. Coğrafyanın bile olası etkisi, ancak kültürde yansıma buldukça anlamlı olmaktadır. Kültür oluştuktan sonra, dış çevre koşullarının önemini hep ikinci plana atar. Belirleyiciliği öz dinamiklere geçer. Uygarlık tarihinin de daha çok bir kültürel gelişme ve birikimler tarihi olduğu genelde kabul edilen bir görüştür. Burada daha da önemli olan, kültürün tanımı ve uygarlıksal gelişmedeki özgün konumudur. Ortadoğu'nun uygarlık tarihindeki yeri araştırmalarla her geçen gün daha iyi aydınlanmaktadır. Neolitik çağın yaklaşık on bin yılı, bu coğrafyada ona doğurganlık rolünü vererek geçmiştir. Tüm uygarlıkların neolitik çağa borçlu olduğu tartışmasız bir tespittir. İlk uygarlık olan Sümer ve

Mısır uygarlıkları Verimli Hilal olarak da tanımlayabileceğimiz bölgenin neolitik yaratımlarına dayanmaktadır.

Bu değerlendirmemizin bütün bölümlerinde, zincirleme bir reaksiyonla günümüze kadar bunun nasıl etkili olduğu gösterilmeye çalışıldı. Ortadoğu'nun M.S 10-15. yüzyılları arasında derin bir bunalıma girdiği, o dönemden beri bunun derinleşerek devam ettiği belirtilmeye çalışıldı. Ortadoğu'daki çöküşün dünyanın başka bölgelerindeki çöküşe benzemeyeceği, ana doğuş karakterinden ileri gelmektedir. Yaklaşık on beş bin yıl insanlığın gelişiminde doğurgan bir rol oynayan bölge, çöküş süreciyle birlikte, tüm dünyanın diğer bölgelerinden farklı olma özelliklerini bu uzun ve belirleyici tarihsel nitelikten almaktadır. Bu anlamda Ortadoğu bir kişiliktir. Kapsamlıca tanımlanırsa, tarihsel gelişimini tüm insanlığa mal eden bir tarihi kişiliktir.

Dünyanın diğer bölgeleri için aynı şey söylenemez. Örneğin Çin, Hint, Rusya, Latin Amerika, hatta Avrupa ve izleyicileri, elbise değiştirir gibi farklı sistemleri kimliklerine yakıştırabilirler. Yani uygarlık sistemleri onlar için daha çok zaman zaman değiştirilmesi gereken elbise gibidir. Eskidi mi veya daha iyisi ortaya çıktı mı, değiştirmeleri çok ağır bir sorun olmamaktadır. Çünkü derinliğine içselleştirmemişlerdir. Fakat Ortadoğu kişiliği için uygarlık elbise değil, yaşamın kendisidir. Yaşadıkları uygarlıklar itibariyle ete kemiğe bürünme geçerlidir. Genlerine kadar bir içselleşme söz konusudur. Yaşadıklarını elbise gibi bir köşeye atamaz. Bu durum dünyanın başka hiçbir alanında bu denli derin yaşanmamış ve içselleşmemiştir. Ortadoğu'da tarihle kültür, uygarlıkla yaşam hiçbir alanla benzeşmeyecek kadar farklı toplumlar ve kişilikler yaratmıştır. Binlerce yıllık tarım kültürü kendi toplumsal genlerini yaratmıştır. Mitolojik ve dini düşünce biçimleri binlerce yıl toplumun hafızasında yaşatılmışlardır. Dogmatizm ve kadercilik yaşamın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Özgün ve yaratıcı düşünce uzun süre uykuya yatmıştır. İlahiyatın belirlemeleri, kutsal tabular olarak sadece şüphe duymadan inanılmak içindir. Kutsal kitapların söylediklerinin dışına çıkmak en büyük günah sayılmaktadır. Mitolojiler döneminde söylenti gibi dilden dile dolaşan öyküler çok katı inanç kuralları olmuşlar; uygarlığı yaratanların tasarımlarını, hayallerini ve anılarını tutsak eden bir din, bir tanrı olup çıkmışlardır.

İnsanlar kendi elleriyle yarattıklarının esiri olduklarında, tarihin ilk ve en büyük yabancılaşmasına nasıl düştüklerini bile anlamamış-

lardır. Öyle bir kültür oluşmuştur ki, yaratanları yaratılan, yaratılanları yaratan kılınayı en temel düşünce ve inanç konusu, hatta bu sisteme kulluk etmeyi ve tapınmayı en iyi insan kimliği haline getirmiştir. Böylesine bir fetişleşmeden şüphe etmeyi de en büyük günah saymıştır. Diğer yandan ilk defa devletleşmenin verdiği güçle halk mitolojileri ve inançları egemenler lehine tanrısallığa dönüştürülerek karşı bir silah halinde yöneltilmiştir. Kendi yaratımları hem maddi hem manevi alanda zıtlarına dönüşüp kendisini tutsak ettiğinde, Ortadoğu toplumu ve insanı aslında tüm insanlık adına kendini kurban etmiş sayılınaktadır. Bu yabancılaşma üzerine yükselen uygarlık ilk ve ortaçağlarda o kadar derin bir etki yaratmıştır ki, dünyanın hiçbir köşesi etkisinden kurtulacak durumda değildir. Tarihsel kişilik dediğimiz olgu budur. Bazı mukayeselerle olup biten daha anlaşılır kılınabilir. Ananın kişiliği ve ölümü, doğurduklarıyla gerçekleşir. Ağaç büyür, tohumlanıp çevresini benzerleriyle donattıkça ölür. Ölüm aslında çoğalmanın bir gereğidir. Ortadoğu'nun kültür meşesi de bu nitelikte bir olgudur. Kök salmış bir ağaçtır; tohumları dünyanın dört bir tarafına yayılmıştır. Meşe karakterinde olduğu için dalları, gövdesi koptukça, kökü üzerinde daha da gür yeşererek yaşamak istemektedir. Meşe ayrıca Ortadoğu'da ilk kültür ağaçlarından en başta gelenidir.

Ortadoğu kültürü M.S 1000-1500'lerde içine girdiği çöküşle orijinalliğini yitirmiştir. Daha doğrusu, giderek köklerine kadar budanan meşe ağacına benzemektedir. Diğer bir deyişle, yarattığı insanlığın eski mezarlığına dönmüş gibidir. Tıpkı piramitler ve zigguratlar gibi büyük bir mezarlık! Yaklaşık bin yıldan beri olup bitenler ölüm sessizliğinden öte bir anlama sahip değildir. Çok yüksek düzeydeki doğurganlığının verdiği yıpranmayla, yaratıcılık anlamında adım atacak halde değildir. Osmanlı yönetim dönemi tam bir mezar bekçiliğidir. Sürekli yeni ölümleri temin etmek ve bağışlarıyla geçirmek biricik rolü durumundadır. Din, ezan, salavatlar hep hüzün doludur ve ölüme çağrı mesajlarından başka hiçbir amaç gütmemektedir. Ölümle korkutma, cennet-cehennem mesajlarıyla ölüme hazırlama, son dönemin uygarlık biçimi olmuştur. Bilim ve teknik çoktan bırakılmıştır. Toplum ve siyaset ezelden beri donmuş kalıplar gibi tekrarlanmaktadır. Dolap beygiri misali kuyunun etrafında dönme kader sayılınakta ve başka tür bir yürüyüşün varlığına akıl erdirilememektedir. Büyük ve yaratıcı bir uygarlığın üzerine bu kadar derin bir dog-

matizm ve kaderciliğin ağını germesi müthiş bunaltıcı ve çökerticidir. Ama bu tablo bir gerçektir; Ortadoğu'nun öyküsünü anlatmaktadır. Ortadoğu'daki tüm aşkların sonundaki yanıp kül olma da yine bu gerçeklikle bağlantılıdır.

On beş bin yıl analık yap, insanlık için gerekli olan her şeyi yarat, sonra en çaresiz bir kul durumuna düş! İlk tanrıçaların doğduğu memleket ol, insanlık için gerekli her şeyi hem yarat ve doğurt, hem de sonra bir bez parçası gibi kullanılıp bir köşeye atıl! Tüm tanrıları ve büyüklükleri yarat, sonra hepsinin en çaresiz kulu ol! Tüm insanlığı doyurmanın zanaatlarını yarat, sonra aç kal! Her tarafı barınaklı kıl, sonra barınacak yurdun olmasın! Herkesi aydınlatan bir mum ol, sonra karanlıktan kurtulma! Herkese ses ol, müzik ve şiiri yarat, sonra dilsizlere, sağırlara dön! Herkes için bilimi, saygıyı ve tekniği yarat, sonra en cahili ve çaresizi kal! Herkese sarayı, hanı yarat, sonra yerleşecek bir avuç yere muhtaç ol! Ortadoğu uygarlığı işte bu büyük ve çok dramatik çelişkinin adıdır. Aşklarının neden yakıp kül ettiği, bu çelişkilerde gizlidir. Bu kadar değerle büyü, sonra cüceleş! Bunu ancak yanma temizler. İlk tanrı-tanrıça kavuşmasını yarat, sonra en aşağılık dilenci durumuna düşmüş kadın ve erkeği ol! Bunu ancak yanma, yakılma temizler.

Ortadoğu halkları çok ağlarlar. Bu kadar değer yarattıktan sonra kaybet! Tabii ki, çok ağlanacaktır. Ortadoğu özellikle son bin yıldır ölüm sessizliğine ağlamaktadır. Ezanlar, türküler, şarkılar, sazlar hüzün dolu ve ölüme çağrılıdır. Bunların hiçbiri tesadüf değildir; olup biteni dile getiriyorlar. Tersi yapılsaydı, anlamsız bilinirdi. Dünyada olup bitenlerin neden Ortadoğu'yu pek etkilemediği daha iyi anlaşılmaktadır. Temeli ve mezarları bu kadar büyük ve derin olanlar, başkalarını anlamazlar. Onlar içmeden daimi sarhoşlar veya doğarken ölmüş gibidirler. Geçmiş bu kadar ezici ve affedilmezdir. Neden affedilmediği bellidir. Bu uygarlık böyle yerde bırakılamaz. Bırakanlar en büyük ihanet içindedirler. Bu kadar ihanet içinde olanlar affedilmez. Uygarlık ihaneti büyük ve hainleri çoktur. Onun için intikam hareketleri de büyük ve çoktur. Ama bu neyi kurtarır ki? Öl ve öldür; mezarlıkları büyütmekten başka neye yarar ki? Ortadoğu'da din kavgaları, namus ve aile kavgaları, mal mülk kavgaları gibi incir çekirdeği kabilinden gerekçelerle oluk oluk kan akıtılır. Bunlar bahanedir. Tüm bu kan akıtmaların temelinde büyük kaybedişler, ihanetler yatmaktadır. İntikam geleneği basit değildir. Böylesine bir geçmişe uza-

nır ve temelini bulur. Töre cinayetleri çok işlenir. Temeli yine bu lanetli tarihtir. Tüm uygarlık değerlerine el konulup ırzına geçilmiştir. Bu gerçek birçok şeyde yapıldığı gibi kızda ve kadında sembol anlamına büründürülür. Sembole bir şey olursa, büyük kutsallık kirlenmiş sayılmaktadır. O nedenle cezası en ağır ve kabul edilemeyecek tarzdadır. Trajedi kaynağını buradan, bu tarihten alıyor.

Ortadoğu mezar içinde mezar, düğüm içinde düğümdür. Dünya değişir, o değişmez. O kendisi gibi kalmak zorundadır. O meşe ağacıdır, kökü hep kalınlaşır. Budayıp durursunuz, kendisi kalır. Yeşillenmesinden de hiç umut kesilmez. Ortadoğu umudun diyarıdır. Ortadoğu'nun elinde yalnız umut kalmıştır. Gelenek ezici ve affedilmez iken, umut hep meşe kökünün tekrar yeşermesini bekler. Yaşam kala kala koca bir umut halinde kalmıştır. Gelenekten kopmama, gücünden ileri gelmektedir. Fakat kendini yeniden üretememesi çürümeyi geliştirmektedir. Dünyanın bütün bölgeleri gelişme trendlerini belirlerken, Ortadoğu'nun yine kendine özgü kalabilmesi, geçmiş uygarlığın derin izlerinin halen etkili olmasındandır. Bu durum, çağdaş gelişmeleri başarıyla özümseyememesinin de nedenidir. Geçmiş uygarlığın silinmez izleriyle çağdaş uygarlık çatışmaya girmektedir. Daha doğrusu, yeni sentezin oluşum gereğini ortaya koymaktadır. Hindistan için, Afrika veya Latin Amerika için yeni sentezden ziyade, içine girdikleri kapitalist varyantlar temelinde ilerlemeleri söz konusudur. Direnmeden ziyade özümseme süreci geçerlidir. Dünyanın diğer bölgeleri için de durum benzerdir. Çatışmayı ve yeni sentezi gerektirecek güçlü bir kültür zemini yoktur. Varsa da ya erimekte ya da gelen hakim kültür tarafından kolayca dönüştürülmektedir. Ortadoğu'da ne erime ne dönüşme kolay yaşanamıyor. Burada da kültürel geleneğin gücü ve kolay erime ve dönüşümden öteye yeniyi yaratmadaki potansiyeli önem taşımaktadır. Dünyanın her tarafında benzer etnik, dini ve milli sorunlar şu veya bu yolla çözüme gittikleri halde, Ortadoğu'da bu konuda da farklılık kendini göstermektedir.

Sorunlar çağdaş uygarlık metotlarıyla çözülemiyorsa, bunun da altında yatan gerçeklik, derinlerdeki kültürel farkın inatçı direnmesidir.

Bu gerçekliği olumsuz olarak değerlendirmemek gerekir. Tersine kapitalizmin genelleşen ve süreklileşen bunalımından çıkış için bir olanak olarak değerlendirmek daha doğrudur. Buradaki çelişki, Ortadoğu'daki geleneğin kendini çözümleyerek çağdaş kılamamasıdır.

Çeşitli iç ve dış etkenler, potansiyelinin aktifleşmesini önlemektedir. Ama güçlü kökleri dışın içselleşmesini de engellemektedir. Sonuç, çatışma ve çıkınazın derinleşmesidir.

Bu süreç yaklaşık M.S 1500-2000 yılları arasında derinleşerek devam etmektedir. 1500'lere kadar üstünlük ve denge, kesintisiz on beş bin yıl Ortadoğu kültürünün elindedir. Hem maddi hem manevi, toplumun tüm alt ve üstyapı kurumlarında bu üstünlük onu kendine çok güvenmeye, dünyanın merkezi olduğuna inanmaya götürmüştür. Kendinden üstün bir uygarlık dünyasının gelişebileceğine inanamamakta, dünyayı kendinden ibaret saymaktadır. Diğerlerini yabancı gavurlar olarak algılamaktadır. Geçen beş yüz yıl bu dogmayı kırmaya yetmemiştir. Batı uygarlığının üstünlüğünü görüyor, maddi ve manevi gücünü fark ediyor, ama bir türlü dürüstçe itiraf edip özümsemeye yanaşmıyor. Burada kapital etrafında oluşan yeni sınıflaşmalar da etkili olmaktadır. Bunlar yapay oluşumlar gibi algılanmaktadır. Derinleşip tarihsel temelleriyle ne hesaplaşma ne de reddetme gücündedirler. Çözümleyip yeni bir sentezin malzemesi haline getirme yeteneğinden uzaklar. Çünkü dışın basit bir uzantısı konumundadırlar. Bu tarz oluşumları, yerelleşme gücü haline gelmelerini bile önlüyor.

Ortadoğu'da kapitalist modernleşme halen yerel kültürle bir diyalog kurmuş olmaktan uzaktır. Yabancı bir acente gibi durmaktadır. Diğer yandan toplumun kendisi bir yandan on bin yıl öncesinin neolitik kalıplarını yaşarken, birçok yönüyle köleci ve feodal kalıpları da yaşamaktan uzak değildir. Tüm bunların üstüne kapitalizm ve reel sosyalizm binince, içinden çıkılması zor süreçler oluştu. Tam karman çorman diyebileceğimiz bir durum yaşanıyor. Ortada ne eğilimler var ne de etkili kurumlar. Her şey sallantıdadır. En çok kaçılacak, vazgeçilecek bir süreç yaşanmaktadır. Hangi tutumun döneklik ve ihanet, hangisinin soyluluk ve bağlılık olduğu da karışmış durumdadır.

Ortadoğu'daki bunalım ve çöküşü önemsemek gerekir. Batı uygarlığının en büyük yanılgısı, kendi temellerindeki bölgenin gücünü gerçekçi ve hakkıyla değerlendirememesidir. Kökenini en çok Greko-Romen uygarlığına kadar uzatmaktadır. Halbuki Greko-Romen uygarlığı Ortadoğu'nun bir aşamasını teşkil etmektedir. Kendini besleyen neolitik sistemin hakkını da verememekte, burada bencil davranmaktadır. Bu yanılgı geçmişle doğru bir diyalog imkanına fırsat vermediği için, güncel gerçeklikle de anlamlı bir diyalektik bağ kurmasını engellemektedir. Geçmişin doğru tanınması kadar, geleceğin

sentezini belirlemede de kurulacak diyalektik bağ zorunlu gibi görünmektedir. Avrupa'yı bir tez olarak kabul ettiğimizde, antitezi ne ABD ne Rusya ne Çin ne de başka bir bölge kültürü olabilir. Doğada olduğu gibi, tezler antitezlerini kaynaklandıkları alanlarda oluştururlar. Dünyanın Ortadoğu dışındaki tüm bölgeleri Avrupa tezinin uzantıları olabilirler, ama antitezi olamazlar. Bunun için gerekli potansiyel fark ve benzerlikleri ya yoktur, ya da antitez olamayacak kadar uzaktır. Sonuç, ya uzantısı olma ya eklenmedir. Birbirlerinin tez ve antitezi olmak, kaynağın daha önceki birliğini gerektirir. Bu da Ortadoğu'dadır.

Bu kısa değerlendirme, 'Ortadoğu'yu bir antitez haline nasıl getirebiliriz' sorusunu yakıcı kılmaktadır. 20. yüzyıl boyunca denenen benzeştirme çabaları başarılı sonuç vermemiştir. Hem milliyetçilik hem de reel sosyalizm, birer Batı uygarlık tezi olarak, bölgede suni olgular halinde temsil edilmekten kurtulamamışlardır. Çoktan çökmüş ve anlatımını yitirmiş İslamlık bile, sıradan bir gösteriyle bu tezleri eşeğe kütüphane yüklemeye ve araba içinde gezdirmeye benzetir. Kendi başına antitez yaratma gücünden yoksundur. Demokratik uygarlık kurumları, mevcut toplum ve devlet gelenekleri nedeniyle kolay uyarlanabilecek koşullara sahip olmaktan uzaktır. *Demokratik uygarlık kurumları asgari bir rönesansı, dinde r eformu ve aydınlanma devrimini gerektirir.* Bu üç temel tarihsel süreç Ortadoğu kültüründe yaşanmamıştır. Dolayısıyla demokratik kurumların kolay gelişeceğini savunmak yanılgıya götürür. Dolayısıyla bu tür kurumlar dışarıda monte edilmiş kurumlar niteliğinden öteye rol oynayamazlar. İsrail gerçeği ekleme olup henüz içselleşmemiştir. Liberal partilerle reel komünist partiler de bir eklenme parçasıdırlar. Tarih ve kültürel varlıkla derinlikli bir yabancılaşma içindedirler. İslam'ın tekrar canlandırılması hiçbir yaratıcı olguya yol açmaz. Ancak tarihin hatırlanmasını dayatır ki, bu da tümüyle unutulmaktan daha iyidir.

Ortadoğu'ya yapılan çeşitli müdahaleler, komalık bir hastayı aspirinle tedavi etmeye benzemektedir. İslam akımlarından komünist partilere, milliyetçilikten liberalizme, hatta İsrail tarzı komple örnek dayatma biçimlerine kadar direnen çeşitli eğilimlerin en basit sorunları bile alevlendirmekten öteye rol oynamadıkları yeterince kanıtlanmıştır. Bu gerçeklik bile, teşhis ve tedavinin bünye gerçeklerinden çok uzak olduğunu göstermektedir. Yapay kavramlarla yapay

varlık oluşturulmuştur, teşhis ve tedavileri yapılarak öyle iş yapılacağı sanılmaktadır. Ortadoğu'da modernlik adına hüküm süren her şey maket değerinde olmaktan öteye rol oynayacak durumda değildir. Bölge daha kendini tanımamaktadır. Tarihi konusunda kara bir cehalet ve derin yabancılaşma içindedir. Toplum sanki betonlaşmış gibidir. Siyaset ve devlet kurumları tam bir kanser uru rolündedir. Bir dönemlerin büyüklerinin karanlık hayalleri dolaşmaktadır. Moğol ve Asur tahribatlarından kat be kat daha derin tahribatlar ve çürümeler yaşanmaktadır. Ortadoğu bir muamma ve halen çözümlenmemiş çok bilinmeyenli bir denkleme benzemektedir.

Ortadoğu'yu çözümleyebilmek, Avrupa uygarlığıyla bağını doğru kurmakla mümkündür. Bu husus diyalektik bir bütünlük içinde ele alındığında doğru anlamını verir. Avrupa'nın kendi uygarlık temellerini Ortadoğu uygarlığında araması ve doğru tespit etmesi ne kadar gerekliyse, Ortadoğu'nun artık bir kültürel kalıntı halinde olan uygarlık değerleri de Avrupa uygarlığını doğru tanımlamak ve kendi antitezlerini bu tanıma sürecinde oluşturmak durumundadır. Tanımanın bir taklit, hatta bir özümsemeyle yetinemeyeceğini önemle vurgulamak gerekir. Son iki yüz yılda yapılan, basit bir taklittir. Taklit aşaması kaçınılmaz olmakla beraber, ancak çok geri ve ilkel kalmış olanın maymunca öğrenme metodunu teşkil eder. Bu süreci günümüzde tekrarlamanın hiçbir anlamı kalmadığı gibi, varolan taklitçilik düzeyini hızla aşmak, kendine saygı ve onur kazandırmanın birinci koşuludur.

Avrupa'yı özümseme süreci halen yaşanmaktadır. Sağlıklı bir özümsemenin gerçekleştiğini belirtmek mümkün değildir. Başarılacağı da tümüyle mümkün olacak yetenekte gözükmektedir. Özümseme ve antitez olma birlikte işleyecektir. Özümsemeyi sonuna kadar yaşanacak bir süreç olarak öngörmek, Ortadoğu'nun büyük uygarlık mirasını ve gücünü tanımamak anlamına gelir. Bunu deneyen birçok ideolojik, siyasi, etik ve sanatsal güç başarısız kalmaktan kurtulamamıştır. Bunun nedeni yeteneksizlik veya az çaba olmayıp, kendi temellerindeki uygarlık mirasını ve teşkil ettiği gücü tanıyamamaktan ve bu gücün sonuna kadar taklit ve özümsemeyi kabul edecek karakterde olmadığını değerlendirememekten kaynaklanmaktadır.

Şu hususu hiç unutmamak gerekir: Stratejik çalışmalarda tümden bir dönüşüm gözetmek esas alınmadıkça, tarihe yaraşır rol oynanamayacaktır. Ortadoğu'da rol oynamak isteyen tarihi hareketler tak-

lit, benzeşme ve özümsemeyi aşarak antitezlerini oluşturmak zorundadırlar. Bunu başaramayanlar aşılmaktan kurtulamazlar. Ya gerici direnmenin gücünü zamanla yitirmesi, ya da taklit ve özümsemenin kültür mirası tarafından reddedilmesiyle bu aşılma gerçekleşir. Avrupa'yla olan ilişkilerin özellikle son iki yüz yılı bu gerçekliği doğrulamıştır. Bu iki yüz yılın yüzeysel modernleşme çabaları günümüzde tam bir yenilgi halindedir. Hem de alçakça ve onursuzca. Sonuç, ders çıkarma olmalıydı. Ama alçakların ve onursuzların ders çıkarma diye bir sorunlarının olamayacağı bilinmektedir. Geriye kalanlar bin yılların öncesinin direnme biçimi olan aşiretçiliğe sarılmayı marifet ve onur saymaktadırlar. Halen bunun biraz daha çağdaş bir biçimi olan milliyetçilik ve küçük bir ulus-devletçiliğiyle kendilerini kahraman yerine koymaktan utanmadıkları gibi gurur bile duymaktadırlar.

Halbuki aşiretçilik ve onun daha çağdaş biçimi olarak milliyetçilik, Ortadoğu'nun büyük uygarlık mirası ve gücü yanında çok basit kalmaktadır, kalmak zorundadır. Tarihte Horrit ve Amorit dağ ve çöl kabilelerinin Sümer uygarlığı karşısında direnmelerinin belki tarihi bir anlamı vardır. Bu direnmeler aşiret destancılığına yol açmıştır. Yine İbrani kabilelerinin Nemrut ve Firavun'a karşı yeni tek tanrılı din adına yaptıkları direnmelerin de büyük bir anlamı olup kutsal kitapları ortaya çıkarabilmişler, tarihte önemli antitez ve sentezlerin oluşumuna katkıda bulunma yeteneğini göstermişlerdir. Ama günümüzün aşiretçi, dinci ve milliyetçilik temelinden kaynaklanan Avrupa uygarlığına karşı direnmeciliğinin, herhangi bir antitez ve sentez olma özelliği bulunmamaktadır. Amaçladıkları daha çok başarılı bir taklitçilik, biraz daha ilerlemiş biçimi olarak özümseme ve yerelleşmedir. Belki geçmişin anısına bağlılık olarak sakal bırakıp kefiye takınakla antitez olduklarını da hissettirmek isteyebilirler. Fakat bu sadece taklitçiliğin soytarıya dönüşümünü ifade eder. Yerelleşmede başarılı olan özümsenmenin öz güç ve antitez yaratma diye bir özelliği olamaz. Sadece aktarımda derinleştiklerini ve yerel değerleri aşıladıklarını iddia edebilirler.

Mevcut monarşiler ve cumhuriyetler bu yönüyle özümsenmede bile daha çok geridedirler. Avrupa anlamında monarşi ve cumhuriyet olabilmeyi başardıkları söylenemez. Demokratik ve laik cumhuriyetçilik ise ancak söz düzeyinde, demagojik olarak değer bulmaktadır. Demokratik uygarlık ise kavram olarak bile anlamına erişmekten ha-

len çok uzak bulunmaktadır. Derinleştikleri konular, aşiretçilik, ailecilik, ilkel ve şoven milliyetçilikle kişisel çıkarları gizleyip, en ahlaksız yolsuzluk yöntemleriyle halk yığınlarına yutturabilmektir. Toplumun hakim üstyapısının bunun ötesinde soylu bir uğraşı içinde bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bu yönüyle dört bin yıl önceki kabile soyluluğunun bile çok gerisinde kaldıklarını önemle belirtmek gerekir. Ortadoğu'da resmi siyaset, alt ve üst kurumları yoluyla en ilkel bir taklitçilikle asimilasyonculuğu, korkunç bir baskı altında tuttuğu halk yığınlarına ilericilik ve modernlik diye sunmaya çabalarken, derinde en ilkel kapitalizmin talancılığıyla birikim yapmaktadır. Egemenlerin kendi uygarlıksal geçmişlerinden hiç öğrenmedikleri söylenemez. Gerektiğinde sakal bırakıp eskiyi anımsatan giysiler giyinebilirler. Ama daha çok kölecilikten kalma despotik yönetim biçimleriyle ortaçağ saltanat anlayışından kalma padişahlıklara modernlik, Avrupa cilası çekmek buluşları olmuştur. Kimileri buna reform, kimileri devrim demektedir. Aslında ve kesinlikle ne reform ne de devrim yapılınıştır. Statüko daha da güçlendirilmiştir. Avrupa'nın yeni parça ve çivileri çakılarak, Ortadoğu kültürü, devrim bir yana daha reformlarla bile tanışmamıştır. Dıştan dayatılan eklemelere reform değil kolonileşme, sömürgeleşme denilir. Bunda belki gelişme vardır. Ama buna kesinlikle reform veya devrim denilemez. En çok derinleşme sağlanan ülkelerde bile yeni sömürgecilik aşılamadığı gibi bir hedef olarak benimsetilmektedir.

Ortadoğu uygarlık değerleri için söylenebilecek olan, arkeolojiyle kalıntıları ortaya çıkarılmaktadır. Bu da daha çok Avrupa uygarlığına dayalı oryantalistlerin başarısı olduğu gibi, sınırlı ve yanlış yorumlarıyla birlikte yürütülmektedir. Bunun dışında bilim ve teknik, eşeğin sırtındaki kitaplar misalini aşmış olmaktan uzaktır. Maddi kaynakların peşkeşi kapitalist anlamda bir ekonominin bile kurulamadığını göstermektedir. Vurgulandığı gibi siyaset kurumlarının, despotizm ve sultanlığın çağdaş biçim oyunlarıyla sürdürülmesi esastır. İdeolojik olarak eski mitologya ve dinsel gerçeklerin tam bir betonlaştırma etkisi zihinlere egemen kılınmıştır. Bu etki kırılmaya uğratılamadığı gibi, çağdaş bilim ve felsefeyle karıştırılarak daha tehlikeli hale getirilmiştir. Özce son iki yüz yıllık Avrupa uygarlığı altındaki etkilenme, dünyanın en başarısız örneği olmaktan kurtulamamıştır. Zengin uygarlık ve maddi kaynaklarına rağmen, bu durumun yaşanması cehaletin ve bozulmanın derinliğini göstermektedir.

Bir kez daha şu görüş doğrulanmaktadır: Ortadoğu uygarlığının geçit verebileceği ve diyalektik bir çağ zorunluluğu olan Avrupa uygarlığıyla antitez ve senteze dayalı ilişki biçimi gerçekleştirilmedikçe, büyük geçmiş, bozulmuş yerelliği ve güncelliği affetmez.

Bu durum uygarlıkların özüyle ilgili bir husustur. Ortadoğu'da Avrupa uygarlık değerleriyle antitez ve sentezi oluşturmaya dayalı diyalektik bağı kuranlar yalnız bölge için değil, tüm dünya için yeni tarihsel çıkışın hamle gücünü oluşturmaya hak kazanmış sayılabilirler. Tarihte büyük çıkışlar bu anlamdadır. Gılgameş, Sargon, İbrahim, Musa, Zerdüşt, Sokrat, İsa, Muhammed, Rönesansçılar ilk akla gelen örneklerdir. Ortadoğu bu tür tarihsel çıkışları, uygarlık başlangıçlarını en çok yaşamış kültürü barındırmaktadır. Bu kültürde tarihsel büyükler halka halkadır. Ama bin yıldan fazladır bu halkada kopukluk oluşmuştur. Uzun bir aralık, beraberinde epey paslanmaya ve çürümeye yol açar.

Sorulması gereken en temel soru yine şudur: Ortadoğu'nun büyük çıkışlardan örülü tarihsel ve kültürel varlığı, çağdaş bir halkayı ekleyerek kendini canlandırıp geleceğe taşırabilir mi? Daha da önemlisi, yine insanlığın beklentisi haline gelen kurtarıcı mitoloji geleneğine yeni bir halka ekleyebilir mi? Tabii Avrupa'yı özümsemekle yetinmeyip antitezini ve sentezini oluşturacak güce ulaşmayı sağlayabilir mi? Ortadoğu ya bu göreve güç getirerek tarihi çıkış halkalarına bir yenisini ekleyecek ya da lanetliliği derinliğine yaşamaktan kurtulamayacaktır. Aynı tarih üçüncü bir yola izin vermemektedir. Bu tarih, *"Rusya, Çin, Hindistan veya yeni bir Amerika olamazsın. Onlar merkezin çevreleri olarak hep yeni tarihsel çıkışı bekleyecekler. Tarih onların da kaderini böyle örmüştür. Ama senin kaderin çıkışlarla örülü büyük uygarlık yürüyüşüdür. Nil ve Fırat gibi güçlü nehir sel akıştır. Ey lanetli ve soysuz evlat, onlar gibi olamazsan, seni affetmem!"* diyor. Aynı Ortadoğu tanrıçalar yurdu olarak, *"Ey erkek koca, bunamış ve yatalak! Seninle olmam! Yanar kül olurum, ama seninle yaşam ihanetini paylaşmam!"* diyor. Tanrılar yurdu olarak, *"Ey cüceler, sizleri kulluğuma bile kabul etmem! Siz lanetliler ancak cehennemde cayır cayır yakılmaya layıksınız!"* diyor. Büyük ozanları, *"Artık türkü, şiir söylemem, saz çalmam ve destan yazmam; çünkü sizler edebin, sanatın, engin ruhunu, güzelliğini yitirdiniz, ihanet ettiniz!"* diyorlar. Bütün büyük ozanların hepsi tarihin karşısına dikilmişler, *"Sizleri affetmeyiz!"* diyorlar.

Ortadoğu uygarlığı bunu sessizce söylüyor. Dıştan dayatmalara omuz silkerek cevap veriyor. Dönüşmeyerek, taş gibi kalmayı onur sayarak anlatmak istiyor. Bin yıllardır evlatlarını her türlü yenilgiye, alçaklığa terk ederek intikam alıyor. Böylece cevap veriyor. Belki daha çarpıcı yanıtları da var; onları da geleceğe saklayarak, hiç eksik olmayacak cevaplarını vermeye hazırlanarak duruyor. *"Ey tarihin lanetli kısmı ve cüceleşmiş güncellik! Bu cevaplarda bu duruşlara cevabın ne olacak? Yiğitsen, namusluysan, kalk da ona bir cevap ver!"* diyor.

Ortadoğu uygarlığının sessiz duruşuna ve direnişine ilişkin çok kapsamlı değerlendirmeler geliştirilebilir. Dikkat çekme açısından yeterli olduğu kanısındayım. Önem taşıyan konuya yaklaşmaya çalışalım. Avrupa uygarlığıyla daha çok nasıl bir antitez ve sentez ilişkisine dahil olacaktır? Avrupa uygarlığının doğuşu, gelişimi ve dünyaya yayılmasına ilişkin değerlendirmelerimizi yaptık. Ortadoğu'ya kolonyalist ve asimilasyoncu yaklaşımının sonuçlarını da ana hatlarıyla gördük. Eğer yaşam bu uygarlık doğuran ve büyüten coğrafyada, Ortadoğu'da anlamlı ve onurlu biçimde devam edecekse, bunun *"nasıl yaşamalı"* sorusuna verilecek yanıtlarla geçerlilik kazanacağı açıktır. Yüzyıllardan beri kördüğüm olmuş, betonlaşmış beyinleri ve ruhları açmadan, herhalde sağlıklı cevaplar verilemez.

Ortadoğu'nun bir taraf olarak antitez ve sentezlerde rol oynamasıyla ne kastedildiğini de tanımlamak gerekir. Avrupa uygarlığı dünya genelinde her düzeyde güçlü tezler durumuna çoktan erişmiştir. Ekonomiden ideolojiye, sanattan siyasete, teknikten tarihe kadar her anlamda bilimsel temeli güçlü olan ve denenmiş tezleriyle güçlü ve güvenli durmaktadır. Dünyada derinliğine küreselleşme ve yerelleşme diyalektiği halinde yayılmaya, özümsenerek mal edilmeye devam etmektedir. Ortadoğu'da ise benzer bir yayılmayı bir türlü gerçekleştirememektedir. Burada direniş vardır. Avrupa'yı da doğuran tarih, tek taraflı olarak taklitle ya da özümsemeyle teslim olmak istemiyor. Büyük tarihi miras kendini antitez ve sentez halinde bir güce başlangıç yaptırmak istiyor. Yeni ve tarihine yaraşır bir çıkışa ehil kılmak istiyor. Avrupa tezlerine karşı antitez olmak kaba bir retçilik anlamına gelmiyor. Örneğin İslami çıkışların herhangi bir antitez değeri yoktur. İddiaları olsa da, gücü yoktur. Milliyetçilik, reel komünistlik gibi yaklaşımlar antitez olmak şurada kalsın, en basit taklit uygulamalar olmaktan öteye bir rol oynayamamışlar, oryantalistler

kadar bile olumlu bir aydınlanmaya katkıda bulunamamışlardır. Avrupa'nın direkt işbirliğine oynayanlar ise basit memurlar, ajanlar olmaktan öteye gidemezler. O halde antitez olma görevi olduğu gibi sahiplenmeyi beklemektedir.

Antitezle tanımlanması gereken şudur: Ortadoğu'nun uygarlıksal varlığını Avrupa uygarlık oluşumuyla nasıl yeni bir iddiaya, bir çıkışa yol açacak karşı tezlere dönüştürebiliriz? İki uygarlığın ilişkilenmesinden nasıl bir karşı veya farklı olgu çıkarılabilir? Ne içinde eriyen ne de kabaca reddeden, tersine gerektiği kadar ve daha çok da kendisinden katarak insanlığın aradığı diyalektik tezin antitezini yakalayabiliriz veya oluşturabiliriz. Sıra sentez olmak değildir. Dünyayı genel bir çöl olmaktan kurtaracak karşı hamleyle daha yaşanabilir bir konumda tutma gücüne erişmek anlamını içermektedir. Tek taraflı yayılmasının, yani yalnız hakim tezlere dayalı dünyalaşma ve küreselleşmenin en demokratik tarzda olsa bile bir tür ak-kara faşizmine yol açma tehlikesi vardır. Dünyanın Ortadoğu dışındaki bölgeleri büyük oranda özümsenmede anlaşmış olarak bu tezlere teslimiyetin gereklerini yapmaktadırlar. Bunun sonu demokratik tarz, faşistleşme veya benzer türden bir gelişme olacaktır. İnsanlık açısından en sakıncalı olanı budur. Söylendiği gibi böyle olursa, gerçekten *"tarihin sonu"* olur. Böyle olmaması, antitez yaratmaya bağlıdır. Rusların öncülüğünde denenen reel sosyalizmin antitez haline dönüşememesi, en kötü bir çürümeyle sonunda teslim olması insanlık için iyi olmamıştır. O kadar korkunç ve kutsal direnmeler, acı çekmeler, kan dökmeler, umutlar böyle sonuçlanmamalıydı. Bunun da en temel nedeni, antitez olmayı başarmadan, sahtekarca komünist ütopyadan bahsetmek yanılgısıdır. Her yanılgı eninde sonunda ihanete ve teslimiyete götürür.

Ortadoğu'nun tarihsel gerçekliğinin sıradan bir özümsenmeye izin vermediğini hep tekrarlıyoruz. Çünkü Ortadoğu uygarlığının kalıntı değerleri bile ancak bir antitezle kendine gelebilir. Böylelikle bu uygarlık karakterindeki hümanizmayı yeni koşullarda insanlık için tekrar bir umut haline getirebilir. Bundan aşağısını kabul etmek kendini inkar etmekle mümkündür. Bunu deneyenler çoktur. Varlıklarının neye yaradığı da ortada ve açıktır. Ortadoğu bu suni, yapay varlıkları da kabul etmiyor. Kültürel midesi yetmiyor. Tüm dünya yese de, o yemiyor. Kendisi yeni bir değer olmak istiyor. Karakteri ve özü gereği bu böyledir. O halde nasıl antitez haline gelebilir? Ana hatla-

rıyla ve derinliğine, saptırınadan, bazı düşüncelerimizi özlü bir biçimde sunmayı görev bilerek bir kez daha sunuyoruz.

İdeolojik kimliğin yenilenmesi başta gelen tarihi görevdir. Ortadoğu kültüründe şimdiye kadar gerçekleşmemiş rönesans, reformasyon ve aydınlanma hareketleri birleştirilerek, tek bir hareket olarak gerçekleştirilmek durumundadır. Bu üç alanda gerçekleştirilecek dönüşümler yeni ideolojik kimliği belirleyecektir. Bu, zihniyet ve ruhsal alandaki temel dönüşümü ifade etmektedir.

Avrupa uygarlığı 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar süren bu zihniyet devrimleriyle ancak kurumlaşabilmiştir. Bunun en son geldiği aşama demokratik kurumlaşmalara dayalı uygarlıktır. Ortadoğu ise, bu kavramlarla daha tanışmaya bile cesaret edememektedir. Fakat bu konuda bazı yanılgıları aşabilmeliyiz. Bilim ve tekniği aktarmak, endüstriyi kurmak ve bazı demokratik kurumlara sahip olmak ne rönesansın ne reformasyonun ne de aydınlanmanın gerçekleştiğini göstermektedir. Bunlar öze dokunmayan eklektik gelişmelerdir; kolonyalizm ve asimilasyon çerçevesinde oluşmuş ayan zihniyetli bir maket olmaktan öteye değer ifade etmezler. Son iki yüz yıllık Batılılaşma sürecinin vardığı aşamada, bunun dışında özgün bir gelişmenin yaşanmadığını görmekteyiz. Tepki gibi gelişen İslamcılık akımları ise, renk değiştirmiş milliyetçilikten öteye bir anlama sahip değildir.

Özgün olabilmek, kendi üçlü zihniyet devrimini gerçekleştirmekle mümkündür. Başka bir yolunun olmadığı da görülerek, Ortadoğu somutunda belki çok gecikmiş olan bu devrimi gerçekleştirmekten başka çarenin kalmadığı anlaşılacaktır. Ortadoğu'da zihniyet ve ahlak devrimi için darbenin öncelikle dinsel alana vurulması gerekir. Hemen belirtelim ki, bu yaklaşımın ucuz laikçilikle alakası yoktur. Darbe vurulması gereken bir anlayış da bu sahte laikçiliktir. Yine bunun sade dindar kesimle de bir alakası yoktur. Tersine onlar Ortadoğu kültürünün en değerli çözülmemiş varlıklarıdır. Yine bunun din, tanrı inkarcılığı ve camiye sövgüyle de alakası yoktur. Tersine, bu kimliklerin tarihsel oluşumunu tam bir bilimsel çözümlemeyle gerçekleştirmeyi öngörür. Yapılması gereken, kökenleri Sümer rahiplerinin kimlik tasarımları olan mitolojik varlıkların çözümlenmesini doğru yapmaktır; ilkel sınıflaşma döneminin ürünü olan, önce mitolojik sonra dinsel karakter kazanmış ilahiyatı, kutsallığı kesinlikle bir tarihsel edebiyat malzemesi olarak düşünmektir.

Sümerlerin kendileri mitoloji ve dinlerini sürekli değiştirmişler, ilahlarını azaltıp nitelik ve adlarını farklılaştırmaktan çekinmemişlerdir. Hz. İbrahim geleneği tanrılarıyla güreşircesine (İsrael= tanrıyla güreşen) en son El'de, Allah'ta karar kılmıştır. Musa bunu kavim tanrısı haline getirmiştir. İsa *"üçlü tanrı"* kavramına yeniden dönmüştür. Hz. Muhammed zorunlu o tek ve birleşik otorite ihtiyacı nedeniyle, doksan dokuz sıfatla güçlendirilmiş Allah kavramına ulaşmıştır. Bu kısa tekrar bile din ve ilahların sürekli bir değişim içinde olduğunu göstermektedir. İslam doğduğu dönemin somut koşullarıyla ortadaki dinsel düşüncenin birliğini ifade etmektedir. İbadet biçimleri ise, yeni kişiliklerini güçlendirmekten başka bir anlam taşımamaktadır. Daha sonraları bile yoğun değişimlere konu olmuştur. Aynı kökene sahip Yahudilik ve Hıristiyanlık sürekli değişim geçirmişlerdir. Günümüzde de daha çok bir edebiyat kaynağı ve ahlaki değer olarak bakmaktadırlar. Onların dindeki reformları süreklidir. Bilimin kesin öncülüğü altında gelişmektedir. Bundan da ne kadar kazançlı çıktıkları bilinmektedir.

İslamiyet başta olmak üzere benzer konumda olan geleneklerde ise, bir kelime değişikliği halen en büyük günah diye işlenebilmektedir. Bu durum zihni yapıyı korkunç bir biçimde tutsak etme oyunudur. Tarihte yaratıcı peygamberler de dahil, hiç kimse ve dönem için din bu denli yozlaştırma aracı olınamıştır. Din bu biçimiyle kutsallık adına tarihinin en gerici ve lanetli konumuna düşürülmüştür. Hiçbir siyasi veya manevi otoritenin dini bu biçime düşürmeye hakkı olamaz. Kendi toplumunun hafızasını felç etmede ve zehirlemede bundan daha tehlikeli bir uygulama düşünülemez. Ortadoğu toplumları, özellikle son bin yıllık dönemde, bu tehlikenin artarak devam etmesinin etkisini yaşamışlardır. Zihni şişiren, keçeleştiren, dolayısıyla ruhsal gelişmeyi kurutan ve boş kılan bu en tehlikeli ideolojik biçimlenme, günümüzde belki de farkında olunmayan gerici kaynakların başında gelmektedir. Üzerinde doğru çalışma yapılmadığı için, bunun toplumu nasıl ve ne kadar felç ettiği kestirilememektedir. Çünkü en laikleri de dahil, bütün merkezi ve yerel otoriteler en kolay yönetim ve sömürü aracı olarak bu konuyu kullanmaktadır.

İslamiyet doğuş ve yayılma aşamasında iken bile sürekli gerekli reformasyona uğratılmıştır. İran'ın Şialığı, Kürtlerin Aleviliği, Türklerin Bektaşiliği ve Mevleviliği, benzer çok sayıda tarikat ve mezhepleşme aslında reformasyondur. Bu süreç M.S 1100'lerde dondu-

ruldu ve statüko temelinde daha da katılaştırılarak günümüze kadar getirildi. Tehlikesi, içinde ne kadar doğru veya yanlışının olması değildir; özgür düşünmeyi durdurması, bireyselliği yok etmesidir. Özgür düşünemeyen ve bireysel yaşamayı hayal edemeyen insanın yaratıcılığı ölmüş demektir. Bu bireyden örülü toplumların hayat kaynakları kurumuş demektir. Ortadoğu toplumları için en büyük felaket, bu durumun çok güçlü bir biçimde ayakta tutulmasıdır. Bundan tüm talancı iç ve dış zorbalar yararlanabilir. Ama toplum ve ülke yaratıcı değerini kaybettiği için, sürekli yoksunlaşmaktan ve kurumaktan kurtulamaz.

O halde hem çok geciktirilen dindeki reformasyonu sonuçlandırmak hem de daha önemli olan özgür bireye yol açmak için, dini dogmayı tümüyle çözen hamleyi başarmalıyız. Bunun yolu bütün kutsal kitapları bir edebi kaynak olarak değerlendirmek, sosyolojik ve ahlaki çözümlemelerle özgür bir ahlaka doğru dönüşümden geçirmektir. Bireye dayatılan bir dogma olmaktan kesin çıkarmak gerekir. Bununla bağlantılı ibadet biçimleri yerine, tüm halkın anlayabileceği bir dille kutsal kitapların ve eklerinin tarih, sosyoloji, siyaset, ekonomi, sömürü, özgürlük, bilim, ilerilik, gerilik, materyalist diyalektik, idealist metafizik, ahlak vb. konularla ilişkileri temelinde derinliğine çözümlemeler geliştirmek esas alınmalıdır. Ayet ve sünnet yorumlamalarını bu temelde geliştirmek gerekir.

Bununla kuru ve düzen propagandasını yapan vaaz düzenlerini kastetmiyoruz. Köklü bir reform öngörülüyor. Camiler ve benzeri yerler o yörenin bilim sanat merkezleri rolünü oynayabilmekte, soylu tiyatro eserleri oynatılabilmektedir. Unutmamak gerekir ki, namazın kendisi de ilk drama oyunlarının daha sonraki biçimidir. Namazın kendisi de genel anlamda bir tiyatrodur. Bu dediklerimizin softaca saptırılmaması çok önemlidir. Tekrarlıyorum; orucun, namazın, kurbanın, bayramların kaynağı araştırılsın. O zaman görülecektir ki, kökenleri halkların önemli mevsimsel zamanlarda yaptıkları gösterilerdir. İbadetler bu gösterilerin, tiyatronun ilk biçimlerinin (dram, trajedi ve komedya) daha sonra ihtiyaçlara göre dönüşmüş biçimleridir. Dolayısıyla çağımızın ihtiyaçları göz önüne getirilerek zihni özgür bırakan, tarihi en derinliğine kavratan, sanat zevkine ulaştıran yararlı bir ahlakı mümkün biçimlere dönüştürülmelidir. Dönemine göre bir sosyalleşme tedbiri olan namaz, oruç, kurban ve dua törenlerinin hepsi bu temelde dönüştürülmelidir. O zaman doğuşunda bü-

tün dinlerin kaynağındaki anlam daha iyi gerçekleşmiş olur. Bunun da en iyi yolu başta camiler olmak üzere, kutsal yerlerin halkın eğitildiği akademi ve tiyatro gibi sanatsal bir işleve kavuşturulmasıdır. Çevrenin en iyi bilimcileri, sanatçıları, bilgeleri orada ders vermeli, halkı eğitimsiz bırakmamalıdır.

Diğer ibadet biçimleri için de benzer düzenlemeler gerekir. Tam bir vahşet halini alan kurban yerine, parasıyla yoksullara ve daha hayırlı işlere fon oluşturmak yararlı olacaktır. Oruç sınırlı olarak ve nefsi terbiye amacıyla uygulanmalıdır. Velhasıl tüm ibadet uygulamaları çağın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenmelidir. Bazıları "Allah nerede kaldı!" diyebilir. Onlara da şunu baştan beri söylüyorum: Sümer rahiplerinin tasarladıkları düşünce kimlikleri olarak sosyal gelişmeyle sürekli gelişmişlerdir. İbrahim'in El'i güçlenmesi gereken kabilesidir. Musa'nın Yehova'sı birleşmesi gereken İsrail, Yahudi kavmidir. İsa'nın Rabbi, o dönemin ezilenlerinin ilkel din ve vicdan sentezidir. Muhammed'in Allah'ı, ana kabilelerin birleşerek güçlenme ihtiyacını ifade eder. Bedevi kabilelerinin ortak tasavvurudur, birleşmiş Arap kabile gücüdür. Her topluluk kendini güçlendirdiği oranda, kendi Allah'ını yeniden tasarlamaktan geri durmamıştır. Tarihsel ve toplumsal gerçeklik budur. Günümüzün Allah'ı ise bilimin özüdür. Allah, artık evrenselliğin diyalektiğinin temelinde kendi kendine işleyen, sonsuz değişime uğrayan ve uğratan her şeydir. Bundan daha yüce bir Allah fikri düşünülebilir mi?

Ortadoğu'nun zihniyet yapısına musallat olan temelsiz ütopyacılığın da parçalanması gerekir. Yine daha çok Sümer ve Mısır rahip yaratımları olan cennet ve cehennem, sırat, mahşer, kurtarıcı bekleme, üstün ulus, ak-kara türü ütopik hayalleri terk etmek gerekir. Bencilliği bu kadar idealize etme, görülmemiş sömürü ve baskı biçimlerine yol açmaktadır. Dogmaların gücü gibi, ütopyaların gücü de daha çok güçlüye alet olmak durumundadır. Bilimsel gerçekleşme olasılıkları dışında, ebediyete ilişkin ütopyalar zihni tutsak ve tembel ederler. Hele dinsel temelli oldu mu, daha dondurucu bir etkiye yol açarlar. Bilimsel-teknik temele dayalı proje ve fikir ne kadar gerekli ise, temelsiz olanları da o kadar sakıncalı ve gereksizdir. Ortadoğu kültüründe çok güçlü olan dogma ve ütopya gericiliğini kırmadan, rönesansı gerçekleştirmek mümkün değildir. Binlerce yıl öncesinin gelişmemiş bilim ve tekniğinin ürünü olan, ama bir o kadar da toplumsal eşitsizliğe zorlayan koşullara dayanarak geliştiri-

len tasarımları, halen en büyük kutsallık olarak ve anlamını da hiç bilmeden tapınma konusu yapmak, herhalde en büyük toplumsal ve bireysel hastalıktır.

İlk elde bu hastalığı aşmadan bilincin, vicdanın ve ruhun kendine gelmesi beklenmemelidir. Birini sevdi diye 15 yaşındaki bir kız çocuğunu hemen katleden bir toplum kültürü korkunç hastadır. Unutmamak gerekir ki, hayatın her alanı böyle katledilmektedir. Bir dönemler tanrı ve tanrıça hayallerini sürekli oluşturan bu topraklar ve kültür, gereken yaratıcı dönüşümü göstermediği için, artık hiç hayal yaratmayan bir kuru çöl ve çorak ülke ruhsuzluğuna yol açmıştır. İlham veremiyor, şiir yaratamıyor, aşkı geliştiremiyor. Çünkü çoktan fosilleşmiş, dogmaların ve ütopyaların elinde kurumuş, donmuş ve çorak ülke haline gelmiştir. Rönesans devrimi; bu toprakların tekrar yeşermesi, büyük aşklara ilham vermesi, destanlara yol açması, her tarafının cıvıl cıvıl ötmesi, yeni ve gerçekçi cennet rüyalarıyla uyanması demektir. Donmuş zihniyetin, kurumuş ruhun, kaskatı kesilmiş çarpık vicdanın, yitirilmiş adalet duygularının, her gün kendini yeniden yaratmanın yolunun açılması demektir. Bilimsel zihniyet için koşullar uygundur. Avrupa'nın kazanımlarından çok şey alınabilir. Teknik de hazırdır. Daha kolay edinilebilir. Bu gerçeklikler Ortadoğu rönesansının şansını ve gücünü belirlemektedir. Geçmiş dogmalarını, geleceğin hayallerini bilimsel temelde çözümlerse, tarih tekrar bir çağlayan olur ve geleceğe gürül gürül akmaya başlar. Umut o zaman gerçekten güce dönüşür, sel olur akar.

Bilimle aydınlanmanın güçlü birikimleri oluşmuştur. Eksik olan, tarihe ve somuta yönlendirmektir. Bilimsel zihniyetle tarih çok zengin bir anlatıma kavuşacaktır. Günümüzü çözümlemek an be an canlanmaya yol açacaktır. Tek bir insanımızı bile çözümlemek dünyayı anlamaya yeterli olacaktır. Bir yerde ne kadar düşüş gerçekleşmişse, o kadar yücelme imkanı var demektir. Ne kadar karanlık koyulaşmışsa, aydınlık da o kadar yakın demektir. Her şeye eleştirisel bakabilmeliyiz. Ama gerçeği bulma umudunu da asla yitirmeden. Köhnemiş bencilliğin aşiretçiliğini, aileciliğini, karılığını, kocalığını, milliyetçiliğini, dinciliğini bırakmalıyız. Birinde hepimizi, hepimizde birini gören büyük ve zengin insanlık anlayışına dönmeliyiz. Hümanizmde dıştan almaya gerek yoktur. Bu toprakların en büyük zenginliği insaniyetçiliğidir. Onu ayağa kaldırmalıyız. Tekrar büyük aşkların yolunu açmalıyız. Onun ilahi teorisini ve kutsal pratiğini bin de-

fa tövbe ederek ve büyük sadakatin ne olduğunu, uygarlık değerine, toprağına, insan kıymetine ne kadar bağlı olduğunu bilerek yaşamsallaştırmaya çalışmalıyız. Leylalar, Mecnunlar, Keremler, Aslılar, Ferhatlar ve Şirinlerin başlarını mezarlardan kaldırmalı ve bir daha ölmemek üzere aşklarını bıraktıkları yerden yaşama gücüne eriştiklerini görmeliyiz.

Daha eskilere, Gılgameşlere kadar gitmeliyiz. O da uyanmalı ve uygarlığının ölmediğini, Enkidu'nun halen yaşadığını görmelidir; inananın aşkının bitmek bilmediğini ona da göstermeliyiz. Bütün peygamberler de uyanmalıdır; dinlerinin neleri yaratmaya kadir olduğunu, insanlığı ne kadar yüceltmiş olduklarını onlara da göstermeliyiz.

İbni Sinalar, İbni Rüştler, El Kindiler de uyanmalıdır; büyük çabalarıyla bilime neler kattıklarını, bilimin ne kadar gelişmiş olduğunu görerek, o büyük zihinlerini doyurabileceklerini gösterebilmeliyiz. Demirci Kawalar, Hallacı Mansurlar, Sühreverdiler, Babekler, Mazdekler, Köroğulları da uyanmalıdır; büyük direnmelerin, yiğitliklerin ve acıların boşa gitmediğini, onlara yaraşır insanların hakim olduklarını kendilerine göstermeliyiz.

Bunlar ucuz hayaller değildir; çoktan rönesansımızla birlikte ayağa kaldırmamız gereken yüce tarihsel büyüklüklerdir. Tarihimiz baştan sona çağdaş edebiyatla yeniden canlandırılmalıdır. Daha da önemlisi, neolitik çağ edebiyatını mutlaka gerçekleştirmeliyiz. Özellikle her şeyin doğurucu ve yaratıcı gücü anaerkil toplumu, anayı, ana tanrıçayı, onun ruhunu, zihnini, hayal ve umutlarını nasılsa öyle canlandırmalıyız. Tarihi böyle tanırsak, kendimizi tanırız. Tarihten başka neyiz ki! Tarihin dışında, hiçlikten başka neyiz ki! Ortadoğu'da mitoloji, din, mezhep, tarikat, hanedan, aşiret, mir, gulam, kul, tanrı, tanrıça, şeyh, reis, bey, ana, baba, çocuk, demirci, at, kılıç, saban, balta, maden, talan, savaş, aşk, peygamberlik, rahip, sofi, bilge, hain, alçak, onur, namus, kutsallık, kader, umut, bayram, ölüm, bahar, kış, yaz, dağ, nehir, çöl, yol, deve, köpek, eşek, boğa, keçi, koyun, inek, sürü, çoban, çiftçi, yazar, sultan, emir, asker, komutan, bilgin, güzellik, çirkinlik vb. birçok kavramın çağdaş edebiyat diliyle yeniden yaşamsallaştırılması ve aydınlanması, rönesans devriminin sanatsal ve bilimsel görevleridir. Mevcut edebiyat ve bilimsel zihniyet, Ortadoğu'nun tarihsel ve toplumsal gerçeklerinden kopuktur; kolonyalizm ile özümsenmiş kişi ve grupların temelsiz, sistemsiz

fantezilerini, eklektik görüşlerini ifade etmektedir. Toplumun zihniyet yapısı ise felç olmuş durumunu korumaktadır. Buna yol açan dogmatik yapılı edebiyat, anlamsızlığa övgü niteliğindedir. Edebiyatta rönesans, özgür kişiliğin doğuşu için esastır. Dogma ve temelsiz hayallerden kurtulmak yetmez. Edebiyatın canlandırıcı etkisiyle yenilenmeyle tamamlanmalıdır.

Sonuçta ortaya çıkacak olan yeni bir din değildir. Dinin kendisi ahlaki alana indirgenerek layık olduğu konuma gelecek, özgür ve adil vicdanı yaratacaktır. Bilimin alanıyla fazla ilgilenmeyecek, onu felsefeye bırakacaktır. Hem felsefe hem bilim için sorun, yeniden oluşturulmaları değildir. Tarih bilinciyle birleşerek özgür ve yaratıcı zihniyete hakim kılınmaları, gereken aydınlanma gücünü ortaya çıkaracaktır. Avrupa'nın bilimsel ve felsefi kazanımları Ortadoğu'nun tarih gerçeğiyle bütünleştiğinde, genel dünya tarihi ve insanlık zihniyeti daha da gelişmiş bir aydınlığa ulaşacaktır. Antitezin gelişmesi de bu anlama gelmektedir. Kendini düşünen Ortadoğu, bir antitezdir. Bu gücü gösterebilmek ancak rönesans ve aydınlanma devrimini yaygınlaştırmakla mümkündür. Birkaç kişinin veya grubun çabaları bunun için yetmez. Her ulus ve kültür grubundan yaratıcıların ortaya çıkmaları ve kendi toplumlarını etkilemeleri, bölge rönesansı ve aydınlanması anlamına gelecektir.

a- *Bu sürecin belirgin bir özelliği, gerçek aydın ve bireyin ortaya çıkmasıdır.* Ortadoğu'da bu olgular doğmuş olmaktan uzaktır. Birey ve aydın olmak, muhalif parti veya hareket olmaktan daha zordur. Bireyselliğin gelişmesi, özgür toplumun uç vermesidir. Bazen bir aydın birey bir ulusu, bir toplumu temsil eder. Cemaat, aşiret ve kul kültürü bu gelişmeye kolay fırsat tanımamaktadır. Birey ve aydın yürüyüşü hakkıyla yapıldığında, toplumların yüzyıllarca takip edecekleri doğrultuyu gerçekleştirmiş, birkaç savaş ve partinin yapamayacağı işi gerçekleştirmiş olmaktadır. Ozanların, peygamberlerin, filozofların, bilginlerin kendi dönemlerinin birer rönesansı ve aydın yürüyüşü olduklarını hep hatırlamak gerekir. Aydını olmayan toplum, kılavuzunu kaybetmiş kervan demektir. Sık sık sapacağı yanlış yol yüzyıllarca hedefsizliğe, hedeften uzaklaşmaya götürebilir. Rönesans ve aydınlanma devrimi, toplumlar için bu kadar hayati bireyleri hem yarattıkları hem onlar tarafından yaratıldıkları için büyük ve vazgeçilmez önem taşımaktadır. Yola yeni dizilenlerin her zaman bir kılavuza ve baş çekene ihtiyacı vardır. Hele bir toplum, bir kültür

kendine yeni geldiğinde, en çok ihtiyaç duyduğu bu kılavuz kişiliklerdir. Yaşanılan dönemde bu tür bireyselleşme örneklerine sanıldığından daha çok ihtiyaç vardır.

Bireysellik kendini düşünmekten ziyade, kendinde toplumu, toplumda kendini gerçekleştirme gücüne ulaşmak demektir. Kendini beğenmiş, çıkarcılık peşinde koşana birey denilemez. Basit ve bencil çıkarcılar hiçbir zaman bireyi temsil edemezler. Birey oluştu mu, çeşitli sanatlar yaratıcılığına kavuşarak gelişirler. Birey ve sanat birbirini gerektirir. Biri oldu mu diğeri de yanı başına koşar. Sanat zihnin ve ruhun kanatlanmasıdır. Artık yürüyüş yerine uçulur. Uçmak, bir toplum, bir uygarlık için öz güce kavuşmak ve zafere yürümek demektir.

Ortadoğu'da rönesans, reformasyon, aydınlanma için çok kapsamlı değerlendirmeler mümkündür. Ama konuya giriş için neyin anlaşılması gerektiği bakımından yeterlidir. Kendi kökeni üzerinde gerçekçi düşünebilmek, 'nasıl olmalı, nasıl yaşamalı' sorusuna özgürce karar vermek, bu yaşam için gerekli gücü gösterebilmek, idealli bir tez veya antitez olmak isteyenler için esastır. Bunu başarmak, kendi insanlık rönesansı ve aydınlanmasının yolunda başarıyla yürümek demektir. Avrupa uygarlığı, ne kadar gecikmeli de olsa Ortadoğu'da antitez yaratılmadan, yeni uygarlık anlamına da gelen senteze tek başına yol açamaz. Ortadoğu'nun antitezi Greko-Romen uygarlığıydı. Bu ikisinin tez ve antitezi Avrupa uygarlığını sentezledi. Tez şimdi Avrupa uygarlığıdır. Antitez rönesansla Ortadoğu'da oluşturulacaktır. İkisinin diyalektik birliği dünya için yeni sentezi oluşturacaktır. Tarihsel diyalektik hep böyledir. Bir kez daha şarkılarını bu diyalektik birlik temelinde çevirmeye başlaması tarihsel çıkışa yol açabilir.

b- *Ortadoğu'da yeniden doğuş ve aydınlanmayla iç içe yaşanması gereken diğer temel olgu veya Avrupa uygarlık tezi, demokratik uygarlık projesidir.* Demokratik uygarlık üzerinde kapsamlı durulduğundan açma gereği duyulmayacaktır. Fakat Ortadoğu'ya uyarlanması, antitezini oluşturması daha kapsamlı bir sorundur. Zihniyet ve ruhsal yenilenme esas olmakla birlikte, toplum ve devlete karşı biraz mesafelidir. Onların daha çok dışında gerçekleşir. Kapsamına az ve öz bireyi alır. Demokratik uygarlık tezi ise, tersine toplumu ve devleti esas alır. İkisiyle hesaplaşmak zorundadır.

Ortadoğu'nun bu yönde Avrupa tezine vereceği yanıt, tartışma düzeyinde bile gündeme oturmuş değildir.

Reel sosyalizmin yanıtının başarısızlığı durumu hem zorlaştırmış hem de seçenek oluşturmaya zorlamıştır. Demokratik uygarlığın Avrupa kolu, aslında sağı temsil etmektedir. Daha doğru bir deyişle Avrupa uygarlığı, onu aşmış olan demokratik uygarlığın sağ kanadını oluşturmaktadır. Bu durum kapitalizmin gücünden ileri gelmektedir. Avrupa, günümüz kapitalizminin en büyük ve klasik merkezi olarak sağdan kopmaz. Ondan daha fazla ilerleyemez. Daha gerisi faşizm, daha ilerisi sosyalizmdir. Sağ, bu açıdan en rasyonel konumdur. Reel sosyalizm deneyimsel kanadı boş bırakmıştır. Az gelişmiş diye tabir edilen ülkelerin bunu doldurması olası değildir. Uzantı olmayı becerirlerse, bu bile kendileri için başarı sayılmaktadır. Çin'in ve benzerlerinin böyle sorunları yoktur.

Ortadoğu'nun antitez olması, hem sosyal hem de siyasal alanda demokratik sürecin oturtulmasıyla mümkündür. Bunun reform veya devrimle yapılması özü değiştirmemektedir. Toplumun demokratikleşmesi en acil gündemdir. Bütün devrimci kitlesel hareketlerde görüldüğü gibi, bunun öncülüğünü kadın ve gençlik yapmaktadır. Bu iki güç, en güçlü demokratik öğe konumundadır.

Ortadoğu'nun demokratik başkaldırısında kadının özgün bir yeri vardır. Neolitiğin yaratıcı gücü olarak sınıflı toplum tarafından aşağılanmasını bir türlü kendine yedirememektedir. Erkeğin egemenliğine hep kuşkuyla bakmıştır. Haklarının yenildiğinin tamamen farkındadır. Çaresizliği, onu derin acılar içinde bırakmaktadır. Bu duruma düşürülmeye de hiçbir zaman layık olmadığının bilincindedir. O aslında gizliden gizliye tanrıça kültüründen yanadır. Erkek tanrılara ciddiyetle hiç inanmamıştır. Sürekli bir boşluk içinde bulunduğunun bilincindedir. Hak ettiği saygı ve sevginin kendisine gösterilmediğini acı ve öfkeyle hissetmektedir. Erkeğin eline bu kadar muhtaç kılınmaya düşürülmesini asla affetmemiştir; daha çok da kendini affetmemiştir. Erkeğin sevgiden çok uzak, hoyrat ve ahlaksız olduğunun farkındadır. Aşk gücünden yoksunluğunu da iyi bilmektedir. Bu kadar çelişkinin kurbanı olması, sanıldığının aksine kadını cahil değil, bilgeliğe daha çok yakınlaştırmıştır. İnandı mı, en güçlü bağlılığı gösterme gücünde üstüne yoktur. Genelde tüm kadınlar, özelde Ortadoğu kadını bu özellikleri nedeniyle demokratik toplumun en diri ve eylemli gücüdür.

Demokratik toplumun nihai zaferi kadınla mümkündür. Neolitikten beri sınıflı toplum karşısında yere çakılan halklar ve kadın, de-

mokratik hamlenin gerçek sahibi olarak hem tarihten intikamını almakta hem de yükselen demokratik uygarlığın soluna yerleşerek gereken antitezi oluşturmakta, gerçekten eşit ve özgür topluma gidişte en sağlam sosyal dayanak olmaktadır. Ortadoğu'da toplumun demokratikleşmesinin antitez olması, daha çok kadının ve ondan sonra gençliğin sayesinde olacaktır. Kadının uyanışı ve toplumun öncü gücü olarak tarihsel sahnede yer alışı gerçek bir antitez değerindedir. Kadın dünyası, bilinci, vicdanı, sevgisi, koruması farklı uygarlıksal değerler doğurmaya adaydır. Uygarlıkların sınıf karakterleri gereği erkek egemenlikli gelişmeleri, kadını bu yönden de güçlü antitez konumuna getirmektedir. Hem toplumun sınıf farklılıklarının aşılması hem de erkek üstünlüğünün sona erdirilmesi, antitez olmaktan öteye yeni sentez değerindedir. Dolayısıyla Ortadoğu toplumunun demokratikleşmesinde kadının öncü konumu, dünya çapında hem antitez (Ortadoğululuktan kaynaklanıyor) hem de sentez konumunda tarihi özellikler taşımaktadır.

Gençliğin rolü de kısmen kadınınkine benzemektedir. Çağdaş dünyayı hızla kavrayan gençlik, Ortadoğu gerçekliğinde düşmüş olduğu çaresizliğe büyük öfke duymaktadır. Bilişim ve iletişim tekniği gençliği hızlı bir bilinçliliğe itmektedir. Çocuklar bile çok hızlı bir demokratik güç konumunu gençliğin gençliği olmalarından almaktadır. Ortadoğu toplumunun aşiretçilikten ve milliyetçilikten bıkkınlığı, yol açtıkları çözümsüzlük ve daha çok tarihsel ortak kültürel izler nedeniyle, demokratik özde bir gerçekliğe yakın durmaktadır. Demokratik bir Ortadoğu, halklarının tarihi ve toplumsal gerçekliğine çok uygundur. Coğrafi ve kültürel iç içelik, ekonomik ihtiyaçlar, ulaşım ve su kaynakları ortak bir demokratik federasyonu en yararlı çatı olarak alternatif kılmaktadır. Kaldı ki, Ortadoğu'nun tüm tarihsel geçmişi, halkların ve kabilelerin federasyonu niteliğindedir. Federasyon, Ortadoğu toplumunun dokusuna en uygun rejim olmasını bu sözlerden almaktadır. Demokratik toplum kendilerinin tarihi özlemlerine en denk düşen rejim konumundadır.

Halklar tüm tarihsel ve toplumsal zorunluluklarıyla radikal bir demokratizmin gücüdür. Bu konumlarıyla demokratik uygarlığın sol kanadında antitez oluşturmaya en yakın dünya gerçekliğidir. Halklar ve kadınlarıyla Ortadoğu'nun demokratik seçeneği, Avrupa uygarlığının çok muhtaç olduğu antitezi teşkil etmede en iddialı konumdadır. Gerçekliklerinin doğası bu antitezi doğurmaktadır. İki

güçlü uygarlık merkezinin sağ ve solu, tez ve antitezi oluşturdukları bu diyalektik birlik, bir kez daha geçmişte olduğu gibi yeni bir insanlık sentezi için çıkış lehinde işlemeye başlamanın tarihsel göreviyle karşı karşıyadır.

Ortadoğu halklarının tarihi de bir nevi kadının tarihi gibidir. O da neolitikten beri devreden çıkarılmış, yere çakılmıştır.

Tek engel, siyaset kurumunun merkezinde oturan despotik devlettir. Fakat kapitalist uygarlığın demokratik uygarlık lehinde küreselleşmeyi esas alması, eskiyi sürdürebilme şansını azaltmaktadır. Dışta küreselleşme, içte halkların bilişim ve iletişim tekniğiyle artan muhalefetleri, bu despotik aracı çözeceğe benzemektedir. Tarih ilk defa toplumun bağrındaki bu urun parçalanması lehinde çalışmaktadır. Dolayısıyla siyasetin ve devletin demokratikleşmeye karşı uzun vadeli direnişi olası görünmemektedir. Kısa bir tarihi süreçte tasfiye olmaları kaçınılmazdır. Tarihi bir şans olarak toplumun ve devletin bu iç içe demokratikleşme olanak ve zorunlulukları, Ortadoğu'da demokratik uygarlık seçeneğini bu yönüyle de hızla olgunlaştıracağa benzemektedir. Antitez olma olgusunu güçlendiren bir gelişmedir. O halde hem zihniyet hem demokratik devrim Ortadoğu uygarlığına bir antitez olma şansını güçlü bir biçimde veriyor derken, bu gerçekler belirleyici olmaktadır.

c- *Ortadoğu'da demokratik uygarlığın gelişimi, üçüncü alan teorisi ve pratiğiyle yakından bağlantılıdır.* Bunda toplumun ve devletin geleneksel yapısı temel rol oynamaktadır.

Geleneksel toplumun aşırı bastırılmış olması, çok katı bir kendine yabancılaşmaya uğratılması, bununla birlikte geleneksel tarzda yaşatılması, öz dinamiklerini önemli oranda yitirmesine yol açmıştır. Kapitalizme dayalı yüzeysel modernite, bu durumu daha da olumsuzlaştırmıştır. Kapitalizmin ilerici rolünü hiç yansıtmayan, özellikle rönesans ve aydınlanma döneminin kültürünü topluma aktarmayan, tersine gerici dönemin aşırı milliyetçi ve totaliter anlayışlarını geleneksel despotik yapılarla birleştirip kurumsal bir cilayla dayatan geleneksel devlet, Ortadoğu'nun toplumsal yapısındaki çürüme ve çözümsüzlüğü daha da katmerli kılmıştır. Geleneksel devletin durumu daha da gerici ve tutucudur.

Bu iki unsur, sivil toplum ve demokratik uygarlığın gelişmesine olumsuz etkide bulunmaktadır. Daha doğrusu klasik toplumun ve devletin kendi başlarına demokratikleşme yeteneklerini sergilemele-

ri son derece zordur. Bu durumda üçüncü alan olarak sivil toplum ve demokratikleşme büyük önem kazanmaktadır. Her iki unsur arasında ancak üçüncü bir unsur olarak sivil toplum ve demokratikleşme geliştirilirse dönüşüm şansı ortaya çıkar. Belki de Ortadoğu'nun büyük kilitlenmesini çözmek için en çok üçüncü alan teorisi ve pratiğinin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Ortadoğu'nun derinden kilitlenmiş zihniyet ve kurumsal yapısı, üçüncü alan olarak sivil toplumun oluşumuna dayalı bir demokratikleşmenin varlığını en önemli çözümleyici öğe ve adım haline getirmektedir. Bu adımı başarıyla atmadan, toplumda ve devlette kendiliğinden veya müdahaleyle bir çözümleme beklemek gerçekçi olmadığı gibi, çürümeyi ve çözümsüzlüğü daha da derinleştirir. Bunun yerine ikame edilmek istenen sert ve şiddete dayalı örgüt ve eylemlilikler de daha çok kilitlenmeye yol açmaktadır. Devlet kendini en sert yöntemlerle güçlü kılarken, toplum daha da doludur. Aşırı sol ve sağ geçinen oluşumlar bölge tarihine kötü bir şiddet geleneğini daha da yerleştirdiler. Geçmiş yüzyıllar içinde de benzer şiddet yaklaşımları başarılı olamamıştır. Bu durum direnmenin anlamsızlığını değil, biçiminin önem taşıdığını ortaya koymaktadır.

Dünya çapında zafere ulaşan demokratik uygarlığın en çok sivil topluma dayanması boşuna değildir. Dünya genelinde de etkili olan devlet ve toplumsal tutuculuğun ancak bu yolla aşılabileceğinin kanıtlanmasından ötürüdür. Ortadoğu için kapsamlı bir sivil toplum teori, program, strateji ve taktik bütünlüğüne şiddetle ihtiyaç vardır. Ekonomiden tekniğe ve çevreye, sosyal alandan hukuka, kültüre ve bilime, spordan her tür sanat dallarına, ideolojiden siyasete kadar yeni, yaygın ve örgütlü bir alternatif toplumun oluşturulması gerekmektedir. Ne devletin ne geleneksel toplumun uzantısı olmayan, bağımsız bir dünya görüşü olan, aralarında genel bir koordinasyonu bulunan, ayrıntılı program ve ihtiyaca göre işlevsel örgütlenmelerle ve amaca ulaşmak için en elverişli eylem biçimleriyle donanmış alternatif sivil toplum, hem kilitlenmeyi çözmede hem de girilmesi gereken yolu belirlemede hayati rolü oynayacaktır.

Üçüncü alan teorisinin önemli özelliği, kilitlenmeye yol açan ve çözümleyici olamayan devlet ve toplum yapılarını yıkmadan, geçerli hukuki düzeni karşısına almadan, ama yetersizliklerini, yanlışlıklarını ve boşluklarını görüp kendini örnek biçimde yapılandırarak sonuca gitmeyi esas almasıdır. Adeta "sen yapmazsan ben yaparım"

anlayışına dayanmaktadır. Eski dönemin devrim veya karşı-devrim teorileri, mevcut toplumu ve devleti yıkarak ve çözerek sonuca gitmeyi esas alırlardı. Bunların çok kanlı ve başarıları kuşkulu durumları yaşamaktan kurtulamadıkları çoğunlukla görüldü. Aslında bilim ve tekniğin geriliğine ve sınıflaşmanın zorla yürütülmesine dayanan geri bir dönemin ürünü olan bu ileriye veya geriye yönelik dönüşüm yöntemleri, 20. yüzyılın sonlarına doğru yine bilimsel ve teknik devrimlere dayalı olarak önemlerini yitirmek zorunda kaldılar. Sivil toplum teori ve pratiği, bilimsel-teknik devrimin 20. yüzyılın ikinci yarısındaki gelişimine dayanmaktadır. Maddi temelin bu devrimlerle ortaya çıkması, sivil toplumun başarı şansını artırmaktadır. Eskiden istisna ve marjinal olan kurumlar esas olmaya başladılar. Adeta bir sivil toplum devrimsel patlaması yaşandı. Günümüzde sivil toplum örgütlerinin büyük önem kazanmalarının böylesine tarihi, bilimsel, teknik, toplumsal ve devletsel nedeni bulunmaktadır. Tarihte marjinal kalmış her tür dini, felsefi, zanaatkar türü toplulukları sivil toplumdan saymak gerekmektedir. Ama olanakların zayıflıkları, bunların alternatif olmalarını engelliyordu. Kaldı ki, bu marjinal kurumlarda yetişen birçok kişi daha sonraları devlet ve toplumun yönetilmesinde ve geliştirilmesinde en önemli rolü oynamıştır. Günümüzün en önemli farkı ise, sivil toplumun alternatif olma gücüne erişmesidir. Sivil topluma dayalı toplumsal ve siyasal dönüşümlerin ardına kadar yolunun açılmasıdır.

Ortadoğu için bu modeli, tarihi, toplumsal ve siyasal gerçekleri göz önüne alarak somutlaştırmak büyük önem taşmaktadır. Tarihte çeşitli tarikatlar, loncalar, eşkıya örgütlenmeleri gibi yürütülen bu faaliyetler, yine tarikat ve lonca türü biçimlere bürünmekle ilerici olmaktan çok gerici konuma düşmektedir. Bunda demokratik uygarlığı özümseyememelerinin önemli payı bulunmaktadır. Bu eskiden kalma marjinal yapılanmaları demokratikleştirmek önemli bir görev olarak görülmelidir. Fakat daha çok gerekli olan, demokratik uygarlığın temel dayanakları olarak çağdaş sivil toplum kurumlarının yaratılmasıdır.

Ana hatlarıyla belirlemeye çalışırsak şunlar söylenebilir:

Ekonomik alanda başta tüketim alanı olmak üzere, ilgili toplum cemaat veya halk grubunun örgütlenmesi önemli bir dönüşüm gücünü ortaya çıkaracaktır. Gelişmiş toplumlarda bile tüketici örgütlenmesi etkili olmalarına yol açmıştır. Eğer özellikle tüketim koope-

ratifleri, ulaşım şirketleri, turizm ve seyahat şirketleşmeleri, üretim birlikleri, yardımlaşma, vakıf örgütlenmeleri, ticari ve mali birlikler hukuki temelleriyle birlikte uygun bir ekonomik gerekçeye dayalı olarak kurulurlarsa, en önemli gücü oluşturacakları açıktır. O zaman klasik toplum ve devlet adeta tali plana düşebilir. Dolayısıyla demokratikleşmeyi yürütmenin en önemli araçları haline gelmiş olurlar. Kendi üretim ve tüketim kooperatifleri olan, otobüs, otel, banka, oda, vakıf, yardımlaşma fonu gibi kurumlarını örgütlemiş bir topluluğu ve halk kesimini tüm toplum ve devlet ciddiye almak ve uzlaşmak zorundadır.

Sosyal alanda eğitim ve sağlık başta olmak üzere kendi özgücüyle örgütlenmiş bir topluluk, bulunduğu yerin belirleyici güçlerinden oluşur. Yine kendi öz kültür kurumlarını, tiyatro, sinema, edebiyat, müzik, resim, film, belgesel türü faaliyetleri örgütlemiş bir sivil toplum son derece etkili ve çekicidir. Spor alanında özellikle kitleye, gençliğe ve kadına yönelik salonlar, sahalar, koşu pistleri, dağ ve kır yürüyüş koşulları, sağlık ve zihinsel zindelik açısından da büyük önem taşır. Özellikle gelişmemiş kent koşullarında kitlesel sporun yolunu açmak, giderek artan bir ihtiyaç haline gelmektedir. Seyirlik sporun uyuşturucu etkisine dayalı resmi spor yerine, bu tür sivil toplumun aktif katılımına dayalı spor en çağdaş sivil kuruluşlardan biri olmaya adaydır.

Hukuki alanda sivil toplumun öz örgütlenmesi, artan hukuksuzluk ve hukuksal bilinci, genelde zayıflığı nedeniyle en vazgeçilmez kurumlardan sayılmaktadır. Tüm sivil toplum birliklerinin, halk gruplarının birer hukuki büroya kavuşturulmaları hayatidir. Hukuk büroları, hem hukuk bilincini verip doğru demokratik siyaset yoluna çekmekte hem de hukuksuzluğa karşı mücadelenin temel çekirdek kuruluşları olarak evrensel hukuk düzenini oturtmakta en vazgeçilmez sivil toplum kuruluşları niteliğindedir. Mevcut baroları, insan hakları kuruluşlarını daha kapsamlı ele almak, her köy ve mahalleye büronun bir temsilcisini görevlendirmeye kadar hukukun ve hukukçunun girmediği bir yer bırakmamak, sivil toplumun başarısı için belirleyici bir öneme sahiptir.

Siyasi alanda özellikle partileşmeler doğrudan iktidara gitme araçları olarak, sivil toplum açısından büyük bir önemle ele alınması gereken kuruluşlardır. Geleneksel devlet ve toplum rantına dayalı partileşmeleri aşmak, bunlar yerine toplumun öz gücünü ortaya çıkaran,

anayasal doğrultuyu esas alan, son derece bilinçlenmiş ve örgütlenmiş bulunan siyasi partiler, sivil toplumun olmazsa olmaz koşuludur. Eğitilmiş kadro ile en ücra mahalle ve köye kadar her türlü sivil toplum içinde kolları olan, eski toplum ve devletle uzlaşma sanatını iyi yürüten bir siyasi parti düzeni, demokratikleşmenin en temel aracı olarak barış içinde toplumun ve devletin demokratikleşmesini zorlayarak en hayati rolü oynayabilecek konumdadır.

Bazı bölgelerde ve topluluklar içinde daha da önem kazanan şiddet toplumunu aşma ve barış toplumuna geçiş için, barış örgütlenmelerine ve birliklerine büyük ihtiyaç doğmaktadır. Barışın anlamını, önemini, yol ve yöntemlerini, aktifleşmesini sağlayan barış hareketleri kesinlikle oluşturulmak durumundadır. Ortadoğu gibi iliklerine kadar şiddeti içselleştirmiş toplumlar için barış ve barış araçları ve eylemleri günümüzde en çok öne çıkacak sivil kuruluşlardır. İnanmak ve büyük bir güçle sürdürmekle, demokratik toplum ve devletin gelişiminde hayati rollerinden birini oynayabileceklerdir.

Barışa ve özgürlüğe en çok ihtiyacı olan kadınlar ve gençlik için çok yönlü kadın ve gençlik birlikleri, başta gelen sivil toplum kuruluşlarıdır. Kadın ve gençliğin tarihsel, somut konumuna ve siyasal hedeflerine doğru cevap olmuş örgütlenmeler, bir yandan tutucu toplum ve despotik devletin engellemelerini aşarken, diğer yandan tüm toplumun izlerinde akacakları temel sivil toplum araçları rolünü oynayacaklardır. Nicelik ve nitelikte iyi amaçlanmış ve inanmış bir örgütlülükle gençlik ve kadın birlikleri, sivil toplumun zaferinin temel güvencesidirler.

Tüm bu sivil toplum kuruluşlarını kapsayan *"Demokratik Federasyon"* niteliğindeki çatı örgütlenmeleriyle, bulunulan ülke ve devlet sınırları içinde, yine diğer ülke ve devletlerdeki benzerleriyle kurulacak dayanışmanın bu tarz örgütlenmeleriyle sistem tamamlanmış olur.

Sivil toplumun genel bir sorunu olarak meşru savunma, doğru anlaşılması ve uygulanması gereken en temel konulardan biridir. Sivil topluma hem devletten hem de geleneksel toplumdan sürekli saldırıların gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Boşa çıkarmak ve provoke etmek isteyen güçler, bunu gizli ya da açık, legal veya illegal yöntemlerle hep devrede tutmak isteyeceklerdir. Çünkü çok önemli çıkarları, rant kapıları kapanmaktadır. Bunu kolay kolay kabul etmeleri mümkün değildir. Bizzat eski toplum ve devletin birçok kurumu işlevsiz kalacağından ve konumları sarsılacağından, hukuk dışına sap-

maları ve zoru gündemleştirmeleri her zaman mümkündür. Bu durumlar, hukukun vazgeçilmez bir hakkı olan meşru savunmayı gündeme getirir. Meşru savunmanın içeriğini ve biçimini çok iyi kavramak gerekir. Anayasa, evrensel sözleşmeler ve yasalardan kaynaklanan haklarını savunmada tüm birey ve hak sahibi topluluklar öz savunma durumunda kaldıklarında, ayaklanmadan gösterilere, toplu dilekçelerden mahkemelere başvurmaya kadar genel ve kısmi, toplu veya bireysel her yol ve yöntemle, haksızlık giderilinceye ve haklarını kazanıncaya kadar direnme haklarını kullanabilirler. Bir halk, kendisine yönelik, diline ve kültürüne karşı uygulanan haksızlıklar karşısında; hukuki ve siyasi çözüm yolları tıkanmışsa, gerekirse uzun veya kısa süreli direnmeye geçebilir. Bu bir isyan değil, meşru, hukuki bir haktır. Yapılmaması hukukun çiğnenmesidir.

Hukukunu istememek, kullanmamak en büyük hukuksuzluktur. Bunun olduğu yerde orman kanunları geçerli olur. Dolayısıyla hakkı olan tüm birey, topluluk ve halklar, haksızlıklar karşısında sessiz durmakla hukuku çiğnemiş olurlar. Hak istemek ve zorla hakkı elinden alındığında gerekirse ayaklanmak, kutsal direnme hakkıdır. Hukukun ve adaletin oluşmasının da özüdür. Hiçbir kişi veya halkın hukuksuzluk karşısında susma, boyun eğme hakkı olamaz. Asıl hukuku çiğneme, bir toplumu ve devleti zehirleme bu boyun eğmeden kaynaklanır. Meşru savunma, hukuku doğurmada ve kullanınada asla vazgeçilmeyen temel hukuksal duruştur. Bunun gereklerini yerine getiremeyen birey, topluluk ve halkların kendini insandan sayma ve şikayet etme hakları olamaz. Özellikle tüm evrensel hukukun vazgeçilmez haklar haline getirip resmileştirdiği Birinci, İkinci ve Üçüncü Kuşak Hakları olan bireyin medeni, ekonomik, sosyal hakları ile halkların kültürel ve kaderlerini kendi belirleme hakları çağın yükselen değerleri olup, demokratik uygarlığın dayandığı köşe taşlarından birini oluşturmaktadır.

Sivil toplumun diğer önemli bir sorunu, önderlik ve kadrolar konusudur. Bu kadar kapsamlı sivil toplum projeleri için çok önemli eğitim kuruluşlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Rasgele amatör kişilerle bu toplum modeli inşa edilemez. Dolayısıyla ihtiyaca göre temel kadroları oluşturan eğitim kuruluşlarını kurmak vazgeçilmezdir. Bu kurumlar, ideolojik içerikli olmaktan tutalım teknik konulara kadar zengin bir yelpazede oluşturulmalıdır. Özellikle felsefe, ilahiyat, tarih, hukuk, dil, sanat, bilim, spor, ekonomi, siyaset, basın-yayın alan-

ları başta olmak üzere, temel akademik veya enstitü türü okullar yeterince ve yetkince kurulmak zorundadır. Toplumun ve devletin genel eğitim düzeni ihtiyaç duyulan kadroları üretmez. Bu kadrolar amaçlarına uygun yetiştirilmelerini ancak kendi öz okullarında sağlayıp deneyimle pekiştirebilirler.

Ortadoğu'nun önemli oranda toplum ve devlet düzeyinde kilitlenmiş yapısını çözmede, geleneksel şiddet yöntemlerinin tahribatlarını sınırlamada sivil toplum modeli özenle işlenmeyi gerektirmektedir. Teori ve pratik yaklaşımla gittikçe önem kazanacaktır. Başta Araplar, İsrail, İran, Irak, Kürtler ve herkes, asırlık çelişkilerin aşılmasında denenen tüm şiddet yöntemleri ve arkasındaki anlayışlarla başarılı olamadıklarını itiraf etmek durumundadırlar. Meşru savunma hakkını her zaman gündemde tutan kapsamlı bir sivil toplum projesi kaçınılmaz olmaktadır. Milliyetçilikle Kudüs sorunu hiç çözümlenemez. Kürt sorununun çözümü bu yöntemle yüz yıl daha alır. Mezhepler savaşı da hiç bitmez, aşiretçilik tükenmez. Şiddeti içselleştirmiş toplum sürekli isyan halinde olur. Devlet sopayı eksik etmez. Ama tüm bu yöntemler sadece çıkmazı derinleştirir. Çağla buluşturmaz, çağdan daha da uzak düşürür.

Buna karşın demokratik uygarlığın temel dayanağı olarak sivil toplumcu çözüm tarzı; yavaş da olsa, herkesin istediği gibi olmasa da, en dengeleyici ve genel çözüm yolu olarak, barışı geliştirici ve demokratik kriterlerle adım adım çözümleyici yöntemleriyle vazgeçilmez olmaktadır. Tarihte doğal bir federasyon olan Ortadoğu uygarlığı çağdaş demokratik kriterlerle sivil toplumu geliştirdiğinde, iddialı bir antitez konumunu yakalayabilir. Avrupa uygarlığının sağ tezleriyle Ortadoğu uygarlığının sol antitezleri diyalektik bir birlik kurarak, tarihte olduğu gibi bir kez daha tüm insanlık için gerekli senteze doğru bir hamle yaratabilirler. Tarihin bu yönlü çarklarını işletmesi, yükselen umuda ve başarılı pratik adımlarına yol açabilir.

Ortadoğu'nun kendi antitezini oluşturmada değerlendirilmesi gereken son bir konu, temel aktif güçler olarak halkların rolüne ilişkin olacaktır. Tarihin en eski halkları olarak bu kültür taşıyıcıları günümüzde neyi ifade etmektedirler ve gelecekteki rolleri nasıl evrim gösterebilir? Bu sorunun yanıtlanması, olası gelişmelerin önünü aydınlatabilir. Çok kısa ve tanımlama düzeyinde değinirsek:

a- *Semitik kökenli Arap ve İsrail gerçekliği bölgeyi en çok uğraştıran ve uğraştıracak olguların başında gelmektedir* Kökenini dört

bin yıl öncesinden almaktadır. Semitik kültür M.Ö 9000-6000 arasında oluşum halindedir. Daha sonra doğu-batı, güney-kuzey gibi hatlara yayılma göstermektedir. Doğuş yerleri olan İç Arabistan, M.Ö 9000'den M.Ö 3000 yıllarına kadar daha uygun bir iklime sahiptir. Bu elverişlilik Semitik kabilelerin oluşumunda da temel rol oynar. Tüm yarımadada, Kuzey Afrika'da, Doğu Akdeniz'den Fırat kıyılarına ve Toros dağlarına kadar etkinlik gösterirler. Çok farklı Semitik lehçeler bu süreçte oluşur. M.Ö 3000 yıllarında artan kuraklık, elverişli alanlara doğru kabile göçlerini hızlandırır. Mısır ve Sümer uygarlığının oluşumunda temel işgücü konumundadırlar. İki uygarlık arasında ve kendi aralarında ticarete ilk alışan kabileler yine bunlardır. Tarihte Sümerler kendilerine yönelen bu kabilelere Amorit (Batılılar) derken, Mısırlılar Abiru (Çölden gelenler, İbrani kelimesi buradan gelmektedir) demektedir. Amoritler Akad, Babil, ve Asur döneminde Sümerlere tümüyle hakim olurken, İbraniler ikisi arasında bir iniş ve çıkış yaparlar. İbrahim, Sümer alanından Ur'dan (Tepelik, şehir demektir), Urfa'dan inerken, Musa Mısır'dan çıkış yapar. Bir nevi köleci uygarlığa karşı özgür kalma savaşıdır. Bu süreç, her iki uygarlıktan yoğun etkilenmesi sonucu olarak, tek tanrılı dinlerin ortaya çıkıp gelişmesiyle sonuçlanır.

Tek tanrılı din, Mısır ve Sümer'in çok tanrıcılığına karşılık, kabilelerin yeknesak yaşamları ve birlik ihtiyaçları açısından önem kazanmakta ve anlaşılır olmaktadır. Kabileleri ancak tek ve sert tanrı inancıyla birleştirip yürütmek mümkün olmaktadır. Arabistan koşullarının etkileri bu dini çıkışta belirleyicidir. Ama bu sürece ancak totemcilik ve çok tanrıcılıktan sonra varıldığı, tek tanrılı dinin oluşum savaşımından da anlaşılmaktadır. Süreci İbrahim başlatırken, Musa'yla kavim dini, İsa'yla evrensel din haline gelir. Muhammed'le bütün Arapların ve daha sonra bir kez daha insanlığın dini haline gelir. Hz. Muhammed, İsa'nın yoksullar adına yaptığını, tüccar, yani orta sınıf adına yapmaktadır. İkisi de bu sınıfların evrenselliği oranında, evrensel din olarak gelişme gücü gösterirler.

Yahudilerin kavim dininde ısrarı, tarihin en büyük değiştirici unsurlarından biri olmalarına yol açar. Yahudilik bu yönüyle adeta insanlığın bağrındaki dönüştürücü, zorlayıcı, tahrik edici temel güç konumundadır. Doğduğundan günümüze dek bu rolü sürmektedir.

Son kuşak çöl kabileleri olarak Araplar, Hz. Muhammed'in İbrahim kökenli dini yenilemesiyle büyük bir patlama yapıp tarih sahne-

sine çıkmışlardır. İslamiyet, Allah ve Arap milliyetçiliği sıkı bir ideolojik doku, kimlik oluşturur. Aslında hem dini hem ırki olarak Yahudilik'le akraba oldukları açıktır. Aralarındaki çelişkinin artması sınıflaşmadan ileri gelmektedir. Ticaretle daha zenginleşen Yahudilerle geride kalan çöl kabilelerinin son birliğini ifade eden Araplar arasındaki çatışma, İslamiyet'le bir adım daha ilerlemiştir. Aslında bu süreç İbrahim'le başlamıştır. O da İbranilerden daha zengin Sümer şehir krallarına karşı çıkış yapmıştır. Musa aynı yoksul İbrani kabilelerini Mısır krallığına karşı çıkarmıştır. Şimdiki İsrail'de bu tür çatışmalar devam etmiştir. Helen ve Romalılarla, Babil ve Asurlularla bu çatışma hiç eksik olmamıştır. Tarihte büyük Yahudi bilinçlenmesi, bu ticaret gücü ve çatışmanın derslerinden ileri gelmektedir. Yahudilik Babillilerden sonra en büyük tehciri Romalılardan görmüştür. Ondan sonra M.S 70'te tüm dünyaya savrulmuştur.

Yahudilerin dünyanın en kurnaz ticaret zihnine sahip olması, aralarında yerleşmiş olduğu toplumları tahrik etmiş, bu da sık sık katliamlara uğramalarına yol açmıştır. En son Hitler Alman faşizmiyle birlikte İsrail devletinin doğuşu zorunluluk olmuştur. İsrail, bir nevi Alman faşizminin Yahudilere uyguladığı soykırımın başta Araplar olmak üzere ilgili tüm çevrelere fatura edilmesidir. Yahudiler, Avrupa ve ABD uygarlığı başta olmak üzere, kapitalizmin gelişimi ve yayılmasında en etkileyici grupların başında gelmektedir. Ticari, mali, bilimsel, sanatsal, hatta siyasetin kilit kollarında dünya çapında etkiye sahiptirler. Arkalarında kapitalist uygarlık bulunmaktadır. Araplarla çelişkileri toprak üzerinde yoğunlaşmıştır. İsrail'in yok edilmesi olanaksız bir durumdur. Ama mevcut biçiminin dönüşümü çözüm araçlarını üretebilir. Fakat Arap milliyetçiliğinin de dönüşümü şarttır. Aksi halde iki milliyetçilik yeni bir atom bombasının kullanılmasına kadar götürebilir. Bu tarz savaşta İsrail'in stratejik üstünlüğü vardır. Ama bunun pratik gelişmelere yararı yoktur.

Aslında dünya çapında tıkanmış milliyetçiliğin yol açtığı kördüğümlerin en acımasızı Kudüs'e atılmıştır. Bu kutsal şehir adeta milliyetçiliğin, daha önceki kabileciliğin lanetini taşımaktadır. Halbuki adı kutsallık ve selam, barış diyarı anlamına gelmektedir. Tek tanrılı dinlerin babalığında ve milliyetçiliğin doğuşunda Yahudiliğin rolü büyüktür. İkisinin de en çok kurbanları kendileri olmuştur. Bununla birlikte uygarlıklar arasında yaşadıkları deneyim Yahudilerin bilim, sanat ve ekonomi alanında güçlü değerler yetiştirmelerine yol açmış-

tır. Kutsal kitapların yazımından tutalım, çağdaş birçok bilim, sanat adamı ve eserleri Yahudiler arasından çıkmıştır. Maddi ve manevi olarak büyük bir güce erişmişlerdir. Adeta tüm ideolojileri ve temel kurumları parmağında oynatmaktadırlar.

Araplar ise, Semitiklerin en son çöl grupları olarak geri kalmışlardır. Ama tüm yarımadaya dağılmış olmaları ve Kuzey Afrika'ya yayılmaları, en azından coğrafi açıdan nicel bir zenginliğe ve güce ulaşınalarma yol açmıştır. Bu durumda iki Semitik kökenli grup dünya çapında karşı karşıya olma durumuna düşmüştür. Kendi yarattıkları din ve milliyetçiliğin kurbanı olmuşlardır. Yarattıkları canavarlar kendilerini yutmaya başlamıştır. Dolayısıyla dine ve milliyetçiliğe dayalı yaklaşımlarını aşmaları tek çözüm yoludur. Ortadoğu'da çok daha önemli ve olumlu rol oynayabilecek bu iki grubun demokratik uygarlık ölçütlerinde anlaşmaları gerekir. Milliyetçi ve dini bölünme yerine, esnek bir federasyonlaşma tek çıkış yolu gibidir. Kültürel varlıklara özgürlükle birlikte serbest pazar ekonomi düzeni altında bir Arap-İsrail federasyonu uzun vadeli olarak programlanmak durumundadır. Kaldı ki federasyon, 23 devletçiğe bölünmüş tüm Araplar için de kaçınılmaz yoldur. Mevcut Arap Birliği fazla işlevsel değildir. Bir İsrail-Filistin demokratik federasyonu tüm Arapları da aynı çatı altında birleşmeye zorlar. Bazı gerici çevrelerin dışında, tüm Ortadoğu bölgesinin bu federasyondan büyük yarar göreceği açıktır. 21. yüzyıl Arap-İsrail ilişkilerinin demokratik federasyon altında çözüme gitmesi kaçınılmaz görünmektedir. İsrail'in dünya çapında demokrasi deneyimi, Arapları demokratikleştirmede tarihi bir rol oynayabilir.

Ayrıca bu demokratikleşmenin ayrılmaz bir parçası olan derinliğine bir laiklik uygulaması da kaçınılmazdır. Bin yıllardır din adına yürütülen tahribat ve gericilik, artık kapsamlı bir dini reformla aşılmak zorundadır. Dinde reformla birlikte laikliğin başarısı demokratikleşmeye hem güç verecek hem de güç alacaktır. Yine milliyetçilik ideolojisinin de aşılması gerekir. Bu iki alanda çatışmaları körükleyen ideolojiler aşılınca, geriye bilime dayalı özgürlük ve adil birlik felsefeleri geçerlilik kazanır. Demokratik uygarlığın temelindeki bu felsefi anlayışlar temel hoşgörü ve barışı getireceklerdir. Bu durum da Arap-İsrail çatışması yerine, Arap-İsrail uzlaşmasına ve demokratik birliğine götürür ki, bu gelişme Ortadoğu ve dünya çapında etkiye yol açacaktır.

Arap-İsrail uzlaşması Ortadoğu'da barış ve demokratik birlik yolunda dev bir adım olacaktır. Avrupa demokratik uygarlığının Ortadoğu'dan beslenecek antitezi bu uzlaşmayla büyük güç kazanacak ve dünyaya yönelik olarak da zincirleme etkileri olacaktır. Ortadoğu'nun demokratik federasyon temelinde yükselecek yeni dönemi, bir kez daha tarihine yaraşır bir uygarlık sürecine ve demokratik uygarlığın sentezine doğru yol almasına en büyük katkıyı yapacaktır. Arap-İsrail uzlaşmasının tarihi sonuçları gerçekten önemlidir. Bu, bölgenin diğer çelişkilerinin çözümünü de hızlandıracak, demokratik çözüme doğru zorlayacaktır. Daha şimdiden etkisi görülen bu yönlü gelişme hakim bir karakter kazanacaktır. Şimdiki çatışmalı sürecin derin bir anlaşmazlık ve anlamsızlık içinde uzun sürmesi artık beklenemez. Ne yerel ne bölgesel ne de uluslararası koşullar bu duruma fazla tahammül edemez. 21. yüzyılda esasta Araplar arası, Arap-İsrail ve tüm bölgede demokratikleşmeye dayalı bir barışın ekonomik ve sanatsal yükselişe geçmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu temelde güç kazanacak Ortadoğu'nun dünya çapında tarihine yaraşır gelişmeleri doğurması, demokratik uygarlığı yeni sentezlere doğru evrimleştirmesi olanak dahiline girecektir.

b- *Ortadoğu'nun İran uygarlık sahası, tarihinden kalma özgünlü günde direnmektedir.* Doğu-Batı uygarlığının ayrım hattında oynadığı rolü, bugün İslam kültürünü demokratikleştirme deneyimiyle sürdürmek istemektedir. İran sahasının bu reformcu karakteri tarihin en eski dönemlerine uzanmaktadır. Sümerlerin sert köleciliğini yumuşatan İran uygarlığıdır. Zerdüşt geleneği ve Pers yükselişi aslında kölecilikte reformizmin, dönemine göre bir nevi demokratikleşmenin zaferidir. Asya'nın uygarlaşmasında İran'ın rolü çok önemlidir. Feodal İslam uygarlığını daha ilk karşılayışta reformize uğratmıştır. İran Şialığı İslam'ın olumlu yönde ilk reformasyonudur. Daha önceleri Mani ve Mazdek, köleci Sasani sistemini reformize etmek istemişlerdi. Babek, Abbasi Sünniciliğine karşı yine bir halk önderi konumundadır. Emevileri yıkan İran etkisidir. Abbasileri yumuşatan yine İran'dan gelen etkilerdir. Osmanlıların katı Sünniciliğine, feodal merkezi gericiliğine karşı İran-Safevi uygarlığı halka daha yakındır, Alevilik destekçisidir. 19. yüzyıl reformculuğunda İran'ın rolü sürmeye devam eder.

20. yüzyılın son büyük devrimi İran'a nasip olur. İlginç olan, bu devrim aslında bir Ortadoğu devrimi olarak kolay kolay söneceğe

benzemez. Dıştan demokratik uygarlığın etkisi tarihten sürüp gelen reformcu karakterleriyle birleşince, İslami tutuculuğun ***İran İslam Devrimi*** adı altında çözülmesi kaçınılmaz görünmektedir. İran İslam Devrimi ya kendi kendini yok edecektir ya da İslamiyet adı altında Ortadoğu tutuculuğuyla hesaplaşarak bu sorunun köklü çözümünü zorlayacaktır. Bu nedenle İran İslam Devrimi'nin sonuçları kolay kolay ortadan kalkmaz. Mevcut durum bir geçiş aşamasıdır. Ya kendi içinde daha da tutuculaşacaktır –ki kitlenin buna tahammülü son derece zordur– ya da reformun nihai sonuç aşamasına girmesi gerekecektir. Bundan da Ortadoğu çapında bir İslami demokratik dalgaya yol açması kaçınılmaz olacaktır. Nasıl Batı'dan İsrail kapitalizmin demokratizmiyle Arap feodalizmini ve milliyetçiliğini zorlayıp demokratikleşmeye çekiyorsa, Doğu'dan da İran bizzat İslam'ın içinden bir demokratikleşmeyle aynı işlevi sürdürmeye çalışmaktadır.

Bir nevi Arap ağırlıklı İslam feodalizmi iki kıskaç altına alınmış gibidir. Feodal ve antidemokratik İslam'ın uzun sürmesi beklenemez. İran'ın bu geçiş durumu fazla uzun süremez. Tutuculuğa yönelirse, içerideki milliyetçilik ve reformculuk tarafından parçalanacaktır. Tam demokratizme doğru bir dönüşümü başarırsa, ***Demokratik Federatif İran Birliği*** Ortadoğu'yu etkileyen en güçlü modellerden biri haline gelecek; İran Demokratik İslam Cumhuriyeti, Ortadoğu'nun demokratikleşmesinin güçlü kaldıraçlarından biri olacaktır. Bu alternatif, uygarlığın tarihsel temeliyle daha güçlü bir bağ kuracağı gibi, çağdaş demokratik uygarlıkla da sorunu daha uzlaşmacı ve barış içinde çözebilecektir. Her iki durumda İran somutunda bir antitez gelişmesi güç kazanabilir. İran'ın kendisi uygarlık rolüyle hep tanışık olduğu için, yine benzer bir role soyunmak zorundadır. İran hem Orta Asya ve Kafkasya hem de tüm Ortadoğu üzerinde etkisiz kalamaz. Bunu da ancak köklü bir demokratik İslami çözüm yaratarak sağlamak isteyecektir. Bunu başarıp başaramayacağı tartışılabilir. Başarısızlık halinde gittikçe tutuculaşan bir sistem ortaya çıkar ve bunun da sonucu parçalanmadır. Fakat milliyetçiliğin köklü bir şekilde parçalanması beklenemez. İran'ın kaderinde daha çok çağdaş bir federatif demokratik birlik diğer alternatif olarak gözükmektedir. Eğer demokratik İran gerçekleşmezse, uzun vadede gerçekleşecek olan, çağdaş ve dini örtüye ihtiyaç duymayan Demokratik İran Federasyonu'dur. Uzun vadede bu seçenek güçlü bir olasılıktır. İran, tari-

hi boyunca da bir federasyon niteliğindedir. Halen dört büyük eyalete bölünmüştür. Dolayısıyla Demokratik İran Federasyonu çok zor bir süreç olmayacaktır. Belki de Ortadoğu'da federasyona en erken geçen ülkelerden biri olabilir. Aslında şimdi de kısmen yaşanan federasyon daha açık ve anayasal bir hale gelebilir.

21. yüzyılda Ortadoğu'da yükselecek gelişmelerde İran'daki gelişmelerin temel belirleyici güçlerden biri olacağı rahatlıkla söylenebilir. Ortadoğu'nun Avrupa uygarlığı karşısında oluşturacağı antitezde İran üçüncü büyük köşe taşıdır. Birincisi İsrail ve ikincisi Araplar ise, üçüncüsünün İran olması hem tarih hem coğrafi hem de güncel altüst oluşuyla kaçınılmaz olmaktadır. Ortadoğu antitezinin İran'la kazanacağı ağırlık büyük bir güç teşkil edecektir. İsrail bu antitezi tüm Batı uygarlığında temsil ederken, Araplar Arabistan ve Afrika kıtasında, İran ise Asya kıtasında temsil edecektir. 21. yüzyılın Ortadoğu'sunda demokratik uygarlığın soluna oturacak antitez, tarihe yaraşır uygarlığın yeni sentezini doğurmada İran somutuyla doğurgan, renkli bir güç kazanacak, insanlığın yeni uygarlık umuduna tarihsel katkıyı yerine getirip pratiğinin başarılı adımlarına yol açacaktır.

c- *Ortadoğu'nun en kuzeyinde her dönemde belirleyici rol oynayan Anadolu, Türkiye, çağdaş uygarlık döneminde de iddiasını sürdürmektedir.* Anadolu tarihte sistemlerin dönüşüm ve geçiş hattıdır. Tarih boyunca on beş bin yıl süren Ortadoğu uygarlık değerlerini Kafkasya ve Balkanlar üzerinden hep Avrupa'ya taşıdı. Son iki yüz yıldır da Avrupa değerlerini Ortadoğu'ya taşımaktadır. M.Ö 2000'lerde baş aktör halk, Aryen asıllı Hititlerdir. Daha doğrusu Hitit adı altında birleşmiş gözüken bir sürü halktır. Neolitikle birlikte yeni yeni köleci uygarlığa geçiş yapmaktadırlar. Önce Troya, sonra Frigya ve Likya kalelerinin düşmesiyle (M.Ö 1200-600), Anadolu Grek etkisine girer. Helenleşme sürecini yaşar. M.S 1000 yıllarına kadar bu devam eder. Ermeniler kuzeybatı ucunu, Kürtler güneydoğu ucunu teşkil eden hat içinde kalıcılaşırlar. Anadolu M.S 1000'lerden itibaren Türk boylarına açılır. Bu yerleşmeler 14. yüzyıla kadar devam eder. Selçuklu ve Osmanlı uygarlığıyla derinlemesine sınıflaşmaya uğrar. Türklerin köklü sınıf bölünmesi bu dönemdedir. Dağdaki Türkmen Türklük özelliklerini canlı yaşarken, kentteki Türklük çok katı asimilasyonu yaşar. Hem Selçuklu hem Osmanlı, İslam'ın Sünni mezhebini esas alır. İran reformculuğuna karşı feodal tutuculuk güç kazanır. Kapitalizmle feodalizm arasındaki hassas dengeyi

yakalayan Osmanlı İmparatorluğu, kapitalist uygarlık gelişinceye kadar yayılır ve rahat yaşar. Ama kapitalizmin yayılma süreci karşısında fazla dayanamaz ve 20. yüzyılın başlarında çözülüp tarihe karışır. Türkler bu sefer tutucu İslam ideolojisi yerine, Batıcı milliyetçi ideolojiyle Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde, Batı kolonyalizmi ile işbirlikçileri durumuna düşen sultanlık çevrelerine, Ermeni ve Rum kompradorlarına karşı, dışta Bolşevikler ve içte Kürtlerle geliştirdikleri ittifaklarla hem ulusal kurtuluş savaşını kazanırlar hem de cumhuriyet sürecine tarihi bir geçiş yaparlar. 20. yüzyıl Anadolu'su artık Türkiye Cumhuriyeti olarak rol oynayacaktır.

Cumhuriyet Türkiye'si bu gelişmede kurucu öğe olarak yer alan Kürtleri isyanlar nedeniyle bastırınca, demokratikleşmesini geliştirememekle tarihi bir gelişme şansını kaybeder. Rahatlıkla bir Japonya olabilecek konumu, bu sorun nedeniyle çıkmaza girer. Bu çıkmaz kilitlenmiş olarak durmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında ve uygarlaşma düzeyi itibariyle Avrupa'ya en yakın konumdadır. Yoğun bir demokratik tartışmayı yaşamaktadır. AB adaylığı demokratikleşememekten ötürü gelişmemektedir. Bunun altındaki neden Kürt varlığıdır. Türkiye'nin önündeki bu temel sorun adeta kaderini belirler düzeye gelmiştir. Ya ***Demokratik Cumhuriyet*** içinde sorunun demokratik çözümü ya da dışlanma ve içe büzülme gibi bir ikilem yaşanmaktadır. Sorunun nasıl çözüme uğrayacağı henüz kesinleşmemiştir. Bununla birlikte bütün iç ve dış koşullar demokratik çözümü dayatmaktadır.

Türkiye Ortadoğu ülkeleri arasında demokratikleşmeye en yakın toplumsal koşullara sahiptir. Bu konuda birçok adımı da atmıştır. Geriye kalan adımları atması halinde, AB üyeliğine oturabilecek konuma gelir. Dolayısıyla Avrupa demokratik uygarlığı üzerinde demokratik seçeneğe güç katar. Orta Asya Türklüğünü de daha çok etkiler. Türkiye'nin 21. yüzyılda bu yönlü gelişmesi güçlü bir ihtimaldir. Bu haliyle Ortadoğu'nun demokratikleşmesinin dördüncü büyük köşe taşı olur. İsrail, Araplar, İran ve Türkiye, Ortadoğu denkleminin demokratik doğrultudaki çözümünün temel güçleri olarak Ortadoğu antitezini güçlü bir biçimde oluşturma ve geliştirme sürecine girerler. Bunda engel teşkil eden Arap-İsrail çatışması ve Arapların kendi aralarındaki demokratikleşme ve birlik sorunu, İran'ın demokratik federasyonla (ya İslami örtü ya da çağdaş örtü) kalıcı bir yapılanmaya gitmesi ve Türkiye'nin tamamlanması gereken demokrasi sorunu çözümlenirse, 21. yüzyılın tüm bölge için yükselen bir hamle süreci-

ne girmesi kaçınılmaz olur. Bu dört temel taş üzerinde yükselecek Demokratik Ortadoğu federasyonlaşması, Avrupa uygarlığının gerçek bir antitez gücü olarak, aralarında kurulacak diyalektik bağ içinde yeni tarihsel sentezin oluşumu yönünde güçlü adımları başarıyla atabilecektir.

d- *Ortadoğu uygarlık tarihinde Kürtlerin ve Kürdistan'ın da ken dine özgü bir konumunun olduğu, süreçlerin doğru anlaşılması için bu halkın rolünün tanımlanması gerektiği, gerek günümüzdeki geliş meler açısından, gerek tarih deşildikçe daha iyi anlaşılmaktadır*

Yerleştiği coğrafyası, bitki ve hayvan kültürü nedeniyle Kürdistan'ın dünyada ilk defa neolitik çağa beşiklik ettiği kesindir. Tarım ve köy devriminin gerçekleştiği sahadır. M.Ö 11000 yılına kadar eskiye dayanan bir yerleşik kültüre sahip olduğu, bundan daha eski bir tarihin dünyanın hiçbir yerinde bulunmadığı arkeolojik kalıntılardan kanıtlanmaktadır. Neolitik çağı yaratan halkın adlandırılmasının yazılı kaynaklarını Sümerlere borçluyuz. Buraya ve halkına dağ bölgesi ve halkı demektedirler. Bugün de bu kavramlar geçerlidir. "*Kur*" Sümerce'de dağ demektir. "-ti" eki aidiyet içermektedir. Dolayısıyla "Kurti" dağın halkı, dağlılar anlamına gelmektedir. Sümerlilerin başka adlandırmaları da vardır. Yüksek memleket anlamında "*Urarti*", öküzlerinin peşinde tarım yaptıkları için öküzleri olan halk anlamında "*Guti*" (Gudi=öküz, Kürtçe'de halen geçerli), sabanla çift süren halk anlamında "*Aryen*", daha sonra Asurluların muhtemelen maden diyarındakiler anlamında "*Mata*", Medler, Luwilerin yüksek memleket anlamında "*Gondwana*", Grekçe "*Kurdiana*," yine çadır ve çoban halkı anlamında "*Komagene*" gibi çeşitli adlandırmalarla aynı gerçek kavramlaştırılmak istenmiştir. Araplarla temas edildiğinde, bugünkü anlamıyla "*Ekrad*" (Kürdün çoğulu) denildiği, Büyük Selçuklu Sultanı Sancar'ın da bu yöreyi "*Kürdistan*" olarak deyimlendirdiği tarih olarak sabittir. Osmanlı döneminde yerel hükümetler ve vilayetler anlamında Kürt ve Kürdistan deyimi bolca kullanılmıştır. En son cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk onlarca defa ve temel kurucu öğe olarak Kürt ve Kürdistan'dan sık sık bahsetmiştir. 19. ve 20. yüzyılda isyanlar nedeniyle bu adlar dünya literatüründe bolca kullanılmıştır.

Kürtlerin tarihteki rolü, esas olarak neolitiğin yaratıcı halkı olmasından ileri gelmektedir. Dicle ve Fırat'ın Toros ve Zagros dağ sisteminden beslendiği yarı ova ve dağlık alan, neolitiğin doğduğu yerler

olarak kesinlik kazanmıştır. Sümer, Mısır, Hititler ve Persler kesinlikle buradaki neolitik toplumdan beslenmişlerdir. Madenin önem kazanması ve en çok maden yatağının burada olması, daha çok saldırı ve işgal konumuna düşmesine yol açmıştır. Dört tarafından sürekli sıkıştırılması, bu neolitiğin yaratıcısı büyük halkı dağlarda sürekli savunma durumunda bırakmıştır. Uygarlığı yaratan ana kaynak uygarlık tarafından adeta tutsak edilmiş gibidir. Bu da neden katı aşiretler halinde kalındığını daha iyi açıklamaktadır. Çünkü dağ koşullarında savunma ancak aşiret birlikleri halinde mümkündür. En çok konfederasyon düzenine gelinebilir. Güçlü kent uygarlık merkezleri kurmaya elverişli değildir. Coğrafyasının Ortadoğu'da yükselen bir kale durumunda olması, doğal bir savunma mevzisi rolünü oynamıştır. Bu koşullar on bin yıl öncesine dayanan bir kültür orijinalitesinin günümüze kadar nasıl kendini saklayıp getirdiğini de açıklamaktadır.

Kürtler ve memleketleri köleci dönemin tüm saldırılarına tanık olmuştur. Sümerli Gılgameş'ten başlarsak Babiller, Asurlular, Persler, Helenler, Romalılar, Sasaniler, Bizanslılar, Araplar, Türkler, Moğollar ardı arkasına işgalleri sürdürmüşlerdir. Fakat esas düzen aşiretçiliktir. Bazen birleşip sıkça da çatışarak bu geleneği günümüze kadar sürdürmüşlerdir.

Feodal dönemde Kürt beylikleri büyük gelişme göstermiştir. Çoğu yerel hükümet ve devlet düzeyinde rol oynamıştır. Osmanlılarla dört yüz yıl süren bir ittifak durumunu yaşamışlardır. İslam ve daha önceki İran uygarlıklarında rolleri, kişilikler ve hanedanlar düzeyinde güçlüdür. Üst tabakası yoğun asimilasyondan geçmiştir. Kültürünü aşiret varlığı korumuştur. Kapitalist aşamadaki isyanlar aleyhlerine sonuç verip, feodalitenin en gerici bir rol oynamasına yol açmıştır. Türklerin Anadolu'ya girişlerinde, Yavuz'la birlikte imparatorluğun Doğu'ya açılışında, Arabistan'ın fethinde temel destekleyici güç rolünü oynamışlardır. Karşılığı da aşiret özgürlüğü ve yerel hükümetler düzeyinde kalmalarıdır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra parçalanmaları aleyhlerinde olmuştur. Mustafa Kemal önderliğinde ulusal kurtuluşa ve cumhuriyetin kuruluşuna asli öğe, kurtarıcı ve kurucu halk olarak katılmışlardır. Cumhuriyet düzeni beylik ve aşiret düzenini tümüyle bozunca, bir kez daha isyan sürecine girilmiş, bu da kendileri için en tahripkar sonuca yol açmıştır. Aynı dönemde milliyetçilik ve merkezi devlet anlayışıyla Irak'ta Araplar, İran'da Farslar tarafından isyanlar nedeniyle Kürtler daha da ezilme duru-

muyla karşı karşıya kalmışlardır. Bundan sonra yoğun bir asimilasyon genelde yaşanan süreç olmuştur.

Günümüzde Kürtler Ortadoğu'nun en ezilmiş halkı olarak tutunmaya çalışmaktadır. Çok parçalanmışlık ile feodal ve aşiretsel düzen, geri kalmalarının hem nedeni hem sonucu olmuştur. Bu iç ve dış kıskaçlardan bir türlü kurtulmayı başaramamışlardır. Gerek din gerek milliyetçilik ideolojileri, komşu uluslar gibi siyasi gelişmelerinde olumlu rol oynamamıştır. İslam dini ve milliyetçilik Araplar, Farslar ve Türkleri milliyet ve ulus olarak güçlendirip devletleştirirken, Kürtlerin asimilasyonunda ve ezilmelerinde temel rol oynamıştır. Kürtler ne feodal İslam dinini ne de kapitalist milliyetçi ideolojiyi kendileri için bir milli kılavuz haline getirebilmişlerdir. Yapılan denemeler de marjinal olmaktan öteye sonuç vermemiştir. Yoksul bir halk olarak yaşamakta olup uygarlıkların ihanetine en çok uğrayan halk durumundadır. Milli ve sosyal yöndeki zayıflık, feodal değerler ve aşiretçilikle sürekli beslenmektedir. Daha üst milli ve sosyal statülere yükselememektedirler.

Bu kısa tanımlamalar, tarih ve güncellik itibariyle Kürtlerin tek çarelerinin demokratikleşme olduğunu ortaya koymaktadır. Dinin ve milliyetçiliğin genelde aşılmakta oluşu, aşiretçilikle feodalizmin hızla çöküşü, Kürtlerin demokratik kuruluş şanslarını artıran temel olgulardır. Dünya çapında yükselen demokratik uygarlık kriterleri bu süreci daha da etkilemektedir. Irak'ın dünya tarafından demokratikleşmek zorunda bırakılması, İran'ın demokratik İslamcılığı, Türkiye'nin çağdaş demokratik dönüşümü kendilerini çevreleyen çemberin aleyhte değil, lehte rol oynamasına imkan vermektedir. Bütün bu iç ve dış önemli dönüşümler, Kürtlerin ilk defa demokrasi kriterleriyle sorunlarına çözüm bulma olanağını vermektedir. Aynı biçimde kendileri de komşuları için bir isyan ve parçalama öğesi değil, demokratikleşme temelinde sağlam birliğin garantisi durumuna gelmişlerdir. Diyalektik süreç her iki kesim için demokratikleşme yönünde hızlandıkça, Kürt sorununun çözüm yoluna girmesi kaçınılmazdır. Bu yol da isyan ve parçalama yolu değil, tersine barış ve demokratik uzlaşma yoludur. Tarihte ilk defa bu doğrultuda, birlikte yaşadığı tüm halklarla demokratikleşme adımlarında birlikte yürüme ve başarma şansını yakalamıştır.

Tarih bu döneminde Kürt halkına eşsiz bir rol yüklemiş bulunmaktadır. Parçalanmış sınırlar arasında kalmak bir avantaj konumu-

na gelmiştir. Milliyetçiliğin zehirlediği bir halk haline gelmemiş olmak, bir kazanım durumuna yükseltmiştir. Kendini demokratikleştiren Kürt halkı, içinde yaşadığı ülkeyi ve halkını da demokratik çözüme zorlayacaktır. Eskiden Kürt hareketi parçalanmanın ve dış oyunların aracı gibi görülürdü. Şimdi tersine barışın, özgürlüğün ve kardeşliğin bir güvencesi durumuna gelmiştir. Ülkenin daha güçlü bütünlük etkeni, devletin kalıcı birlik temeli haline gelmiştir. Kürt halkının olduğu her yerde ve devlet içinde daha onurlu özgürlüğe dayalı, demokratik normların işlediği bir gelişme akla gelecektir. Kürtlerin alınyazısı artık cehalet, isyan, bastırılma ve katliam değil, demokratik bilinç, gelişmiş sivil toplum ve özgür birliktelik olacaktır.

Kürtler bu tarihi misyonlarıyla İran'da ya Demokratik İslam Cumhuriyeti ya da daha çağdaş Demokratik İran Federasyonu altında en sağlam demokratikleşme adımlarının sahibi olacaklardır. Irak'ta demokratik federe konumlarıyla ya Demokratik Irak ya da Demokratik Irak Federasyonu'nun temel güvencesi olacaklardır. Türkiye'de tutarlı ve tam demokrasi yolunda en kararlı adımların sahipleri olarak demokratik ve laik cumhuriyetin zaferinde en temel rollerden birini oynayacaklardır. Demokratik Suriye'nin yaratılmasındaki rolleri asla küçümsenemez. Açık ki, Kürtlerin bu rolleri başarıyla oynamaları, Ortadoğu Federasyonu yolunda da bir güvencedir. Ortadoğu'yu demokratikleştiren ve barışa çeken temel halk gücü olacaklardır. Tarihin yüklünlediği bu rolü oynamak artık Kürtlerin demokratikleşme görevlerine bilinçli, örgütlü ve gerçek stratejik önderliğe layık biçimde hareket etmeleriyle başarıya gidecektir.

Ortadoğu'da Ermeniler, Asuriler ve Kafkas kökenli başka halk grupları da vardır. Bu halkların rolü de Kürtlerinkine benzemektedir. Tüm koşullar bu halklara da, tek çıkış yolu olarak var güçleriyle demokratikleşme yolunda çalışmalarını emretmektedir. Bulundukları ülkeler ve tüm Ortadoğu'da demokratikleşme ne kadar gelişirse, kendi kültürel varlıklarını geliştirme ve özgürleştirme olanakları o kadar artar. Sayıları küçük, ama birer kültür taşıyıcıları olarak değerleri büyük olan bu halklar, demokratikleşmenin renkleri ve zenginlikleridir.

Bu çözümlemeler temelinde Ortadoğu'ya bir bütün olarak baktığımızda, dünyanın birçok bölgesinden daha geride bulunduğu gözlenmektedir. Büyük tarihi geçmişinin çok uzağında seyretmektedir. Bu tarihten habersizdir ve layık olmanın yanına bile varmış değildir. Ne tam Avrupa uygarlık değerlerine ne de Ortadoğu'nun köklerine

dayanan, teslimiyete yakın bir özümsenme ve sahte bir bağımsızlık çizgileriyle çıkarlarını örgütlemiş marjinal gruplar tarafından yönetilmektedir. İstisnai olarak tarihe yaraşır bazı önderlikler çıkmış da olsa, genel yapıyı zorlamaktan uzak kalmışlardır. Rönesansı ve aydınlanmayı bir bütünlük içinde gerçekleştiremeyen Ortadoğu'nun bu tabloyu bozması zordur. Ama tüm dünya bölgesel ve uluslararası birliğe giderken, Ortadoğu'nun kendi içinde bu kadar ortak bir stratejiden ve birlik adımlarından uzak durması hiçbir ülke ve halkın çıkarına olmaz. Ortadoğu'nun birbirine çok yakın, adeta bir federasyon hükmünde olan tarihi de bu dağınıklığı kaldırmaz. Çoğu tarihi ülkelerin iç ve bölgesel koşulları giderek daha çok Demokratik Ortadoğu'ya zorlamaktadır.

AİHM'de yargılanmaya ilişkin süreç başlarken, bu çözümlemeleri geliştirmem benim için başka bir anlamı da içermektedir. Ortadoğu'da hak ararken, bastıran emperyalizmle uzlaşma niyetiyle Avrupa'ya yöneldiğim bir gerçektir. Onların demokratik ölçüleri içinde makul bir çözüm imkanı bulmak için uğraş verme, dağda daha çok cana mal olacak yönelimden daha öncelikli gelmişti. Halbuki dağlar hep rüyalarımın gerçek süsleriydi. Çıkmak için kırk yıl sabretmiştim. Ama arkadaşlarıma ve halkımıza daha çok acıya mal olacak bir gidiş bireysel tercihim olamazdı. Sorumluluk ahlakım ve anlayışım buna yer vermezdi. Bu düşüncelerle Avrupa yoluna girmenin bir trajediyle sonuçlanabileceğini kestiremediğim doğrudur. İhanetin ve çıkarcılığın bu durum karşısında böyle ayaklanacağını ve sağduyusunu yitirebileceğini hesaplayamadığım da doğrudur. Ölçtüler, tarttılar, alçakça ve haince Afrika'da yamyamların ülkesine attılar. Sözde kandırarak, ustalıkla paketleyip beni İmralı'da bir tabuta yerleştirdiler. Böylece sarsılan çıkarları güvence altına alınmış oldu.

Bu durum, eğer varsa, Avrupa'nın hukukuna aykırıdır. Mahkemenin tavrını bir uygarlık ölçüsü olarak görmek benim için daha önemlidir. Fakat bundan da öteye önemli gördüğüm, Avrupa'ya teslim olmuş biri gibi gidilirse yer bulunabileceği oldu. Bu benim için gerçekleşemeyeceğine göre, ancak bir antitez bulabilirsem Avrupa'yla ilişkilenmem mümkün olabilecekti. Bu da ancak Ortadoğu'nun Avrupa uygarlığı karşısında kendi antitezini tarihsel temeline bağlanarak ortaya çıkarmasına bağlıydı. Bunu çözmeye ve göstermeye çalıştım. Sınırlı da olsa, başarılı olduğuma inanıyorum. Çok sayıda dost ve arkadaşın gerek mektupla, gerek olanaksızlıktan ötürü ileteme-

dikleri görüş ve eleştirilerine genel bir cevap verdiğime inanıyorum. Bu gerekliydi. Birçok eksiklik içerse de, sorumluluğumu karşıladığım kanısındayım.

Sunduğum görüş ve eleştirilerim bir savunma niteliğindedir ve tek koğuş sisteminde ağır bir komplonun etkisi altında gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Savunmamın ikinci kısmı da gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Bu kısımda daha çok Kürt tarihinin yöntem sorunları, Kürt-Türk ilişkileri, demokratik çözüm, komplonun gelişimi, anlamı, Avrupa hukuku ve AİHM'in değeri işlenmeye çalışılacaktır. Yapılacak eleştiriler bana güç katacaktır. Ele aldığım konuların saptırılmaması, bilimsel yaklaşımdan uzaklaşılmaması önem taşımaktadır. Daha çok öğretici yanlara dikkat ettim. Yöntem geliştirmeye çalıştım. Düşünmesini bilen beyinlere daha çok ihtiyaç vardır. Önemli gördüğüm hususları daha fazla açtım; olumlu sonuç vereceği kanısındayım.

Yalnız din ve tanrı konusunda bazı değerlendirmelerim saptırılabilir. Ama en çok bu konuda güçlü olduğumu ve ideolojik devrimi derinleştirmek kararlılığında bulunduğumu şimdiden belirtmeliyim. Zihniyet devrimi bana çok önemli gelmektedir. Daha sonra özgür ve duymasını bilen vicdanın da gelişeceğine inanıyorum. Zihniyet ve vicdan devrimi yapılmadan, devrimci olmayı bir yana bırakın, duyarlı ve ahlaklı bir insan bile olunamaz. Böylelikle herkese, halkımıza ilgisi düzeyinde cevap verdiğimi içim rahatlamış olarak belirtmeliyim.

Bu değerlendirmeleri, başta zindan şehitleri olmak üzere, benzer amansızlıkların kurbanlarına adıyorum. Şahsıma daha özgün ve derinlikli bağlı olanlara da kısmen yanıt verdiğimi, her zamankinden daha çok onların olmaktan başka bana ait bir yanımın pek kalmadığını da belirterek, çok gelişmiş sevgi ve selamımı sunuyorum.

İnsanlık kazanacaktır.

2 Temmuz 2001-İmralı
Abdullah ÖCALAN